

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

عمران
علیه السلام

www.

www.

www.

www.

Ghaemiyeh

.com

.org

.net

.ir

تفسیر نور

تألیف
مجلسه التفسیر و الترویج
مطالع شیخ نجف قزاقی

جلد دوم

مرکز فرهنگ و معارف اسلامی از قرآن

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تفسیر نور

نویسنده:

محسن قرائتی

ناشر چاپی:

مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۳۷	تفسیر نور جلد ۲
۳۷	مشخصات کتاب
۳۹	اشاره
۴۳	[مقدمات پژوهش]
۴۳	اشاره
۴۳	پیشگفتار
۴۳	اشاره
۴۳	شیوه کار
۴۴	شیوه ارائه
۴۵	همکاران محترم:
۴۶	پیشگفتار
۴۶	اشاره
۴۷	همکاران
۴۷	امتیازات
۴۹	مقدمه مؤلف
۵۳	سیمای سوره ی نساء
۵۳	اشاره
۵۴	نکته ها:
۵۴	پیام ها:
۵۵	پیام ها:
۵۶	نکته ها:
۵۷	پیام ها:
۵۸	نکته ها:

- ۵۸ پیام ها:
- ۵۹ نکته ها:
- ۶۰ پیام ها:
- ۶۱ نکته ها:
- ۶۱ پیام ها:
- ۶۲ پیام ها:
- ۶۳ نکته ها:
- ۶۳ پیام ها:
- ۶۴ نکته ها:
- ۶۴ پیام ها:
- ۶۵ نکته ها:
- ۶۵ پیام ها:
- ۶۶ نکته ها:
- ۶۷ پیام ها:
- ۶۹ نکته ها:
- ۷۰ پیام ها:
- ۷۰ پیام ها:
- ۷۱ پیام ها:
- ۷۲ نکته ها:
- ۷۲ پیام ها:
- ۷۳ نکته ها:
- ۷۴ نکته ها:
- ۷۴ پیام ها:
- ۷۵ پیام ها:
- ۷۶ نکته ها:
- ۷۶ پیام ها:

نکته ها: ۷۷

پیام ها: ۷۷

پیام ها: ۷۸

نکته ها: ۷۹

پیام ها: ۷۹

نکته ها: ۸۱

پیام ها: ۸۱

نکته ها: ۸۲

پیام ها: ۸۴

نکته ها: ۸۷

پیام ها: ۸۸

پیام ها: ۸۹

نکته ها: ۹۰

پیام ها: ۹۰

نکته ها: ۹۱

پیام ها: ۹۱

نکته ها: ۹۲

پیام ها: ۹۲

نکته ها: ۹۳

پیام ها: ۹۴

نکته ها: ۹۴

پیام ها: ۹۵

نکته ها: ۹۵

پیام ها: ۹۷

نکته ها: ۹۸

پیام ها: ۹۸

- ۹۹ نکته ها:
- ۱۰۱ پیام ها:
- ۱۰۲ نکته ها:
- ۱۰۳ پیام ها:
- ۱۰۵ نکته ها:
- ۱۰۶ پیام ها:
- ۱۰۷ نکته ها:
- ۱۰۷ پیام ها:
- ۱۰۸ نکته ها:
- ۱۰۸ پیام ها:
- ۱۰۹ پیام ها:
- ۱۰۹ نکته ها:
- ۱۰۹ پیام ها:
- ۱۱۰ نکته ها:
- ۱۱۲ پیام ها:
- ۱۱۳ نکته ها:
- ۱۱۳ پیام ها:
- ۱۱۴ نکته ها:
- ۱۱۵ پیام ها:
- ۱۱۶ پیام ها:
- ۱۱۶ پیام ها:
- ۱۱۷ نکته ها:
- ۱۱۷ پیام ها:
- ۱۱۸ نکته ها:
- ۱۱۹ پیام ها:
- ۱۱۹ نکته ها:

- ۱۲۰: پیام ها:
- ۱۲۰: نکته ها:
- ۱۲۱: پیام ها:
- ۱۲۱: نکته ها:
- ۱۲۱: پیام ها:
- ۱۲۲: نکته ها:
- ۱۲۲: پیام ها:
- ۱۲۳: پیام ها:
- ۱۲۳: نکته ها:
- ۱۲۴: پیام ها:
- ۱۲۴: نکته ها:
- ۱۲۵: پیام ها:
- ۱۲۶: نکته ها:
- ۱۲۶: پیام ها:
- ۱۲۷: نکته ها:
- ۱۲۷: پیام ها:
- ۱۲۸: نکته ها:
- ۱۲۹: پیام ها:
- ۱۳۰: نکته ها:
- ۱۳۱: پیام ها:
- ۱۳۲: نکته ها:
- ۱۳۲: پیام ها:
- ۱۳۵: پیام ها:
- ۱۳۵: نکته ها:
- ۱۳۶: پیام ها:
- ۱۳۶: پیام ها:

۱۳۷ نکته ها:

۱۳۷ پیام ها:

۱۳۹ نکته ها:

۱۳۹ پیام ها:

۱۴۰ نکته ها:

۱۴۰ پیام ها:

۱۴۱ پیام ها:

۱۴۱ نکته ها:

۱۴۲ پیام ها:

۱۴۳ نکته ها:

۱۴۳ پیام ها:

۱۴۴ نکته ها:

۱۴۴ پیام ها:

۱۴۵ نکته ها:

۱۴۵ پیام ها:

۱۴۵ پیام ها:

۱۴۷ نکته ها:

۱۴۷ پیام ها:

۱۴۸ نکته ها:

۱۴۸ پیام ها:

۱۴۹ نکته ها:

۱۵۰ پیام ها:

۱۵۲ نکته ها:

۱۵۲ پیام ها:

۱۵۳ نکته ها:

۱۵۴ پیام ها:

۱۵۴ پیام ها:

۱۵۵ پیام ها:

۱۵۶ نکته ها:

۱۵۶ پیام ها:

۱۵۷ نکته ها:

۱۵۸ پیام ها:

۱۵۹ نکته ها:

۱۶۰ پیام ها:

۱۶۱ نکته ها:

۱۶۱ پیام ها:

۱۶۲ نکته ها:

۱۶۳ پیام ها:

۱۶۳ پیام ها:

۱۶۴ نکته ها:

۱۶۵ پیام ها:

۱۶۵ نکته ها:

۱۶۵ پیام ها:

۱۶۷ پیام ها:

۱۶۸ نکته ها:

۱۶۸ پیام ها:

۱۷۰ نکته ها:

۱۷۱ پیام ها:

۱۷۳ نکته ها:

۱۷۳ پیام ها:

۱۷۴ نکته ها:

۱۷۵ پیام ها:

- ۱۷۸ نکته ها:
- ۱۷۸ پیام ها:
- ۱۷۹ پیام ها:
- ۱۸۰ نکته ها:
- ۱۸۰ پیام ها:
- ۱۸۱ نکته ها:
- ۱۸۲ پیام ها:
- ۱۸۳ نکته ها:
- ۱۸۳ پیام ها:
- ۱۸۴ نکته ها:
- ۱۸۴ پیام ها:
- ۱۸۶ نکته ها:
- ۱۸۶ پیام ها:
- ۱۸۸ نکته ها:
- ۱۸۹ پیام ها:
- ۱۹۰ نکته ها:
- ۱۹۰ پیام ها:
- ۱۹۱ نکته ها:
- ۱۹۲ پیام ها:
- ۱۹۳ نکته ها:
- ۱۹۴ پیام ها:
- ۱۹۵ پیام ها:
- ۱۹۵ نکته ها:
- ۱۹۶ پیام ها:
- ۱۹۶ نکته ها:
- ۱۹۷ پیام ها:

- ۱۹۷ نکته ها:
- ۱۹۷ پیام ها:
- ۱۹۸ نکته ها:
- ۱۹۸ پیام ها:
- ۱۹۹ نکته ها:
- ۱۹۹ پیام ها:
- ۲۰۰ نکته ها:
- ۲۰۱ پیام ها:
- ۲۰۲ نکته ها:
- ۲۰۲ پیام ها:
- ۲۰۴ نکته ها:
- ۲۰۴ پیام ها:
- ۲۰۵ نکته ها:
- ۲۰۵ پیام ها:
- ۲۰۶ نکته ها:
- ۲۰۷ پیام ها:
- ۲۰۹ نکته ها:
- ۲۱۰ پیام ها:
- ۲۱۰ پیام ها:
- ۲۱۱ نکته ها:
- ۲۱۲ پیام ها:
- ۲۱۳ نکته ها:
- ۲۱۳ پیام ها:
- ۲۱۴ نکته ها:
- ۲۱۵ پیام ها:
- ۲۱۵ نکته ها:

- ۲۱۵: پیام ها:
- ۲۱۶: پیام ها:
- ۲۱۷: نکته ها:
- ۲۱۸: پیام ها:
- ۲۱۹: نکته ها:
- ۲۲۰: پیام ها:
- ۲۲۰: پیام ها:
- ۲۲۱: نکته ها:
- ۲۲۲: پیام ها:
- ۲۲۳: نکته ها:
- ۲۲۳: پیام ها:
- ۲۲۳: نکته ها:
- ۲۲۴: پیام ها:
- ۲۲۵: نکته ها:
- ۲۲۶: پیام ها:
- ۲۲۷: نکته ها:
- ۲۲۷: پیام ها:
- ۲۲۸: نکته ها:
- ۲۲۹: پیام ها:
- ۲۲۹: نکته ها:
- ۲۳۰: پیام ها:
- ۲۳۰: نکته ها:
- ۲۳۱: پیام ها:
- ۲۳۲: نکته ها:
- ۲۳۳: پیام ها:
- ۲۳۳: نکته ها:

۲۳۴ پیام ها:

۲۳۵ نکته ها:

۲۳۵ پیام ها:

۲۳۵ نکته ها:

۲۳۶ پیام ها:

۲۳۶ نکته ها:

۲۳۶ پیام ها:

۲۳۷ پیام ها:

۲۳۸ پیام ها:

۲۳۹ نکته ها:

۲۴۰ پیام ها:

۲۴۱ نکته ها:

۲۴۱ پیام ها:

۲۴۲ نکته ها:

۲۴۲ پیام ها:

۲۴۳ پیام ها:

۲۴۳ نکته ها:

۲۴۴ پیام ها:

۲۴۵ نکته ها:

۲۴۵ پیام ها:

۲۴۷ نکته ها:

۲۴۷ پیام ها:

۲۴۷ نکته ها:

۲۴۸ پیام ها:

۲۴۹ نکته ها:

۲۴۹ پیام ها:

- ۲۵۰ نکته ها:
- ۲۵۰ پیام ها:
- ۲۵۱ نکته ها:
- ۲۵۱ پیام ها:
- ۲۵۲ نکته ها:
- ۲۵۲ پیام ها:
- ۲۵۳ نکته ها:
- ۲۵۳ پیام ها:
- ۲۵۴ نکته ها:
- ۲۵۴ پیام ها:
- ۲۵۵ نکته ها:
- ۲۵۵ پیام ها:
- ۲۵۶ نکته ها:
- ۲۵۶ پیام ها:
- ۲۵۷ نکته ها:
- ۲۵۷ پیام ها:
- ۲۵۸ نکته ها:
- ۲۵۹ پیام ها:
- ۲۵۹ نکته ها:
- ۲۵۹ پیام ها:
- ۲۶۰ نکته ها:
- ۲۶۱ پیام ها:
- ۲۶۳ نکته ها:
- ۲۶۳ پیام ها:
- ۲۶۴ نکته ها:
- ۲۶۴ پیام ها:

۲۶۵ نکته ها:

۲۶۵ پیام ها:

۲۶۵ نکته ها:

۲۶۵ پیام ها:

۲۶۷ نکته ها:

۲۶۷ پیام ها:

۲۷۰ سیمای سوره ی مائده

۲۷۰ اشاره

۲۷۱ نکته ها:

۲۷۲ پیام ها:

۲۷۴ نکته ها:

۲۷۵ پیام ها:

۲۷۹ نکته ها:

۲۸۰ غدیر در قرآن

۲۸۲ نگاهی به تغذیه در اسلام

۲۸۲ پیام ها:

۲۸۵ نکته ها:

۲۸۵ پیام ها:

۲۸۷ نکته ها:

۲۸۸ پیام ها:

۲۹۰ نکته ها:

۲۹۱ پیام ها:

۲۹۳ نکته ها:

۲۹۴ پیام ها:

۲۹۵ نکته ها:

۲۹۵ پیام ها:

- ۲۹۶ نکته ها:
- ۲۹۷ پیام ها:
- ۲۹۸ نکته ها:
- ۲۹۸ پیام ها:
- ۲۹۹ نکته ها:
- ۲۹۹ پیام ها:
- ۳۰۱ نکته ها:
- ۳۰۱ پیام ها:
- ۳۰۲ نکته ها:
- ۳۰۳ پیام ها:
- ۳۰۴ نکته ها:
- ۳۰۴ پیام ها:
- ۳۰۴ نکته ها:
- ۳۰۵ پیام ها:
- ۳۰۷ نکته ها:
- ۳۰۷ پیام ها:
- ۳۰۸ نکته ها:
- ۳۰۹ پیام ها:
- ۳۰۹ نکته ها:
- ۳۱۰ پیام ها:
- ۳۱۰ نکته ها:
- ۳۱۱ پیام ها:
- ۳۱۲ نکته ها:
- ۳۱۲ پیام ها:
- ۳۱۳ نکته ها:
- ۳۱۳ پیام ها:

- ۳۱۴ نکته ها:
- ۳۱۴ پیام ها:
- ۳۱۶ نکته ها:
- ۳۱۶ پیام ها:
- ۳۱۷ نکته ها:
- ۳۱۷ پیام ها:
- ۳۱۸ نکته ها:
- ۳۱۹ پیام ها:
- ۳۲۰ نکته ها:
- ۳۲۰ پیام ها:
- ۳۲۱ نکته ها:
- ۳۲۱ پیام ها:
- ۳۲۲ نکته ها:
- ۳۲۳ پیام ها:
- ۳۲۴ نکته ها:
- ۳۲۵ پیام ها:
- ۳۲۶ نکته ها:
- ۳۲۷ پیام ها:
- ۳۲۹ نکته ها:
- ۳۳۰ پیام ها:
- ۳۳۱ نکته ها:
- ۳۳۲ پیام ها:
- ۳۳۲ نکته ها:
- ۳۳۳ پیام ها:
- ۳۳۳ نکته ها:
- ۳۳۴ پیام ها:

۳۳۴ نکته ها:

۳۳۶ پیام ها:

۳۳۶ نکته ها:

۳۳۷ پیام ها:

۳۳۸ پیام ها:

۳۳۹ نکته ها:

۳۳۹ پیام ها:

۳۴۱ نکته ها:

۳۴۲ پیام ها:

۳۴۳ نکته ها:

۳۴۳ پیام ها:

۳۴۴ نکته ها:

۳۴۵ پیام ها:

۳۴۷ نکته ها:

۳۴۸ پیام ها:

۳۴۹ نکته ها:

۳۵۰ پیام ها:

۳۵۰ نکته ها:

۳۵۱ پیام ها:

۳۵۲ نکته ها:

۳۵۲ پیام ها:

۳۵۳ نکته ها:

۳۵۳ پیام ها:

۳۵۵ نکته ها:

۳۵۵ پیام ها:

۳۵۶ نکته ها:

۳۵۶ پیام ها:

۳۵۸ نکته ها:

۳۵۹ پیام ها:

۳۶۰ نکته ها:

۳۶۱ پیام ها:

۳۶۳ نکته ها:

۳۶۴ پیام ها:

۳۶۶ نکته ها:

۳۶۷ پیام ها:

۳۶۷ پیام ها:

۳۶۸ نکته ها:

۳۶۸ پیام ها:

۳۶۹ نکته ها:

۳۶۹ پیام ها:

۳۷۰ نکته ها:

۳۷۱ پیام ها:

۳۷۱ پیام ها:

۳۷۲ نکته ها:

۳۷۲ پیام ها:

۳۷۳ نکته ها:

۳۷۴ پیام ها:

۳۷۵ نکته ها:

۳۷۶ پیام ها:

۳۷۷ پیام ها:

۳۷۸ نکته ها:

۳۷۹ پیام ها:

۳۸۰ نکته ها:

۳۸۳ پیام ها:

۳۸۴ نکته ها:

۳۸۵ پیام ها:

۳۸۶ نکته ها:

۳۸۶ پیام ها:

۳۸۷ نکته ها:

۳۸۷ پیام ها:

۳۸۸ نکته ها:

۳۸۹ پیام ها:

۳۹۰ نکته ها:

۳۹۰ پیام ها:

۳۹۱ نکته ها:

۳۹۱ پیام ها:

۳۹۲ پیام ها:

۳۹۳ نکته ها:

۳۹۳ پیام ها:

۳۹۴ نکته ها:

۳۹۴ پیام ها:

۳۹۵ نکته ها:

۳۹۵ پیام ها:

۳۹۶ نکته ها:

۳۹۶ پیام ها:

۳۹۷ نکته ها:

۳۹۷ پیام ها:

۳۹۷ نکته ها:

۳۹۸: پیام ها:

۳۹۹: نکته ها:

۳۹۹: پیام ها:

۴۰۰: نکته ها:

۴۰۱: پیام ها:

۴۰۲: نکته ها:

۴۰۲: پیام ها:

۴۰۳: نکته ها:

۴۰۴: پیام ها:

۴۰۴: نکته ها:

۴۰۵: پیام ها:

۴۰۶: نکته ها:

۴۰۶: پیام ها:

۴۰۸: نکته ها:

۴۰۹: پیام ها:

۴۱۱: نکته ها:

۴۱۲: پیام ها:

۴۱۳: نکته ها:

۴۱۳: پیام ها:

۴۱۴: پیام ها:

۴۱۵: نکته ها:

۴۱۶: پیام ها:

۴۱۷: نکته ها:

۴۱۸: پیام ها:

۴۱۹: نکته ها:

۴۱۹: پیام ها:

- ۴۲۱ نکته ها:
- ۴۲۱ پیام ها:
- ۴۲۲ نکته ها:
- ۴۲۳ پیام ها:
- ۴۲۴ نکته ها:
- ۴۲۴ پیام ها:
- ۴۲۵ نکته ها:
- ۴۲۵ پیام ها:
- ۴۲۶ نکته ها:
- ۴۲۷ پیام ها:
- ۴۲۸ نکته ها:
- ۴۲۹ پیام ها:
- ۴۲۹ نکته ها:
- ۴۲۹ پیام ها:
- ۴۳۰ نکته ها:
- ۴۳۱ پیام ها:
- ۴۳۲ نکته ها:
- ۴۳۳ پیام ها:
- ۴۳۵ نکته ها:
- ۴۳۵ پیام ها:
- ۴۳۶ نکته ها:
- ۴۳۶ پیام ها:
- ۴۳۷ نکته ها:
- ۴۳۷ پیام ها:
- ۴۳۸ نکته ها:
- ۴۳۹ پیام ها:

۴۴۱ نکته ها:

۴۴۱ پیام ها:

۴۴۲ نکته ها:

۴۴۲ پیام ها:

۴۴۳ نکته ها:

۴۴۳ پیام ها:

۴۴۴ نکته ها:

۴۴۵ پیام ها:

۴۴۵ نکته ها:

۴۴۶ پیام ها:

۴۴۷ نکته ها:

۴۴۷ پیام ها:

۴۴۸ نکته ها:

۴۴۸ پیام ها:

۴۴۹ نکته ها:

۴۵۰ پیام ها:

۴۵۳ سیمای سوره ی انعام

۴۵۳ اشاره

۴۵۵ نکته ها:

۴۵۶ پیام ها:

۴۵۶ نکته ها:

۴۵۷ پیام ها:

۴۵۷ نکته ها:

۴۵۸ پیام ها:

۴۵۸ نکته ها:

۴۵۸ پیام ها:

- ۴۵۹ نکته ها:
- ۴۵۹ پیام ها:
- ۴۶۱ نکته ها:
- ۴۶۱ پیام ها:
- ۴۶۲ نکته ها:
- ۴۶۲ پیام ها:
- ۴۶۳ نکته ها:
- ۴۶۳ پیام ها:
- ۴۶۴ نکته ها:
- ۴۶۴ پیام ها:
- ۴۶۵ نکته ها:
- ۴۶۵ پیام ها:
- ۴۶۶ نکته ها:
- ۴۶۷ پیام ها:
- ۴۶۹ نکته ها:
- ۴۶۹ پیام ها:
- ۴۶۹ نکته ها:
- ۴۷۰ پیام ها:
- ۴۷۰ نکته ها:
- ۴۷۱ پیام ها:
- ۴۷۱ نکته ها:
- ۴۷۲ پیام ها:
- ۴۷۲ پیام ها:
- ۴۷۳ نکته ها:
- ۴۷۳ پیام ها:
- ۴۷۴ نکته ها:

۴۷۵: پیام ها:

۴۷۶: نکته ها:

۴۷۶: پیام ها:

۴۷۷: نکته ها:

۴۷۷: پیام ها:

۴۷۷: نکته ها:

۴۷۸: پیام ها:

۴۷۸: نکته ها:

۴۷۹: پیام ها:

۴۸۰: نکته ها:

۴۸۰: پیام ها:

۴۸۱: نکته ها:

۴۸۲: پیام ها:

۴۸۳: نکته ها:

۴۸۳: پیام ها:

۴۸۴: نکته ها:

۴۸۴: پیام ها:

۴۸۵: نکته ها:

۴۸۶: پیام ها:

۴۸۸: نکته ها:

۴۸۸: پیام ها:

۴۸۹: نکته ها:

۴۹۰: پیام ها:

۴۹۱: نکته ها:

۴۹۱: پیام ها:

۴۹۲: نکته ها:

- ۴۹۳ پیام ها:
- ۴۹۴ نکته ها:
- ۴۹۴ پیام ها:
- ۴۹۵ نکته ها:
- ۴۹۵ پیام ها:
- ۴۹۶ نکته ها:
- ۴۹۷ پیام ها:
- ۴۹۷ نکته ها:
- ۴۹۸ شعور حیوانات
- ۴۹۹ پیام ها:
- ۵۰۰ نکته ها:
- ۵۰۱ پیام ها:
- ۵۰۱ نکته ها:
- ۵۰۱ پیام ها:
- ۵۰۲ نکته ها:
- ۵۰۲ پیام ها:
- ۵۰۳ نکته ها:
- ۵۰۳ پیام ها:
- ۵۰۴ پیام ها:
- ۵۰۴ نکته ها:
- ۵۰۵ پیام ها:
- ۵۰۷ نکته ها:
- ۵۰۷ پیام ها:
- ۵۰۸ نکته ها:
- ۵۰۹ پیام ها:
- ۵۱۰ نکته ها:

- ۵۱۰: پیام ها:
- ۵۱۱: نکته ها:
- ۵۱۱: پیام ها:
- ۵۱۲: نکته ها:
- ۵۱۳: پیام ها:
- ۵۱۴: نکته ها:
- ۵۱۵: پیام ها:
- ۵۱۵: نکته ها:
- ۵۱۶: پیام ها:
- ۵۱۷: نکته ها:
- ۵۱۷: پیام ها:
- ۵۱۹: نکته ها:
- ۵۱۹: پیام ها:
- ۵۲۱: پیام ها:
- ۵۲۱: نکته ها:
- ۵۲۲: پیام ها:
- ۵۲۳: پیام ها:
- ۵۲۴: نکته ها:
- ۵۲۴: پیام ها:
- ۵۲۵: نکته ها:
- ۵۲۵: پیام ها:
- ۵۲۶: نکته ها:
- ۵۲۷: پیام ها:
- ۵۲۷: نکته ها:
- ۵۲۸: پیام ها:
- ۵۲۹: نکته ها:

۵۳۰: پیام ها:

۵۳۱: نکته ها:

۵۳۱: پیام ها:

۵۳۳: نکته ها:

۵۳۳: پیام ها:

۵۳۴: نکته ها:

۵۳۵: پیام ها:

۵۳۶: نکته ها:

۵۳۷: پیام ها:

۵۳۸: نکته ها:

۵۳۸: پیام ها:

۵۳۹: نکته ها:

۵۴۰: پیام ها:

۵۴۱: نکته ها:

۵۴۱: پیام ها:

۵۴۲: نکته ها:

۵۴۲: پیام ها:

۵۴۳: نکته ها:

۵۴۴: پیام ها:

۵۴۵: نکته ها:

۵۴۶: پیام ها:

۵۴۶: نکته ها:

۵۴۷: پیام ها:

۵۴۷: نکته ها:

۵۴۸: پیام ها:

۵۴۸: نکته ها:

۵۴۹ پیام ها:

۵۵۰ پیام ها:

۵۵۱ نکته ها:

۵۵۱ پیام ها:

۵۵۲ نکته ها:

۵۵۳ پیام ها:

۵۵۴ نکته ها:

۵۵۴ پیام ها:

۵۵۵ نکته ها:

۵۵۵ پیام ها:

۵۵۶ نکته ها:

۵۵۷ پیام ها:

۵۵۷ نکته ها:

۵۵۸ پیام ها:

۵۵۹ نکته ها:

۵۵۹ پیام ها:

۵۶۰ نکته ها:

۵۶۰ پیام ها:

۵۶۲ نکته ها:

۵۶۲ پیام ها:

۵۶۳ نکته ها:

۵۶۳ پیام ها:

۵۶۴ نکته ها:

۵۶۵ پیام ها:

۵۶۵ نکته ها:

۵۶۶ پیام ها:

۵۶۷ نکته ها:

۵۶۷ پیام ها:

۵۶۸ نکته ها:

۵۶۹ پیام ها:

۵۷۰ نکته ها:

۵۷۰ پیام ها:

۵۷۱ نکته ها:

۵۷۱ پیام ها:

۵۷۲ نکته ها:

۵۷۲ پیام ها:

۵۷۳ نکته ها:

۵۷۴ پیام ها:

۵۷۴ نکته ها:

۵۷۵ پیام ها:

۵۷۵ نکته ها:

۵۷۶ پیام ها:

۵۷۶ نکته ها:

۵۷۷ پیام ها:

۵۷۷ نکته ها:

۵۷۸ پیام ها:

۵۷۸ نکته ها:

۵۷۹ پیام ها:

۵۸۱ نکته ها:

۵۸۲ پیام ها:

۵۸۲ پیام ها:

۵۸۴ نکته ها:

۵۸۶: پیام ها:

۵۸۶: نکته ها:

۵۸۷: پیام ها:

۵۸۸: نکته ها:

۵۸۸: پیام ها:

۵۸۹: نکته ها:

۵۸۹: پیام ها:

۵۹۰: نکته ها:

۵۹۱: پیام ها:

۵۹۲: نکته ها:

۵۹۲: پیام ها:

۵۹۳: نکته ها:

۵۹۳: پیام ها:

۵۹۳: نکته ها:

۵۹۴: پیام ها:

۵۹۴: نکته ها:

۵۹۴: پیام ها:

۵۹۶: نکته ها:

۵۹۶: پیام ها:

۵۹۶: نکته ها:

۵۹۷: پیام ها:

۵۹۸: نکته ها:

۵۹۹: پیام ها:

۶۰۰: نکته ها:

۶۰۰: پیام ها:

۶۰۱: نکته ها:

- ۶۰۱ ----- پیام ها:
- ۶۰۲ ----- نکته ها:
- ۶۰۳ ----- پیام ها:
- ۶۰۴ ----- نکته ها:
- ۶۰۴ ----- پیام ها:
- ۶۰۵ ----- پیام ها:
- ۶۰۵ ----- نکته ها:
- ۶۰۶ ----- پیام ها:
- ۶۰۷ ----- نکته ها:
- ۶۰۷ ----- پیام ها:
- ۶۰۸ ----- نکته ها:
- ۶۰۸ ----- پیام ها:
- ۶۰۹ ----- نکته ها:
- ۶۱۰ ----- پیام ها:
- ۶۱۰ ----- نکته ها:
- ۶۱۰ ----- پیام ها:
- ۶۱۱ ----- پیام ها:
- ۶۱۲ ----- پیام ها:
- ۶۱۳ ----- نکته ها:
- ۶۱۳ ----- پیام ها:
- ۶۱۴ ----- نکته ها:
- ۶۱۵ ----- پیام ها:
- ۶۱۶ ----- نکته ها:
- ۶۱۶ ----- پیام ها:
- ۶۱۷ ----- نکته ها:
- ۶۱۷ ----- پیام ها:

- ۶۱۸ نکته ها:
- ۶۱۸ پیام ها:
- ۶۱۹ نکته ها:
- ۶۲۰ پیام ها:
- ۶۲۲ نکته ها:
- ۶۲۲ پیام ها:
- ۶۲۴ نکته ها:
- ۶۲۴ پیام ها:
- ۶۲۵ نکته ها:
- ۶۲۶ پیام ها:
- ۶۲۸ نکته ها:
- ۶۲۸ پیام ها:
- ۶۳۰ پیام ها:
- ۶۳۱ نکته ها:
- ۶۳۲ پیام ها:
- ۶۳۳ نکته ها:
- ۶۳۴ پیام ها:
- ۶۳۴ نکته ها:
- ۶۳۵ پیام ها:
- ۶۳۶ نکته ها:
- ۶۳۶ پیام ها:
- ۶۳۸ نکته ها:
- ۶۳۸ پیام ها:
- ۶۴۰ نکته ها:
- ۶۴۱ پیام ها:
- ۶۴۱ نکته ها:

- ۶۴۲ پیام ها:
- ۶۴۲ نکته ها:
- ۶۴۳ پیام ها:
- ۶۴۴ نکته ها:
- ۶۴۴ پیام ها:
- ۶۴۵ نکته ها:
- ۶۴۵ پیام ها:
- ۶۴۶ نکته ها:
- ۶۴۷ پیام ها:
- ۶۴۷ نکته ها:
- ۶۴۸ پیام ها:
- ۶۴۹ نکته ها:
- ۶۴۹ پیام ها:
- ۶۵۰ نکته ها:
- ۶۵۱ پیام ها:
- ۶۵۲ نکته ها:
- ۶۵۳ پیام ها:
- ۶۵۴ نکته ها:
- ۶۵۴ پیام ها:
- ۶۵۵ درباره مرکز

سرشناسه: قرائتی، محسن، ۱۳۲۴ -

عنوان و نام پدیدآور: تفسیر نور / تالیف محسن قرائتی.

وضعیت ویراست: ویراست ۲.

مشخصات نشر: تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۷-

مشخصات ظاهری: ۱۰ ج.

فروست: کتاب سال جمهوری اسلامی ایران؛ ۷۶.

شابک: دوره: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۱۰-۱؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۱: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۰-۲؛ ۶۰۰۰۰ ریال: ج. ۲: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۰-۵۴۲۱-۰۰-۹-۰۱؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۲، چاپ چهارم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۳: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۲-۶؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۴: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۳-۳؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۴، چاپ چهارم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۵، چاپ چهارم)؛ ۶۰۰۰۰ ریال: ج. ۵: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۴-۰؛ ۶۰۰۰۰ ریال: ج. ۶: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۵-۷؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۶، چاپ دوم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۶: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۶-۱؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۶، چاپ ششم)؛ ۳۰۰۰۰ ریال: ج. ۶: ۹۶۴-۵۶۵۲-۱۸-۹؛ ۶۰۰۰۰ ریال: ج. ۷: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۶-۴؛ ۶۵۰۰۰ ریال (ج. ۷، چاپ پنجم)؛ ۳۰۰۰۰ ریال (ج. ۷، چاپ چهاردهم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۸: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۷-۱؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۸، چاپ دوم)؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۸، چاپ ششم)؛ ۴۰۰۰۰ ریال (ج. ۸، چاپ چهاردهم)؛ ۹۰۰۰۰ ریال: ج. ۹: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۸-۸؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۹، چاپ سوم)؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۹، چاپ ششم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۱۰: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۹-۵؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۱۰، چاپ دوم)؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۱۰، چاپ ششم)

یادداشت: چاپ قبلی: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۵ (۱۲ ج.).

یادداشت: ج. ۱-۴، ۶-۸ (چاپ اول: ۱۳۸۸).

یادداشت: ج. ۲ و ۵ (چاپ چهارم: بهار ۱۳۸۹).

یادداشت: ج. ۴ (چاپ چهارم: بهار ۱۳۸۹)

یادداشت: ج. ۶ و ۹ (چاپ سوم: زمستان ۱۳۸۸).

یادداشت: ج. ۶ (چاپ دوم: ۱۳۸۸).

یادداشت : ج. ۶ (چاپ ششم: تابستان ۱۳۹۰).

یادداشت : ج. ۶ (چاپ شانزدهم: بهار ۱۳۸۶).

یادداشت : ج. ۶ (چاپ هشتم : ۱۳۹۱).

یادداشت : ج. ۷ (چاپ پنجم: ۱۳۸۹).

یادداشت : ج. ۷ (چاپ چهاردهم: تابستان ۱۳۸۶).

یادداشت : ج. ۸ (چاپ ششم: تابستان ۱۳۹۰).

یادداشت : ج. ۸ (چاپ چهاردهم: تابستان ۱۳۸۷).

یادداشت : ج. ۸ و ۱۰ (چاپ دوم : ۱۳۸۸).

یادداشت : ج. ۹ (چاپ ششم: تابستان ۱۳۹۰).

یادداشت : ج. ۱۰ (چاپ ششم: ۱۳۹۰).

یادداشت : عنوان دیگر: تفسیر نور: شیوه ای نو در ارایه آسان و روان پیام های آیات.

یادداشت : کتابنامه.

مندرجات : ج. ۱. سوره های (۱ تا ۳) حمد، بقره و آل عمران. - ج. ۲. سوره های (۴ تا ۶) نساء، مائده و انعام. - ج. ۴. سوره های (۱۱ تا ۱۶) هود، یوسف، رعد، ابراهیم، حجر و نحل. - ج. ۵. سوره های (۱۷-۲۱) اسراء، كهف، مریم، طه و انبیاء. - ج. ۶. سوره های (۲۲ تا ۲۷) حج، مومنون، نور، فرقان، شعراء و نحل. - ج. ۷. سوره های (۲۸ تا ۳۶) قصص، عنكبوت، روم، لقمان، سجده، احزاب، سبأ، فاطر و یس. - ج. ۸. سوره های (۳۷ تا ۴۵) صافات، ص، زمر، غافر، شوری، زخرف، دخان و جائیه. - ج. ۹. سوره های (۴۶ تا ۶۱) احقاف، محمد، فتح، حجرات، ق، ذاریات، طور، نجم.....- ج. ۱۰. جمعه، منافقون الی فلق، ناس.

عنوان دیگر : تفسیر نور: شیوه ای نو در ارایه آسان و روان پیام های آیات.

موضوع : تفاسیر شیعه -- قرن ۱۴

رده بندی کنگره : BP۹۸/ق۳۵ت۱۳۸۷۷

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۱۷۹

شماره کتابشناسی ملی : ۱۶۰۸۱۲۴

ص : ۱

اشاره

اشاره

پیشگفتار

اشاره

انقلاب اسلامی ایران با رهبری امام خمینی قدس سره و حضور ملت مسلمان و مبارزات شهدای گرانقدر قبل و بعد از پیروزی، زمینه‌ی رشد و ترویج فرهنگ اسلامی و خصوصاً قرآن کریم را فراهم آورد. در این راستا دانشمندان درد آشنای حوزه‌های علمیه، با تألیف کتب مناسب در جهت تبلیغ دین گام‌های بسیاری برداشتند.

کتاب حاضر که پایان بخش مجموعه دوازده جلدی «تفسیر نور» می‌باشد، در جهت مهجوریت زادیی از قرآن و ارائه پیام‌های انسان ساز کلام الهی به شیوه‌ای نو و قلمی شیوا، توسط حجت الاسلام والمسلمین محسن قرائتی به رشته تحریر درآمده است که در سال ۷۶ به عنوان کتاب سال جمهوری اسلامی ایران معرفی گردید.

بدنبال چاپ اولین مجلدات این تفسیر، نظرات و پیشنهادات بسیاری از سوی فضلاء حوزه و دانشگاه طرح گردید که بیانگر علاقه و توجه قشر فرهنگی جامعه، به شناخت مفاهیم قرآن کریم از طریق این شیوه می‌باشد.

اکنون به جهت آشنایی با شیوه‌ی کار و چگونگی ارائه تفسیر نور، این موارد به اختصار بیان می‌شود که می‌تواند به نوبه خود راهگشای طلاب جوان در جهت فعالیت‌های تفسیری باشد.

شیوه کار

پس از انتخاب حداقل دوازده تفسیر معتبر از مفسران شیعه و اهل سنت، از قدما و معاصران، چند تن از طلاب فاضل با مطالعه دقیق آنها، به استخراج نکات و برداشت‌های تفسیری آنها پرداخته و به صورت مکتوب آن را در اختیار مؤلف قرار می‌دهند.

ایشان ضمن مطالعه‌ی آن مطالب، خود نیز به تحقیق و تتبع پرداخته و با توجه به نیازهای دینی جامعه، پیام‌های راهبردی قرآن را برای نسل امروز که تشنه‌ی دریافت

مفاهیم قرآنی هستند، در قالب نکات و پیام های آیه، با نثری ساده و روان ارائه می دهند.

البته در برخی موارد نیز برداشت های خود را مورد بحث و تبادل نظر با برخی بزرگان حوزه قرار می دهند.

نوشته های ایشان پس از ارائه در برنامه آینه وحی رادیو، ویراستاری شده و قبل از چاپ یکبار دیگر توسط خودشان مورد بازبینی نهایی قرار می گیرد.

شیوه ارائه

مطالب هر آیه در قالب پنج عنوان ارائه می گردد:

۱. متن آیه، که با رسم الخط عثمان طه و با اعراب کامل، تایپ گردیده و چندین بار مورد دقت قرار گرفته است.

۲. ترجمه هر آیه، که به صورت گروهی و زیر نظر مؤلف محترم و با استفاده از بهترین ترجمه های موجود، (حداقل ۶ ترجمه) نگارش یافته و به جهت گویایی و روانی آن، مطالب توضیحی مورد لزوم در میان پراکنتر آمده است.

۳. نکته ها، که امور زیر در این قالب عرضه گردیده است:

الف: بیان ریشه و ترجمه ی لغات مشکل آیه.

ب: بیان شأن نزول آیه که در فهم محتوای آیه نقش کلیدی داشته است.

ج: بیان آیات مرتبط با آیه که در فهم موضوعی قرآن تأثیر به سزایی دارد.

د: بیان روایات ذیل آیه، که در این بخش با توجه به گستردگی روایات، تنها به ذکر نمونه هایی بسنده شده است.

ه: بیان برخی توضیحات برای روشن تر شدن مفهوم آیه.

و: طرح برخی پرسش ها و پاسخ گویی به آنها.

۴. پیام ها، که مقصود اصلی مؤلف از این تفسیر همین بخش بوده است تا نشان دهد قرآن کتاب زندگی بشر در همه ی عصرها و برای همه نسل هاست. البته مستند برداشت های مؤلف، چنانکه در پایان هر پیام آمده است یکی از امور زیر می باشد:

الف: مفردات کلمات هر آیه.

ب: عبارتی مرکب از چند کلمه.

ج: رابطه‌ی صدر و ذیل آیه.

د: رابطه‌ی هر آیه با آیات قبل.

۵. پاورقی، که نشانی آیات و روایات و کتب تفسیری را باختصار آورده است. همچنین مطالبی مربوط به آیه که در قالب نکته‌ها و پیام‌ها نمی‌گنجد، در پاورقی ذکر شده است.

در مورد کتب تفسیری، هر جا که مراد، مطالب آن تفسیر در ذیل آیه بوده است، نشانی جلد و صفحه ذکر نشده است.

علاقمندان می‌توانند برای دسترسی به متن مجلدات تفسیر نور و دیگر کتب حجت الاسلام و المسلمین قرائتی با امکان بهره‌گیری از جستجوی لفظی به پایگاه اینترنتی www.Qaraati.net مراجعه نمایند.

همکاران محترم:

در پایان از زحمات حجج اسلام آقایان:

□

حسن دهشیری، رحمت الله جعفری، محمود متوسل که در تتبع و بررسی تفاسیر و آقای علی محمد متوسلی که در امر مقابله و تصحیح نهایی این جلد نهایت همکاری را داشته‌اند صمیمانه تشکر می‌گردد.

و همچنین اعلام می‌داریم: با همه‌ی تلاش‌هایی که در جهت حفظ اصول و قواعد فوق و تصحیح اغلاط تایپی صورت گرفته است، یقیناً نواقص و کاستی‌هایی در عرضه این تفسیر وجود دارد که امیدواریم همچون گذشته خوانندگان گرامی بذل محبت نموده و با ارسال نظرات و پیشنهادات خود، به نشانی: تهران- صندوق پستی ۱۴۱۸۵/۵۸۶ ما را در جهت اصلاح و تکمیل آن یاری نمایند و پیشاپیش سپاس ما را پذیرا باشند.

مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن

«الحمد لله رب العالمين و صلى الله على سيدنا محمد واهل بيته المعصومين»

همین که دروس سطح و مقداری از درس خارج را در حوزه علمیه قم گذراندم، به فکر آشنایی بیشتر با قرآن افتادم. با تنی چند از دوستان، هر کدام تفسیری را مطالعه و مباحثه می کردیم و خلاصه آن را یادداشت می کردم، این کار تا پایان چند جزء قرآن ادامه داشت.

در آن ایام شنیدم که آیت الله مکارم شیرازی دامت برکاته با جمعی از فضلاء تصمیم دارند تفسیری بنویسند. ایشان نوشته های تفسیری مرا دیدند و پسندیدند و من نیز به آن جمع پیوستم.

پانزده سال طول کشید تا تفسیر نمونه در ۲۷ جلد به اتمام رسید و تا کنون بارها تجدید چاپ و به چند زبان ترجمه شده است. تقریباً نیمی از تفسیر نمونه تمام شده بود که انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی رضوان الله علیه به پیروزی رسید. از همان روزهای اول، بنا به فرمایش مرحوم علامه شهید مطهری به تلویزیون رفتم و هر شب جمعه تحت عنوان درسهایی از قرآن برنامه داشته ام.

البته تا پایان تفسیر نمونه همکاری ادامه داشت و در این بین به فکر افتادم درس تفسیری را در سطح فهم عموم در رادیو شروع کنم. برای این کار علاوه، بر تفسیر نمونه از ده تفسیر دیگر نیز یادداشت هایی برداشتم. از سال ۶۶ تا کنون هفته ای یک روز و در ماه رمضان هر روز بحث تفسیر با عنوان «آئینه وحی» ادامه دارد.

بارها پیشنهاد شد آنچه را که در رادیو می‌گویم به صورت کتاب منتشر کنم. تا اینکه چند جزء از نوشته‌هایم را نزد آیت‌الله حاج سید مهدی روحانی علیها السلام و آیت‌الله مصباح یزدی دامت برکاته خواندم و به سبک و برداشت‌های تفسیری خود اطمینان بیشتری پیدا کردم. یادداشت‌ها را برای بازنویسی در اختیار حجه‌الاسلام محمدیان و حجه‌الاسلام محدّثی قرار دادم. بعد از تدوین، آنها را در اختیار مؤسسه در راه حق (قم) گذاشتم تا زیر نظر آیت‌الله استادی منتشر و در دسترس علاقمندان قرار گیرد.

همکاران

در چهار جزء اول قرآن کریم حجه‌الاسلام دهشیری و حجه‌الاسلام جعفری (که نیمی از هفته را از نظرتز به تهران می‌آمدند) در تتبع تفاسیر مرا کمک کردند.

و از جزء پنجم قرآن کریم تا شانزدهم (که تاریخ نوشتن این پیشگفتار است) حجه‌الاسلام سید جواد بهشتی و حجه‌الاسلام محمود متوسل در این کار مقدّس همکاری داشته‌اند.

امتیازات

۱- این تفسیر از اصطلاحات فنی، ادبی، فقهی، کلامی، فلسفی که فهم آن مخصوص گروه خاصی است احتراز کرده و تنها درسهایی از قرآن را که قابل ترجمه به زبان‌های زنده‌ی دنیا و به صورت تابلو و پیام باشد آورده است.

۲- از تفسیر به رأی احتراز شده و تنها از متن آیات و یا روایاتی که از اهل بیت رسول الله علیهم السلام آمده استفاده شده است.

۳- بیشتر پیام‌ها و درسها از متون تفاسیر معتبر شیعه و سنی استفاده شده و گاهی هم نکاتی که یاد شده از بنده یا همکاران عزیز بوده است.

از خداوند می‌خواهم به همه ما اخلاص و توفیق تدبّر و عمل و تبلیغ و نشر معارف قرآن و همچنین توفیق اتمام این کار مقدّس را مرحمت فرماید و قرآن را نور دنیا و برزخ و قیامت ما قرار دهد.

از مردم عزیز می‌خواهم که به آموزش قرآن تنها در سطح تلاوت و تجوید و ترتیل اکتفا نکنند و مسأله‌ی اصلی را تدبیر و عمل به قرآن قرار دهند.

از علما و فضلاء می‌خواهم که در تبلیغ و تدریس، قرآن را در متن و مقصد اعلیٰ قرار دهند و در مراکز علمی و فرهنگی و مساجد و مدارس، جلسه تفسیر قرآن برپا کنند.

از همه‌ی کسانی که در آشنایی من با اسلام و قرآن و اهل بیت پیامبر علیهم السلام نقش داشته‌اند تشکر می‌کنم و برای آنان به خصوص اساتید و پدر و مادرم از خدای مَنان جزای خیر خواهانم.

از کسانی که در تألیف این تفسیر و چاپ و تصحیح و نشر آن کمک کرده‌اند و از افرادی که انتقاد یا پیشنهادهای سازنده و مفیدی برای تکمیل کار داشته باشند نیز تشکر می‌کنم.

محسن قرائتی

۷۴/۸/۳

۲۹/ جمادی الاول ۱۴۱۵/

ص: ۱۰

مقدمه مؤلف

در سال ۱۳۷۸ که برای تجدید چاپ «تفسیر نور» توسط «مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن» یک بار دیگر آن را با دقت مطالعه کردم، مطالبی را حذف یا ادغام نموده و مطالب جدیدی را که خداوند به ذهنم انداخت و یا از «تفسیر راهنما» استفاده می شد، به مطالب قبلی اضافه کردم.

در یک لحظه به فکر فرو رفتم، نوشته ای را که بعد از دو سه سال به دست خودم تغییر می دهم، اگر به قیامت برسد و از نظر اولیای خدا و فرشتگان و از همه بالاتر خداوند متعال بگذرد، چقدر تغییر خواهد کرد. تازه این اصلاحات و تغییرات به شرطی مفید است که اصل کار با ریا و شمع و عجب، حبط و باطل نشده باشد.

به هر حال زحمت ها کشیدم؛ ولی نمی دانم حتی یک صفحه آن در قیامت سبب نجاتم خواهد شد یا نه!

البته قرآن نور است و نقص از کار و نوشته های ماست. به لطف خداوند امیدوارم تا همان گونه که در گلستان، خاک به گل تبدیل می شود، در سایه آیات نورانی قرآن، نوشته های ما نیز به نور تبدیل گردد.

اللهم آمین

محسن قرائتی

۷۸/۴/۶

ص: ۱۱

این سوره یکصد و هفتاد و شش آیه دارد و در مدینه نازل شده است.

محتوای آن، دعوت به ایمان و عدالت، عبرت از امت های پیشین، قطع رابطه ی دوستانه با دشمنان خدا، حمایت از یتیمان، احکام ازدواج و ارث، لزوم اطاعت از رهبر الهی، هجرت، جهاد در راه خدا و... است.

از آنجا که سی و پنج آیه ی اول این سوره، پیرامون مسائل خانوادگی است، به سوره ی نساء (زنان) نام گذاری شده است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا ﴿١﴾

ای مردم! از پروردگارتان پروا کنید، آن کس که شما را از یک نفس آفرید و همسرش را نیز از (جنس) او آفرید و از آن دو، مردان و زنان بسیاری را (در روی زمین) پراکنده ساخت و از خدایی که (با سوگند) به او از یکدیگر درخواست می کنید، پروا کنید. و (نسبت) به ارحام نیز تقوا پیشه کنید (و قطع رحم نکنید) که خداوند همواره مراقب شماست.

نکته ها:

امیرالمؤمنین علی علیه السلام فرمودند: صله ی رحم کنید، گرچه با سلام دادن باشد، خداوند فرمود:

وَ اتَّقُوا اللَّهَ ... وَ الْأَرْحَامَ ... (۱)

پیام ها:

۱- آغاز سوره ی خانواده، با سفارش به تقوا شروع شده است، یعنی بنیان خانواده، بر تقواست و مراعات آن بر همه لازم است. «یا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا»

۲- خلقت و تربیت انسان، هر دو به دست خداست، پس پروا و اطاعت هم باید

ص: ۱۶

۱- ۱. کافی، ج ۲، ص ۱۵۰.

از او باشد. «اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ»

۳- همه ی انسان ها از یک نوعند، پس هر نوع تبعیض نژادی، زبانی، اقلیمی و...

ممنوع است. «خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ»

۴- زن و مرد در آفرینش وحدت دارند و هیچکدام از نظر جنسیت بر دیگری برتری ندارند. «خَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا»

۵- همه ی انسان ها در طول تاریخ، از یک پدر و مادرند. بَتُّ مِنْهُمَا رَجُلًا ...

روایات درباره ی ازدواج فرزندان آدم دو نوع است، آنچه با قرآن هماهنگ است، روایاتی است که می گوید: فرزندان آدم با یکدیگر ازدواج کردند. (۱)

۶- در مسائل تربیتی، تکرار یک اصل است. اتَّقُوا رَبَّكُمُ ... اتَّقُوا اللَّهَ

۷- رعایت حقوق خانواده و خویشاوندان، لازمه ی تقواست. اتَّقُوا اللَّهَ ...

وَالْأَرْحَامَ إِمَامٌ باقر علیه السلام فرمود: قرابت دلبستگان پیامبر صلی الله علیه و آله را باید با مؤدت مراعات کرد. (۲)

وَأَتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَبَدَّلُوا الْخَبِيثَ بِالطَّيِّبِ وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَىٰ أَمْوَالِكُمْ إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا» (۳)

و اموال یتیمان را به آنان (باز) دهید و اموال بد (خودتان) را با اموال خوب (یتیمان) تبدیل نکنید و اموال آنان را با اموال خود نخورید، همانا این (تصرفاتِ ظالمانه) گناهی بزرگ است.

پیام ها:

۱- اموال یتیمان را باید به آنان پس داد، هر چند خود ندانند یا فراموش کنند. «آتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ» ۲- اسلام، حامی طبقه ی محروم و ضعیف است. «الیتامی»

ص: ۱۷

۱- ۱). تفسیر المیزان.

۲- ۲). بحار، ج ۲۳، ص ۲۵۷.

۳- کودکان یتیم، حق مالکیت دارند. «أَمْوَالَهُمْ»

۴- ممانعت، تبدیل و کاستن از مال یتیم، گناه بزرگ است. «إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا»

۵- گناهان، کبیره و صغیره دارند. «حُوبًا كَبِيرًا»

وَ إِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِسُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَنِّي وَ ثَلَاثَ وَ رُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكُمْ أَذْنَىٰ أَلَّا تَعُولُوا (۳)

و اگر می ترسید که عدالت را درباره ی (ازدواج با) دختران یتیم مراعات نکنید، (از ازدواج با آنان صرف نظر نمایید و) با زنان دلخواه (دیگر) ازدواج کنید، دو تا، سه تا، یا چهار تا. پس اگر ترسیدید که (میان همسران) به عدالت رفتار نکنید، پس یک همسر (کافی است) یا (به جای همسر دوم از) کنیزی که مال شماست (کام بگیرید، گرچه کنیز هم حقوقی دارد که باید مراعات شود) این نزدیک تر است که ستم نکنید.

نکته ها:

بعضی مردان، دختران یتیم را برای تکفل و سرپرستی به خانه می بردند، بعد هم با آنان، با مهریه ی کم ازدواج کرده و به آسانی هم آنان را طلاق می دادند. آیه نازل شد که اگر از بی عدالتی بیم دارید، با زنان دیگر ازدواج کنید. آیه ی قبل، درباره ی رعایت عدالت در اموال یتیمان بود، این آیه، فرمان عدالت در ازدواج با دختران یتیم است.

درباره ی حکمت تعدد زوجات، می توان به موارد زیر اشاره کرد:

الف: تلفات مردها در جنگ ها و حوادث بیشتر است و زنانی بیوه می شوند.

ب: جوانان، کمتر حاضرند با بیوه ازدواج کنند.

ج: همه ی زنان بیوه و بی همسر، تقوای کافی و قدرت کنترل خود را ندارند.

د: زنان در همراه، مدتی عذر دارند و مسائل زناشویی تعطیل است.

نتیجه آنکه برای حفظ حقوق بیوه ها طبق شرایطی مرد می تواند همسر دوم بگیرد تا

مشکل هر دو طرف حل شود.

سؤال: در این آیه مسئله بی عدالتی به صورت مشکوک بیان شده است: «إِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسَطُوا»[□]، اما در آیه ی ۱۲۹ همین سوره می فرماید: «لَنْ تَشْتَطِعُوا» که شما قدرت آن را ندارید، این دو آیه را چگونه می توان جمع نمود؟

پاسخ: در مسائل مادی مانند لباس، مسکن، خوراک و هم خوابی باید عادل باشید و اگر می ترسید عادل نباشید برنامه دیگری را برای خود تنظیم کنید، ولی در آیه ۱۲۹ می فرماید:

شما هرگز قدرت بر عدالت ندارید که مراد عدالت در علاقه و تمایلات قلبی است چون علاقه در اختیار انسان نیست تا بتواند آن را یکسان تقسیم کند. این پاسخ با استفاده از حدیثی از امام صادق علیه السلام می باشد. (۱)

پیام ها:

۱- اسلام، حامی محرومان، به ویژه یتیمان و بالاجص دختران یتیم است، آن هم در مسأله ی عفت و زناشویی و پرهیز از سوء استفاده از آنان.... فی الیتامی[□]

۲- لازم نیست برای ترک ازدواج با یتیمان، یقین به بی عدالتی داشته باشیم، احتمال و ترس از آن هم کافی است. «إِنْ خِفْتُمْ»

۳- در انتخاب همسر، می توان سراغ ایتم رفت، مگر آنکه خوف بی عدالتی باشد.

إِنْ خِفْتُمْ... فَانكِحُوا

۴- در انتخاب همسر، تمایل قلبی یک اصل است. «طَابَ لَكُمْ»[□]

۵- اسلام، با تعدد همسر برای مرد، با شرایطی موافق است. فَانكِحُوا... مَثْنَى وَ ثُلَاثًا وَ رُبَاعًا فَإِنْ خِفْتُمْ... فَوَاحِدَةً ۶- تعدد زوجات، هم محدود به چهار همسر است و هم مشروط به مراعات عدالت است. (۲) فَانكِحُوا... رُبَاعًا فَإِنْ خِفْتُمْ... فَوَاحِدَةً

ص: ۱۹

۱- ۱. وسائل، ج ۲۱، ص ۳۴۵.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین ج ۱ ص ۴۳۹ کافی ج ۵ ص ۳۶۳.

وَآتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا ﴿٤﴾

و مهر و کابین زنان را به صورت هدیه و با رغبت بدهید و اگر با میل و رغبت خویش چیزی از آن را به شما بخشیدند، آن را حلال و گوارا مصرف کنید.

نکته ها:

کلمه ی «نِحْلَةً» به گفته ی راغب اصفهانی، از «نحل» به معنای زنبور عسل است. چون زنبور عسل به مردم عسل می بخشد و توقّعی هم ندارد، به هدیه هم «نِحْلَةً» گفته می شود.

البته بعضی مفسران «نحله» را به معنای «دین» گرفته اند. یعنی مهریه، دین و بدهی قطعی مرد است.

در حدیث آمده است: بهترین اموال خویش را برای سه مصرف قرار دهید: ۱. مهریه.

۲. حج. ۳. کفن. اگر بهترین اموال را صرف مهریه کنید، فرزندان شما صالح می شوند. (۱)

چون در جاهلیت و بعضی اقوام، مهریه زن را پدر یا بستگان می گرفتند، خداوند در قرآن، ابتدا نام گیرنده را برد و فرمود: «وَآتُوا النِّسَاءَ» مهریه را به خود زن بدهید و فرمود: «وآتوا صدقات النساء» مهریه زنان را پردازید، تا گیرنده هر که بتواند باشد.

پیام ها:

۱- پرداخت مهریه به زن حقّ او و الزامی است. وَآتُوا النِّسَاءَ ...

۲- مهریه، نرخ زن نیست، بلکه نشانه ی صداقت مرد در علاقه و دوستی به همسر است. «صَدُقَاتِهِنَّ»

۳- زن، مالک مهریه ی خود است و با وجود زن پدر و بستگان زن، حقّ گرفتن مهریه ی او را برای خود ندارند. «آتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ»

۴- مهریه، بهای زن نیست، بلکه هدیه ی مرد به همسرش می باشد. «نِحْلَةً»

ص: ۲۰

۵- زن، در گرفتن یا بخشیدن مهریه، آزاد و مستقل است. «فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ»

۶- مال گوارا، مالی است که صاحبش آنرا با طیب خاطر و رضایت ببخشد. فَإِنْ طِبْنَ ... هَنِئاً

۷- رضایت ظاهری کافی نیست. رضایت قلبی لازم است. بخشش های اکراهی، اجباری و یا رودربایستی اعتبار ندارد. طِبْنَ ... نَفْساً

۸- مهر و هبه، از اسباب مالک شدن است. «صَدُقَاتِهِنَّ، فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ»

۹- زنان تحت تأثیر عواطف همه ی مهر خود را نبخشند. «شَيْءٍ مِنْهُ»

وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ فِيهَا مَآئِدًا وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا» (۵)

و اموال خود را که خداوند وسیله ی برپائی زندگی شما قرار داده، به دست سفیهان ندهید (ولی) رزق و مخارج آنان را از درآمد آن بدهید و آنان را بپوشانید و با آنان سخن شایسته و نیکو بگویید.

نکته ها:

در روایات، افراد شرابخوار و فاسق، سفیه خوانده شده اند. (۱) پس اموال عمومی نباید در دست چنین افرادی قرار گیرد، زیرا مال، قوام جامعه است و سپردن هرگونه مقام و مسئولیت مالی به این افراد، خیانت به جامعه است. امام صادق علیه السلام به شخصی فرمودند: مال خود را حفظ کن، چون مال موجب قوام دین تو است. و آنگاه این آیه را تلاوت فرمودند. وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ فِيهَا مَآئِدًا ... (۲)

امام باقر علیه السلام درباره ی معنای «السُّفَهَاءُ» فرمودند: مقصود کسی است که به او اطمینان نداری. (۳)

ص: ۲۱

۱- ۱. کافی، ج ۵، ص ۲۹۹.

۲- ۲. وسائل، ج ۷، ص ۱۲۶.

۳- ۳. وسائل، ج ۱۶، ص ۳۶۹.

۱- سفیه، از تصرف در مال خود ممنوع است. «لَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ»

۲- مالی که سبب برپا ماندن جامعه است، نباید در اختیار سفیه باشد. «أَمْوَالِكُمْ الَّتِي ... فِيمَا»

۳- حاکم شدن سفیه حتی بر اموال خود، ضربه ی اقتصادی به جامعه است و جامعه نست به اموال شخصی افراد حق دارد. «أَمْوَالِكُمْ» به جای «أموالهم»

۴- در برخوردها، باید به مصالح اقتصادی جامعه و رشد فکری افراد توجه کرد، نه عواطف و ترحم های گذرا. «لَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالِكُمْ»

۵- مال و ثروت، قوام زندگی و اهرم نظام است. «جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ فِيمَا»

۶- سرمایه نباید راکد بماند. باید اموال یتیمان و سفیهان هم، در مدار تولید و سوددهی قرار گیرد و از درآمدش زندگی آنان بچرخد، نه از اصل مال.

«وَأَرْزُقُوهُمْ فِيهَا» به جای «منها»

۷- به ابعاد روحی و شخصیت محرومان باید توجه کرد. «قُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا»

۸- ممنوع کردن افراد از تصرف در اموالشان، واکنش دارد. چاره ی آن برخورد و سخن نیکوست. «قَوْلًا مَعْرُوفًا»

«وَإِتْلُوا الَّتِي آمَنَّا حَتَّىٰ إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَنْ يَكْبَرُوا وَ مَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَ مَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهَدُوا عَلَيْهِمْ وَ كَفَىٰ بِاللَّهِ حَسِيبًا» (۶)

و یتیمان را بیازمایید، تا هنگامی که به (سن بلوغ و ازدواج) برسند، پس اگر در آنان رشد (فکری) یافتید، اموالشان را به ایشان برگردانید و آن را به اسراف و شتاب، از (بیم) اینکه بزرگ شوند (و اموالشان را از شما بگیرند) مصرف نکنید.

وهر (قیم و سرپرستی) که بی نیاز است، عفت به خرج دهد (و از گرفتن

حق الزَّحْمَه ی امور یتیمان چشم بیوشد) و آن که نیازمند است، به مقدار متعارف (در برابر نگهداری از مال یتیم) می تواند ارتزاق کند. پس هرگاه اموالشان را به آنان رد کردید، (افرادی را) بر آنان گواه و شاهد بگیرید. (این گواهی برای حفظ حقوق یتیمان است، وگرنه) خدا برای محاسبه کافی است.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام فرمودند: مراد از «آنستُم مِنْهُمْ رُشْدًا» این است که یتیمان بتوانند مال خود را حفظ کنند. (۱)

همچنین فرمودند: مراد از «فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ» به مقداری است که شکم خود را سیر کند. (۲)

پیام ها:

آیین نامه ی پرداخت اموال یتیمان

۱- یتیمان را پیش از بلوغ، از نظر رشد اقتصادی، آزمایش کرده و با کارآموزی و یاددادن روش داد و ستد آنان را رشد دهید. وَ ابْتَلُوا الْيَتَامَى ...

۲- یتیم، زیر نظر ولی خود، حق تصرف در مال خود را دارد. لازمه ی عمل به «وَ ابْتَلُوا»، آن است که یتیم زیر نظر ولی خود تصرف کند، تا آزمایش شود.

۳- برای در اختیار داشتن سرمایه، علاوه بر بلوغ جنسی، بلوغ اقتصادی و اجتماعی هم لازم است. «إِذَا بَلَغُوا النُّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا»

۴- در سپردن اموال یتیم به او، حدس و گمان کافی نیست. باید اطمینان به رشد داشته باشید. «آنستُم مِنْهُمْ رُشْدًا»

۵- مالکیت، همواره همراه با جواز تصرف نیست. یتیم مالک هست، اما تا رشد نیابد، حق تصرف ندارد. «فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا»

۶- افراد متمکن، خدمات اجتماعی را بدون چشمداشت انجام دهند. «مَنْ كَانَ عَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ»

ص: ۲۳

۱- ۱. من لایحضره الفقیه، ج ۴، ص ۲۲۳.

۲- ۲. کافی، ج ۵، ص ۱۳۰.

۷- در گرفتن حقّ الرّحمه، حدّ متعارف را در نظر بگیرید. «فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ»

۸- هم اموال یتیمان را حفظ کنید، هم با شاهد گرفتن و جلوگیری از اختلافات و تهمت های آینده، آبروی خود را حفظ کنید. «فَأَشْهَدُوا عَلَيْهِمْ»

۹- گواهی مردم، برای حفظ عزّت دنیاست و گواهی خدا برای عزّت آخرت.

«وَ كَفَى بِاللّهِ حَسِيبًا»

۱۰- گواه گرفتن در جامعه، نزاع را خاتمه می دهد، ولی حساب قیامت همچنان پابرجاست. «وَ كَفَى بِاللّهِ حَسِيبًا»

لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَّفْرُوضًا» (۷)

برای مردان، از آنچه پدر و مادر و نزدیکان، (پس از مرگ) بر جای گذاشته اند سهمی است و برای زنان (نیز) از آنچه پدر و مادر و خویشاوندان بر جای گذاشته اند، سهمی است، خواه (مقدار مال) کم باشد یا زیاد، سهمی معین و مقرر.

پیام ها:

۱- زنان همانند مردان حقّ ارث دارند و دین، حافظ حقوق آنان است. لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ ... لِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ

۲- ارث، از اسباب مالکیت است. «لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ»

۳- خویشاوندی که نزدیک تر است، در ارث مقدم تر است. «الْأَقْرَبُونَ»

۴- تقسیم عادلانه ی میراث، مهمّ است، نه مقدار آن. «قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ»

۵- سهم ارث، تغییر ناپذیر است. «نَصِيبًا مَّفْرُوضًا»

وَ إِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُو الْقُرْبَىٰ وَ الْيَتَامَىٰ وَ الْمَسَاكِينُ فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ وَ قُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا» (۸)

و اگر هنگام تقسیم (ارث)، خویشاوندانی (که ارث نمی برند) و یتیمان و مستمندان حاضر شدند، پس چیزی از آن مال به آنان روزی دهید و با آنان پسندیده سخن بگوئید.

نکته ها:

از اینکه «أُولُوا الْقُرْبَىٰ» در کنار «الْمَسْكِينُ» و «الْمَسْكِينُ» آمده، معلوم می شود که مراد از بستگان، بستگان فقیری هستند که به طور طبیعی ارث نمی برند. چنانکه سفارش عاطفی آخر آیه نیز این معنا را تأیید می کند.

پیام ها:

۱- به نگاه ها، حضورها و توقعات طبیعی محرومان توجه کنید. «وَ إِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ»

۲- اموال ارثی را مخفیانه تقسیم نکنید، تا امکان حضور دیگران هم باشد. «حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُوا الْقُرْبَىٰ»

۳- در تقسیم ارث، علاوه بر افرادی که سهم مشخص دارند، به فکر فقرا و محرومان و یتیمان نیز باشید. نَصِيْبًا مَّفْرُوضًا ... فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ

۴- با هدایای مالی و زبان شیرین، از کینه ها و حسادت ها، پیشگیری و پیوندهای خانوادگی را مستحکم تر کنید. «فَارْزُقُوهُمْ... قُولُوا»

۵- هدایای مادی، همراه با محبت و عواطف معنوی باشد. «قُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا»

وَ لِيُخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكَوْا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَ لِيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا» ۹

و کسانی که اگر پس از خود فرزندان ناتوانی به یادگار بگذارند، بر (فقر آینده) آنان می ترسند، باید (از ستم درباره یتیمان مردم نیز) بترسند. از خداوند پروا کنند و سخنی استوار گویند.

به گفته ی روایات، خوردن مال یتیم، هم بازتاب دنیوی دارد و هم اخروی. در دنیا خسارت به اولاد می رسد، که در این آیه مطرح شده و در آخرت، عذاب دوزخ دارد که در آیه ی بعد مطرح شده است. (۱)

ممکن است مراد آیه، نهی از انفاق و وصیت های غیر متعادل باشد، بدین معنا که: مبادا با داشتن کودکان خردسال و ضعیف، همه ی اموال خود را وقف یا انفاق کنید و پس از مرگ، اولاد خود را در فقر و بدبختی رها سازید. (۲) و ممکن است خطاب آیه به کسانی باشد که فرزندان عقب افتاده دارند، تا آینده ی آنان را با برنامه ریزی تأمین کنند. (۳)

در رسیدن به خیر یا شرّ، میان نسل ها ارتباط است، زیرا آثار عمل محدود به عمر ما نیست، شرّ کار پدر به فرزند می رسد و به عکس اولاد از آثار کار نیک پدر بهره مند می شود.

داستان موسی و خضر و مرمت دیواری که گنج یتیمانی در آن بود، از نمونه های آن است. قرآن می فرماید: «كَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا» (۴)

پیام ها:

۱- باید خود را جای دیگران گذاشت، تا دردها را بهتر درک کرد. با یتیمان مردم چنان رفتار کنیم که دوست داریم با یتیمان ما آنگونه رفتار شود. «تَرَكَوْا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا»

۲- هر که آتشی روشن کند، دودش به چشم خودش می رود. ظلم امروز به ایتام مردم، به صورت سنّت در جامعه در می آید و فردا دامن یتیمان ما را هم می گیرد. «وَلْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكَوْا...»

۳- در شیوه های تبلیغی، باید از عواطف و فطریات هم استفاده کرد. «ذُرِّيَّةً ضِعَافًا»

۴- نه خیانت در اموال یتیمان، نه خشونت در گفتار با آنان. «فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَ يُقُولُوا...»

ص: ۲۶

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفسیر مجمع البیان.

۳- ۳). تفسیر کبیر فخر رازی.

۴- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۵- یتیمان، در کنار لباس و خوراک، به محبت و عاطفه و ارشاد هم نیاز دارند.

«وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا»

إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَ سَيَصْلُونَ سَعِيرًا» (۱۰)

همانا، آنان که اموال یتیمان را به ستم می خورند، در حقیقت، آتشی را در شکم خود فرو می برند و بزودی در آتشی افروخته وارد خواهند شد.

نکته ها:

علامه طباطبایی قدس سره این آیه را دلیل بر تجسم اعمال انسان در قیامت دانسته است، زیرا قرآن می فرماید: مال یتیم به صورت آتش می شود و خورنده آن را می سوزاند.

پیام ها:

۱- چهره ی واقعی خوردن مال یتیم در دنیا، به صورت خوردن آتش در قیامت آشکار خواهد شد. «يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ... يَأْكُلُونَ ... نَارًا»

۲- حضور در منزل ایتام و خوردن از مال آنان، در صورتی که مایه ی ضرر و زیان به آنان نباشد، اشکالی ندارد. «يَأْكُلُونَ... ظُلْمًا»

يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَيْنِ فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ وَإِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا الشُّدُّسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ أَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ فَإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ الشُّدُّسُ مِنْ بَعِيدٍ وَصِيَّةٌ يُّوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ لِأَبَائِكُمْ وَ أُمَّاتِكُمْ لَا تَدْرُونَ أَيُّهُنَّ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًا فَرِيضَةٌ مِنَ اللَّهِ إِنْ اللَّهُ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا» (۱۱)

ص: ۲۷

خداوند درباره (ارث) فرزندانان به شما سفارش می کند، برای پسر مانند سهم دو دختر است، پس اگر وارثان از جنس زن و بیش از دو نفر باشند، دو سوم میراث، سهم آنان است و اگر یکی باشد، نصف میراث از آن اوست. و برای هر یک از پدر و مادر (میت)، یک ششم میراث است، اگر میت، فرزندی داشته باشد. اما اگر فرزندی نداشته و پدر و مادر، تنها وارث او باشند، مادر یک سوم می برد (و باقی برای پدر است) و اگر متوفی برادرانی داشته باشد، مادرش یک ششم می برد. (البته تقسیم ارث) پس از عمل به وصیتی است که او (متوفی) سفارش کرده یا پرداخت بدهی اوست. شما نمی دانید پدران و پسرانان، کدامیک برایتان سودمندترند. این احکام، از سوی خدا واجب شده است، همانا خداوند دانا و حکیم است.

نکته ها:

گرچه دریافتی ارث زن نصف مرد است، ولی بهره گیری اش دو برابر مرد است. فرض کنید مقدار موجودی ۳۰ سهم باشد که دختر ۱۰ و پسر ۲۰ سهم می برد، ولی دختر به خاطر آنکه تعهدی ندارد، سهم خود را پس انداز می کند و برای مخارج زندگی از سهم پسر که ۲۰ سهم بود بهره مند می شود. پس نیاز خود را از سهم مرد تأمین کرده و سهم خود را ذخیره دارد.

بنابراین دختر در گرفتن نصف می گیرد، ولی در بهره گیری کاملاً تأمین است.

در حدیثی از امام جواد علیه السلام آمده است: هیچگونه هزینه فردی و اجتماعی بر عهده زن نیست، علاوه بر آنکه هنگام ازدواج مهریه می گیرد، ولی مرد هم مهریه می دهد، هم خرج زن را عهده دار است. زن بی هیچ مسئولیتی سهم ارث دریافت می کند و حقّ پس انداز دارد ولی در بهره گیری، از همان سهم مرد بهره می گیرد. (۱)

احکام ارث، در تورات نیز بیان شده (۲) و در انجیل آمده است که مسیح گفت: من نیامده ام تا احکام تورات را تغییر دهم.

عرب جاهلی، زنان و کودکان را از ارث محروم می کرد، ولی اسلام برای هر یک از فرزند و

ص: ۲۸

۱-۱). تفسیر نورالثقلین.

۲-۲). تورات، سفر اعداد، باب ۲۷، آیه ۸-۱۱.

همسر، متناسب با نیازهای آنان سهم الارث قرار داد.

رسیدن ارث به فرزند، انگیزه‌ی فعالیت بیشتر است. اگر انسان بداند که اموالش به فرزندش نمی‌رسد، چندان تحرّک از خود نشان نمی‌دهد. در فرانسه، هنگامی که قانون ارث لغو شد، فعالیت‌های اقتصادی ضعیف شد.

بیشتر بودن سهم فرزندان متوفّی از والدین او شاید برای آن است که والدین، سال‌های پایانی عمر را می‌گذرانند و نیاز کمتری دارند. اگر متوفّی برادر نداشت، سهم مادر یک سوم، و اگر داشت یک ششم، و باقی برای پدر است. شاید بدان جهت که مخارج برادران متوفّی معمولاً به عهده‌ی پدر است، نه مادر.

امام صادق علیه السلام فرمود: پرداخت بدهی میت برانجام وصیت او مقدّم است (۱). چنانکه اگر وصیت او خلاف شرع باشد نباید عملی شود. (۲)

شخصی از اینکه زنش دختر زاییده بود، نگران بود. امام صادق علیه السلام این قسمت از آیه را برای او تلاوت فرمود که: «لَا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًا» (۳)

پیام‌ها:

۱- اسلام، آیین فطرت است. آن گونه که وجود فرزند، تداوم وجود والدین است و خصوصیات و صفات جسمی و روحی آنان به فرزند منتقل می‌شود، اموال هم باید به فرزندان منتقل گردد. «يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ»

۲- وصیت که حقّ خود انسان است، بر حقوق وارثان مقدّم است. «مِنْ بَعْدِ وَصِيَّتِهِ»

۳- حقوق مردم، بر حقّ وارثان و بستگان مقدّم است. «مِنْ بَعْدِ... دَيْنٍ»

۴- در تفاوت سهم ارث بستگان، حکمت‌هایی نهفته است که ما نمی‌دانیم. سهم ارث، بر اساس مصالح واقعی بشر استوار است، هرچند خود انسان بی‌توجه باشد. «لَا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًا»

ص: ۲۹

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). بحار، ج ۱۰۰، ص ۲۰۱ و تفسیر قمی.

۳- ۳). تفسیر نورالثقلین.

۵- علم و حکمت، دو شرط ضروری برای قانونگذاری است. احکام ارث، بر اساس علم و حکمت الهی است. «فَرِيضَةٌ مِنَ اللَّهِ... عَلِيمًا حَكِيمًا»

و لَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَرْوَاجُكُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمْ الرُّبْعُ مِمَّا تَرَكَنَّ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّتِهِ يُوَصِّينَ بِهَا أَوْ دَيْنَ وَ لَهُنَّ الرُّبْعُ مِمَّا تَرَكَتُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكَتُمْ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّتِهِ تُوَصُّونَ بِهَا أَوْ دَيْنَ وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوْ امْرَأَةً وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا الشُّدُسُ فَإِنْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّتِهِ يُوَصِّى بِهَا أَوْ دَيْنٍ غَيْرِ مُضَارٍّ وَصِيَّتِهِ مِنَ اللَّهِ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ «۱۲»

و برای شما (مردان) نصف ارثی است که همسرانتان به جا گذاشته اند، اگر آنان فرزندی نداشته باشند، (هر چند از شوهر دیگر)، ولی اگر برای آنان فرزندی باشد، سهم شما یک چهارم از میراث است، البته پس از عمل به وصیتی که کرده اند یا ادای دینی که دارند و (امّا اگر شوهر از دنیا رفت) سهم زنان یک چهارم از چیزی است که به جا گذاشته اید، البته اگر فرزندی نداشته باشید، ولی اگر فرزندی داشته باشید (اگر چه از همسر دیگر) سهم همسران یک هشتم از چیزی است که بر جای نهاده اید. (این تقسیم) پس از عمل به وصیت یا پرداخت دینی است که دارید و اگر مرد یا زنی که از او ارث می برند کلاله باشد (یعنی والدین و فرزندی نداشته باشد) و برای او برادر و خواهر باشد، برای هر یک از آنان یک ششم است و اگر آنان (خواهر و برادر) بیش از یکی باشند، همه آنان در یک سوّم، به تساوی شریکند، (البته) پس از انجام وصیت میت یا ادای دین او، بی آنکه وصیت، ضرر به وارث داشته باشد. این، سفارشی از سوی خداست و خداوند، دانا و بردبار است.

در آیه گذشته، ارث فرزندان و والدین مطرح بود، در این آیه، ارث زن و شوهر و برادر و خواهر مادری مطرح است. البته احکام ارث را باید به کمک روایات اجرا کرد، چون فروع و شاخه های زیادی دارد، که در آیات قرآن نیامده است.

لفظ «كَلَامًا» دوبار در قرآن آمده است؛ یکی در این آیه و دیگری در آخرین آیه ی همین سوره. این کلمه در لغت به معنای احاطه است، فامیلی که انسان و فرزند انسان را احاطه کرده اند. «اکلیل»، نیز تاجی است که سر را احاطه می کند. کُلّ، عددی است که اعداد دیگر را احاطه کرده است.

این کلمه در بحث ارث دو معنی دارد:

۱- برادران و خواهرانِ مادری میّت، که در این آیه به کار رفته است.

۲- برادران و خواهرانِ پدر و مادری یا پدری میّت، که مراد آیه آخر است.

گرچه پرداخت بدهی، بر انجام وصیّت مقدّم است، لکن چون در عمل، انجام وصیّت سخت تر است، خداوند در آیه، اوّل عمل به وصیّت را آورده، بعد پرداخت بدهی را. (۱)

در حدیث آمده است: وصیّت به ثلث مال، زیاد است، سعی کنید وارثان شما بهره ی بیشتری از ارث ببرند، تا همه بی نیاز باشند. و ضرر رسانی در وصیّت از گناهان کبیره است.

و عمل به وصیّتی که به ضرر وارث باشد الزامی نیست. (۲)

اگر مردی چند همسر داشت، یک هشتم یا یک چهارم ارث، میان آنان به طور یکسان تقسیم می شود.

دیون و بدهی های متوفی، هم شامل دیون الهی است، مثل: حج، خمس، زکات و کفّاره، و هم شامل دیون مردمی است. (۳)

ص: ۳۱

۱-۱. تفسیر صافی.

۲-۲. تفسیر کبیر فخر رازی.

۳-۳. تفسیر کبیر فخر رازی.

پیام ها:

۱- پرداخت بدهی مردم، آن قدر مهم است که در این دو آیه، چهار بار مطرح شده است. مِنْ بَعْدِ وَصِيَّتِيهِ ... أَوْ دَيْنٍ در احادیث آمده است: در قیامت، تمام گناهان شهید بخشیده می شود، مگر دین و بدهی او. (۱)

۲- داشتن فرزند- اگر چه از همسر دیگر- سهم هر یک از زن و شوهر را به نصف کاهش می دهد، تا فرزندان نیز از متوفی سهم ببرند، خواه فرزند دختر باشد یا پسر. «فَإِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ»

۳- در وصیت کردن، باید حال وارثان را مراعات کرد، تا به آنان زیان نرسد. «غَيْرَ مُضَارًّا»

۴- اسلام، نه فقط ضرر رسانی در زندگی، بلکه زیان رساندن پس از مرگ را نیز مردود می داند. «غَيْرَ مُضَارًّا»

۵- تقسیم الهی ارث، هم عالمانه است و هم اگر تخلّف کردید، خداوند در قهر خود حلیم است و شتابی ندارد. «وَصِيَّتِي مِنَ اللَّهِ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ»

تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ «۱۳»

آن (چه گفته شد)، حدود و مقررات الهی است و هر کس از خدا و رسولش پیروی کند خداوند او را به باغهایی وارد می کند که از زیر درختانش نهرها جاری است، آنان همیشه در آن می مانند، و این است کامیابی و رستگاری بزرگ.

پیام ها:

۱- احکام ارث، از حدود الهی است، پس نباید از مرز آن گذشت. «تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ» ۲- اطاعت از رسول خدا به منزله ی اطاعت از خداست. «وَ مَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ»

ص: ۳۲

۳- سعادت و رستگاری، در گرو حرکت در مسیر الهی است، نه کام گیری بیشتر از ارث. «ذَلِكَ الْفَوْزُ»

وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا وَلَهُ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿١٤﴾

و هر کس خدا و رسولش را نافرمانی کند و از حدود الهی تجاوز نماید، خدا او را وارد آتشی می کند که همیشه در آن می ماند و برای او عذابی خوارکننده است.

پیام ها:

۱- آنان که به وصیت نامه عمل نمی کنند، یا بدهی متوفی را نمی پردازند، یا با انکار حق یا ندادن سهم بعضی وارثان، سعی در تصاحب اموال می کنند، برای همیشه در عذاب و قهر الهی اند. تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ ... يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ

۲- ملاک سعادت و شقاوت، اطاعت یا نافرمانی نسبت به خدا و رسول اوست، نه چیز دیگر. مَنْ يُطِيعِ اللَّهَ ... وَ مَنْ يَعْصِ اللَّهَ

۳- نافرمانی رسول خدا، نافرمانی خداست. «يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ»

۴- نافرمانی مستمر، سبب خلود است. مَنْ يَعْصِ اللَّهَ ... يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا يَعْصِ فَعَلِ مَضَارِعِ وَ نِشَانِ اسْتِمْرَارِ اسْت.

۵- متجاوزان به حقوق دیگران، در ردیف کفار بوده و گرفتار عذاب جاویدان می شوند. «خَالِدًا فِيهَا»

۶- قهر خداوند، هم عذاب جسمی دارد، هم خواری روحی. «عَذَابٌ مُهِينٌ»

وَاللَّاتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةٌ مِنْكُمْ فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتَّى يَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا ﴿١٥﴾

واز زنان شما کسانی که مرتکب زنا شوند، پس چهار نفر از میان شما (مردان مسلمان) را بر آنان شاهد بگیرید، پس اگر شهادت دادند، آن زنان را در خانه‌ها (ی خودشان) نگاه دارید، تا مرگشان فرا رسد، یا آنکه خداوند، راهی برای آنان قرار دهد (و قانون جدیدی بیاورد).

نکته ها:

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از راه دیگر که خداوند قرار می دهد، حدود الهی و سنگسار و شلاق است. (۱)

بعضی آیه را شامل مساحقه و همجنس بازی زنان نیز دانسته و از مجمع البیان روایتی را از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل کرده اند که مؤید آن است. (۲)

در روایتی می خوانیم که مسئله ی حبس در خانه نسبت به زن زناکار، در جاهلیت نیز بوده و اسلام در آغاز آن را پذیرفته است، ولی بعد از تقویت اسلام مسئله از حبس به اجرای حدّ تبدیل شده است. (۳)

پیام ها:

۱- برای حفظ آبرو و شرف دیگران، اسلام برای اثبات زنا، چهار شاهد مقرر کرده است، و حتی اگر سه شاهد گواهی دهند، هر سه شلاق می خورند، ولی برای اثبات قتل، دو شاهد کافی است. «أَرْبَعَةٌ مِنْكُمْ»

۲- شاهد بر زنا، هم باید مرد باشد و هم مسلمان، تا در اثبات جرم، دقت لازم صورت گیرد. «أَرْبَعَةٌ مِنْكُمْ»

۳- گواهی بر زنا واجب نیست. «فَإِنْ شَهِدُوا» ۴- در قضاوت به علم خود اکتفا نکنیم، گواهی لازم است. «فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُمْ»

۵- کیفر زن زناکار، حبس در «خانه» است، نه زندان های عمومی، که ممکن است

ص: ۳۴

۱- ۱). تفسیر برهان، ج ۱، ص ۳۵۳.

۲- ۲). تفسیر راهنما.

۳- ۳). وسائل، ج ۲۸، ص ۶۱.

فساد بیشتر بیاموزد. «فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ»

۶- حبس زن در خانه، برای آنست که افراد جامعه را فاسد نکند و از ازدواج محروم بماند و میدانی برای لذت پیدا نکند.
«فَأَمْسِكُوهُنَّ»

۷- برای سالم سازی و پاکسازی جامعه، حبس مجرم لازم است. «فَأَمْسِكُوهُنَّ»

۸- حبس ابد، کیفر زنان شوهرداری بوده است که مرتکب زنا شده اند. «حَتَّى يَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ» البته این حکم موقت بوده تا به تازیانه و سنگسار کیفر شود.

«أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا»

وَالَّذَانِ يَأْتِيَانِيَا مِنْكُمْ فَأَذُوهُمَا فَإِنَّ تَابَا وَأَصْلَحَا فَأَعْرِضُوا عَنْهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ تَوَّابًا رَحِيمًا (۱۶)

و آن دو نفری از شما که سراغ فحشا و زنا روند (زن یا مرد زناکار و بدون همسر) هر دو را آزار دهید (و بر آنان حد جاری کنید). پس اگر توبه کرده و خود را اصلاح کردند، از آنان در گذرید (زیرا) خداوند توبه پذیر مهربان است.

نکته ها:

در تفاسیر برای این آیه، معانی گوناگونی گفته شده است، ولی معنای فوق، از تفسیر نمونه گرفته شده است. البته معنای دیگری نیز به ذهن می رسد و آن اینکه:

هرگاه دو مرد تصمیم به انجام فاحشه (لواط) بگیرند، ولی فقط کارهای مقدماتی را انجام دهند، به نحوی که اطمینان به انجام آن در آینده است، شما از باب نهی از منکر، آن دو را تنبیه و تعزیر و تهدید کنید. اگر شرمنده شدند و دست کشیدند و گذشته را جبران کردند، شما هم از آنان بگذرید، که خدا توبه پذیر و رحیم است.

طبق این معنی کلمه ی «الذَّانِ» به معنای دو مرد آمده، نه یک مرد و یک زن که از باب تغلیب باشد، و «فَأَذُوهُمَا» به معنای آزار و تنبیه است، نه اجرای حد. توبه و اصلاح هم به معنای صرف نظر واقعی است، نه اینکه قبل از صدور حکم قاضی توبه کنند. «يَأْتِيَانِيَا» را هم می توان به معنای انجام مقدمات قریب الوقوع فحشا گرفت و این در عرف رایج است که

کاری را به کسی نسبت دهند که در آستانه ی انجام آن است. مثل اینکه به شخصی که افراد را به مهمانی دعوت کرده و مشغول تهیه مقدمات است، می گویند فلانی مهمانی می کند، یا مهمان دارد. (والله العالم)

توبه ی زناکار و صرف نظر نمودن از اجرای حد درباره او، تا وقتی است که کار به دادگاه و اقامه ی شهود و صدور حکم نرسیده باشد، و گرنه پس از صدور حکم، توبه مانع اجرای آن نمی شود.

إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولَئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٧﴾

بی گمان (پذیرش) توبه بر خدا، برای کسانی است که از روی جهالت کار بد می کنند، سپس زود توبه می کنند. پس خداوند توبه ی آنان را می پذیرد و خداوند، دانا و حکیم است.

نکته ها:

این آیه به گوشه ای از شرایط قبولی توبه اشاره می کند. از جمله آنکه:

الف: گناه، از روی نادانی و بی توجهی به عواقب گناه باشد، نه از روی کفر و عناد.

ب: گنهکار باید زود توبه کند، پیش از آنکه گناه او را احاطه کند، یا خصلت او شود، یا قهر و عذاب الهی فرا رسد.

امام صادق علیه السلام فرمود: هر گناهی که انسان مرتکب شود گرچه آگاهانه باشد در حقیقت جاهل است، زیرا خود را در خطر قهر الهی قرار داده است. (۱)

پیام ها:

۱- پذیرفتن توبه ی واقعی، از حقوقی است که خداوند برای مردم، بر عهده ی خودش قرار داده است. «التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ»

ص: ۳۶

۲- علمی که در برابر هوس ها و غرائز پایدار نباشد، جهل است. **يَعْمَلُونَ ... بِجَهَالَةٍ**

۳- تا گناه زیاد نشده، توبه آسان است. در این آیه می خوانیم: **«يَعْمَلُونَ السُّوءَ»** که مراد انجام یک گناه است، ولی در آیه ی بعد می خوانیم: **«يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ»** ، مراد گناهان زیاد می باشد که توبه کردن از آن مشکل است.

۴- خدا، گناهکاران را به توبه فوری تشویق می کند. **«يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ»**

۵- سرعت در توبه، کلید قبولی آن است. **«يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ»**

۶- توبه باید واقعی باشد، اگر تظاهر به توبه کنیم خدا حقیقت را می داند. **«كَانَ اللَّهُ عَلِيمًا»**

۷- پذیرش عذر گناهکاران بی عناد، حکیمانه است. **«عَلِيمًا حَكِيمًا»**

وَ لَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْإِيمَانَ وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارًا أُولَٰئِكَ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا» (۱۸)

و پذیرش توبه، برای کسانی که کارهای زشت می کنند تا وقتی که مرگ یکی از آنان فرا رسد، آنگاه می گوید: همانا الآن توبه کردم، نیست. و نیز برای آنان که کافر بمیرند، بلکه برای آنان عذاب دردناک مهیا کرده ایم.

پیام ها:

۱- توبه در حال اختیار و آزادی ارزش دارد، نه در حال اضطرار یا مواجهه با خطر. **«إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْإِيمَانَ»**

۲- اصرار بر گناه، توفیق توبه را از انسان می گیرد. کلمه ی **«يَعْمَلُونَ»** نشانه استمرار و کلمه ی **«سَيِّئَاتِ»** به معنای تعدد و تکرار گناه است.

۳- توبه را نباید به تأخیر انداخت. چون زمان مرگ معلوم نیست و توبه هنگام معاینه ی مرگ، پذیرفته نمی شود. **«إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ ...»**

۴- هنگام خطر و مرگ، فطرت خداشناسی انسان آشکار می شود. «إِنِّي تُبْتُ الْآنَ»

۵- کافر مردن و بد عاقبتی، همه ی اعمال نیک و از جمله توبه را تباه و حبط می کند. «يَمُوتُونَ وَ هُمْ كَفَّارٌ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَجِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرِهًا وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ وَ عَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَ يَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا ﴿١٩﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! برای شما حلال نیست که زنان را به اکراه به ارث برید و بر آنان سخت نگیرید تا بعضی از آنچه را به آنان بخشیده اید، خود ببرید، مگر آنکه مرتکب فحشاء آشکار شوند و با آنان به نیکویی رفتار کنید و اگر از همسرانتان خوشتان نیامد چه بسا شما چیزی را خوش نداشته باشید، ولی خداوند، خیر فراوان در آن قرار داده باشد.

نکته ها:

بر خلاف سنت جاهلیت، که گاهی زن نیز به ارث برده می شد، ممکن است آیه اشاره به این باشد که تنها اموال قابل ارث است و همسر متوفی، ارث کسی نیست. او خودش می تواند بعد از فوت شوهرش، همسر دیگری انتخاب کند.

پیام ها:

۱- اسلام، مدافع حقوق زن است. «لَا يَجِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرِهًا»

۲- بازپس گرفتن مهریه با زور و اجبار، حرام است. «لَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ»

۳- تنها در صورتی که زن در معرض بی عفتی باشد، مرد حق سخت گیری دارد.

لَا تَعْضُلُوهُنَّ ... إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ

۴- با زنان باید خوش رفتاری کرد. «عَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ»

۵- مرد، سنگ زیرین آسیای زندگی است و باید با خوشرفتاری، بر سختی‌ها شکبیا باشد. (خطاب آیه به مرد است). لا تَعْضُلُوهُنَّ ... عَاشِرُوهُنَّ

۶- بسیاری از خیرات، در لابلای ناگواری‌های زندگی است. يَجْعَلُ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا ...

۷- حلّ مشکلات خانواده و داشتن حلم و حوصله، برای سعادت فرزندان، بهتر از جدایی و طلاق است. «فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا»

۸- همیشه خیر و شرّ ما همراه با تمایلات ما نیست، چه بسا چیزی را ناخوشایند داریم، ولی خداوند خیر زیاد در آن قرار داده باشد. زیرا انسان به همه‌ی مصالح خویش آگاه نیست. فَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا ... فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا

وَإِنْ أَرَدْتُمْ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَّكَانَ زَوْجٍ وَآتَيْتُمْ إِحْدَاهُنَّ قِنطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا أَتَأْخُذُونَ بِبُهْتَانٍ وَ إِنْثِمَاءٍ مُّبِينًا» (۲۰)

و اگر خواستید همسری بجای همسری انتخاب کنید و مال فراوانی به آنان داده باشید، از او چیزی مگیرید. آیا می‌خواهید با بهتان و گناه آشکار، آن را بازپس گیرید؟!

نکته‌ها:

«قنطار» به معنای مال زیاد که مانند پل و قنطره وسیله‌ی بهره‌برداری است.

در دوران جاهلیت، بعضی‌همین که می‌خواستند همسر دیگری بگیرند، به همسر اول تهمت می‌زدند تا او در فشار قرار گیرد و مهریه خود را ببخشد آنگاه شوهر او را طلاق می‌داد، سپس از همان مهر بر گردانده شده، همسر دیگری می‌گرفت. آیه، این سنت جاهلی را نکوهش می‌کند.

پیام‌ها:

۱- ازدواج مجدد از نظر اسلام مجاز است. «اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَّكَانَ زَوْجٍ»

۲- طلاق، به دست مرد است. «أَرَدْتُمْ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ»

۳- مهریه زیاد، اشکالی ندارد، گرچه سفارش به مهریه کم شده است. «آتَيْتُمْ إِخْدَاهُنَّ قِنطَارًا»

۴- مالکیت انسان در چهارچوب قوانین الهی، محدودیت ندارد. «قِنطَارًا»

۵- اسلام، حامی حقوق زن است و ازدواج دوم را به قیمت ضایع کردن حق همسر اول منع می کند. «فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا»

۶- زن، حق مالکیت دارد و مهریه، بی کم و کاست باید به او تحویل شود.

«فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا»

۷- اگر شخصی به حق، مالک شد، نمی توان مالش را اگرچه زیاد باشد از او گرفت. «فَلَا تَأْخُذُوا ...»

۸- یکی از بدترین انواع ظلم، گرفتن مال مردم، همراه با توجیه کردن و تهمت زدن و بردن آبروی آنان است. «أَتَأْخُذُونَ بُهْتَانًا وَ إِيْمًا»

وَ كَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَ قَدْ أَفْضَىٰ بَعْضُكُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ وَ أَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا» ۲۱

و چگونه آن مال را پس می گیرید، در حالی که هر یک از شما از دیگری کام گرفته اید و همسرانتان از شما (هنگام ازدواج، برای پرداخت مهریه) پیمان محکم گرفته اند!

پیام ها:

۱- در نهی از منکر باید از عواطف انسانی هم بهره گرفت. شما که مدتها با همسر خود روابط کامل داشته و کامیاب شده اید چرا اکنون مهریه او را به ناحق پس می گیرید. «قَدْ أَفْضَىٰ بَعْضُكُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ»

۲- هنگام ناراحتی های زندگی، به یاد لذت های قبل باشیم. «قَدْ أَفْضَىٰ»

۳- در بیان امور مربوط به زناشویی، ادب را مراعات کنیم. «أَفْضَىٰ»

۴- مهریه حقی است برای زنان که در برابر هم خوابی تعیین شده است. «قَدْ أَفْضَى»

۵- عقد ازدواج، یک میثاق محکم است. «مِيثَاقًا غَلِيظًا»

۶- پس گرفتن مهریه پیمان شکنی است. وَ كَيْفَ تَأْخُذُونَهُ ... وَ أَخَذَنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا

وَ لَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَ مَقْتًا وَ سَاءَ سَبِيلًا «۲۲»

و با زنانی که پدرانتان به ازدواج خود در آورده اند، ازدواج نکنید، مگر آنچه در گذشته (پیش از نزول این حکم) انجام شده است. همانا این گونه ازدواج، بسیار زشت و مایه ی دشمنی و راه بدی است.

نکته ها:

از رسوم جاهلی آن بود که اگر شخصی از دنیا می رفت، فرزندان او با نامادری خود (همسر پدر) ازدواج می کردند. یکی از انصار به نام ابوقیس از دنیا رفت. فرزندش به نامادری خود پیشنهاد ازدواج کرد. آن زن گفت: باید از پیامبر کسب تکلیف کنم. در پاسخ او این آیه نازل شد و ازدواج با «زن پدر» را ممنوع کرد.

پیام ها:

۱- اسلام دین فطرت است. انسان طبعاً از ازدواج با مادر و نامادری تنفر دارد، لذا در اسلام حرام شده است. «لَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ»

۲- «زن پدر»ها به منزله ی مادر است. پس به جای کینه و ناسازگاری، باید نسبت به فرزندان «مادری» کنند. «لَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ»

۳- باید فرزندان حریم پدر را در ازدواج حفظ کنند. «لَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ»

۴- فرزندان، به زن پدر، به دید «مادر» بنگرند. «مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ»

۵- اسلام از گذشته ها چشم می پوشد. ازدواج های پیش از این حکم، با نامادری،

مورد عفو است. «إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ» چنانکه می خوانیم: «الاسلام یُجِبُّ ما قبله» اسلام، گذشته را می پوشاند.

۶- برای گفتار، باید بطور اجمال یا تفصیل، دلیل و برهان آورد. «إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَ مَقْتًا وَ سَاءَ سَبِيلًا»

۷- ازدواج با نامادری، راهبردی بد و راه ازدواج با سایر محارم را نیز می کند. «سَاءَ سَبِيلًا»

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَ بَنَاتُكُمْ وَ أَخَوَاتُكُمْ وَ عَمَّاتُكُمْ وَ خَالَاتُكُمْ وَ بَنَاتُ الْأَخِ وَ بَنَاتُ الْأُخْتِ وَ أُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَ أَخَوَاتُكُمْ مِنَ الرِّضَاعِ وَ أُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَ رَبَائِبُكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَ حَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ وَ أَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا» (۲۳) بر شما حرام شده است (ازدواج با) مادرانتان و دخترانتان، و خواهرانتان و عمه هایتان و خاله هایتان و دختران برادر و دختران خواهر و آن مادرانتان که به شما شیر داده اند و خواهران رضاعی (شیری) شما و مادران همسرانتان و دختران همسرانتان (از شوهر قبلی) که در دامن شما تربیت یافته اند، به شرط آنکه با مادرانشان، همبستر شده باشید، پس اگر آمیزش نکرده اید مانعی ندارد (که با آن دختران ازدواج کنید) و (همچنین حرام است ازدواج با) همسران پسرانتان که از نسل شمایند (نه پسر خوانده ها) و (حرام است در ازدواج) جمع بین دو خواهر، مگر آنچه بیشتر انجام گرفته است. همانا خداوند بخشنده و مهربان است.

نکته ها:

در این آیه گروه هایی از زنان که به انسان محرمند و ازدواج با آنان حرام است، ذکر شده است. محرمیت و حرمت ازدواج از سه راه حاصل می شود:

۱. ولادت (ارتباط نسبی) ۲. ازدواج (ارتباط نسبی) ۳. شیر خواری (ارتباط رضاعی)

تحریم ازدواج با محارم در ادیان پیشین نیز بوده است. (۱)

ازدواج با غیر محارم، عامل گسترش ارتباط خانواده ها است.

ازدواج همزمان با دو خواهر، معمولاً آنان را به حسادت و رقابت شخصی و جنسی می کشاند و علاقه هایشان به عداوت می انجامد. شاید نهی به این خاطر باشد. وَ أَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ ...

پیام ها:

۱- اختیار حرام و حلال کردن همه چیز (خوردنی ها، نوشیدنی ها، معاملات، عقد و ازدواج ها...) تنها برای خداست. «حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ» ۲- شیر مادر، همچون تولد از مادر، یکی از اسباب محرمیت است. در انتخاب دایه دقت کنیم. «أُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُم مِّنَ الرَّضَاعَةِ»

۳- به دخترانی که از شوهر قبلی زن شما هستند و در خانه شما زندگی می کنند، به چشم دختر خود نگاه کنید و مربی آنان باشید. «وَ رَبَّاتِبُكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ»

۴- قانون عطف به ماسبق نمی شود. «إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ»

(کسانی که قبل از تحریم، دو خواهر را به عقد خود در آورده اند، کیفری ندارند گرچه بعد از اعلام این قانون باید یکی از خواهران را نگه داشته و دیگری را رها کند.)

ص: ۴۳

وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَلَكَتْ أَيْمَانَكُمْ كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَأَجَلٌ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَضْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٢٤﴾

و(ازدواج با) زنان شوهردار (نیز بر شما حرام شده است)، مگر آنان که (به حکم خداوند، در جنگ با کفار) مالک شده اید. (این احکام،) نوشته و قانون خدا بر شماست. و جز اینها (که گفته شد،) برای شما حلال است که (زنان دیگر را) به وسیله ی اموال خود، به قصد پاکدامنی و نکاح، نه به قصد زنا، طلب کنید. پس هرگاه از آن زنان، (به نکاح موقت) کام گرفتید، مهرشان را به عنوان یک واجب پردازید و پس از تعیین مهر، در (تغییر مدت عقد یا مقدار مهر) آنچه با یکدیگر توافق کنید، بر شما گناهی نیست. همانا خداوند دانا و حکیم است.

نکته ها:

کلمه ی «محصنات» از نظر لغوی، یعنی آنچه در حصن و حریم باشد و از دسترسی دیگران منع شود. ریشه این کلمه در قرآن، در مورد سه گروه استعمال شده است:

۱. زنان عفیف و پاکدامن. چنانکه خداوند درباره حضرت مریم می فرماید: «الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا» (۱)

۲. زنان شوهردار. زیرا شوهر نقش حفاظت از عفت زن را به عهده دارد. مراد از «الْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ» در آیه مورد بحث، همین معنی است.

۳. زنان آزاده که اسیر جنگی نبوده و کنیز نیستند. زیرا اسارت سبب پاره شدن پرده های عفت و حیای زن می گردد و بی عفتی در میان کنیزان شایع بوده است. مراد از «الْمُحْصَنَاتِ»

ص: ۴۴

الْمُؤْمِنَاتِ» در آیه بعد، این معناست.

کلمه ی «مُسَافِحِينَ» از «سَفَاح» به معنای زنا می باشد.

اسارت برای زنان کافر، به منزله ی طلاق آنان از شوهران است. مثل ایمان آوردن زن، که اگر شوهرش به کفر ادامه دهد، ایمان آوردن او را از شوهر جدا می کند.

ازدواج با زن شوهردار، از نظر اسلام حرام است، از هر مذهب و ملت که باشد. ولی چون اسارت به منزله ی طلاق است، زن اسیر، پس از اسارت به مدّت یکبار قاعده شدن، و اگر باردار است تا وضع حمل باید عده نگهدارد و در مدّت عده هیچ گونه ارتباط زناشویی با او جایز نیست. این طرح زناشویی بعنوان همسر یا کنیز، از طرح بازگرداندن به کفّار یا رها کردن و بی سرپرست گذاشتن، بهتر است.

کلمه ی «متعه» همچون کلمه ی حج، صلاه، ربا و غنیمت، دارای معنای شرعی است، نه لغوی. بنابراین به قول علامه در تفسیر المیزان شکی در آن نیست که مراد از جمله ی «اسْتَمْتَعْتُمْ» متعه است.

پرداخت اجر، «فَمَا تَوْهَنُ أُجُورَهُنَّ» در متعه مربوط به استمتاع است، «فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ» در حالی که اگر مراد آیه نکاح دائم باشد، باخواندن عقد مهریه لازم است، خواه استمتاع بشود یا نشود، لکن قبل از آمیزش اگر طلاق صورت گرفت، نصف مهریه پرداخت می شود.

جمله ی «فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ» به فرموده اهل بیت علیهم السلام (۱) و اکثر تفاسیر اهل سنت، مربوط به ازدواج موقت است که خلیفه دوّم آن را حرام کرد، با آنکه کسی حقّ تحریم حکم خدا را ندارد. و اگر حرام نمی شد به گفته روایات، (۲) کسی مرتکب زنا نمی شد مگر افراد شقیّی. ازدواج موقت یک طرح صحیح است و دنیا بخاطر نداشتن آن، زنا را آزاد کرده است. ازدواج موقت یک ضرورت اجتماع است و در روایات اهل سنت می خوانیم، جواز متعه به خاطر دوری از همسر و بروز جنگ ها بوده که الآن نیز همان شرایط موجود است.

متعه طرحی برای حل این مشکل اجتماعی و جلوگیری از فساد است و تا قیامت هم جنبه

ص: ۴۵

۱- ۱. کافی، ج ۵، ص ۴۴۸؛ وسائل، ج ۲۱، ص ۵.

۲- ۲. تفسیر کبیر فخررازی، ذیل آیه.

شرعی دارد.

دستاویز بعضی این است که در قرآن موضوع عدّه و ارث و حفظ فروج، نسبت به ازدواج مطرح است و متعه ازدواج نیست. ولی پاسخ ما این است:

اولاً- نام ازدواج به متعه هم گفته می شود، و ثانیاً در متعه هم عدّه لازم است و فقط قانون ارث زن از مرد یا بالعکس، در متعه استثنا شده است.

چند پرسش:

۱. آیا ازدواج موقت نقابی بر چهره ی فحشا نیست؟

پاسخ: خیر، زیرا:

الف: در ازدواج موقت زن فقط در اختیار یک نفر است.

ب: حداقل چهل و پنج روز باید عدّه نگاه دارد.

ج: مولود متعه همچون مولود همسر دائمی است.

۲. آیا مردان هوسباز از این قانون سوء استفاده نمی کنند؟

پاسخ: ممکن است از هر قانون مفید و ضروری، افرادی سوء استفاده کنند. مگر از انگور شراب نمی سازند؟ مگر زمانی که بعضی از سفر حج سوء استفاده کردند، باید منکر سفر حج شد؟

۳. تکلیف فرزندان متعه چیست؟

پاسخ: در حقوق و ارث و امثال آن، هیچ فرقی با فرزندان همسر دائم ندارند.

پیام ها:

۱- برای ازدواج، نباید سراغ زنان شوهردار رفت. «وَالْمُحْصَنَاتُ»

۲- زنان اسیر در جنگ با کفار، نباید بی سرپرست بمانند، یا به کفار برگردانده شوند، بلکه به عنوان همسر یا کنیز، با مسلمانان رابطه ی شرعی داشته باشند.

«إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ»

۳- حرام بودن ازدواج با محارم و زنان شوهر دار و جمع میان دو خواهر، از احکام ثابت، قطعی و تغیرناپذیر الهی است. حُرْمَتُ ...

كِتَابِ اللَّهِ عَلَيْكُمْ

ص: ٤٤

۴- صرف بودجه در مسیر بی عفتی و فحشا، حرام است. تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ ...

غَيْرَ مُسَافِحِينَ

۵- ازدواج موقت، شرعی است و مهریه زن باید پرداخت شود. فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ ...

فَأْتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ

۶- در مهریه، رضایت طرفین شرط است. «فِيمَا تَرْضَيْتُمْ بِهِ»

۷- بعد از پایان مدت در ازدواج موقت، می توان مدت یا مهریه را با رضایت طرفین تمدید و اضافه کرد. «لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرْضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ»

۸- ازدواج موقت و احکام و قوانین ازدواج، برخاسته از علم و حکمت خداوند است. «عَلِيمًا حَكِيمًا»

۹- علم و حکمت دو شرط لازم برای قانون گذار است. كِتَابَ اللَّهِ ... عَلِيمًا حَكِيمًا

وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا لَئِنْ يَنْكَحِ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ فَيِّاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِكُمْ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَانكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ وَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَنَاتٍ غَيْرِ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ أَخْدَانٍ فَإِذَا أُحْصِنَ فَإِنَّ أَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ وَأَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۲۵)

و هر کس از شما، که توانایی مالی ندارد تا با زنان آزاد باایمان ازدواج کند، پس از کنیزان با ایمانی که شما مالک آنید، (به زنی بگیرد) و خدا به ایمان شما داناتر است. همه از یکدیگر بگریید، پس (نگویید: که من آزادم و تو کنیز. و) با اذن صاحبانشان آن کنیزان را به همسری در آورید و مهریه نیکو و به طور شایسته به آنان بدهید، به شرط آنکه پاکدامن باشند، نه اهل فحشا و نه اهل دوست گرفتن های پنهانی. پس آنگاه که کنیزان، صاحب همسر شدند، اگر مرتکب زنا شوند، کیفرشان نصف کیفر زنان آزاد است. این (نوع ازدواج)، برای کسانی از شما رواست که از (رنج و فشار بی همسری و) افتادن به گناه و زنا بر خود بترسد، با این همه، صبر کردن (و ازدواج نکردن با کنیزان) برایتان بهتر است و خداوند بخشنده و مهربان است.

نکته ها:

چنانکه در نکته های آیه ی قبل گفته شد، مراد از «الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ» در این آیه، زنان آزاد است. زیرا در مقابل آن، «فَيِّاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ» بکار رفته که به معنای کنیزان است. قرآن در جای دیگر نیز در مورد کنیزان، واژه ی «فَيِّاتِ» را بکار برده و می فرماید:

«لَا تُكْرَهُوا فَتْيَاتِكُمْ عَلَى الْبِغَاءِ» (۱) کنیزان خود را بر ارتکاب زنا اجبار نکنید.

کلمه ی «اخذان»، جمع «اخذن» به معنای دوست و رفیق است، اما معمولاً در مورد کسانی به کار می رود که ارتباط با آنها به صورت پنهانی و برای امور نامشروع است. این کلمه در مقابل «مسافحات» بکار رفته که به معنای کسانی است که زنا ی آشکار و علنی دارند.

کلمه ی «طول» به معنای توانایی و داشتن امکانات است و کلمه ی «عنت» به معنای سختی و رنج و مشکلات است.

کسانی که مالک کنیز می شوند، بدون آنکه نیازی به عقد ازدواج باشد، حق آمیزش با او را دارند. لذا مراد از ازدواج با کنیزان که در این آیه مطرح شده است، ازدواج با کنیز دیگران است که باید با اجازه ی صاحبان آنها باشد.

گرچه ازدواج با کنیزان نکوهیده است، اما در میان آنها زنان برجسته ی بسیاری بوده اند که صاحب کمالات بوده و به همین جهت برخی اولیای خدا آنان را به همسری گرفته و از آنان صاحب فرزندان بزرگ شده اند.

پیام ها:

۱- در اسلام، برای موضوع ازدواج، بن بست نیست. «وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ»

۲- قانونگذار باید به نیازهای طبیعی افراد جامعه از یک سو و فشارهای اقتصادی آنان از سوی دیگر توجه داشته باشد. «وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ ...»

۳- ازدواج با کنیز را تحمل کنید، ولی ننگ گناه را هرگز. «فَمِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ»

۴- از ازدواج با زن آزاد می توان صرف نظر کرد، ولی از شرط ایمان نمی توان گذشت. «فَتْيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ»

۵- ایمان، شرط اساسی هر ازدواجی است. «الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ، فَتْيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ»

۶- ایمان ظاهری برای ازدواج کافی است، ما مأمور به باطن نیستیم. «وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِكُمْ»

ص: ۴۹

۷- ازدواج با کنیز، حقارت نیست. «بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ»

۸- رضایت مالک کنیز در ازدواج، مانند اذن پدر دختر، شرط است. «بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ»

۹- مالکان بدانند که کنیزان از اهل خودشانند. «اهلنَّ»

۱۰- به کنیزان نیز مثل زنان آزاد، باید مهریه نیکو داد. «آتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ»

۱۱- مهریه را به خود کنیز بدهید. حقوق اقتصادی و اجتماعی بردگان باید مراعات شود. «آتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ»

۱۲- میزان مهریه باید بر اساس عرف و شئون زن باشد. «بالمعروف»

۱۳- شرط بقای ازدواج، پاکدامنی، دوری از فحشا و روابط نامشروع است.

مُحْصَنَاتٍ غَيْرِ مُسَافِحَاتٍ ...

۱۴- مجازات زن بدکار اگر کنیز باشد، به خاطر کنیز بودن و محرومیت های آن، به نصف کاهش می یابد. «فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ»

۱۵- فراهم آوردن ازدواج های سهل و آسان در جامعه، راه جلوگیری از مفسد جنسی است. «ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ»

۱۶- سالم سازی روانی از اهداف اسلام است. «ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ»

۱۷- گاهی صبر و خویشتن داری، از برخی ازدواج ها بهتر است. «وَ أَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ»

يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذَيِّنَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَيَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ «۲۶»

خداوند می خواهد (با این قوانین، راه سعادت را) برای شما آشکار سازد و شما را به سنت های (خوب) پیشینیان راهنمایی کند و شما را (با بیان احکام) از گناه پاک سازد و خداوند، دانا و حکیم است.

پیام ها:

۱- سنت خداوند، هدایت، بیان و ابلاغ است. «لِيُذَيِّنَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ»

۲- از سنت های خوب گذشتگان باید تبعیت و تقلید کرد. «سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ»

۳- احکام و مقررات اسلام درباره ی ازدواج، همانند احکام سایر ادیان آسمانی گذشته است. «سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ»

۴- خداوند، لطف خویش را به انسان برمی گرداند. «يُتُوبَ عَلَيْكُمْ»

۵- موارد مجاز یا ممنوع ازدواج، براساس علم و حکمت و مصلحت است. «وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ»

وَ اللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يُتُوبَ عَلَيْكُمْ وَ يُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ أَنْ تَمِيلُوا مَيْلًا عَظِيمًا «۲۷»

و خداوند می خواهد شما را ببخشد (و از آلودگی پاک سازد)، ولی کسانی که از هوسها پیروی می کنند، می خواهند که شما به انحرافی بزرگ تمایل پیدا کنید.

نکته ها:

آزادی های جنسی در دید اول، نوعی لذت و کامجویی است، لیکن با توجه به عوارض فردی و اجتماعی آنها، بزرگ ترین سقوط و انحراف است. بی بند و باری، جسم را ذوب، فکر را مشغول، اموال را تباه و اطمینان را سلب می کند. میل به تشکیل خانواده را از بین می برد، فرزندان نامشروع به جامعه تحویل می دهد، امراض مقاربتی و روانی به ارمغان می آورد و در یک کلمه، آزادی جنسی، بزرگ ترین اسارت ها را به دنبال دارد.

پیام ها:

۱- محدودیت ها و قیودی که در ازدواج مطرح است، رمز لطف خدا به انسان و جامعه ی بشری است. «وَ اللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يُتُوبَ عَلَيْكُمْ»

۲- در مسیر شهوترانان گام ننهید و از آنان تقلید نکنید، که دشمن شمایند. «يُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ...»

۳- هوسبازان بی بند و بار، به چیزی جز غرق شدن شما در شهوات، قانع نمی شوند و می خواهند شما رفیق راهشان باشید. «أَنْ تَمِيلُوا مَيْلًا عَظِيمًا»

۴- اخلاق جنسی در اسلام، معتدل و دور از افراط و تفریط است، ولی هوسبازان راه افراطی را برای شما می خواهند. «مَثَلًا عَظِيمًا»

۵- در انتخاب راه دقت کنیم. در آیه دوبار کلمه «یُرِيدُ» به کار رفته است؛ یک اراده از خدای علیم حکیم و یک اراده از هوسبازان بدخواه. به سراغ کدام اراده ها می رویم. وَ اللّٰهُ يُرِيدُ ... يُرِيدُ الَّذِيْنَ يَتَّبِعُوْنَ الشَّهَوَاتِ

□
يُرِيدُ اللّٰهُ اَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ وَ خُلِقَ الْاِنْسَانُ ضَعِيْفًا ﴿٢٨﴾

خداوند می خواهد (با آسان کردن قوانین ازدواج، بار تکلیف) شما را سبک کند. و انسان، ضعیف آفریده شده است.

نکته ها:

در این سه آیه ی اخیر، گوشه ای از الطاف خداوند در امر ازدواج پی در پی نقل شده است.

خداوند احکام را برای شما بیان می کند، «لِيُبَيِّنَ لَكُمْ» راه نشان می دهد، «يَهْدِيَكُمْ» لطف خود را به شما برمی گرداند، «يَتُوبَ عَلَيْكُمْ» و بر شما آسان می گیرد، «يُخَفِّفَ عَنْكُمْ» و این همه به خاطر آن است که انسان در برابر طوفان غرایز، ناتوان، و قدرت صبر و خودداری او اندک است.

پیام ها:

□
۱- اسلام، دین آسانی است و بن بست ندارد. «يُرِيدُ اللّٰهُ اَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ»

□
۲- تکالیف دینی، براساس توان و طاقت انسان است. «يُرِيدُ اللّٰهُ اَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ»

□
۳- مشکل تراشی در ازدواج، خلاف خواست خداست. «يُرِيدُ اللّٰهُ اَنْ يُخَفِّفَ»

□
۴- پیروی و پابندی شما در احکام ازدواج، زمینه ی سبکباری و دورماندن جامعه از آفات و مشقات است. «يُرِيدُ اللّٰهُ اَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ»

۵- انسان در برابر غریزه ی جنسی ضعیف است. «خُلِقَ الْاِنْسَانُ ضَعِيْفًا»

۶- میان تکوین و آفرینش انسان، و تشریح و احکام الهی هماهنگی است.

يُخَفِّفَ ... ضَعِيْفًا

﴿لَا أُيْهِمُ الَّذِينَ آمَنُوا إِلَّا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا﴾ (۲۹)

ای کسانی که ایمان آورده اید! اموال یکدیگر را در میان خود به باطل نخورید، مگر اینکه تجارتي با رضایت یکدیگر باشد. و خود (و یکدیگر) را نکشید، همانا خداوند نسبت به شما همواره مهربان بوده است.

نکته ها:

رمز اینکه نهی از قتل، «لَا تَقْتُلُوا» بدنبال نهی از حرام خوری، «لَا تَأْكُلُوا» آمده است، شاید آن باشد که سیستم اقتصادی ناسالم، زمینه ی قیام محرومان علیه زراندوزان و بروز درگیری ها و پیدایش قتل و هلاکت جامعه است.

امام صادق علیه السلام به هنگام تلاوت این آیه فرمود: کسی که قرض بگیرد و بداند که نمی تواند بازپرداخت کند، مال باطل خورده است. (۱) امام باقر علیه السلام در ذیل آیه فرمود: ربا، قمار، کم فروشی و ظلم از مصادیق باطل است. (۲)

رسول خدا صلی الله علیه و آله درباره وضو و غسل با آب سرد، آنجا که خطر جانی دارد فرمود: «وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا». (۳)

امام صادق علیه السلام فرمود: اگر مسلمانی به تنهایی وارد منطقه ی کفار شد و کشته شد، خودکشی کرده است. (۴)

کشتن رهبران معصوم یکی از مصادیق خودکشی و به هلاکت انداختن جامعه است، امام صادق علیه السلام درباره ی «لَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ» فرمودند: یعنی اهل بیت پیامبر خود را نکشید. (۵)

پیام ها:

۱- مالکیت فردی محترم است و تصرف در اموال دیگران، جز از راه معاملات

ص: ۵۳

۱- ۱. کافی، ج ۵، ص ۹۵.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳. تفسیر نورالثقلین.

۴- ۴. تفسیر برهان.

۵- ۵. تفسیر فرات کوفی.

صحیح و بر اساس رضایت، حرام است. لَا تَأْكُلُوا ... إِلَّا ... تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ

۲- جامعه، دارای روح واحد و سرنوشت مشترک است. اموال دیگران را همچون اموال خودتان محترم بدانید. «أَمْوَالِكُمْ بَيْنَكُمْ»

۳- هر نوع تصرفی که بر مبنای «حق» نباشد، ممنوع است. لَا تَأْكُلُوا ... بِالْبَاطِلِ

۴- داد و ستدها باید با رضایت طرفین باشد، نه با اجبار و اکراه. «عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ»

۵- جان انسان محترم است، لذا خودکشی و یا دیگرکشی حرام است. «لَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ»

۶- احکام و مقررات اسلام پرتوی از رحمت خداست. «كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا»

وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ عُدْوَانًا وَظُلْمًا فَسَوْفَ نُصَلِّيهِ تَارًا وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا ﴿۳۰﴾

و هر کس از روی تجاوز و ستم چنان کند (و دست به مال و جان مردم دراز کرده، یا خودکشی و خونریزی کند) به زودی او را در آتشی (عظیم) وارد سازیم و این کار، بر خداوند آسان است.

نکته ها:

شاید تفاوت «عدوان» و «ظلم» این باشد که عدوان، تجاوز به دیگران است، ظلم، شامل ستم بر خویش هم می شود.

کلمه ی «صَلَّوْا» به معنای ورود در رحمت و «صَلَّوْا» به معنای ورود در دوزخ است، بنابراین کلمه «نُصَلِّيهِ» به معنای آن است که او را در آتش وارد می کنیم.

امام صادق علیه السلام فرمود: هر کس به عمد خودکشی کند، برای همیشه در دوزخ است. آنگاه این آیه را تلاوت فرمودند.

(۱)

ص: ۵۴

۱- کارهایی که از سر ظلم و عدوان از انسان سر نزنند، قهر الهی ندارد. وَ مَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ عُدْوَانًا وَ ظُلْمًا ...

۲- قصد وانگیزه، نقش اصلی در کفر یا پاداش دارد. «مَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ عُدْوَانًا وَ ظُلْمًا»

إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَ نُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا» (۳۱)

اگر از گناهان بزرگی که از آن نهی می شوید پرهیز کنید، گناهان کوچکتان را بر شما می پوشانیم و شما را در جایگاهی ارجمند وارد می کنیم.

نکته ها:

از این آیه استفاده می شود که گناهان، دو نوعند: صغیره و کبیره. در آیه ی ۴۹ سوره ی کهف نیز می خوانیم که مجرمان در قیامت، با دیدن پرونده ی اعمال خود می گویند: این چه نامه ی عملی است که هیچ گناه کوچک و بزرگی را فروگذار نکرده است. «لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَ لَا كَبِيرَةً»

از امام کاظم علیه السلام سؤال شد که در این آیه خداوند وعده ی مغفرت صغائر را در صورت اجتناب از کبائر داده است، پس شفاعت برای کجاست؟ امام فرمودند: شفاعت برای اهل کبائر امت است. (۱)

گناه کبیره، طبق روایات، آن است که خدا وعده ی آتش به انجام دهنده اش داده است. (۲)

شاید وعده آتش در آیه قبل برای قتل یا خودکشی و تجاوز به مال مردم اشاره به همین باشد که نمونه گناهان کبیره ای که وعده عذاب داده شده، تجاوز به مال و جان مردم است.

در روایات، تعداد گناهان کبیره متعدّد و مختلف است و این به خاطر آن است که کبائر نیز درجاتی دارند و به بعضی از گناهان «اکبر الکبائر» گفته شده است.

ص: ۵۵

۱- ۱. توحید صدوق، ص ۴۰۷.

۲- ۲. کافی، ج ۲، ص ۲۷۶.

پیام ها:

۱- کسانی که اصول فکری و عملی صحیحی دارند، در مورد تخلفات جزئی آنان گذشت لازم است. **إِنْ تَجْتَبُوا كِبَائِرَ ... نُكْفِرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ**

۲- پاداش کسانی که گناهان بزرگ را ترک می کنند، آن است که خداوند از گناهان کوچکشان بگذرد. **إِنْ تَجْتَبُوا كِبَائِرَ ... نُكْفِرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ**

۳- تا از گناهان کبیره و صغیره پاک نشویم، به بهشت نخواهیم رفت. **«نُكْفِرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَ نُدْخِلْكُمْ مُدْخَلَ كَرِيمًا»**

وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبْنَ وَ سَأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ﴿۳۲﴾

و آنچه را که خداوند سبب برتری بعضی از شما بر بعضی دیگر قرار داده آرزو نکنید. برای مردان از آنچه بدست آورده اند بهره ای است و برای زنان نیز از آنچه کسب کرده اند بهره ای می باشد (به جای آرزو و حسادت) از فضل خداوند بخواهید، که خداوند به هر چیزی داناست.

نکته ها:

آیات قبل، از حرام خواری نهی فرمود، این آیه به ریشه ی حرام خواری اشاره می کند که طمع، آرزو و رقابت است.

عدالت، غیر از تساوی است. عدالت همه جا ارزش است، ولی تساوی گاهی ارزش و گاهی ظلم است. مثلاً اگر پزشک به همه مریض ها یک نوع دارو بدهد، یا معلم به همه شاگردان یک نوع نمره بدهد، تساوی هست، اما عدالت نیست. عدالت، آن است که به هر کس بر اساس استحقاقش بدهیم، گرچه تفاوت باشد، زیرا تفاوت گذاشتن بر اساس لیاقت ها و کمالات حق است، اما تبعیض باطل است. تبعیض آن است که بدون دلیل و بر اساس هوای نفس یکی را بر دیگری ترجیح دهیم، ولی تفاوت آن است که بر اساس معیارها یکی را بر

دیگری ترجیح دهیم. بنابراین باید آرزوی عدالت داشت، ولی تمنای یکسان بودن همه چیز و همه کس نابخاست. اعضای یک بدن و اجزای یک ماشین از نظر جنس و شکل و کارایی متفاوتند، اما تفاوت آنها حکیمانه است. اگر خداوند، همه را یکسان نیافریده، طبق حکمت اوست. بنابراین در اموری که به دست ما نیست، مثل جنسیت، زیبایی، استعداد، بیان، هوش، عمر و... باید به تقسیم و تقدیر الهی راضی بود. ما که خدا را عادل و حکیم می دانیم، اگر در جایی هم دلیل و حکمت چیزی را نفهمیدیم نباید قضاوت عجولانه و جاهلانه همراه با سوءظن یا توقع نابجا به خداوند حکیم داشته باشیم و یا بر دارندگان این نعمت ها حسد ورزیم، چرا که با فزونی هر نعمتی، مسئولیت بیشتر می شود و آمدن هر نعمتی، با غم از دست دادنش همراه است. این حقیقت را در نهج البلاغه می خوانیم.

در موارد اختیاری، باید با کوشش و تلاش و پرهیز از کسالت و تبلی، در رقابتی سالم به قوت و کثرت و استقلال رسید و اجازه ی استثمار و استعمار به دیگران نداد و در مواردی که بدست ما نیست، باید تفاوت ها را دلیل رشد و آزمایش و تحرک و تعاون و پیوستگی جامعه دانست، زیرا که اگر همه مردم دارای امکانات یکسان باشند، صفات انسانی از قبیل:

سخاوت، شجاعت و ایثار در انسان رشد نمی کند. انسان در لابلای فراز و نشیب ها خود را نشان می دهد، حرکت می کند و با دیگران به خاطر نیازش پیوند می خورد.

امام صادق علیه السلام در پاسخ از آیه فرمودند: کسی به همسر و فرزند دیگران چشم داشت نداشته باشد، ولی همانند آن را از خداوند بخواهد. (۱)

□
زمانی که این آیه نازل شد، اصحاب پیامبر اکرم گفتند: مقصود از فضل در «وَسَيُلْوَا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ» چیست؟ قرار شد تا علی علیه السلام این موضوع را از پیامبر سؤال کند. پیامبر صلی الله علیه و آله در پاسخ فرمودند: خداوند ارزاق را در میان مردم از طریق حلال تقسیم کرده و حرام را نیز عرضه کرده است. کسی که حرام را تحصیل کند، به همان اندازه از رزق حلال خود کاسته است و بر حرام مورد محاسبه قرار می گیرد. (۲)

ص: ۵۷

۱-۱. وسائل، ج ۱۲، ص ۲۴۱.

۲-۲. تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۲۱۵.

۱- به داده های الهی راضی باشیم و حسودانه، آرزوی برتریهای دیگران را نداشته باشیم. «وَلَا تَتَمَنَّوْا»

۲- در اسلام مسائل اقتصادی و اخلاقی بهم آمیخته است. لَا تَأْكُلُوا ... بِالْبَاطِلِ ...

وَلَا تَتَمَنَّوْا

۳- تبعیض ها و برتری های استثمار گرانه و ظالمانه، از حساب برتری های خداداد، جداست. «فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ»

۴- تفاوت های زن و مرد از نظر خلقت و طبیعت، از نمونه های برتری دادن خداوند در آفرینش است. فَضَّلَ اللَّهُ ... لِلرِّجَالِ ... لِلنِّسَاءِ

۵- هر یک از زن و مرد، نسبت به دستاوردهای خود به طور مساوی مالکند.

«لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ»

، لِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ»

۶- به جای تمنای آنچه دیگران دارند، در پی کسب و تلاش باشیم. نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبُوا ...

۷- انسان، تنها مالک بخشی از دست رنج خود است. «مِمَّا اكْتَسَبُوا» بخش دیگر سهم فقرا و حکومت اسلامی است.

۸- هم کار، هم دعا. اِكْتَسَبُوا ... وَ سَأَلُوا اللَّهَ

۹- به جای چشمداشت به داشته های دیگران به فضل و لطف خدا چشم داشته باشید. وَلَا تَتَمَنَّوْا ... وَ سَأَلُوا اللَّهَ

۱۰- به خصلت ها جهت صحیح بدهیم. آرزو در انسان هست، اما جهت این آرزو را درخواست نعمت از خدا قرار دهیم، نه سلب نعمت از دیگران. لَا تَتَمَنَّوْا ... وَ سَأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ

۱۱- اگر خداوند، چیزی به کسی داد یا از او گرفت، حکیمانه و آگاهانه است.

«بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا» (ایمان به علم خداوند سبب بازداشتن انسان از طمع و چشم داشت است.)

وَلِكُلِّ جَعَلْنَا مَوَالِيَّ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَ الَّذِينَ عَقَدْتُمْ أَيْمَانَكُمْ فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا» (۳۳)

و از آنچه پدر و مادر و خویشاوندان و کسانی که با آنان پیمان بسته اید، برجا گذاشته اند، برای هر یک وارثانی قرار داده ایم، پس سهم آنان را (از ارث) بپردازید، زیرا که خداوند بر هر چیز، شاهد و ناظر است.

نکته ها:

«مَوَالِيَّ» جمع «مولى» دارای معانی مختلفی می باشد، ولی در اینجا مراد وارثان است.

جمله «عَقَدْتُمْ أَيْمَانَكُمْ» اشاره به قراردادهایی است که پیش از اسلام، میان دو نفر برقرار می شد و اسلام، با اندکی تغییر، آن را پذیرفت و نامش در کتب فقهی، «ضمان جریره» است.

متن قرارداد به این صورت بوده که دو نفر پیمان ببندند در زندگی، همدیگر را یاری کنند و در پرداخت غرامت ها، کمک هم باشند و از هم ارث برند. (چیزی شبیه قرارداد بیمه در امروز)، که اگر خسارتی بر یکی وارد شد، هم پیمان او، دیه ی آن را بپردازد. اسلام این قرارداد را پذیرفت، ولی ارث بردن از دیگری را مشروط به آن کرد که انسان وارثی نداشته باشد.

امام رضا علیه السلام درباره ی معنای «وَالَّذِينَ عَقَدْتُمْ أَيْمَانَكُمْ» فرمودند: مقصود پیمانی است که مردم با رهبران الهی و معصوم بسته اند. (۱)

پیام ها:

۱- تعیین میزان ارث، به فرمان خداست. «لِكُلِّ جَعَلْنَا مَوَالِيَّ»

۲- خویشان نزدیک تر، در ارث بردن اولویت دارند. «الْأَقْرَبُونَ»

۳- انسان حق دارد در شرایطی مالکیت خود را از طریق پیمان و قرارداد به دیگری واگذار کند. «عَقَدْتُمْ أَيْمَانَكُمْ»

۴- تعهدات انسان در زمان حیاتش، پس از مرگ، محترم است. «وَالَّذِينَ عَقَدْتُمْ»

ص: ۵۹

أَيُّمَانِكُمْ فَأَتُوهُمْ نَصِيْبَهُمْ»

۵- وفای به پیمان و عهد، واجب است. «فَأَتُوهُمْ نَصِيْبَهُمْ»

۶- بدهکاران باید برای پرداخت بدهی، به سراغ طلبکاران بروند. «فَأَتُوهُمْ نَصِيْبَهُمْ»

۷- ایمان به حضور خداوند، رمز تقوا و هشدار به کسانی است که وفادار به پیمان های خود نیستند. «إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا»

الَّذِينَ جَاءُوا عَلَىٰ نِسَاءِ بِيَمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ فَالضَّالِّحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ وَاللَّاتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا كَبِيرًا» (۳۴)

مردان دارای ولایت بر زنانند از آن جهت که خدا بعضی از ایشان (مردان) را بر بعضی (زنان) برتری داده (قدرت بدنی، تولیدی و اراده بیشتری دارند) و از آن جهت که از اموال خود نفقه می دهند، پس زنان شایسته، فرمان بردارند و نگهدار آنچه خدا (برای آنان) حفظ کرده، (حقوق و اسرار شوهر)، در غیاب اویند. و (اما) زنانی که از سرپیچی آنان بیم دارید، پس (نخست) آنان را موعظه کنید و (اگر مؤثر نشد) در خوابگاه از آنان دوری کنید و (اگر پند و قهر اثر نکرد)، آنان را بزنید (و تنبیه بدنی کنید)، پس اگر اطاعت شما را کردند، بهانه ای بر آنان (برای ستم و آزار) مجوید. همانا خداوند بزرگوار و بزرگ مرتبه است.

نکته ها:

«قَوَامٌ» به کسی گفته می شود که تدبیر و اصلاح دیگری را بر عهده دارد. «نشوز» از «نشز» به معنای زمین بلند است و به سرکشی و بلندپروازی نیز گفته می شود.

شرط سرپرستی و مدیریت، لیاقت تأمین و اداره زندگی است و به این جهت، مردان نه تنها در امور خانواده، بلکه در امور اجتماعی، قضاوت و جنگ نیز بر زنان مقدمند، بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ... وَ بِمَا أَنْفَقُوا و به این خاطر نفرمود: «قَوَامُونَ عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ»، زیرا که مسئله‌ی زوجیت مخصوص زناشویی است و خدا این برتری را مخصوص خانه قرار نداده است.

گرچه برخی زنان، در توان بدنی یا درآمد مالی برترند، ولی در قانون و برنامه، باید عموم را مراعات کرد، نه افراد نادر را.

برای جمله «حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ» معانی گوناگونی است:

الف: زنان، آنچه را خدا خواهان حفظ آن است، حفظ نمایند.

ب: زنان، حقوق شوهران را حفظ کنند، همان گونه که خدا حقوق زنان را در سایه تکالیفی که بر مرد نهاده، حفظ کرده است.

ج: زنان حافظ هستند، ولی این توفیق را از حفظ الهی دارند.

وقتی راههای مسالمت آمیز سود نبخشید، یا باید دست از انجام وظیفه کشید، یا باید در صورت تأثیر نداشتن موعظه و قهر، خشونت به خرج داد. به گفته‌ی روانشناسان، بعضی افراد، حالت مازوشیسم (آزاد طلبی) پیدا می‌کنند که تنبیه مختصر بدنی، برایشان همچون مرهم است. در تنبیهات بدنی هم، اسلام سفارش کرده که نباید به مرحله‌ی کبودی جسم یا زخمی شدن بدن برسد. به علاوه، مرد متخلف هم گاهی توسط قاضی تنبیه بدنی می‌شود.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: کتک زدن شما نباید به نحوی باشد که اثر آن در جسم زن نمودی داشته باشد، یا کتک نشانه خودنمایی و اظهار قدرت مرد باشد که زهره چشمی بگیرد.

«ضرباً غیر مبرج» (۱)

امام صادق علیه السلام فرمودند: نشوز زن آن است که در فراش (هم بستر شدن) از شوهر تبعیت نکند و مقصود از «اضربُوهُنَّ» زدن با چوب مسواک و شبیه آن است، زدنی که از روی رفق و دوستی باشد. (۲)

ص: ۶۱

۱-۱. تفسیر طبری، ج ۵، ص ۶۸ و درالمشور، ج ۲، ص ۵۲۲.

۲-۲. من لایحضره الفقیه، ج ۳، ص ۵۲۱.

۱- در یک اجتماع دو نفری هم، یکی باید مسئول و سرپرست باشد. مدیر خانه مرد است. «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ»

۲- در اداره امور زندگی، باید تعقل و تدبیر، بر احساسات و عواطف حاکم باشد.

«الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ»

۳- نظام حقوقی اسلام با نظام تکوین و آفرینش هماهنگ است. حق مدیریت مرد، به خاطر ساختار جسمی و روحی اوست.

«الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ»

۴- برتری های طبیعی فضل الهی است. «بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ»

۵- هزینه زندگی، بر عهده مرد است. «بِمَا أَنْفَقُوا»

۶- قانونگذار باید در وضع قانون، به تفاوت های طبیعی زن و مرد در آفرینش، توجه داشته باشد. «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ ... بِمَا فَضَّلَ

اللَّهُ ۷- نشانه ی شایستگی زن، اطاعت و تواضع او نسبت به شوهر است. «قَانِتَاتٌ»

۸- نشانه ی همسر شایسته، حفظ خود در غیاب شوهر است. «حَافِظَاتٌ لِلْغَيْبِ»

۹- اطاعت زن از شوهر و حفظ حقوق وی، مشروط به تأمین زندگی او از سوی مرد است. «بِمَا أَنْفَقُوا ... فَالضَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ

حَافِظَاتٌ

۱۰- علاج واقعه را قبل از وقوع باید کرد. پیش از آنکه زن ناشزه شود، چاره ای بیندیشید. «تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ»

۱۱- مرد هیچ حقی در آزردهن همسر مطیع خود ندارد. «فَإِنْ أَطَعْتَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا»

۱۲- سه مرحله موعظه، ترک هم خوابی و تنبیه، برای مطیع کردن زن است. پس اگر از راه دیگری زن مطیع می شود، مرد حق

برخورد ندارد. جمله ی «فَإِنْ أَطَعْتَكُمْ» نشانه آن است که هدف اطاعت است، گرچه از طریق دیگری باشد.

۱۳- تواضع زن، ضعف نیست، ارزش است. «فَالضَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ»

۱۴- نشانه ی همسر شایسته، رازداری، حفظ مال و آبرو و ناموس شوهر در غیاب

اوست. فَالصَّالِحَاتُ ... حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ

۱۵- بر خورد با منکرات باید گام به گام و مرحله به مرحله باشد. موعظه، قهر تنبیه. فَعِظُوهُنَّ وَ اهْجُرُوهُنَّ ...

۱۶- تا موعظه مؤثر باشد، قهر و خشونت ممنوع و تا قهر و جدایی موقت اثر کند، تنبیه بدنی ممنوع است. فَعِظُوهُنَّ وَ اهْجُرُوهُنَّ ... وَ اضْرِبُوهُنَّ

۱۷- بر خورد خشن و تنبیه، تنها برای انجام وظیفه است، نه انتقام و کینه و بهانه.

﴿فَإِنْ أَطَعْتُمْ كُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ﴾

۱۸- برتری مردان، نباید سبب غرور شود، چون خدا از همه برتر است. ﴿إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا كَبِيرًا﴾

۱۹- توجه به برتری خداوند، کلید تقوا و پرهیز از ستم بر همسران است. ﴿إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا﴾

وَ إِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِّنْ أَهْلِهِ وَ حَكَمًا مِّنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُّوفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرًا ﴿۳۵﴾

و اگر از (ناسازگاری و) جدایی میان آن دو (زن و شوهر) بیم داشتید، پس داوری از خانواده ی شوهر، و داوری از خانواده ی زن برگزینید (تا به اختلاف آن دو رسیدگی کنند) اگر این دو بنای اصلاح داشته باشند خداوند میان آن دو را به توافق می رساند، زیرا خداوند، (از نیات همه) با خبر و آگاه است.

نکته ها:

این آیه، برای رفع اختلاف میان زن و شوهر، و پیشگیری از وقوع طلاق، یک دادگاه خانوادگی را با امتیازات زیر مطرح می کند:

۱- داوران، از هر دو فامیل باشند تا سوز، تعهد و خیرخواهی بیشتری داشته باشند.

۲- این دادگاه، نیاز به بودجه ندارد.

۳- رسیدگی به اختلافات در این دادگاه، سریع، بدون تراکم پرونده و مشکلات کار اداری است.

ص: ۶۳

۴- اسرار دادگاه به غریبه ها نمی رسد و مسائل اختلافی در میان خودشان می ماند.

۵- چون داوران از خود فامیلند، مورد اعتماد طرفین می باشند.

برای حل همه مشکلات، انتخاب داور جایز است. امام باقر علیه السلام در پاسخ اعتراضی که به پذیرش حکمیت در صفین برای حضرت علی علیه السلام بود این آیه را تلاوت فرمودند. (۱)

از امام صادق علیه السلام درباره ی فَبَايَعْتُوا حَكَمًا... سؤال شد، حضرت فرمود: حکمین نمی توانند به طلاق و جدایی حکم کنند، مگر آنکه از طرفین اجازه داشته باشند. (۲)

پیام ها:

۱- علاج واقعه قبل از وقوع باید کرد. نگرانی از شقاق و جدایی کافی است تا اقدام به گزینش داوران شود. «إِنْ خِفْتُمْ»

۲- قبل از نگرانی از شقاق، در زندگی مردم دخالت نکنیم. «وَ إِنْ خِفْتُمْ»

۳- طلاق و جدایی، سزاوار ترس و نگرانی است. «خِفْتُمْ شِقَاقَ»

۴- زن و شوهر، یک روح در دو پیکرند. کلمه «شِقَاقَ» در جایی بکار می رود که یک حقیقت به دو قسمت تقسیم شود.

۵- اقدام برای اصلاح میان زن و شوهر باید سریع باشد. حرف «فاء» در جمله «فَبَايَعْتُوا» برای تسریع است.

۶- جامعه در برابر اختلافات خانواده ها، مسئولیت دارد. «وَ إِنْ خِفْتُمْ ... فَبَايَعْتُوا»

۷- بستگان، در رفع اختلاف خانوادگی، مسئولیت بیشتری دارند. «مِنْ أَهْلِهِ ... مِنْ أَهْلِهَا»

۸- زن و مرد در انتخاب داور، حق یکسان دارند. «حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَ حَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا»

۹- در جامعه به افرادی اعتماد کنیم و داوری آنان را بپذیریم. «فَبَايَعْتُوا حَكَمًا ...»

۱۰- مشکلات مردم را با کمک خود مردم حل کنیم. «فَبَايَعْتُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ»

۱۱- از آشتی دادن ناامید و مأیوس و نسبت به آن بی تفاوت نباشیم. «فَبَايَعْتُوا»

ص: ۶۴

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین و احتجاج طبرسی، ج ۲، ص ۵۸.

۲- ۲). کافی، ج ۶، ص ۱۴۶.

۱۲- بیش از نگرانی، موج ایجاد نکنیم، یک داور برای هر یک کافی است. «حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَ حَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا»

۱۳- اسلام به مسائل شورایی و کدخدامنشی توجه دارد. حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَ ... أَهْلِهَا

۱۴- همه مسائل را به قاضی و دادگاه نکشانید، خودتان درون گروهی حل کنید.

«فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ»

۱۵- هر جا سخن از حق و حقوق است، طرفین باید حضور داشته باشند. «حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَ حَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا»

۱۶- باید زن و شوهر، داوری داوران انتخاب شده را بپذیرند. (لازمه انتخاب داور، اطاعت از حکم اوست).

۱۷- در انتخاب داور باید به آگاهی، رازداری و اصلاح طلبی آنان توجه کرد. «إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا»

۱۸- هر جا حسن نیت و بنای اصلاح باشد، توفیق الهی هم سرازیر می شود. «إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا»

۱۹- دلها بدست خداست. «يُوفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا»

۲۰- به عقل و تدبیر خود مغرور نشوید، توفیق را از خداوند بدانید. «يُوفِّقِ اللَّهُ»

۲۱- طرح قرآن برای اصلاح خانواده برخاسته از علم و حکمت الهی است.

«عَلِيمًا خَيْرًا»

۲۲- باید حسن نیت داشت، چرا که خداوند، به انگیزه های همه آگاه است. «إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا خَيْرًا»

وَ اعْبُدُوا اللَّهَ وَ لَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَ بِذِي الْقُرْبَىٰ وَ الْيَتَامَىٰ وَ الْمَسَاكِينِ وَ الْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَ الْجَارِ الْجُنُبِ وَ
الصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ وَ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَلًا فَخُورًا» (۳۶)

و خدا را بپرستید و هیچ چیز را شریک او قرار ندهید و به پدر و مادر نیکی کنید و به بستگان و یتیمان و بینوایان و همسایه ی نزدیک و همسایه ی دور و یار هم نشین و در راه مانده و زبردستان و بردگانتان (نیز نیکی کنید). همانا خداوند، هر که را متکبر و فخر فروش باشد، دوست نمی دارد.

نکته ها:

این آیه، از حقّ خدا «وَاعْبُدُوا اللَّهَ» تا حقّ بردگان «مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ» را بیان کرده و این نشانه ی جامعیت اسلام است.

«الْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ»، شامل همسایه ی فامیل و غیر فامیل، هم عقیده و غیر هم عقیده نیز می شود. به گفته ی روایات تا چهل خانه از هر طرف، همسایه اند. (۱) یعنی در مناطق کوچک، همه همسایه اند.

«الصَّاحِبِ بِالْجَنبِ»، شامل رفقای دائمی یا موقت، رفقای سفر، یا آنان که به امید نفعی سراغ انسان می آیند، می شود.

«ابْنِ السَّبِيلِ»، ممکن است در وطن خود متمکن باشد و ما شناختی از او و بستگانش نداشته باشیم، فقط بدانیم که در مانده ی در سفر و فرزند راه است که باید مورد حمایت مالی قرار گیرد.

«مخْتَالِ»، کسی است که در دنیای خیال، خود را بزرگ می پندارد و تکبر می کند. اگر به اسب هم «خیل» می گویند چون متکبرانه راه می رود.

احسان به پدر و مادر، شامل محبت، خدمت، کمک مالی، علمی، عاطفی و مشورت با آنان می شود.

شرط احسان به والدین خوب بودن آنان نیست، ولی اطاعت از والدین در صورتی است که آنان به امری بر خلاف رضای خدا فرمان ندهند.

امام صادق علیه السلام فرمودند: پیامبر صلی الله علیه و آله و علی علیه السلام پدران این امت هستند، زیرا در قرآن آمده:

ص: ۶۶

پیام ها:

۱- تنها عبادت خدا کافی نیست، دوری از هر گونه شرک و ریا لازم است.

وَ اعْبُدُوا اللَّهَ وَ لَا تُشْرِكُوا ...

۲- نیکی به پدر و مادر، در کنار بندگی خدا و توحید مطرح است. وَ اعْبُدُوا اللَّهَ ... وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا

۳- خداپرست واقعی باید نسبت به بستگان، محرومان و همسایگان خود، متعهد و مسئول باشد. اَعْبُدُوا اللَّهَ ... بِذِي الْقُرْبَىٰ وَ الْيَتَامَىٰ

۴- همسایگان دور نیز بر انسان حق دارند. «الْجَارِ الْجُنُبِ»

۵- در احسان کردن به اولویّت ها توجه کنید. نام والدین قبل از بستگان و نام آنان قبل از یتیمان آمده است.

۶- بی توجهی به والدین و بستگان و یتیمان و محرومان جامعه، نشانه تکبر و فخر فروشی است. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَلًا فَخُورًا»

۷- احسان، باید همراه با تواضع باشد. در ابتدای آیه سفارش به احسان شد و در پایان از تکبر نهی شد. «لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَلًا فَخُورًا»

الَّذِينَ يَبْخُلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَيَكْتُمُونَ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا (۳۷)

(متکبران خود برترین) کسانی هستند که (هم خود) بخل می ورزند و (هم) مردم را به بخل فرمان می دهند و آنچه را که خدا از فضل خود به آنان بخشیده پنهان می دارند. و ما برای کفران کنندگان نعمت ها عذابی خوار کننده آماده کرده ایم.

ص: ۶۷

بخل، علاوه بر بخل ورزیدن در اموال و نبخشیدن به دیگران، شامل بخل نسبت به علم، آبرو، قدرت و امکانات نیز می شود.

پیام ها:

۱- امراض روحی انسان، گسترش یافتنی است. افراد بخیل، دوست دارند دیگران هم بخیل باشند. «يَبْخُلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ»

۲- بخیل از محبت خدا محروم است. لَا يُحِبُّ ... مُخْتَالًا - الَّذِينَ يَبْخُلُونَ

۳- از نشانه های تکبر و فخر فروشی، بخل کردن است. «مُخْتَالًا فَخُورًا الَّذِينَ يَبْخُلُونَ»

۴- اظهار نعمت های الهی نوعی شکر و کتمان آن یک نوع ناسپاسی و کفران است. «يَكْتُمُونَ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ»

۵- بخیل، برای ترک احسان فقرنمایی می کند. «يَبْخُلُونَ وَيَكْتُمُونَ»

۶- نعمت ها فضل خداست، نه تنها نتیجه ی تلاش و تدبیر ما. «آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ»

۷- اگر بدانیم نعمت ها از اوست بخل نمی کنیم. «آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ»

۸- بخل، گاهی می تواند زمینه ساز کفر باشد. يَبْخُلُونَ ... لِلْكَافِرِينَ در آیه ای دیگر آمده است: «وَوَيْلٌ لِلْمُشْرِكِينَ الَّذِينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ» (۱)

۹- کيفر تکبر ورزیدن در دنیا، تحقیر در آخرت است. «مُخْتَالًا - مهين»

وَالَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَنْ يَكُنِ الشَّيْطَانُ لَهُ قَرِينًا فَسَاءَ قَرِينًا (۳۸)

و) (متکبران خود برترین) کسانی هستند که اموال خود را از روی ریا و برای نشان دادن به مردم انفاق می کنند و به خدا و روز قیامت ایمان ندارند و هر کس که شیطان همدم او باشد، پس چه بد همدمی است.

شیطان، گاهی از دور چیزی را به افراد القا و وسوسه می کند و گاهی از نزدیک همدم آنان می شود. مؤمنان از وسوسه ها و القائات شیطان می گریزند، اما آنگونه که در آیه ی ۳۶ سوره ی زخرف می خوانیم: «مِنْ يَعْشُرُ عَيْنَ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ نَقِيضٌ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ» هر که از یاد خدا رخ برتافت، شیطانی برای او برمی انگیزیم تا یار و همنشین دائمی او باشد.

پیام ها:

۱- هم بخل و ترک انفاق بد است، هم انفاق ریایی. در آیه ی پیشین از بخل نکوهش شد و در اینجا از بخشش های ریاکارانه.
يَبْخُلُونَ، يُنْفِقُونَ ... رِئَاءَ النَّاسِ

۲- عامل ریا، عدم ایمان واقعی به خدا و قیامت است. «رِئَاءَ النَّاسِ وَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ لَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ»

۳- هدف از انفاق، تنها سیر کردن گرسنگان نیست، چون این هدف با ریاکاری هم تأمین می شود. بلکه هدف، رشد معنوی انفاق کننده نیز می باشد. «يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ رِئَاءَ النَّاسِ»

۴- خداوند ریاکاران را دوست ندارد. لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا ... وَ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ رِئَاءَ النَّاسِ

۵- دل که از خدا تهی شد، جایگاه همیشگی شیطان می شود. لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ ... يَكُنِ الشَّيْطَانُ لَهُ قَرِينًا

وَ مَا ذَا عَلَيْهِمْ لَوْ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ أَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقَهُمُ اللَّهُ وَ كَانَ اللَّهُ بِهِمْ عَلِيمًا «۳۹»

و بر ایشان چه می شد، اگر به خداوند و روز قیامت ایمان می آوردند و از آنچه خداوند، روزی آنان کرده (از روی اخلاص، نه ریا) انفاق می کردند؟ و خداوند به نیت آنان داناست.

پیام ها:

۱- اظهار تأسف بر حال منحرفان، یکی از راههای هشدار و تبلیغ است. وَمَا ذَا عَلَيْهِمْ ...

۲- لازمه ی ایمان به خدا، انفاق به محرومان است. آمَنُوا ... أَنْفَقُوا

۳- انفاق فقط در اموال نیست، بلکه از هر چه که خداوند داده، (علم، آبرو، مقام...) پسندیده است. «مِمَّا رَزَقَهُمُ اللَّهُ»

۴- اگر بدانیم که نعمت ها از خداوند است، روحیه ی انفاق در ما قوی می شود.

«رَزَقَهُمُ اللَّهُ»

۵- افراد بخیل، یا ریاکار بدانند که زیر نظر خدای آگاه قرار دارند. «كَانَ اللَّهُ بِهِمْ عَلِيمًا»

إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِنْ تَكَ حَسَنَةً يُّضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا «۴۰»

همانا خداوند، به مقدار ذره ای هم ستم نمی کند و اگر کار نیکی باشد آن را دوچندان می کند و از جانب خویش نیز پاداش بزرگی عطا می کند.

نکته ها:

معمولاً ریشه ی ظلم، یا جهل است یا ترس، یا نیاز، یا حرص و... ولی خداوند غنی و دانا و منزّه است، پس ظلم نمی کند. به علاوه خداوند خود به عدل و احسان فرمان داده، چگونه ظلم می کند؟ البته پاداش خداوند، چند برابر (ده برابر تا هفتصد برابر) است و این احسان و لطف اوست.

پیام ها:

۱- خداوند عادل است و مجازات های او عکس عمل کردارهای خودماست. إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ ...

۲- کیفرهای الهی مطابق جرم ولی پادشاهها چند برابر است. «یضاعف»

۳- خداوند، علاوه بر افزایش حسنات، از جانب خود نیز اجر عظیم می دهد. «مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا»

فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَؤُلَاءِ شَهِيدًا ﴿٤١﴾

پس چگونه خواهد بود آنگاه که از هر امتی گواهی (از خودشان) بیاوریم و تو را نیز بر آنان گواه آوریم!؟

نکته ها:

مضمون این آیه که گواه بودن رسول خدا صلی الله علیه و آله بر اعمال امت را بیان می کند، در موارد دیگری هم آمده است.

(۱) وقتی ابن مسعود، این آیه را در ضمن تلاوتش بر پیامبر می خواند، اشک آن حضرت جاری می شد. (۲)

گرچه خداوند نیازی به آوردن شاهد ندارد، ولی انسان به گونه ای است که هرچه بیشتر حضور شاهدان را حس کند، برای تربیت و تقوایش مؤثرتر است. کسی که در تلویزیون برای میلیونها نفر صحبت می کند، چون همه او را می بینند، وقتی عطسه ای یا اشتباهی می کند، بیشتر خجالت می کشد.

به نقل آیات قرآن، شهود در قیامت بسیارند؛ از جمله:

۱. خداوند، «إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ» (۳)

۲. پیامبران، «جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ» (۴)

۳. امامان معصوم، «جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ» (۵)

۴. فرشتگان، «وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ» (۶)

۵. زمین، «يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا» (۷)

ص: ۷۱

۱- ۱. بقره، ۱۴۳؛ نحل، ۸۹؛ حج، آیه آخر.

۲- ۲. تفاسیر کبیر فخر رازی و مراعی.

۳- ۳. حج، ۱۷.

۴- ۴. نساء، ۴۱.

۵- ۵. بقره، ۱۴۳.

۶- ۶. ق، ۲۱.

۶. زمان، در حدیث است: هر «روز» جدید، به انسان خطاب می کند: «انا یوم جدید و انا علیک لشهید، اشهد به یوم القیامه». (۱)

۷. اعضای بدن. «تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ» (۲)

و قیامت، روز اقامه ی شاهدان است. «يَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهَادُ» (۳)

سنت الهی بر آن است که پیامبر هر امتی شاهد آنان باشد. پس از رحلت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز باید کسی که در صفات، همچون پیامبر است، شاهد بر مردم باشد. امام صادق علیه السلام فرمود: در هر قرنی (زمانی) امامی از ما اهل بیت، شاهد بر مردم است و رسول خدا صلی الله علیه و آله شاهد بر ماست. (۴)

حضرت علی علیه السلام بعد از تلاوت این آیه فرمود: «هو-محمد-شهید علی الشهداء و الشهداء هم الرسل». (۵)

پیام ها:

۱- پیامبران، اسوه ی مردم در دنیا و شاهد آنان در آخرتند. «مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ»

۲- لازمه ی گواه بودن، علم داشتن است، پس انبیا از کارهای ما آگاهند. «بِشَهِيدٍ»

۳- پیامبر اسلام اشرف انبیاست، چون انبیا بر اعمال امت خود گواهند، ولی پیامبر اسلام بر اعمال انبیا گواه است. «جِئْنَا بِكَ عَلِيٌّ هُوَ لِأَنَّ شَهِيدًا»

يَوْمَئِذٍ يَوْمُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَعَصَوْا الرَّسُولَ لَوْ تَسَوَّى بِهِمُ الْأَرْضُ وَلَا يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيثًا «۴۲»

در چنین روز، کسانی که کفر ورزیدند و پیامبر را نافرمانی کردند، آرزومی کنند که ای کاش با زمین یکسان می شدند و هیچ سخنی را نمی توانند از خدا کتمان کنند.

ص: ۷۲

۱-۱. تفسیر نورالثقلین، ج ۵، ص ۱۱۲.

۲-۲. نور، ۲۴.

۳-۳. غافر، ۵۱.

۴-۴. نورالثقلین، ج ۱، ص ۳۹۹.

۵-۵. تفاسیر برهان و عیاشی.

كُفَّارٍ مَعْصِيَتِ كَارِ، پيش از اقامه شهود، منكر گناه و فساد خود مى شوند و در پى راه فرارند و مى گویند: «وَاللّٰهُ رَبُّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِيْنَ» (۱) به خدا سوگند ما مشرك نبوديم. ولى وقتى گواهان حقايق را گفتند، ديگر جايى براى كتمان نيست.

در آيات قرآن، آرزوهای حسرت بار گناهکاران به این گونه مطرح است:

كاش خاك بودم. كاش در خاك محو بودم. كاش با فلانى دوست نمى شدم. كاش در دنيا اهل تعقل و فكر بودم. كاش با همان مرگ، فانى شده بودم...

پیام ها:

۱- نافرمانی از دستورهای حکومتی پیامبر، در ردیف کفر به خداست. «كُفِّرُوا وَ عَصُوا الرَّسُولَ»

۲- روز قیامت، روز حسرت و آرزوست. يَوْمٌ ... لَوْ تَسَوَّى

۳- روز قیامت، هیچ سخن و مطلبی پوشیده و مخفی نمی ماند. «لَا يَكْتُمُونَ اللّٰهَ حَدِيثًا»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنْبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّى تَغْتَسِلُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صِدْقًا طَيِّبًا فَأَمْسِجُوا بِوُجُوهِكُمْ وَ أَيْدِيكُمْ إِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُورًا غَفُورًا» (۴۳)

ای کسانی که ایمان آورده اید! در حال مستی به نماز نزدیک نشوید، تا آنکه بدانید چه می گوئید. و نیز در حال جنابت نزدیک (مکان) نماز، (مسجد) نشوید، مگر به طور عبوری (و بی توقف) تا اینکه غسل کنید. و اگر بیمار یا در سفر بودید، یا یکی

ص: ۷۳

از شما از جای گودی (کنایه از قضای حاجت) آمد، یا تماسی (و آمیزش جنسی) با زنان داشتید و (در این موارد) آب نیافتید، پس بر زمین (و خاک) پاک و دلپسندی تیمم کنید، (دو کف دست بر خاک زنید) آنگاه صورت و دست هایتان را مسح کنید، همانا خداوند، بخشنده و آمرزنده است.

نکته ها:

چون تحریم شراب، در صدر اسلام به صورت تدریجی انجام گرفت. ابتدا شراب به عنوان نوشابه نامطلوب معرفی شد؛ «و مِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَ الْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَ رِزْقًا حَسَنًا» (۱) سپس این آیه نازل شد (۲) و نماز در حال مستی را نهی کرد، آنگاه زیان آن را بیش از منافعش دانست، «يَسْتَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَ الْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَ مَنَافِعٌ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا» (۳) سپس از مصرف آن به عنوان عنصری پلید و شیطانی نهی شد.

إِنَّمَا الْخَمْرُ وَ الْمَيْسِرُ ... رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ (۴)

در روایات آمده که از نماز خواندن در حالت خواب آلودگی و کسالت و سنگینی پرهیز کنید. (۵)

آیات دیگر نیز نماز خواندن از روی کسالت را از نشانه های منافقان دانسته است. (۶)

«غائط» یعنی مکان گود. چون در قدیم گودال هایی برای قضای حاجت فراهم می کردند، غائط کنایه از رفتن برای تخلی است.

امام صادق علیه السلام فرمود: «صَعِيدٌ»، موضع بلندی است که آب از آنجا جاری شود. (۷)

امام صادق علیه السلام فرمود: مقصود از «لَا مَسِيئَتُمْ» جماع و آمیزش جنسی است، ولی خداوند ستار است و ستر را دوست دارد.

(۸)

ص: ۷۴

۱- ۱. نحل، ۶۷.

۲- ۲. تفسیر عیاشی.

۳- ۳. بقره، ۲۱۹.

۴- ۴. مائده، ۹۰.

۵- ۵. کافی، ج ۳، ص ۳۷۱.

۶- ۶. نساء، ۱۴۲ و توبه، ۵۴.

۷- ۷. بحار، ج ۷۶، ص ۳۴۷.

۸- ۸. وسائل، ج ۲۰، ص ۱۳۳.

۱-مقام نماز به حدی رفیع است که شرابخوار نباید به آن نزدیک شود. «لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى»

۲-در نماز، تنها اذکار و حرکات کافی نیست، توجه و شعور لازم است. «حَتَّى تَعْلَمُوا ...»

۳-عبادات ناآگاهانه، از ارزش بالا برخوردار نیست، گرچه تکلیف را ساقط می‌کند. «حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ»

۴-در مسجد، نباید با حالت جنابت وارد شد. «وَلَا جُنْبًا ...»

۵-در غسل، شستن تمام بدن لازم است. چون در آیه نام عضو خاصی برده نشده است. «تَغْتَسِلُوا»

۶-احتمال خطر و ضرر، یا تکلیف را از انسان برمی‌دارد و یا سبب تخفیف تکلیف می‌شود. «وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى ... فَتَيَمَّمُوا»

۷-در تعبیرات و گفتار، باید ادب را رعایت کرد. «مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ» (تعبیر برگشت از گودی برای قضای حاجت و لمس زنان، کنایه از آمیزش جنسی است. (۱))

۸-احکام خدا، ترخیص دارد ولی تعطیل ندارد. اگر آب نبود، باید تیمم کرد.

«فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا»

۹-شرط ارتباط با خدا از طریق نماز، طهارت و پاکی است، وضو یا تیمم.

«فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا»

۱۰-تخفیف احکام، نمودی از رحمت و مغفرت الهی است. «فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا ... عَفْوَاً غَفُوراً»

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيحًا مِّنَ الْكِتَابِ يَشْتُرُونَ الضَّلَالَهَ وَيُرِيدُونَ أَن تَضَلُّوا السَّبِيلَ ﴿٤٤﴾

آیا ندیدی آنان را که بهره ای از کتاب خدا به آنان داده شده بود (به جای آنکه هدایت کسب کنند) گمراهی می خردند و می خواهند شما (نیز) راه را گم کنید.

پیام ها:

۱- علم به کتاب آسمانی، به تنهایی برای هدایت کافی نیست. أُوتُوا نَصِيحًا مِّنَ الْكِتَابِ ... يَشْتُرُونَ الضَّلَالَهَ

۲- آگاهی علمای اهل کتاب از تعالیم الهی ناقص است و همین نقص زمینه ی انحراف می شود. «نَصِيحًا مِّنَ الْكِتَابِ يَشْتُرُونَ الضَّلَالَهَ»

۳- دانشمندان منحرف، از علم و مقام خود سوء استفاده کرده و در کمین انحراف و گمراهی دیگرانند. «يُرِيدُونَ أَن تَضَلُّوا السَّبِيلَ»

وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِأَعْدَائِكُمْ وَكَفَى بِاللَّهِ وَلِيًّا وَكَفَى بِاللَّهِ نَصِيرًا ﴿٤٥﴾

و خداوند به دشمنان شما داناتر است و کافی است که خدا سرپرست شما باشد و کافی است که خدا یاور شما باشد.

پیام ها:

۱- ممکن است ما در شناخت دشمن اشتباه کنیم، ولی خداوند دشمنان واقعی ما را بهتر می شناسد. «وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِأَعْدَائِكُمْ»

۲- با وعده های الهی مبنی بر ولایت و نصرت مؤمنان، نباید از توطئه ها و دشمنی ها ترسید. «وَكَفَى بِاللَّهِ وَلِيًّا»

۳- ولایت باید همراه با قدرت و نصرت باشد. «وَلِيًّا وَكَفَى بِاللَّهِ نَصِيرًا»

مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاسْمَعُوا غَيْرَ مُسْمِعٍ وَرَاعِنَا لَيًّا بِأَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنَا فِي الدِّينِ وَلَوْ أَنَّهُمْ قَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَاسْمَعُوا وَانظُرْنَا لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَأَقْوَمًا وَلَكِنْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٤٦﴾

بعضی از یهودیان، سخنان را از جایگاهش تحریف می کنند (و بجای آنکه بگویند:

شنیدیم و اطاعت کردیم) می گویند: شنیدیم و نافرمانی کردیم (و بی ادبانه به پیامبر می گویند: بشنو که هرگز نشنوی و ما را تحمیق کن، (این گونه می گویند) تا با زبان خود حقایق را بگردانند و در دین شما طعنه زنند و اگر می گفتند: (کلام خدا) را شنیدیم و اطاعت کردیم و (کلام ما را) بشنو و به حال ما بنگر (تا حقایق را بهتر درک کنیم) برایشان بهتر بود و با منطق سازگارتر، ولی خداوند آنان را به خاطر کفر و سرسختی شان لعن کرد، پس جز اندکی توفیق ایمان نیافتند.

نکته ها:

تعبیر «سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا» مثل آن است که در فارسی از روی مسخره می گویند: از تو گفتن و از ما گوش نکردن.

کلمه ی «رَاعِنَا» را مسلمانان به رسول خدا می گفتند و منظورشان این بود که مراقب و متوجه ما باش، اما یهود با تحریف این کلمه، معنای زشتی را اراده می کردند. چون کلمه ی «رَاعِنَا» را اگر از ریشه ی «رعی» بگیرند، معنایش مراعات کردن است و اگر از «رعونت» گرفته شود و با تشدید نون «رَاعِنَا» خوانده شود، به معنای آن است که ما را احق کن. یهود با پیچیدن زبانشان و جابجا کردن کلمات و حروف، مسلمانان را تحقیر و پیامبر را مسخره می کردند.

پیام ها:

۱- گناه عده ای را نباید به گردن همه گروه انداخت. مِنَ الَّذِينَ ...

۲- تحریف در مفاهیم لغات و فرهنگ، از گناهان کلیدی و زمینه ساز گناهان دیگر

و تضعیف مکتب است. «لَيَّا بِالْسِتِّهِمْ وَ طَعْنَا فِي الدِّينِ»

۳- توهین به مقدّسات و شکستن حریم ها، حربه ی همیشگی کافران است. «وَ اسْمَعْ غَيْرَ مُسْمَعٍ»

۴- اجابت دعوت انبیا، مایه نیکی و استواری است. «خَيْرًا لَهُمْ وَ أَقْوَمَ»

۵- سرنوشت انسان، نتیجه ی انتخاب و عملکرد خود اوست. «لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ آمِنُوا بِنَزْلِهِ مُّصِدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَطْمِسَ وُجُوهًا فَنَرُدَّهَا عَلَىٰ أَدْبَارِهَا أَوْ نَلْعَنَهُمْ كَمَا لَعَنَّا أَصْحَابَ السَّبْتِ وَ كَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا ﴿٤٧﴾

ای کسانی که به شما کتاب (آسمانی) داده شده! به آنچه نازل کردیم که تصدیق کننده چیزی (تورات و انجیل) است که با شماست، ایمان آورید، پیش از آنکه چهره هایی را محو و نابینا کنیم، پس به پشت برگردانیم، یا مورد لعن خویش سازیم، آنگونه که اصحابِ روزِ شنبه (یهودیان متخلف) را لعنت کردیم. و فرمان خداوند، شدنی است.

نکته ها:

منظور از محو و برگشت چهره ها، می تواند، دگرگونی دل و فطرت سالم و عقل و هوش، از مسیر سعادت باشد، که در نتیجه ی لجاجت و سرسختی در برابر آیات الهی، بجای یک قدم به جلو، گامی به عقب می روند و چهره ی انسانی شان مسخ و محو می شود. شاید هم منظور، برگشتِ ظاهری صورت به پشت سر و مسخ چهره باشد، یا تغییر شکل در قیامت.

اصحابِ سَبْت، یهودیان متخلفی بودند که فرمان خدا را مبنی بر تحریم صید ماهی در روزهای شنبه نافرمانی کرده و با یک نیرنگ، ماهیان را در روز شنبه حبس و روز یکشنبه صید می کردند. آنان به قهر الهی گرفتار شده و صورت هایشان به شکل بوزینه، مسخ شد. (۱)

ص: ۷۸

۱-اسلام، پیروان ادیان دیگر را به دین خدا دعوت می کند. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ آمِنُوا»

۲-چهره های علمی و آگاهان جامعه، مسئول تر و مورد خطاب بیشتر خداوند هستند. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ آمِنُوا»

۳-در شیوه ی دعوت و تبلیغ، مناسب است به اعتقادات و مشترکاتِ حقّ دیگران احترام گذاشت. «مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ»

۴-اصول کلی برنامه های همه ی انبیا، با هم هماهنگ است. «مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ»

۵-در برابر افراد لجوج، باید از اهرم تهدید استفاده کرد. «مِنْ قَبْلِ أَنْ نَطْمِسَ»

۶-برای تأثیر تهدید، بهتر است نمونه های عینی و عملی آن را گوشزد کرد. «كَمَا لَعْنَا أَصْحَابَ السَّبْتِ»

۷-قهر الهی نسبت به لجوجان، یک سنت است. «كَمَا لَعْنَا أَصْحَابَ السَّبْتِ»

۸-فرمان خداوند، قطعی است. «كَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا»

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا ﴿٤٨﴾

همانا خداوند، این که به او شرک ورزیده شود نمی بخشد، ولی هر چه پایین تر باشد، برای هر که بخواد می بخشد. و هر کس به خداوند شرک ورزد به تحقیق گناهی بزرگ بر ساخته است.

نکته ها:

موضوع شرک، صدها بار در قرآن مطرح شده و از هر گونه توجه به غیر خدا، تحت هر عنوان (بت پرستی، ریاکاری، گرایش های غیر الهی، ماده گرایی و...) انتقاد شده است.

مضمون این آیه، عیناً در آیه ۱۱۶ همین سوره تکرار شده و تکرار، عامل هدایت است.

از آنجا که شرک، خروج از مدار حقّ و بریدن از خدا و پیوستن به دیگری است، بدون توبه

آمرزیده نمی شود، ولی اگر مشرک، دست از شرک بردارد و توبه ی واقعی کند، خداوند می آمرزد. در آیه ۵۴ سوره ی زمر، می فرماید: خداوند، همه گناهان را می آمرزد، پس از رحمت او مأیوس نباشید و به درگاهش توبه کنید.

چون هیچ کس نمی داند نظر رحمت حکیمانه ی خدا متوجه چه کسی خواهد شد، پس جایی برای غرور و جرأت به گناه، باقی نمی ماند.

عوامل بخشش چند چیز است: ۱. توبه، ۲. انجام نیکی ها، ۳. دوری از گناهان کبیره، ۴.

شفاعت، ۵. عفو الهی.

امام صادق علیه السلام درباره ی «يَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ» فرمود: مقصود گناهان کبیره و گناهان دیگر است، (که خداوند اگر بخواهد بدون توبه نیز می بخشد). (۱)

پیام ها:

۱- شرک، منفورترین گناه و مانع غفران و بخشایش الهی است. «لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ»

۲- بخشایش گناهان، مربوط به اراده ی حکیمانه خداست. «لِمَنْ يَشَاءُ»

۳- شرک، ادعایی بی دلیل و دروغی بزرگ است. «فَقَدْ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا»

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُرْكُونَ أَنْفُسَهُمْ بِاللَّهِ يُرْكِي مَنْ يَشَاءُ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا ﴿٤٩﴾

آیا ندیدی کسانی که خود را پاک و بی عیب می شمردند؟ (چنین نیست) بلکه خداوند، هر کس را بخواهد پاک می گرداند و آنان به اندازه نخ هسته خرما ظلم نمی شوند.

نکته ها:

خودستایی و خویشتن را بی عیب دانستن و خود را برگزیده و ممتاز دیدن، مورد نکوهش

ص: ۸۰

قرآن است، چنانکه می فرماید: «فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقَى» (۱) از خود ستایش نکنید، خداوند داناتر است که متقی کیست. حضرت علی علیه السلام در خطبه ی «همام» یکی از نشانه های متقین را این می داند که هرگاه ستایش شوند، می هراسند.

پیام ها:

۱- خودستایی که برخاسته از غرور و بزرگ بینی است، جایز نیست. «يُزَكُّونَ أَنْفُسَهُمْ»

۲- تزکیه ای ارزش دارد که بر اساس دستورات الهی باشد، نه ارشادات بشری.

«بَلِ اللّٰهُ يُزَكِّي مَنْ يَشَاءُ»

۳- کیفرهای الهی، نتیجه اعمال ناپسند انسان است، نه ظلم خدا. «لَا يُظَلِّمُونَ فَتِيلاً»

أَنْظُرُ كَيْفَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَ كَفَىٰ بِهِ إِثْمًا مُّبِينًا «۵۰»

بنگر چگونه بر خدا دروغ می بندند! و همین گناه آشکار برای (مجازات) آنان بس است.

نکته ها:

خود بر تربینی یهود- که خود را نژاد برتر و فرزندان و محبوبان خدا می دانستند- بزرگ ترین افترا بر خداست، چون خداوند هیچ کسی را فرزند خویش قرار نداده و همه در نزد او برابرند و امتیاز، برای ایمان و تقوا است.

در افترا، علاوه بر دروغ، تهمت، ایذاء، ظلم و هتک حیثیت هم هست. افترا بر خدا روزه را باطل می کند.

امام باقر علیه السلام فرمود: دروغ، از شرابخواری بدتر است، ولی افترا از دروغ هم سخت تر است.

پیام ها:

۱- پیامبر موظف به شناخت و ارزیابی اعمال و عقائد اهل کتاب است. «أَنْظُرُ كَيْفَ يَفْتَرُونَ ...»

۲- تزکیه ی نابجای نفس و خود را مقرب درگاه خدا دانستن، افترا بر خدا و مانع

ص: ۸۱

رشد است. کلمه «اتم» در لغت به چیزی گفته می شود که انسان را از صلاح و ثواب باز دارد. «كَفَى بِهِ إِثْمًا مُبِينًا»

أَلَمْ تَرِ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيْبًا مِّنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَؤُلَاءِ أَهْدَىٰ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا ﴿٥١﴾

آیا کسانی را که بهره ای از کتاب (خدا) به آنها داده شده، ندیده ای که به بت و طاغوت ایمان می آورند و درباره کفار می گویند: اینان از کسانی که (به اسلام و محمد صلی الله علیه و آله) ایمان آورده اند، راه یافته ترند.

نکته ها:

پس از جنگ احد، جمعی از یهودیان به مکه رفتند تا بر ضد مسلمانان، با مشرکان هم پیمان شوند و برای دلخوشی و اطمینان کفار، در برابر بت های آنان سجده کردند و گفتند:

بت پرستی شما از اسلام مسلمانان بهتر است.

«جبت»، که به بت، ساحر و کاهن گفته می شود، یکبار در قرآن آمده ولی کلمه ی «طاغوت»، از ریشه ی «طغیان»، هشت مرتبه آمده است. شاید مراد از جبت و طاغوت، همان دو بتی باشد که یهودیان در برابر آنها سجده کردند، و شاید مراد از جبت، بت باشد و مراد از طاغوت، بت پرستان و حامیان بت پرستی باشد.

پیام ها:

۱- آگاهی ناقص از دین، زمینه ی انحراف است. «نَصِيْبًا مِّنَ الْكِتَابِ»

۲- دشمنان، برای مبارزه با اسلام حتی از عقاید خود دست می کشند (سجده ی یهود بر بت، به خاطر خشنودی مشرکان و هماهنگی بر ضد مسلمانان).

«يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ»

۳- روح لجاجت و عناد، مسیر قضاوت را عوض می کند. يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَ

الطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ... هُوَ لَأَمْ هُدَىٰ ...

أُولَئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ وَمَنْ يَلْعَنِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ نَصِيرًا ﴿٥٢﴾

آنانند کسانی که خداوند، لعنتشان کرده است و هر کس را خدا لعن کند، هرگز برای او یآوری نخواهی یافت.

پیام ها:

۱- هر اتحادی علیه حق ملعون است. «لَعَنَهُمُ اللَّهُ»

۲- پیمان های نامقدس دشمنان علیه حق، هرگز به نتیجه ی مطلوب نمی رسد و در برابر اراده ی خدا سودی ندارد. «فَلَنْ تَجِدَ لَهُ نَصِيرًا»

۳- منفور خدا، همیشه مغلوب خواهد بود. «وَمَنْ يَلْعَنِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ نَصِيرًا»

أَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ مِنَ الْمُلْكِ فَإِذَا لَا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِيرًا ﴿٥٣﴾

آیا برای آنان (یهودیان) بهره ای از حکومت است؟ که در آن هنگام ذره ای به مردم نمی دادند.

نکته ها:

«نَقِيرًا» یا گودی پشت هسته ی خرماست، و یا آن چیزی است که پرندگان با منقار خود برمی دارند و کنایه از امر ناچیز و اندک است.

امام باقر علیه السلام درباره ی «نَصِيبٌ مِنَ الْمُلْكِ» فرمود: مقصود امامت و خلافت است و مقصود از «الناس» ما اهل بیت هستیم. (۱) یعنی اگر کسانی به قدرت برسند به اندازه نخ هسته ی خرمایی به اهل بیت علیهم السلام قدرت نخواهند داد.

در تفسیر مجمع البیان آمده که یهود به قدری انحصار طلبند که اگر قدرتی به دست آورند، به دیگران نمی دهند. این معنی، با روحیه ی بخل و تنگ نظری یهود، سازگارتر است.

ص: ۸۳

۱- از قضاوت های نابجای دیگران درباره ی دینتان نگران نباشید. «أَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ»

۲- حکومت نامحدود، مخصوص خداوند است. هر فرد و قومی گوشه ای از حکومت را آن هم برای چند روزی بدست می گیرد. «نَصِيبٌ مِنَ الْمُلْكِ»

۳- دشمنان خود را بشناسید، که اگر به قدرت برسند، شمارا به کلی نادیده می گیرند. لَا يُؤْتُونَ النَّاسَ ...

۴- کسی که حکومت و قدرت را بدست می گیرد باید به فکر رفاه مردم باشد.

نَصِيبٌ مِنَ الْمُلْكِ ... لَا يُؤْتُونَ

أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَىٰ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ فَقَدْ آتَيْنَا آلَ إِبْرَاهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَآتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا ﴿٥٤﴾

یا اینکه (یهودیان) نسبت به مردم (مسلمان) به خاطر آنچه که خداوند از فضل خویش به آنان داده است، حسد می ورزند. همانا ما قبلاً به آل ابراهیم (که شما از نسل او هستید نیز) کتاب آسمانی و حکمت و سلطنت بزرگی دادیم. (چرا اکنون به آل محمد علیهم السلام ندهیم؟)

نکته ها:

آیه ی قبل اشاره به بخل یهود بود و در این آیه به حسادتشان اشاره شده است و حسد از بخل بدتر است. چون در بخل مال خود را نمی بخشد، ولی در حسد از بخشش دیگری هم ناراحت است.

یهود که پیشتر مورد لطف و نعمت خدا قرار گرفته اند، چرا از اینکه دیگران به نعمت و قدرتی برسند، از روی حسد، ناراحت می شوند؟ چرا آل ابراهیم برخوردار باشند و آل محمد و بنی هاشم، محروم؟

در روایات، اهل بیت فرموده اند: آنان که مورد حسادت قرار گرفته اند، ماییم. (۱)

در حدیث از امام صادق علیه السلام می خوانیم که فرمود: مراد از «کتاب»، نبوت و مراد از «حکمت»، فهم و قضاوت و مراد از «ملک عظیم»، اطاعت مردم است. (۲)

امام باقر علیه السلام در تفسیر «ملک عظیم» فرمود: مراد آن است که خداوند در میان آنان امامان بر حق قرار داد. (۳)

در حدیث دیگر از حضرت علی علیه السلام می خوانیم که فرمود: مراد از آل ابراهیم ما اهل بیت پیامبر هستیم. (۴)

پیام ها:

۱- حسود، در مقابل اراده ی خدا قد علم می کند. «يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَيَّ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ»

۲- منشأ همه ی نعمت ها و بهره گیری ها فضل خداست. «مِنْ فَضْلِهِ» به جای آرزوی زوال نعمت دیگران، از خداوند آرزوی فضل او را داشته باشید.

۳- همسویی اهل کتاب با مشرکان و قضاوت بر اینکه شرک شما بهتر از توحید مسلمانان است، به خاطر حسادت است. در آیات قبل خواندیم که یهودیان به مشرکان گفتند: هؤلَاءِ أَهْدَىٰ... در این آیه می خوانیم: «أَمْ يَحْسُدُونَ» ۴- همه ی الطاف از اوست. (سه بار کلمه «آئینا» تکرار شده است)

۵- حکومت الهی باید بدست کسانی باشد که قبل از حکومت، دارای مقام معنوی و علمی و بینش بالایی باشند. نام کتاب و حکمت قبل از ملک عظیم آمده است. (آری نعمت های معنوی بر مادی مقدم است). «آئینا... الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَآئِينَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا»

ص: ۸۵

۱- ۱. کافی، ج ۱، ص ۱۸۶.

۲- ۲. کافی، ج ۱، ص ۳۰۶.

۳- ۳. کافی، ج ۱، ص ۳۰۶.

۴- ۴. بحار، ج ۲۸، ص ۲۷۵.

فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ بِهِ وَ مِنْهُمْ مَنْ صَدَّ عَنْهُ وَ كَفَىٰ بِجَهَنَّمَ سَعِيرًا ﴿٥٥﴾

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا سِوَفَ نُصَلِّيهِمْ نَارًا كَلِمًا نَضَعَتْ جُلُودَهُمْ بَدَلًا لَهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿٥٦﴾

پس بعضی از یهودیان به او (پیامبر اسلام) ایمان آوردند و بعضی (نه تنها ایمان نیاوردند، بلکه) از ایمان آوردن مردم جلوگیری کردند، و شعله‌ی سوزان دوزخ، برای کیفر آنان بس است. همانا به زودی کسانی را که به آیات ما کافر شدند در آتشی خواهیم افکند. هر چه پوست بدنشان بسوزد، پوست دیگری به جای آن قرار می‌دهیم تا کیفر را بچشند. همانا خداوند توانا و حکیم است

نکته‌ها:

چون آنان هر لحظه، لجاجت می‌کنند پس باید هر لحظه با پوست جدید کیفر شوند.

چنانکه در تفسیر صافی آمده است: «ابن ابی العوجاء» یکی از مخالفان دین در عصر ائمه، از امام صادق علیه السلام پرسید: گناه پوست جدید چیست؟ امام فرمود: پوست جدید، از سوخته‌های همان پوست اول است، مثل خشتی که شکسته و خورد می‌شود و بار دیگر گل و خشت تازه‌ای ساخته می‌شود.

پیام‌ها:

۱- کیفر کافران دائمی است. «بَدَلْنَاَهُمْ جُلُودًا»

۲- پوست جدید، به خاطر چشیدن عذاب شدید است. (چون در سوختن، بیشتر درد و سوزش مربوط به پوست است و اگر آتش به استخوان برسد، درد کم می‌شود). «بَدَلْنَاَهُمْ جُلُودًا»

۳- معاد جسمانی است. «بَدَلْنَاَهُمْ جُلُودًا»

۴- هرگز عذاب، به خاطر استمرار، برای کافران عادی نمی‌شود. «لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ»

۵- عذاب کردن دائمی کفار حکیمانه است و هیچ نیروئی قادر بر جلوگیری از قهر خداوند در دوزخ نیست. «عَزِيزًا حَكِيْمًا»

وَ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّٰتٍ تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ خَالِدِيْنَ فِيْهَا اَبَدًا لَّهُمْ فِيْهَا اَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ وَ نُدْخِلُهُمْ ظِلًّا ظَلِيْلًا ﴿٥٧﴾

و کسانی را که ایمان آورده و کارهای نیک انجام داده اند، به زودی در باغ هایی که از زیر (درختان) آن نهرها جاری است وارد می کنیم. آنان همیشه در آن جاودانند، برایشان در آن جا همسرانی پاکیزه است و آنان را در سایه هایی پایدار (بدون سردی و گرمی و طوفان) در آوریم.

نکته ها:

در تربیت باید بیم و امید در کنار هم باشد. در آیه قبل بیم بود و این آیه، امید.

«ظلیل»، سایه ی کشیده و ممتد است.

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از ازواج مطهره همسرانی هستند که از آلودگی به حیض و حدث پاکند. (۱)

پیام ها:

۱- ایمان و عمل صالح دو شرط اساسی برای ورود به بهشت است. «اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ سَنُدْخِلُهُمْ»

۲- لطف خدا سریع تر از قهر اوست. (در آیه قبل برای دوزخیان حرف «سوف» بکار رفته که نشانه آینده دور است، ولی در این آیه حرف «سین» «فَسَيُدْخِلُهُمْ» که نشانه ی آینده نزدیک است) ۳- پاکی همسران بهشتی هم جسمی است و هم روحی. «مُطَهَّرَةٌ» به کسی گفته

ص: ۸۷

می شود که از نظر جسمی و روحی پاک و منزّه باشد.)

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا
بَصِيرًا (۵۸)

همانا خداوند فرماتان می دهد که امانتها را به صاحبانش بدهید و هرگاه میان مردم داوری کردید، به عدل حکم کنید. چه نیک است آنچه که خداوند شما را بدان پند می دهد. بی گمان خداوند شنوای بیناست.

نکته ها:

امانتداری و رفتار عادلانه و دور از تبعیض، از نشانه های مهم ایمان است، چنانکه خیانت به امانت، علامت نفاق است. در حدیث است: به رکوع و سجود طولانی افراد نگاه نکنید، بلکه به راستگویی و امانتداری آنان بنگرید. (۱)

در روایات متعدّد، منظور از امانت، رهبری جامعه معرفی شده که اهلش اهل بیت علیهم السلام می باشند. این مصداق بارز عمل به این آیه است.

آری، کلید خوشبختی جامعه، بر سر کار بودن افراد لایق و رفتار عادلانه است و منشأ نابسامانی های اجتماعی، ریاست ناهلان و قضاوت های ظالمانه است. حضرت امیر علیه السلام فرموده است: «من تقدّم علی قوم و هو یری فیهم من هو افضل، فقد خان الله و رسوله والمؤمنین» هر کس خود را در جامعه بر دیگران مقدّم بدارد و پیشوا شود در حالی که بداند افراد لایق تر از او هستند، قطعاً او به خدا و پیامبر و مؤمنان خیانت کرده است. (۲)

شاید بتوان گفت: خیانت در امانت شامل کتمان علم، حرفه و حق، تصاحب اموال مردم، اطاعت از رهبران غیر الهی، انتخاب همسر یا معلّم ناهل برای فرزندان و... می شود.

ص: ۸۸

۱-۱. کافی، ج ۲، ص ۱۰۵.

۲-۲. الغدیر، ج ۸.

امام باقر علیه السلام فرمود: اوامر و نواهی خدا امانت های الهی هستند. (۱)

امام صادق علیه السلام در تفسیر این آیه فرمود: خداوند امر فرموده که هر امامی آنچه در نزدش است به امام بعد از خود بسپارد. (۲)

امانت سه گونه است:

الف: میان انسان و خدا. (وظایف و واجباتی که بر انسان تعیین شده است). (۳)

ب: میان انسان و دیگران. (اموال یا اسرار دیگران نزد انسان)

ج: میان انسان و خودش. (مثل علم و عمر و قدرت که در دست ما امانتند).

پیام ها:

۱- سپردن امور به کاردانا و قضاوت عادلانه، از مصادیق عمل صالح و از نشانه های ایمان است. (با توجه به آیه قبل)

۲- هر امانتی صاحبی دارد و هر کس لیاقت و استعداد کار و مقامی را دارد. «أَهْلِيهَا»

۳- در ادای امانت و دادگری، ایمان شرط نیست. نسبت به همه ی مردم باید امین و دادگر بود. «أَهْلِيهَا، النَّاسِ»

۴- قاضی و حاکم باید عادل باشد. «تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ»

۵- تشکیل حکومت لازم است. لازمه ی سپردن مسئولیت ها به اهلس و قضاوت عادلانه برقراری نظام و حکومت الهی است.

تَوَدُّوا الْأَمَانَاتِ ... تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ

۶- موعظه ی خوب، آن است که علاوه بر پندهای اخلاقی، به مسائل اجتماعی و قضایی هم توجه کند. «نِعْمًا يَعْظُمُكُمْ بِهِ»

۷- اگر مردم هم خیانت در امانت یا ستم در قضاوت را نفهمند، خدا بینا و شنواست. «إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا»

ص: ۸۹

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). کافی، ج ۱، ص ۲۷۷.

۳- ۳). تفسیر مجمع البیان.

﴿أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولَى الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا﴾ (٥٩)

ای کسانی که ایمان آورده اید! خدا را اطاعت کنید و از رسول و اولی الامر خود (جانشینان پیامبر) اطاعت کنید. پس اگر درباره چیزی نزاع کردید آن را به حکم خدا و پیامبر ارجاع دهید، اگر به خدا و قیامت ایمان دارید. این (رجوع به قرآن و سنت برای حل اختلاف) بهتر و پایانش نیکوتر است.

نکته ها:

آیه ی قبل، بیان وظایف حاکمان بود که باید دادگر و امانتدار باشند، این آیه به وظیفه ی مردم در برابر خدا و پیامبر اشاره می کند. با وجود سه مرجع «خدا»، «پیامبر» و «اولی الامر» هرگز مردم در بن بست قرار نمی گیرند. آمدن این سه مرجع برای اطاعت، با توحید قرآنی منافات ندارد، چون اطاعت از پیامبر و اولی الامر نیز، شعاعی از اطاعت خدا و در طول آن است، نه در عرض آن و به فرمان خداوند اطاعت از این دو لازم است.

در تفسیر نمونه به نقل از ابن عباس آمده است که وقتی پیامبر اسلام، هنگام عزیمت به تبوک، علی علیه السلام را در مدینه به جای خود منصوب کرد و فرمود: «انت منی بمنزله هارون من موسی» این آیه نازل شد.

در آیه قبل سفارش شد که امانات به اهلش سپرده شود، این آیه گویا می فرماید: سپردن به اهلش، در سایه اطاعت از خدا و رسول و اولی الامر است.

تکرار فرمان «أَطِيعُوا» رمز تنوع دستورهاست. پیامبر گاهی بیان احکام الهی می کرد، گاهی دستور حکومتی می داد و دو منصب «رسالت» و «حکومت» داشت. قرآن گاهی خطاب به پیامبر می فرماید: «أَنزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ» (١) آنچه را نازل کرده ایم برای مردم بیان کن. و گاهی می فرماید: «لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ» (٢) میان مردم بر

ص: ٩٠

١-١. نحل، ٤٤.

٢-٢. نساء، ١٠٥.

اساس قوانین الهی، حکومت و قضاوت کن.

قرآن درباره مفسدان، مسرفان، گمراهان، جاهلان، جباران و... دستور «لَا تُطَع» و «لَا تَتَّبِع» می دهد. بنابراین موارد «أَطِيعُوا» باید کسانی باشند که از اطاعتشان نهی نشده باشد و اطاعتشان در تضاد با اوامر خدا و رسول نباشد.

در آیه، اطاعت از اولی الامر آمده، ولی به هنگام نزاع، مراجعه به آنان مطرح نشده، بلکه تنها مرجع حلّ نزاع، خدا و رسول معرفی شده اند. و این نشانه آن است که اگر در شناخت اولی الامر و مصداق آن نیز نزاع شد، به خدا و رسول مراجعه کنید که در روایات نبوی، اولی الامر اهل بیت پیامبر معرفی شده اند. (۱)

حسین بن ابی العلاء گوید: من عقیده ام را درباره ی اوصیای پیامبر و اینکه اطاعت آنها واجب است، بر امام صادق علیه السلام عرضه کردم، حضرت فرمود: آری چنین است، اینان همان کسانی هستند که خداوند درباره ی آنان فرموده: «أَطِيعُوا اللَّهَ...» و همان کسانی اند که درباره ی آنها فرموده: «إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ... وَ هُمْ رَاكِعُونَ» (۲)

حضرت علی علیه السلام در خطبه ۱۲۵ نهج البلاغه و عهدنامه مالک اشتر فرمودند: مراد از مراجعه به خدا و رسول، مراجعه به آیات محکّمات و سنتی که همه بر آن اتفاق داشته باشند.

حضرت علی علیه السلام فرمود: هر حاکمی که به غیر از نظر اهل بیت معصوم پیامبر علیهم السلام قضاوت کند، طاغوت است. (۳)

پیام ها:

۱- مردم باید نظام اسلامی را بپذیرند و از رهبران الهی آن در قول و عمل پشتیبانی کنند. «أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ»

۲- اسلام مکتبی است که عقاید و سیاستش بهم آمیخته است. اطاعت از رسول و ولی الامر که امری سیاسی است، به ایمان به خدا و قیامت که امری اعتقادی

ص: ۹۱

۱- ۱. کمال الدین صدوق، ص ۲۲۲.

۲- ۲. کافی، ج ۱، ص ۱۸۷.

۳- ۳. دعائم الاسلام، ج ۲، ص ۵۳۰.

است، آمیخته است. «أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولَى الْأَمْرِ»

۳- سلسله مراتب در اطاعت باید حفظ شود. «اللَّهُ، الرَّسُولُ، أُولَى الْأَمْرِ» □

۴- اولی الامر باید همچون پیامبر معصوم باشند، تا مانند پیامبر اطاعت از آنان، لازم و بی چون و چرا باشد. «أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ أُولَى الْأَمْرِ»

۵- اطاعت از حاکمی واجب است که مؤمن و از خود مردم با ایمان باشد.

أَطِيعُوا ... مِنْكُمْ

۶- نشانه ی ایمان واقعی، مراجعه به خدا و رسول، هنگام تنازع و بالا- گرفتن درگیری هاست و اطاعت در شرایط عادی کار مهمی نیست. «فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ»

۷- یکی از وظایف حکومت اسلامی ایجاد وحدت و حل تنازعات است. «فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ ...» □

۸- دین کامل باید برای همه ی اختلاف ها، راه حل داشته باشد. «فِي شَيْءٍ فَرَدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَ الرَّسُولِ» □

۹- پذیرش فرمان از حکومت های غیر الهی و طاغوت، حرام است. «فَرَدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَ الرَّسُولِ» □

۱۰- اگر همه ی فرقه ها، قرآن و سنت را مرجع بدانند، اختلاف ها حل شده، وحدت و یکپارچگی حاکم می شود. «فَرَدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَ الرَّسُولِ»

۱۱- مخالفان با احکام خدا و رسول و رهبران الهی، باید در ایمان خود شک کنند.

إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ ...

۱۲- برنامه عملی اسلام بر اساس برنامه اعتقادی آن است. «أَطِيعُوا ... إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ» به عبارت دیگر ایمان به خدا و قیامت، پشتوانه ی اجرایی احکام اسلام و مایه ی پرهیز از نافرمانی خدا و رسول است.

۱۳- دوران‌دیشی و رعایت مصالح درازمدت، میزان ارزش است. «أَحْسَنُ تَأْوِيلًا»

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِمَا نُزِّلَ إِلَيْكَ وَمَا نُزِّلَ مِنْ قَبْلِكَ يُرِيدُونَ أَنْ يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ وَقَدْ أُمِرُوا أَنْ يَكْفُرُوا بِهِ وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿٦٠﴾

آیا کسانی را که می‌پندارند به آنچه بر تو و آنچه (بر پیامبران) پیش از تو نازل شده است، ایمان آورده‌اند نمی‌بینی که می‌خواهند داوری را نزد طاغوت (و حکام باطل) ببرند، در حالی که مأمورند به طاغوت، کفر ورزند.

و شیطان می‌خواهد آنان را گمراه کند، گمراهی دور و درازی!

نکته‌ها:

آیه ی قبل، مرجع در منازعات را خدا و پیامبر معرفی کرد، این آیه در انتقاد از کسانی است که مرجع نزاع خود را طاغوت قرار می‌دهند.

میان یک منافق مسلمان نما و یک یهودی نزاع شد. بنا بر داوری گذاشتند. یهودی پیامبر را به خاطر امانت و عدالت به داوری قبول کرد، ولی آن منافق گفت: من به داوری کعب بن اشرف (که از بزرگان یهود بود) راضیم، زیرا می‌دانست که با هدایایی می‌تواند نظر کعب را به نفع خود جلب کند. این آیه در نکوهش آن رفتار نازل شد.

به تعبیر امام صادق علیه السلام طاغوت، کسی است که به حق حکم نکند و در برابر فرمان خدا، دستور دهد و اطاعت شود.

(۱)

پیام‌ها:

۱- ایمان بدون تبری از طاغوت، ایمان نیست، خیال ایمان است. يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا ... يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ

۲- ادیان، هدف و ماهیت مشترک دارند و ایمان به دستورات همه ی انبیا لازم است. «أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا نُزِّلَ مِنْ قَبْلِكَ»

ص: ۹۳

۳- سازش با طاغوت، حرام است. «أَمْرُوا أَنْ يَكْفُرُوا بِهِ»

۴- ابتدا راه حق را نشان دهید، سپس راه باطل را نفی کنید. فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ ... يُرِيدُونَ أَنْ يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ

۵- حتی فکر و اراده ی مراجعه به طاغوت مورد انتقاد است. «يُرِيدُونَ أَنْ يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ»

۶- موفقیت شیطان، در سایه ی اطاعت مردم از طاغوت هاست. يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ ... يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ

۷- منافق، طاغوت و شیطان در یک خط و در برابر پیامبرانند. الَّذِينَ يَزْعُمُونَ ...

يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ ... يُرِيدُ الشَّيْطَانُ

۸- کفر به طاغوت و حرام بودن مراجعه به دادگاه های طاغوتی، فرمان همه ادیان آسمانی است. أَلَمْ تَرَ ... أَنْزَلَ إِلَيْكَ وَمَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ ... يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ

۹- در حل اختلافات داخلی، سراغ بیگانگان رفتن، خواست شیطان و ممنوع است. «يُرِيدُ الشَّيْطَانُ...»

۱۰- منافقان، تحت اراده ی شیطانند و طاغوت ها دام ها و ابزار کار شیطانند. «يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ»

۱۱- نتیجه ی مراجعه و پناه به طاغوت، سقوط به درّه هولناک است. «ضَالًّا بَعِيدًا»

وَ إِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَى مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ رَأَيْتَ الْمُنَافِقِينَ يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُودًا ﴿٦١﴾

و چون به آنان گفته شود (که برای داوری) به سوی آنچه خداوند نازل کرده و به سوی پیامبر بیایید، منافقان را می بینی که به شدت از پذیرش دعوت تو روی می گردانند.

۱- گرچه منافقان، تسلیم قانون خدا و فرمان پیامبر نیستند، ولی ما باید آنان را دعوت کنیم. «قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا»

۲- در پذیرش دعوت انبیا، رشد و برتری است. («تَعَالَوْا» دعوت به بالا آمدن است)

۳- کتاب و سنت هماهنگ هستند، و گرنه ارجاع مردم به دو چیز متضاد حکیمانه نیست. «إِلَىٰ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ»

۴- مراجعه به طاغوت و قضاوت خواهی از بیگانگان، خصلت و روحیه ی منافقان است که با رهبر آسمانی مخالفت و از راه حق اعراض کنند. (کلمه «يُضُدُّونَ» نشانه ی خصلت و استمرار است)

۵- منافق، علاوه بر اعراض خود، مانع دیگران نیز می شود. «يُضُدُّونَ»

۶- آنچه پرده از کفر منافقان برمی دارد، مخالفتشان با رهبری الهی است. «عَنْكَ»

۷- منافقان، حساسیتی نسبت به ایمان قلبی مردم به خداوند ندارند، ناراحتی عمده ی آنان اجتماع مردم برگرد رهبر آسمانی است. «يُضُدُّونَ عَنْكَ صُدُّوْا»

فَكَيْفَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ ثُمَّ جَاؤُكَ يَخْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا إِحْسَانًا وَتَوْفِيقًا ﴿٦٢﴾

پس چگونه وقتی به خاطر کارهایی که از قبل انجام دادند، مصیبتی و مشکلی به آنان می رسد و (از برای رهایی از آن) سراغ تو می آیند، به خدا سوگند یاد می کنند که هدف ما (از مراجعه به طاغوت) جز نیکی و توافق (میان دو طرف نزاع) نبوده است.

نکته ها:

توجیه منافقان برای داوری نزد طاغوت این بود که هدف، آشتی دادن بوده و اگر برای داوری نزد پیامبر می رفتیم و او به نفع یک طرف حکم می داد، قهراً دیگری از رسول خدادلگیر می شد و سر و صدا به پا می کرد که با شأن پیامبر سازگار نبود، از این رو برای حفظ

آبرو و موقعیت و محبوبیت پیامبر، نزاع را نزد وی نبرديم.

پیام ها:

۱- عامل خطر کارهای خود انسان است. «مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ»

۲- مسلمانان چند چهره و منافق، هنگام بروز مشکل و احساس خطر به سراغ رهبران الهی می آیند. «جَاؤُكَ»

۳- مراجعه به طاغوت، نابسامانی ها و مصائبی دارد، «أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ» که ناگزیر باید به راه انبیاء برگردید. «جَاؤُكَ»

۴- منافقان، خلاف های خود را توجیه می کنند. «إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا إِحْسَانًا»

۵- منافق سوگند به خدا را پوششی برای اهداف خود قرار می دهد. «يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ»

۶- گاهی واژه های مقدس به دروغ دستاویز افراد نامقدس می شود. «إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا إِحْسَانًا وَ تَوْفِيقًا»

أُولَئِكَ الَّذِينَ يَعْلَمُ اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَ عِظْهُمْ وَ قُلْ لَهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا ﴿٦٣﴾

آنان کسانی اند که خداوند، آنچه را در دل دارند می داند. پس از آنان در گذر و پندشان ده و با آنان سخنی رسا که در جانشان بنشیند بگویی.

پیام ها:

۱- تلاش منافقان بیهوده است، چون خداوند هم از درون و نیاتشان آگاه است و هم بموقع، افشاگری می کند. «يَعْلَمُ اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ»

۲- معذرت خواهی منافقان، صادقانه نیست، و گرنه فرمان اعراض از آنان صادر نمی شد. «يَعْلَمُ اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ»

۳- شیوه ی برخورد رهبر با منافقان باید شیوه ی اعراض و موعظه باشد. «فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَ عِظْهُمْ»

۴- در مقام موعظه، باید با صراحت، منافقان را نسبت به عواقب کار و سرنوشتشان هشدار داد. «فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا»

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا ﴿٦٤﴾

و ما هیچ پیامبری را نفرستادیم مگر برای آنکه با اذن خداوند فرمان برده شود و اگر آنان هنگامی که به خود ستم کردند (از راه خود برگشته و) نزد تو می آمدند و از خداوند مغفرت می خواستند و پیامبر هم برای آنان استغفار می کرد قطعاً خداوند را توبه پذیر و مهربان می یافتند.

نکته ها:

سیمای یک جامعه و مدیریت سالم آن است که مردمش با ایمان، رهبرش آسمانی، فرمان بری و اطاعت مردم قوی، منحرفانش پشیمان و اهل استغفار و رهبرش پذیرا و مهربان باشد.

چنانکه دعای پیامبر در حق مؤمنان مستجاب است، «اسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ» دعای نیکان و فرشتگان نیز در حق آنان اثر دارد. در یک جا استغفار فرشتگان برای مردم مطرح است، «وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ» (۱) و در جای دیگر برای مؤمنان. «وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا» (۲)

پیام ها:

۱- هدف از فرستادن انبیا، هدایت مردم از طریق اطاعت از آنان است. «إِلَّا لِيُطَاعَ»

۲- اطاعت مخصوص خداست. حتی اطاعت از پیامبران باید با اذن خدا باشد و گرنه شرک است. «لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ»

ص: ۹۷

۱- ۱. شوری، ۵.

۲- ۲. غافر، ۷.

۳- توبه ی ترک رهبر، بازگشت به رهبر است. «لِيُطَاعَ - لِحَاوِكُ»

۴- رها کردن انبیا و رجوع به طاغوت، ظلم به مقام انسانی خود است. «ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ» (با توجه به ارتباط این آیه با آیات قبل)

۵- پیوند همه مردم با رسول الله باید محکم باشد. چه مؤمن چه فاسق. مؤمن برای کسب فیض و فاسق برای درک شفاعت. «لِحَاوِكُ»

۶- راه بازگشت و توبه برای خطاکاران و حتی منافقان باز است. (با توجه به آیات قبل که مربوط به منافقان است) «فَاسْتَعْفِرُوا اللَّهَ»

۷- زیارت رهبران آسمانی و استمداد و توسل از طریق آن عزیزان، مورد تأیید قرآن است. «لِحَاوِكُ فَاسْتَعْفِرُوا اللَّهَ وَ اسْتَغْفِرْ لَهُمُ الرَّسُولُ»

۸- پیامبر بخشنده ی گناه نیست، واسطه ی عفو الهی است. «اسْتَغْفِرْ لَهُمُ الرَّسُولُ»

۹- خطاکار، ابتدا باید پشیمان شود و به سوی حق برگردد، سپس برای استحکام رابطه با خداوند، از مقام رسالت کمک بگیرد. «فَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ وَ اسْتَغْفِرْ لَهُمُ الرَّسُولُ»

۱۰- گناهکاران نباید مأیوس شوند؛ استغفار، توبه و زیارت اولیای خدا، وسیله ی بازسازی روحی آنان است. «لِحَاوِكُ فَاسْتَغْفِرُوا...»

۱۱- در زیارت رسول خدا و اقرار به لغزش و استغفار خود احساس سبک شدن از گناه به انسان دست می دهد. «لَوْجِدُوا اللَّهَ تَوَاباً»

۱۲- اگر خطاکاران را بخشیدید به آنان محبت نیز بکنید. «تَوَاباً رَحِيماً»

۱۳- گناه، حجابی میان انسان و رحمت الهی است و همین که آن حجاب برطرف شد، رحمت دریافت می شود. «اسْتِغْفِرُوا... لَوْجِدُوا اللَّهَ»

۱۴- اقرار و اعتراف به گناه و استغفار در محضر اولیای خدا، وسیله و زمینه ی عفو الهی است. «لِحَاوِكُ فَاسْتَغْفِرُوا... لَوْجِدُوا اللَّهَ تَوَاباً رَحِيماً»

فَلَا وَ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِي مَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجاً مِمَّا قَضَيْتَ وَ يُسَلِّمُوا تَسْلِيماً «۶۵»

نه چنین است؛ به پروردگارت سوگند، که ایمان (واقعی) نمی آورند مگر زمانی که در مشاجرات و نزاع های خود، تو را داور قرار دهند، و در دل خود هیچ گونه احساس ناراحتی از قضاوت تو نداشته باشند (و در برابر داوری تو) کاملاً تسلیم باشند.

نکته ها:

میان زبیر بن عوام - از مهاجرین - و یکی از انصار، بر سر آبیاری نخلستان نزاع شد. پیامبر قضاوت کرد که چون قسمت بالای باغ، از زبیر است، اول او آبیاری کند. مرد انصاری از قضاوت پیامبر ناراحت شد و گفت چون زبیر، پسر عمه توست، به نفع او داوری کردی! رنگ پیامبر پرید و این آیه نازل شد. عجباً که خودشان رسول الله را به داوری پذیرفته اند، ولی سرباز می زنند!

امام صادق علیه السلام فرمود: اگر کسانی اهل نماز و حج و زکات باشند، ولی نسبت به کارهای پیامبر صلی الله علیه و آله سوءظن داشته باشند، در حقیقت مؤمن نیستند. سپس آن حضرت این آیه را تلاوت فرمودند. (۱)

پیام ها:

۱- نشانه های ایمان راستین سه چیز است:

الف: به جای طاغوت، داوری را نزد پیامبر بردن. «يُحْكَمُوكَ»

ب: نسبت به قضاوت پیامبر، سوءظن نداشتن. «لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا»

ج: فرمان پیامبر را با دلگرمی پذیرفتن و تسلیم بودن. «وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا»

۲- اسلام، علاوه بر تسلیم ظاهری، به ابعاد روحی و تسلیم قلبی توجه کامل دارد.

«لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا»

۳- قضاوت، از شؤون رسالت و ولایت است. «مِمَّا قَضَيْتَ»

۴- وجوب تسلیم در برابر قضاوت پیامبر، نشان عصمت اوست. «يُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا»

ص: ۹۹

وَلَوْ أَنَا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ أَنْ اقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ أَوْ اخْرَجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ مَا فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلٌ مِنْهُمْ وَ لَوْ أَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِهِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَأَشَدَّ تَثْبِيتًا ﴿٦٦﴾

و اگر به آنان حکم می کردیم که تن به کشتن دهید (ویکدیگر را به فرمان ما بکشید) یا از خانه و سرزمین خود بیرون روید، جز افرادی اندک، این دستور را انجام نمی دادند و اگر آنان به آنچه پند داده می شوند عمل می کردند، برایشان بهتر و در پایداری مؤثرتر بود.

نکته ها:

این آیه اشاره دارد به تکلیف های سختی که برای امت های پیشین بوده است، مثلاً خدا به کیفر گوساله پرستی بنی اسرائیل، فرمان داد یکدیگر را بکشند. چون برای گناهی بزرگ مثل بت پرستی، جبرانی عظیم مانند کشتن یکدیگر و بیرون رفتن از شهر و دیار خود لازم بود.

پیام ها:

۱- مؤمنان باید خود را بسنجند، که اگر فرمان سختی صادر شد، در برابر آن چگونه خواهند بود؟ «وَلَوْ أَنَا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ»

۲- هنگام امتحان، افراد کمتری از عهده ی انجام تکلیف و اثبات ادعا برمی آیند.

﴿مَا فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلٌ﴾

۳- فرمان کفر به طاغوت و رجوع به پیامبر و تسلیم قضاوت او بودن، موعظه و خیرخواهی الهی است. «مَا يُوعَظُونَ بِهِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ»

۴- خیر و سعادت در گرو عمل است «فَعَلُوهُ - خَيْرًا»

۵- احکام الهی (اوامر و نواهی) مواعظ خداوند است. «فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِهِ»

۶- هرچه در راه خدا گام برداریم، ثبات قدم و ایمان بیشتر می شود. «فَعَلُوهُ ... أَشَدَّ تَثْبِيتًا»

۷- عمل، در نفس و روح اثر دارد. عمل به احکام، سبب پایداری ایمان است.

فَعَلُوهُ ... أَشَدَّ تَثْبِيثًا

۸- تکالیف الهی هر چند به ظاهر ناخوشایند و سخت باشد، ولی به خیر و صلاح انسان است. وَ لَوْ أَنَّهُمْ فَعَلُوا ... لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ

وَ إِذَا لَّا تَتَّبِعُهُمْ مِنْ لَدُنَّا أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٦٧﴾

وَ لَهْدِيَنَاهُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴿٦٨﴾

و در این صورت یقیناً ما از جانب خود پاداشی بزرگ به آنان می دادیم. و قطعاً آنان را به راهی راست هدایت می کردیم.

پیام ها:

۱- رسیدن به خیر، ثبات قدم، اجر بزرگ و رهایی به راه مستقیم، در سایه ی عمل به مواعظ و پشتکار انسان است. فَعَلُوهُ ... خَيْرًا - تَثْبِيثًا - أَجْرًا - مُسْتَقِيمًا

۲- گام نهادن در راه خیر، سبب رسیدن به خیر بالاتر و بیشتر می شود. «فَعَلُوهُ - أَشَدَّ تَثْبِيثًا - أَجْرًا عَظِيمًا - صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا»

وَ مِمَّنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَ الرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَ الصُّدِّيقِينَ وَ الشُّهَدَاءِ وَ الصَّالِحِينَ وَ حَسْبُ أَوْلِيَئِكَ رَفِيقًا ﴿٦٩﴾

ذَلِكَ الْفَضْلُ مِنَ اللَّهِ وَ كَفَى بِاللَّهِ عَلِيمًا ﴿٧٠﴾

و هر کس که از خدا و پیامبر اطاعت کند، پس آنان (در قیامت) با کسانی همدم خواهند بود که خداوند بر آنان نعمت داده است، مانند پیامبران، صدیقان، شهیدان و صالحان و اینان چه همدم های خوبی هستند. این همه تفضل از سوی خداست و خداوند برای آگاه بودن بس است.

نکته ها:

در سوره ی حمد در کنار صراط مستقیم، گروه «أَنْعَمْتُمْ عَلَيْهِمْ» آمده بود، و این بار دوم است که در کنار آیه ی صراط مستقیم، گروه «أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ» مطرح است. گویا غیر از انبیا

و شهدا و صدّیقان و صالحان، دیگران بیراهه می روند و راه مسقیم، منحصرأً راه یکی از این چهار گروه است.

در روایات، بهترین نمونه ی صدّیقان، امامان معصوم علیهم السلام و صدّیقه، فاطمه ی زهرا علیها السلام معرّفی شده است. مراد از «شهدا»، یا کشتگان میدان جهادند، یا گواهان اعمال در قیامت.

همنشینی با انبیا در دنیا برای همه ی پیروان واقعی امکان ندارد، بنابراین مراد آیه همنشینی در آخرت است.

پیام ها:

□
۱- قرار گرفتن در راه انبیا و شهدا و داشتن رفقای خوب، جز با اطاعت از فرمان خدا و رسول به دست نمی آید. «وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ الرَّسُولَ، فَأُولَئِكَ ...»

۲- رفیق خوب، انبیا، شهدا، صدّیقان و صالحانند. رفقای دنیایی را هم باید با همین خصلتها گزینش کرد. «حَسَنٌ أَوْلَئِكَ رَفِيقًا»

□
۳- اطاعت از رسول، پرتوی از اطاعت خدا و در طول آن است، پس با توحید، منافاتی ندارد. «مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ الرَّسُولَ»

۴- پاداش اطاعت از پیامبر، همجواری با همه ی انبیاست. چون همه یک نورند و یک هدف دارند و اطاعت از یکی، همراه شدن با همه است. «مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ الرَّسُولَ ... مَعَ ... النَّبِيِّينَ»

□
۵- آگاه بودن خدا، بهترین عامل تشویق برای انجام وظیفه است. «بِاللَّهِ عَلِيمًا»

۶- مقام نبوت از مقام صدّیقین و شهدا و صالحین بالاتر است (چون نام انبیا قبل از آنها برده شده است) «مِنَ النَّبِيِّينَ وَ الصّٰدِقِيْنَ ...»

□
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ فَانفِرُوا تَبَاتٍ أَوْ انفِرُوا جَمِيعًا ﴿٧١﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! (در برابر دشمن هوشیار باشید و به علامت آمادگی) سلاح خود را بردارید، پس به صورت دسته های پراکنده و نامنظم یا همه با هم بسوی دشمن حرکت کنید.

نکته ها:

در آیه ی پیشین، اطاعت از خدا و رهبری معصوم و حاکمیت پیامبر، و در این آیه، ضرورت هوشیاری و آمادگی رزمی برای امت اسلامی و رهبری حق مطرح است.

«حَذَرَ» به معنای بیداری، آماده باش و وسیله دفاع است. «لَبَّاتٍ» جمع «لَبَّ» به دسته های پراکنده (شامل گروه های پارتیزانی که دشمن را گیج و تمرکز فکری او را سلب می کند) می گویند.

مسلمانان باید مرزهای کشور خود را حفظ کنند. عمل به این آیه، رمز عزت و غفلت از آن، رمز سقوط و شکست مسلمانان می باشد.

پیام ها:

۱- مسلمانان باید در هر حال آماده و بیدار باشند، و از طرحها، نفرات، نوع اسلحه، روحیه، همکاری داخلی و خارجی دشمنان آگاه باشند و متناسب با آنها طرح بریزند و عمل کنند. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ»

۲- آمادگی رزمی در سایه ایمان ارزش دارد. «الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ»

۳- مسلمانان باید بسیج شوند. «انْفِرُوا جَمِيعًا»

۴- مسلمانان باید از تاکتیک های مختلف، برای مقابله با دشمن استفاده کنند.

«لَبَّاتٍ أَوْ انْفِرُوا جَمِيعًا»

۵- شیوه بسیج و مبارزه را خودتان تعیین کنید. «لَبَّاتٍ أَوْ انْفِرُوا جَمِيعًا»

وَإِنَّ مِنْكُمْ لَمَنْ لِيَبْطِئَنَّ فَإِنْ أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا قَدْ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْنَا إِذْ لَمْ أَكُنْ مَعَهُمْ شَهِيدًا (۷۲)

وهمانا از شما کسانی اند که (هم خودشان سست می باشند و هم) عامل کندی و دلسردی رزمندگان می شوند، چون به شما مشکلی برسد، می گوید: خدا بر من منت نهاده که همراه آنان (در جبهه) حضور نیافتم (یا همراه آنان شهید نشدم)

در آیه ی پیش، خطر دشمنان خارجی مطرح بود، اینجا خطر دشمنان داخلی و عوامل نفوذی و منافق مطرح است.

«لَيَبْطِئَنَّ» از ریشه ی «بطو» به معنای کندی است. به گفته اهل لغت، «بطوء» هم حرکت کند است و هم دیگران را به کندی در حرکت فراخواندن.

پیام ها:

۱- صحنه های جنگ، وسیله ی خوبی برای شناخت افراد ضعیف الایمان و منافقان است. وَإِنَّ مِنْكُمْ ...

۲- خداوند، از افکار و گفتار منافقان پرده برمی دارد. وَإِنَّ مِنْكُمْ ...

۳- منافقان، گاهی چنان به رنگ مؤمنان در آیند که جزء آنان جلوه کنند. «مِنْكُمْ»

۴- همه ی اصحاب پیامبر عادل و در خط حضرت نبودند. مِنْكُمْ ... لَيَبْطِئَنَّ

۵- منافقان، عامل تضعیف روحیه ی مسلمانانند «لَيَبْطِئَنَّ» پس باید آنان را شناخت و به جبهه نفرستاد.

۶- منافقان، عدم شرکت در جنگ، فرار از جبهه و نجات از مرگ را رمز موفقیت و سعادت می دانند. «أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيَّ» □

۷- هر رفاهی، مصون ماندنی و لطف و نعمت خدا نیست. «أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيَّ» □

۸- چشیدن سختی ها در کنار مؤمنان، نعمت است، اما رفاه جدا از مؤمنان نعمت نیست. أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ ... لَمْ أَكُنْ مَعَهُمْ

□ وَ لَئِنْ أَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِنَ اللَّهِ لَيَقُولَنَّ كَأَنْ لَمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا «۷۳»

و اگر فضل و غنیمتی از سوی خداوند به شما برسد، آن چنان که گویا میان شما و او هرگز دوستی نبوده (تا نفع شما را نفع خود داند) خواهد گفت: ای کاش (در جهاد) با آنان بودم تا به رستگاری بزرگ (پیروزی و غنائم) می رسیدم.

نکته ها:

در رسیدن فضل و غنیمت، نام خدا مطرح است، «الْفَضْلُ مِنَ اللَّهِ» ولی در برخورد با سختی ها که در آیه قبل بود، نامی از خدا نیست، «أَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ» گویا اشاره به این است که از خداوند، جز فضل و رحمت، چیزی به ما نمی رسد.

پیام ها:

۱- پیروزی در جنگ و غنائم آن، از فضل خداست. «أَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِنَ اللَّهِ»

۲- به خاطر منافع دنیوی، منافقان عاطفه را از دست می دهند. «كَأَنَّ لَمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ»

۳- آرزوهای منافق، صادقانه نیست. لَيْتَنِي أَصَابَكُمْ فَضْلٌ... يَا لَيْتَنِي

۴- منافق، نان به نرخ روز می خورد. هنگام ناگواریها می گوید: خدا لطف کرد که ما نبودیم. «أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيَّ» و هنگام فتح و غنیمت می گوید: کاش می بودیم.

«يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ»

۵- آنکه در غم مؤمنان شریک نیست، ولی می خواهد در بهره ها سهیم باشد، خصلتی از منافقان دارد. لَيْتَنِي أَصَابَكُمْ فَضْلٌ... يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ

۶- در نظر منافقان، رستگاری، رسیدن به دنیاست. «فَوْزًا عَظِيمًا»

فَلْيُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ وَمَنْ يُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيُقْتَلْ أَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا (۷۴)

پس باید در راه خدا کسانی بجهنگند که زندگی دنیا را به آخرت می فروشند و کسی که در راه خدا می جنگد، کشته شود یا پیروز گردد، بزودی پاداشی بزرگ به او خواهیم داد.

پیام ها:

۱- هدف از جنگ در اسلام، فقط خداست، نه کشورگشایی، نه استثمار و نه انتقام.

۲- جهاد، توفیقی است که به همه داده نمی شود. فَلْيُقَاتِلْ ... الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا دنیا طلبان لیاقت و شجاعت جبهه رفتن را ندارند.

۳- جهاد اکبر و مبارزه با دنیا پرستی، مقدمه ی جهاد اصغر و مبارزه با دشمن است. فَلْيُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ ...

۴- مجاهد فی سبیل الله هرگز مغلوب نیست. (به جای «يَغْلِبُ» می فرماید: «يُقْتَلُ»)

۵- در جبهه ی حق، فرار و شکست مطرح نیست، یا شهادت یا پیروزی. «فَيُقْتَلُ أَوْ يَغْلِبُ»

۶- منافق، فقط غنائم را «فوز عظیم» می داند (آیه قبل) ولی قرآن، هم پیروزی و هم شهادت را «اجر عظیم» می داند. «أَجْرًا عَظِيمًا»

۷- وعده ی «أَجْرٌ عَظِيمٌ» تشویق برای عزیمت به جبهه است.

۸- زندگی آخرت برتر از زندگی دنیاست و معامله دنیا با آخرت کار بزرگی است. يَشْرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ ... أَجْرًا عَظِيمًا

۹- پادشاه مجاهد شهید و رزمنده پیروز یکسان است. فَيُقْتَلُ أَوْ يَغْلِبُ ... أَجْرًا عَظِيمًا

وَمَا لَكُمْ لَا تَقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانَ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَ اجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَ اجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا (۷۵)

شما را چه شده که در راه خدا و (در راه نجات) مردان و زنان و کودکان مستضعف نمی جنگید، آنان که می گویند: پروردگارا! ما را از این شهری که مردمش ستمگرند بیرون بر و از جانب خود رهبر و سرپرستی برای ما قرار ده و از سوی خودت، یاوری برای ما تعیین فرما.

نکته ها:

آیه درباره ی مسلمانانی است که زیر فشار و شکنجه ی مردم مکه قرار داشتند. و از کسانی که جهاد در راه آزادی آنان را رها کرده اند، نکوهش می کند.

امام باقر علیه السلام فرمود: مقصود از مستضعفانی که در تحت حکومت ظالمانند، ما هستیم. و امام صادق علیه السلام در پاسخ به اینکه مستضعفان چه کسانی هستند؟ فرمود: کسانی که نه مؤمن هستند و نه کافر. (۱)

پیام ها:

۱- مسلمانان باید نسبت به هم، غیرت و تعصب مکتبی داشته باشند و در برابر ناله ها و استغاثه ها بی تفاوت نباشند. مَا لَكُمْ ...

۲- از اهداف جهاد اسلامی، تلاش برای رهایی مستضعفان از سلطه ستمگران است. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ الْمُسْتَضْعَفِينَ»

۳- اسلام مرز نمی شناسد، هر جا که مستضعفی باشد، جهاد است. «وَ الْمُسْتَضْعَفِينَ»

۴- ارتش اسلام باید به حدی مقتدر باشد که نجات بخش تمام محرومان جهان باشد. «مَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ»

۵- در شیوه ی دعوت به جهاد، باید از عواطف مردم کمک گرفت. الْمُسْتَضْعَفِينَ ...

الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا ...

۶- سرپرستی و ولایت بر مسلمانان باید از طرف خدا باشد. «مِنْ لَدُنْكَ وَ لِيَا»

الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ الَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانِ ضَعِيفًا (۷۶)

ص: ۱۰۷

کسانی که ایمان آورده اند، در راه خدا جهاد می کنند و کسانی که کافر شده اند در راه طاغوت می جنگند. پس با دوستان و یاران شیطان بجنگید (و بیم نداشته باشید) زیرا حيله ی شیطان ضعیف است.

نکته ها:

گرچه نیرنگ های شیطانی کفار بزرگ است، «و مَكْرُوا مَكْرًا كَبَارًا» (۱) و نزدیک است کوهها از مکر کفار، از جا کنده شود، «وَ إِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لَتَرْوُلَ مِنْهُ الْجِبَالُ» (۲) ولی در برابر اراده ی خداوند، سست و ضعیف است.

پیام ها:

۱- لازمه ی ایمان، جهاد با کفار است. «الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ»

۲- جهاد اسلامی، در راه خدا و برای حفظ دین خداست، نه کشورگشایی یا انتقام گیری. «يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۳- جامعه ی الهی و غیر الهی را از نوع درگیری هایشان می توان شناخت. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ، فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ»

۴- درگیری و تضاد همیشه بوده و هست، ولی در چه راهی و برای چه هدفی؟ «فِي سَبِيلِ اللَّهِ ...»

۵- مثلث کفر، طاغوت و شیطان، اتحاد محکمی دارند. «كَفَرُوا، بِالطَّاغُوتِ، الشَّيْطَانِ»

۶- با مقایسه میان دو نوع مبارزه و هدف، به ارزش کار خود پی ببرید و در جنگ بکوشید. «فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ»

۷- گرچه دشمنان نقشه ها دارند، ولی نترسید، که نقشه هایشان ضعیف است. «إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا»

۸- پایان خط طاغوت و راه شیطان، ناکامی است. «إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا»

ص: ۱۰۸

۱- ۱. نوح، ۲۲.

۲- ۲. ابراهیم، ۴۶.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ لَوْلَا أَخَّرْتَنَا إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقَىٰ وَلَا تُظَلَّمُونَ فِتْيَالًا ﴿٧٧﴾ آیا نمی نگری کسانی را که (پیش از هجرت) به آنان گفته شد (اکنون) دست نگهدارید و نماز به پا دارید و زکات بپردازید. لیکن چون جهاد (در مدینه) بر آنان مقرر شد، گروهی از آنان از مردم (مشرک مکه) چنان می ترسیدند که گویا از خدا می ترسند، بلکه بیش از خدا (از کفار می ترسیدند) و (از روی اعتراض) گفتند:

پروردگارا! چرا جنگ را بر ما واجب کردی؟ چرا ما را تا سرآمدی نزدیک (مرگ طبیعی) مهلت ندادی؟ بگو: بر خورداری دنیا اندک و ناچیز است و برای کسی که تقوا پیشه کند آخرت بهتر است، و به اندازه ی رشته ی میان هسته خرما، به شما ستم نخواهد شد.

نکته ها:

مسلمانان صدر اسلام در دوران سخت مکه، از پیامبر اسلام اجازه ی جنگ با مشرکان را می خواستند و می گفتند: پیش از اسلام عزیز بودیم، اینک به خاطر اسلام گرفتار فشاریم، بگذار بجنگیم تا عزت خود را به دست آوریم. پیامبر صلی الله علیه و آله که آن هنگام مأمور به جنگ نبود، اجازه نمی داد، ولی پس از هجرت که فرمان جهاد آمد، جمعی از همان جهاد طلبان، دست به اعتراض و بهانه جویی زدند و کفار مکه را بزرگ شمرده و از آنان به شدت می ترسیدند.

«خَشْيَهُ» به ترسی گفته می شود که برخاسته از عظمت و بزرگ دانستن طرف مقابل باشد.

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از «كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ»، «كُفُّوا السِّنْتَكُمْ» است، گویا شعارهای توخالی می دادند که آیه نازل شد، دست بردارید. (۱)

ص: ۱۰۹

امام باقر علیه السلام یکی از نمونه ها را صلح امام حسن علیه السلام معرفی فرمودند که آن صلح از آنچه خورشید بر آن می تابد برای امت اسلام بهتر بود. (۱)

آری، رهبر معصوم گاهی مثل امام حسن علیه السلام فرمان آتش بس می دهد و گاهی مانند امام حسین علیه السلام جنگ و شهادت را لازم می داند.

در روایات متعددی می خوانیم که مراد از اجل قریب که مردم تقاضای تأخیر جهاد را تا آن زمان دارند، قیام حضرت مهدی علیه السلام است. (۲) یعنی افرادی می گویند: تا زمان قیام امام زمان علیه السلام نباید حکم قتال بیاید.

پیام ها:

۱- توجه به تاریخ، سازنده است. اَلَمْ تَرَ ...

۲- در آغاز هر انقلابی، تحمل مشکلات و سعه ی صدر لازم است. «كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ»

۳- باید احساسات زودرس و شعارهای توخالی را کنترل کرد. «كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ»

۴- دستورهای خداوند، طبق مصالح واقعی است، نه تقاضای مردم. «كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ» (با توجه به شأن نزول)

۵- همیشه و همه جا شمشیر کارساز نیست. در شرایط بحرانی و عدم آمادگی، نباید بهانه به دشمن قوی پنجه داد. «كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ»

۶- از رسول خدا و فرمان خدا جلو نیفتید و در امور دینی، اظهار سلیقه ی شخصی نکنید. «كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ»

۷- با نماز که یاد خداست، آرامش درونی کسب کنید و با زکات، خلاهای اقتصادی را پر کنید. «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ»

۸- مسائل عبادی اسلام با مسائل اقتصادی آن بهم پیوسته است. «الصَّلَاةُ، الزَّكَاةُ»

۹- در میان عبادات، نماز و زکات جایگاه ویژه دارد. «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ»

۱۰- نماز بر زکات مقدم است. (هر کجا نامی از این دو است، اول نام نماز است)

ص: ۱۱۰

۱- ۱. کافی ج ۸ ص ۳۳۰.

۲- ۲. تفسیر عیاشی، ج ۱، ص ۲۵۷.

۱۱- فرمان نماز و زکات قبل از جهاد صادر و تشریح شده است. كُفُوا أَيَّدِيكُمْ وَ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ ...

۱۲- خودسازی، مقدم بر جامعه سازی است، آنکه اهل نماز و زکات نباشد، اهل اخلاص و ایثار نخواهد بود. «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ» ۱۳- آنان که زود داغ می شوند، زود هم سرد می شوند. آری هر داغی، سرد می شود، ولی هیچ پخته ای خام نمی شود. كُفُوا أَيَّدِيكُمْ ... فَلَمَّا كُتِبَ ... لِمَ كَتَبْتَ

۱۴- انقلابی بودن مهم نیست، انقلابی ماندن مهم است. گاهی از شعار تا عمل فاصله زیاد است. فَلَمَّا كُتِبَ ... إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ

۱۵- فرمان جهاد، وسیله ی آزمایش مردم است. كُتِبَ ... الْقِتَالُ ... فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ

۱۶- سرچشمه اعتراض به فرمان جهاد، ترس است. يَخْشَوْنَ ... لِمَ كَتَبْتَ

۱۷- عامل مهم ترک جبهه و جهاد، دل بستگی های دنیوی است. «لَوْ لَا أَخَّرْنَا إِلَىٰ أَجَلٍ»

۱۸- به فرمان های خدا و زمان صدور آنها اعتراض نکنید. در برابر امر الهی، محاسبات زمانی و مکانی خود را کنار بگذارید. «لَوْ لَا أَخَّرْنَا إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ»

۱۹- اعتراض به فرمان خدا، نشانه ی بی تقوایی است. لِمَ كَتَبْتَ ... خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقَىٰ

۲۰- اگر چشم اندازتان را وسیعتر از این جهان مادی قرار دهید، به متاع اندک دنیا دل بسته نمی شوید. «وَ الْآخِرَةُ خَيْرٌ»

۲۱- کامیابان آخرت، تنها اهل تقوایند. «خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقَىٰ»

أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ وَ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّشِيدَةٍ وَ إِنْ تُصَبِّحُ بِهُمُ حَسِينَةً يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَ إِنْ تُصَبِّحُ بِهِمْ سَيِّئَةً يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِكَ قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ فَمَا لَهُمْ لَهْؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا «۷۸»

هر کجا باشید، مرگ شما را درمی یابد هر چند در دژهای مستحکم (یا ستارگان) باشید. اگر به آنان (منافقان) نیکی و پیروزی برسد، می گویند: این از سوی خداست، و اگر بدی به ایشان رسد، می گویند: این از جانب تو است. بگو: همه چیز از سوی خداست. این قوم را چه شده که در معرض فهم هیچ سخنی نیستند؟

نکته ها:

این آیه، هم تشویقی به جهاد و نترسیدن از مرگ در جبهه ی درگیری است و هم پاسخی به فال بد زدنهای منافقان است، که بجای بررسی و فهم درست مسائل، تلخی ها و شکست ها را به گردن پیامبر خدا می اندازند.

پیام ها:

۱- با توجه به قطعی و حتمی بودن مرگ، فرار از جنگ چرا؟ **أَيْنَمَا تَكُونُوا ...**

۲- بدنام کردن رهبر، از شیوه های منافقان است. **«هَذِهِ مِنْ عِنْدِكَ»**

۳- نباید با سلب مسئولیت از خود، لغزشها را توجیه کرد و گناهان خود را به گردن دیگری انداخت. **«يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِكَ»**

۴- پیروزی و شکست، مرگ و حیات، تلخی ها و شیرینی ها همه در مدار مقدرات حکیمانه خداست. **«كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ»**

۵- منشأ همه ی حوادث تلخ و شیرین خداست، نه آنچه ثنویت می گوید و اهریمن و یزدان را مطرح می کند. **«كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ»**

۶- منافقان عناد دارند و سخن حق را در نمی یابند. **«لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا»**

۷- خداوند را محور همه چیز دانستن (توحید افعالی) نیازمند تفکر دقیق و عمیق است. **«يَفْقَهُونَ»**

۸- کسی که توحید و محوریت خدا را درک نکند، هیچ یک از معارف را درک نمی کند. **«لَا يَفْقَهُونَ حَدِيثًا»**

مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا ﴿٧٩﴾

(ای انسان!) آنچه از نیکی به تو رسد از خداست و آنچه از بدی به تو برسد از نفس توست. و (ای پیامبر) ما تو را به رسالت برای مردم فرستادیم و گواهی خدا در این باره کافی است.

نکته ها:

در بینش الهی، همه چیز مخلوق خدا، «اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ» (۱) و خداوند، همه چیز را نیک آفریده است. «أَحْسَنَ كُلِّ شَيْءٍ خَلْقَهُ» (۲) آنچه به خداوند مربوط است، آفرینش است که از حُسن جدا نیست و ناگواری ها و گرفتاری های ما، اولاً فقدان آن کمالات است که مخلوق خدا نیست، ثانیاً آنچه سبب محرومیت از خیرات الهی است، کردار فرد یا جامعه است.

به تعبیر یکی از علما، زمین که به دور خورشید می گردد، همواره قسمتی که رو به خورشید است، روشن است و اگر طرف دیگر تاریک است، چون پشت به خورشید کرده و گرنه خورشید، همواره نور می دهد. بنابراین می توان به زمین گفت: ای زمین هر کجای تو روشن است از خورشید است و هر کجای تو تاریک است از خودت می باشد. در این آیه نیز به انسان خطاب شده که هر نیکی به تو رسد از خداست و هر بدی به تو رسد از خودت است.

با آن همه ستایش قرآن از رسول اللّٰه صلی الله علیه و آله، باید گفت: مراد از «فَمِنْ نَفْسِكَ» نفس انسان است، نه شخص پیامبر. واللّٰه العالم

در آیه قبل خواندیم که خوبی ها و بدی ها همه از نزد خداست و در این آیه می خوانیم: تنها خوبی ها از اوست و بدی ها از انسان است و این به خاطر آن است که بدی ها از آن جهت که از انسان صادر می شود به انسان نسبت داده شده و از آن جهت که خود انسان و اراده او در تحت سیطره الهی است، به خدا نسبت داده می شود. چنانکه اگر کارمند دولت خلاف کند، این خلاف هم به خود کارمند نسبت داده می شود، و هم به دلیل آنکه او کارمند دولت است،

ص: ۱۱۳

۱-۱. زمر، ۶۳.

۲-۲. سجده، ۷.

به دولت نسبت داده می شود.

امام رضا علیه السلام می فرماید: خداوند به انسان خطاب می کند که اراده و خواست تو نیز از من است. (۱) آری، انسان با خواست خداوند می تواند تصمیم بگیرد.

پیام ها:

۱- در جهان بینی الهی، هر نیکی و زیبایی از خداست. «مَنْ حَسَنَهُ فَمِنْ اللَّهِ» □

۲- در برابر تضعیف روحیه ها، باید تقویت روحیه کرد. منافقان که بدی ها را از رسول الله می دانستند، این آیه در جبران آن می گوید: «مَنْ سَيَّئَهُ فَمِنْ نَفْسِكَ» □

۳- رسالت پیامبر اسلام، جهانی است. «أَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ» □

۴- انبیا برای همه مردم وسیله ی خیر هستند. «لِلنَّاسِ» □

مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ وَ مَنْ تَوَلَّى فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا «۸۰» □

هر کس پیامبر را پیروی کند، بی شک خداوند را اطاعت کرده است و هر که اعراض کند و سرباز زند، ما تو را بر آنان نگهبان نفرستاده ایم.

پیام ها:

۱- سخن و رفتار پیامبر همچون قرآن، حجت و لازم الاجراست. مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ ...

۲- اطاعت از اوامر حکومتی پیامبر واجب است. (مراد از اطاعت رسول، فرمان های حکومتی اوست، و گرنه اطاعت از دستورات الهی که با بیان رسول ابلاغ می شود، اطاعت از خداست نه رسول.) «مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ» □

۳- انبیا معصومند. «مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ» □
۴- اوامر پیامبر، پرتوی از اوامر الهی و در طول آن است. «يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ» □

ص: ۱۱۴

۵- انسان، مختار است، نه مجبور. مَنْ يُطِيعِ ... وَ مَنْ تَوَلَّى

۶- وظیفه ی پیامبران، تبلیغ است، نه تحمیل. «وَ مَنْ تَوَلَّى فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا»

وَ يَقُولُونَ طَاعَةٌ فَإِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذِي تَقُولُ وَ اللَّهُ يَكْتُبُ مَا يُبَيِّنُونَ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَ تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَ كَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا» ۸۱

(منافقان، به هنگام روز و در حضور تو) می گویند: اطاعت! پس چون از نزد تو بیرون می روند، گروهی از آنان در جلسات شبانه و بیتوته ها برخلاف گفته ی تو کار می کنند، ولی خداوند، آنچه را در این جلسات می گذرد، می نویسد. پس از آنان اعراض و بر خداوند توکل کن، و کافی است که خداوند، پشتیبان باشد.

پیام ها:

۱- به هر اظهار وفاداری و ایمانی دلگرم نباشید، چرا که منافقان با چرب زبانی خود را مطیع جلوه می دهند. «يَقُولُونَ طَاعَةً»

۲- منافقان، جلسات سرّی شبانه و تشکیلات گروهی دارند. «بَيَّتَ طَائِفَةٌ»

۳- دشمنان از نقاط کور و تاریک استفاده می کنند، از توطئه های آنان غافل نباشید.

«بَيَّتَ»

۴- قرآن، در انتقاد، همه را یکسان نمی داند. «طَائِفَةٌ مِنْهُمْ»

۵- خداوند، به حساب توطئه ها و شیطنت های منافقان خواهد رسید. «يَكْتُبُ مَا يُبَيِّنُونَ»

۶- در برابر توطئه های سرّی منافقان تنها بر خدا باید توکل کرد، توکل عامل موفقیت است. «فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ»

۷- خداوند، حامی مسلمانان و رسول اکرم صلی الله علیه و آله است و پرده از توطئه های منافقان برداشته و با امدادهای غیبی آنان را یاری می کند. «وَ كَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا»

أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَ لَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا ﴿٨٢﴾

چرا در معانی قرآن تدبیر نمی کنند؟ در حالی که اگر این قرآن، از طرف غیر خدا بود قطعاً اختلاف های بسیاری در آن می یافتند.

نکته ها:

از تهمت هایی که به پیامبر اسلام می زدند، آن بود که قرآن را شخص دیگری به او یاد داده است: «يَعْلَمُهُ بَشَرًا» (۱) این آیه در پاسخ آنان نازل شده است.

معمولاً در نوع سخنان و نوشته های افراد بشر در دراز مدت تغییر، تکامل و تضاد پیش می آید. اما این که قرآن در طول ۲۳ سال نزول، در شرایط گوناگون جنگ و صلح، غربت و شهرت، قوت و ضعف، و در فراز و نشیب های زمان آن هم از زبان شخصی درس نخوانده، بدون هیچ گونه اختلاف و تناقض بیان شده، دلیل آن است که کلام خداست، نه آموخته ی بشر.

فرمان تدبیر در قرآن برای همه و در هر عصر و نسلی، رمز آن است که هر اندیشمندی هر زمان، به نکته ای خواهد رسید. حضرت علی علیه السلام درباره ی بی کرانگی مفاهیم قرآن فرموده است: «بِحِرَاءٍ لَا يُدْرِكُ قَعْرَهُ» (۲) قرآن، دریایی است که ته آن درک نمی شود.

پیام ها:

۱- اندیشه نکردن در قرآن، مورد توبیخ و سرزنش خداوند است. «أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ»

۲- تدبیر در قرآن داروی شفابخش نفاق است. «وَيَقُولُونَ طَاعَهُ... أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ...» ۳- راه گرایش به اسلام و قرآن، اندیشه و تدبیر است نه تقلید. «أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ»

۴- قرآن همه را به تدبیر فراخوانده است و فهم انسان به درک معارف آن می رسد.

«أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ»

ص: ۱۱۶

۱- ۱. نحل، ۱۰۳.

۲- ۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۹۸.

۵- پندار وجود تضاد و اختلاف در قرآن، نتیجه ی نگرش سطحی و عدم تدبیر و دقت است. «أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ»

۶- قرآن، دلیل حقایق رسالت پیامبر است. لَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ ...

۷- یکدستی و عدم اختلاف در آیات نشان آن است که سرچشمه ی آن، وجودی تغییر ناپذیر است. «لَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ»

۸- هرچه از طرف خداست حق و ثابت و دور از تضاد و پراکندگی و تناقض است. لَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوْجَدُوا ...

۹- در قوانین غیر الهی همواره تضاد و تناقض به چشم می خورد. لَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوْجَدُوا ...

۱۰- اختلاف، تغییر و تکامل، لازمه ی نظریات انسان است. «لَوْجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا»

۱۱- برای ابطال هر مکتبی، بهترین راه کشف و بیان تناقض های آن است.

«لَوْجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا»

وَ إِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ وَ لَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ وَ لَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا «۸۳»

هنگامی که خبری (و شایعه ای) از ایمنی یا ترس (پیروزی یا شکست) به آنان (منافقان) برسد، آن را فاش ساخته و پخش می کنند، در حالی که اگر آن را (پیش از نشر) به پیامبر و اولیای امور خود ارجاع دهند، قطعاً آنان که اهل درک و فهم و استنباطند، حقیقت آن را در می یابند. و اگر فضل و رحمت خداوند بر شما نبود، به جز اندکی، پیروی از شیطان می کردید.

نکته ها:

نشر و پخش اخبار محرمانه و شایعات همیشه به مسلمانان ضربه زده است. نشر اخبار سری معمولاً از روی سادگی، انتقام، ضربه زدن، آلت دست شدن، طمع مادی، خودنمایی و

اظهار اطلاعات صورت می گیرد. اسلام به خاطر جامعیتی که دارد، به این مسأله پرداخته و در این آیه از افشای رازهای نظامی نکوهش می کند و نقل اخبار پیروزی یا شکست را پیش از عرضه به پیشوایان، عامل غرور نابجا یا وحشت بی مورد از دشمن می داند. و اگر هشدارها و عنایت های الهی نبود، مسلمانان بیشتر در این مسیر شیطانی (افشای سر) قرار می گرفتند.

امام صادق علیه السلام فرمودند: کسی که اسرار ما را فاش کند، همانند کسی است که به روی ما شمشیر کشیده باشد. (۱)

امام باقر علیه السلام می فرماید: مراد از اهل استنباط در آیه، ائمه معصومین هستند. (۲)

پیام ها:

۱- رازداری و حفظ اخبار امتیاتی وظیفه مسلمانان است و افشای اسرار آنها حرام است. إِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ ... أَذَاعُوا بِهِ

۲- پخش شایعات، از حربه های منافقان است. «أَذَاعُوا» (با توجه با آیات قبل)

۳- اخبار جبهه و اسرار نظامی باید به یک نقطه برسد و پس از ارزیابی و تشخیص به اندازه ی مصلحت منتشر گردد. «رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ»

۴- عوام و عموم مردم، باید به اهل استنباط رجوع کنند. رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ ...

۵- اولی الامر باید از میان خود مؤمنین باشد. «أُولَى الْأَمْرِ مِنْهُمْ»

۶- مسلمانان باید دارای حکومت و تشکیلات و رهبری باشند. اولی الامر صاحب دولت و حکومت و قدرت است. «إِلَى أُولَى الْأَمْرِ مِنْهُمْ»
۷- کنترل و هدایت اخبار امتیاتی و اسرار اجتماعی، ایجاد تشکیلات خبری برای جمع آوری و ارزیابی خبرهای سرنوشت ساز و عرضه آن به مردم از شئون رهبری است. «لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ»

۸- بین ولایت و فقاهات رابطه ی تنگاتنگ است. اولو الامر باید اهل استنباط باشند. أُولَى الْأَمْرِ ... يَسْتَنْبِطُونَهُ

ص: ۱۱۸

۱- ۱. وسائل، ج ۲۷، ص ۱۹۷.

۲- ۲. وسائل، ج ۲۷، ص ۲۰۰.

۹- استنباط، تنها مخصوص احکام فقهی نیست. أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ ...

يَسْتَبْطِنُهُ

۱۰- خنثی سازی توطئه از راه قراردادن مراجع صلاحیت دار در جریان اخبار و بررسی آنها، مصداق فضل و رحمت الهی است. رُدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ ... فَضْلُ اللَّهِ

۱۱- تعیین رسول الله و اولوالامر بعنوان مرجع مردم، و رهانیدن مردم از پیروی شیطان بزرگ ترین فضل و رحمت خدا است. وَ لَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ ...

۱۲- مرکزیت صحیح مانع انحراف است و جامعه ی بی رهبر در دام شیطان می افتد. «فَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ لَاتَّبَعْتُمْ»

۱۳- انتشار اخبار نظامی و عدم مراجعه به رهبران الهی، پیروی از شیطان است.

«لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ»

۱۴- اکثر مردم فریب شایعات را می خورند. «لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا»

فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَكَ وَ حَرِّضَ الْمُؤْمِنِينَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَكُفَّ بِيَاسَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ اللَّهُ أَشَدُّ بَأْسًا وَ أَشَدُّ تَنْكِيلًا «۸۴»

پس در راه خدا پیکار کن، که جز شخص تو (کسی بر آن) مکلف نیست و مؤمنان را (به جهاد) ترغیب کن، باشد که خداوند از گزند کافران جلوگیری کند و خداوند قدرتمندتر و مجازاتش دردناکتر است.

نکته ها:

پس از پیروزی کفار در احد ابوسفیان با غرور گفت: بار دیگر با مسلمانان در موسم بدر صغری (محل برپایی بازاری در سرزمین بدر در ماه ذی قعدة) روبرو خواهیم شد. هنگام رسیدن موعده، پیامبر مردم را به جهاد دعوت کرد. عده ای به جهت شکست در احد روحیه ی حضور نداشتند. آیه ی فوق نازل شد و پیامبر بار دیگر مردم را به جهاد دعوت کرد. هفتاد نفر حاضر شدند ولی درگیری رخ نداد و مسلمانان سالم به مدینه برگشتند.

«نکول»، به معنای امتناع کردن از روی ترس است. و «تنکیل»، انجام کاری است که

طرف را منصرف کند، همچون کيفر و مجازات.

از امام صادق علیه السلام روایت شده است که به هیچ پیامبر دیگری فرمان نیامد که اگر تنها شدی جهاد کن. (۱) در زمان ما نیز امام خمینی قدس سره فرمود: ابرقدرت‌ها بدانند اگر خمینی یگه و تنها بماند، به راه خود و مبارزه با شرک و کفر ادامه خواهد داد.

امام باقر علیه السلام فرمود: پس از نزول این آیه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله تمام جنگ‌ها را شخصاً فرماندهی می‌کرد. (۲)

پیام‌ها:

۱- رهبر باید پیشاهنگ دیگران باشد. «فَقَاتِلْ»

۲- اگر مسلمانان نسبت به ناله‌ی مستضعفان بی تفاوت شدند، پیشوا باید به تنهایی حرکت کند. «إِلَّا نَفْسَكَ»

۳- رهبر باید چنان قاطع باشد که همراهی یا عدم همراهی مردم در جهاد، در او بی اثر باشد. «إِلَّا نَفْسَكَ»

۴- هر کس مسئول کار خویش است. «لَا تُكَلِّفُ إِلَّا نَفْسَكَ»

۵- باید دل به خدا بست، نه مردم. «إِلَّا نَفْسَكَ»

۶- وظیفه پیامبران، تشویق و دعوت است، نه اجبار. «حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ» ۷- جبهه و جهاد، نیاز به تبلیغات قوی دارد. «حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ»

۸- وظیفه‌ی ما قیام و جهاد است، شکست دشمن کار خداست. «فَقَاتِلْ ... عَسَى اللَّهُ أَنْ يَكُفَّ»

۹- قدرت الهی، برترین قدرت و مایه‌ی دلگرمی مؤمنان و تهدید متخلفان است.

«وَاللَّهُ أَشَدُّ بَأْسًا»

ص: ۱۲۰

۱- ۱. تفسیر صافی.

۲- ۲. تفسیر برهان، ج ۱، ص ۳۹۸ و عیاشی، ج ۱، ص ۲۶۱.

مَنْ يَشْفَعُ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا وَمَنْ يَشْفَعُ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا كُلِّ شَيْءٍ مُقْتِنًا ﴿٨٥﴾

هر کس وساطت نیکو کند، او هم سهمی از پاداش خواهد داشت و هر کس به کار بد وساطت کند، بهره ای از کیفر خواهد داشت و خداوند بر هر چیزی نگهبان است.

نکته ها:

«مُقْتِنًا»، یعنی آنکه قوت دیگری را می دهد و حافظ جان اوست و بطور عام، به معنای حافظ و حسابرس به کار می رود.

در آیه پیش، هر کس مسئول کار خود بود، اما این آیه نقش دعوت و وساطت در کار نیک را، در بهره داشتن از پاداش و کیفر بیان می کند.

موعظه، آشتی دادن، تدریس، تشویق به جبهه، تعاون بر کار نیک، مصادیق «شَفَاعَةً حَسَنَةً» هستند، چنانکه در حدیث؛ دعا در حق دیگران، امر به معروف، راهنمایی و حتی اشاره به کار خیر، از مصادیق «شَفَاعَةً حَسَنَةً» ذکر شده است. (۱)
غیبت، سخن چینی، کارشکنی، تهمت، فتنه، ترساندن از جبهه، وسوسه و توطئه، مصادیق «شَفَاعَةً سَيِّئَةً» هستند.

پیام ها:

۱- فردگرایی و انزوا در اسلام ممنوع است. «يَشْفَعُ شَفَاعَةً حَسَنَةً»

۲- دعوت به نیک و بد، شرکت در پاداش و کیفر است. «نَصِيبٌ مِنْهَا»

۳- بخاطر محدودیت ها، نمی توان در هر کاری دخالت مستقیم داشت، ولی با شفاعت های خیر، می توان از آنها بهره برد.
«نَصِيبٌ مِنْهَا»

۴- به دلایل باید حقی پرداخت شود؛ کسانی که در امور خیریه یا در تجارت

ص: ۱۲۱

واسطه گری می کنند حقی دارند. «يَشْفَعُ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا»

۵- در وساطت ها، باید خدا را در نظر داشت. «كَانَ اللَّهُ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ مُّقِيَّتًا»

وَ إِذَا حُيِّتُمْ بِتَحِيَّهِ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا «۸۶»

و هر گاه شما را به درودی ستایش گفتند، پس شما به بهتر از آن تحیت گوید یا (لااقل) همانند آن را (در پاسخ) باز گوید که خداوند همواره بر هر چیزی حسابرس است.

نکته ها:

مراد از «تحیت»، سلام کردن به دیگران، یا هر امر دیگری است (۱) که با آرزوی حیات و سلامتی و شادی دیگران همراه باشد، همچون هدیه دادن. چنانکه وقتی کنیزی به امام حسن علیه السلام دسته گلی هدیه داد، امام او را آزاد کرد و این آیه را قرائت فرمود.

در اسلام، تشویق به سلام به دیگران شده، چه آنان را بشناسیم یا نشناسیم. و بخیل کسی شمرده شده که در سلام بخل ورزد. و پیامبر به هر کس می رسید حتی به کودکان، سلام می داد.

در نظام تربیتی اسلام، تحیت تنها از کوچک نسبت به بزرگ نیست، خدا، پیامبر و فرشتگان، به مؤمنان سلام می دهند.

سلام خدا. «سَلَامٌ عَلَيَّ نُوْحٍ فِي الْعَالَمِيْنَ» (۲)

سلام پیامبر. «إِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» (۳)

سلام فرشتگان. «تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» (۴)

(به آداب سلام در روایات مراجعه شود).

ص: ۱۲۲

۱-۱. تفسیر قمی، ج ۱، ص ۱۴۵.

۲-۲. صافات، ۷۹.

۳-۳. انعام، ۵۴.

۴-۴. نحل، ۳۲.

پیام ها:

۱- رابطه ی عاطفی خود را با یکدیگر گرم تر کنید. «فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ»

۲- ردّ احسانِ مردم نارواست، باید آن را پذیرفت و به نحوی جبران کرد. «فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا»

۳- پاسخ محبت ها و هدایا را نباید تأخیر انداخت. حرف فاء در کلمه «فَحَيُّوا» نسانه تسریع است.

۴- پاداش بهتر در اسلام استحباب دارد. «فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا»

۵- در پاسخ نیکی های دیگران، ابتدا به سراغ پاسخ بهتر روید، اگر نشد، پاسخی مشابه. «بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّهَا»

۶- از تحیت های بی جواب نگران باشید، که اگر مردم پاسخ ندهند، خداوند حساب آن را دارد و نه عواطف مردم را بی جواب گذارید، که خداوند به حساب شما می رسد. «إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا بِكُلِّ شَيْءٍ حَسِيمًا»

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا (۸۷)

خداوند که معبودی جز او نیست، همه شما را در روز قیامت که هیچ شکی در آن نیست جمع می کند، و راستگوتر از خدا در سخن کیست؟

پیام ها:

۱- مبدأ و معاد هر دو به دست خدای یکتاست. اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ ...

۲- قیامت روز جمع شدن همه برای حسابرسی است، پس باید در راه جلب رضای او کوشید و تنها او را پرستید. «لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ»

۳- با آن همه دلایل بر معاد (مثل عدالت خدا، حکمت او، نشانه های رستاخیز در طبیعت و حیات آن پس از مرگ در زمستان، خواب و بیداری، تجدید سلول های بدن و...) جایی برای تردید در قیامت نیست. «لَا رَيْبَ»

۴- هر جا که غفلت بیشتر باشد، مربی باید هشدارهای قاطع تری دهد. (نشانه های تأکید در آیه: حرف لام، نون تأکید ثقیله، جمله «لَا زَيْبَ» و «أَصْدَقُ حَدِيثًا»، همه به خاطر غفلت انسان از قیامت است.)

﴿فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِتْنَةٍ وَاللَّهُ أَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا أَ تَرِيدُونَ أَنْ نَهْدُوا مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَ مَنْ يُضِلِّ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا﴾ (۸۸)

چرا درباره ی منافقانی که خداوند به خاطر اعمالشان، آنان را سرنگون کرده دو دسته شده اید؟! آیا می خواهید کسانی را که خدا گمراه کرده، به راه آورید؟ (مگر نمی دانید) هر که را خداوند گمراه کند، هرگز راهی برای نجاتش نخواهی یافت؟

نکته ها:

کلمه «ارکاس» به معنای واژگون کردن است، و مراد از «أَرْكَسَهُمْ» در آیه واژگونی فکری منافقان است.

در چند آیه ی قبل برای واسطه شدن و شفاعت در کار خیر و شر آیه ای خواندیم. این آیه نمونه ای از شفاعت برای منافقان را بیان می کند.

گروهی در مکه به ظاهر مسلمان شدند، ولی هجرت نکردند و در عمل با مشرکان بودند.

بعدها که هجرت کردند، (شاید هم برای جاسوسی) مؤمنان درباره ی آنان دو نظر داشتند.

بعضی می گفتند: چون به توحید و معاد شهادت می دهند، رفتار برادرانه با آنان داشته باشیم، و بعضی به خاطر ترک هجرت و همکاری آنان با کفار، طرفدار برخورد منفی با آنان بودند، که این آیه نازل شد.

جملات قرآن را باید در کنار هم معنا کنیم؛ در این آیه هم «أَضَلَّ اللَّهُ» داریم و هم «يُضِلُّ اللَّهُ»، ولی جمله «بِمَا كَسَبُوا» نیز هست. یعنی گمراه کردن الهی، به خاطر عملکرد خود ماست.

پیام ها:

۱- با وجود رهبری همچون پیامبر، تشبث آرا ناپسند است. ﴿فَمَا لَكُمْ...﴾

۲- برای برخورد با منافقان، قاطعیت و یکپارچگی لازم است. ﴿فَمَا لَكُمْ... فَتَنِينَ﴾

۳- عامل سقوط انسان، اعمال خود اوست. ﴿أَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا﴾

۴- دایه ی مهربان تر از مادر نباشید. آنکه خود، مقدمات سقوطش را فراهم کرده، چرا دلسوزی؟ ﴿بِمَا كَسَبُوا... أَتُرِيدُونَ﴾

۵- وقتی پیمانۀ گناه پر شود، قهر خدا حتمی است. همه ی عوامل در برابر قدرت خدا بی اثر می شوند. ﴿وَمَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا﴾

۶- کسی که طبق نظام قانونمند الهی بخاطر عملکردش از گردونه خارج شد، حتی تو که پیامبری راهی برای نجاتش نمی یابی. ﴿فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا﴾

﴿وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِيَاءَ حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وِلِيًّا وَلَا نَصِيرًا﴾ (۸۹)

آنان (منافقان) دوست دارند که شما همچون خودشان کافر شوید، تا با آنان برابر گردید. پس از آنان دوستانی نگیرید تا آنکه (توبه کرده و) در راه خدا هجرت کنند.

پس اگر سرباز زدند (و به همکاری با کفار ادامه دادند) پس آنان را هر جا یافتید بگیرید و بکشید و از آنان هیچ دوست و یابوری نگیرید.

نکته ها:

روش برخورد با اهل نفاق، مراتبی دارد. اینگونه احکام شدید که در آیه آمده، مربوط به منافقانی است که با مشرکان در توطئه ها همکاری می کردند.

پیام ها:

۱- خداوند از آرزو و اسرار درونی منافقان پرده برمی دارد. ﴿وَدُّوا...﴾

۲- منافقان و دشمنان، بی اعتقادی شما را می خواهند. «وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ»

۳- جامعه ی اسلامی باید از منافقان تصفیه شود و پیوند دوستی و علاقه با آنان را قطع کند. «فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِيَاءَ»

۴- هجرت از منطقه کفر و شرک و توطئه، واجب است. «حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا»

۵- نشانه ی ایمان واقعی، هجرت در راه خداست. «حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۶- راه توبه همیشه باز است. «حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا»

۷- منافقان کارشکن و توطئه گر، باید اعدام و سرکوب شوند و برای این کار، جامعه ی اسلامی باید قدرتمند باشد. «فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ»

۸- اسلام در مبارزه با دشمن و تعقیب مفسدان، مرز نمی شناسد. «فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ»

۹- نباید به امکانات مادی و نیروی نظامی منافقان دل بست و باید از کمک آنان چشم پوشید. «لَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وُلِيًّا وَلَا نَصِيرًا»

۱۰- هرگونه ارتباط قلبی، سیاسی، نظامی، اقتصادی و فرهنگی با منافق در اسلام محکوم است. «لَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وُلِيًّا وَلَا نَصِيرًا»

إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ أَوْ جَاؤُكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يُقَاتِلُوكُمْ أَوْ يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقَاتِلُوكُمْ فَإِنِ اعْتَرَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَالْقَوَا إِلَيْكُمُ السَّلَامُ فَمَا جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا (۹۰) مگر کسانی (از منافقان) که به قومی پیوسته اند که میان شما و آن قوم پیمانی است، یا (کسانی که) نزد شما می آیند در حالی که سینه هاشان از جنگ با شما یا قوم خودشان به تنگ آمده است (و اصلاً حال جنگ با هیچ طرفی را ندارند و این بی حوصلگی آنها لطف خداست) زیرا اگر خداوند می خواست آنان را بر شما مسلط می کرد و آنان با شما مقاتله می کردند.

پس اگر آنان از شما کناره گرفته و با شما نجنگیدند و پیشنهاد صلح و سازش دادند، خداوند برای شما راهی برای تعرّض و جنگ با آنان قرار نداده است.

پیام ها:

۱- به پیمان های نظامی حتّی با کفار، باید احترام گذاشت. «بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ»

۲- در جنگ ها، به کسانی که اعلام بی طرفی می کنند، متعرّض نشوید. «حَصْرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يُقَاتِلُوكُمْ أَوْ يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ»

۳- مسلمانان باید چنان قدرتمند باشند که مخالفان در فکر هجوم نباشند.

«حَصْرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يُقَاتِلُوكُمْ»

۴- توجّه به قدرت خدا داشته باشید تا دچار غرور نشوید. «لَوْ شَاءَ اللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ»

۵- با اراده و مشیّت الهی، دشمنان از جنگ با شما بازماندند، مبدا آن را به حساب قدرت خود بگذارید. «لَوْ شَاءَ اللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ»

۶- جهاد اسلام برای سلطه و تحمیل عقیده نیست، بلکه برای دفع شرّ و موانع است. پس اکنون که آنان از شما دست برداشته اند شما تعرّض بر آنان نکنید و اگر متعرّض شوید ممکن است خداوند به آنان نیرو دهد و شما را قلع و قمع نمایند. «وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ ... لَسَلَّطَهُمْ ...»

۷- به انگیزه های صلح طلبانه و تقاضای آتش بس، احترام بگذارید. چون در اسلام، صلح اصل است و جنگ، در صورت ضرورت مجوّز دارد. «فَإِنْ اعْتَرَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ ... فَمَا جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا»

۸- تنها پیشنهاد صلح از سوی دشمن کافی نیست، برای اطمینان، ترک جنگ و القای سلام لازم است. «فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَ أَلْقُوا إِلَيْكُمُ السَّلَامَ»

۹- ملاک، معیار و ضوابط جنگ و صلح را باید خدا تعیین کند. «فَمَا جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا»

سَتَجِدُونَ آخِرِينَ يُرِيدُونَ أَنْ يَأْمَنُوا بِكُمْ وَيَأْمَنُوا قَوْمَهُمْ كُلَّمَا رُذِّوا إِلَى الْفِتْنَةِ أُرْكَسُوا فِيهَا فَإِنْ لَمْ يَعْتَزِلُوكُمْ وَيُلْقُوا إِلَيْكُمُ السَّلَامَ وَ يَكُفُوا أَيْدِيَهُمْ فَاخْذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَأُولَئِكُمْ جَعَلْنَا لَكُمْ عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا مُبِينًا ﴿٩١﴾

بزودی گروهی دیگر را خواهید یافت که می خواهند از شما (با اظهار اسلام) در امان باشند و از قوم خود نیز (با اظهار کفر) ایمن باشند. آنان هر بار به سوی فتنه (و بت پرستی) برگردند، در آن فرو می افتند. پس اگر از درگیری با شما کناره نگرفتند و به شما پیشنهاد صلح ندادند و دست از شما برنداشتند، آنان را هر جا یافتید، بگیرید و بکشید که آنانند کسانی که ما برای شما بر ایشان قدرت و تسلطی آشکار قرار داده ایم.

نکته ها:

گروهی از مکیان، برای حفظ جان خود، نزد پیامبر آمده و منافقانه اظهار اسلام می کردند و هنگامی که به مکه برمی گشتند، سراغ بت پرستی می رفتند تا دچار شکنجه ی کافران نشوند و با این روش، از منافع هر دو گروه بهره مند می شدند و از خطرات هر دو جناح، در امان بودند و البته گرایش آنان به کفر بیشتر بود.

پیام ها:

- ۱- خداوند مسلمانان را از افکار و حرکات آینده دشمن آگاه می کند. «سَتَجِدُونَ»
- ۲- مسلمانان باید انواع دشمنان خود را شناخته، با هر یک برخوردی متناسب داشته باشند. سَتَجِدُونَ آخِرِينَ ...
- ۳- به اظهارات هر کس اطمینان نکنید. «يُرِيدُونَ أَنْ يَأْمَنُوا بِكُمْ»
- ۴- هدف منافقان، رفاه و زندگی آسوده است. «يُرِيدُونَ أَنْ يَأْمَنُوا بِكُمْ وَيَأْمَنُوا قَوْمَهُمْ»
- ۵- محیطها و زمینه های مناسب، خصلت های درونی افراد را بروز می دهد. «كُلَّمَا رُذِّوا إِلَى الْفِتْنَةِ أُرْكَسُوا فِيهَا»

۶-عقربه ی روح منافقان به سوی کفر است و با مساعد دیدن زمینه، در آن فرو می روند. «كَلَّمَا رُدُّوا إِلَى الْفِتْنَةِ أُرْكَسُوا فِيهَا»

۷-برخورد شدید و سرکوبگرانه، با منافقانی است که حرکت های براندازی علیه نظام اسلامی می دارند. لَمْ يَعْزِرْ لَكُمْ ... يَكْفُوا
أَيَّدِيَهُمْ

۸-شناخت منافقان نیاز به آگاهی و تحقیق و اطلاعات دقیق دارد. «تَقَفُّمُوهُمْ» از «ثقافه» به معنای فرهنگ و علم است.

۹-مسلمانان باید از هر جهت بر کفار سلطه یابند. «سُلْطَانًا مُّبِينًا»

۱۰-حکومت اسلامی در سرکوب منافقان توطئه گر و تصفیه جامعه، دستش باز است و ولایت دارد. «جَعَلْنَا لَكُمْ عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا
مُبِينًا»

وَمَنْ كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ إِلَّا أَنْ يَصَدَّقُوا فَإِنْ كَانَ
مِنْ قَوْمٍ عَدُوٌّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ
فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامٌ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا «۹۲»

و هیچ مؤمنی را نسزد که مؤمنی را بکشد، مگر از روی اشتباه و هر کس مؤمنی را به خطا کشت، پس باید برده مؤمنی را آزاد کند و خونبهای کشته را به خانواده اش تسلیم کند، مگر آنکه (خانواده ی مقتول، از دیه ی قاتل) بگذرد و اگر (مقتول) با آنکه مؤمن است، از قومی است که با شما دشمن است (جریمه اش فقط) آزاد کردن یک برده ی مؤمن است و اگر (مقتول) از قومی باشد که میان شما و آنان پیمان است، دیه ی او را به خانواده اش تسلیم کند و برده ی مؤمنی را آزاد سازد. و اگر (برده ای برای آزاد کردن، یا پولی برای خرید برده) نیافت، پس دو ماه پیاپی روزه بگیرد.

این، (تخفیف و) بازگشتی از سوی خدا (به مردم) است، و خداوند دانا و حکیم است.

مسلمانی به نام «عیاش بن ابی ربیع» که سالها در مکه به دست «حارث» شکنجه شده بود، روزی پس از هجرت مسلمانان به مدینه، حارث را در مدینه دید و بی خبر از مسلمان شدنش، او را به عنوان کافر شکنجه گر کشت. خبر به پیامبر دادند، و این آیه نازل شد.

پرداخت دیه آثاری دارد:

الف: مرهمی برای بازماندگان مقتول است.

ب: جلوگیری از بی مبالاتی مردم است، تا نگویند قتل خطایی، بها ندارد.

ج: احترام به جان افراد و امتیث اجتماعی است.

د: جبران خلأ اقتصادی است که در اثر قتل پیدا می شود.

در جایی که بستگان مقتول از دشمنان مسلمانان باشند، خونبها به آنان داده نمی شود، تا بنیه ی مالی دشمنان اسلام تقویت نشود. به علاوه اسلام، ارتباط مقتول مؤمن با خانواده کافرش را بریده است، پس جایی برای جبران نیست.

امام صادق علیه السلام فرمود: آزاد کردن برده، پرداخت حقّ خدا و دیه دادن پرداخت حقّ اولیای مقتول است. (۱)

یک دیه و خونبهای کامل، به اندازه ی متوسط درآمد یک فرد عادی است. هزار مثقال طلا یا صد شتر و یا دویست گاو. (۲)

در آیه مقدار دیه بیان نشده، تا نیاز به مفسران واقعی قرآن و سنت پیامبر و اهل بیت بیشتر احساس شود.

دیه ی پرداختی به خانواده مقتول مسلمان، ابتدا آزادی برده مطرح شده، سپس خونبها، «فَتَّحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَ دِيَةٌ» ولی در بستگان کافر، ابتدا سخن از خونبهاست، سپس آزادی برده.

فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ... وَ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ شَآئِدْ چُونِ خَوِيشَانِ غَيْرِ مُسْلِمَانِ، تَوَجَّهْشَانِ بِيَشْتَرِ بَهْ مَادِّيَاتِ اسْتِ وَيَا آنَكِهْ پَرْدَاخْتِ دِيَهْ، دَرِ حَفْظِ وَبِقَايِ پِيْمَانِ مُؤَثَّرْتَرِ اسْتِ.

ص: ۱۳۰

۱-۱. نور الثقلین، ج ۱، ص ۵۳۰.

۲-۲. تفسیر المیزان.

۱- قتل بی گناه، در اسلام حرام است. «وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ»

۲- قتل، با ایمان ناسازگار است. «وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ»

۳- مؤمن، جایز الخطاست، باید مواظب باشد. «وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً»

۴- احترام جان مسلمان تا حدی است که از قتل خطایی هم نمی توان به آسانی گذشت. «وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ»

۵- خطا، یکی از ملاک های رفع تکلیف یا تخفیف در کیفر است. «فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ»

۶- جبران فقدان مؤمن، با آزاد کردن انسان با ایمان است. «تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ»

۷- آزادی، نوعی حیات است. وقتی حیات یک نفر گرفته می شود، به جبرانش باید یک نفر را آزاد کرد. (۱) «تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ»

۸- آزادی بردگان، در لابلای برنامه های اسلام گنجانده شده است. «فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ»

۹- تسلیم دیه، مشروط به درخواست خانواده مقتول نیست، بلکه وظیفه ی قاتل پرداخت آن است. «مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ»

۱۰- به هر کس نباید دیه داد، باید به خانواده مقتول داد تا حقّ به حقّ دار برسد.

«مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ»

۱۱- خانواده ی مقتول، مالک خونبها می شود. «مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ»

۱۲- تعیین دیه ی خطاکار، رمز وجود جریمه در نظام اسلامی است. «دِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ»

۱۳- در حالات هیجانی هم، عواطف و رحم نباید فراموش شود و عفو از خطاکار، یک صدقه ی پسندیده است. «إِلَّا أَنْ يَصَّدَّقُوا»

۱۴- ارزش پیمان تا آنجاست که گاهی کافر را در ردیف مؤمن قرار می دهد. خونبها را به کافری که هم پیمان است باید داد.

فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ ... وَ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ

۱۵- نوع جریمه ها باید از یک سو به نفع افراد مؤمن باشد، «فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ» و

از سوی دیگر سبب تقویت جامعه ی کفار نگردد. لذا پرداخت دیه و خونبها به دشمن حربی، ممنوع است. «فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَخْرِيرُ رَقَبِهِ»

۱۶- شرط ایمان برای آزاد کردن برده، تشویقی است برای بردگان که به سراغ پذیرش اسلام بروند. «رَقَبَهُ مُؤْمِنَهُ»

۱۷- در اسلام و قوانینش، بن بست نیست. احکام اسلامی تعطیل نمی شود، ولی تخفیف دارد. «فَمَنْ لَمْ يَجِدْ»

۱۸- در اسلام، جریمه به مقدار توان جسمی و مالی افراد است. «فَمَنْ لَمْ يَجِدْ ...»

۱۹- روزه های پایبی، وسیله ای برای پاکسازی روح است. «فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَابَعَيْنِ»

۲۰- اسلام، به بعد ایمانی افراد تکیه دارد. آزاد کردن برده و پرداخت دیه، دیدنی است، ولی روزه گرفتن، دیدنی نیست و به این وسیله، انسان وجدان دینی و اخلاقی خود را جریمه می کند. «فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَابَعَيْنِ»

۲۱- جان مؤمن بسیار مهم است، و کفارات، نوعی تخفیف و ارفاق الهی است.

«تَوْبَهُ مِنَ اللَّهِ»

۲۲- قتل غیر عمدی نیز انسان را از لطف خدا دور می کند و پرداخت دیه و آزاد کردن برده راهی است برای برگرداندن لطف الهی به قاتل. «تَوْبَهُ مِنَ اللَّهِ»

۲۳- قوانین الهی، بر اساس علم و حکمت و با ملاحظه ی همه ی جوانب مسأله است. «كَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا»

«وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا» (۹۳)

و هر کس به عمد مؤمنی را بکشد پس کیفرش دوزخ است که همیشه در آن خواهد بود، و خداوند بر او غضب و لعنت کرده و برای او عذابی بزرگ آماده ساخته است.

نکته ها:

در شرایط بحرانی جنگ احد، یکی از مسلمانان، مسلمان دیگری را به خاطر خصومت های شخصی دوران جاهلیت کشت. پیامبر اکرم از طریق وحی آگاه شد و در بازگشت از احد، در محله ی «قُبا» به قصاص قتل مؤمن دستور داد، آن مسلمان قاتل را بکشند و به پشیمانی او توجهی نکرد. (۱)

اسلام برای جان مسلمان و حفظ امتیت افراد، اهمیت بسیار قائل شده و کیفر عذاب ابدی را برای آن مقزّر داشته تا جلوی قتل و جرائم سنگین گرفته شود. تعبیراتی که در این آیه برای «قتل عمدی مؤمن» به کار رفته، درباره ی هیچ گناهی نیامده است. امام صادق علیه السلام فرمود: توبه ی کسی که از روی عمد مؤمنی را بکشد قصاص است. (۲)

«تعمد» از «عمود» است و از آنجا که ستون کارها نیت است، به کاری که با انگیزه ی قبلی باشد، عمدی گویند.

در روایات متعددی به بزرگی گناه قتل تصریح شده، از جمله:

۱- در قیامت، کشتن بی گناهان اولین مسأله ای است که از آن سؤال می شود.

۲- یاغی ترین افراد، کسی است که انسانی را بکشد یا بزند.

۳- علاوه بر گناه قتل، گناهان مقتول هم به دوش قاتل می افتند.

۴- اگر اهل آسمان و زمین در قتل مؤمنی شریک شوند، همه عذاب می شوند.

۵- اگر همه دنیا فنا شود، آسان تر از قتل یک بی گناه است. (۳)

پیام ها:

ص: ۱۳۳

۱- ۱). المغازی، ج ۱، ص ۳۰۴، به نقل از: پیامبری و جهاد، ص ۳۲۷.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین؛ کافی، ج ۷، ص ۲۷۶.

۳- ۳). به وسائل، جلد ۱۹، صفحه ۲ به بعد، رجوع شود.

۱- در نظام اسلامی، هیچ مقامی حق قتل و اعدام بی جهت دیگران را ندارد. مَنْ يَقْتُلْ ... مُتَعَمِّدًا (ولی در نظام طاغوتی شعار «أنا أُحیی وَ أُمیت» (۱) هست).

۲- ارزش انسان به افکار و عقاید صحیح اوست. «مؤمناً»

۳- در کیفر، حساب لغزشهای آگاهانه و مغرضانه جداست. «متعمداً»

۴- قتل و خونریزی از گناهان کبیره است. «فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ»

۵- مجازات و کیفر سنگین، از عوامل بازدارنده فساد در جامعه و عامل ایجاد و حفظ امتیت اجتماعی است. مَنْ يَقْتُلْ ... فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمٌ كَثِيرَةٌ كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنْ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوا إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا «۹۴»

ای کسانی که ایمان آورده اید! هرگاه در راه خدا (برای جهاد) گام برداشتید پس (در کار دشمن) تحقیق کنید و به کسی که نزد شما (با کلامی یا عملی یا سلامی یا پیشنهادی) اظهار اسلام و صلح می کند، نگویید: تو مؤمن نیستی، تا بدین بهانه کالای زندگی دنیا و غنائم بدست آورید. زیرا که غنائم بسیار، نزد خداوند است.

شما نیز خودتان قبلاً این گونه بودید، پس خداوند بر شما منت نهاد (تا ایمان در جانتان نفوذ کرد) پس تحقیق کنید (و زود دست به اسلحه نبرید) که خداوند همواره به آنچه انجام می دهید، به خوبی آگاه است.

نکته ها:

پس از نبرد خیبر، رسول خدا صلی الله علیه و آله «اسامه بن زید» را همراه گروهی از مسلمانان به سوی یهودیان در یکی از روستاهای فدک اعزام کرد تا آنان را به اسلام یا قبول شرایط ذمه دعوت کنند. یکی از یهودیان به نام «مرداس» با آگاه شدن از آمدن سپاه اسلام، اموال و خانواده ی خود را در پناه کوهی قرار داد و در حالی که به توحید و نبوت پیامبر گواهی می داد، به استقبال مسلمانان آمد. اسامه به خیال آنکه او از روی ترس اظهار اسلام می کند، او را کشت

ص: ۱۳۴

و اموالش را به غنیمت گرفت. پیامبر خدا از این رفتار که به کشتن یک مسلمان انجامید، ناراحت شد.

انگیزه‌ی مادی و کسب غنائم در جهاد، چیزی است که اسلام آن را نکوهش کرده و از اقدام شتابزده و کشتن بی تحقیق، زیر عنوان حرکت انقلابی و قاطعیت، انتقاد نموده است.

جمله‌ی «كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ» هم می‌تواند اشاره به این باشد که شما خودتان هم در آغاز، به ظاهر ادعای اسلام می‌کردید و هم می‌تواند (آن گونه که در المیزان آمده است) اشاره به این باشد که خود شما نیز در جاهلیت با انگیزه‌های مادی و برای رسیدن به غنائم می‌جنگیدید و اسلام آن انگیزه‌ها را از میان برد.

ممکن است مراد از «أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ» اظهار اسلام و گفتن شهادتین باشد که با شأن نزول موافق است و یا مراد از القای سلام، پیشنهاد آتش بس و ترک جنگ و تسلیم باشد نه اسلام آوردن، که معنای آیه این می‌شود: به کسی که پیشنهاد عدم تعرض می‌کند و اظهار تسلیم و ترک جنگ دارد، نگوید: تو به حرفت ایمان نداری و دروغ می‌گویی تا بتوانی او را بکشید و غنائمی به دست آورید. (۱)

البته ممکن است مراد از جمله «فَتَبَيَّنُوا» در آخر آیه، تحقیق در تاریخ جاهلیت باشد. یعنی شما قبل از اسلام برای دنیا جنگ می‌کردید پس تحقیق کنید یعنی تاریخ را بررسی کنید که چگونه اسلام به شما رشد داد، پس از تازه مسلمانان توقع بالا نداشته باشید. (۲)

پیام‌ها:

۱- جهاد باید بر اساس اطلاعات و آگاهی از وضعیت و اهداف دشمن باشد.

«فَتَبَيَّنُوا»

۲- کسانی را که اظهار اسلام می‌کنند، با آغوش باز بپذیرید. لَا تَقُولُوا ... لَسْتَ مُؤْمِنًا

۳- در جبهه‌ی جهاد، از قدرت خود سوء استفاده نکنید. لَا تَقُولُوا ... لَسْتَ مُؤْمِنًا

۴- بر چسب بی دینی به دیگران زدن و عجله در نسبت دادن کفر به افراد مشکوک

ص: ۱۳۵

۱-۱. تفسیر راهنما.

۲-۲. تفسیر راهنما ذیل آیه.

ممنوع. لَا تَقُولُوا ... لَسْتُمْ مُؤْمِنًا

۵- ما مأمور به ظاهریم، نه درون افراد، اگر گفتارشان را نمی پذیریم، فوری هم رد نکنیم. لَا تَقُولُوا ... لَسْتُمْ مُؤْمِنًا

۶- نه تنها ادعا دلیل می خواهد، بلکه رد مطلب نیز دلیل می خواهد. لَا تَقُولُوا ...

لَسْتُمْ مُؤْمِنًا

۷- با انگیزه های مادی دیگران را تکفیر نکنید. «تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

۸- در جنگ ها، اهداف مادی را کنار بگذارید و قداست جهاد را با غنیمت طلبی نشکنید. «تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

۹- جاذبه ی دنیا، رزمندگان جان بر کف را هم رها نمی کند. إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ... تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا

۱۰- هدف از جهاد، پیوستن دیگران به اسلام است، نه کسب غنائم. پس به خاطر غنائم، دیگران را متهم به بی دینی نکنیم. لَا تَقُولُوا ... لَسْتُمْ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا

۱۱- خطر عوض شدن انگیزه ها در جهاد، بسیار مهم است. «تَبْتَغُونَ»

۱۲- دنیا، عارضی، ناپایدار و زود گذر است. «عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

۱۳- زهد و بی اعتنایی به دنیا، باید اخلاق رزمنده ی مؤمن باشد. «تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»

۱۴- شما بی تحقیق و بی پروا گام بردارید، خداوند مسائل مادی را حل می کند.

«فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمٌ كَثِيرَةٌ»

۱۵- یاد پاداش های الهی، دنیا را در نظر انسان کوچک می کند. «فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمٌ كَثِيرَةٌ»

۱۶- نعمت های مادی را هم از خدا بخواهیم. «فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمٌ»

۱۷- انسان فطرتاً دنبال منافع مادی است و باید به نحوی تأمین شود، چه بهتر که با شناساندن ارزشهای بهتر و جهت دادن به این خواسته فطری او را از سقوط

در ورطه سودهای کم و ناروا باز داریم. «فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمٌ كَثِيرَةٌ»

۱۸- دنیاگرایی، خصلتی جاهلی است. «كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ»

۱۹- خود را به جای دیگران بگذارید، بعد قضاوت کنید. شما هم روزی چنین بودید. «كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ»

۲۰- مغرور نشوید، که ایمانتان از خداست. «فَمَنْ اللَّهُ عَلَيْكُمْ»

۲۱- هدایت های الهی، منت خداوند بر ماست. «فَمَنْ اللَّهُ عَلَيْكُمْ»

۲۲- نعمت ها مسئولیت آورند. «فَمَنْ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوا»

۲۳- خطر و ضرر قتل نابجا، بیش از احتمال نفاق از سوی دشمنان و از دست دادن غنائم است. عهده داران مال و جان و آبروی مردم، باید اصل احتیاط و تحقیق را فراموش نکنند. فَتَبَيَّنُوا ... فَتَبَيَّنُوا

۲۴- نه ساده اندیش باشید، نه زود باور. نه بد اندیش و نه کینه توز. «فَتَبَيَّنُوا»

۲۵- در حوادث جنگ که زمینه و بهانه برای قتل بی گناهان است، با عقل و حوصله برخورد کنید، نه با احساسات، که خداوند، آگاه و بیناست. «إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا»

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولَى الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَّ اللَّهُ الْحُسْنَى وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا «۹۵»

مؤمنانی که بدون عذر و ضرر (مثل بیماری و معلولیت) از جهاد بازنشسته اند، با مجاهدانی که با اموال و جانهای خویش در راه خدا جهاد می کنند، یکسان نیستند.

خداوند، جهادگران با اموال و جانشان را بر وانشستگان (از جنگ) به درجه ای برتری داده است. خداوند همه مؤمنان را وعده ی (پاداش) نیک تر داده است، ولی خدا مجاهدان را بر وانشستگان، با پاداش بزرگی برتری داده است.

نکته ها:

کسانی که به جبهه ی جهاد نمی روند، چند گروهند: منافقان بی ایمان، مسلمانان ترسو، رفاه طلبان، شکاکان، بی همتان که می گویند: با مال و بیان و قلم و دعا، رزمندگان را دعا و حمایت می کنیم، و جهاد، برای ما واجب عینی نیست. این آیه، به این گروه آخر مربوط می شود و از آنان انتقاد می کند. زیرا گروه های دیگر در موارد متعدّد به شدّت مورد انتقاد قرار گرفته اند و هیچ گونه مقام و درجه ای ندارند تا مجاهدان یک درجه بالاتر از آنان باشند.

در روایات آمده است، کسانی که به خاطر بیماری نمی توانند بجنگند ولی دلشان همراه رزمندگان است، با آنان در ثواب جهاد برابرند. (۱)

آیه مربوط به واجب کفایی است و اگر جهاد واجب عینی بود، از قاعدان به عنوان متخلف یاد می شد.

پیام ها:

۱- شیوه ی تبلیغ و تشویق، باید مرحله ای باشد. (ابتدا فرمود: «لَا يَسْتَوِي» ، سپس فرمود: «دَرَجَةً» و در آخر: «أَجْرًا عَظِيمًا»

۲- با هر کس باید به نحوی سخن گفت: قرآن با مؤمنان جبهه نرفته و منافقان و ترسوها و رفاه طلبان برخورد متفاوت دارد. تنها با کلمه «قاعدین» از مؤمنان جبهه نرفته یاد کرده است.

۳- آنان که مشکلات جسمی دارند از جهاد معافند. «غَيْرُ أَوْلَى الضَّرَرِ»

۴- جهاد مالی در کنار جهاد با جان مطرح است، چون بدون پشتوانه ی مالی، جبهه ضعیف می شود. «بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ»

۵- کمک های داوطلبانه ی مردم، از جمله منابع تأمین بودجه های دفاعی است.

۶- هر کجا ناباوری مردم اتمال دارد، اصرار و تکرار لازم است. (در این آیه و آیه

ص: ۱۳۸

بعد جمله ی «فَضَلَ اللَّهُ» و «دَرَجَةً» تکرار شده است.

۷- خدمات و تلاش هر کس محترم است و به خاطر شرکت کسانی در جبهه، نباید ارزش های دیگران نادیده گرفته شود. برتری مجاهدان آری، اما طرد دیگران هرگز. «كُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى»

۸- هر کس در هر موقعیت و مقام و خدمتی که باشد، باید بداند مقام رزمندگان مخلص از او بالاتر است. «فَضَلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ»

۹- اگر خداوند به رزمندگان فضیلت داده است، پس جامعه هم باید برای مجاهدان و شهدا در اجتماع، گزینش ها و برخوردها حساب خاصی باز کند.

(البته به شرطی که برای رزمنده نیز توقعات نابجا پیدا نشود و گرفتار سوء عاقبت نگردد). «فَضَلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ»

دَرَجَاتٍ مِنْهُ وَ مَغْفِرَةً وَ رَحْمَةً وَ كَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا «۹۶»

(آن پاداش بزرگ) درجات (مهم و متعدد) همراه با آمرزش و رحمتی از جانب اوست و خداوند همواره آمرزنده و مهربان است.

پیام ها:

۱- تفاوت مبارزان با قاعدان اندک نیست، بلکه فاصله بسیار است. «دَرَجَاتٍ»

۲- شرط دریافت و برخورداری از رحمت الهی، پاک بودن و پاک شدن است.

ابتدا «مَغْفِرَةً» آمده، سپس «رَحْمَةً»

۳- خداوند، غفور و رحیم است، اما شرط برخورداری از این غفران و رحمت، جبهه رفتن و جهاد است. مَغْفِرَةً وَ رَحْمَةً ... غَفُورًا رَحِيمًا

ص: ۱۳۹

إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ قُتِلْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضَ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا فَأُولَئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءَتْ مَصِيرًا (٩٧)

همانا کسانی که فرشتگان، جانشان را می گیرند، در حالی که بر خویشان ستم کرده اند، از آنان می پرسند: شما در چه وضعی بودید؟ گویند: ما در زمین مستضعف بودیم (و به ناچار در جبهه ی کافران قرار داشتیم) فرشتگان (در پاسخ) گویند: مگر زمین خداوند گسترده نبود تا در آن هجرت کنید؟ آنان، جایگاهشان دوزخ است و بد سرانجامی است.

نکته ها:

پیش از جنگ بدر، کفار مکه مردم آن شهر را به جنگ با مسلمانان فراخواندند و تهدید کردند که همه باید شرکت کنند و هر کس تخلف کند، خانه اش ویران و اموالش مصادره خواهد شد. برخی از مسلمانان هم که ساکن مکه بودند و هنوز هجرت نکرده بودند، از ترس جان، همراه کفار به جبهه ی جنگ با مسلمانان آمدند و در «بدر» کشته شدند، آیه نازل شد و آنان را که با ماندن در محیط کفر و ترک هجرت، به خویش ستم کرده بودند، توبیخ کرد و مقصر دانست.

در روایات آمده است: کسی که به خاطر حفظ دین خود، حتی یک قدم هجرت کند، اهل بهشت و همنشین حضرت محمد صلی الله علیه و آله و ابراهیم علیه السلام است. (۱)

پیام ها:

۱- فرشتگان به کارهای انسان آگاهند. الْمَلَائِكَةُ ... قَالُوا فِيمَ قُتِلْتُمْ قَالُوا

۲- ترک هجرت و از دست دادن هدف و عقیده، ظلم به خویش است. (شعار «خواهی نشوی رسوا، همرننگ جماعت شو») از نظر قرآن مردود است.)

ص: ۱۴۰

(۱- ۱). تفسیر صافی ذیل آیه.

۳- بازخواست گناه «ترک هجرت» پیش از هر چیز دیگر آغاز می شود. فرشتگان مأمور قبض روح در لحظه جان گرفتن ابتدا از آن بازخواست می کنند. «فِيمَ كُنْتُمْ»

۴- هجرت از محیط کفر واجب و سیاهی لشکر کفار شدن حرام است. «كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ ... أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً»

۵- اگر می توانید، محیط را تغییر دهید، وگرنه از آنجا هجرت کنید تا مؤاخذه نشوید. «أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا»

۶- توجیه گناه پذیرفته نمی شود. «كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ ...»

۷- محیط و جو اکثریت بر انسان مؤثر است، لذا انسان باید با هجرت، فشار محیط را در هم بشکند. «فَتُهَاجِرُوا»

۸- اصل، خداپرستی است نه وطن پرستی. «أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا»

۹- هجرت، یکی از درمان های استضعاف فکری و عقیدتی است. «كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ ... أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا»

إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا «۹۸»

فَأُولَئِكَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَعْفُوَ عَنْهُمْ وَكَانَ اللَّهُ عَفُورًا غَفُورًا «۹۹»

مگر مردان و زنان و کودکان مستضعف (وزیردستی) که قدرت تدبیر و چاره جویی ندارند و راهی (برای هجرت) نمی یابند. پس آنانند که امید است خداوند از آنان درگذرد و خداوند همواره آمرزنده و بخشاینده است.

نکته ها:

آنان که نه تدبیری برای دفع کفر دارند و نه راهی برای تسلیم حق، مستضعفند و تکلیف از

آنان برداشته شده است. (۱)

امام باقر علیه السلام فرمود: مردان و زنانی که عقلشان مثل کودکان است، مستضعف هستند. (۲)

پیام ها:

۱- قدرت، شرط تکلیف است. إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ ...

۲- هجرت حتی بر زنان و کودکانی که در سیطره کفرند و توان هجرت دارند، واجب است. «وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانَ لَا يَسْتَطِيعُونَ»

۳- مستضعف واقعی کسی است که توانایی هجرت و گریز از سیطره کفار و مشرکان را نداشته باشد. «لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ»

۴- نا آگاهی از معارف دینی با وجود امکان یادگیری، گناه و ظلم به خویشان است. ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ ... إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ ... لَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا

۵- عذرهای واقعی پذیرفته است، نه عذر تراشی ها و بهانه جویی ها.

لَا يَسْتَطِيعُونَ ... لَا يَهْتَدُونَ

۶- ترک هجرت، به قدری مهم است که بخشوده شدن این گونه افراد گرفتار و عاجز، با «شاید» مطرح شده است، نه به صورت قطعی. «عَسَى اللَّهُ»

وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَافًا كَثِيرًا وَسَعَةً وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا (۱۰۰)

و هر که در راه خداوند هجرت کند، اقامتگاه های بسیار همراه با گشایش خواهد یافت و هر که از خانه اش هجرت کنان به سوی خدا و پیامبرش خارج شود، سپس مرگ، او را دریابد حتماً پاداش او بر خداوند است و خداوند آمرزنده ی مهربان است.

ص: ۱۴۲

(۱-۱). تفسیر صافی.

(۲-۲). نورالثقلین، ج ۱، ص ۵۳۷؛ معانی الاخبار، ص ۲۰۱.

نکته ها:

یکی از مسلمانان مکه بیمار شد گفت مرا از مکه بیرون ببرید تا جزء مهاجران باشم. همین که او را بیرون بردند، در راه درگذشت. سپس این آیه نازل شد.

همه ی هجرت های مقدّس، مثل هجرت برای جهاد، تحصیل علم، تبلیغ و... مصداق این آیه است.

امام صادق علیه السلام فرمودند: کسی که برای معرفت امام زمان خود از خانه و شهر خود خارج شود، ولی اجل به او مهلت ندهد، از مصداق این آیه است. (۱)

پیام ها:

۱- هجرت، زمینه ساز گشایش و توسعه است. مَنْ يُهَاجِرْ ... يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَافِعاً نَابِرَةً رَنج، گنج میسر نمی شود.

۲- ما مکلف به وظیفه ایم، نه نتیجه. مهم خروج از منزل است، نه وصول به مقصد. «وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ»

۳- راه خدا و رسول را بروید، نگران مرگ و حیات نباشید. «ثُمَّ يُدْرِكُهُ الْمَوْتُ»

۴- پاداش «مهاجر» با خدا و بالاتر از بهشت است. «وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ»

وَ إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُّبِينًا (۱۰۱) و هرگاه که در زمین سفر کنید، گناهی بر شما نیست که نماز را کوتاه کنید، اگر بیم دارید که کافران به شما آزار و ضرر رسانند. همانا کافران همواره دشمن آشکار شمایند.

ص: ۱۴۳

پس از سخن درباره جهاد و هجرت، این آیه حکم نماز مسافر را بیان می کند.

«ضرب فی الارض» کنایه از سفر است، چون مسافر هنگام سفر، زمین را زیر پای خود می کوبد. (۱)

در قرآن، گاهی به جای «وجوب» تعبیر «مانعی ندارد» به کار رفته، که این آیه نیز یکی از آن موارد است. گویا مسلمانان صدر اسلام به قدری به نماز علاقمند بودند که کوتاه کردن آن را گناه می پنداشتند.

نماز قصر، مخصوص موارد ترس از دشمن نیست. ولی چون معمولاً در سفرها، بیم و نگرانی هست، یا اینکه چون قانون نماز قصر، ابتدا در موارد ترس بوده و بعدها نسبت به هر سفر تعمیم یافته، قید «إِنْ خِفْتُمْ» آمده است.

در روایات مقدار سفری که در آن نماز کوتاه و شکسته می شود، مسیر یک روز (هشت فرسخ) مشخص شده است. (۲)

تمام نمازهای مسافر جز نماز مغرب دو رکعتی است. (۳) و مراد از کوتاه کردن نماز، دو رکعتی شدن نمازهای چهار رکعتی است.

پیام ها:

۱- واقع بینی و انعطاف پذیری، یک اصل در قوانین الهی است. «تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ...»

۲- در حال نماز هم از دشمن غافل نباشید. سیاست و دیانت، عبادت و فطانت از هم جدا نیست. «إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ»

۳- در مواردی یقین لازم نیست. احتمال توطئه و فتنه برای تصمیم و تغییر برنامه کافی است. «إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ»

ص: ۱۴۴

۱- ۱. مفردات راغب، ماده «ضرب».

۲- ۲. تهذیب الاحکام، ج ۳، ص ۲۰۷.

۳- ۳. من لایحضره الفقیه، ج ۱، ص ۲۷۹.

۴- حتی به هنگام احتمال خطر، اقامه نماز واجب است. **إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يُفْتِكَكُمْ ...**

۵- کفر و ایمان با هم در تضادند. **«إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا»**

۶- کفار، در دشمنی با شما متحدند. **«عدو» بجای «اعداء»**

۷- دشمنی کفار با شما ریشه دار و پرسابقه و دائمی است. **«كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا»**

وَ إِذَا كُنْتُمْ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ وَ لْيَأْخُذُوا آسِيْلِحَتَهُمْ فَإِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَائِكُمْ وَ لْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَى لَمْ يُصِِلُوا فَلْيُصِِلُوا مَعِكَ وَ لْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَ آسِيْلِحَتَهُمْ وَ الَّذِيْنَ كَفَرُوا لَوْ تَغْلُوبُونَ عَنْ آسِيْلِحَتِكُمْ وَ أَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُمْ مَيْلَةً وَاحِدَةً وَ لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ أَذًى مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَنْ تَضَعُوا آسِيْلِحَتَكُمْ وَ خُذُوا حِذْرَكُمْ إِنْ أَلَّ اللَّهُ أَعْدَ الْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا «۱۰۲»

(ای پیامبر!) هرگاه (در سفرهای جهادی) در میان سپاه اسلام بودی و برای آنان نماز برپا داشتی، پس گروهی از آنان با تو (به نماز) بایستند و سلاحهای خود را همراه داشته باشند، پس چون سجده کردند (قیام نمایند و رکعت دوم را فردی انجام داده پس بروند و) پشت سر شما (نگهبان) باشند، و گروه دیگر که نماز نخوانده اند (از رکعت دوم) با تو نماز بخوانند و وسایل دفاع و سلاحهای خود را با خود داشته باشند، کافران دوست دارند که شما از سلاح و ساز و برگ خود غافل شوید تا یکباره بر شما حمله آورند، و اگر از باران رنجی به شما رسید یا بیمار و مجروح بودید، گناهی بر شما نیست که سلاحهایتان را بر زمین بگذارید و (فقط) وسایل دفاع با خود داشته باشید. همانا خداوند برای کافران عذابی خوارکننده فراهم کرده است.

نکته ها:

در سال ششم هجری، پیامبر با گروهی از مسلمانان به سوی مکه عزیمت کردند. در منطقه ی حدیبیه، با خالد بن ولید و دویست نفر همراهان او مواجه شدند که برای جلوگیری از ورود آن حضرت، سنگر گرفته بودند. پس از اذانِ بلال و برپایی نماز جماعت، خالد بن ولید فرصت را مناسب دید که هنگام نماز عصر یکباره حمله کند. آیه نازل شد و از توطئه خبر داد.

خالد پس از دیدن این معجزه، مسلمان شد. (۱)

در این نماز (نماز خوف)، گروه اول پس از پایان رکعت اول، برخاسته بقیه نماز را خود تمام می کنند و امام جماعت صبر می کند تا گروه دیگر به رکعت دوم برسند و با سلاح، به نماز جماعت پیوندند.

پیام ها:

۱- نماز، حتی در صحنه ی جنگ تعطیل نمی شود و رزمنده، بی نماز نیست. فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ ... وَ لِيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ

۲- در اهمیت نماز جماعت همین بس که در جبهه ی جنگ با دشمن، حتی با یک رکعت هم برپا می شود. «وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا»

۳- در هنگام پیش آمدن دو وظیفه (جهاد و نماز)، نباید یکی فدای دیگری شود. فَلْتَقُمْ ... وَ لِيَأْخُذُوا

۴- در همه حال، هشیاری لازم است، حتی نماز نباید مسلمانان را از خطر دشمن غافل کند. «وَلِيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ»

۵- رهبر، محور وحدت و عبادت است. كُنْتُ فِيهِمْ ... فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ

۶- تقسیم کار، تعاون و شریک کردن دیگران در کارهای خیر، حتی در حساس ترین موارد، از عوامل الفت جامعه است. در این آیه، دو رکعت نماز جماعت میان دو گروه تقسیم شده، تا تبعیضی پیش نیاید و همه در خیر

ص: ۱۴۶

شریک باشند. وَ لَتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَى ...

۷- فرمان های الهی به تناسب شرایط، متفاوت است. (این آیه مربوط به نماز خوف در برابر دشمن است.) «فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ»

۸- نماز جماعت در جبهه، نشان عشق به هدف و خدا و رهبر و پایبندی به ارزشهاست. «إِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ»

۹- در جبهه باید جابه جایی نیروها در فاصله ی یک رکعت نماز، امکان پذیر بوده باشد. «وَ لَتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا»

۱۰- هر چه مدت نماز در جبهه بیشتر شود، فرصت دشمن برای حمله افزایش می یابد. پس باید حفاظت بیشتری داشت. در رکعت اول، داشتن اسلحه کافی است ولی در رکعت دوم، هم اسلحه و هم ابزار دفاع. وَ لِيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ ... وَ لِيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَ أَسْلِحَتَهُمْ

۱۱- خداوند، پیامبرش را از توطئه ها و نقشه های پنهانی دشمن آگاه می کند. (با توجه به شأن نزول که ولید قصد کرد تا هنگام نماز جماعت حمله کند و با این آیه طرح او لغو شد.)

۱۲- حرکت با اخلاص شما، سبب امدادهای الهی در وقت خود است. (نزول این آیه و فرمان نماز خوف، یک امداد الهی در مقابل آن توطئه بود.)

۱۳- در جبهه، مراسم عبادی نباید طولانی شود و کارهای مانع هوشیاری، ممنوع است. «وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ»

۱۴- از آرزوهای دشمن، آگاه باشید. «وَدَّ الَّذِينَ»

۱۵- عبادت، وسیله ی غفلت از دشمن نشود. «تَغْفُلُونَ»

۱۶- احتمال غفلت در مسلمانان واقعی ضعیف است. (کلمه «لَوْ» در جمله «لَوْ تَغْفُلُونَ» نشانه ی این معناست.)

۱۷- با هوشیاری، باید از امکانات نظامی و اقتصادی حفاظت کرد. «أَسْلِحَتِكُمْ وَ أَمْتِعَتِكُمْ»

۱۸- غفلت امت اسلامی، شیخون کفار را در پی خواهد داشت. «مِثْلَهُ وَاحِدَةً»

۱۹- هر سخن و برنامه و حرکتی که مسلمانان را غافل کند، گامی است در جهت اهداف و خواسته های دشمن. «وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ»

۲۰- مرض و ضرر ملاک و مجوز معافیت از جبهه و سربازی است. بِكُمْ أَذَى ... أَوْ كُنْتُمْ مَرْضَى

۲۱- بارانی مجوز زمین گذاشتن اسلحه است که با ضرر و آزار همراه باشد. در باران بی ضرر رزمنده سلاح بر زمین نمی گذارد. «بِكُمْ أَذَى مِنْ مَطَرٍ»

۲۲- در هیچ حالی، رزمنده نباید از وسائل حفاظتی دور باشد. حتی اگر اسلحه ندارد، زره بر تن داشته باشد. «خُذُوا حِذْرَكُمْ»

۲۳- تهدید کفار و امید و دلگرمی دادن به مؤمنان، از شیوه های قرآن است. «أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا»

۲۴- در آینده، ذلت از آن کافران است. «لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا»

فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَادْكُرُوا اللَّهَ فِيمَا وَرَعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا ﴿۱۰۳﴾

پس چون نماز را به پایان بردید، خداوند را در (همه) حال ایستاده و نشسته و به پهلو خوابیده یاد کنید، پس هرگاه آرامش یافتید (و حالت خوف تمام شد) نماز را (بصورت کامل) برپا دارید. همانا، نماز بر مؤمنان در وقت های معین واجب شده است.

نکته ها:

کلمه ی «فِيَّامًا» جمع «قائم» به معنای ایستاده و کلمه ی «فُعُودًا» جمع «قاعد» به معنای نشسته و کلمه ی «جُنُوبًا» جمع «جنب» به معنای پهلو و کنایه از دراز کشیدن است.

همچنین کلمه ی «كِتَابًا» به معنای امری نوشته شده و واجب و کلمه ی «مَوْقُوتًا» به معنای

کاری با وقت معین است.

حضرت علی علیه السلام درباره ی آیه «فَاذْكُرُوا اللَّهَ فِيمَا وَرَعُوداً وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ» فرمودند: یعنی شخص سالم ایستاده، مریض نشسته و کسی که نشسته نمی تواند، خوابیده نماز بخواند. (۱)

امام باقر علیه السلام درباره ی «كِتَابًا مَّوْقُوتًا» فرمودند: یعنی مفروض و واجب. (۲)

پیام ها:

۱- کمبودهای نماز خوف، با یاد خدا جبران می شود. «فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَادْكُرُوا اللَّهَ»

۲- نماز و یاد خدا در هر حال لازم است، در جبهه ی جنگ یا بستر بیماری. «فِيمَا وَرَعُوداً وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ»

۳- نماز خوف، یک استثناءست. پس از برطرف شدن حالت اضطرار، نماز باید به صورت عادی خوانده شود. «فَإِذَا أَطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ»

۴- نماز، از واجبات قطعی الهی در همه ی عصرها و برای همه ی نسل ها است.

«كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا» ۵- وجوب هر نماز، در وقت مخصوص خودش است. «مَوْقُوتًا»

«وَلَا تَهِنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ إِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ وَتَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ مَا لَا يَرْجُونَ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا» (۱۰۴)

و در تعقیب دشمن سستی نکنید، اگر شما رنج می کشید، همانا آنان نیز همان گونه که شما رنج می برید رنج می برند، در حالی که شما چیزی (امدادهای غیبی و بهشت) از خداوند امید دارید که آنان امید ندارند، و خداوند دانا و حکیم است.

ص: ۱۴۹

۱-۱. وسائل، ج ۵، ص ۴۸۸.

۲-۲. کافی، ج ۳، ص ۳۹۴.

پس از جنگ احد، ابوسفیان بالای کوه احد رفت و شعار داد که پیروزی ما در مقابل شکست سال گذشته در جنگ بدر بود. یاران پیامبر صلی الله علیه و آله گفتند: شهدای ما در بهشتند و کشته های شما در دوزخ.

آنان شعار دادند: «إِنَّ لَنَا الْعِزَّةَ وَالْغِزَّةَ لَكُمْ» ما بت عَزِّي داریم ولی شما ندارید، مسلمانان پاسخ دادند: «اللَّهُ مَوْلَانَا وَلَا مَوْلَى لَكُمْ» خداوند مولای ماست ولی شما مولی ندارید.

آنگاه کفار به نام بت هُبَل شعار دادند: «اعْلُ هُبَلُ» سر بلند باد بت هُبَل. مسلمانان در پاسخ فریاد زدند: «اللَّهُ اعْلَى وَاجَلُّ» خداوند بالاتر و جلیل تر است. پس از نزول این آیه، پیامبر فرمان بسیج عمومی (حتی زخمیان) را صادر کرد، تا با این حرکت، فکر بازگشت کفار از سرشان بیرون رود.

پیام ها:

۱- مسلمانان باید روحیه ی قوی داشته باشند و شکست های موردی (مثل احد) آنان را سست نکند. «وَلَا تَهِنُوا»

۲- به جای موضع تدافعی، در تعقیب دشمن و در حالت تهاجمی باشید. «لَا تَهِنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ»

۳- از عوامل روحیه گرفتن مؤمنان، مقایسه ی دردهای خود با رنج دیگران و امید و توجه به امدادهای الهی و آگاهی اوست. «فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ»

۴- با همه ی آسیب ها و تلخی های جنگ، شما پیروزید، چون امید به الطاف الهی دارید. «تَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ»

۵- مسلمانان، امیدهای گونه گون از خدا دارند. امید به امدادهای غیبی، پیروزی، مرعوب شدن دشمن، پاداش های معنوی و امثال آن. (مورد امید در آیه ذکر نشده و هر امیدی را شامل می شود). «تَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ»

۶- امید، بزرگ ترین اهرم حرکت و سرمایه ی روحی رزمنده است. یا شهادت و سعادت، یا پیروزی. «تَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ»

۷-رنج و مشقت مؤمنان در جنگ ها، در مدار علم و حکمت خداوند است و لذا از آن جلوگیری نمی کند. «عَلِيمًا حَكِيمًا»

إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا ﴿١٠٥﴾
وَاسْتَغْفِرِ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٠٦﴾

همانا ما این کتاب را بحق بر تو فرستادیم تا میان مردم به آنچه خدا (از طریق وحی) تو را آموخته و نشان داده، داوری کنی و به نفع خیانت کاران به مخاصمت برنخیز. و از خداوند طلب آموزش کن که همانا خداوند آمرزنده مهربان است.

نکته ها:

شخصی از یک قبیله ی معروف، مرتکب سرقتی شد. چون موضوع به اطلاع پیامبر صلی الله علیه و آله رسید، آن سارق، گناه را به گردن شخص دیگری انداخت که در خانه ی او زندگی می کرد.

متهم، با شمشیر به او حمله کرد و خواستار اثبات این ادعا شد. او را آرام کردند ولی یکی از سخنوران قبیله را همراه جمعی برای تبرئه ی خود خدمت پیامبر فرستاد. پیامبر، طبق ظاهر و بر اساس گواهی آنان، سارق واقعی را تبرئه کرد و خیر دهنده ی سرقت را (به نام قتاده) سرزنش نمود، ولی قتاده که می دانست گواهی آنان دروغ است به شدت ناراحت بود. این آیه نازل شد و مظلومیت قتاده و صحنه سازی و گواهی دروغ آنان را روشن ساخت.

نقل دیگر در شأن نزول آن است که در یکی از جنگ ها، یکی از مسلمانان زرهی سرقت کرد. چون در آستانه ی رسوایی قرار گرفت، زره را به خانه ی یک یهودی انداخت و افرادی را مأمور کرد که بگویند: یهودی سارق است، نه فلانی. پیامبر، طبق ظاهر، حکم به تبرئه آن مسلمان کرد. اما نزول این آیه، آن یهودی را تبرئه کرد.

«خصیم» به کسی گفته می شود که از ادعایی طرفداری می کند و خائن به کسی گفته

می شود که در محضر قاضی ادعای امری باطل می کند. (۱)

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: من طبق ظاهر حکم می کنم، اما چنانچه حق با شما نیست به اتکای قضاوت من چیزی از کسی نگیرید که قطعه ای از دوزخ است.

امام صادق علیه السلام فرمود: جانشینان بر حق پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله همانند خود آن حضرت باید بر اساس قرآن قضاوت نمایند. (۲)

پیام ها:

۱- قرآن، پایه ی قضاوت و عدالت میان مردم است. «إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ»

۲- قاضی باید از قانون قرآن، آگاهی کامل داشته باشد. «أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ لِتَحْكُمَ»

۳- فراگیری قرآن و سنت شرط قاضی شدن است. «أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ ... لِتَحْكُمَ ... أَرَاكَ اللَّهُ»

۴- چون نزول قرآن بر اساس حق است، قضاوت ها هم باید بر مبنای حق باشد، نه وابستگی های حزبی، گروهی، منطقه ای و نژادی. «بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ»

۵- رفتار به عدالت، حتی نسبت به غیر مسلمانان هم ضروری است. (با توجه به شأن نزول دوم) لِتَحْكُمَ ... بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ

۶- قضاوت، از شئون انبیاست. تنها ابلاغ احکام کافی نیست، اجرای احکام نیز وظیفه است. «لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ»

۷- کفر اشخاص، دلیل تهمت به آنان نمی شود. (با توجه به شأن نزول)

۸- پیامبر، علاوه بر قانون و کتاب، از امدادهای الهی برخوردار است. «أَرَاكَ اللَّهُ»

۹- خداوند علاوه بر قرآن برنامه های دیگری به پیامبرش نشان داد. «أَرَاكَ اللَّهُ» و فرمود: «لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِهِ»

۱۰- خداوند، پیامبرش را حفظ می کند و توطئه ها و صحنه سازی ها را فاش می سازد. «أَرَاكَ اللَّهُ»

ص: ۱۵۲

۱- ۱. تفسیر راهنما.

۲- ۲. کافی، ج ۱، ص ۲۶۸.

۱۱- قانون محترم است، ولی برای جلوگیری از سوء استفاده ها باید چاره ای جست. در اینجا، امداد الهی چاره ی کار شد. ﴿بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ﴾

۱۲- دفاع و حمایت از خائن ممنوع است. «وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا»

۱۳- خائنان نباید امیدی به حمایت رهبران دینی داشته باشند. «وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا»

۱۴- قضاوت، مقامی است که متصدی آن، اگر معصوم هم باشد باز استغفار می طلبد. «وَأَسْتَغْفِرِ اللَّهَ»

۱۵- از افتخارات اسلام این است که حتی اگر به یک یهودی ظلم شود، شخص اول اسلام برای مسلمانانی که سوء قصدی داشته اند باید استغفار کند.

﴿وَأَسْتَغْفِرِ اللَّهَ﴾

۱۶- اگر قرآن، ساخته و پرداخته ی خود پیامبر بود، هرگز آیاتش فرمان استغفار به رسول خدا نمی داد. «وَأَسْتَغْفِرِ اللَّهَ»

۱۷- قاضی باید همواره برای دوری از هوای نفس استغفار کند. «أَسْتَغْفِرِ اللَّهَ»

۱۸- استغفار، مایه بهره گیری از مغفرت و رحمت پروردگار است. «غَفُورًا رَحِيمًا»

۱۹- خداوند علاوه بر بخشیدن گناه مهربان است. «غَفُورًا رَحِيمًا»

﴿وَلَا تُجَادِلْ عَنِ الدِّينِ يُحْتَابُونَ أَنْفُسَهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ خَوَانًا أَثِيمًا﴾ (۱۰۷)

و از کسانی که به خود خیانت می ورزند، دفاع مکن که خداوند خیانت پیشگان گنهکار را دوست ندارد.

نکته ها:

ظلم و خیانت به مردم، خیانت به خود است. زیرا آثار سوء زیر را بدنبال دارد:

الف: سبب از دست دادن روحیه ی صفا و عدالتخواهی است.

ب: عامل محروم کردن مظلومانی است که فردا به پا خواهند خواست.

ج: موجب آماده کردن قهر و دوزخ الهی برای خود است.

د: جامعه را آلوده می کند و این آلودگی دامن خود خائن را هم می گیرد.

پیام ها:

۱- دفاع از خائن، حرام و رضایت به خیانت، به معنای شرکت در جرم است.

لَا تُجَادِلْ ...

۲- حاکم اسلامی باید پشتیبان مظلومان باشد، نه حامی ظالم. وَلَا تُجَادِلْ ...

۳- عناوین، قدرت ها، تهدیدها، جو و افکار عمومی، هیچ یک مجوز همکاری با خائن نیست. وَلَا تُجَادِلْ ...

۴- رهبر جامعه و قاضیان باید خائنان را بشناسند و نقشه هایشان را بدانند، تا بتوانند موضعگیری مناسب داشته باشند. «وَلَا تُجَادِلْ»

۵- هم از گذشته باید استغفار کرد، (آیه قبل) و هم نسبت به آینده هشیار بود.

لَا تُجَادِلْ ...

۶- در فرهنگ قرآن، افراد جامعه به منزله ی اعضای یک پیکرند و خیانت به جامعه به منزله ی خیانت به خود است. «يَخْتَانُونَ أَنْفُسَهُمْ»

۷- حساب خیانت های جزئی و ناآگاهانه، از خیانت توطئه گران فسادانگیز، جداست. «يَخْتَانُونَ، خَوَان، اِثِم»

۸- آنکه با خیانت، محبت خود را از مردم می بُرد، محبت خدا هم از او قطع خواهد شد. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ»

۹- در انسان غریزه ی محبوب شدن است که باید از این غریزه برای تربیت استفاده کرد. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ»

۱۰- حُبّ و بغض خداوند، ملاک انتخاب و حرکت رسول خدا و مؤمنان است.

إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ ...

يَسْتَخْفُونَ مِنَ النَّاسِ وَلَا يَسْتَخْفُونَ مِنَ اللَّهِ وَهُوَ مَعَهُمْ إِذْ يُبَيِّنُونَ مَا لَا يَرْضَى مِنَ الْقَوْلِ وَكَانَ اللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطًا ﴿١٠٨﴾

(آنان خیانت خود را) از مردم پنهان می کنند، ولی نمی توانند از خداوند پنهان دارند، در حالی که او آنگاه که شبانه، سخنان غیر خدایسندانه می گویند (و توطئه های پنهانی می کنند) با آنان است و خداوند همواره به آنچه انجام می دهند، احاطه دارد.

پیام ها:

۱- بهره گیری از جلسات مخفی شبانه برای توطئه، از شیوه های کار منافقان خائن است. «يَسْتَخْفُونَ، يُبَيِّنُونَ»

۲- مهم ترین عامل تقوا، ایمان به حضور و آگاهی خداوند و احاطه ی او به همه ی گفته ها و کارهاست. «هُوَ مَعَهُمْ، مُحِيطًا»

۳- خداوند از نزدیک، ناظر بر اعمال ماست. «هُوَ مَعَهُمْ»

۴- گفتار نیز، جزء اعمال است. با این که آیه درباره ی گفتارهای ناپسند سخن می گوید، ولی تعبیر «بِمَا يَعْمَلُونَ» می کند.

هَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ جَادَلْتُمْ عَنْهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَمَنْ يُجَادِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَمْ مَنْ يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكَيْلًا ﴿١٠٩﴾

هان شما همانها هستید که در زندگی دنیا از ایشان (خائنان) جانبداری کردید، پس چه کسی در روز قیامت در برابر خداوند از آنان جانبداری خواهد کرد؟ یا چه کسی (در آن روز،) وکیل و مدافع آنان خواهد شد؟

نکته ها:

در سه آیه ۱۰۷ تا ۱۰۹، به سه گروه سه هشدار داده شده است:

به قاضی می گوید: مواظب باش از مرز حق تجاوز نکنی. «بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ»

ص: ۱۵۵

به خائن می گوید: خدا ناظر کار توست. «هُوَ مَعَهُمْ»

به مدافع خائن می گوید: تلاش شما به درد قیامت نمی خورد. «فَمَنْ يُجَادِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

پیام ها:

۱- خائنان، به حامیان امروز خود دلخوش نباشند که فردایی هست. همه ی حمایت ها از خائنان، موقت و زودگذر است. «فَمَنْ يُجَادِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

۲- حکم دادگاه در دنیا نافذ است، ولی مجرم، حساب کار خود را برای قیامت بکند که آن روز تنهاست. «فَمَنْ يُجَادِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

۳- وکیل مدافع خائن نشویم و فریب حق الوکاله ی او را نخوریم. «فَمَنْ يُجَادِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ»

۴- مظلومانی که در دنیا نتوانند حقشان را بگیرند، دلگرم باشند که در قیامت، پشتیبان دارند و به حساب ظالم رسیدگی می شود. «فَمَنْ يُجَادِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ ...»

وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ يَجِدِ اللَّهَ غَفُورًا رَحِيمًا (۱۱۰)

و هر کس بدی کند یا بر خویشتن ستم نماید سپس از خداوند آمرزش طلبد، خداوند را آمرزنده و مهربان خواهد یافت.

نکته ها:

در کنار آیه قبل که تهدید خائن بود، این آیه راه توبه به روی او می گشاید.

«سوء» در لغت، به معنای زیان رسانی به دیگران هم آمده است. پس آیه هم ظلم به مردم و هم ستم به خویش را مطرح می کند. چنانکه برخی مراد از «سوء» را گناه صغیره و مراد از «ظلم به نفس» را گناهان کبیره دانسته اند. (۱)

ص: ۱۵۶

پیام ها:

- ۱- انسان حق ندارد حتی به خودش ظلم کند و گناه در حقیقت ظلم به خویشتن است. «يُظْلِمُ نَفْسَهُ» □
 - ۲- راه بازگشت برای خطاکاران باز است. «يَسْتَغْفِرِ اللَّهُ» □
 - ۳- میان استغفار بنده و مغفرت الهی، فاصله ای نیست. «يَسْتَغْفِرِ اللَّهُ يَجِدِ اللَّهُ غَفُورًا» □ □
 - ۴- توبه ی واقعی چنان شیرین است که انسان، رحمت الهی را در درون خود احساس می کند. «يَجِدِ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا» □
 - ۵- خداوند نه تنها بدی ها را می بخشد، بلکه مهربان هم هست. «غَفُورًا رَحِيمًا» □
- وَمَنْ يَكْسِبْ إِثْمًا فَإِنَّمَا يَكْسِبُهُ عَلَىٰ نَفْسِهِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿۱۱۱﴾ □ □
- و هر کس گناهی مرتکب شود، پس در حقیقت به زیان خود مرتکب شده و خداوند دانا و حکیم است.

نکته ها:

گناه که تجاوز از مرز قانون الهی است، صفای دل و تقوای روح و عدالت را از بین می برد و این بزرگ ترین خسارت است. علاوه بر آنکه در نظام هستی و سنت های الهی، نتیجه ظلم به مردم، دیر یا زود به خود ظالم می رسد. «فَإِنَّمَا يَكْسِبُهُ عَلَىٰ نَفْسِهِ» □

پیام ها:

- ۱- هر گناهی در روح و جان انسان، اثر مستقیم دارد. «يَكْسِبُهُ عَلَىٰ نَفْسِهِ» □
- ۲- انسان در انجام گناه مجبور نیست و گناه را با اختیار و اراده خود انجام می دهد.

«یکسب» □

- ۳- در بازگرداندن آثار بد گناه به گناهکار هیچ خطائی رخ نمی دهد و کاری

ص: ۱۵۷

حکیمانه است. «عَلِيمًا حَكِيمًا»

۴- کار حکیمانه مشروط به آگاهی و علم است. «عَلِيمًا حَكِيمًا»

وَمَنْ يَكْسِبْ خَطِيئَةً أَوْ إِثْمًا ثُمَّ يَزِمْ بِهِ بَرِيئًا فَقَدِ احْتَمَلَ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا (۱۱۲)

و هر کس که خطا یا گناهی مرتکب شود، سپس آن را به بی گناهی نسبت دهد، به یقین بار تهمت و گناه آشکاری را بر دوش گرفته است.

نکته ها:

«خطا» به معنای لغزش است، عمدی یا غیر عمدی، ولی «اثم» گناه عمدی است.

تهمت، از گناهان بسیار بزرگی است که موجب ذوب شدن ایمان و محو عدالت و اعتماد در جامعه و سبب عذاب اخروی است. امام صادق علیه السلام فرمود: تهمت به بی گناه، از کوههای عظیم سنگین تر است. (۱)

«بهتان» به دروغی گفته می شود که انسان از شنیدن آن بهت زده می شود.

امام صادق علیه السلام فرمود: غیبت آن است که درباره ی برادر دینی خود چیزی را که خدا بر او پوشانده ابراز کنی، ولی اگر درباره ی او چیزی بگویی که در او نیست، بهتان است. (۲)

پیام ها:

۱- تهمت، پرتاب تیر به آبروی مردم است. «يَزِمُ بِهِ»

۲- تهمت به بی گناه از هر نژاد و مکتب و در هر سنّ و شرایطی که باشد، حرام است. «يَزِمُ بِهِ بَرِيئًا»

۳- تهمت زنده، بار سنگینی از گناه را به دوش می کشد. «فَقَدِ احْتَمَلَ» (تنوین در دو کلمه «بُهْتَانًا» و «إِثْمًا» نشانه ی عظمت گناه است.)

ص: ۱۵۸

۱- ۱). سفینه البحار، ماده «بهت»؛ کافی ج ۲، باب التهمه.

۲- ۲). وسائل، ج ۱۳، ص ۲۸۶.

وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ وَرَحْمَتُهُ لَهَمَّتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ أَنْ يُضَمُّوكَ وَمَا يُضَمُّونَ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ وَمَا يَضُرُّونَكَ مِنْ شَيْءٍ وَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ وَكَانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا ﴿١١٣﴾

و اگر فضل و رحمت خداوند بر تو نبود، گروهی از آنان تصمیم داشتند که تو را از مسیر حق گمراه کنند، اما جز خودشان را گمراه نمی کنند و به تو هیچ زیانی نمی زنند. و خداوند کتاب و حکمت را بر تو نازل کرد، و آنچه را نمی دانستی به تو آموخت. و فضل خداوند بر تو، بسی بزرگ بوده است.

نکته ها:

ممکن است این آیه، همانند آیه ۱۰۵، مربوط به ماجرای تهمت سرقت به یک بی گناه و شهادت دادن جمعی به دروغ، بر سرقت باشد، که پیامبر طبق گواهی آنان، داوری کرد. و ممکن است مربوط به گروهی باشد که به دیدار پیامبر آمدند و گفتند: با دو شرط حاضریم با تو بیعت کنیم، یکی آنکه بت ها را با دست خود نشکنیم و دیگر آنکه تا یک سال دیگر، بت «عزی» را پرستش کنیم. آیه نازل شد و این خواسته را رد کرد.

پیام ها:

- ۱- دشمنان، حتی برای پیامبر و لغزاندن او طرح و برنامه دارند، پس رهبران جامعه باید به هوش باشند. «يُضِلُّوكَ»
- ۲- تصمیم به منحرف ساختن دیگران، در حقیقت تصمیم به منحرف کردن خود است. «وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ»
- ۳- خداوند، آنگونه که قرآن را بیمه کرده «إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَكَاافِظُونَ» (۱)، پیامبرش را نیز بیمه می کند. «وَمَا يُضُرُّونَكَ مِنْ شَيْءٍ»

ص: ۱۵۹

۴-تعلیم حکمت و فرستادن کتاب، نمونه ی روشن فضل و لطف الهی و رمز عصمت پیامبر صلی الله علیه و آله است. «أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَكَ»

۵-خداوند به پیامبرش، علم غیب و اسرار را می آموزد. «عَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ»

۶-از نشانه های حَقَانِیت پیامبر، این است که می گوید: تو بدون تعلیم الهی امکان آگاهی از اموری را نداشتی. آری، اگر قرآن ساخته پیامبر بود، هرگز به خودش نسبت جهل نمی داد. «عَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ»

۷-خداوند معلّم پیامبر است، پس هیچ خطا و اشتباهی در تعلیم، رخ نمی دهد.

«عَلَّمَكَ»

۸-مدار علم بشر حتّی پیامبر خدا، محدود است. «مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ»

لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا (۱۱۴)

در بسیاری از (جلسات و) سخنان در گوشه آنان، خیری نیست، مگر (سخن) کسی که به صدقه یا کار نیک یا اصلاح و آشتی میان مردم فرمان دهد و هر کس برای کسب رضای خدا چنین کند پس به زودی او را پاداشی بزرگ خواهیم داد.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام فرمود: مراد از معروف در آیه، قرض الحسنه دادن است. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: ایجاد خوش بینی و اصلاح ذات البین حتّی با دروغ گفتن، عملی پسندیده است. (۲)

ص: ۱۶۰

۱-۱) کافی ج ۴ ص ۳۴.

۲-۲) کافی ج ۲ ص ۳۴۱

۱-نجوا، جز در موارد استثنایی، ناپسند است، چون سبب سوء ظن میان مؤمنان می شود. «لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ»

۲-در اظهار نظر، باید منصفانه رفتار کرد. همه ی نجواها را زیر سؤال نبریم. «فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ»

۳-گاهی آشتی دادن میان مردم، ایجاب می کند که با هر یک از طرفین، مخفیانه گفتگو کنیم. «إِصْلَاحِ بَيْنِ النَّاسِ»

۴-گاهی امر به معروف یا صدقه ی آشکار، سبب شرمندگی و لجاجت طرف می شود، باید با نجوا و پنهانی عمل کرد. «أَوْ مَعْرُوفٍ»

۵-اهمیت آبروی مردم، تا حدی است که نجوا، ناپسند، به خاطر حفظ آن پسندیده می شود و صدقه و امر به معروف مخفیانه، زشتی نجوا را تحت الشعاع قرار می دهد. «إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ ...»

۶-ارزش کارها به اخلاص است. «إِيتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ» ۷-انجام هر کار خیر پنهانی و محرمانه، نشان اخلاص نیست، شاید خود تظاهر باشد. «وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ إِيْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ»

۸-خدمت به جامعه، دعوت به نیکوکاری و همزیستی مسالمت آمیز سبب دریافت اجر عظیم است. «نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا»

«وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَ نُصَلِّهِ جَهَنَّمَ وَ سَاءَتْ مَصِيرًا» (۱۱۵)

و هرکس پس از آنکه هدایت برایش آشکار شد با پیامبر مخالفت کند و راهی جز راه مؤمنان را پیروی کند، او را بدان سوی که روی کرده بگردانیم و او را به دوزخ افکنیم که سرانجام بدی است.

نکته ها:

این آیه درباره ی کسانی است که پس از پذیرش اسلام و رسالت پیامبر، به مخالفت آگاهانه با دستورات ایشان می پردازند و راه خود را از راه جماعت مسلمانان جدا می کنند.

«مُشَاقَّةَ رَسُولٍ» یعنی خودت را یک شِقِّ و رسول اکرم صلی الله علیه و آله را شِقِّ دیگر قرار دهی. به کارشکنی پرداززی و دست به مخالفت آگاهانه همراه با عداوت بزنی.

شقاق و مخالفت با پیامبر خدا انواع مختلفی دارد، مانند: انکار کل دین، ایمان به بعضی و کفر به بعضی دیگر، تحریف، توجیه و حيله های شرعی.

پیام ها:

۱- علم و شناخت مسئولیت آور است و کیفر مخالفان پیامبر زمانی است که حَقَّانیت پیامبر اکرم را فهمیده باشند. وَ مَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ ...

نُضِلِّهِ جَهَنَّمَ

۲- سیره ی عملی مسلمانان به شرطی حجت است که با سنت و راه رسول الله مخالفتی نداشته باشد. مَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ ... يَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ ... نُضِلِّهِ جَهَنَّمَ

۳- پیامبر اسلام و مؤمنان در یک جبهه قرار دارند و مخالفت با جامعه اسلامی، مخالفت با پیامبر است. يُشَاقِقِ الرَّسُولَ ... وَ يَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ

۴- تسلیم بودن در برابر رسول خداوند واجب و مخالفت با او حرام است. «وَ مَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ»

۵- تفرقه افکنی در صفوف مسلمانان سبب دوزخ است. يَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ ...

نُضِلِّهِ جَهَنَّمَ

۶- خداوند، کسی را بدون اتمام حجت به دوزخ نمی برد. «بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَى»

۷- حساب افراد قاصر و مستضعف که صدای حق را نمی شنوند، یا قدرت تشخیص ندارند، از حساب افراد آگاه و لجوج، جداست. «بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَى»

۸- مقدمات سقوط انسان، به دست خود اوست. مَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ ... نُضِلِّهِ جَهَنَّمَ

۹- هر راهی جز راه مؤمنان واقعی، به دوزخ منتهی می شود. يَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ

۱۰- نتیجه‌ی مخالفت با رسول خدا و امت اسلامی، تحت ولایت غیر خدا در آمدن و سقوط در جهنم است. «تَوَلَّى مَا تَوَلَّى»

۱۱- خداوند، نعمت‌های خود را از منحرفان قطع نمی‌کند و هر کس را در مسیری که خودش انتخاب کرده است، یاری می‌دهد. «تَوَلَّى مَا تَوَلَّى»

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا «۱۱۶»

همانا خداوند از اینکه به او شرک ورزیده شود (بدون توبه) در نمی‌گذرد ولی پائین‌تر و کمتر از آن را برای هر کس که بخواهد (و شایسته بداند) می‌بخشد. و هر کس به خداوند شرک ورزد حتماً گمراه شده است، گمراهی دور و دراز.

نکته‌ها:

این آیه با اندک تفاوتی در آیه‌ی ۴۸ همین سوره گذشت. آری، در هدایت و تربیت تکرار لازم است.

تا ریشه‌ی شرک که یک مرض روحی عمیق است قطع نشود، اخلاق و اعمال صالح سودی ندارد. توبه، درمان شرک است و مشرک باید از مدار شرک بیرون آید تا عفو و رحمت الهی شامل او شود.

این آیه، امیدبخش‌ترین آیات قرآن است. (۱)

پیام‌ها:

۱- مخالفت با رسول خدا و شکستن وحدت مسلمانان (که در آیه قبل آمده بود) نوعی شرک است. وَ مَنْ يُشَاقِقِ ... يُشْرِكْ بِهِ

ص: ۱۶۳

۲- شرک، بزرگ ترین گناه نابخشودنی است. «لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ»

۳- انسان باید در حالتی بین بیم و امید نسبت به مغفرت الهی باشد. «لِمَنْ يَشَاءُ»

۴- شرک، مایه گمراهی و دوری از هرگونه کمال است. «ضَلَالًا بَعِيدًا»

إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِنَاثًا وَإِنْ يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا (۱۱۷)

(مشرکان) به جای خدا، جز معبودانی مؤنث (که نام زن بر آنها نهاده اند مانند لالت و مناه و عَزَى) نمی خوانند و جز شیطان سرکش و طغیانگر را نمی خوانند.

نکته ها:

آیه ی قبل، مشرکان را در ضلالت و گمراهی دانست، این آیه، علت آن را پرستش بت ها و پیروی از شیطان می داند.

مراد از معبودان مؤنث در آیه «إِنَاثًا»، یا بت هایی است که مشرکان نام های مؤنث چون لالت و مناه و عَزَى بر آنها می گذاشتند و یا فرشتگان که به عقیده ی مشرکان دختران خدا بودند. شاید هم مراد از «اناث» در آیه، موجود تأثیرپذیر و ضعیف است و لذا صلاحیت پرستش را ندارد.

پیام ها:

۱- معبودهای غیر الهی، یا ضعیفند یا طغیانگر. إِلَّا إِنَاثًا ... إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا

۲- فرار از معبود حق، راهی جز پناه به معبودهای باطل و شیطان ندارد. إِلَّا إِنَاثًا ...

إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا

۳- همه ی راههای انحرافی، به یک راه- پیروی از شیطان- منتهی می شود. «إِنْ يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا»

۴- پرستش هر معبودی جز خداوند در حقیقت شیطان پرستی است. يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ ... شَيْطَانًا مَرِيدًا

لَعَنَهُ اللَّهُ وَقَالَ لَأَتَّخِذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا ﴿١١٨﴾

وَأُضِلُّهُمْ وَأُلْمَسِّيهِمْ وَأَمْرُهُمْ فَلَئِبَتُنَّ آذَانَ الْأَنْعَامِ وَأَمْرُهُمْ فَلَئِبَتُنَّ خَلْقَ اللَّهِ وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُبِينًا ﴿١١٩﴾

خداوند لعنتش کند وقتی که گفت: من حتماً از بندگان تو سهمی معین خواهم گرفت (و گروهی را منحرف خواهم کرد). و حتماً آنان را گمراه می کنم و قطعاً به آرزوها سرگرمشان می سازم و دستورشان می دهم که گوش چهارپایان را بشکافند (تا علامت باشد که این حیوان سهم بت هاست) و به آنان فرمان می دهم که آفرینش خدا را دگرگون سازند. و هر کس به جای خدا، شیطان را دوست و سرپرست خود بگیرد، بی گمان زیان کرده است، زبانی آشکار.

نکته ها:

جمله «الْمَسِّيَّهُمْ» به معنای القای آرزوهای پوچ و بیجا است.

شکافتن گوش حیوان، از برنامه های خرافی جاهلیت بود که پس از آن، سوار شدن و ذبح و هر استفاده ای را از آن حیوان حرام می پنداشتند.

تأکیدهای بسیار شیطان بر گمراه ساختن مردم، که در این دو آیه آمده، هشدار بر صاحبان ایمان است.

عبارت «مِنْ عِبَادِكَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا» را دو گونه می توان معنا کرد:

الف: بعضی از بندگان را گمراه می کند.

ب: از هر بنده ای لحظاتی را شیطانی می کند.

در روایتی می خوانیم: جمله «فَلَئِبَتُنَّ خَلْقَ اللَّهِ» تغییر دین خدا را نیز شامل می شود. (۱)

ص: ۱۶۵

اسلام، اجازه ی بی مصرف ماندن یک حیوان را نمی دهد تا چه رسد به بی مصرف ماندن انسان ها. «فَلْيَبْتِكُنْ أَذَانَ الْأَنْعَامِ»

پیام ها:

۱- شرک ورزیدن در دام شیطان قرار گرفتن است. إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِنَاثًا ...

لَا تَخِذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ

۲- شیطان، دشمن دیرین انسان است، به هوش باشیم در دام او نیفتیم. «لَا تَخِذَنَّ»

۳- شیطان برای گمراهی انسان، آخرین تلاش خود را می کند. (تمام آیه ی ۱۱۹)

۴- شیطان، همه را نمی تواند گمراه کند. «لَا تَخِذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ»

۵- شیطان، خالقیت خدا را قبول دارد. «عِبَادِكَ»

۶- خطر وسوسه ها، جدی و دائمی است، دشمن خود را بشناسیم. (حرف لام که بر سر تمام افعال آمده است نشانه جدی بودن خطر است). لَا تَخِذَنَّ ...

۷- شیطان، هر کس را به نحوی گمراه می کند. بدعت در دین، تغییر در آفرینش.

لَأْمَنِّيَنَّهُمْ

فَلْيَبْتِكُنْ،

فَلْيَغَيِّرَنَّ

۸- آرزوهای طولانی از القائنات شیطان است. «لَأْمَنِّيَنَّهُمْ»

۹- شیطان، ابتدا در فکر و روح انسان اثر می گذارد، سپس او را تسلیم خود می گرداند. (جمله ی گمراه کردن و آرزوی طولانی ابتدا مطرح شده، سپس فرمان دادن) «لَأْضِلَّنَّهُمْ وَ لَأْمَنِّيَنَّهُمْ وَ لَأْمُرَّنَّهُمْ»

۱۰- انسان فطرتاً در مسیر حق است. کلمه «اضلال» در جایی بکار می رود که قبلاً مسیر حق باشد. «لَأْضِلَّنَّهُمْ»

۱۱- شیطان مردم را به حرام کردن حلال های الهی دعوت می کند. «فَلْيَبْتِكُنْ أَذَانَ الْأَنْعَامِ» ۱۲- آرزوها زمینه اطاعت پذیری از شیطان است. «لَأْمَنِّيَنَّهُمْ وَ لَأْمُرَّنَّهُمْ»

۱۳- خرافات، از القائنات شیطانی است. «فَلْيَبْتِكُنْ أَذَانَ الْأَنْعَامِ»

۱۴- تغییر مخلوقات (نظیر زن را به مرد و مرد را به زن تبدیل کردن) کاری حرام و

ص: ۱۶۶

شیطانی است. «فَلْيَعِزَّنْ خَلْقَ اللَّهِ» امام صادق فرمود: یعنی دستورات و دین خدا را تغییر می دهند.

۱۵- اطاعت از شیطان در حقیقت پذیرش ولایت اوست. «يَتَّخِذِ الشَّيْطَانُ وَلِيًّا»

۱۶- تنها خداوند شایسته ولایت بر انسان است. «وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُبِينًا»

يَعِدُهُمْ وَيُمَنِّيهِمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا» (۱۲۰)

أُولَئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَلَا يَجِدُونَ عَنْهَا مَحِيصًا» (۱۲۱)

(شیطان) به آنان وعده می دهد و ایشان را در آرزو می افکند و شیطان جز فریب، وعده ای به آنان نمی دهد. آنانند که جایگاهشان دوزخ است و از آن راه گریزی نیابند.

نکته ها:

«محیص» از «حیص» به معنای عدول و صرف نظر کردن است.

وقتی آیه ی ۱۳۵ آل عمران در مورد بخشایش گناهان از سوی خداوند نازل شد ابلیس با فریادی یارانش را جمع کرد و گفت: با توبه ی انسان، همه ی زحمات ما ناکام می شود. هر یک سخنی گفتند. یکی از شیاطین گفت: هر گاه کسی تصمیم به توبه گرفت، او را گرفتار آرزوها و وعده ها می کنم تا توبه را به تأخیر اندازد. ابلیس راضی شد. (۱)

هم خدا و هم شیطان وعده داده اند، ولی وعده ی الهی راست «وَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ» (۲) و وعده های شیطان جز دروغ و فریب چیز دیگری نیست. «وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا»

نشانه ی وعده های شیطان، دعوت به تنگ نظری و فساد است. در آیه ی دیگر می خوانیم:

«الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ» (۳)

ص: ۱۶۷

۱- ۱). تفسیر صافی.

۲- ۲). حج، ۴۷.

۳- ۳). بقره ۲۶۸.

اینجا تشویق است). مَاوَاهُمْ جَهَنَّمَ ... سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ

۴- لذت های دنیا، نگرانی از دست دادن دارد، اما نعمت های بهشت، جاودانه است. «خَالِدِينَ فِيهَا»

۵- با مقایسه ی وعده های دروغ شیطان و وعده های راست خدا، به وعده ی الهی دل ببندیم. «وَعَدَ اللَّهُ حَقًّا»

لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ وَلَا أَمَانِي أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَى بِهِ وَلَا يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا» (۱۲۳)

(پاداش و عقاب و برتری) به آرزوهای شما و آرزوهای اهل کتاب نیست! هر که بدی کند بدان کیفر داده می شود و جز خدا، برای خویش سرپرست و یاور نیابد.

نکته ها:

مسلمانان به خاتمیت پیامبر اسلام و اینکه بهترین امتند افتخار می کردند. (۱) و اهل کتاب نیز به سابقه ی خود می بالیدند و می گفتند: جز ایام معدودی در آتش نخواهیم بود. (۲) این آیه در تصحیح پندار هر دو گروه، ملاک را «عمل» قرار داد.

در دو آیه ی قبل، امانی و آرزوها را از شیطان دانست، در این آیه آرزوهای باطل را رد می کند.

تعبیر «يُجْزَى بِهِ» شامل جزای دنیوی، یا اخروی یا هر دو می باشد. روایات، جزای خلافتکاری مؤمن را گرفتاری ها و سختی های دنیا و برزخ معرفی کرده است. (۳)

برخی مسلمانان انتظار داشتند که پیامبر صلی الله علیه و آله در مشاجره آنها با اهل کتاب، از مسلمانان جانبداری کند، در حالی که اصل بر عدالت است، نه حمایت. (۴)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در پاسخ کسی که از جمله ی «من يعمل سوءً یجز به» به وحشت افتاده بود،

ص: ۱۶۹

۱-۱. آل عمران، ۱۱۰.

۲-۲. بقره، ۸۰.

۳-۳. تفسیر اطیب البیان.

۴-۴. تفسیر المیزان.

فرمود: امراض جسمی و گرفتاری‌ها، نوعی کیفر اعمال انسان است. (۱)

پیام‌ها:

- ۱- از خیال‌ها و آرزوهای بی‌اساس بپرهیزید، که کارآیی ندارد. «لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ»
 - ۲- در هر گروه و قشری افراد پر توقع و امتیازطلب پیدا می‌شود. «لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ، أَهْلِ الْكِتَابِ»
 - ۳- در گفتار و داوری منصفانه عمل کنید و اگر انتقاد می‌کنید از ضعف همه بگویید. «لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ وَلَا أَمَانِي أَهْلِ الْكِتَابِ»
 - ۴- در انتقاد یا رفع عیب، از خودتان شروع کنید. جمله «لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ» قبل از جمله «أَمَانِي أَهْلِ الْكِتَابِ» است.
 - ۵- قاطعیت بجا و ایستادگی در مقابل امتیازطلبی‌های پوچ، از بهترین شیوه‌های تربیت است. «لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ»
 - ۶- اسلام بر واقعیات استوار است، نه بر خیالات یا تمایلات افراد. «لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ ...»
 - ۷- خداوند عادل است و پاداش و کیفرش بر اساس عمل است. «مَنْ يَعْمَلْ»
 - ۸- در مکتب وحی، همه در برابر قانون برابرند. «مَنْ يَعْمَلْ» (سوء استفاده و امتیاز طلبی از نام و آرم ممنوع است)
 - ۹- اصل، عمل است نه شعار، ضابطه است نه رابطه! «مَنْ يَعْمَلْ»
- وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظَلَّمُونَ نَفِيرًا (۱۲۴)
- و هر فردی که کارهای شایسته انجام دهد، چه مرد باشد و چه زن، در حالی که مؤمن باشد، پس آنان به بهشت وارد می‌شوند و کمترین ستمی به آنان نمی‌شود.

ص: ۱۷۰

نکته ها:

کلمه ی «نقیر» از نوک زدن گرفته شده و به گودی هسته ی خرما که گویا نوک خورده است، گفته می شود.

در آیه ی قبل «مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا» بود، اینجا «يَعْمَلُ مِنَ الصَّالِحَاتِ»، یعنی کیفر و پاداش، هر دو بر پایه ی «عمل» است.

در این آیه بهشت، و در آیه ی ۹۷ سوره ی نحل، علاوه بر آن «حیات طیبه» بیان شده است: «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً وَ لَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

پیام ها:

۱- عامل ورود به بهشت، ایمان و عمل صالح است، نه نژاد و ادعا و آرزو. آیه ی قبل و لَيْسَ بِأَمْثَلِكُمْ ... مَنْ يَعْمَلُ مِنَ الصَّالِحَاتِ

...

۲- همه ی نژادها، رنگ ها، ملل و طبقات، در بهره گیری از لطف خدا یکسانند.

«مَنْ يَعْمَلُ»

۳- با انجام برخی کارهای صالح، به بهشت امید داشته باشید. چون کمال بی نهایت است و قدرت کسب انسان محدود. «مَنْ الصَّالِحَاتِ»

۴- زن و مرد، در رسیدن به کمالات معنوی برابرند. «مِنْ ذَكَرٍ وَ أُنْثَىٰ» بر خلاف اعتقادات گروهی از یهود و مسیحیان. (۱)

۵- ایمان، شرط قبولی اعمال است و خدمات انسان های بی ایمان، در همین دنیا جبران می شود و ارزش اخروی ندارد. (۲) مَنْ يَعْمَلُ ... وَ هُوَ مُؤْمِنٌ

۶- جزای مؤمن نیکوکار بهشت است. «فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ»

۷- کارهای نیک، گرچه اندک باشد ارزش دارد. «وَ لَا يُظَلَّمُونَ نَقِيرًا»

ص: ۱۷۱

۱- ۱). تفسیر فرقان.

۲- ۲). تفسیر المیزان.

وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا ﴿١٢٥﴾

و دین و آیین چه کسی بهتر از آن کس است که خود را تسلیم خدا کرده، در حالی که نیکوکار است و از آیین ابراهیم حق گرا پیروی کرده است؟ و خداوند، ابراهیم را به دوستی خود برگزید.

نکته ها:

در دو آیه ی قبل، اصل را بر «عمل» دانست، نه انتساب به اسلام یا مسیحیت. این آیه برای جلوگیری از آن است که تصور نشود همه ادیان و عقاید یکسانند.

مخفی نماند که تسلیم خدا بودن، از رضا به قضای او بالاتر است. چون در مقام رضا، انسان راضی خود را کسی می داند ولی در تسلیم، انسان برای خود ارزشی در برابر خدا قائل نیست. (۱)

«حنیف» یعنی کسی که از راه انحرافی به حق گرویده است، بر عکس «جنیف» که کسی را گویند که از حق به باطل گرویده است.

«خلیل» یا از ریشه ی «خُلَّت» به معنای دوستی است، یا از «خَلَّت» به معنای نیاز است، ولی معنای اول مناسب تر است.

طبق روایات، مقام خلیل الهی ابراهیم، به خاطر سجده های بسیار، اطعام مساکین، نماز شب، رد نکردن سائل و مهمان نوازی او بوده است. (۲)

پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله تابع آیین حضرت ابراهیم علیه السلام است. «أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنْ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا» (۳)

ابراهیم، «خلیل الله» است و محمد، «حبیب الله». (۴)

کسانی که وجهه ی خود را الهی کنند، برنده اند. چون «كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ» (۵) جز وجه

ص: ۱۷۲

۱-۱. تفسیر اطیب البیان.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

۳-۳. نحل، ۱۲۳.

۴-۴. در المنثور، ج ۲ ص ۲۳۰.

۵-۵. قصص، ۸۸.

الهی، همه چیز فانی است.

پیام ها:

۱- برترین آیین، پیروی از دین ابراهیم است. «وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا»

۲- تسلیم در برابر خداوند و احسان به مردم از اصول ادیان الهی است. أَسْلَمَ ... وَ هُوَ مُحْسِنٌ

۳- مکتب، بر پایه ی ایمان و عمل، هر دو استوار است و هر کدام بدون دیگری ناقص است. أَسْلَمَ ... وَ هُوَ مُحْسِنٌ

۴- بهترین الگوهای مردم کسانی هستند که خداوند آنان را برای خود برگزیده است. «وَ اتَّبَعَ مَلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَ اتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا»

۵- هر کس از باطل روی گرداند خود را آماده مقام خلیل الهی می کند. «حَنِيفًا وَ اتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا»

وَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ وَ كَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطًا ﴿۱۲۶﴾

و آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است تنها از آن خداوند است. و خداوند همواره بر هر چیز احاطه دارد.

نکته ها:

خداوند بر همه ی مخلوقاتش احاطه ی کامل دارد. احاطه ی قهر و تسخیر، احاطه ی علم و تدبیر و احاطه ی خلق و تغییر.

پیام ها:

۱- چون همه چیز از آن خداوند است، پس باید تنها در مقابل اراده ی حکیمانه ی او تسلیم بود. (با توجه به آیه ی قبل) مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ ... لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ

۲- انتخاب ابراهیم به عنوان دوست (آیه قبل)، به خاطر نیاز خداوند نیست.

انسان های برگزیده نیز مملوک او هستند. إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا وَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ ...

۳- مالکیت مطلقه، همراه با علم و احاطه ی کامل بر مملوک، مخصوص خداست.

«بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطٌ»

وَ يَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَ مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ فِي يَدَائِمَى النِّسَاءِ اللَّاتِي لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَ تَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ وَ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوِلْدَانِ وَ أَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامَى بِالْقِسْطِ وَ مَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا «۱۲۷»

و در باره ی (ارث) زنان از تو فتوی می خواهند، بگو: خدا درباره آنها به شما فتوی می دهد، و آیه های قرآن که بر شما تلاوت می شود، درباره زنان یتیم که حقشان را نمی دهید و می خواهید به ازدواجشان در آورید و کودکانی که مستضعفند (به شما فتوی می دهد) که با یتیمان به انصاف رفتار کنید و هر کار نیکی انجام دهید، خدا از آن آگاه است.

پیام ها:

۱- حقوق زن، مورد بحث و گفتگوی مسلمانان صدر اسلام بوده است.

«يَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ»

۲- دفاع از حقوق زنان، کودکان و یتیمان در کنار هم، نشانه ی ظلم به آنان در طول تاریخ است. «النِّسَاءِ، يَتَامَى، الْوِلْدَانِ»

۳- حمایت از حقوق زنان، حکم خدشه ناپذیر خداوند است. «قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ»

۴- تشریح حکم از جانب خداوند است و بیان بر عهده ی پیامبر. «قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ»

۵- سنت های جاهلی را باید با فتوای صریح شکست. «قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ»

۶- به خاطر تفکرات جاهلی، زنان را از ارث محروم نکنید. «لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ»

۷- خدا زنان را مالک دانسته و برایشان بهره ای از ارث قرار داده است. «كُتِبَ لَهُنَّ»

۸- حفظ حقوق یتیمان وظیفه همگان است. «وَ أَنْ تَقُومُوا لِلْیَتَامَىٰ»

۹- باید جامعه اسلامی برای اجرای عدالت در میان یتیمان قیام کند. «تَقُومُوا لِلْیَتَامَىٰ بِالْقِسْطِ»

۱۰- برخورد عادلانه با یتیم، نمونه کار خیر است. «وَ مَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ»

۱۱- خدمت و حمایت از محرومان، فراموش نمی شود. «فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا»

۱۲- ایمان به علم الهی، بهترین تشویق برای انجام کار خیر است. «كَانَ بِهِ عَلِيمًا»

۱۳- علم خداوند به رخدادهای قبل از تحقق آن است. تَفْعَلُوا ... كَانَ بِهِ عَلِيمًا

وَ إِنْ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَ الصُّلْحُ خَيْرٌ وَ أَخْضَرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ وَ إِنْ تُحْسِنُوا وَ تَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا (۱۲۸)

و اگر زنی از شوهرش بیم ناسازگاری یا اعراض داشته باشد بر آن دو باکی نیست که به گونه ای با یکدیگر صلح کنند (گرچه با چشم پوشی بعضی از حقوقش باشد) و صلح بهتر است، ولی بخل و تنگ نظری، در نفس ها حاضر شده (و مانع صلح) است، و اگر نیکی کنید و تقوا ورزید، پس بدانید که همانا خداوند به آنچه می کنید آگاه است.

نکته ها:

«نُشُوز»، از ریشه ی «نشز»- زمین بلند- و معنای آن طغیان است. در آیه ی ۳۴ سخن از نشوز زن بود «تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ» و اینجا کلام از نشوز و سرکشی مرد است.

«شح» در زن، نپوشیدن لباس خوب و ترک آرایش است. و در مرد، پرداختن مهریه و نفقه و نشان ندادن علاقه.

رافع بن خدیج دو همسر داشت، یکی پیر و دیگری جوان. همسر مسن را به خاطر اختلاف هایی طلاق داد و پیش از تمام شدن عده، به او گفت: اگر حاضر باشی به این شرط

با تو آشتی می کنم که اگر همسر جوانم را مقدم داشتم صبر کنی، وگرنه پس از تمام شدن مدت عدّه، از هم جدا می شویم. زن، آشتی را پذیرفت. سپس این آیه نازل شد.

امام صادق علیه السلام در ذیل آیه فرمود: این آیه مربوط به کسی است که از همسرش لذتی نمی برد و بنای طلاقش را دارد، زن می گوید: مرا طلاق نده، اگر خواستی همسر دیگری بگیر و مرا هم داشته باش. (۱)

پیام ها:

۱- علاج واقعه قبل از وقوع باید کرد. در مسائل خانوادگی قبل از آنکه کار به طلاق بکشد باید چاره‌های اندیشید. «خَافَتْ»

۲- گذشت از حقی برای رسیدن به مصلحت بالاتر و حفظ خانواده، مانعی ندارد و بهتر از پافشاری برای گرفتن حق است. «فَلَا جُنَاحَ»

۳- در مسائل خانواده، مرحله ی اول اصلاح خود زوجین، بدون دخالت دیگران است. اگر نشد، دیگران دخالت کنند. «أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا»

۴- بهره ی همسر از همسر، حقی قابل گذشت است. حکمی نیست که قابل تغییر نباشد. «فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا»

۵- حق خانواده بیش از حق شخصی زن یا مرد است. به خاطر حفظ خانواده، باید از حق شخصی گذشت. «وَالصُّلْحُ خَيْرٌ»

۶- صلح، همیشه با پرداخت مال نیست. گاهی گذشت از حق، زمینه ساز مصالحه و آشتی است. و بخل مانع آن است. «وَأُخْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ»

۷- رمز تزلزل بسیاری از خانواده ها، تنگ نظری و بخل و حرصی است که انسان را احاطه کرده است. «وَأُخْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ»

۸- گذشت مرد از تمایلات جنسی و رعایت عدالت میان دو همسر، از نمونه های تقوا و احسان است. «إِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا»

ص: ۱۷۶

۹- نظام حقوقی اسلام با نظام اخلاقی آن آمیخته است. يُضِلِّحَا ... تُحْسِنُوا

۱۰- چه گذشتن از حقّ خود و چه نیکی به همسر، همه در محضر خداوند است.

﴿فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا﴾

۱۱- مرد هوسباز بداند که اگر به خاطر کامیابی خود، همسر قبل را در فشار قرار دهد و او به ناچار مسئله ای را بپذیرد، خدا به عملکردش آگاه است. «كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا»

وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمَيْلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ وَإِنْ تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا (۱۲۹)

و هرگز نمی توانید (از نظر علاقه ی قلبی) میان همسران به عدالت رفتار کنید، هرچند کوشش فراوان کنید. پس تمایل خود را یکسره متوجه یک طرف نسازید تا دیگری را بلا تکلیف رها کنید. و اگر راه صلح و آشتی و تقوا پیش گیرید، به یقین خداوند همواره آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

قانون آسمانی با فطرت تضاد ندارد. انسان به همسر جوان بیشتر از همسر سالخورده علاقه دارد. و لذا فرمان عدالت تنها نسبت به رفتار با آن دو است نه علاقه ی قلبی. حالا که عدالت قلبی نمی شود عدالت در عمل بایستی باشد. (۱) در اسلام، تکلیف فوق توان نیست.

انسان قدرت بر تعدیل محبت را ندارد ولی حداقل عدالت در برخورد، را باید داشته باشد.

در روایات آمده است: پیامبر صلی الله علیه و آله حتی در ایام بیماری در آستانه ی رحلت، بستر خود را به عدالت به اتاق های همسران خود منتقل می کرد، و حضرت علی علیه السلام در روزی که متعلق به همسری بود، حتی در خانه ی همسر دیگر وضو نمی گرفت. (۲)

ص: ۱۷۷

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین، ج ۱، ص ۵۵۸؛ کافی، ج ۵، ص ۳۶۲.

۲- ۲). تفسیر نمونه و تبیان.

پیام ها:

۱- بلا تکلیف گذاشتن زن، حرام است. «فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ»

۲- با صلح و تقوا، هم ضعف های گذشته بخشوده می شود، هم غفلت های ناآگاهانه ی امروز. «وَإِنْ تَصِيَلِحُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُوراً رَحِيماً»

وَإِنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللَّهُ كُلًّا مِنْ سَعَتِهِ وَكَانَ اللَّهُ وَاسِعاً حَكِيمًا «۱۳۰»

و اگر آن دو از یکدیگر جدا شدند، خداوند هر یک را از کرم و وسعت خویش بی نیاز می کند. و خداوند همواره گشایش دهنده ی حکیم است.

پیام ها:

۱- در اسلام، برای خانواده بن بست نیست، اگر عفو، صلح و اجرای حدود و هشدارها کارساز نبود، طلاق وجود دارد. وَإِنْ يَتَفَرَّقَا ...

۲- با پیدایش گره در زندگی، نباید مأیوس شد. بلکه مسیر را باید عوض کرد.

وَإِنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللَّهُ ...

۳- گام اول، اصلاح و تقوا است. (آیه ی قبل)، گام آخر، جدایی و طلاق است.

«وَإِنْ يَتَفَرَّقَا»

۴- طلاق و جدایی همه جا بد نیست، گاهی راهگشاست. زیرا چه بسا اختلافات خانوادگی به خودکشی و روابط نامشروع بیانجامد. طلاق امید تشکیل زندگی مجدد را نوید می دهد. «يُغْنِ اللَّهُ كُلًّا مِنْ سَعَتِهِ»

۵- خداوند، ضامن گره گشایی است. «يُغْنِ اللَّهُ كُلًّا مِنْ سَعَتِهِ»

۶- راه توسعه ی زندگی برای هر کس به گونه ای است. گاهی با ازدواج «إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ» (۱) گاهی با طلاق «وَإِنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللَّهُ» تا وظیفه چه باشد. نه از

ص: ۱۷۸

ازدواج باید ترسید، چون خدا وعده ی بی نیازی داده است؛ و نه از طلاق، چون خداوند آن جا هم وعده ی وسعت رزق داده است. «يُغْنِ اللَّهُ»

۷- رزق و روزی دست خداست. «وَاسِعاً حَكِيمًا»

۸- تشریح طلاق، تفضلی الهی و حکیمانه است. «وَاسِعاً حَكِيمًا»

۹- بهره گیری از وسعت و قدرت، اگر همراه با حکمت باشد ارزش است و گرنه خطر است. «وَاسِعاً حَكِيمًا»

وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَ لَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَإِيَّاكُمْ أَنْ اتَّقُوا اللَّهَ وَ إِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَ كَانَ اللَّهُ غَنِيًّا حَمِيدًا «۱۳۱»

و آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است از آن خداست و همانا کسانی را که پیش از شما کتاب آسمانی داده شدند و نیز شما را به تقوای الهی سفارش کردیم و اگر کافر شوید، (چه باک که) آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است از آن خداست و خداوند همواره بی نیاز و ستوده (شایسته ستایش) است.

وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَ كَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا «۱۳۲»

و برای خداست آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است و خداوند بس کارساز است.

نکته ها:

در آیه قبل خداوند وعده داد که در صورت جدائی زن و شوهر هر دو را از رحمت گسترده خود بی نیاز می کند.

تکرار جمله ی «وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ» در این آیات، برای دفع این توهم است که کسی نپندارد خداوند نمی تواند همسران طلاق داده شده را کفایت کند، یا اینکه سفارش به تقوا به سود خداست، یا اینکه خدا مجبور است شما را نگهدارد. چون آنچه در آسمان ها و زمین

است از آن اوست و اگر بخواهد شما را می برد و دیگران را جایگزین شما می سازد.

علی علیه السلام درباره ی رابطه انسان با خدا می فرماید: «غنياً عن طاعتهم لأنه لا تضره معصية من عصاء و لا تنفعه طاعة من اطاعه» (۱) نه گناه کسانی که گناه می کنند به او ضرر می رساند نه عبادت عبادت کنندگان برای او سودی دارد.

پیام ها:

۱- قدرت و مالکیت الهی، ضامن اجرای وعده های اوست. «وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ» ۲- سفارش به پرهیزگاری سفارش همه انبیاست و تکرار این توصیه در همه ادیان، از اصول مهم تربیتی است. وَصَيْنَا ... مِنْ قَبْلِكُمْ وَإِيَّاكُمْ

۳- مشترک بودن دستورات الهی در همه ادیان، عمل به آنها را آسان می نماید.

وَصَيْنَا ... مِنْ قَبْلِكُمْ وَإِيَّاكُمْ أَنْ اتَّقُوا اللَّهَ

۴- از او که مالک آسمان ها و زمین است باید پروا داشت، نه دیگری. وَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ ... اتَّقُوا اللَّهَ

۵- بی تقوایی زمینه ساز کفر است. «أَنْ اتَّقُوا اللَّهَ وَ إِنْ تَكْفُرُوا»

۶- خداوند غنی است و با داشتن مالکیت آسمان ها و زمین، نیازی به عبادت و ایمان ما ندارد. «إِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ»

۷- کفر، مردم را از تحت قدرت خدا خارج نمی کند. «إِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ»

۸- چون خدا بی نیاز مطلق است پس باید ستایش شود. «غَنِيًّا حَمِيدًا»

۹- غنای او دائمی است. «كَانَ اللَّهُ غَنِيًّا»

۱۰- خداوند به ایمان و تقوای مردم نیازی ندارد. «أَنْ اتَّقُوا اللَّهَ وَ إِنْ تَكْفُرُوا ... كَانَ اللَّهُ غَنِيًّا»

۱۱- به کسی توکل کنید که مالک آسمان و زمین است. «كَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا»

ص: ۱۸۰

إِنْ يَشَاءُ يُدْهِبْكُمْ أَهْلِهَا النَّاسُ وَيَأْتِ بِآخِرِينَ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا ذَلِكُمْ قَدِيرًا» (۱۳۳)

(ای مردم!) اگر خدا بخواهد شما را از میان می برد و دیگران را می آورد و خداوند بر این کار تواناست.

نکته ها:

چون این آیه نازل شد، رسول خدا صلی الله علیه و آله دست مبارک خود را بر پشت سلمان فارسی زد و فرمود: آن جمعیت که خدا می آورد، از قوم فارس هستند. (۱) پیامبر صلی الله علیه و آله با این سخن خود، هم اسلام ایرانیان را پیشگویی کرد و هم خدمات آنان را به اسلام.

پیام ها:

۱- مهلت دادن خداوند به کافران از عجز او نیست بلکه از حکمت اوست. «إِنْ يَشَاءُ يُدْهِبْكُمْ»

۲- امکانات و موقعیتی که دارید همیشگی نیست، بلکه مربوط به اراده خداست.

به خود مغرور نشوید. «إِنْ يَشَاءُ يُدْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِآخِرِينَ»

مَنْ كَانَ يُرِيدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا بَصِيرًا» (۱۳۴)

هر کس پاداش دنیا را بخواهد، پس (بداند که) پاداش دنیا و آخرت نزد خداست و خداوند همواره شنوای بیناست.

نکته ها:

انسان که می تواند از خداوند، دنیا و آخرت را بخواهد و از نعمت های هر دو سرا بهره مند شود، اگر تنها به دنیا اکتفا کند و در کارهای نیک، در پی اهداف مادی باشد، به شدت در

ص: ۱۸۱

از علل گرایش به کفر و بی تقوایی، گمان رسیدن به دنیا است که این آیه آن را رد می کند.

پیام ها:

- ۱- در انسان غریزه سودجویی است. قرآن از این غریزه در تربیت انسان ها استفاده می کند. «مَنْ كَانَ يُرِيدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا»
 - ۲- اسلام دین جامع و خواهان سعادت مردم در دنیا و آخرت و دستیابی به هر دو است. «فَعِنْدَ اللَّهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ»
 - ۳- دنیا و آخرت، همه به دست اوست، پس دید خود را گسترش دهیم و از مادیات و تنگ نظری برهیم. «فَعِنْدَ اللَّهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ»
 - ۴- اگر دنیا هم می خواهیم، از خدا بخواهیم، که همه چیز به دست اوست. «فَعِنْدَ اللَّهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ»
 - ۵- مؤمنانی که از خداوند، هم دنیا و هم آخرت را طلب کنند برنده اند. (۱) «فَعِنْدَ اللَّهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ»
 - ۶- پاداش الهی بر اساس علم و آگاهی او به اعمال ما است. «فَعِنْدَ اللَّهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ وَ كَانَ اللَّهُ سَمِيعًا بَصِيرًا»
 - ۷- باید به حقیقت، مؤمن و مخلص بود نه به ظاهر، چرا که خداوند، شنوا و بیناست. «كَانَ اللَّهُ سَمِيعًا بَصِيرًا»
- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلِذَلِكَ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَوْ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أَوْلَىٰ بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَنْ تَعْدِلُوا وَإِنْ تَلُوتُوا أَوْ تَعْرَضُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا» (۱۳۵)

ص: ۱۸۲

ای کسانی که ایمان آورده اید! همواره بر پا دارنده ی عدالت باشید و برای خدا گواهی دهید، گرچه به ضرر خودتان یا والدین و بستگان باشد. اگر (یکی از طرفین دعوا) ثروتمند یا فقیر باشد، پس خداوند به آنان سزاوارتر است. پس پیرو هوای نفس نباشید تا بتوانید به عدالت رفتار کنید. و اگر زبان بیچانید (و به ناحق گواهی دهید) یا (از گواهی دادن به حق) اعراض کنید، پس (بدانید که) خداوند به آنچه می کنید آگاه است.

نکته ها:

ممکن است معنی جمله «فَلَا تَبْغُوا الْهَوَىٰ ۗ أَنْ تَعْدِلُوا» چنین باشد: از هوسها پیروی نکنید که در نتیجه از حق منحرف شوید و عدول کنید.

کلمه ی «تَلْمُؤُوا» از ریشه ی «لی» به معنای بیچاندن و تاب دادن است که مراد از آن در این آیه یا گرداندن زبان به ناحق و تحریف گواهی است و یا تاب دادن به اجرای عدالت و ایجاد تأخیر در آن است.

تمام کلمات و جملات این آیه در راستای تشویق و تأکید بر عدالت است. قیام به عدالت و گواهی به عدالت و دوری از هرگونه فردگرایی، نژادگرایی و یا ضعیف گرایی، معیار حق و عدالت است، نه فقر و غنی، یا خویش و خویشاوند.

گواهی انسان چند حالت دارد:

گاهی علیه ثروتمندان به خاطر روحیه ی ضد استکباری.

گاهی به نفع ثروتمندان بخاطر طمع به مال و مقام او.

گاهی علیه فقیر به خاطر بی اعتنایی به او.

گاهی به نفع فقیر به خاطر دلسوزی برای او.

این آیه همه ی این انگیزه ها را باطل و تنها قیام به عدل را حق می داند.

امام صادق علیه السلام فرمود: مؤمن بر مؤمن هفت حق دارد که واجب ترین آنها گفتن حق است،

پیام ها:

۱- به پاداشتن عدالت هم واجب است، هم لازمه ی ایمان است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ» ۲- قیام به عدالت، باید خوی و خصلت مؤمن گردد. کلمه «قوام» یعنی بر پا کننده دائمی قسط و عدل.

۳- عدالت، حتی نسبت به غیر مسلمان نیز باید مراعات شود. به اقتضای اطلاق «كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ»

۴- عدالت باید در تمام ابعاد زندگی باشد. در اقامه عدل نام مورد خاصی برده نشده است. «قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ»

۵- گواه شدن و گواهی دادن به حق، واجب است. «كُونُوا ... شُهَدَاءَ لِلَّهِ»

۶- نباید هدف از گواهی دادن، دست یابی به اغراض دنیوی باشد. «شُهَدَاءَ لِلَّهِ»

۷- اقرار انسان علیه خودش معتبر است. «شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَ لَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ»

۸- ضوابط بر روابط مقدم است. «وَ لَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ»

۹- رعایت مصالح خود و بستگان و فقرا، باید تحت الشعاع حق و رضای خدا باشد. «شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَ لَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ ...»

۱۰- سود و مصلحت واقعی فقرا و اغنیا از طریق شهادت به ناحق تأمین نخواهد شد. «إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَاقِرًا فَإِنَّهُ أُولَىٰ بِهِمَا»

۱۱- همه در برابر قانون مساویند. «غَنِيًّا أَوْ فَاقِرًا»

۱۲- پیروی از هوای نفس مانع اجرای عدالت است و ملاحظه فامیل و فقر و غنا نشانه ی هوی پرستی است. «فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَنْ تَعْدِلُوا»

۱۳- ادای شهادت واجب است و کتمان و تحریف آن ممنوع. «إِنْ تَلَّوْا أَوْ تُعْرَضُوا»

۱۴- هر نوع کارشکنی، تأخیر و جلوگیری از اجرای عدالت، حرام است. «إِنْ تَلَوْا»

۱۵- ضامن اجرای عدالت، ایمان به علم الهی است. «فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَيَّ رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا (۱۳۶)

ای کسانی که ایمان آورده اید! به خداوند و پیامبرش و کتابی که بر پیامبرش نازل کرده و کتابی که پیشتر فرستاده است، (به همه ی آنها) ایمان (واقعی) بیاورید. و هر کس به خدا و فرشتگان و کتب آسمانی و پیامبرانش و روز قیامت کفر ورزد پس همانا گمراه شده است، گمراهی دور و درازی.

نکته ها:

مراد آیه یا آن است که ای مؤمنان! گامی فراتر نهدید و به درجات بالا-تر دست یابید، یا آنکه بر ایمانتان برای همیشه استوار بمانید و اندکی از آن عدول نکنید.

ایمان دارای درجاتی است، چنانکه در آیات دیگر نیز می فرماید: «وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى» (۱) کسانی که هدایت شدند خداوند به هدایت آنان بیفزاید، «لِيُزِدَهُمْ إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ» (۲) تا ایمانی بر ایمان خویش بیفزایند.

پیام ها:

۱- مؤمن، باید تلاش کند تا خود را به بالاترین مرتبه ی از ایمان برساند. (۳) «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا»

۲- ادیان آسمانی، هدف و حقیقت واحدی دارند، همچون کلاس های یک مدرسه که تحت نظارت یک مدیر است. «الْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَيَّ رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ»

ص: ۱۸۵

۱- ۱. محمد، ۱۷.

۲- ۲. فتح، ۴.

۳- ۳. تفسیر قمی، ج ۱، ص ۳۱.

۳-ایمان به همه ی پیامبران و کتاب های آسمانی، لازم است. آمَنُوا ... وَ مَنْ يَكْفُرْ ...

فَقَدْ ضَلَّ

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ أزدَادُوا كُفْرًا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيُغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيُهْدِيَهُمْ سَبِيلًا» (۱۳۷)

آنان که ایمان آوردند، سپس کافر شدند، بار دیگر ایمان آوردند و دوباره کفر ورزیدند، سپس بر کفر خود افزودند، قطعاً امیدی به آن نیست که خداوند آنان را ببخشد و به راه حق هدایتشان کند.

نکته ها:

در صدر اسلام گروهی از اهل کتاب در حضور مسلمانان اظهار ایمان می کردند و برای القای شبهه دوباره کافر می شدند و دلیل کفر خود را نادرستی اسلام قلمداد می کردند چنانکه قوم یهود ابتدا به موسی ایمان آوردند، سپس گوساله پرست شدند، سپس توبه کرده و خداپرست گشتند، باز بر عیسی علیه السلام کفر ورزیدند و سپس با کفر خود به پیامبر اسلام، بر کفر خود افزودند.

مشابه این آیه قبلاً نیز گذشت، که چنین کسانی توبه شان پذیرفته نیست و گمراهان واقعی می باشند. «إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ثُمَّ أزدَادُوا كُفْرًا لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الضَّالُّونَ» (۱)

هر روز به رنگی در آمدن، یا به خاطر عدم تحقیق در پذیرش دین است، یا از روی توطئه و نقشه برای متزلزل کردن عقیده ی مؤمنان. در آیه ی ۷۲ آل عمران نیز از این نقشه پرده برداشته که آنان، طرف صبح ایمان می آورند و آخر روز کافر می شوند تا مسلمانان را متزلزل کنند.

ص: ۱۸۶

از مصادیق بارز این آیه، کسانی همچون «شَبِث بن ربعی» هستند که در تاریخ آورده اند: او در زمان پیامبر مسلمان شد، پس از پیامبر مرتد شد، سپس توبه کرد و یار حضرت علی گشت. اما بعد فرمانده خوارج شد و جنگ نهروان را به راه انداخت. باز توبه کرد و یار امام حسن و امام حسین علیهما السلام شد و از کسانی بود که به امام دعوت نامه نوشت، اما در کوفه با مسلم بی وفایی کرد. در کربلا جزء لشکر یزید شد و به شکرانه قتل امام حسین علیه السلام مسجدی در کوفه ساخت. (۱)

پیام ها:

۱- خطر ارتداد و بازگشت از دین، هر مؤمنی را تهدید می کند. «آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا»

۲- بی ثباتی در عقیده، به گمراهی نهایی و عدم آمزش الهی می انجامد. آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا... لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيُغْفِرْ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ

بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا (۱۳۸)

الَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَبِئْتَعُونَ عَنْهُمْ الْعِزَّةَ فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا (۱۳۹)

منافقان را بشارت ده که برایشان عذابی دردناک است. آنان که کافران را بجای مؤمنان، سرپرست و دوست خود می گیرند آیا عزت را نزد آنان می جویند؟ همانا عزت به تمامی از آن خداست.

نکته ها:

مضمون این آیه که انتقاد شدید از ایجاد رابطه با کفار است، در آیه ی ۲۸ آل عمران نیز بیان شده است.

در صدر اسلام، منافقان با یهود مدینه و مشرکان مکه رابطه داشتند تا اگر مسلمانان شکست خوردند، آنها ضرری نبینند و جایگاه خود را از دست ندهند.

ص: ۱۸۷

(۱- ۱). کتاب مسلم بن عقیل آیه الله کمره ای ص ۱۷۸، قاموس الرجال تستری، معجم رجال الحدیث آیه الله خویی.

عزت تنها به دست خداست. چون سرچشمه ی عزت یا علم است یا قدرت، و دیگران از علم و قدرت بی بهره اند. در مناجات شعبائیه می خوانیم: «الهی بیدک لا- بید غیرک زیادتی و نقصی» خداوندا! زیادی و یا کاستی من تنها در دست توست، نه در دست دیگری.

پیام ها:

۱- عزت را در وابستگی به کفار جستن، خصلتی منافقانه است. الَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ ...

۲- هرگونه ایجاد رابطه با کفار ممنوع است. «يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ»

۳- در سیاست خارجی، به جای گسترش روابط با کشورهای کفر، در فکر برقراری روابط با کشورهای اسلامی باشیم. «يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ»

وَ قَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَعْبُدُوا مَعَهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ إِنَّكُمْ إِذَا مَثَلْتُمْ إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعاً «۱۴۰»

همانا خداوند در قرآن (این حکم را) بر شما نازل کرده است که هرگاه شنیدید آیات خدا مورد کفر یا تمسخر قرار می گیرد با آنان، همنشینی نکنید تا به سخن دیگری مشغول شوند، وگرنه شما هم مانند آنان خواهید بود. همانا خداوند همه ی منافقان و کافران را در دوزخ جمع می کند.

نکته ها:

مشابه این آیه، آیه ۶۸ سوره ی انعام است که خطاب به رسول خدا صلی الله علیه و آله می فرماید: اگر دیدی کسانی در آیات ما یاوه سرایی می کنند. از آنان اعراض کن تا موضوع بحث آنان عوض شود. «وَ إِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ»

۱- انسان، در برابر گفته های ناحق دیگران نباید بی تفاوت باشد. «إِذَا سَمِعْتُمْ...»

فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ»

۲- مجامله و سکوت در جلسه گناه، گناه است. يُكْفَرُ بِهَا... فَلَا تَقْعُدُوا

۳- یا محیط فاسد را عوض کنید، یا از آن محیط خارج شوید. «فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ»

۴- تنها گناه نکردن و مستقیم بودن کافی نیست، باید بساط گناه را به هم زد و جلو انحراف دیگران را هم گرفت. «فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّىٰ يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ»

۵- نباید به بهانه و عنوان آزادی بیان، سعه ی صدر، تسامح، خوش اخلاقی، مدارا، حیا، مردم داری، و مانند اینها، در مقابل تمسخر دین سکوت کرد.

سَمِعْتُمْ... يُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ

۶- تعصب و غیرت دینی و موضعگیری و برخورد شرط ایمان واقعی است. «فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ»

۷- تشویق و تقویت کفر و استهزای دین، به هر نحو که باشد هر چند به صورت سیاهی لشکر حرام است. «فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ»

۸- شرط مصاحبت با دیگران، آن است که ضرر فکری و مکتبی نداشته باشد.

سَمِعْتُمْ... يُكْفَرُ بِهَا وَ يُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ

۹- هم رابطه و هم قطع رابطه، هر کدام بجای خود لازم است، هم جاذبه و هم دافعه. «فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ»

۱۰- کسی که راضی به گناه دیگران باشد، شریک گناه است. «إِنَّكُمْ إِذَا مِثَلْتُمْ»

۱۱- سکوت در برابر یاوه گویی های کفار، نوعی نفاق است. «إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ»

۱۲- همنشینی های آخرت، جزای همنشینی های دنیوی است. «إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَ الْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ»

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ بِكُمْ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ فَتْحٌ مِنَ اللَّهِ قَالُوا أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ وَإِنْ كَانَ لِلْكَافِرِينَ نَصِيبٌ قَالُوا أَلَمْ نَسْتَحِذْ عَلَيْكُمْ وَنَمْنَعُكُم مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا ﴿١٤١﴾

(منافقان) کسانی اند که پیوسته (از سر بدخواهی) مراقب شما هستند تا اگر از سوی خدا برای شما پیروزی باشد، گویند: آیا ما با شما نبودیم؟ (پس باید در افتخارات و غنائم شریک شویم) اگر برای کفار بهره ای (از پیروزی) بود، (به کفار) گویند: آیا ما مشوق شما (برای جنگ با مسلمانان) و بازدارنده شما از گزند آنان و عدم تسلیم در برابر) مؤمنان نبودیم؟ پس خداوند روز قیامت، میان شما داوری خواهد کرد. و خداوند هرگز راهی برای سلطه ی کفار بر مسلمانان قرار نداده است.

نکته ها:

قرآن، از پیروزی مسلمانان با کلمه ی «فَتْحٌ» و پیروزی کفار با واژه ی «نَصِيبٌ» شاید به این جهت تعبیر کرده است که بفهماند رونق کفر، زودگذر است و فرجام نیک و پیروزی واقعی، با حق است.

«نَسْتَحِذُ» از ریشه ی «حوذ» به معنای عقب ران آمده است. زیرا شتربان برای سوق و حرکت دادن شتر، به آن قسمت ضربه می زند و در اینجا مراد، تشویق کفار به جنگ علیه مسلمانان است.

فقها در مسائل مختلف فقهی، برای اثبات عدم تسلط کفار بر مؤمنان، به جمله ی «لَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ» استناد می کنند. البته رفت و آمد و کسب اطلاع و آموزش دیدن و تبادل فرهنگی و اقتصادی، اگر سبب سلطه کفار و ذلت مؤمنان نباشد مانعی ندارد. چون در روایات می خوانیم: آموزش ببینید، گرچه به قیمت مسافرت به کشور چین باشد. و یا پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: هر کافر اسیری، ده مسلمان را آموزش دهد او را آزاد می کنم. و در زمان

معصومین علیهم السلام معاملات میان مسلمانان و دیگران انجام می شده است.

پیام ها:

۱- منافقان فرصت طلبند و از هر پیشامدی به سود خود بهره می گیرند. **يَتَرَبَّصُونَ بِكُمْ ...**

۲- منافقان، جاسوسان کفار و مشوق آنان برای جنگ با مسلمانانند. **«نَسْتَحِوْذُ»**

۳- روز قیامت، با داوری به حق خدا، همه ی نیرنگ ها و نفاق ها آشکار می شود.

﴿ **فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ** ﴾

۴- مؤمنان، حق پذیرفتن سلطه کافران را ندارند، و سلطه پذیری نشانه نداشتن ایمان واقعی است. **«لَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلاً»**

۵- باید کاری کرد که کفار از سلطه بر مؤمنان برای همیشه مأیوس باشند. **لَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ ...**

۶- هر طرح، عهد نامه، رفت و آمد و قراردادی که راه نفوذ کفار بر مسلمانان را باز کند حرام است. پس مسلمانان باید در تمام جهات سیاسی، نظامی، اقتصادی و فرهنگی از استقلال کامل برخوردار باشند. **لَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ ...**

﴿ **إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالاً يُرَآؤْنَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلاً** ﴾ (۱۴۲)

همانا منافقان با خدا مکر و حيله می کنند در حالی که خداوند (به کیفر عملشان) با آنان مکر می کند. و هر گاه به نماز برخیزند با کسالت برخیزند، آن هم برای خودنمایی به مردم و خدا را جز اندکی یاد نمی کنند.

نکته ها:

منافق، کسی است که در ظاهر احکام دینی را به جای می آورد، امّا انگیزه های او الهی نیست. نماز می خواند، امّا از روی ریاکاری، کسالت و غفلت. او گمان می کند با این روش خدا

را فریب می دهد، در حالی که نمی داند خودش را فریب داده و خداوند به درون او آگاه است و جزای فریبکاری او را می دهد.

امام رضا علیه السلام می فرماید: چون خداوند، جزای خدعه آنان را می دهد، به این کیفر الهی، خدعه گفته می شود. (۱)

نماز مطلوب، عاشقانه، خالصانه و دائمی است. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: آنان که نماز را به آخر وقت می اندازند و فشرده می خوانند، نماز منافقان را انجام می دهند. (۲)

قرآن نسبت به مؤمنان جمله ی «أَقَامُوا الصَّلَاةَ» به کار می برد ولی درباره ی منافقان جمله ی «قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ» و تفاوت میان «أَقَامُوا» و «قَامُوا» تفاوت میان برپاداشتن و به پا خاستن است.

پیام ها:

۱- فریبکاری، بی نشاطی در نماز، ریاکاری و غفلت از یاد خدا، از نشانه های نفاق است. «إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ، يَرَاؤُونَ، لَا يَذْكُرُونَ»

۲- منافقان بدانند که با خدا طرفند. «وَهُوَ خَادِعُهُمْ»

۳- کیفر خدا متناسب با عمل است. «يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ»

۴- نماز منافقان، نه روحیه و نشاط دارد، نه انگیزه، نه مقدار. «كُسَالَى، يَرَاؤُونَ، قَلِيلًا»

مُذَبِّبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ لَا إِلَى هُوَ لَا إِلَى هُوَ لَا إِلَى هُوَ لَا وَمَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا «۱۴۳»

(منافقان) بین کفر و ایمان سرگشته اند، نه با این گروه اند و نه با آن گروه و خداوند هر که را گمراه کند، برای او راه نجاتی نخواهی یافت.

ص: ۱۹۲

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. در المنثور، ج ۲، ص ۲۳۷.

نکته ها:

«تَذَبُّد» حرکت چیزی است که در هوا آویخته باشد و هیچ جایگاه و پایگاه محکم و استواری در روی زمین نداشته باشد.

پیام ها:

۱- منافقان، استقلال فکر و عقیده ندارند به هر حرکتی می چرخند، به دیگران وابسته و بی هدف سرگردانند. «مُذَبِّدِينَ بَيْنَ ذَلِكَ» □

۲- منافق، آرامش ندارد. چون پیوسته باید موضع جدید، تصمیم فوری و عجولانه بگیرد. «مُذَبِّدِينَ بَيْنَ ذَلِكَ» □

۳- در مواضع اعتقادی و بینش فکری، قاطعیت لازم است. «مُذَبِّدِينَ بَيْنَ ذَلِكَ» □

۴- منافق، مورد قهر خداوند است. «مَنْ يُضِلِلِ اللَّهَ» □

۵- نفاق، درد بی درمان است. «فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أُرِيدُونَ أَنْ تَجْعَلُوا لِلَّهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا مُبِينًا (۱۴۴)

ای کسانی که ایمان آورده اید! کافران را به جای مؤمنان دوست و سرپرست خود نگیرید، آیا می خواهید برای خداوند دلیل و حجت آشکار علیه خودتان قرار دهید؟

نکته ها:

مؤمنان حق ایجاد رابطه با کفار را ندارند، ولی منافقان با کافران رابطه ی تنگاتنگ دارند.

قرآن، کفار را شیطان های منافقان «حَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ» (۱) و برادران منافقان معرفی می کند «الَّذِينَ ذَاقُوا يَاقُونَ لِيَاخُوَانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا» (۲) تعبیرات قرآن در آیات ۱۳۹ و ۱۴۱ مبین کیفیت رابطه ی آنان با کفار بود.

ص: ۱۹۳

۱- ۱. بقره، ۱۷.

۲- ۲. حشر، ۱۱.

پیام ها:

۱- پذیرش ولایت کفار با ایمان سازگار نیست. یک دل، دو دوستی بر نمی دارد.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا ...

۲- تولی و تبری، دوستی با مؤمنان و دوری از کافران، لازمه ی ایمان است.

«لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ»

۳- از هر نوع اختلاط، رفاقت و قراردادی که نتیجه اش به زیان مسلمانان باشد، باید پرهیز کرد. «لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ»

۴- در سیاست خارجی، روابط سیاسی و اقتصادی، گزینش ها و عزل و نصب ها، هر اقدامی که به سلطه ی کفار بر مسلمانان انجامد حرام و محکوم است.

«لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ»

۵- مسلمان ذلت پذیر، در برابر خداوند پاسخی ندارد. أَ تُرِيدُونَ أَنْ تَجْعَلُوا لِلَّهِ ...

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا (۱۴۵)

قطعاً منافقان، در پست ترین عمق آتشند و هرگز برای آنان هیچ یآوری نمی یابی.

نکته ها:

«درک»، عمیق ترین نقطه ی دریاست. به مطلبی هم که عمق آن فهمیده شود، می گویند:

درک شد. به پله هایی که رو به پایین می رود «درک»، و به پله هایی که رو به بالا می رود «درجه» می گویند. همان گونه که بهشت، درجات دارد، دوزخ هم درکات دارد.

پیام ها:

۱- جایگاه منافقان در دوزخ از کفار بدتر است. «فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ»

۲- دوزخ، مراتب و درجاتی دارد. «فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ»

۳- در قیامت، راهی برای نجات منافقان نیست. «لَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا»

۴- شفاعت، شامل حال منافقان نمی شود. «لَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا»

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَ أَصْلَحُوا وَ اعْتَصَمُوا بِاللَّهِ وَ أَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلَّهِ فَأُولَئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ وَ سَوْفَ يُؤْتِي اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ أَجْرًا عَظِيمًا (۱۴۶)

مگر آنان که توبه کرده و (گذشته ی خود را) اصلاح نموده و به (دامن لطف) خدا پناه برده و برای خدا از روی اخلاص به دین گرویده اند، پس اینان در زمره ی مؤمنان هستند و بزودی خداوند به مؤمنان، پاداشی بزرگ خواهد داد.

پیام ها:

۱- راه توبه، برای همه حتی منافقان باز است و آنان را از «درک اسفل» به بهشت اعلا می رساند. «إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا»

۲- انسان آزاد است و می تواند آگاهانه تغییر جهت دهد. «تَابُوا»

۳- همراه با شدیدترین تهدیدها، به مردم امید هم بدهید. فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ ... إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا

۴- توبه تنها یک اظهار پشیمانی نیست، بلکه بازسازی همه جانبه است. «أَصْلَحُوا، اعْتَصَمُوا، أَخْلَصُوا»

۵- توبه ی هر گناهی، به شکلی است. توبه ی نفاق، اصلاح به جای تخریب، اعتصام به خداوند به جای وابستگی به این و آن، و اخلاص به جای ناخالصی است. «أَصْلَحُوا وَ اعْتَصَمُوا وَ أَخْلَصُوا»

۶- التقاط در عقاید و اندیشه، ممنوع است. «أَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلَّهِ»

۷- منافقان تواب، در جدا شدن از هم فکراشان احساس غربت نکنند. چون دوستان بهتری می یابند. «فَأُولَئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ»

۸- مؤمنان، از توبه کنندگان واقعی استقبال کنند و آنان را از خود بدانند. «فَأُولَئِكَ»

مَعَ الْمُؤْمِنِينَ»

مَا يَفْعَلُ اللَّهُ بِعَذَابِكُمْ إِنْ شَكَرْتُمْ وَآمَنْتُمْ وَكَانَ اللَّهُ شَاكِرًا عَلِيمًا (۱۴۷)

اگر شکر گزارید و ایمان آورید، خداوند می خواهد با عذاب شما چه کند؟ در حالی که خداوند همواره حق شناس داناست.

پیام ها:

۱- کیفرهای الهی، بر پایه ی عدالت اوست، نه انتقام و قدرت نمایی. عامل عذاب، خود انسان هایند. «مَا يَفْعَلُ اللَّهُ بِعَذَابِكُمْ إِنْ شَكَرْتُمْ»

۲- شناخت نعمت های او و شکر آنها، زمینه ی قبول دعوت و ایمان است.

«شَكَرْتُمْ وَآمَنْتُمْ»

۳- ایمان به خداوند، بارزترین جلوه ی شکر گزاری است. «إِنْ شَكَرْتُمْ وَآمَنْتُمْ»

۴- شکر، هم مایه ی نجات از قهر، هم سبب دریافت لطف بیشتر است. «مَا يَفْعَلُ اللَّهُ بِعَذَابِكُمْ، كَانَ اللَّهُ شَاكِرًا»

۵- اگر شما شکر کنید، خداوند هم نسبت به شما شاکر است. «كَانَ اللَّهُ شَاكِرًا»

۶- خداوند، با آنکه بی نیاز است، ولی از بنده ی کوچکش تشکر می کند. چرا ما شکر او را به جا نیاوریم؟! «إِنْ شَكَرْتُمْ، كَانَ اللَّهُ شَاكِرًا»

ص: ۱۹۶

لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلِمَ وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا عَلِيمًا (۱۴۸)

خداوند، آشکار کردن گفتار بد را دوست نمی دارد، مگر از کسی که به او ستم شده باشد و خداوند، شنوای داناست.

نکته ها:

این آیه به مظلوم، اجازه دادخواهی و فریاد می دهد، نظیر آیه ی ۴۱ سوره شوری که می فرماید: «وَلَمَنِ اتُّصِرَ بِعَدُوِّهِ فَأُولَئِكَ مَا عَلَيْهِمْ مِنْ سَبِيلٍ» و هر کس پس از ستم دیدن، یاری جوید و انتقام گیرد، راه نکوهشی بر او نیست.

افشای زشتی ها را بارها قرآن منع کرده و از گناهان کبیره شمرده و وعده عذاب داده است.

از جمله آیه ۱۹ سوره نور که علاقه به افشای زشتی های مؤمنان را گناه می داند: «إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ»

در تعبیر «مَنْ ظَلِمَ» چند احتمال است:

۱. به معنای «ممن ظلم» باشد، یعنی فریاد زدن کسی که مورد ظلم قرار گرفته، جایز است.

۲. به معنای «لمن ظلم»، یعنی فریاد به نفع مظلوم، هر چند خودش مظلوم نباشد.

۳. به معنای «علی من ظلم»، یعنی فریاد اعتراض آمیز به مظلومی که ساکت نشسته و ذلت می پذیرد. البته احتمال اول، نزدیک ترین احتمال است.

آنچه حرام است، افشای عیوب مردم در برابر دیگران است، نه بازگویی عیوب افراد به خود آنان. چون پیامبر خدا فرموده است: مؤمن، آئینه ی مؤمن است. (۱)

امام صادق علیه السلام درباره ی این آیه فرمودند: کسی که افرادی را مهمان کند، ولی از آنان به صورت ناشایست پذیرائی کند، از کسانی است که ستم کرده و بر مهمان باکی نیست که درباره ی او چیزی بگویند. (۲)

ص: ۱۹۷

۱- ۱. بحار، ج ۷۴، ص ۲۳۳.

۲- ۲. وسائل، ج ۱۲، ص ۲۸۹.

- ۱- قانون کلی و اصلی، حرمت افشاگری و بیان عیوب مردم است، مگر در موارد خاص. «لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ»
- ۲- افشای عیوب مردم، به هر نحو باشد حرام است. (با شعر، طنز، تصریح، تلویح، حکایت، شکایت و...) «لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنْ الْقَوْلِ»
- ۳- نشانه‌ی جامعه اسلامی آن است که مظلوم بتواند با آزادی کامل، علیه ظالم فریاد بزند. «الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنْ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلِمَ»
- ۴- غیبت مظلوم از ظالم جایز است. «الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنْ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلِمَ»
- ۵- اسلام، حامی ستم‌دیدگان است. «إِلَّا مَنْ ظَلِمَ»
- ۶- سوء استفاده از قانون ممنوع است. ستمگران بدانند که حرمت غیبت، راه ستمگری را برایشان نمی‌گشاید. «إِلَّا مَنْ ظَلِمَ»
- ۷- تنها مظلوم، اجازه‌ی غیبت از ظالم را دارد، آن هم در مورد ظلم او، نه عیوب دیگرش. (۱) «إِلَّا مَنْ ظَلِمَ»
- ۸- ظالم، در جامعه‌ی اسلامی احترام ندارد، باید محکوم و به مردم معرفی شود.
لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ ... إِلَّا مَنْ ظَلِمَ
- ۹- در تراحم ارزش‌های انسانی، باید اهم و مهم رعایت شود. ارزش دفاع از مظلوم، بیش از ارزش حیا و سکوت است. لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ ... إِلَّا مَنْ ظَلِمَ
- ۱۰- در موارد جواز افشای عیوب، از مرز حق تجاوز نکنید، چون خداوند شنوا و داناست. «سَمِيعًا عَلِيمًا»
إِنْ تَبَدُّوا خَيْرًا أَوْ تُخَفُّوهُ أَوْ تَعْفُوا عَنْ سُوءٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا قَدِيرًا (۱۴۹)

اگر کار نیکی را آشکارا یا پنهان انجام دهید، یا از لغزش و بدی دیگران در گذرید، بدانید که قطعاً خداوند بخشاینده تواناست.

نکته ها:

هرجا که مظلوم در موضع قدرت قرار گرفت و عفوِ ظالم اثر تربیتی دارد، باید عفو کرد و هرجا سکوت، موجب ذلت مظلوم و تقویت ظلم است باید فریاد زد.

انتقام و قصاص، «حق» است و عفو و گذشت، «فضل». به فرموده ی حضرت علی علیه السلام، بخشودن دشمن، سپاس چیره شدن بر اوست. «اذا قدرت علی عدوک فاجعل العفو عنه شکراً للقدره علیه» (۱)

پیام ها:

۱- باید نسبت به خوبی ها مشوق بود و نسبت به بدی ها، بخشاینده. **إِنْ تُبْدُوا خَيْرًا ... أَوْ تَعْفُوا عَنْ سُوءٍ**

۲- گاهی ظلم ستیزی و فریاد، ارزش است و گاهی عفو و بخشش. **«تَعْفُوا عَنْ سُوءٍ»**

۳- عفو از موضع قدرت، ارزشمند است. **«عَفُوءًا قَدِيرًا»**

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنُكْفِرُ بِبَعْضٍ وَرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا» (۱۵۰)

قطعاً کسانی که به خداوند و پیامبرانش کفر می ورزند و می خواهند میان خدا و پیامبرانش جدایی بیفکنند و می گویند: به بعضی ایمان می آوریم و به بعضی کافر می شویم، و می خواهند در این میانه راهی در پیش گیرند، (که مطابق هوس باشد، نه عقل و استدلال).

ص: ۱۹۹

أُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا ﴿١٥١﴾

به حقیقت کافر همین هایند و ما برای کافران عذاب خوارکننده آماده ساخته ایم.

نکته ها:

آیه ۱۵۰ به منزله ی مبتدا و آیه ی ۱۵۱ به منزله ی خبر آن است.

یهودیان و مسیحیان، به خاطر هوس ها و تعصبات جاهلانه و تنگ نظری های بی دلیل، برخی انبیا را قبول داشتند و به برخی کافر بودند.

پیام ها:

۱- نبوت، یک جریان و سنت دائمی الهی و همچون زنجیر بهم پیوسته است. پس باید به همه ی این جریان اعتقاد داشت. «يُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ» (البته نسبت به امامت) نیز عقیده به همه ی امامان لازم است. پذیرش بعضی و انکار بعضی یا توقف، به منزله ی کفر به همه ائمه است.

۲- خدا و رسول، جبهه ی واحدند و جدایی در کار نیست. «يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ»

۳- کفر به خدا و رسولان، یا ایمان به خدا و کفر به همه ی پیامبران، یا ایمان به خدا و کفر نسبت به بعضی انبیا، ممنوع است. راه حق، ایمان به خدا و همه ی پیامبران است. «يَكْفُرُونَ، يُفَرِّقُوا، يَقُولُونَ، هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا»

۴- همه ادیان آسمانی باید به رسمیت شناخته شوند. (البته در مرز تاریخی خود) «يَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ»

۵- پذیرش قوانین مخالف اسلام، نوعی تبعیض در دین و ممنوع است. «نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ»

۶- التقاط و راه جدیدی در برابر راه انبیا گشودن، کفر است. «يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا أُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ»

۷- جهنم، هم اکنون نیز موجود و آفریده شده است. «أَعْتَدْنَا»

وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَمْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ أُولَئِكَ سَوْفَ يُؤْتِيهِمْ أَجْرَهُمْ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٥٢﴾

و کسانی که به خدا و پیامبرانش ایمان آورده و میان هیچ یک از آنان جدایی نیفکنده اند، اینانند که بزودی پاداششان را به آنان خواهد داد و خداوند، همواره بخشاینده و مهربان است.

پیام ها:

۱- باید به خدا و تمام پیامبرانش ایمان داشت. با اینکه درجات انبیا و شعاع مأموریت آنها متفاوت است، ولی ایمان به همه آنها ضروری است. «آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ»

۲- با این که هستی ما و توفیقات ما و تمام امکانات و ابزارهای ما از اوست، ولی باز هم به ما پاداش می دهد. «أَجُورَهُمْ»

يَسْئَلُكَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَاءِ فَقَدْ سَأَلُوا مُوسَىٰ أَكْبَرَ مِنْ ذَلِكَ فَقَالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ ثُمَّ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ فَعَفَوْنَا عَنْ ذَلِكَ وَآتَيْنَا مُوسَىٰ سُلْطَانًا مُّبِينًا ﴿١٥٣﴾

اهل کتاب از تو می خواهند که کتاب و نوشته ای از آسمان برایشان فرود آوری، بی گمان از موسی بزرگ تر از آن را خواستند که گفتند: خدا را آشکارا به ما نشان بده! پس به سزای ظلمشان صاعقه آنان را فراگرفت، سپس بعد از آنکه معجزه های روشن برای آنان آمد، گوساله پرستی را پیش گرفتند، پس (از توبه) ما از آن (گناه) هم درگذشتیم و عفو کردیم و به موسی حجتی آشکار دادیم.

نکته ها:

خواستگاری یهود از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آن بود که قرآن هم مانند تورات یکجا نازل شود و این بهانه ای بیش نبود. خداوند در پاسخ آنان می فرماید: حتی اگر قرآن را یکجا در نامه ای قابل لمس فرود آوریم، کافران آن را جادو می پندارند، «وَلَوْ نَزَّلْنَاهُ عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ»

بَأْيَدِيهِمْ لَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ» (۱)

بِهانه های کفار، برای ایمان نیاوردن، شبیه به هم است. مشرکان نیز همین تقاضا را از رسول خدا داشتند و می گفتند: «لَنْ نُؤْمِنَ لِرُفَيْكَ حَتَّى تَنْزِلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرُؤُهُ» (۲)

پیام ها:

۱- اعمال، افکار و اخلاق ناپسند نیاکان، برای آیندگان سوء سابقه می شود. فَقَدْ سَأَلُوا ...

۲- بنی اسرائیل در پی حق نبودند. و گرنه پس از آن همه معجزات، چرا گوساله پرست شدند؟ «اتَّخَذُوا الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمْ الْبَيِّنَاتُ»

۳- از ایمان نیاوردن کفار، نگران و ناراحت نباشید، چون در برابر همه انبیا افراد لجوج بوده اند. «سَأَلُوا مُوسَى أَكْبَرَ مِنْ ذَلِكَ»

۴- خدا با چشم دیده نمی شود و درخواست دیدن او بدین صورت ظلم و ستمگری است. «أَرَأَى اللَّهُ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ»

۵- انکار حق و انحراف فکری، قهر خداوند را در همین دنیا به دنبال دارد.

«فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ»

۶- رحمت الهی حتی گناه گوساله پرستی را هم می بخشد. «فَعَفَوْنَا»

۷- انبیا مورد حمایت پروردگارند. «وَ آتَيْنَا مُوسَى سُلْطَانًا مُبِينًا»

وَ رَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ بِمِيثَاقِهِمْ وَ قُلْنَا لَهُمْ ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَ قُلْنَا لَهُمْ لَا تَعْدُوا فِي السَّبْتِ وَ أَخَذْنَا مِنْهُمُ مِيثَاقًا غَلِيظًا» (۱۵۴)

ما کوه طور را به خاطر پیمان گرفتن از آنان (بنی اسرائیل) بالای سرشان قرار دادیم و به ایشان گفتیم: سجده کنان از آن در وارد شوید و به آنان گفتیم: در روز شنبه (تعطیل، به احکام خدا) تعدی نکنید و از آنان پیمانی محکم گرفتیم.

ص: ۲۰۲

۱- ۱. انعام، ۷.

۲- ۲. اسراء، ۹۳.

مشابه این آیه، در سوره بقره آیات ۶۳ و ۹۳ و نیز اعراف آیه ی ۱۷۱ آمده است.

منظور از پیمان خدا با بنی اسرائیل، همان است که در آیات ۴۰ و ۸۴ سوره ی بقره و آیه ی ۱۲ مائده آمده است.

مکان های مقدّس، آداب و ویژه ای دارد: «ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا»

نسبت به کوه طور، در قرآن آمده است: «فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ» (۱)

در مورد خانه های پیامبر: «لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ» (۲)

درباره ی مساجد: «خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ» (۳)

درباره ی مسجد الحرام: «فَلَا يَفْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ» (۴)

درباره ی کعبه: «طَهِّرَا بَيْتِيَ» (۵)

و آداب دیگری که نسبت به مساجد در کتب فقهی و منابع حدیثی آمده است.

پیام ها:

۱- در تربیت گاهی لازم است از اهرم ترس و ارعاب استفاده شود. «وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ»

۲- اشتغال به کار هنگام تعطیلی و عبادت، نوعی تعدی است. «لَا تَعْدُوا فِي السَّبْتِ»

فَبِمَا نَقَضْتُمْ مِيثَاقَهُمْ وَكُفَرْتُمْ بِآيَاتِ اللَّهِ وَقَتْلْتُمْ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا» (۱۵۵)

و به خاطر پیمان شکنی، و کفر آنان به آیات خدا و کشتن پیامبران به ناحق، و گفتن این سخن که بر دل‌های ما پرده افتاده است (آنان را عقوبت کردیم) بلکه خداوند بر دل‌های آنان به خاطر کفرشان مهر زد و جز اندکی، ایمان نمی آورند.

ص: ۲۰۳

۱- ۱. طه، ۱۲.

۲- ۲. احزاب، ۵۳.

۳- ۳. اعراف، ۳۱.

۴- ۴. توبه، ۲۸.

نکته ها:

بنی اسرائیل زمان پیامبر صلی الله علیه و آله انبیا را نکشته بودند، ولی پدران و اجداد آنان مرتکب چنین جنایتی شده بودند. اما بدان جهت که فرزندان به کار اجداد خود راضی بودند، جنایات به آنان نیز نسبت داده شده است. (۱)

پیام ها:

۱- پیمان شکنی، گناهی در ردیف کفر، بلکه زمینه ساز آن است. «نَقَضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ وَ كَفَرِهِمْ»

۲- ناسپاسی نعمت تا جایی است که آزاد شدگان به دست انبیا، قاتل انبیا می شوند. «فَتَلَّهِمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ»

۳- انسان با کفر و لجاجت، زمینه ی سقوط خود را فراهم می کند. طَبَعَ ... بِكُفْرِهِمْ

۴- ایمان آوردن افراد اندک در برابر کفر اکثر مردم، دلیل بر آن است که انسان، قدرت انتخاب و تصمیم دارد. پس دوستان، محیط و نظام فاسد، نباید اراده ی انسان را در راه حق عوض کنند. «فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا»

وَ بِكُفْرِهِمْ وَ قَوْلِهِمْ عَلِيٍّ مَرْيَمَ بُهْتَانًا عَظِيمًا «۱۵۶»

و به خاطر کفرشان و سخنانشان که تهمت بزرگی به مریم زدند و گناه عظیمی مرتکب شدند، (قهر ما آنان را فراگرفت).

نکته ها:

تهمت به حضرت مریم، در آیه ی ۲۷ سوره ی مریم نیز مطرح شده است.

نسبت زنا به حضرت مریم، در واقع نسبت زنازادگی به حضرت عیسی و ناشایستگی او برای هدایت و رهبری هم بود و همین تهمت، دلیل کفرشان به عیسی علیه السلام بود.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به علی علیه السلام فرمود: تو مثل

ص: ۲۰۴

عیسی علیه السلام هستی. گروهی نسبت ناروا به مادر عیسی دادند. گروهی هم او را خدا پنداشتند. (۱)

شاید از آن جهت به تهمت، بهتان گفته می شود که افراد پاکدامن، با شنیدن آن نسبت ها، بهتشان می زند.

بهتان عظیم، عذاب عظیم دارد. در سوره ی نور، آیه ۲۳ آمده است: آنان که به زنان پاکدامن نسبت ناروا می دهند، عذاب عظیم دارند.

پیام ها:

۱- بهتان، در ردیف کفر قرار دارد. بِكْفَرِهِمْ وَقَوْلِهِمْ ... بُهْتَانًا

۲- در جامعه ی فاسد، گاهی به پاک ترین افراد، زشت ترین نسبت ها را می دهند.

«قَوْلِهِمْ عَلَىٰ مَرْيَمَ بُهْتَانًا»

وَ قَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا (۱۵۷)

و(عذاب و لعنت ما آنان را فرا گرفت، به خاطر) سخنی که (مغروران) می گفتند: «ما عیسی بن مریم، فرستاده ی خدا را کشتیم» در حالی که آنان عیسی را نه کشتند و نه به دار آویختند، بلکه کار بر آنان مشتبه شد (و کسی شبیه به او را کشتند) و کسانی که درباره ی عیسی اختلاف کردند خود در شک بودند و جز پیروی از گمان، هیچ یک به گفته ی خود علم نداشتند و به یقین او را نکشته اند.

بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا (۱۵۸)

بلکه خداوند او را به سوی خود بالا برد و خداوند عزیز و حکیم است.

ص: ۲۰۵

نکته ها:

امام صادق علیه السلام درباره جمله ی «وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَٰكِنْ شُبِّهَ» فرمودند: غیبت حضرت قائم علیه السلام نیز همین طور است، همانا امّیت آن را به خاطر طولانی شدن انکار می کنند، برخی می گویند: قائم متولّد نشده است، برخی می گویند: متولّد شده و مرده است، و برخی دیگر می گویند: یازدهمین ما عقیم بوده و... (۱)

عوامل و نشانه های مشتبّه شدن امر و به دار آویختن شخصی دیگر به جای حضرت عیسی به این صورت بود:

۱. مأموران دستگیر کننده، رومی و غریب بودند و عیسی علیه السلام را نمی شناختند. (احتمالاً کسی که بنای خیانت داشت و با گرفتن پول، عیسی را به مخالفان معرفی کرد، خود گرفتار گشت.) (۲)

۲. اقدام برای دستگیری عیسی، شبانه بود.

۳. شخص دستگیر شده، از خداوند شکایت کرد. که این شکایت با مقام نبوت سازگار نیست.

۴. همه انجیل های مسیحیان که فدا شدن عیسی و به دار آویختن او را با آب و تاب نقل کرده اند، سالها پس از عیسی نوشته شده و امکان خطا در آنها بسیار است.

۵. گروه هایی از مسیحیان مسأله صلیب را قبول ندارند و در انجیل هم تناقضاتی است که موضوع را مبهم می کند.

پیام ها:

۱- گاهی سقوط اخلاقی انسان تا آنجاست که به پیامبر کشی افتخار می کند. «إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ»

۲- در برابر ادعاهای باطل، صراحت لازم است. «مَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ»

۳- عیسی علیه السلام هم تولّدش، هم رفتنش از این جهان بطور غیرطبیعی بود. عروج کرد تا ذخیره ای برای آینده باشد. «بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ»

۴- معراج، برای غیر از پیامبر اسلام هم بوده است. «بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ»

ص: ۲۰۶

(۱- ۱). الغیبه طوسی، ص ۱۷۰.

(۲- ۲). تفسیر فرقان.

۵- عیسی، مهمان خداست. «رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ»

۶- در آسمان ها امکان زیستن انسان وجود دارد. «بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ»

۷- اراده ی الهی همه توطئه ها را خنثی می کند. «كَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا»

وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لِيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ وَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِدًا» (۱۵۹)

و هیچ کس از اهل کتاب نیست مگر آنکه پیش از مرگش به او (مسیح) ایمان می آورد و او روز قیامت، بر آنان گواه خواهد بود.

نکته ها:

شاید معنای آیه این باشد: قبل از مرگ مسیح علیه السلام، تمام اهل کتاب به او ایمان می آورند.

چون طبق روایات شیعه و سنی، عیسی علیه السلام در آخرالزمان از آسمان فرود آمده و پشت سر امام زمان علیه السلام نماز می خواند و مدت ها زیسته، سپس از دنیا می رود. آن روز، مسیحیان به او ایمان صحیح می آورند، نه ایمانی که او را پسر خدا بدانند. (۱)

پیام ها:

۱- همه ی کافران و منحرفان، در آستانه ی مرگ که پرده ها کنار می رود، به هوش می آیند و ایمان می آورند، ولی سودی ندارد. «وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ ...»

۲- مرگ، یک سنت قطعی برای همه است. حتی برای عیسی که قرنها در بهترین شرایط مهمان خدا و فرشتگان بوده است. (۲) «قَبْلَ مَوْتِهِ»

۳- انبیا، گواهان و شاهدان بر انسان هاینند. «يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِدًا»

فَبَطَّلُوا مِنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَمًا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَ بَصَدُّهُمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ كَثِيرًا» (۱۶۰)

ص: ۲۰۷

(۱- ۱). تفسیر المیزان.

(۲- ۲). اگر مراد از «قبل موته» مرگ حضرت عیسی باشد.

و به خاطر ستمی که یهودیان روا داشتند و به خاطر آن که بسیاری از مردم را از راه خدا باز می داشتند، ما چیزهای پاک و دلپسندی را که قبلاً برایشان حلال بود، بر آنان حرام کردیم.

نکته ها:

شاید مراد از طبیاتی که بر یهود حرام شد، همان باشد که در آیه ی ۱۴۶ انعام آمده است «وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفْرٍ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ» این تحریم در تورات کنونی نیز وجود دارد. (۱)

حالات و اعمال فرد و جامعه، در برخورداری از نعمت های الهی با زوال آنها نقش اصلی دارد. در سوره ی فجر آیه ۱۷ می خوانیم که گاهی دلیل محرومیت، بی توجهی به یتیمان است. «كَلَّا- يَلْ لَّا- تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ» و در آیه ۹۶ سوره ی اعراف می خوانیم: اگر اهل قریه ها ایمان و تقوا داشته باشند از برکات آسمان بهره مند می شوند. «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ» چنانکه در حدیث می خوانیم: کسانی که محصولات کشاورزی آنان نامرغوب می شود، به خاطر ظلمی است که از آنان سرزده است. (۲)

پیام ها:

۱- ظلم، زمینه ی محرومیت از نعمت هاست. فَبِظُلْمٍ ... حَرَّمْنَا

۲- گاهی محرومیت های اقتصادی و تنگناهای مادی نشانه ی قهر و کیفر الهی است. فَبِظُلْمٍ ... حَرَّمْنَا

۳- حرام ها همیشه به خاطر رعایت مسائل بهداشتی نیست. فَبِظُلْمٍ ... حَرَّمْنَا

۴- گرچه مجازات اصلی در قیامت است، ولی کیفرهای دنیوی حالت هشدار دارد و برای خلاف کاران، کیفر و برای صالحان آزمایش است. فَبِظُلْمٍ ... حَرَّمْنَا

۵- بستن راه خدا به هر طریق (تحریف، کتمان، بدعت، فساد، انحراف و...) عامل محرومیت از نعمت هاست. «وَبَصَدُّهُمْ عَن سَبِيلِ اللَّهِ»

ص: ۲۰۸

۱- ۱). تورات، سفر لاویان، فصل ۱۱.

۲- ۲). مستدرک، ج ۱۳، ص ۴۷۳.

وَ أَخَذِهِمُ الرَّبُّوَا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَ أَكْلِهِمْ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَ أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٦١﴾

و به خاطر ربا گرفتن، که از آن نهی شده بودند و خوردن مال مردم به ناحق (طبیات را بر آنان حرام کردیم) و برای کافران از ایشان عذاب دردناکی فراهم ساخته ایم.

نکته ها:

حکم تحریم ربا، در تورات (۱) نیز آمده است. (۲)

پیام ها:

۱- رباخواری گرچه به ظاهر منبع درآمد و عامل کامیابی است، ولی در واقع زمینه ی محرومیت و عذاب است. حَرَمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ ... أَخَذِهِمُ الرَّبُّوَا ... عَذَابًا أَلِيمًا

۲- همه ی ادیان آسمانی، نسبت به روابط مالی انسان ها و چگونگی دخل و خرج، سخن و حساسیت دارند. أَخَذِهِمُ الرَّبُّوَا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَ أَكْلِهِمْ ... بِالْبَاطِلِ

۳- تا ظلم و ربا و حرام خواری، انسان را در مدار کفر قرار نداده، راه بازگشت آسان است. و گرنه این گونه گناهان زمینه ی کفر و عذاب است. أَخَذِهِمُ الرَّبُّوَا ... أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ

لَكِنِ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَ الْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَ مَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَ الْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَ الْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَ الْمُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ أُولَئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٦٢﴾

ولی راسخان در علم از یهود و مؤمنان، به آنچه بر تو و آنچه پیش از تو نازل شده است ایمان دارند. و به ویژه برپا دارندگان نماز، و اداکنندگان زکات، و ایمان آورندگان به خدا و قیامتند. بزودی آنان را پاداش بزرگی خواهیم داد.

ص: ۲۰۹

۱- ۱). تورات، سفر تشبیه، فصل ۲۳، جملات ۱۹ و ۲۰.

۲- ۲). تفسیر نمونه.

از اینکه بارها در قرآن جمله ی «وَمَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ» آمده و یک بار هم عبارت «مِنْ بَعْدِكَ» نیامده است، خاتمیت دین اسلام را می توان فهمید.

در حدیث آمده است: آنکه زکات نمی پردازد، نمازش قبول نیست. پیامبر صلی الله علیه و آله نماز گزارانی را که زکات نپرداخته بودند، از مسجد بیرون می کرد. به فرموده ی قرآن، نماز گزار واقعی بخیل نیست. «إِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا، إِلَّا الْمُصَلِّينَ»^(۱)

پیام ها:

۱- در انتقاد باید انصاف داشت. در این آیه مؤمنانِ یهود از ظالمان و حرام خواران استثنا شده اند. لَكِنَّ الرَّاسِخُونَ ... مِنْهُمْ

۲- دانشی ارزشمند است که ریشه و رسوخ در جان داشته باشد. «الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ»

۳- هدف و باورهای مشترک مهم است، نه نژاد و قبیله و زبان. «الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَ الْمُؤْمِنُونَ»

۴- ایمان به همه ی اصول در همه ی ادیان الهی لازم است. «بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ وَ مَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ»

۵- با آنکه نماز و زکات، در همه ی ادیان بوده است، ولی به خاطر اهمیت آن دو جداگانه ذکر شده اند. بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ وَ مَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِكَ وَ الْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَ ...

۶- نماز از زکات جدا نیست و اهل نماز باید اهل انفاق های مالی هم باشند.

«الْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَ الْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ»

۷- نماز جایگاه مخصوص دارد. (همه ی جملات آیه با واو و نون آمده «الرَّاسِخُونَ ، الْمُؤْمِنُونَ ، الْمُؤْتُونَ» ، ولی درباره نماز به جای «مقیمون» کلمه ی «الْمُقِيمِينَ» بکار رفته که در زبان عربی، نشانه ی برجستگی آن است.)

ص: ۲۱۰

إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَوْحَيْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَعِيسَى
وَإِيُّوبَ وَيُونُسَ وَهَارُونَ وَشَلِيمَانَ وَآتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا (۱۶۳)

(ای پیامبر!) ما به تو وحی کردیم، آن گونه که به نوح و پیامبران پس از او وحی کردیم. و (همچنین) به ابراهیم، اسماعیل، اسحاق، یعقوب، اسباط (فرزندان یعقوب)، عیسی، ایوب، یونس، هارون و سلیمان وحی کردیم و به داود، «زبور» دادیم.

نکته ها:

در تمام قرآن نام ۲۶ نفر از پیامبران آمده است. نام یازده تن از آنان در این آیه ذکر شده و نام بقیه آنان عبارت است از: آدم، ادريس، هود، صالح، لوط، يوسف، شعيب، ذی الکفل، موسی، الیاس، یسع، زکریا، یحیی، عذیر و حضرت محمد.

در حدیث آمده: آنچه بر انبیای پیشین وحی شده بود، بر پیامبر اسلام وحی شده است. (۱)

«اسباط» جمع «سبط» به معنای نوه، عنوان فرزندان از یعقوب است که به پیامبری رسیدند. «زبور» در لغت به معنای کتاب است، ولی در اصطلاح به کتاب حضرت داود گفته می شود. «مزامیر داود» از کتب عهد قدیم (تورات) است و ۱۵۰ فصل دارد که هر کدام یک «مزمور» است.

با آنکه در تاریخ، بارها وحی الهی نازل شده است، چرا اهل کتاب، نبوت پیامبر را نمی پذیرند و میان او و دیگر انبیا فرق گذاشته، توقعات اضافی دارند؟ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ ...

پیام ها:

۱- وحی و نبوت، یک جریان و سنت خلل ناپذیر در تاریخ انسان است. أَوْحَيْنَا

ص: ۲۱۱

۲- بیان نمونه های تاریخی از یک موضوع (مثل وحی بر پیامبران پیشین)، از شیوه های اثبات مدعاست و آگاهی از آنها زمینه ی پذیرش. **أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ ...**

۳- هدف، شیوه و کلیات محتوای ادیان الهی، یکی است. زیرا سرچشمه ی همه آنها خداوند است. **إِنَّا أَوْحَيْنَا ...**

وَ رُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَ رُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ وَ كَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا (۱۶۴)

وبه پیامبرانی که پیش از این داستان آنان را برایت باز گفته ایم و پیامبرانی که ماجرای آنان را برای تو نگفته ایم نیز وحی کردیم و خداوند با موسی سخن گفت، سخن گفتنی ویژه.

نکته ها:

در میان سوره های قرآن، سوره های هود و شعراء، در بیان قصص انبیا، جامعیت بیشتری دارند.

همه ی پیامبران طرف سخن خدایند، ولی در این میان تنها حضرت موسی علیه السلام «کلیم الله» شده است. شاید برای آنکه حضرت موسی در مبارزه با فرعون و تحمل لجاجت و سرسختی بنی اسرائیل، لازم بود بیشتر و پی در پی با خداوند مرتبط باشد و پیام بگیرد، از این رو کلیم الله شد.

پیام ها:

۱- آشنایی با تاریخ انبیا از جایگاه ویژه برخوردار است، از این رو خداوند هم به آن پرداخته است. **«رُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ»**

۲- تعداد انبیا بیش از آن است که در قرآن آمده است. **«وَ رُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ»**

۳- نه عمر انسان برای شنیدن همه ی تاریخ کافی است و نه نیازی به شنیدن همه ی تاریخ است. باید به مقدار عبرت شنید.
«رُسُلًا لَمْ نَقْضُصُهُمْ»

۴- گاهی نقل یک حادثه، بارها در قرآن تکرار می شود و از برخی حوادث، اصلاً ذکری به میان نمی آید، این نشان می دهد که قرآن، کتاب هدایت و تربیت است، نه داستان سرایی. «لَمْ نَقْضُصُهُمْ»

رُسُلًا مُبَشِّرِينَ وَ مُنْذِرِينَ لِّئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ وَ كَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا (۱۶۵). پیامبرانی (را فرستادیم) که بشارت دهنده و بیم دهنده بودند، تا پس از پیامبران، برای مردم بر خدا حجّتی نباشد و خداوند همواره شکست ناپذیر و حکیم است.

نکته ها:

این آیه، کلیات دعوت انبیا و شیوه ی کار و هدف از بعثت آنان را بیان می کند.

عقل همچون وحی، حجّت الهی است، ولی چون مدار ادراکاتش محدود است، به تنهایی کافی نیست و حجّت تمام نیست. لذا انبیا از دانستنی های غیبی و ملکوتی و اخروی که دست عقل از آن کوتاه است خبر می دهند.

قرآن در جای دیگر می فرماید: «وَ لَوْ أَنَا أَهْلَكْنَاهُمْ بَعْدَ ذَٰبٍ مِّن قَبْلِهِ لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا (۱) اگر ما پیش از فرستادن رسولان، عذابشان کنیم، می گویند: چرا برای ما رسولی بیانگر و هشدار دهنده نفرستادی؟»

پیام ها:

۱- شیوه ی تبلیغ انبیا بر دو محور بیم و امید استوار است. «مُبَشِّرِينَ وَ مُنْذِرِينَ»

۲- فلسفه ی بعثت پیامبران، اتمام حجّت خدا بر مردم است، تا نگویند: رهبر و راهنما نداشتیم و نمی دانستیم. «لِّئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ»

ص: ۲۱۳

۳- انبیا از نظر صفات شخصی و جسمی، و سوابق زندگی و موقعیت اجتماعی، سیاسی و خانوادگی، و نیز از جهت داشتن معجزه، بیان صریح و برخورداری از امدادهای غیبی، باید در مرحله ای باشند که کسی نتواند در هیچ زمینه بهانه ای بر آنان بگیرد. «لَيْلًا يَكُونُ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ»

۴- چون خداوند عزیز و حکیم است، هیچ کس حجتی بر او ندارد. «عَزِيزًا حَكِيمًا»

لَكِنَّ اللَّهَ يَشْهَدُ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ أَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ وَالْمَلَائِكَةُ يَشْهَدُونَ وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا ﴿١٦٦﴾

(گرچه کفار، بهانه می گیرند) ولی خداوند، به آنچه بر تو نازل کرده گواهی می دهد، که به علم خود بر تو نازل کرد و فرشتگان نیز (بر حقانیت تو) شهادت می دهند و گواهی خداوند (برای تو) کافی است.

نکته ها:

این که معارف والای قرآن از زبان شخص درس ناخوانده ای، در منطقه ی جهل و شرک و دشمنی بیان شده، و مردم تحوّل یافتند و از تفرقه به وحدت، از بخل به ایثار، از شرک به توحید، از جهل به علم، و از سقوط به عروج معنوی و تشکیل «امت اسلامی» رسیدند، گواهی خداوند بر لطفی است که به پیامبر و دین او دارد.

پیام ها:

۱- در برابر تضعیف های ناحق، باید تقویت های بجا و شایسته صورت گیرد.

لَكِنَّ اللَّهَ يَشْهَدُ

۲- انبیا هم در مسیر دعوت، نیاز به پشتیبانی خدا دارند. «لَكِنَّ اللَّهَ يَشْهَدُ»

۳- بهترین تکیه گاه و نقطه ی امید هر مبلّغ دین، باید خدا باشد. «لَكِنَّ اللَّهَ يَشْهَدُ»

۴- سرچشمه وحی علم بی نهایت الهی است. «أَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ» از این رو با پیشرفت علوم، هر روز از معارف قرآن پرده ای برداشته می شود.

۵- اگر در گوشه ای از زمین، گنهکاران لجوج بهانه می گیرند، ولی همه فرشتگان هستی، به نفع تو گواهی می دهند. (وَ الْمَلَائِكَةُ يَشْهَدُونَ)

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١٦٧﴾

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ ظَلَمُوا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيُغْفِرَ لَهُمْ وَ لَا لِيُهْدِيَهِمْ طَرِيقًا ﴿١٦٨﴾ قطعاً کسانی که کافر شدند و (با القای شبهه و تهمت و تحقیر) مردم را از راه خدا باز داشتند، به تحقیق گمراه شدند، گمراهی دور (از نجات). همانا کسانی که کافر شدند و ستم کردند، خداوند بر آن نیست که آنان را بیامرزد و به راهی هدایتشان کند.

إِلَّا طَرِيقَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا وَ كَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا ﴿١٦٩﴾

مگر به راه جهنم، که برای همیشه در آن ماندگارند و این (عذاب و کیفر) بر خداوند آسان است.

نکته ها:

مراد از «ضلال بعید» گمراهی مضاعف کافران است. کفر، یک گمراهی است و مانع شدن از ایمان دیگران، گمراهی دیگر. کفر یک انحراف است و خود را بر حق دانستن، انحرافی بالاتر. کفر، ظلم به خویش است و مانع راه دیگران شدن، ظلم به تاریخ و نسل بشر.

شاید مراد از «ظلم» در آیه ی ۱۶۸، همان مانع شدن از هدایت دیگران باشد. زیرا چه ظلمی بالاتر از ظلم فکری و فرهنگی و اعتقادی؟

سخت ترین عذاب ها و بدترین تعبیرات، برای کافرانی بیان شده که با انواع تبلیغات، تهمت ها و تهدیدات، مانع رسیدن پیام حقّ به گوش حقّ جویانند. (عدم مغفرت، عدم هدایت، دوزخی شدن و جهنم ابدی)

پیام ها:

۱- بازدارندگان مردم از هدایت، خود در گمراهی سختی هستند. «ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا»

۲- کفر و ظلم، در کنار همنند و نتیجه ی آنها، محرومیت از آمرزش و هدایت الهی است. «كَفَرُوا وَ ظَلَمُوا ... لَا يُهْدِيهِمْ»

۳- کفر کافرانِ ظالم که مانع هدایت مردمند، دوزخ ابدی است. «جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا»

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ مِنْ رَبِّكُمْ فَآمِنُوا خَيْرًا لَكُمْ وَإِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٧٠﴾

ای مردم! همانا پیامبر از سوی پروردگارتان همراه با حق (قرآن) برای شما آمده است. پس ایمان بیاورید که برای شما بهتر است و اگر (ناسپاسی کرده و) کفر ورزید پس (بدانید که) آنچه در آسمان ها و زمین است از آن خداست و خداوند، دانا و حکیم است.

نکته ها:

اهل کتاب و حتی مشرکان در انتظار ظهور پیامبری بودند و زمینه ی ذهنی داشتند، لذا در این آیه بجای «رسولا» می فرماید: «الرَّسُولُ» یعنی همان پیامبری که انتظارش را می کشید، اکنون آمده است، پس به او ایمان بیاورید.

پیام ها:

۱- دعوت اسلام، جهانی است و اختصاص به قوم عرب ندارد. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ»

۲- عامل گسترش دعوت انبیا، حَقَانِیت آن است. «بِالْحَقِّ»

۳- ایمان مردم به نفع خودشان است، نباید بر خدا مَتَّ گذارند. بلکه خدا مَتَّ نهاده و آنان را هدایت کرده است. «فَآمِنُوا خَيْرًا لَكُمْ»

۴- نه کفر مردم به خدا زیان می رساند و نه ایمانشان به او نفعی دارد. فَأَمِنُوا خَيْرًا لَكُمْ وَإِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ ...

۵- بعثت انبیا و محتوای دعوت آنان، بر اساس علم و حکمت الهی است. «كَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا»

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْفَاها إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَأَمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ انْتَهَوْا خَيْرًا لَكُمْ إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا ﴿١٧١﴾

ای اهل کتاب! در دین خود غلو نکنید و جز حق، به خداوند نسبتی ندهید. همانا مسیح، عیسی پسر مریم، فرستاده ی خداوند و کلمه ی اوست که به مریم القا نمود و روحی است از جانب او. پس به خداوند و پیامبرانش ایمان آورید، و به تثلیث قائل نشوید. (از این حرف) دست بردارید که به نفع شماست. جز این نیست که الله خدایی است یکتا، و از اینکه فرزندی داشته باشد منزّه است. آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است از آن اوست و خدا برای تدبیر و سرپرستی هستی کافی است.

نکته ها:

«كَلِمَةُ اللَّهِ» به انبیا و اولیا گفته می شود، چون همانطور که کلمه، بیانگر مطالبی است که در ذهن گوینده است، پیامبران و اولیا بیانگر کمالات پروردگارند. چنانکه در حدیث آمده است:

«نحن كلمات الله التامات» ما کلمات کامل الهی هستیم. (۱)

شاید هم مراد از کلمه، همان جمله ی «كُنْ فَيَكُونُ» باشد که قول خداوند است و مانند هر سخن دیگر، محصول آن کلمه است. (۲) چنانکه در جای دیگر، خداوند آفرینش عیسی علیه السلام

ص: ۲۱۷

۱- ۱). تفسیر اطيّب البيان.

۲- ۲). تفسیر الميزان و فی ظلال القرآن.

را به آفرینش آدم علیه السلام تشبیه نموده و می فرماید: «إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ» (۱)

از امام صادق علیه السلام درباره ی «رُوحٌ مِنْهُ» سؤال شد، حضرت پاسخ دادند: مقصود روح خداست که خداوند آن را در آدم و عیسی علیهما السلام قرار داد. (۲)

مسیحیان عقیده به تثلیث دارند و الله را خدای پدر، مسیح را خدای پسر و جبرئیل را واسطه ی این دو خدا می دانند، که نوعی کفر است. قرآن هم می فرماید: «لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَلَاثَةٌ» (۳) آنانکه خدا را یکی از خدایان سه گانه می دانند، کافرند. البته گروهی از آنان نیز حضرت مریم را به جای جبرئیل، یکی از خدایان سه گانه می دانند که قرآن در این باره می فرماید: «يَا عِيسَىٰ ابْنَ مَرْيَمَ أَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّي إِلَهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ» (۴) ای عیسی! آیا تو به مردم گفته ای که مرا و مادرم را دو خدا قرار دهید؟

در روایات، به غلو کنندگان نفرین شده و آنان از بدترین اقسام کفار و مشرکان به شمار آمده اند. (۵)

اگر نداشتن پدر، دلیل بر الوهیت باشد، حضرت آدم باید به طریق اولی الوهیت داشته باشد، چون نه پدر داشت و نه مادر.

در قرآن ۱۷ بار، عیسی به مریم نسبت داده شده تا فرزند خدا بودن را نفی کند. در اناجیل هم از او به عنوان فرستاده خدا یاد شده، نه خدا. در اناجیل، حضرت عیسی علیه السلام ۸۰ بار خود را بنده و رسول خدا معرفی کرده است. (۶)

پیام ها:

۱- غلو نشانه ی تعصّب نابجا است و در همه ی ادیان ممنوع می باشد. یهود، «عزیر» را فرزند خدا می دانستند و مسیحیان «عیسی» را. «لَا تَعْلُوا فِي دِينِكُمْ»

۲- یکی از آفات ادیان آسمانی، غلو درباره رهبران دینی است. «لَا تَعْلُوا فِي دِينِكُمْ»

ص: ۲۱۸

۱- ۱. آل عمران، ۵۹.

۲- ۲. کافی، ج ۱، ص ۱۳۳.

۳- ۳. مائده، ۷۳.

۴- ۴. مائده، ۱۱۵.

۵- ۵. میزان الحکمه.

۶- ۶. تفسیر فرقان.

۳- میانه روی و اعتدال در همه جا لازم است و عشق به اولیای خدا نباید سر از غلو درآورد. «لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ»

۴- غلو کردن درباره ی انسان ها، گرچه پیامبر باشند، توهین به خداوند و نسبت ناروا دادن به اوست. «لَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ»

۵- در قرآن و انجیل واقعی، حضرت عیسی پیامبر خدا معرفی شده است، نه خدا یا فرزند خدا. «عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ»

۶- آفرینش غیر طبیعی عیسی، آیه و نشانه ی خداست، آن گونه که کلمه، تابلو و نشانه ی معناست. «كَلِمَتُهُ أَلْفَاهَا»

۷- عیسی جزئی از خدا نیست، بلکه پرتوی از قدرت حیات بخش الهی است.

«رُوحٌ مِنْهُ»

۸- قرآن، بیانگر عقیده صحیح و نافی عقاید باطل است. لَا تَغْلُوا ... لَا تَقُولُوا ثَلَاثَةً ...

۹- خداوند جسم نیست تا فرزند داشته باشد. «سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ» (تعبیراتی چون ثارالله، یدالله، کلمهالله که در متون دینی آمده، تعبیرات مجازی است)

۱۰- خدایی که آسمان ها ملک اوست، چه نیازی به فرزند و شریک دارد؟ «سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ»

۱۱- هر چیزی از خداست، پس باید بنده ی او بود و تنها به او توکل کرد. «لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا»

لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ إِلَيْهِ جَمِيعًا «۱۷۲»

و هرگز مسیح از اینکه بنده خدا باشد استنکاف ندارد و فرشتگان مقرب نیز (سربپیچی ندارند) و هر کس از بندگی خداوند سربپیچی کند و تکبر ورزد، پس (بداند که) بزودی همه را به نزد خود محشور می کند.

نکته ها:

امام رضا علیه السلام به جاثلیق رهبر مسیحیان آن زمان فرمود: همه چیز عیسی خوب بود، جز آنکه اهل عبادت نبود. جاثلیق ناراحت شد و گفت: او بیشترین عبادت را انجام می داد.

حضرت پرسید: چه کسی را می پرستید؟ جاثلیق خاموش شد، چون فهمید که هدف امام آن است که بفهماند «عابد» نمی تواند «معبود» باشد.

مردم نسبت به عبادت خدا سه حالت دارند: گروهی مستکبر، گروهی تسلیم و گروهی طالب. حضرت علی علیه السلام می فرماید: «کفی بی عزاً ان اکون لک عبداً و کفی بی فخراً ان تکون لی رباً» برایم همین افتخار بس که بنده ی تو باشم. (۱)

پیام ها:

۱- در امور دینی، کاسه ی داغ تراز آتش نباشید. عیسی خود را بنده ی خدا می داند، چرا شما او را فرزند خدا می شناسید؟! «لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ»

۲- مسیح، نه تنها عبادت می کند، بلکه «عبد» و یکپارچه بنده اوست. «عَبْدًا لِلَّهِ»

۳- فرشتگان مقرب (از جمله روح القدس هم) بندگی خدا می کنند، چرا روح القدس را یکی از سه خدا می دانید؟ «وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ»

۴- سرچشمه ی ترک عبادت، تکبر است و اگر روح استکباری شد، همه نوع خطر را در پی دارد. «وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ وَ يَسْتَكْبِرْ...»

۵- بازگشت همه به سوی خداست، پس از قیامت بترسیم و تکبر نکنیم.

«فَسَيَحْشُرُهُمْ إِلَيْهِ جَمِيعًا»

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَأَمَّا الَّذِينَ اسْتَنكَفُوا وَاسْتَكْبَرُوا فَيَعَذِّبُهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا وَ لَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَ لَا نَصِيرًا (۱۷۳)

ص: ۲۲۰

پس آنان که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، خداوند پاداش آنان را کامل می دهد و از فضل خویش به ایشان افزون تر می بخشد و اما آنان که سرپیچی کردند و تکبر ورزیدند، خداوند آنان را به عذابی دردناک کیفرشان می دهد و در برابر(قهر)خدا برای خود دوست و یآوری نخواهند یافت.

نکته ها:

اهل کتاب، یا پیامبر خود را برتر می دانستند و درباره ی او غلو می کردند و یا خود را برتر می دانستند و می گفتند: «نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ» (۱) و یا دیگران را تحقیر می کردند. «قَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتْ النَّصَارَى عَلَى شَيْءٍ...» (۲) در حالی که در قیامت هیچکدام از اینها کارساز نیست و ایمان و عمل لازم است.

پیام ها:

۱- راه نجات، ایمان و عمل صالح است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ»

۲- ایمان مقدم بر عمل است و اعمال بدون ایمان، مانند اسکناس بی پشتوانه است. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ»

۳- اگر می خواهید اخلاق الهی داشته باشید، اجرت کارگر را کامل پردازید و چیزی هم اضافه دهید. «فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَ يَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ»

۴- بدون ایمان و عمل، انتظار هیچ شفاعتی از مسیح و دیگران نداشته باشید.

«لَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا»

«يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا» (۱۷۴)

ای مردم! از سوی پروردگارتان برای شما برهان و حجتی آمده است و نوری روشنگر (همچون قرآن) را به سوی شما فرود آوردیم.

ص: ۲۲۱

۱- ۱. مائده، ۱۸.

۲- ۲. بقره، ۱۱.

نکته ها:

طبق روایات، مراد از «بُرْهَانٌ» شخص پیامبر و مراد از «نور مبین»، قرآن است. و به راستی که پیامبر، برهان دین است، چرا که کسی درس ناخوانده، چنین معارف و کتابی را آورده که هرچه زمان می گذرد و علوم رشد می کند، حَقَانِیت دین و عمق تعالیمش روشن تر می شود.

پیام ها:

۱- اسلام با همه ی مردم و همه ی نسل ها و عصرها سخن می گوید و پیامش جهانی است. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ»

۲- فرستادن نور و برهان، از شئون ربوبیت خداست. «مِنْ رَبِّكُمْ»

۳- قرآن کتاب استدلال، هدایت و نور است. «نُورًا مُّبِينًا»

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَاعْتَصَمُوا بِهِ فَسَيُدْخِلُهُمْ فِي رَحْمَةٍ مِنْهُ وَفَضْلٍ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمًا ﴿١٧٥﴾

پس کسانی که به خدا ایمان آورده و به او توسل جستند، بزودی آنان را در رحمت و فضل خویش وارد می کند و آنان را به سوی خود در راه راست هدایت می کند.

نکته ها:

اعتصام به اولیا و رهبران الهی را در زیارت جامعه می خوانیم: «من اعتصم بکم فقد اعتصم بالله».

در دو آیه ی قبل، ایمان و عمل صالح وسیله ی دریافت لطف الهی عنوان شد و در این آیه، ایمان و اعتصام به خداوند؛ این نشانه ی آن است که راه اعتصام به خدا و پیوستن به او، عمل صالح است.

پیام ها:

۱- پاداش های الهی، فضل و رحمت اوست، نه استحقاق ما. «فِي رَحْمَةٍ مِنْهُ وَفَضْلٍ» (همین که این رحمت و فضل خود را در آیات دیگر اجر و پاداش کار ما

دانسته، خود لطفی دیگر است و گرنه مزد چند دقیقه کار ناقص، این همه بهشت و قصر و رحمت نیست.)

۲- گرچه خدا هر که را بخواهد هدایت می کند، «يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ» (۱) ولی زمینه و وسیله هدایت را خودمان با ایمان و اعتصام باید فراهم سازیم. «يَهْدِيهِمْ إِلَيْهِ»

۳- نیاز به هدایت الهی، حتی پس از ایمان و اعتصام هم باقی است و یک لحظه از هدایت او بی نیاز نیستیم. «يَهْدِيهِمْ إِلَيْهِ»

۴- راه مستقیم، راهی است که انسان را به خدا برساند. «يَهْدِيهِمْ إِلَيْهِ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا»

يَسِيْرَتُكَ قُلِ اللّٰهُ يُفْتِيْكُمْ فِى الْكَلٰلَةِ اِنْ اَمْرُوْهُ هَلٰكٌ لَيْسَ لَهُ وَّلٰمٌ وَّ لَهُ اُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَّهُوَ يَرِثُهَا اِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَّلَدٌ فَاِنْ كَانَتَا اُنْتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلَاثَانِ مِمَّا تَرَكَ وَاِنْ كَانُوْا اِخْوَةً رِّجَالًا وَّنِسَاءً فَلِلَّذَكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنثَيْنِ يَبِيْنُ اللّٰهُ لَكُمْ اَنْ تَصَلُّوْا وَّ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيْمٌ ﴿۱۷۶﴾

(ای پیامبر! از تو فتوا می خواهند، بگو: خداوند درباره ی (ارث) کلاله (برادر و خواهر پدری یا پدر و مادری) به شما چنین فتوا می دهد که: اگر مردی بمیرد و فرزندی (یا پدر و مادری) نداشته باشد ولی خواهری داشته باشد، نصف آنچه به جا گذاشته از آن خواهر است و او نیز از خواهرش اگر فرزندی نداشته باشد همه اموال را ارث می برد و اگر دو خواهر باشند، دو سوم دارایی به جامانده را ارث می برند) (هر کدام یک سوم) و اگر چند برادر و خواهر باشند مرد برابر سهم دو زن ارث می برد. خداوند احکام را برای شما بیان می کند تا گمراه نشوید و خداوند به هر چیز دانا است.

ص: ۲۲۳

۱- ۱). ابراهیم، ۴.

در آیه ۱۲ همین سوره آمده بود که خواهر و برادر از یکدیگر یک ششم ارث می برند و اینجا می فرماید: نصف ارث می برد. این به خاطر آن است که در آنجا مراد، خواهر و برادر مادری بود و در اینجا پدری، یا پدر و مادری. (۱)

ارث بردن خواهر و برادر از میت، وقتی است که او فرزند یا پدر و مادر نداشته باشد. و گرنه نوبت به خواهر و برادر نمی رسد. سوره ی نساء با مسائل خانواده آغاز شد و با مسائل خانواده به پایان رسید.

پیام ها:

۱- وظیفه ی مردم، برای یادگیری مسائل و احکام دینی، رجوع به رهبران دینی است. «يَسْتَفْتُونَكَ»

۲- دین برای دنیای مردم برنامه دارد. موضوع ارث از یک جهت موضوعی اقتصادی و از جهتی موضوعی خانوادگی است و دین به لحاظ هر دو جهت، برای آن احکامی مقرر داشته است. «قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ»

۳- رعایت اولویت ها در تقسیم ارث، بیانگر اولویت ها در رسیدگی به اعضای فامیل است. پدر و مادر و فرزندان در یک ردیف اند، اما خواهران و برادران در مرحله ی بعدی. «لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَ لَهُ أُخْتُ»

۴- دو برابر بودن سهم ارث مرد نسبت به زن، بر پایه علم الهی است، نه شرایط خاص اجتماعی زمان پیامبر که زنان ضعیف شمرده می شدند. «وَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۲۲۴

این سوره یکصد و بیست آیه دارد و چند ماه پیش از رحلت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نازل شده و هیچ یک از آیات آن نسخ نگشته است.

این سوره به خاطر دعای حضرت عیسی علیه السلام برای نزول مائده ی آسمانی که در آیه ی ۱۱۴ آمده، «مائده» نامیده شده است؛ البتّه به «عهد» و «عقود» نیز نام گذاری شده، در مجموع آیات این سوره نسبت به یک پیمان شکنی مهم هشدار می دهد.

بیشترین خطاب ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ در این سوره است. مثلاً در سوره ی بقره یازده مرتبه؛ ولی در این سوره، شانزده مرتبه آمده است.

این سوره شامل مسائلی از قبیل: ولایت و رهبری، ردّ عقیده ی تثلیث، وفای به عهد و پیمان ها، گواهی دادن به عدل، تحریم قتل، احکام خوردنی ها، احکام وضو، غسل و تیمم، سفارش به عدالت اجتماعی و احکام وصیت، قصاص، سرقت، زنا و... می باشد.

چون از آخرین سوره هایی است که نازل شده، با جمله ی «أَوْفُوا بِالْعُقُودِ» در آغاز سوره، سفارش به انجام همه ی تعهدات و پیمان ها دارد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ (۱)

ای کسانی که ایمان آورده اید! به عقد و پیمان ها(ی خود، با خدا و مردم) وفا کنید.(خوردن گوشت) چهارپایان برای شما حلال گشته، مگر آنها که (حکم حرمتش) بر شما خوانده خواهد شد، و در حال احرام شکار را حلال نشمرید، همانا خداوند به هر چه خواهد(و مصلحت بداند) حکم می کند.

نکته ها:

کلمه ی «بَهِيمَةُ» در اینجا به معنای چهارپا و اعم از «انعام» است، «انعام» به گاو و شتر و گوسفند می گویند و «بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ» که سه بار در قرآن آمده به معنای حلال بودن گوشت این چهارپایان است. (۱) امام صادق علیه السلام فرمودند: مراد از «بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ» جنین حیوان ذبح شده است که تزکیه ی مادرش، تزکیه ی او نیز به شمار می رود. (۲) مرحوم فیض در تفسیر صافی می فرماید: «ممکن است این روایت بیان مصداق پنهان آن باشد و یا این که از شکم مادر به آنها «بهیمه» گفته می شود، بنابراین منافاتی با تعمیم ندارد». (۳)

ص: ۲۲۸

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. کافی، ج ۶، ص ۲۳۴.

۳-۳. قاموس القرآن.

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «لا- دین لمن لا- عهد له» (۱)، کسی که وفا ندارد، دین ندارد. آری، اگر به پیمان ها عمل نشود، اساس جامعه و اعتماد عمومی بهم می ریزد و هرج و مرج پیش می آید.

قرآن، وفای به پیمان حتی با مشرکان را لازم می داند، «فَأَتِمُّوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَىٰ مُدَّتِهِمْ» (۲) و طبق حدیثی از امام صادق علیه السلام وفای به پیمان فاجران هم لازم است. (۳)

بر اساس روایتی دیگر، اگر یک مسلمان حتی با اشاره، به دشمن کافر امان داد، بر دیگر مسلمانان رعایت این پیمان اشاره ای، الزامی است.

کتاب آسمانی، عهد خداوند هستند و باید به آنها وفادار بود، عهد قدیم (تورات)، عهد جدید (انجیل) و عهد اخیر (قرآن). در حدیث می خوانیم: «القرآن عهد الله» (۴)

پیام ها:

۱- مسلمانان باید به همه ی پیمان ها، (با هر کس و هر گروه)، پایبند باشند، چه قراردادهای لفظی، کتبی؛ پیمان های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و یا خانوادگی؛ با قوی یا ضعیف، با دوست یا دشمن، با خدا (مثل نذر و عهد) یا مردم، با فرد یا جامعه، با کوچک یا بزرگ، با کشورهای منطقه یا قراردادهای بین المللی. کلمه ی «بِالْعُقُودِ» دارای «الف و لام» است که شامل همه ی قراردادها می شود. «أَوْفُوا بِالْعُقُودِ»

۲- اشعار دارد که ایمان، ضامن وفای به عهد و پیمان هاست. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ»

۳- حال که خداوند انواع نعمت ها را در اختیار ما گذاشته است، پس به پیمان های

ص: ۲۲۹

۱- ۱. بحار، ج ۱۶، ص ۱۴۴.

۲- ۲. توبه، ۴.

۳- ۳. کافی، ج ۲، ص ۱۶۲.

۴- ۴. کافی، ج ۶، ص ۱۹۸.

او وفادار باشیم. «أَوْفُوا بِالْعُقُودِ أَحَلَّتْ لَكُمْ»

۴- یکی از پیمان های الهی، توجه به احکام حلال و حرام در خوردنی هاست.

«أَوْفُوا بِالْعُقُودِ أَحَلَّتْ لَكُمْ»

۵- اسلام، هم به مسائل اجتماعی و هم به مسائل اقتصادی توجه دارد. (وفای به عهد، مسئله ی اجتماعی و اقتصادی و بهره گیری از حیوانات، از مسائل اقتصادی است). «أَوْفُوا بِالْعُقُودِ أَحَلَّتْ لَكُمْ بِهِمَهُ الْأَنْعَامُ»

۶- مصرف گوشت گاو، شتر و گوسفندی که مرده یا خفه و... شده باشند، حرام است. «إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ»

۷- همه ی چهارپایان حلال نیستند. «إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ» (بنابر این که جمله، مربوط به انواع چهارپایان باشد).

۸- برای حفظ حرمت احرام باید کمی هم محرومیت چشید و از شکار، چشم پوشید. «غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَ أَنْتُمْ حُرْمٌ»

۹- عمل به محرمات احرام، از جمله موارد وفای به عهد و پیمان با خداست.

أَوْفُوا بِالْعُقُودِ ... غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَ أَنْتُمْ حُرْمٌ

۱۰- احرام، عهد و پیمان با خداوند است. «أَوْفُوا بِالْعُقُودِ ... وَ أَنْتُمْ حُرْمٌ»

۱۱- احرام، حالتی خاص و ویژه و دارای احترام است. «وَ أَنْتُمْ حُرْمٌ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحِلُّوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَ لَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَ لَا الْهَدْيَ وَ لَا الْقَلَائِدَ وَ لَا آمِينَ الْبَيْتِ الْحَرَامِ يَنْتَعُونَ فَضلاً مِنْ رَبِّهِمْ وَ رِضْوَاناً وَ إِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا وَ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نُ قَوْمٍ أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا وَ تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَ التَّقْوَى وَ لَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَ الْعُدْوَانِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ «۲»

ای کسانی که ایمان آورده اید! حرمت شعائر الهی، ماه حرام، قربانی حج و حیواناتی که برای حج علامت گذاری شده اند و راهیان خانه خدا که فضل و

خشنودی پروردگارشان را می طلبند، نشکنید و هرگاه از احرام بیرون آمدید (و اعمال عمره را به پایان رساندید) می توانید شکار کنید. و دشمنی با گروهی که شما را از مسجد الحرام بازداشتند، شما را به بی عدالتی و تجاوز وادار نکند و در انجام نیکی ها و دوری از ناپاکی ها یکدیگر را یاری دهید و هرگز در گناه و ستم، به هم یاری نرسانید، و از خداوند پروا کنید که همانا خداوند، سخت کیفر است.

نکته ها:

«هدی»، حیوان بی نشانی است که برای قربانی در حج هدیه می شود، و «قلائد» حیواناتی هستند که پیش از مراسم حج، با آویختن چیزی به گردن آنها یا داغ زدن، علامت دار می شوند تا در مناسک حج، قربانی شوند.

خداوند در ابتدای این آیه، احترام به همه شعائر را واجب و هتک حرمت آنها را حرام کرده است؛ ولی در میان شعائر، چند مورد را به خصوص ذکر کرده است از جمله ماه های رجب، ذیقعد، ذیحجه و محرم که جنگ در آنها حرام است و ماه ذیحجه که حج در آن انجام می شود، هدی که قربانی بی نشان است و قلائد که قربانی نشان دار است.

در سال ششم هجری، مسلمانان با پیمودن هشتاد فرسخ راه از مدینه به مکه آمده بودند تا حج بگذارند؛ ولی کافران مانع شدند و صلح حدیبیه پیش آمد. اکنون که مکه فتح شده، نباید دست به تجاوز بزنند. «صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ»

اگر تحصیل علم یک «بر» است، زمینه های آن چون: تأمین مدرسه، کتاب، کتابخانه، آزمایشگاه، وسیله نقلیه، استاد و... همه «تعاون بر بر» است.

همیاری در نیکی و پاکی

در آیه ی ۱۷۷ سوره ی بقره، مواردی از «بر» را بیان کرده است: «لِكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَ... وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ» بر، ایمان به خدا و قیامت و فرشتگان و کتاب آسمانی و انبیا و رسیدگی

به محرومان جامعه و پایبندی به قراردادهای و صبر در کارهاست.

در روایات بسیاری به تعاون بر نیکی ها و یاری رساندن به مظلومان و محرومان، سفارش شده و از کمک و یاری به ستمگران نهی شده است و ما در اینجا چند حدیث را برای تبرک ذکر می کنیم:

* امام صادق علیه السلام فرمود: «هر کس برای یاری رساندن به دیگران گامی بردارد، پاداش مجاهد و رزمنده را دارد». (۱)

* «تا زمانی که انسان در فکر یاری رساندن به مردم است، خداوند او را یاری می کند». (۲)

* «یاری کردن مسلمان، از یک ماه روزه ی مستحبی و اعتکاف بهتر است». (۳)

* «هر کس ظالمی را یاری کند، خودش نیز ظالم است». (۴)

* «حتی در ساختن مسجد، ظالم را یاری نکنید». (۵)

پیام ها:

۱- خداوند از مؤمنان، انتظار ویژه ای دارد. \square يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحِلُّوا ...

۲- احترام گذاردن به شعائر الهی، وظیفه ی اهل ایمان است. \square يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحِلُّوا شَعَائِرَ اللَّهِ \square

۳- هتک حرمت و قداست شعائر الهی، حرام است. \square لَا تُحِلُّوا شَعَائِرَ اللَّهِ \square

۴- همه ی زمان ها یکسان نیستند. برخی روزها مثل ایام الله و برخی ماهها مثل ماه حرام، احترام ویژه ای دارند. «وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ»

۵- حیوانی هم که در مسیر هدف الهی قرار گیرد، احترام دارد. «وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ» \square

۶- راهیان خانه ی خدا باید مورد احترام قرار گیرند. «وَلَا آمِينَ الْبَيْتِ الْحَرَامِ»

(هر برنامه ای که به احترام و امتیت زائران خانه خدا ضربه بزند، حرام است،

ص: ۲۳۲

۱- ۱. وسائل، ج ۸، ص ۶۰۲.

۲- ۲. وسائل، ج ۸، ص ۵۸۶.

۳- ۳. وسائل، ج ۱۱، ص ۳۴۵.

۴- ۴. وسائل، ج ۱۱، ص ۳۴۵.

خواه در سفر حج باشد یا عمره.)

۷- هدف اصلی در حج، زیارت کعبه است. «آمِنَ الْبَيْتَ»

۸- حج و عمره، راهی برای تحصیل دنیا و آخرت است. «يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَ رِضْوَانًا»

۹- سراغ سود حلال رفتن یک ارزش است. قرآن، فضل پروردگار را که همان سود کسب و کار است، در کنار رضوان و قرب الهی قرار داده است. «يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَ رِضْوَانًا»

۱۰- هر نوع فعالیت اقتصادی و تجاری در مکه، برای کشورهای اسلامی آزاد است. «يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ»

۱۱- بهره های مادی، تفضل الهی به انسان و از شئون ربوبیت اوست. «فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ»

۱۲- دشمنی های دیگران در یک زمان، مجوز ظلم و تجاوز ما در زمانی دیگر نمی شود. «وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ ... أَنْ تَعْتَدُوا»

۱۳- بی عدالتی و تجاوز از حد، حرام است حتی نسبت به دشمنان. «شَنَّانُ قَوْمٍ ...»

«أَنْ تَعْتَدُوا» (در انتقام نیز عدالت را رعایت کنید.)

۱۴- احساسات دینی، بهانه ی ظلم نشود. «صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا»

۱۵- وفای به پیمان ها و حفظ حرمت و قداست شعائر الهی نیاز به همیاری و تعاون دارد. «لَا تُحِلُّوا شَعَائِرَ اللَّهِ ... وَ تَعَاوَنُوا»

۱۶- چشم پوشی از خطای دیگران، یکی از راه های تعاون بر نیکی است. «لَا يَجْرِمَنَّكُمْ ... تَعَاوَنُوا»

۱۷- حکومت و جامعه ی اسلامی، باید در صحنه ی بین المللی، از مظلوم و کارهای خیر حمایت و ظالم و بدی ها را محکوم کند. «تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَ التَّقْوَىٰ وَ لَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَ الْعُدْوَانِ»

۱۸- برای رشد همه جانبه ی فضایل باید زمینه ها را آماده ساخت و در راه رسیدن به آن هدف، تعاون داشت. «تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ»

۱۹- به جای حمایت از قبیله، منطقه، نژاد و زبان، باید از «حق» حمایت کرد و به «بر» یاری رساند. «تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ»

۲۰- کسانی که قداست شعائر الهی را می شکنند و به بدی ها کمک می کنند، باید خود را برای عقاب شدید الهی آماده کنند.
«وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ»

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَ الدَّمُ وَ لَحْمُ الْخَنزِيرِ وَ مَا أُهْلِلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَ الْمُنْخَنِقَةُ وَ الْمُوقُودَةُ وَ الْمُتَرَدِّيَّةُ وَ النَّطِيحَةُ وَ مَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَ مَا ذُبِحَ عَلَى النُّصَبِ وَ أَنْ تَسْتَنَسِبَ مُوَا بِالْأَزْلَامِ ذَلِكَ فِسْقٌ الْيَوْمَ يَبْسُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَ اخْشَوْنِ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَ أَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَ رَضِيَتْ لَكُمْ الْإِسْلَامَ دِينًا فَمَنْ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصِهِ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۳)

بر شما، (خوردن گوشت) مردار، خون، گوشت خوک و حیوانی که به نام غیر خدا ذبح شود و حیوانی (حلال گوشت) که بر اثر خفه شدن یا کتک خوردن، یا پرت شدن یا شاخ خوردن بمیرد و نیم خورده درندگان حرام شده است مگر آنکه (قبل از کشته شدن به دست درنده)، به طور شرعی ذبح کرده باشید. همچنین حرام است حیوانی که برای بت ها ذبح شده یا به وسیله ی چوبه های قمار تقسیم می کنید. همه ی اینها نافرمانی خداست.

امروز، (روز هجده ذی الحجه سال دهم هجری که حضرت علی علیه السلام به فرمان خدا به جانشینی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله منصوب شد) کافران از (زوال)

دین شما مایوس شدند، پس، از آنان نترسید و از من بترسید. امروز دینتان را برای شما کامل کردم و نعمت خود را بر شما تمام نمودم و اسلام را به عنوان «دین» برایتان برگزیدم. پس هر که در گرسنگی گرفتار شود، بی آنکه میل به گناه داشته باشد، (می تواند از خوردنی های تحریم شده بهره ببرد). همانا خداوند، بخشنده ی مهربان است.

نکته ها:

در آیه ی اول گذشت که بهره گیری از گوشت چهارپایان، حلال است، مگر آنچه تحریم آن بعداً بیان شود. این آیه، ده مورد از گوشت های حرام را بیان کرده است.

«منخقه»، حیوانی است که خفه شده باشد، چه به دست انسان یا حیوان، یا خود بخود.

«موقوذه»، حیوانی است که با ضربه و شکنجه جان دهد. رسم عرب بر آن بوده که بعضی حیوانات را به احترام بت ها، آنقدر می زدند تا جان دهد و این کار را نوعی عبادت می پنداشتند. (۱) «متردیه»، حیوان پرت شده از بلندی و «نطیحه»، حیوانی که بر اثر شاخ خوردن مرده باشد.

تحریم آنچه که در این آیه مطرح شده است، در سوره های انعام و نحل و بقره آمده است ولی در این آیه، نمونه های مردار (خفه شده، کتک خورده، شاخ خورده و...) بیان شده است.

امام باقر علیه السلام فرمودند: «ولایت، آخرین فریضه الهی است سپس آیه ی «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ» را تلاوت فرمودند». (۲)

بت ها، مجسمه هایی بود که شکل داشت؛ اما «نصب»، سنگ های بی شکلی بود که اطراف کعبه نصب شده بود و در برابرش قربانی می شد و خون قربانی را بر آن می مالیدند.

در آیه ی ۱۰۹ سوره بقره، تمایل کفار نسبت به انحراف مسلمانان از راه خودشان مطرح شده است. خداوند فرمان داد: شما اغماض کنید تا امر الهی برسد. پس مسلمانان منتظر حکم قاطعی بودند که کفار را مایوس سازد، تا این که آیه ی «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ... نازل شد.

ص: ۲۳۵

۱-۱). تفسیر قرطبی.

۲-۲). کافی، ج ۱، ص ۲۸۹.

دو مطلب جدای از هم در این آیه بیان شده است، یک مطلب مربوط به تحریم گوشت های حرام، مگر در موارد اضطرار و مطلب دیگر مربوط به کامل شدن دین و یأس کفار که این قسمت کاملاً مستقل است، به چند دلیل:

الف: یأس کفار از دین، به خوردن گوشت مردار یا نخوردن آن ارتباطی ندارد.

ب: روایاتی که از طریق شیعه و سنی در شأن نزول آیه آمده، در مقام بیان جمله ی «الْيَوْمَ يَأْسُ الَّذِينَ كَفَرُوا» و «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ» است، نه مربوط به جملات قبل و بعد از آن، که درباره احکام مردار است.

ج: طبق روایات شیعه و سنی، این قسمت از آیه: الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ... پس از نصب علی بن ابی طالب علیهما السلام به امامت در غدیر خم نازل شده است.

د: غیر از دلایل نقلی، تحلیل عقلی نیز همین را می رساند، چون چهار ویژگی مهم برای آن روز بیان شده است: ۱. روز یأس کافران، ۲. روز اکمال دین، ۳. روز اتمام نعمت الهی بر مردم، ۴. روزی که اسلام به عنوان «دین» و یک مذهب کامل، مورد پسند خدا قرار گرفته است.

حال اگر وقایع روزهای تاریخ اسلام را بررسی کنیم، هیچ روز مهمی مانند: بعثت، هجرت، فتح مکه، پیروزی در جنگ ها و... با همه ی ارزشهایی که داشته اند، شامل این چهار صفت مهم مطرح شده در این آیه نیستند؛ حتی «حججهالوداع» هم به این اهمیت نیست؛ چون حج، جزئی از دین است، نه همه ی دین.

*اُمّایا بعثت، اولین روز شروع رسالت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است که هرگز نمی توان گفت روز اوّل بعثت، دین کامل شده است.

*اُمّا هجرت، روز هجرت پیامبر صلی الله علیه و آله به فرمان خداست، روز حمله ی کفار به خانه پیامبر است، نه روز یأس آنان.

*اُمّا روزهای پیروزی در جنگ بدر و خندق و... تنها کفّاری که در صحنه ی نبرد بودند، مایوس می شدند، نه همه ی کفار، در حالی که قرآن می فرماید: الْيَوْمَ يَأْسُ الَّذِينَ كَفَرُوا ...

همه کفار مایوس شدند.

*اَمَّا حَجَّالْوَدَاعِ که مردم آداب حج را در محضر پیامبر صلی الله علیه و آله آموختند، تنها حج مردم با آموزش پیامبر کامل شد، نه همه ی دین در حالی که قرآن می فرماید: «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ»

*اَمَّا غَدِيرِخَمِ روزی است که خداوند فرمان نصب حضرت علی را به جانشینی پیامبر صلی الله علیه و آله صادر کرد، تنها آن روز است که چهار عنوان ذکر شده در آیه «أَكْمَلْتُ، أَتَمَمْتُ، رَضَيْتُ، يَسَّسَ الَّذِينَ كَفَرُوا» با آن منطبق است.

*اَمَّا يَأْسُ كَفَّارٍ، به خاطر آن بود که وقتی تهمت و جنگ و سوء قصد بر ضد پیامبر، نافرجام ماند، تنها امید آنها مرگ پیامبر صلی الله علیه و آله بود. نصب علی بن ابی طالب علیهما السلام به همه فهماند که اگر آن حضرت پسری می داشت، بهتر از علی نبود و با مرگ او دین او محو نمی شود؛ زیرا شخصی چون علی بن ابی طالب علیهما السلام جانشین پیامبر صلی الله علیه و آله و رهبر امت اسلام خواهد بود.

اینجا بود که همه ی کفار مأیوس شدند.

*اَمَّا كَمَالِ دِينٍ، به خاطر آن است که اگر مقررات و قوانین کامل وضع شود، لیکن برای امت و جامعه، رهبری معصوم و کامل تعیین نشود، مقررات ناقص می ماند.

*اَمَّا اِتِّمَامِ نِعْمَتٍ، به خاطر آن است که قرآن بزرگ ترین نعمت را نعمت رهبری و هدایت معرفی کرده است، اگر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از دنیا برود و مردم را بی سرپرست بگذارد، کاری کرده که یک چوپان نسبت به گله نمی کند. چگونه بدون تعیین رهبری الهی نعمت تمام می شود.

*اَمَّا رِضَايَتِ خَدَاوَنَدٍ، برای آن است که هرگاه قانون کامل و مجری عادل بهم گره بخورد، رضایت پروردگار حاصل می شود.

اگر هر یک از اکمال دین، اتمام نعمت، رضایت حق و یأس کفار به تنهایی در روزی اتفاق افتد، کافی است که آن روز از «ایام الله» باشد. تا چه رسد به روزی مثل غدیر، که همه ی این ویژگی ها را یک جا دارد. به همین دلیل در روایات اهل بیت علیهم السلام عید غدیر از بزرگ ترین اعیاد به شمار آمده است.

آثار اشیا، گاهی مترتب بر جمع بودن همه اجزای آن است، مثل روزه که اگر یک لحظه هم پیش از اذان، افطار کنیم، باطل می شود، از این جهت کلمه «تمام» به کار رفته است: «أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ» و گاهی به گونه ای است که هر جزء، اثر خود را دارد، مثل تلاوت آیات

قرآن که کمالش در تلاوت همه ی آن است و هر قدر هم خوانده شود، ثواب دارد. گاهی بعضی اجزا به گونه ای است که اگر نباشد، یک مجموعه ناقص است، هر چند همه ی اجزای دیگر هم باشد، مثل خلبان و راننده که هواپیما و ماشین بدون آنها بی ثمر و بی فایده است.

رهبری و ولایتِ حقّ هم چنین است، چون انسان را با خدا گره می زند و بدون آن، آفریده ها و نعمت ها به نعمت تبدیل می شود و انسان را به خدا نمی رساند.

نگاهی به تغذیه در اسلام

اسلام مکتب عدل است، نه مثل غربی ها افراط در مصرف گوشت را توصیه می کند، و نه مثل بودایی ها آن را حرام می داند، و نه مثل چینی ها خوردن گوشت هر حیوانی را به هر شکلی جایز می داند. در اسلام برای مصرف گوشت، شرایط و حدودی است، از جمله:

الف: گوشت حیوانات گوشتخوار را نخورید؛ چون آلودگی های مختلف میکروبی و انگلی و... دارند.

ب: گوشت درندگان را نخورید که روح قساوت و درندگی در شما پیدا می شود.

ج: گوشت حیواناتی که موجب تنفر عمومی است، مصرف نکنید.

د: گوشت حیوانی که هنگام ذبح، نام مبارک خدا بر آن گفته نشده، نخورید.

ه: گوشت مردار را نخورید.

امام صادق علیه السلام درباره ی گوشت مردار فرمود: «کسی به آن نزدیک نشد مگر آنکه ضعف و لاغری و سستی و قطع نسل و سکت و مرگ ناگهانی او را گرفت».

سؤال: آیا اجازه ی کشتن حیوانات برای مصرف گوشت آنها، با رحمت الهی سازگار است؟

پاسخ: اساس آفرینش بر تبدیل و تحوّل است. خاک، گیاه می شود، گیاه، حیوان می گردد و حیوان به انسان تبدیل می شود و نتیجه ی این تبدیل ها، رشد است.

پیام ها:

۱- اسلام، دینی جامع است و همه ی نیازهای طبیعی و روحی انسان را مورد توجه قرار داده و نظر صریح می دهد. «حُرْمَتُ»

۲- در نظام توحیدی، باید ذبح حیوان هم رنگ الهی داشته باشد، وگرنه حرام می شود. «وَمَا أَهْلٌ لِّغَيْرِ اللَّهِ بِهِ»

۳- اگر حیوان مضروب یا شاخ خورده یا پرت شده ودریده شده، هنوز رمقی در دارد و آن را ذبح کردید، حلال می شود. «إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ»

۴- با همه ی مظاهر شرک، در هر شکل، باید مبارزه کرد. «وَمَا ذُبِحَ عَلَى النَّصَبِ»

۵- مهم ترین روزنه ی امید کفار، مرگ پیامبر بود که با تعیین حضرت علی علیه السلام به رهبری، آن روزنه بسته شد. الْيَوْمَ يَئِسَ ...

۶- اگر دشمن خارجی هم شما را رها کند، دشمن داخلی وجود دارد که باید با خشیت از خدا به مقابله با او رفت. «فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنَ»

۷- کفار از دین کامل می ترسند، نه از دینی که رهبرش تسلیم، جهادش تعطیل، منابعش تاراج و مردمش متفرق باشند. الْيَوْمَ يَئِسَ ... الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ

۸- اگر کفار از شما مأیوس نشده اند، چه بسا نقصی از نظر رهبری در دین شماست. الْيَوْمَ يَئِسَ ... الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ

۹- دین بدون رهبر معصوم، کامل نیست. «أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ»

۱۰- قوام مکتب به رهبری معصوم است و تنها با وجود آن، کفار مأیوس می شوند، نه با چیز دیگر. الْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا ... الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ

۱۱- همه ی نعمت ها بدون رهبری الهی ناقص است. الْيَوْمَ ... أَتَمَّمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي

۱۲- نصب علی علیه السلام به امامت، اتمام نعمت است، «أَتَمَّمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي» و رها کردن ولایت او کفران نعمت و ناسپاسی نعمت و عواقب بدی دارد. (۱) «فَكَفَرَتْ بِأَنْعَمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ»

۱۳- اسلام بی رهبر معصوم، مورد رضای خدا نیست. الْيَوْمَ ... رَضِيتُ لَكُمْ الْإِسْلَامَ

ص: ۲۳۹

۱۴- اضطرار غیر اختیاری، مجوز مصرف حرام است، پس انسان نباید به اختیار خود را مضطر کند. «اضْطُرَّ» (فعل مجهول است).

۱۵- قانونی کامل است که به همه ی حالات و شرایط انسان توجه داشته باشد، مخصوصاً حالت اضطرار و مخمصه. آری، در احکام اسلام، بن بست نیست.

«فَمَنْ اضْطُرَّ»

۱۶- شرایط ویژه ی اضطرار، نباید زمینه ساز گناه و آزاد سازی مطلق شود؛ بلکه باید به همان مقدار رفع اضطرار اکتفا کرد. «غَيْرَ مُتَّجَانِفٍ لِإِثْمٍ»

۱۷- از تسهیلاتی که برای افراد مضطرّ قرار داده می شود، سوء استفاده نکنیم.

«غَيْرَ مُتَّجَانِفٍ لِإِثْمٍ» امام باقر علیه السلام در تفسیر این جمله فرمودند: «غَيْرَ مُتَّجَانِفٍ» کسی است که عمداً به سراغ گناه نرود.

(۱)

يَسْئَلُونَكَ ۞ ذَا أُحُلٍ لَهُمْ قُلُوبٌ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ وَ مَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللَّهُ فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكَنَّ عَلَيْكُمْ وَ اذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ «۴»

(ای پیامبر!) از تو می پرسند: چه چیزهایی برای آنان حلال شده است؟ بگو: تمام پاکیزه ها برای شما حلال گشته است، و نیز صید (سگ های شکاری آموزش دیده که در پی شکار گسیل می دارید و از آنچه خداوند به شما آموخته، به آنها یاد می دهید. پس، از آنچه برای شما گرفته اند بخورید و نام خدا را (هنگام فرستادن حیوان شکاری) بر آن ببرید و از خدا پروا کنید که خداوند سریع الحساب است.

ص: ۲۴۰

نکته ها:

«جوارح»، جمع «جارحه»، از ریشه ی «جَزَح»، به دو معنای کسب و زخم بکار می رود. به حیوان صیاد، جارحه گویند، چون شکار را زخمی می کند، یا برای صاحبش، شکاری کسب می کند. به اعضای بدن هم که وسیله ی کسب و تلاش است، جوارح گفته می شود.

با عنایت به کلمه ی «مُكَلِّينَ» از ریشه ی «کلب»، به معنای تعلیم دهندگان سگهای شکاری است و تنها صید سگ های آموزش دیده حلال است، نه صید حیوانات شکاری دیگر آن هم شکاری که سگ، در پی آن گسیل شده و آن را نگهداشته است، نه آنکه برای خودش شکار کرده باشد که خوردن آن حرام است.

پیام ها:

۱- پیامبران، پاسخگوی سؤال ها و نیازهای طبیعی جامعه اند. «يَسْئَلُونَكَ»

۲- آنچه لازم است که بدانیم، باید از انبیا و وارثان شان بیروسیم. «يَسْئَلُونَكَ» (مسلمانان صدر اسلام، نسبت به یادگیری احکام و تکالیف دینی، احساس مسئولیت داشتند.)

۳- سؤال لازم، یک ارزش و نشانه ی احساس مسئولیت است. «يَسْئَلُونَكَ»

۴- سؤال، زمینه ی نزول تدریجی آیات قرآن است. «يَسْئَلُونَكَ»

۵- رابطه ی امت با پیامبر، بی واسطه است. «يَسْئَلُونَكَ»

۶- هر چه که حرام شده، بخاطر پلیدی آشکار یا نهان آن است. «أُحِلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ»

۷- اصل و قانون کلی آن است که همه ی چیزهای پاک و دلپسند، حلال باشد.

«أُحِلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ»

۸- چون اسلام دینی فطری است، آنچه را که دل بیسند و فسادى نداشته باشد حلال می کند. «أُحِلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ» (میان تشریح و تکوین هماهنگی است.)

۹- آموزش، منحصر به انسان نیست، حیوانات هم قابل تعلیم و تسخیرند.

«تَعَلَّمُوا نَهْنُ»

۱۰-دانش،حتی به سگ ارزش می دهد و کارآیی آن را بیشتر می کند. «تَعَلَّمُونَهُنَّ» سگ با اندکی آموزش،یک عمر شکار خود را به معلمش هدیه می کند.

«أَمْسِكَنَّ عَلَيْكُمْ» ولی بعضی انسان ها که همه چیز را از خدا فرا گرفته اند، «عَلَّمَكُمُ اللَّهُ» برای خدا چه می کنند؟

۱۱-هنگام فرستادن سگ شکاری،نام خدا برده شود. «وَ اذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ»

۱۲-رعایت مقررات الهی در مصرف گوشت جلوه ای از تقواست. فَكُلُوا ... وَ اتَّقُوا

۱۳-در میان حیوانات وحشی،بعضی از آنها حلال گوشت هستند.(شکار،نشانه وحشی بودن حیوان است) «فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكَنَّ عَلَيْكُمْ»

۱۴-توجه به معاد وحسابرسی سریع الهی،یکی از انگیزه های تقواست. «اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ»

الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ وَ طَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ وَ طَعَامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ وَ الْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَ الْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ مُحْصَنِينَ غَيْرِ مُسَافِحِينَ وَ لَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ وَ مَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَ هُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ «۵»

امروز،همه ی چیزهای پاک و دلپسند برای شما حلال شده است،و طعام اهل کتاب برای شما حلال است و طعام شما نیز برای آنان حلال است.و (ازدواج با)زنان پاکدامن و با ایمان و نیز زنان پاکدامن از کسانی که پیش از شما به آنان کتاب آسمانی داده شده مانعی ندارد.در صورتی که مهریه زنان را پردازید و پاکدامن باشید نه زناکار و نه دوست گیرنده ی پنهانی(و نامشروع)و هرکس به ایمان خود کفر ورزد،قطعاً عمل او تباه شده و او در آخرت از زیانکاران است.

این آیه می فرماید: طعام اهل کتاب برای مسلمانان حلال است؛ ولی با توجه به این که در آیات قبل برای استفاده از گوشت، بردن نام خدا شرط حلال بودن ذکر شده است، می فهمیم که مراد از حلال بودن طعام یهود و نصاری برای مسلمانان، طعام های غیر گوشتی است. در روایات اهل بیت علیهم السلام هم منظور از طعام را گندم، جو و حبوبات دانسته اند. برخی لغت شناسان مانند ابن اثیر و خلیل نیز گفته اند: در فرهنگ حجاز، به گندم هم طعام گفته می شود. (۱)

چون این آیه، راه را برای رفت و آمد و غذا خوردن و ازدواج با اقلیت های دینی باز کرده و ممکن است مسلمانان برای رسیدن به دختران یهودی و مسیحی هر روز رفت و آمدشان را بیشتر کنند و کم کم تحت تأثیر تفکر و آداب آنان قرار بگیرند و از راه اسلام جدا شوند، آخر آیه هشدار می دهد که هر کس ایمان خود را نادیده بگیرد عمل او تباه است. «وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ»

«أَخْدَانٍ»، جمع «خَدْنٌ»، به معنای دوست است؛ ولی معمولاً در مورد دوستی های پنهانی و نامشروع به کار می رود.

در مسأله ی غذا، آیه به طرفین مسلمان و اهل کتاب، اجازه می دهد که از طعام یکدیگر استفاده کنند، أُجِلَّ لَكُمْ ... حِلُّ لَهُمْ ولی در ازدواج، تنها اجازه ی زن گرفتن از اهل کتاب را می دهد و اجازه ی زن دادن را نمی دهد، «الْمُحْصِنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ» (چون معمولاً زنان، به خاطر عواطفشان، تحت تأثیر مردان قرار می گیرند؛ لذا اگر زنان اهل کتاب به اسلام بگروند، رشد است، اما زن مسلمان اگر به آنان گرایش یابد، سقوط است. از این رو زن دادن به اهل کتاب، جایز نیست).

«مُحْصِنٌ» و «مُحْصِنَةٌ»، به معنای عقیف بودن، آزاد بودن، همسر داشتن و مسلمان بودن است.

در اینجا مراد از «محصنات» زنان عقیف است و گرنه ازدواج با زن شوهردار قطعاً حرام است.

مراد از جواز ازدواج با اهل کتاب در این آیه، ازدواج موقت است، (۲) به دلیل روایات متعدّد و

ص: ۲۴۳

۱- ۱. تفسیر المیزان؛ کافی، ج ۶، ص ۳۴۱.

۲- ۲. در این مسئله هر کس باید نظر مرجع تقلید خود را مطالعه نماید.

به خاطر کلمه ی «أَجُورُهُنَّ» که بیشتر در مورد مهریه ی ازدواج موقت به کار می رود.

کسی که به حَقَّائِیت چیزی اقرار کند ولی به آن عمل نکند، عملش تباه است. امام صادق علیه السلام ذیل آیه «وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ» فرمودند: «تَرَكَ الْعَمَلَ الَّذِي أَقْرَبَهُ» (۱)

در روایت دیگری امام صادق علیه السلام فرمودند: کمترین چیزی که شخص به خاطر آن از ایمان خارج می شود آن است که نظری را بر خلاف حق بیابد و بر همان نظر بناگذارد و از آن دفاع کند، آنگاه حضرت این آیه را تلاوت کردند: «وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ» (۲)

پیام ها:

۱- در بیان احکام و قوانین، از عنصر زمان نباید غافل بود. «الْيَوْمَ»

۲- قوانین تشریح با نظام تکوین هماهنگ است. (آنجا که طبع سلیم می پسندد، قانون نیز حلال می کند) «أُحِلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ»

۳- پاکدامنی زن، در هر مذهبی که باشد، یک ارزش است. «وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ»

۴- پاکدامنی، هم برای مردان و هم برای زنان، شرط است. «الْمُحْصَنَاتُ، مُحْصِنِينَ»

۵- در انتخاب همسر به اصل ایمان و پاکدامنی توجه شود. «وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ»

۶- اغفال و کلاهبرداری، حتی نسبت به غیر مسلمان ممنوع است. «آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ» (رعایت حق اقتصادی زن گرچه مسلمان نباشد واجب است)

۷- زن، حق مالکیت دارد، چه مسلمان و چه غیر مسلمان. «أَجُورَهُنَّ»

۸- مهریه را باید به خود زن داد. «آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ» و فرمود: «آتَيْتُمْ أَجُورَهُنَّ»

۹- پرداخت اجرت به زن باید به خاطر ازدواج باشد، نه به خاطر زنا و روابط

ص: ۲۴۴

۱- ۱. تفسیر نورالثقلین، ج ۱، ص ۵۹۵.

۲- ۲. وسائل، ج ۲۷، ص ۶۰.

نامشروع. «آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ»

۱۰- برقراری روابط نامشروع و پنهانی؛ حتی با غیرمسلمان هم ممنوع است. «وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ»

۱۱- خوردن طعام اهل کتاب و صیغه کردن زنان پاکدامن از آنان حلال است.

جمله ی اَحَلَّ لَكُمْ ... وَ الْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ

۱۲- اختلاط با اهل کتاب و زندگی در میان آنان و سفر به کشورشان، یکی از لغزشگاه هاست. از این رو، در این آیه، پس از جواز ارتباط، هشدار می دهد که مواظب باشید، روابط اقتصادی و خانوادگی، اعتقاد شما را عوض نکند و به خاطر رسیدن به همسر، ایمانتان را از دست ندهید. «وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ أَمَّاءٌ أَوْ حَمَلٌ أَوْ لَمْ يَمْسَسْكُمْ الْمَاءُ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ ۚ يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَٰكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهَّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٦﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! هرگاه به نماز برخاستید، پس صورت و دستهایتان را تا آرنج بشوید و قسمتی از سر و پاهایتان را تا برآمدگی روی پا مسح کنید و اگر جُنب بودید، خود را پاک کنید (و غسل نمایید)، و اگر بیمار یا در سفر بودید، یا یکی از شما از محلّ گودی (محلّ قضای حاجت) آمده یا با زنان تماس گرفتید (و آمیزش جنسی کردید) و آبی (برای غسل یا وضو) نیافتید، با خاک پاک تیمّم کنید، پس (قسمتی از) صورت و دستانتان را از آن خاک (که بر دستانتان مانده) مسح کنید، خداوند نمی خواهد که شما را در تنگی قرار دهد؛ بلکه می خواهد شما را پاک کند و نعمتش را بر شما کامل سازد، شاید شما شکر گزار باشید.

در آیه ی ۴۳ سوره ی نساء، به موضوع غسل و تیمم اشاره شد، در اینجا علاوه بر آن دو، به مسأله ی وضو هم اشاره شده است.

واژه ی «قیام»، هرگاه با حرف «الی» همراه شود، به معنای اراده کردن است. «إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ» یعنی هرگاه تصمیم به نماز خواندن گرفتید.

کلمه ی «جنب»، به زن و مرد، مفرد و جمع، بطور یکسان اطلاق می شود.

مراد از فرمان «فَاطَّهَّرُوا» انجام غسل است. به قرینه این که در آیه ی ۴۳ سوره ی نساء به جای «فَاطَّهَّرُوا»، «تَغْتَسِلُوا» فرموده است.

قید «إِلَى الْمَرِافِقِ»، برای بیان محدوده ی شستن است، نه جهت شستن. از آنجا که کلمه ی «یَد» در زبان عربی، هم به دست، از انگشتان تا میچ و هم به دست، از انگشتان تا آرنج و هم به دست، از انگشتان تا کتف، اطلاق می شود این آیه می فرماید: در وضو، دست تا آرنج را بشوید، نه کمتر و نه بیشتر.

در تیمم، روح بندگی نهفته است؛ چون دست به خاک زدن و مالیدن آن به پیشانی که بلندترین عضو بدن است همراه با قصد قربت، نوعی تواضع و خاکساری در برابر خداست.

«صَیْعِدًا» از «صَعُودًا» به معنای زمین بلند است. امام صادق علیه السلام در تفسیر «صَیْعِدًا طَيِّبًا» فرمودند: زمین بلندی که آب از آن سرازیر شود. (۱) آری، زمین گودی که آب آلوده در آن جمع می شود، برای تیمم مناسب نیست، زیرا شرط تیمم، خاک پاک است.

در حدیث می خوانیم: «لا صلاه الا بطهور» (۲)، نماز جز با طهارت (وضو یا غسل یا تیمم) صحیح نیست.

در حدیث می خوانیم: «ابدأ بما بدء الله» (۳) از همانجا آغاز کن که خداوند در قرآن آغاز کرده است. همان گونه که در قرآن ابتدا شستن صورت، بعد دست ها و بعد مسح سر و بعد مسح پا آمده است، ترتیب وضو نیز همین گونه است.

ص: ۲۴۶

۱- ۱. معانی الاخبار، ص ۲۸۳.

۲- ۲. تهذیب، ج ۱، ص ۴۹.

۳- ۳. تفسیر نورالثقلین.

از امام سؤال شد که چرا در وضو بخشی از سر مسح می شود؟ فرمودند: «لَمَكَانِ الْبَاءِ» به خاطر حرف «باء» در کلمه ی «بِرُّؤُسِكُمْ» زیرا معنای آن قسمتی از سر است و اگر آیه «و امسحوا رؤسکم» بود در آن صورت باید همه ی سر را مسح می کردیم. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: «مراد از «لَا مَسِيَّتُمْ»، آمیزش جنسی است؛ ولی خدا آن را پوشانده و پوشاندن اموری را دوست دارد؛ لذا آن گونه که شما نام می برید، نام نبرده است». (۲)

امام رضا علیه السلام درباره ی فلسفه ی وضو می فرماید:

* «يكون العبد طاهراً اذا قام بين يدي الجبار»، زمینه پاکی هنگام ایستادن در برابر خداست.

* «مطيعاً له فيما أمره»، نشانه ی بندگی و اطاعت است.

* «نقيّاً من الادناس و النجاسة»، عامل دوری از آلودگی ها و نجاست است.

* «ذهاب الكسل و طرد التّعاس»، مایه ی دوری از کسالت و خواب آلودگی است.

* «وتزكیه الفؤاد للقيام»، آماده سازی و رشد روحی برای نماز است. (۳)

پیام ها:

۱- نظافت و طهارت، لازمه ی ایمان است. \square يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ... فَاعْسَلُوا ... فَاطَهَّرُوا

۲- طهارت، شرط نماز است. «فَاعْسَلُوا»

۳- همچنان که تماس با قرآن مخصوص پاکان است، «لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ» (۴) ارتباط با خدا هم نیاز به طهارت دارد. «فَاعْسَلُوا»

۴- آلودگی جسم، مانع قرب به خداست. \square إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاعْسَلُوا

۵- اصل در کلام، رعایت حیا و عفت و ادب است، خصوصاً در مسائل زناشویی.

\square «لَا مَسِيَّتُمْ النِّسَاءِ» البتّه در مسائل حقوقی، برای این که حقّی ضایع نشود، قانون روشن و بی پرده بیان می شود. مثل آیه «دَخَلْتُمْ بِهِنَّ» (۵) که در مورد مهریه است.

۶- شرایط و مقدمات نماز، تخفیف بردار هست، ولی تعطیل بردار نیست. «فَلَمْ

- ١-١. كافي، ج٣، ص٣٠.
- ٢-٢. كافي، ج٥، ص٥٥٥.
- ٣-٣. وسائل، ج١، ص٣٦٧.
- ٤-٤. واقعه، ٧٩.
- ٥-٥. نساء، ٢٣.

۷- باید برای پیدا کردن آب وضو و غسل تلاش کرد، اگر پیدا نشد، آنگاه نوبت به تیمم می رسد. («فَلَمْ تَجِدُوا» در جایی است که انسان تلاش کند ولی نیابد).

۸- با آب یا خاک آلوده، نمی توان با خدای پاک، ارتباط برقرار کرد. «صَعِيداً طَيِّباً»

۹- هم خوردنی ها باید طیب باشد که در دو آیه ی قبل به آن اشاره شد، هم تیمم باید به خاک طیب باشد. «صَعِيداً طَيِّباً»

۱۰- در احکام دین، حرج و دشواری نیست. مَا يُرِيدُ اللَّهُ ... مِنْ حَرْجٍ

۱۱- هدف از وضو و غسل و تیمم، طهارت معنوی و آمادگی برای ارتباط با خداوند است. «لِيُطَهَّرَكُمْ»

۱۲- تکالیف الهی، برای انسان نعمت است. «لِيَتِمَّ نِعْمَتُهُ عَلَيْكُمْ»

۱۳- انجام تکلیف، یکی از مصادیق شکر خداست. «لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»

وَ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ مِيثَاقَهُ الَّذِي وَاثَقَكُمْ بِهِ اِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنَا وَ اطَعْنَا وَ اتَّقُوا اللَّهَ اِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (۷)

و به یاد آورید نعمتی را که خداوند به شما عطا کرد و پیمانی را که بطور محکم با شما بست، آنگاه که گفتید: شنیدیم و اطاعت کردیم و از خداوند پروا کنید؛ زیرا خدا از درون سینه ها آگاه است.

نکته ها:

گرچه موضوع یاد نعمت و رعایت میثاق مطرح شده در آیه، یک هشدار کلی و عمومی است؛ ولی ممکن است به دلایلی مسأله ی رهبری جامعه اسلامی و اطاعت از او مراد باشد.

آن دلایل عبارتند از:

۱. رهبری الهی، عهد و میثاق خدایی است. داستان حضرت ابراهیم و درخواست امامت برای نسل خویش و پاسخ خدا که عهد من به ظالمان نمی رسند، گواه بر این مطلب است.

۲. پس از تعیین حضرت علی علیه السلام به امامت در غدیر خم، آیه سوم همین سوره نازل شد که امروز نعمتم را بر شما تمام کردم.

۳. مردم در غدیر خم با علی علیه السلام بیعت کردند و «سمعاً» و «طاعةً» گفتند. این آیه بار دیگر مردم را به وفاداری و پایداری نسبت به رهبری فرا می خواند.

پیمان بر شنیدن و اطاعت کردن، «سَمِعْنَا وَ أَطَعْنَا» شامل همه ی پیمان‌هایی می شود که انسان‌ها بطور طبیعی و فطری به صورت قولی، یا عملی با انبیا داشته اند، مثل بیعت‌ها و شهادت‌های آنان به توحید و نبوت.

پیام‌ها:

۱- تأکید این آیه بر مفاهیمی چون نعمت، میثاق، اطاعت، علم به ذات الصدور، آن هم پس از آیه ی غدیر خم، می تواند اشاره به فراموشی محتوای آیه سوم و تخلف از خط غدیر باشد. (چنانکه امام باقر علیه السلام فرمود. (۲) وَ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ ...

۲- یاد نعمت‌های الهی لازم است. «وَ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ»

۳- یاد و یادآوری نعمت‌ها، میثاق‌ها، گفته‌ها و علم و آگاهی خدا، عامل و زمینه ی تقواست. وَ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ ...

۴- به فکر پیمان شکنی نباشیم که خدا آگاه است. «اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ»

ص: ۲۴۹

(۱- ۱). بقره، ۱۲۴.

(۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلَيَّ إِلَّا تَعَدَّلُوا اِعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! همواره برای خدا با تمام وجود قیام کنید و به انصاف و عدالت گواهی دهید و هرگز دشمنی با قومی، شما را به بی عدالتی وادار نکند. به عدالت رفتار کنید که به تقوا نزدیکتر است و از خداوند پروا کنید که همانا خدا به آنچه انجام می دهید آگاه است.

نکته ها:

مشابه این آیه با اندکی تفاوت، در آیه ۱۳۵ سوره نساء آمده است، «قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَ لَوْ عَلَيَّ أَنْفُسِكُمْ أَوْ الْوَالِدِينَ وَ الْأَقْرَبِينَ» قیام به عدالت کنید و گواهان برای خدا باشید.

هر چند به زیان خود یا والدین و بستگان شما باشد. تفاوت میان این دو آیه، آن است که این آیه سفارش می کند: کینه ها و دشمنی ها شما را منحرف نکند؛ ولی آیه سوره ی نساء می فرماید: علاقه ها و وابستگی ها شما را از مرز عدالت خارج نکند. آری، عوامل انحراف از عدالت یا بغض و کینه است، یا حُبّ و دوستی که هر آیه به یکی از آنها اشاره دارد.

از آنجا که نادیده گرفتن کینه های درونی در باره مردم دشوار است، لذا در این آیه چند فرمان و چند تشویق به کار رفته است.
لَا يَجْرِمَنَّكُمْ ... اِعْدِلُوا ... هُوَ أَقْرَبُ ... اتَّقُوا اللَّهَ ...

پیام ها:

۱- اگر انگیزه ی انسان، کینه های او شد، اخلاصی در کار نیست؛ ولی اگر قیام برای خدا باشد، کینه ها در اجرای عدالت بی اثر می شود. قَوَّامِينَ لِلَّهِ ... لَا يَجْرِمَنَّكُمْ

۲- عدالت مستمر به صورت ملکه و عادت، ارزش کاملی است، گرچه عدالت لحظه ای مطلوب است. كُونُوا ... شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ

...

۳- مؤمنان، هم رابطه با خدا دارند. «قَوَّامِينَ لِلَّهِ» و هم در رابطه با مردم گواهی به

عدل می دهند. «شُهَدَاءٌ بِالْقِسْطِ»

۴- اگر باور کنیم که خدا عملکرد ما را می داند، به عدل رفتار خواهیم کرد. شُهَدَاءٌ بِالْقِسْطِ ... إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

۵- انسان های کینه توز و عقده ای، نمی توانند عادل باشند. (برای رسیدن به عدالت باید کینه ها را کنترل کرد) «لَا يَجْرِمَنَّكُمْ»

۶- احساسات باید تحت الشعاع عدالت باشد. لَا يَجْرِمَنَّكُمْ ... إِعْدِلُوا

۷- کینه جویی، از عوامل انحراف از عدالت است. «سَنَأْنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا»

۸- در سیاستگذاری ها و روابط داخلی و خارجی، حتی نسبت به دشمنان هم عادل باشیم. «سَنَأْنُ قَوْمٍ»

۹- انسان های عادل و منصف، به تقوا نزدیکترند. «إِعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ»

وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ» ۹

خداوند به کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، وعده ی آمرزش و پاداشی بزرگ داده است.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ» ۱۰

و آنان که کفر ورزیده و آیات ما را تکذیب نمودند، همانان اهل دوزخند.

نکته ها:

در قرآن چند نوع اجر به کار رفته است: «أَجْرٌ عَظِيمٌ»، «أَجْرٌ كَبِيرٌ» (۱)، «أَجْرٌ كَرِيمٌ» (۲)، «أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ» (۳). بنابراین، پاداش های الهی دارای درجاتی است.

و وعده های خداوند، وَعَدَ اللَّهُ ... تَخَلَّفَ نَاطِقًا... «إِنَّ اللَّهَ لَا يُخَلِّفُ الْمِيعَادَ» (۴)

ص: ۲۵۱

۱-۱. هود، ۱۱.

۲-۲. یس، ۱۱.

۳-۳. فصلت، ۸.

۴-۴. آل عمران، ۹.

«جحیم» به معنای شدت برافروختگی آتش است. در داستان ابراهیم علیه السلام آمده که او را در جحیم (آتش شعله ور) افکندند. «أَصْحَابُ الْجَحِيمِ» یعنی اهل آتش و آنان که پیوسته در آتش دوزخ هستند.

پیام ها:

۱- ایمان و عمل ملازم هم هستند. «آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»

۲- ایمان و عمل شایسته، هم جبران کننده ی گناهان است «لَهُمْ مَغْفِرَةٌ» و هم تأمین کننده ی پاداش. «أَجْرٌ عَظِيمٌ»

۳- توجه به عاقبت کارها، در تصمیم های انسان نقش مهمی دارد. «أَجْرٌ عَظِيمٌ ... أَصْحَابُ الْجَحِيمِ»

۴- کیفر کافران و تکذیب کنندگان، دوزخ ابدی است. «وَالَّذِينَ كَفَرُوا ... أَصْحَابُ الْجَحِيمِ»

۵- تشویق، انگیزه ی عمل است. «لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ» همان گونه که تهدید، از روشهای تربیتی قرآن است. «أَصْحَابُ الْجَحِيمِ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ هُمْ قَوْمٌ أَنْ يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿۱۱﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! نعمت خداوند را بر خودتان یاد کنید، آنگاه که جمعی (از دشمنان) قصد داشتند به سوی شما دست تعدی دراز کنند (و شما را نابود سازند)، اما خداوند دست آنان را از شما کوتاه کرد و از خدا بترسید و مؤمنان باید تنها بر خداوند توکل کنند.

در اینکه آیه، ناظر به کدام واقعه ی تاریخی است اختلاف است؛ ولی می توان آن را شامل همه ی مواردی دانست که مسلمانان، در مقابل سوء قصد یا تهاجم دشمن، با تکیه بر خداوند پیروز شده و نجات یافته اند.

پیام ها:

۱- یاد نعمت های خدا بر مؤمنان لازم است «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ» (زیرا هم نوعی شکر است، هم غرور و غفلت را از انسان دور می نماید و هم عشق انسان را به پروردگار می افزایش دهد).

۲- دفع خطرات دشمن، از نعمت های خداست. «فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ»

۳- با تقوا و توکل و ایمان، لطف خدا را به خود جلب و خطر دشمنان را دفع کنیم.

«فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ» (همان گونه که به خاطر گناه، خداوند دشمن را بر انسان مسلط می کند، توجه به خدا هم موجب دفع دشمنان است).

۴- لازمه ی ایمان و تقوا تکیه بر خداست. «وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ»

۵- تقوا و توکل داشتن، بر اثر یاد خداوند و ایمان است. اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ ... وَ اتَّقُوا اللَّهَ ... فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ

وَ لَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَ بَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَبِيًّا وَ قَالِ اللَّهُ إِنِّي مَعَكُمْ لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ وَ آتَيْتُمُ الزَّكَاةَ وَ آمَنْتُمْ بِرُسُلِي وَ عَزَرْتُمْهُمْ وَ أَفْرَضْتُمْ لِي فَرْضًا حَسِينًا لَأُكْفِرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَ لأُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ «۱۲»

و به تحقیق خداوند از بنی اسرائیل پیمان گرفت، و از میان آنان دوازده سرپرست (برای دوازده طایفه) برانگیختیم، و خداوند (به آنان) فرمود: من با شما میم، اگر نماز به پا دارید و زکات بپردازید و به پیامبران ایمان آورده و یاری شان کنید و به خداوند و امی نیکو دهید، قطعاً گناهانتان را می پوشانم و شمارا به باغ های وارد می کنم که نهرها زیر (درختان) آن جاری است. پس از این، هر کس از شما کافر شود، به راستی از راه راست منحرف گشته است.

نکته ها:

«عَزَّوَتُمُوهُمْ» از «عَزَّرَ»، به معنای یاری کردن همراه با احترام است.

«سَوَاءَ السَّبِيلِ»، به وسط راه می گویند که انحراف از آن، سقوط را به همراه دارد.

نقبای بنی اسرائیل، وزرای حضرت موسی علیه السلام و سرپرستان دوازده طایفه از آنان بودند. از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت است که فرمود: خلفای پس از من دوازده نفرند، به تعداد نقبای بنی اسرائیل. (۱) مخالفان راه اهل بیت، بسیار کوشیدند که این عدد را بر خلفای راشدین، خلفای بنی امیه و خلفای بنی عباس منطبق سازند، با اینکه با هیچ کدام جور نمی آید. و این تلاش بیهوده در حالی است که دهها حدیث از زبان پیامبر خدا صلی الله علیه و آله که نام این دوازده تن را در بردارد، در کتب معتبر شیعه و سنی به چشم می خورد که نخستین آنان علی علیه السلام و آخرینشان حضرت مهدی علیه السلام است.

پیام ها:

۱- نماز، زکات، یاری انبیا و انفاق، در برنامه های ادیان الهی قبل نیز بوده است.

مِثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ ...

۲- همراهی خداوند با ما چند شرط دارد: نماز، زکات، ایمان، نصرت انبیا، انفاق.

ص: ۲۵۴

إِنِّي مَعَكُمْ لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ وَ ...

۳-ایمان به انبیا به تنهایی کافی نیست، یاری آنان هم لازم است. «وَعَزَّزْتُمُوهُمْ»

۴-انجام همه ی واجبات کارساز است، گرچه انجام هر یک دارای فایده است.

لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ ... وَ أَقْرَضْتُمُ اللَّهَ

۵-کمک به خلق خدا، کمک به خداست. «أَقْرَضْتُمُ اللَّهَ» به جای «أَقْرَضْتُمُ النَّاسَ»

۶-انفاق باید به شیوه ای نیکو باشد. (از مال خوب، با نیت خوب، با سرعت و بدون منت.) «قَرَضًا حَسَنًا»

۷-رهبر جامعه باید از سوی خدا تعیین شود و برگزیدگان انبیا هم باید به فرمان خداوند باشند. «بَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا»

۸-نماز و زکات و انفاق، در کنار پذیرش و یاری رهبران الهی مفهوم دارد. «أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ وَ آتَيْتُمُ الزَّكَاةَ وَ آمَنْتُمْ بِرُسُلِي وَ عَزَّزْتُمُوهُمْ»

۹-رهبر، اگر از خود مردم باشد، موفق تر است. «بَعَثْنَا مِنْهُمُ»

۱۰-بهشت را به «بها» دهند، نه به بهانه. اگر نماز، زکات، ایمان، امداد و انفاق بود، بهشت هم هست. لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ ... لَأُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ

۱۱-بهشت، جای آلودگان نیست، ابتدا باید پاک شد، آنگاه به بهشت رفت.

لَأَكْفُرَنَّ ... لَأُدْخِلَنَّكُمْ

۱۲-راه دستیابی به عفو خدا، ایمان و عمل صالح است. آمَنْتُمْ ... وَ أَقْرَضْتُمُ ... لَأَكْفُرَنَّ

۱۳-بعد از اخذ میثاق و اتمام حجت و بیان شرایط دریافت الطاف الهی، راه عذر و بهانه برای کسی نیست. «فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ»

۱۴-هر کس به دستورهای الهی کفر ورزد، از مسیر اعتدال خارج شده است. فَمَنْ كَفَرَ ... فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ (آری، اقامه ی نماز، پرداخت زکات، ایمان به انبیا و وفاداری به پیمان ها، راه میانه ای است که نافرمانان آن را گم کرده اند.)

فَبِمَا نَقَضْتُمْ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٣﴾

پس (بنی اسرائیل را) به خاطر شکستن پیمانشان لعنت کردیم (و از رحمت خویش دور ساختیم) و دل هایشان را سخت گردانیدیم. آنان کلمات (الهی) را از جایگاه های خود تحریف می کنند و بخشی از آنچه را به آنان تذکر داده شده بود فراموش کردند، و تو همواره بر خیانتی از آنان آگاه می شوی (هر روز توطئه و خیانتی تازه دارند) مگر اندکی از ایشان (که سنگدل و تحریف گر و خائن نیستند). پس، از آنان در گذر و از لغزش هایشان چشم بپوش. همانا خداوند نیکوکاران را دوست می دارد.

نکته ها:

در اولین آیه ی این سوره، وفای به پیمان ها و در آیه ی قبل، پیمان خداوند با بنی اسرائیل آمده است. این آیه آثار خلف وعده و پیمان شکنی را مطرح می کند.

نسیان گاهی به معنای فراموشی غیر اختیاری است که انتقادی بر آن نیست؛ ولی گاهی به معنای بی اعتنائی و بی توجهی است که قابل انتقاد است. مانند؛ موردی که در این آیه آمده است. «نَسُوا حَظًّا»

پیام ها:

۱- از پیمان شکنی بنی اسرائیل و عواقب آن عبرت بگیریم. فَبِمَا نَقَضْتُمْ ... لَعَنَّاهُمْ

۲- پیمان شکنی با خدا، عامل محرومیت از لطف الهی و زمینه ی پیدایش سنگدلی است. لَعَنَّاهُمْ ... جَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً در آیه ی ۷۷ سوره ی توبه نیز پیمان شکنی با خدا، سبب پیدایش نفاق است. «فَاعْتَبَهُمْ زَفَقًا فِي قُلُوبِهِمْ»

ص: ۲۵۶

۳- گروهی از بنی اسرائیل، همواره اهل خیانت بودند. «لَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ»

۴- پیامبر صلی الله علیه و آله دائماً بر اعمال و رفتار یهود ناظر بودند. «لَا تَزَالُ تَطَّلِعُ»

۵- در برخورد با دشمن، انصاف را فراموش نکنیم. («إِلَّا قَلِيلًا» یعنی همه ی بنی اسرائیل توطئه گر نبودند.)

۶- عفو و صفا، از مصادیق احسان است. فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ ... الْمُحْسِنِينَ

۷- عفو و گذشت کردن از کافر نیز احسان و نیکی است. فَاعْفُ عَنْهُمْ ... إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

۸- نیکوکار، محبوب خداست. «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ»

وَمِنَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَىٰ أَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ فَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ فَأَعَزَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعِدَاةَ وَالْبَغِضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَسَوْفَ يُنَبِّئُهُمُ اللَّهُ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿١٤﴾

و از کسانی که گفتند ما مسیحی هستیم پیمان گرفتیم، پس آنان (نیز همچون بنی اسرائیل) بخشی از آنچه را تذکر داده شده بودند فراموش کردند، پس دشمنی و کینه را تا روز قیامت در میانشان قرار دادیم و خداوند به زودی آنان را به آنچه انجام می دهند آگاه خواهد ساخت.

نکته ها:

«نصاری»، جمع «نصرانی» است، شاید هم چون شعار یاران حضرت عیسی «نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ» (۱) بود، مسیحیان را نصارا گفته اند.

«بغضاء»، دشمنی در قلب و «عداوت»، بروز ظاهری آن است.

فراموشی بخشی از تذکرات این است که مسیحیان از مرز توحید گذشته به تثلیث رسیدند

ص: ۲۵۷

و به جای پذیرش حضرت محمد صلی الله علیه و آله نشانه های او را کتمان کردند.

«أغرینا» در اصل به معنای چسباندن چیزی است، یعنی مایه اتصال آنها عداوت است.

پیام ها:

۱- ادعا بسیار است، اما عمل اندک. **قَالُوا إِنَّا نَصَارَى ... فَتَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا ...**

۲- هر کس ادعایی دارد باید مسئولیتی را بپذیرد. **«قَالُوا إِنَّا نَصَارَى أَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ»**

۳- نتیجه ی فراموشی تذکرات الهی و بشارات عهدین، تفرقه و عداوت است.

فَتَسُوا ... فَأَغْرَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعِدَاوَةَ

۴- از پیامدهای تلخ پیمان شکنی دیگران و کافر شدن آنان عبرت بگیریم. (از نصارا پیمان گرفتیم، چون فراموش کردند گرفتار بدبختی شدند). **أَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ فَنَسُوا ... فَأَغْرَيْنَا**

۵- تفرقه و دشمنی، از عذاب های الهی است. **فَتَسُوا ... فَأَغْرَيْنَا**

۶- همه ی کارها زیر نظر خداوند است و پاداش و کیفر خواهد داشت. **«يُنَبِّئُهُمُ اللَّهُ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ»**

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًا مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَعْفُو عَنْ كَثِيرٍ قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ (۱۵)»

ای اهل کتاب! همانا پیامبر ما به سویتان آمد، در حالی که بسیاری از آنچه را شما از کتاب (آسمانی) پنهان می کردید برای شما بیان می کند و از بسیاری (خلاف ها یا حقایقی که شما پنهان کرده اید و فعلاً نیازی به آنها نیست) درمی گذرد. قطعاً از سوی خداوند، نور و کتاب آشکار برایتان آمده است.

نکته ها:

بیان مطالب کتمان شده، نشانه ی علم غیب و یکی از راه های شناخت پیامبر است. **يُبَيِّنُ لَكُمْ ... تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ (۱)**

پیام ها:

۱- اسلام، دینی جهانی است و همه ادیان را به حق دعوت می کند. **يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا**

۲- در ارشاد و دعوت مردم، حتی از اهل کتاب هم مأیوس نشویم. **«یا اهل کتاب»**

۳- جهان منهای قرآن، تاریک است. **«قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ»**

۴- برخی حقایق تورات و انجیل، کتمان شده است. **«كَثِيرًا مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ»**

۵- از شیوه های ارشاد، بیان مطالب به قدر ضرورت است. **«وَايَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ»**

۶- قرآن، بسیار با عظمت است. (کلمه ی «نور» و «کتاب»)، به صورت نکره آمده که نشانه ی بزرگی و عظمت است. **«نُورٌ وَ كِتَابٌ مُبِينٌ»**

يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَيُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (۱۶)»

خداوند به وسیله ی آن (کتاب) کسانی را که بدنبال رضای الهی اند، به راه های امن و عافیت هدایت می کند، و آنان را با خواست خود از تاریکی ها به روشنایی درمی آورد، و به راه راست هدایت می کند.

نکته ها:

هدایت دارای مراتبی است: یک مرحله، هدایت عمومی برای همه ی انسان هاست، خواه پیروی کنند یا نکنند و نوع دیگر مخصوص کسانی است که هدایت عمومی را پذیرفته باشند.

ص: ۲۵۹

این آیه نوع دوم را بیان می کند.

سلام، یکی از نام های خداست، اَلسَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيِّمُنُ ... (۱) و یکی از نام های بهشت هم «دَارُ السَّلَامِ» (۲) است. پس راه های سلام، یعنی راه خدا و بهشت که رسیدن به آن دو از «سُبُلِ السَّلَامِ» و صراط مستقیم می گذرد. «سُبُلِ السَّلَامِ»، شامل راه های سلامت فرد و جامعه، خانواده و نسل، فکر، روح و ناموس و... می شود.

مصدق روشن پیروان رضوان خدا در «مَنْ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ»، پویندگان خط «غدیر خم» اند، چون آیه ی «رَضِيَتْ لَكُمْ اِلْسِلَامَ دِينًا» بعد از نصب علی بن ابی طالب علیهما السلام به مقام جانشینی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نازل شد. (۳)

پیام ها:

۱- کسانی قابل هدایتند که در پی تحصیل رضای حق باشند، نه دنبال مقام و مال و هوای نفس و انتقام. «يَهْدِي بِهِ اللّٰهُ مِنَ اللّٰهِ مَنْ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ»

۲- انسان، خود زمینه ساز هدایت خویش است. «يَهْدِي بِهِ اللّٰهُ مِنَ اللّٰهِ مَنْ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ»

۳- هدایت به راه های سلامت و سعادت، در گرو کسب رضای خداست و هر کس در پی راضی کردن غیر او باشد، در انحراف است. «يَهْدِي بِهِ اللّٰهُ مِنَ اللّٰهِ مَنْ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ»

۴- راه حق یکی است و راه های باطل (شرك، كفر، نفاق و تفرقه و...) متعدّد.

(کلمه ی «نور» مفرد؛ ولی «ظلمات» جمع آمده است. آری، همه ی نیکی ها و پاکی ها در پرتو نور توحید، یک حالت وحدت و یگانگی به خود می گیرد، اما ظلمت همیشه مایه ی تفرقه و پراکندگی صفوف است.)

۵- هدف، یکی است؛ ولی راه های رسیدن به آن متعدّد است. «سُبُلِ السَّلَامِ»

۶- مکتب وحی، سلامت و سعادت فرد و جامعه و روح و جسم را تضمین کرده

ص: ۲۶۰

۱- ۱. حشر، ۲۳.

۲- ۲. انعام، ۱۲۷.

۳- ۳. تفسیر اطیب البیان.

است. «سُبُلَ السَّلَامِ»

۷- بشر در سایه ی قرآن، به همزیستی و صفا در زندگی می رسد. «سُبُلَ السَّلَامِ»

۸- «سُبُلَ السَّلَامِ» به «صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ» منتهی می شود، و همه ی کسانی که با انجام تکالیف گوناگون در شرایط مختلف، در پی کسب رضای خداوند می باشند، به صراط مستقیم می رسند. يَهْدِي ... سُبُلَ السَّلَامِ ... يَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

۹- برای رسیدن به صراط مستقیم، تنها پیامبر و کتاب کافی نیست، لطف و اراده ی خدا هم لازم است. «يَا ذُنَيْهِ»

۱۰- نه جبر، نه تفویض؛ بلکه امر بین الامرین. انسان انتخاب گر است؛ «اتَّبِعْ رِضْوَانَهُ» اما رسیدن به هدف بدون اراده خدا نمی شود. «يَا ذُنَيْهِ»

۱۱- قرآن، داروی شفابخش همه ظلمات است. تاریکی های: جهل، شرک، تفرقه، توخس، شبهات، شهوات، خرافات، جنایات و اضطراب ها را به نور علم، توحید، وحدت، تمدن، یقین، حق، صفا و آرامش تبدیل می کند.

«يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ»

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا إِنْ أَرَادَ أَنْ يُهْلِكَ الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَ أُمَّهُ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَ لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ مَا بَيْنَهُمَا يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ كُلُّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٧﴾

آنان که گفتند: خدا، همان مسیح پسر مریم است، قطعاً کافر شدند. (ای پیامبر! به آنان) بگو: اگر خداوند اراده کند که مسیح پسر مریم و مادرش و هر کس که در زمین است، همگی را هلاک کند، چه کسی در برابر (قهر) او از خود چیزی دارد؟ حکومت آسمان ها و زمین و آنچه میان آن دو است از آن خداست، هر چه را بخواهد می آفریند و خداوند بر هر چیز تواناست.

ص: ۲۶۱

مسیحیان چند ادعای بی اساس درباره خدا دارند که قرآن به آنها اشاره می کند:

۱. اعتقاد به خدایان سه گانه. لَا تَقُولُوا ثَلَاثَةً ... (۱)

۲. اعتقاد به اینکه خدای آفریدگار، یکی از خدایان سه گانه است (خدای پدر). قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَلَاثٌ ثَلَاثَةٌ ... (۲)

۳. انحصار الوهیت در مسیح که این آیه آن را رد می کند.

«يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ» به خلقت حضرت عیسی بدون داشتن پدر، و آفرینش حضرت آدم بدون داشتن پدر و مادر اشاره دارد.

اگر حضرت مسیح خداست، پس چگونه (به عقیده ی مسیحیان) کشته شد و صلیب، آرم مظلومیت او گشت؟ خدا که نباید مورد سوء قصد قرار گیرد!

پیام ها:

۱- اسلام، با کفر، شرک و خرافه در هر مکتبی که باشد مخالف است. (غلو هم نوعی کفر است). «كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ»

۲- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مأمور گفتگوی منطقی با مخالفان است. قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ ...

۳- اگر مسیح خدا باشد، خدا که در شکم زن قرار نمی گیرد. «الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ»

۴- احتمال فنا و نیست شدن، با خدایی سازگار نیست. «إِنْ أَرَادَ أَنْ يُهْلِكَ الْمَسِيحَ»

۵- عیسی، مادرش و همه مردم زمین در انسان بودن و ناتوان بودن در برابر قدرت خداوند، یکسان می باشند. «الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ وَ أُمَّهُ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا»

۶- ادعای خدایی برای غیر خدا نظیر مسیح، نشانه عدم شناخت واقعی مسیحیان نسبت به خداوند است. قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ... وَ لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ

۷- قدرت الهی، محدود به نظام خاصی نیست و می تواند حتی بدون پدر هم،

ص: ۲۶۲

فرزند خلق کند. «وَاللَّهُ عَلِيمٌ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ بَلْ أَنْتُمْ بَشَرٌ مِّمَّنْ خَلَقَ يَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ «۱۸»

و یهودیان و مسیحیان گفتند: ما پسران خدا و دوستان (خاص) اویم. بگو:

پس چرا شما را به (کیفر) گناهانتان عذاب می کند؟! (چنین نیست) بلکه شما نیز انسان هایی از مخلوقات او یید (وامتیازی ندارید). (خداوند) هر که را بخواهد (وشایسته بداند) می آمرزد و هر که را بخواهد عذاب می کند، و حکومت آسمان ها و زمین و آنچه میان آن دو است از آن خداوند است، و بازگشت و سرانجام تنها به سوی اوست.

نکته ها:

هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله جمعی از یهودیان را به اسلام دعوت کرد، گفتند: ما فرزندان و دوستان خدا ایم. (۱)

یهود و نصارا خود را پسران واقعی خدا نمی دانستند، بلکه نوعی فرزند خواندگی تشریفاتی برای خود تصور می کردند.

قتل انبیا، کتمان بشارت ها به آمدن پیامبر اسلام، پیمان شکنی، تحریف کتب آسمانی، گوساله پرستی، بهانه جویی، شکم پرستی، نمونه هایی از جنایات بنی اسرائیل است و کنده شدن کوه از جای خود، چهل سال آوارگی، مسخ و ذلت، نمونه هایی از کیفر الهی نسبت به آنان است. «يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ»

ص: ۲۶۳

۱- ۱). ادعای فرزند خدا و دوست خدا بودن، در انجیل یوحنا، باب ۸، جمله ۴۱ نیز آمده است. تفسیر نمونه.

۱- نژادپرستی، امتیازطلبی و حق را منحصر در خود و حزب و گروه خود دانستن، ممنوع است. «بَلْ أَنْتُمْ بَشَرٌ مِّمَّنْ خَلَقَ»

۲- هیچ فرد، قوم، نژاد و امتی، نباید مطمئن به آموزش خدا باشد، چنانکه نباید از رحمت او مأیوس باشد. «يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ»

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلَى فَتْرِهِ مِنَ الرَّسْلِ أَنْ تَقُولُوا مَا جَاءَنَا مِنْ بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ فَقَدْ جَاءَكُمْ بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٩﴾

ای اهل کتاب! همانا رسول ما در دورانی که پیامبرانی نبودند به سوی شما آمد تا (حقایق را) برای شما بیان کند، تا مبادا بگویید: ما را بشارت دهنده و بیم دهنده ای نیامد، برآستی بشیر و نذیر برایتان آمد، و خداوند بر هر چیز تواناست.

نکته ها:

فترت و فاصله ی زمانی میان حضرت مسیح علیه السلام تا حضرت محمد صلی الله علیه و آله حدود ششصد سال است. البته در دوره هایی که پیامبری مبعوث نمی شود، زمین خالی از حجت خدا نیست، چون اوصیای پیامبران بوده اند. به تعبیر حضرت علی علیه السلام: هرگز زمین خالی از حجت نیست، چه قدرت داشته باشد یا نه، چون راه خدا نباید برای پویندگان مخفی بماند. (۱) پس ایام فترت، به معنای رها کردن مردم نیست.

فترت ها و فاصله های کوتاه مدت یا دراز مدت، حکمت هایی دارد و از برنامه های مفید در نظام تربیتی الهی است. نمونه های آن در تاریخ عبارتند از: جدا شدن حضرت موسی علیه السلام از مردم، اعتکاف انبیا، قطع وحی از پیامبر و غیبت صغری و کبرای امام مهدی علیه السلام.

ص: ۲۶۴

۱-اسلام اهل کتاب را به سوی ایمان فرا می خواند. ﴿يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ﴾

۲-بیان حقایقی که کتمان یا تحریف و یا فراموش شده اند، یکی از رسالت های انبیاست. ﴿يُبَيِّنُ لَكُمْ﴾

۳-احکام الهی، نیاز به تبیین پیامبران دارد. ﴿رَسُولًا يُبَيِّنُ لَكُمْ﴾

۴-بعثت، راه عذر و بهانه را به روی انسان می بندد. ﴿أَنْ تَقُولُوا مَا جَاءَنَا مِنْ بَشِيرٍ﴾

۵-بشارت و انداز، از شیوه های تبلیغی انبیاست. ﴿جَاءَكُمْ بَشِيرٌ وَ نَذِيرٌ﴾

۶-انسان در انتخاب راه آزاد است، انبیا فقط بشارت و هشدار می دهند، اجبار و اکراهی ندارند. ﴿فَقَدْ جَاءَكُمْ بَشِيرٌ وَ نَذِيرٌ﴾

۷-نمی توان گفت که چگونه یک پیامبر درس نخواهنده، می تواند بیانگر معارف کتمان شده و تحریف های صورت گرفته در دین باشد، چون خداوند بر هر کاری تواناست. ﴿وَ اللَّهُ عَلَيَّ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾

وَ إِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَعَلْ فِيكُمْ أَنْبِيَاءَ وَ جَعَلَ لَكُمْ مُلُوكًا وَ آتَاكُمْ مِمَّا لَمْ يُؤْتِ أَحَدًا مِّنَ الْعَالَمِينَ ﴿٢٠﴾

و(به یاد آورید) زمانی که موسی به قوم خود گفت: ای قوم من! نعمت خدا را بر خود یاد آورید، هنگامی که در میان شما پیامبرانی قرار داد و شما را پادشاهان قرار داد(که صاحب اختیار مال و جان و ناموس و حکومت شدید) و به شما چیزهایی داد که به هیچ یک از جهانیان نداده بود.

نکته ها:

یاد نعمت ها، عامل عشق به خدا، شکر نعمت های او و تعبد و تسلیم در برابر دستورات اوست. ﴿اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ﴾

«ملک» در لغت هم به معنای حاکم و زمامدار و هم به معنای صاحب و مالک آمده است و

در روایتی از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل شده است: هر کس از بنی اسرائیل که دارای همسر، خدمتکار و مرکب بود به او ملک می گفتند. (۱) ضمناً اگر ملوک به معنای سلاطین باشد، همه ی مردم نمی توانند پادشاه باشند. بنابراین ملک، به معنای صاحب اختیار است.

نعمت هایی چون: عبور از رود نیل، نزول من و سلوی و جوشیدن دوازده چشمه ی آب از نعمت های ویژه ی بنی اسرائیل بود که این آیه با جمله ی «آتَاكُمْ مَا لَمْ يُؤْتِ أَحَدًا» به آن اشاره می کند.

پیام ها:

۱- برای دعوت مردم، خوب است از ابزار عاطفه استفاده کرد. «يَا قَوْمِ»

۲- باید پیش از دستورات الهی، مردم را با ذکر الطاف الهی، آماده کنیم. اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ... (در این آیه ذکر نعمت هاست و در آیه ی بعد یک فرمان مهم صادر شده است.)

۳- نعمت نبوت، حکومت و قدرت از نعمت های خداوند است. اِذْ جَعَلَ فِيكُمْ أَنْبِيَاءً وَ جَعَلَ لَكُمْ مَلُوكًا ...

۴- از وظایف انبیا، یادآوری نعمت های الهی به مردم است. «اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ»

۵- قبل از حضرت موسی نیز در میان بنی اسرائیل پیامبرانی وجود داشته که حضرت موسی وجود آنان را به عنوان نعمت یادآوری می کند. «جَعَلَ فِيكُمْ أَنْبِيَاءً»

۶- از تاریخ عبرت بگیریم. قوم موسی پس از برخورداری از لطف ویژه ی الهی و رسیدن به حکومت، گرفتار ذلت و مسکنت شدند. «لَمْ يُؤْتِ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ» به «بَأْوُ بِعَضْبٍ مِنَ اللَّهِ» (۲) تبدیل شد.

ص: ۲۶۶

۱- ۱). تفسیرالمیزان.

۲- ۲). بقره، ۶۱.

يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَزِدُّوا عَلَيَّ آذَانِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ ﴿٢١﴾

(موسی فرمود:) ای قوم من! به سرزمین مقدّسی که خداوند برای شما مقرّر کرده وارد شوید و به پشت سر خود برنگردید که زیانکار می گردید.

نکته ها:

«ارض مقدّس» همه ی منطقه ی شامات (سوریه، اردن، فلسطین و...) است یا تنها بیت المقدّس می باشد.
مراد از «لَا تَزِدُّوا» پشت نکردن به فرمان الهی یا برگشت و عقب نشینی نکردن در مسیر حرکت است.

پیام ها:

- ۱- رابطه ی رهبر و مردم، باید عمیق و عاطفی باشد. «يَا قَوْمِ»
- ۲- سرزمین های مقدّس را باید از چنگ نااهلان بیرون آورد. «ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ»
- ۳- همه جای زمین یکسان نیست، برخی جاها قداست دارد. «الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ»
- ۴- فرار از جبهه، حرام است. ادْخُلُوا ... وَلَا تَزِدُّوا
- ۵- برخوردارى از نعمت های الهی، مسؤولیت دارد. جَعَلَ فِيكُمْ أَنْبِيَاءً وَ جَعَلَكُمْ مُلُوكًا ... ادْخُلُوا
- ۶- از مصادیق و نمونه های خسارت، محرومیت از مکان های مقدّس است.

ادْخُلُوا ... وَلَا تَزِدُّوا ... فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ

قَالُوا يَا مُوسَى إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ وَإِنَّا لَنَنذُرُكَ لَنَذُحْنَهَا حَتَّىٰ يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِن يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنَّا دَاخِلُونَ ﴿٢٢﴾

(بنی اسرائیل در پاسخ) گفتند: ای موسی! همانا در آن سرزمین گروهی ستمگر وجود دارد و ما هرگز وارد آن نمی شویم، تا آنان از آن سرزمین بیرون شوند، پس اگر از آنجا بیرون روند بی تردید ما داخل می شویم!

نکته ها:

«جبار» از «جَبَّار» به معنای اصلاح و جبران چیزی همراه با قهر و فشار است. امّا به هر یک از این دو معنا به تنهایی نیز آمده است: ۱. جبران کردن ۲. قهر و غلبه، و در باره ی خداوند به هر دو معنی به کار می رود. (۱)

«قوم جَبَّار» همان عمالقه، از نژاد سامی بودند که در شمال عربستان در صحرای سینا زندگی می کردند و به مصر حمله کرده، پانصد سال حکومت داشتند. (۲)

پیام ها:

۱- بودن ناهلان در جایی، دلیل کناره گیری افراد شایسته نیست. يَا قَوْمِ ادْخُلُوا ...

فَإِن يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنَّا دَاخِلُونَ

۲- باید دشمن را بیرون کرد، نه آنکه صبر کرد تا خودش بیرون رود. «فَإِن يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنَّا دَاخِلُونَ»

۳- راحت طلبی، ممنوع است باید اقدام کرد و امداد خواست تا دشمن را بیرون راند. (انتقاد قرآن از بنی اسرائیل که گفتند: «إِنَّا لَنَنذُرُكَ»)

۴- توقع پیروزی بدون مبارزه، تفکری نادرست است. «فَإِن يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنَّا دَاخِلُونَ»

۵- بدتر از نافرمانی، جسارت و لجاجت است. «لَنَنذُرُكَ» (با توجه به اینکه در حرف «لَن» ایهام جسارت است.)

ص: ۲۶۸

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). دوائرالمعارف، فرید وجدی.

قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبَابَ فَإِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّكُمْ غَائِبُونَ وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٢٣﴾

دو نفر از مردانی که (از خدا) می ترسیدند و خدا به آنان نعمت (عقل و ایمان و شهادت) داده بود، گفتند: از دروازه ی شهر بر دشمن وارد شوید (و نترسید) پس چون که داخل شدید همانا پیروزید و اگر ایمان دارید بر خدا توکل کنید.

نکته ها:

در تفاسیر آمده است: آن دو نفر از نقبای دوازده گانه بنی اسرائیل بودند، به نام های:

«یوشع بن نون» و «کالب بن یوفنا» و نامشان در تورات، سفر تثئیه آمده است. (۱) امام باقر علیه السلام فرمودند: این دو نفر، پسر عموی موسی علیه السلام بودند. (۲)

به گفته علامه طباطبایی در تفسیر المیزان: «هرگاه کلمه ی «نعمت» در قرآن بدون قید آمد، مراد نعمت ولایت و نبوت است».

پیام ها:

۱- خدا ترسی، زمینه ی فراهم شدن الطاف و نعمت های الهی است. يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ ...

۲- آنکه از خدا بترسد، احساس مسئولیت می کند و پیروی از فرمان پیامبر خدا را واجب می داند و در برابر قدرت های دیگر تسلیم نمی شود. يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ ...

ادْخُلُوا

۳- خدا ترسی، زمینه ی شجاعت و جرأت و عمل است. يَخَافُونَ ... ادْخُلُوا

ص: ۲۶۹

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

۴- خدا ترسی، نعمتی الهی است. «يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا»

۵- هنگام حمله، باید به رزمندگان روحیه داد. «فَأَنبَأَكُمْ غَالِبُونَ»

۶- خوف الهی و تقوا، به انسان بصیرت و نیروی تحلیل صحیح و روشن از مسائل می دهد. يَخَافُونَ ... فَأَنبَأَكُمْ غَالِبُونَ

۷- توکل، باید مخلصانه و تنها بر خدا باشد. «عَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا»

۸- اگر اهل ایمان با شهامت وارد شوند، منحرفان میدان را ترک می کنند. «فَإِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّكُمْ غَالِبُونَ»

۹- اصل در موفقیت تنها امکانات مادی نیست، بلکه ایمان و توکل، تصمیم و جرأت نیز لازم است. أُدْخِلُوا ... وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا

۱۰- توکل به تنهایی کافی نیست، بلکه همراه با تلاش ما را به مقصد می رساند.

أُدْخِلُوا ... فَتَوَكَّلُوا

۱۱- توکل، نشانه ی ایمان و کلید نجات از بن بست ها و ترس هاست. فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ ...

۱۲- از شما حرکت، از خدا برکت و نصرت. «فَإِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّكُمْ غَالِبُونَ وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»

۱۳- توکل، تنها به لفظ نیست؛ بلکه روحیه ای برخاسته از ایمان است. «فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»

قَالُوا يَا مُوسَى إِنَّا لَنَدْخُلُهَا أَبَدًا مَا دَامُوا فِيهَا فَادْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ «۲۴»

(بنی اسرائیل) گفتند: ای موسی! تا وقتی که آنها (جباران ستمگر) در آن شهرند، ما هرگز وارد آن نخواهیم شد. پس تو و پروردگارت بروید (و با آنان) بجنگید، ما همانا همین جا نشسته ایم.

نکته ها:

مکه و بیت المقدس، هر دو سرزمین مقدسند؛ امّا موسی علیه السلام که به قوم خود فرمود: وارد آن شوید و با دشمن بجنگید، بهانه آورده، از فرمان او تخلف کردند، ولی مسلمانان در سال ششم هجری که به قصد عمره در رکاب پیامبر صلی الله علیه و آله تا نزدیکی مکه آمدند، اگر ممانعت آن حضرت نبود به شهر حمله می کردند. در این سفر، «صلح حدیبیه» واقع شد. آری، هر دو قوم به دروازه دو شهر مقدس رسیدند، ولی یکی چنان گریزان از جنگ و یکی چنین سلحشور.

سستی بنی اسرائیل در مبارزه با دشمن، چنان مشهور بود که مسلمانان نیز پیش از شروع جنگ بدر (در سال دوم هجری) وهنگام ورود به مکه (سال ششم) می گفتند: ما همچون بنی اسرائیل نیستیم که «إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ» بگوییم، همواره در رکاب تو آماده ی جنگیم.

تلاش رهبران الهی در انجام وظایفی که بر عهده دارند، تنها در صورت همراهی مردم به ثمر می رسد.

پیام ها:

۱- بنی اسرائیل، نمونه ی بی ادبی، بهانه جویی، ضعف و رفاه طلبی بودند. يَا مُوسَىٰ إِنَّا لَن نَّدْخُلُهَا أَبَدًا ...

در کلمه «لَن نَّدْخُلُهَا»، جسارت آنان در مقابل فرمان خدا آشکار است.

در کلمه ی «أَبَدًا»، اصرار بر جسارت دیده می شود.

در کلمه ی «فَاذْهَبْ»، توهین به حضرت موسی مشاهده می شود.

در کلمه ی «رَبُّكَ»، توهین به ذات پروردگار وجود دارد و نشانگر ضعف ایمان آنان است.

«قَاعِدُونَ»، رفاه طلبی آنان را می رساند، نه عزت جویی را.

۲- مردم باید خود به اصلاح جامعه پردازند، نه آنکه تنها از خداوند و رهبران دینی توقع اصلاح داشته باشند. «فَقَاتِلْ إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ»

۳- آرزوی پیروزی بدون کوشش، خردمندانه نیست. «فَقَاتِلْ إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ»

قَالَ رَبِّ إِنِّي لَا أَمْلِكُ إِلَّا نَفْسِي وَأَخِي فَافْرِقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ «۲۵»

(موسی) گفت: پروردگارا! همانا من جز خود و برادرم، اختیار کسی را ندارم، پس میان ما و قوم فاسق و تبهکار فاصله بینداز.

نکته ها:

حضرت موسی علیه السلام، پس از یأس از حرکت بنی اسرائیل، به درگاه خداوند شکایت کرد.

درخواست فاصله افتادن، برای آن بود که آتش قهر الهی یاران موسی را نیز فرا نگیرد و تنها دشمنان به کیفر برسند، یا اینکه درخواست می کرد با مرگ کفار، میان آنان و دشمنان فاصله افتد.

در این که چرا حضرت موسی فقط از خود و برادرش یاد می کند و از آن دو نفر پرهیزکار که با موسی همصدا شدند و مردم را برای ورود به شهر دعوت کردند یاد نمی کند، مفسران سخنانی دارند، از جمله:

*موسی به ثبات قدم آن دو نفر هم اطمینان نداشت. (۱)

*چون آن دو نفر از سوی مردم به سنگسار تهدید شده بودند، لذا موسی گفت: خدایا! من هیچ قدرتی ندارم، حتی آن دو نفر در معرض خطرند. (۲)

پیام ها:

۱- غالب دعاهای قرآنی با استمداد از اسم رب است. □ قَالَ رَبِّ ...

۲- در حالی که همه ی مردم از ما بریده اند، به نجات دهنده ی اصلی متوسل شویم. □ فَاذْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ ... □ قَالَ رَبِّ ...

۳- شکایت پیامبران به خداوند و نفرین، وقتی است که از ایمان و اطاعت مردم مأیوس شوند. □ رَبِّ إِنِّي ...

ص: ۲۷۲

۱-۱. تفسیر مراغی.

۲-۲. تفسیر اطیب البیان.

۴- سرپیچی از جهاد، فسق است. «فَأَفْرُقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ»

۵- یکی از بلاهای اجتماعی دور شدن مردم از اولیای خدا و محروم شدن از فیض وجودشان است. «فَأَفْرُقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ»

۶- یکی از بلاها و سختی های مؤمنان، زندگی با فاسقان و در میان آنان بودن است. «فَأَفْرُقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ»

قَالَ فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ﴿٢٦﴾

(خداوند به موسی) فرمود: به درستی که آن (سرزمین مقدّس) تا چهل سال بر آنان ممنوع شد، (پس به خاطر این سستی و تخلف این مدّت طولانی را) در زمین سرگردان (و از مواهب مادی و معنوی آن سرزمین مقدّس، محروم) خواهند شد، پس بر این قوم تبهکار و فاسق، تأسف مخور.

نکته ها:

«يَتِيهُونَ» از ریشه ی «تیه» به معنای سرگردانی است و به صحرای سینا، محلّ سرگردانی آن قوم نیز گفته شده است که چهل سال، در آن منطقه به سر بردند و از برکات زمین محروم ماندند.

داستان تخلف بنی اسرائیل و قهر الهی و سرگردانی آنان در تیه، در فصل چهارم از سفر اعداد، در تورات مطرح شده است.

امام صادق علیه السلام فرمودند: خداوند ورود بنی اسرائیل به بیت المقدّس را به جهت تخلف آنان از فرمان حضرت موسی، بر آنان و فرزندانشان تحریم کرد و بالاخره فرزندان فرزندان آنها موفّق به ورود شدند. (یعنی تا پدران و فرزندان آنان که مورد تحریم قرار گرفته بودند زنده بودند، ورود به ارض مقدّس حاصل نگردید). (۱)

ص: ۲۷۳

در روایات می خوانیم: شبیه داستان بنی اسرائیل، برای مسلمانان هم پیش خواهد آمد. (۱)

در عدد اربعین (چهل) «أَرْبَعِينَ سَنَةً» رمزی است، که هم در قهر و هم در لطف الهی به کار می رود. حضرت موسی برای گرفتن تورات، چهل شب در کوه طور ماند و مدت آوارگی قوم یهود چهل سال بود.

گاهی اصلاح نسل جدید، با انقراض نسل قدیم است، «أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ» باید خودباختگان نظام فرعونی که قدر موسی را نمی دانند از دنیا بروند و نسل جدیدی در فضای آزاد و با مشکلات زندگی صحرائی رشد کنند تا قدر زندگی در شهر و در سایه رهبران آسمانی را بدانند. در حدیث است که آنان در سرزمین «تیه» از دنیا رفتند و فرزندانشان وارد سرزمین مقدس شدند.

پیام ها:

۱- کیفر فرار از جنگ، محرومیت است. «فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ»

۲- سرگردانی، نوعی عذاب برای فاسقان است. «يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ»

۳- قاعدین و فراریان از جبهه، باید از بعضی امکانات و مزایا محروم باشند. «فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ»

۴- انبیا، دلسوز مردمند. «فَلَا تَأْسَ»

۵- برای فاسقان دلسوزی نکنید. «فَلَا تَأْسَ» (تنبیه مجرم، همچون داروی تلخ به نفع سلامت فرد و جامعه است.)

ص: ۲۷۴

وَ اتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنَى آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتَقَبَّلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَ لَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ قَالَ لَأَقْتُلَنَّكَ قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ ﴿٢٧﴾

(ای پیامبر!) داستان دو پسر آدم را به حق بر مردم بازخوان، آنگاه که (هر یک از آن دو) قربانی پیش آوردند، پس از یکی (هابیل) پذیرفته شد و از دیگری (قابیل) قبول نگشت. (قابیل) گفت: حتماً تو را خواهم کشت، (هابیل) گفت: خداوند، تنها از متقین قبول می کند.

نکته ها:

شاید مراد از تلاوت به حق آن باشد که این ماجرا در تورات تحریف شده و با خرافات، آمیخته است و آنچه در قرآن آمده، حق است.

در روایات آمده است که هابیل، دامدار بود و بهترین گوسفند خود را برای قربانی آورد و قابیل، کشاورز بود و بدترین قسمت زراعت خود را برای انفاق در راه خدا برگزید. (۱) قرآن می فرماید: هرگز به خیر نمی رسید، مگر آنکه از آنچه دوست دارید انفاق کنید. «لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ» (۲)

امام صادق علیه السلام فرمود: انگیزه قتل قابیل، حسادت او نسبت به پذیرش قربانی هابیل بود. (۳)

پیام ها:

۱- باید تاریخ گذشتگان را برای عبرت گرفتن خواند و بررسی کرد. «وَ اتْلُ»

۲- تاریخ را از افسانه جدا کنیم. «بِالْحَقِّ» (ماجرای قربانی هابیل و قابیل افسانه و داستان بی اساس نیست).

۳- اصل، تقرب به خداوند است نه قربانی، قربانی هر چه که می خواهد، باشد. «إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا» (قرباناً) نکره آمده است)

ص: ۲۷۵

۱- ۱. کافی، ج ۸، ص ۱۱۳.

۲- ۲. آل عمران، ۹۲.

۳- ۳. تفسیر نورالثقلین.

۴- پسر پیامبر بودن نقشی در ردّ یا قبول اعمال ندارد، بنابراین از یکی پذیرفته شد و از دیگری پذیرفته نشد. «فَتَقَبَّلَ مِنْ أَحَدِهِمَا
وَ لَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ»

۵- تاریخ قتل و خونریزی هم زمان با تاریخ انسان است. نَبَأُ ابْنِي آدَمَ ... لَأَقْتُلَنَّكَ

۶- گاهی حسادت، تا برادر کشی هم پیش می رود. «لَأَقْتُلَنَّكَ»

۷- به تهدید کننده ی به قتل هم باید منطقی جواب داد. «إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ»

۸- در قبول یا عدم قبول اعمال، انگیزه ها و خصلت ها مؤثرند. «إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ»

۹- ملاک پذیرش اعمال، تقواست، نه شخصیت افراد و نه نوع کار. «إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ»

۱۰- تفاوت در قبول و عدم قبول، براساس تقواست، نه تبعیض. «مِنَ الْمُتَّقِينَ»

لَئِنْ بَسَطْتَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسٍ يَدِي إِلَيْكَ لِأَقْتُلَنَّكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ «۲۸»

(هابیل به برادرش قابیل گفت:) اگر تو برای کشتن من دستت را به سویم دراز کنی، من هرگز برای کشتن تو دستم را دراز نخواهم کرد، زیرا من از خداوند، پروردگار جهانیان بیم دارم.

نکته ها:

هابیل گفت: من قصد کشتن تو را ندارم، نه آنکه از خود هم دفاع نمی کنم، چون تسلیم قاتل شدن با تقوا سازگار نیست. مَا أَنَا
بِبَاسٍ يَدِي ...

پیام ها:

۱- در برخورد با حسود، آرام سخن بگوییم و آتش حسد را با نرمش در گفتار، خاموش کنیم. مَا أَنَا بِبَاسٍ ...

۲- آنچه ارزش دارد، نکشتن بر اساس خوف از خداست، نه به خاطر ناتوانی و سستی. «إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ»

۳- تقوا و خدا ترسی، عامل بازدارنده‌ی از گناه و تعدی در حساس‌ترین حالات است. «إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ»

۴- خوف از خداوند، یکی از آثار ایمان به ربوبیت همه جانبه اوست. «إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ»

۵- عالم، مظهر ربوبیت الهی است. «رَبَّ الْعَالَمِينَ»

إِنِّي أُرِيدُ أَنْ تَبُوءَ بِإِثْمِي وَإِثْمِكَ فَتَكُونَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ وَذَلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ «۲۹»

همانا من می‌خواهم تو با بار گناه من (که پس از کشتنم بر عهده تو قرار می‌گیرد) و گناه خودت (به سوی خدا) بازگردی و از دوزخیان باشی، و این است کیفر ستمکاران.

فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ أَخِيهِ فَقَتَلَهُ فَأَصْبَحَ مِنَ الخَاسِرِينَ «۳۰»

پس نفس او (با وسوسه‌ای برخاسته از حسد) کشتن برادرش را برایش آسان و رام ساخت و او را کشت، در نتیجه از زیانکاران گشت.

نکته‌ها:

امام باقر علیه السلام به دنبال تلاوت آیه «فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ» فرمود: ابلیس به قاییل گفت: قربانی تو قبول نشد و قربانی برادرت هابیل قبول شد، اگر او زنده بماند در طول تاریخ نسل او بر نسل تو افتخار خواهند کرد که قربانی پدر ما پذیرفته شد و از پدر شما پذیرفته نشده است، بنابراین بهتر آن است که او را به قتل برسانی تا نسل تو ذلت نکشد. (۱)

ص: ۲۷۷

امام باقر علیه السلام فرمود: من قتل مؤمناً متعمداً أثبت الله على قاتله جميع الذنوب وبراء المقتول منها، و ذلك قوله تعالى: إني أريد أن تبوء... هر که عمداً مؤمنی را بکشد، خداوند همه گناهان را به حساب قاتل ثبت می کند و مقتول را از گناهان پاک می کند. (۱)

معنای آیه، سکوت در مقابل ظالم به امید بخشش گناهان نیست.

در حدیثی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می خوانیم: «محلّ حادثه، کوه قاسیون در دمشق است». (۲)

امام سجاد علیه السلام فرمودند: «نحوه ی کشتن را ابلیس به قایل یاد داد». (۳)

پیام ها:

۱- گناهان مقتول، به قاتل منتقل می شود. «تَبَوَّءَ بِإِثْمِي»

۲- در درگیری ها مسئول خسارت آغازگر است. «بِإِثْمِي وَ إِثْمِكَ»

۳- برادر کشی همان و دوزخی شدن همان. «فَتَكُونَنَّ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ»

۴- ایمان به معاد، جزو عقاید اولیه انسان های روی زمین بوده است. «أَصْحَابِ النَّارِ»

۵- قاتل، هم به خود ظلم می کند، هم به مقتول، هم به خانواده ی مقتول و هم به جامعه. «الظَّالِمِينَ»

۶- نفس انسان، با وسوسه، تلقین و تزئین، انسان را رام و خام می کند و به گناه می کشد. «فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ»

۷- هوای نفس می تواند عواطف برادری را نیز سرکوب کند. «فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ أَخِيهِ»

۸- فطرت پاک انسانی، از آدم کشی بیزار است، ولی نفس، این کار را خوب جلوه

ص: ۲۷۸

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفاسیر در المنثور.

۳- ۳). تفسیر نورالثقلین.

داده و انسان را به قتل وامی دارد. «فَطَوَّعَتْ»

۹- جنگ حق و باطل، از آغاز تاریخ زندگی بشر بوده است. «فَقَتَلَهُ»

۱۰- پیروی از هوای نفس، خسارت است. «فَقَتَلَهُ فَأَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِرِينَ»

۱۱- قاتل، هم از درون گرفتار عذاب وجدان است و هم از بیرون مورد انتقاد مردم و هم گرفتار قصاص و عدل می شود و کامی نمی گیرد. «فَقَتَلَهُ فَأَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِرِينَ»

۱۲- تسلط و غلبه بر مخالف، همیشه نشانه ی سرافرازی نیست. «فَقَتَلَهُ فَأَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِرِينَ»

فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُورِى سَوْأَهُ أَخِيهِ قَالَ يَا وَيْلَتَى أَعَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَذَا الْغُرَابِ فَأُوَارِيَ سَوْأَهُ أَخِي فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ (۳۱)

پس خداوند، زاغی فرستاد که زمین را می کاوید، تا به او نشان دهد که چگونه کشته ی برادرش را بپوشاند (و دفن کند. قابیل) گفت: وای بر من! آیا عاجزم از این که مانند این زاغ باشم و جسد برادرم را دفن کنم؟ سرانجام او از پشیمانان شد.

نکته ها:

قابیل که مرتکب قتل برادر شد، چون دید درندگان سراغ جسد او می آیند، آن را به دوش کشید، اما سودی ندید و هم چنان متحیر بود. اما همین که کار زاغ را در دفن کشته زاغ دیگری دید، آموخت که جسد برادر را دفن کند.

«غراب»، به معنای کلاغ است. (۱)

انسان های اولیه بسیار بی تجربه بودند، ولی خداوند دائماً لطف خود را از راه های گوناگون به انسان سرازیر کرده است.

امام سجاد علیه السلام فرمودند: خداوند دو زاغ فرستاد تا با هم درگیر شوند و یکی دیگری را کشت سپس قاتل با منقار خود گودالی حفر کرد و کشته را دفن کرد. (۲)

ص: ۲۷۹

(۱- ۱). قاموس قرآن.

(۲- ۲). تفاسیر برهان و راهنما.

امام سجاد علیه السلام فرمودند: «و الذنوب التي تورث الندم قتل النفس» از گناهایی که سبب ندامت می شود، کشتن انسان بی گناه است. (۱)

پیام ها:

۱- گاهی حیوانات مأمور الهی اند و حرکت آنان به فرمان او و در مسیری است که او می خواهد. «فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا»

۲- بسیاری از معلومات بشر، از زندگی حیوانات الهام گرفته است. «فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ ... لِيُرِيَهُ»

۳- انسان باید همواره در پی آموختن باشد. اصل، آموختن و یادگیری است، از هر طریقی، گرچه از طریق حیوانات باشد. «فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا ... لِيُرِيَهُ»

۴- خداوند، گاهی انسان را با حیوانات کوچک آموزش می دهد تا بفهماند زاغ هم می تواند وسیله ی آموزش انسان باشد، پس نباید مغرور شد. «غُرَابًا ... لِيُرِيَهُ»

۵- جسد مرده را باید در زمین دفن کرد (در محفظه قرار دادن، مومیایی کردن، سوزاندن و... صحیح نیست). «فِي الْأَرْضِ ... يُوَارِي سَوَاءَ أَحِيهِ»

۶- دفن کفار واجب نیست، مرده ی انسان مؤمن نیز کرامت دارد و نباید خوراک حیوانات شود، بلکه باید دفن شود. «يُوَارِي سَوَاءَ أَحِيهِ»

۷- ندامت، نشانه ی حق طلبی فطرت هاست. «فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ»

مِنْ أَجْلِ ذِكِّكَ كَتَبْنَا عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَدَ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ بَعَدَ ذَلِكَ فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ (۳۲)

ص: ۲۸۰

به همین جهت، بر بنی اسرائیل نوشتیم که هر کس انسانی را جز به قصاص یا به کیفر فساد در زمین بکشد پس چنان است که گویی همه ی مردم را کشته است، و هر که انسانی را زنده کند (و از مرگ یا انحراف نجات دهد) گویا همه ی مردم را زنده کرده است و البتّه رسولان ما دلایل روشنی را برای مردم آوردند، اما (با این همه) بسیاری از مردم بعد از آن (پیام انبیا) در روی زمین اسرافکار شدند.

نکته ها:

در این آیه از کشتن یک نفر به منزله ی کشتن همه ی مردم مطرح شده است. برای توضیح این حقیقت چند بیان و معنا می توان عرضه کرد:

الف: قتل یک نفر، کیفری همچون قتل همه مردم را دارد.

ب: حرمت قتل یک نفر نزد خداوند، به منزله قتل همه ی مردم نزد شماست.

ج: قتل یک نفر، بی اعتنایی به مقام انسانیت است.

ه: قتل یک نفر، سلب امتیّت از همه ی مردم است.

و: چون انسان ها به منزله ی اعضای یک پیکرند، پس قتل یکی قتل همه است.

ز: جایگاه دوزخی قاتل یک نفر، جایگاه کسی است که قاتل همه باشد. (۱)

ح: قتل یک نفر، زمینه ساز قتل همه است.

ط: یک انسان می تواند سرچشمه ی یک نسل باشد، پس قتل او به منزله ی قتل یک نسل است. (به نظر می رسد این احتمال بهتر است)

در روایات می خوانیم: «فانی شدن تمام دنیا نزد خدا، از کشتن یک مؤمن آسان تر است». (۲)

ص: ۲۸۱

۱- ۱). کافی، ج ۷، ص ۲۷۱.

۲- ۲). بحار، ج ۱۰، ص ۳۸۲. این حدیث را در شب جمعه آخر ماه رمضان ۱۳۷۹ می نویسم که روز جمعه اش روز قدس است و در حالی که تلویزیون صحنه های دلخراشی از کشتن مسلمانان بی پناه فلسطین را به دست صهیونیست ها نشان می دهند.

امام صادق علیه السلام فرمودند: «کسی که در موضعی که آب یافت نمی شود، تشنه ای را سیراب کند، مانند کسی است که نفسی را زنده کرده باشد». (۱)

طبق آیات و روایات، هدایت و ارشاد مردم به راه حق، نوعی احیا می باشد و گمراه کردن مردم، نوعی قتل است. سوره انفال، آیه ۲۴، دعوت پیامبر را مایه ی حیات مردم می خواند:

«دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ».

امام صادق علیه السلام نیز فرمودند: «مَنْ أَخْرَجَهَا مِنْ ضَلَالٍ إِلَى هُدًى فَكَأَنَّمَا أَحْيَاهَا وَ مَنْ أَخْرَجَهَا مِنْ هُدًى إِلَى الضَّلَالِ فَقَدْ قَتَلَهَا» هر کس نفس منحرفی را هدایت کند او را زنده کرده و هر کس دیگری را منحرف کند او را کشته است. (۲)

امام صادق علیه السلام فرمودند: «نجاها من غرق أو حرق أو سب أو عدو» مراد از احیای نفس، نجات گرفتاران از غرق و آتش سوزی و دزدانه یا دشمن است. (۳) و در روایت دیگر آمده است: «کسی که به گرسنه ای غذا ندهد، به منزله ی کشتن اوست و غذا دادن، به منزله ی زنده کردن اوست». (۴)

امام باقر علیه السلام فرمود: «مصرفان همان کسانی هستند که حرام ها را حلال می شمردند و خون ها را می ریزند». (۵)

پیام ها:

۱- گاهی حوادث تاریخی، عامل صدور فرمان های الهی است. «مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ»

۲- انسان ها و سرنوشتشان در طول تاریخ به هم پیوند دارند. «مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ»

۳- احکام الهی حکمت دارد و گزاف نیست. «مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ»

۴- برای جلوگیری از سنگدلی و پرهیز از تکرار حادثه، کیفر و مجازات لازم است.

«مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا»

ص: ۲۸۲

۱- ۱. مکارم الاخلاق، ص ۱۳۵.

۲- ۲. کافی، ج ۲، ص ۲۱۰.

۳- ۳. تفسیر برهان.

۴- ۴. کافی، ج ۲، ص ۲۰۴.

۵- ۵. تفسیر نورالثقلین.

۵- جان همه ی انسان های مؤمن از هر نژاد و منطقه ای که باشند، محترم است. «نَفْسًا»

۶- اعدام مفسد، در قانون بنی اسرائیل نیز بوده است. «كَتَبْنَا عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَن قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ»

۷- خودکشی و سقط جنین، از نمونه های «قتل نفس» و حرام است. مَن قَتَلَ نَفْسًا ...

۸- جان کسی که در زمین فساد می کند یا برای جان مردم ارزشی قائل نیست و آنان را به قتل می رساند، بی ارزش است و باید از بین برود. «بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ»

۹- کشتن انسان در دو مورد جایز است:

الف: به عنوان قصاص قاتل. «بِغَيْرِ نَفْسٍ»

ب: برای از بین بردن مفسد. «أَوْ فَسَادٍ»

۱۰- ارزش عمل مربوط به انگیزه و هدف است. کشتن یک نفر به قصد تجاوز، به قتل رساندن یک جامعه است؛ «فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا» اما کشتن به عنوان قصاص، حیات جامعه است. «وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ» (۱)

۱۱- تجاوز به حقوق یک فرد، تهدید امتیت جامعه است. «فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا» آنان که کارشان نجات جان انسان هاست، مانند پزشکان، پرستاران، مأموران آتش نشانی، امدادگران، داروسازان و... باید قدر خود و ارزش کار خویش را بدانند. «فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا»

۱۲- نشانه ی جامعه ی زنده، امداد رسانی به گرفتاران و نجات جانهاست. «مَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا»

۱۳- عدم ایمان و عمل مردم به گفتار رسولان، در طول تاریخ بوده است. «وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ بَعَدَ ذَلِكَ فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ»

ص: ۲۸۳

۱۴- انسان مختار است، با آمدن پیامبران هم می تواند راه خلاف برود. وَ لَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ... بَعِيدَ ذَلِكَ فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ

إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ ذَلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ (۳۳)

همانا کیفر آنان که با خداوند و پیامبرش به محاربه برمی خیزند و (با سلاح و تهدید و غارت) در زمین به فساد می کوشند، آن است که کشته شوند، یا به دار آویخته شوند، یا دست و پایشان بطور مخالف بریده شود یا آنکه از سرزمین (خودشان) تبعید شوند. این کیفر ذلت بار دنیوی آنان است و در آخرت برایشان عذابی عظیم است.

نکته ها:

در شأن نزول آیه آمده است که جمعی از مشرکان مکه به مدینه آمده، مسلمان شدند. ولی چون بیمار بودند به فرمان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به منطقه ی خوش آب و هوایی در بیرون مدینه رفته و اجازه یافتند از شیر شترهای زکات بهره ببرند؛ اما چون سالم شدند، چوپان های مسلمان را گرفته، دست و پایشان را بردند و چشمانشان را کور کرده، شتران را به غارت بردند و از اسلام هم دست کشیدند. رسول خدا صلی الله علیه و آله دستور داد آنان را دستگیر کنند و همان کاری را که با چوپانان کرده بودند، بر سر خودشان آوردند. آیه ی فوق نازل شد.

کیفرهایی که در آیه آمده، «حَقَّ اللَّهُ» است و از جانب حکومت یا مردم قابل عفو و تبدیل نیست. (۱) و در تفسیر المیزان آمده است که انتخاب یکی از چهار کیفر، با امام مسلمانان است و اگر اولیای مقتول هم عفو کنند، باید یکی از کیفرها اجرا شود.

ص: ۲۸۴

کلمه ی «جَزَاءٌ» به معنای کیفر و پاداش کافی است؛ یعنی حدود و مجازات های چهارگانه برای مجرم عادلانه و کافی است. (۱)

برای اصلاح جامعه، هم موعظه و ارشاد لازم است، هم شمشیر و برخورد قاطع و انقلابی.

(آیه قبل، پیام و هشدار به قاتل بود و این آیه، عقوبت افراد محارب و مفسد را بیان می کند)

عقوبت باید همراه با عدالت باشد. چون فسادها و خصوصیات مفسدان متفاوت است، کیفرها هم یکسان نیست؛ مثلاً اگر فساد، فجیعانه بود، کیفرش قتل است؛ ولی اگر سطحی بود، کیفر آن تبعید است. این معنا از روایات فهمیده می شود، از جمله آنکه: کیفر قتل، اعدام است، کیفر ارباب، تبعید است، کیفر راهزنی و سرقت، قطع دست و پا است و کیفر قتل و راهزنی و سرقت مسلحانه، قطع دست و پا و به دار آویختن است. (۲)

اجرای احکام و حدود الهی، در سایه ی برپایی نظام و حکومت اسلامی میسر است، پس دین از سیاست جدا نیست.

آنان که بر امام و رهبر مسلمانان یا حکومت اسلامی خروج کنند، مشمول «يُحَارِبُونَ اللَّهَ» می شوند. (۳)

طبق آیه ی ۲۷۹ سوره ی بقره، رباخوار، «محارب» خدا و پیامبر است، «فَأَذِّنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ» چون امتیت اقتصادی را به هم می زند. همچنین در روایات، توهین به مسلمان، محاربه ی با خدا به حساب آمده است: «من أهان لي ولياً فقد بارزني بالمحاربة». (۴)

پیام ها:

- ۱- وظیفه ی نظام و حکومت، حفظ امتیت شهرها، روستاها، جاده ها و برخورد با متخلفان است. إِنَّمَا جَزَاءُ ...
- ۲- جنگ با خلق خدا، جنگ با خداست و آنکه با مردم طرف شود، گویا با خداوند طرف است. «يُحَارِبُونَ اللَّهَ»

ص: ۲۸۵

۱- ۱. تفسیر راهنما.

۲- ۲. تفسیر صافی.

۳- ۳. تفسیر فی ظلال القرآن.

۴- ۴. بحار، ج ۴، ص ۶۵.

۳- نافرمانی از دستورات پیامبر و مبارزه با آنها، جنگ با خداوند است. «يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ»

۴- برای آنان که امتیت جامعه را بر هم می زنند، چند نوع کیفر مقرر شده است:

اعدام، تبعید، قطع دست و پا، به دار آویختن. يُقْتَلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا ...

۵- مخالفان ولایت رسول الله که قصد براندازی دارند و با نظام الهی در جنگند، باید به سخت ترین کیفر مجازات شوند.

يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ ... أَنْ يُقْتَلُوا

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ فَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿۳۴﴾

مگر کسانی که پیش از آنکه بر آنان دست یابید، توبه کرده باشند، پس بدانید که خداوند آمرزنده ای مهربان است.

نکته ها:

چون در روایات به کسی که مسلمانان را تهدید کند و به روی آنان اسلحه بکشد، گرچه قتلی صورت نگیرد نیز «مفسد فی الارض» گفته شده، این آیه توبه آنان را مطرح می کند.

بنابراین توبه ی محارب و مفسد، فقط کیفر تهدید و ارباب را برمی دارد، نه کیفر قتل و سرقت را؛ یعنی توبه در «حق الله» اثر دارد، نه «حق الناس»، چون حق مردم مربوط به رضایت صاحبان حق است. عنوان محارب، حسابی دارد و عنوان قاتل و سارق، حسابی دیگر. (۱) یعنی اگر محارب مرتکب قتل شده و توبه کرد، حکم قصاص او باقی است؛ ولی اگر فقط به تهدید و ارباب دست زده و توبه کرد، کیفر محارب از او برداشته می شود.

مجازات های الهی جنبه ی تربیتی و اصلاح فرد و جامعه دارد، نه انتقام. از این رو گناهکار باید توبه کند و توبه او هم مؤثر است.

در رفع عقوبت، احراز توبه ی واقعی لازم است؛ مثلاً از طریق تغییری که در اخلاق و رفتار و گفتار مجرم هویدا می شود، یا به گواهی افراد عادل و مانند اینها توبه او ثابت شود.

ص: ۲۸۶

۱- راه توبه به روی همه باز است. يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ ... إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا

۲- توبه ای اثر دارد که پیش از دستگیری و گرفتار شدن باشد. «مَنْ قَبِلَ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ» (در سایر گناهان هم توبه تا قبل از مرگ مفید است. (۱))

۳- مغفرت خدا را باور کنیم. «فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

۴- مغفرت خداوند همراه با رحمت است نه توبیخ و تحقیر. «غَفُورٌ رَحِيمٌ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (۳۵)

ای کسانی که ایمان آورده اید! از خدا پروا کنید و (برای تقرب) به سوی او وسیله بجویید و در راه او جهاد کنید، باشد که رستگار شوید.

نکته ها:

حضرت علی علیه السلام می فرماید: «بهترین وسیله ای که می توان با آن به خدا نزدیک شد، ایمان به خداوند و پیامبرش و جهاد در راه او و کلمه ی اخلاص و اقامه ی نماز و پرداخت زکات و روزه گرفتن ماه رمضان و حج و عمره و صله ی رحم و انفاق های پنهانی و آشکار و کارهای نیک است». (۲)

اهل بیت علیهم السلام همان ریسمان محکم و وسیله ی تقرّب به خداوند هستند. «هم العروه الوثقی والوسيله الى الله» (۳)

توسیل، موضوعی است که در کتب بسیاری از اهل سنت مثل «صواعق» ابن حجر، «سنن» بیهقی، «صحیح» دارمی و «وفاء الوفاء» درباره ی آن روایت نقل شده است. ضمناً آیات ۶۴ سوره ی نساء، ۹۷ سوره ی یوسف و ۱۱۴ سوره ی توبه نیز می تواند سند توسّل باشد.

ص: ۲۸۷

۱- ۱. نساء، ۱۸.

۲- ۲. نهج البلاغه، خطبه ۱۱۰.

۳- ۳. تفسیر صافی.

۱- ایمان «آمَنُوا»، تقوا «اتَّقُوا اللَّهَ»، شفاعت «وَ ابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ» و جهاد «وَ جَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ»، راه سعادت و رستگاری است. «لَعَلَّكُمْ تَفْلِحُونَ»

۲- برای رسیدن به فلاح، هم باید گناهان را ترک کرد، «اتَّقُوا اللَّهَ» هم باید طاعات را انجام داد. «وَ ابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ»

۳- کارهای خیر، همه زمینه و وسیله ی سعادتند. (البته اگر با گناه خود آن زمینه ها را از بین نبریم.) «لَعَلَّكُمْ تَفْلِحُونَ»

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ أَنَّ لَهُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَيَفْتَدُوا بِهِ مِنْ عَذَابِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَا تُقْبَلُ مِنْهُمْ وَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۳۶)

همانا کسانی که کافر شدند، اگر تمام آنچه را در زمین است و همانند آن را دارا باشند تا برای نجات از عذاب روز قیامت فدیة دهند، از آنان پذیرفته نمی شود و برای آنان عذابی دردناک است.

يُرِيدُونَ أَنْ يُخْرِجُوا مِنَ النَّارِ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنْهَا وَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيمٌ (۳۷)

آنان می خواهند از آتش دوزخ بیرون آیند در حالی که از آن بیرون آمدنی نیستند و برایشان عذابی دائم و پایدار است.

نکته ها:

همه ی راه های نجات در قیامت بسته است، کافران نه از رحمت الهی بهره مند می شوند، چون مخصوص اهل تقواست. «رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ» (۱)، و نه از شفاعت کامی می گیرند، چون شفاعت مخصوص کسانی است که خداوند از آنان راضی

ص: ۲۸۸

باشد. «لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أِذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَ رَضِيَ لَهُ قَوْلًا» (۱)، به علاوه از مرگ خبری نیست، زیرا پیوسته در آتشند و درخواست مرگشان پذیرفته نیست. «نَادُوا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رُبُّكَ قَالَ إِنَّكُمْ مَا كُنْتُمْ» (۲)

پیام ها:

۱- کارآیی اموال، تنها در دنیاست و در آخرت، ثروت بی ثمر است. مَا تُقْبَلُ ...

۲- روز قیامت در دستگاه عدل الهی، فدیة پذیرفته نمی شود. لِيُقْتَدُوا ... مَا تُقْبَلُ

۳- عامل اصلی سعادت، در درون انسان است (ایمان، تقوا و جهاد)، نه در بیرون (مال و ثروت). لَهُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ... مَا تُقْبَلُ مِنْهُمْ

۴- عذاب کافران، نه با فدیة دفع می شود، نه با گذشت زمان قطع می گردد. «وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ»

۵- کسی که در دنیا با آن همه برهان و ارشاد، از ظلمت های شرک و جهل بیرون نیاید، در آخرت هم از دوزخ بیرون نخواهد آمد. «لَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيمٌ»

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ «۳۸»

مرد و زن دزد را به جزای کاری که انجام داده اند دستشان را قطع کنید.

این کیفری است از سوی خداوند و خداوند مقتدر حکیم است.

نکته ها:

کلمه ی «نَكَالًا» به معنای امر بازدارنده است. قوانین جزایی اسلام برای بازدارندگی است، نه انتقام جویی. «نَكَالًا» به عقوبتی گفته می شود که مایه ی عبرت دیگران باشد. (۳)

در این آیه ابتدا مرد دزد، سپس زن دزد مطرح شده است؛ ولی در آیه ی دوم سوره ی نور که

ص: ۲۸۹

۱- (۱). طه، ۱۰۹.

۲- (۲). زخرف، ۷۷.

۳- (۳). قاموس قرآن.

حکم زنا بیان شده، ابتدا زن زناکار، سپس مرد زناکار یاد شده است، شاید به خاطر آن است که در سرقت، نقش مردِ خلافکار بیشتر است و در زنا، نقش زنِ خلافکار.

از مرحوم سید مرتضی علم الهدی (از علمای هزار سال قبل) پرسیدند: چرا دستی که پانصد مثقال طلا دیه دارد، به خاطر یک چهارم مثقال دزدی، قطع می شود؟ پاسخ فرمود:

«امانت»، قیمت دست را بالا می برد و «خیانت»، ارزش آن را می کاهد.

طبق روایات، مقدار قطع دست، چهار انگشت است و باید انگشت شست و کف دست باقی بماند. مقدار مالی هم که به خاطر آن دست دزد قطع می شود، باید حداقل به قیمت یک چهارم دینار (یک چهارم مثقال طلا) باشد. مال هم باید در مکان حفاظت شده باشد، نه در مثل کاروانسرا، حمام، مسجد و اماکن عمومی. سارق نیز باید از قانون قطع دست مطلع باشد، و گرنه دست او قطع نمی شود. همچنین اگر کسی در سال های قحطی از روی اضطرار، مواد غذایی را سرقت کند دستش قطع نمی شود. البته در تمام مواردی که دست قطع نمی شود کیفیتهای دیگری در کار است که تفصیل آن در کتب فقهی آمده است. (۱)

پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله، بدترین نوع سرقت را سرقت از نماز و ناقص انجام دادن رکوع و سجود دانسته اند. (۲)

اجرای این احکام، نیاز به حکومت و قدرت و نظام و تشکیلات دارد، پس اسلام، دین حکومت و سیاست است.

اسلام، قبل از بریدن دست، بر اهمیت و لزوم کار و اداره ی زندگی فقرا از طریق بیت المال و بستگان نزدیک و قرض الحسنه و تعاون و... تأکید می کند؛ ولی با این حال فقر، بهانه و مجوز سرقت نیست. (۳)

سیستم جزایی دنیا، چون تنها به زندان و جریمه ی مالی تکیه دارد، از مقابله با سرقت عاجز است.

قطع دست، برای مجرم عامل هشدار دائمی و مایه ی جلوگیری از لغزش مجدد او و دیگران

ص: ۲۹۰

۱-۱. تفسیر صافی.

۲-۲. تفسیر قرطبی.

۳-۳. تفسیر فی ظلال القرآن.

است. «فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا»

پیام ها:

۱- کیفر زن و مرد دزد یکسان است. «السَّارِقُ وَ السَّارِقَةُ»

۲- باید امتیّت جامعه را با قاطعیّت حفظ کرد. «فَاقْطَعُوا»

۳- جریمه و کیفر سنگین، بازدارنده ی از دزدی است. «نُكَالًا»

۴- در قوانین کیفری اسلام، علاوه بر تنبیه مجرم، عبرت دیگران هم مطرح است.

«نُكَالًا»

۵- در اجرای حدود الهی، نباید تحت تأثیر عواطف قرار گرفت. «فَاقْطَعُوا»

۶- با اینکه قطع دست از طرف قاضی و حاکم است، امّا خدا به همه مؤمنان خطاب می کند، «فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا» تا آنان زمینه اجرای حدود الهی را فراهم کنند.

۷- مالکیت شخصی و امتیّت اجتماعی به قدری مهم است که به خاطر آن، باید دست دزد قطع شود. «فَاقْطَعُوا»

۸- اعمال قدرت، باید حساب شده باشد. «عَزِيزٌ حَكِيمٌ»

۹- فرمان قطع دست دزد، جلوه ای از عزّت و حکمت خداوند است. «فَاقْطَعُوا ... عَزِيزٌ حَكِيمٌ»

فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَ أَصْلَحَ فَإِنَّ اللَّهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ «۳۹»

پس هر که بعد از ظلمش توبه کند و (کارهای فاسد خویش را) اصلاح کند، قطعاً خداوند توبه او را می پذیرد، همانا خداوند، آمرزنده ی مهربان است.

نکته ها:

در اسلام، مجازات در کنار ارشاد و تربیت و رحمت است. در آیه ی قبل، کیفر سارق بیان

شد، اینجا دعوت به توبه به درگاه خدای غفور و اصلاح بدی هاست که سبب می شود تا خداوند لطفش را به بنده باز گرداند.

اگر سارق پیش از دستگیری توبه کند و مال را پس دهد، هم در دنیا بخشیده می شود و هم در آخرت، (۱) ولی پس از دستگیر شدن، حد اجرا می شود و نقش توبه تنها برای قیامت است.

در حدیث آمده است: سارقی که دستش قطع شده بود، از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله پرسید: آیا برای من راه توبه باز است؟ فرمود: آری! تو امروز (که حد بر تو جاری شد)، مثل همان روزی هستی که از مادر متولد شدی! (۲)

پیام ها:

۱- برای انسان خطا کار، همیشه راه بازگشت و اصلاح، باز است. «فَمَنْ تَابَ»

۲- توبه، تنها یک ندامت درونی نیست؛ بلکه باید همراه با جبران مفاسد گذشته باشد. «وَ أَصْلَحَ»

۳- اگر انسان توبه کند، خداوند هم توبه او را می پذیرد. «يَتُوبُ عَلَيْهِ»

۴- سرقت، ظلم به خود و جامعه و تجاوز به امتیّت جامعه است. «بَعْدَ ظُلْمِهِ»

۵- مجرمان را باید به راه خدا دعوت و امیدوار کرد. «فَإِنَّ اللَّهَ يَتُوبُ ... غُفُورٌ، رَحِيمٌ»

أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤٠﴾

آیا ندانستی که حکومت و فرمانروایی آسمان ها و زمین تنها از آن خداست، هر که را (طبق حکمت و عدالت خود) بخواهد عذاب می کند و هر که را بخواهد می آمرزد و خداوند بر هر چیزی تواناست. (محارب و مفسد و سارق را عذاب می دهد، و تائب پشیمان را می پذیرد و می بخشاید).

ص: ۲۹۲

۱- ۱. کافی، ج ۷، ص ۲۵۰.

۲- ۲. تفسیر المیزان.

- ۱- کسی که بر هستی حاکم است، حق دارد قوانین هستی را وضع کند. **السَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ ... لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ ...**
- ۲- مجرمان بدانند که راه فراری ندارند و باید به سوی خدا باز گردند. **«أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»**
- ۳- خداوند نیازی به توبه ی بندگان ندارد، چون همه ی هستی از آن اوست. **«لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»**
- ۴- انسان باید در حالتی میان بیم و امید باشد. **«يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ»**
- ۵- عفو یا عذاب، هر دو نمونه ای از قدرت اوست. **يُعَذِّبُ ... يَغْفِرُ ... عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ**

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ قَالُوا آمَنَّا بِأَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا سَمَاعُونَ
لِلْكَذِبِ سَمَاعُونَ لِقَوْمٍ آخِرِينَ لَمْ يَأْتِكَ يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ يَقُولُونَ إِنْ أُوتِيتُمْ هَذَا فَخُذُوهُ وَإِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُوا وَ
مَنْ يُرِدِ اللَّهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا أُولَئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يُطَهِّرْ قُلُوبَهُمْ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ
عَظِيمٌ ﴿٤١﴾

ای پیامبر! کسانی که در کفر شتاب می کنند، غمگینت ن سازند، (خواه) آن گروه که (منافقانه) به زبان گفتند: ایمان آورده ایم، ولی دل‌هایشان ایمان نیاورده است. (و خواه) از یهودیان آنان که برای دروغ سازی (و تحریف) با دقت به سخنان تو گوش می دهند و همچنین (به قصد جاسوسی) برای قوم دیگری که نزد تو نیامده اند، به سخنان تو گوش می دهند (و یا گوش به

فرمان دیگرانی هستند که نزد تو نیامده اند) آنان کلمات (تورات یا پیامبر) را از جایگاه خود تحریف می کنند و (به یکدیگر) می گویند: اگر این مطلب (که مطابق میل ماست) به شما داده شد بپذیرید و بپذیرید، ولی اگر (آنچه طبق خواسته ی ماست) به شما داده نشد، دوری کنید. (ای پیامبر!) هر که را خداوند بخواهد آزمایش و رسوایش کند تو هرگز در برابر قهر الهی هیچ کاری نمی توانی برایش بکنی. آنان کسانی اند که خداوند نخواست است دل هایشان را پاک کند. برای آنان در دنیا ذلت و خواری و برایشان در آخرت، عذابی بزرگ است.

نکته ها:

از آیه استفاده می شود که علمای یهود گروهی از یهودیان و منافقان را نزد پیامبر اسلام فرستادند و خودشان از مقابله و رویارویی دوری می کردند «لَمْ يَأْتُوكَ» و هدفشان این بود که شاید دستورات و احکام اسلام مطابق چیزی باشد که آنان از تورات تحریف کرده اند و سفارش می کردند اگر گفتار پیامبر اسلام مطابق حرف ما بود، بپذیرید و گرنه رها کنید.

منافقان و هیئت اعزامی نزد حضرت آمدند و با دقت گوش می دادند تا بر سخنان حضرت، دروغ و شایعه ببندند. «سَيَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ»

پیام ها:

۱- انبیا نسبت به گمراهان دلسوزند. «يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزُنْكَ»

۲- کفر، میدانی دارد که گروهی در آن به سرعت پیش می روند و هر لحظه به کفرشان اضافه می شود. «يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ»

۳- دشمنان، در کفر و نفاق شتاب دارند، چرا مسلمانان در راه حق باید سستی کنند؟ «يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ»

۴- نفاق، مایه ی افزایش کفر است. «يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ ... بِأَفْوَاهِهِمْ»

۵-ایمان، با پذیرش قلبی است، نه اظهار زبانی. «آمَنَّا بِأَفْوَاهِهِمْ وَ لَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ»

۶-ایمانی ارزش دارد که در قلب، راسخ باشد. «وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ»

۷-قلب، مرکز ایمان است. «لَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ»

۸-منافقان و یهودیان، در کنار هم یک هدف را تعقیب می کنند. مِنَ الَّذِينَ قَالُوا آمَنَّا بِأَفْوَاهِهِمْ ... وَ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا

۹-گوش دادن مهم نیست، انگیزه ی آن مهم است. «سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ»

۱۰-کفّار، عوامل نفوذی و جاسوس در میان مسلمانان دارند، مبلغان دینی نباید همه ی شنوندگان را خوش نیت بپندارند. «سَمَاعُونَ لِقَوْمٍ آخِرِينَ»

۱۱-تحریف، خیانت فرهنگی یهود است. «يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ»

۱۲-گزارشگری دور از تقوا، یکی از شغل های خطرناک است. سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ ...

يُحَرِّفُونَ ...

۱۳-کلمات آسمانی هر یک جایگاه مخصوص دارد. «مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ»

۱۴-ما باید تسلیم اوامر خدا باشیم، نه آنکه احکام الهی مطابق خواسته های ما باشد. فَخُذُوهُ ... فَاحْذَرُوا (۱)

۱۵-گناه، انسان را از لیاقت برای هدایت می اندازد. «وَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ فِتْنَتَهُ»

۱۶-منافقان، از شفاعت پیامبر محرومند. «فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا»

۱۷-حتی رسول الله برای متعصبان لجوج و هوسباز، نقشی ندارد. «فَلَنْ تَمْلِكَ»

۱۸-قهر الهی به دنبال سوء رفتار و اعمال بد انسان است. سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ ... لَمْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ

۱۹-قلب سرسخت و لجوج، از دریافت الطاف حق محروم است. «لَمْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ»

ص: ۲۹۵

۱-۱). بعضی مردم سراغ مرجع تقلید، عالم، دادگاه و قانونی می روند که طبق میل آنان حکم کرده باشد. آیه از این امر نهی می کند.

۲۰- عذاب دنیا نسبت به عذاب آخرت چیزی نیست. «فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ»

۲۱- منافقان، هم بدبختی دنیوی دارند، هم عذاب بزرگ قیامت در انتظارشان است. «لَهُمْ فِي الآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ»

سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكَالُونَ لِلْسُّحْتِ فَإِنْ جَاؤُكَ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ وَإِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَصُرُّوكَ شَيْئاً وَإِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ ﴿٤٢﴾

آنان برای دروغ سازی به دقت گوش می دهند و همواره مال حرام (رشوه و ربا) می خورند، پس اگر (برای داوری) نزد تو آمدند، یا میانشان داوری کن یا از آنان روی بگردان و اگر از آنان روی بگردانی پس هرگز هیچ زیانی به تو نخواهند رساند. و اگر داوری کنی، پس میانشان به قسط و عدل قضاوت کن، همانا خداوند دادگران را دوست دارد.

نکته ها:

بعضی از یهود که زنای محصنه کرده بودند، به امید نجات از کیفر سنگسار که در دین یهود نیز آمده است، (۱) برای داوری نزد پیامبر آمدند، غافل از آنکه حکم اسلام هم سنگسار کردن زناکار است، چون دیدند حکم اسلام نیز همان است، حاضر به پذیرش حکم پیامبر نشدند.

«سحت» طبق روایات، رشوه و هدایایی است که برای انجام کاری داده شود. (۲) سحت در لغت، کار حرامی است که مایه ی ننگ صاحبش شود. (۳)

«سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ» یا به معنای آن است که سخنان را با دقت می شنوند و تبت دروغ بستن و تحریف آن را دارند و یا به معنای آن است که عوام یهود با علم به دروغگویی و

ص: ۲۹۶

۱- ۱. در تورات، سفر تثیبه، فصل ۲۳، حکم زنا بیان شده است.

۲- ۲. وسائل، ج ۱۷، ص ۹۵.

۳- ۳. مفردات راغب.

تحریف گری علمای خود، باز هم سخن آنان را گوش می دهند و می پذیرند.

آیه خطاب به پیامبر می فرماید: گرچه علمای یهود در اندیشه آسیب رسانی به تو هستند و تو برای مکتب و جامعه اسلامی دغدغه داری؛ ولی خداوند نوید می دهد که اگر مصلحت را در اعراض دانستی دغدغه ای نداشته باش. «وَإِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَضُرُّوكَ شَيْئًا»

پیام ها:

۱- علمای یهود، رشوه خوار بودند، «أَكَالُونَ لِلْسُّخْتِ» و عوامشان مشتاق شنیدن دروغ. «سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ» (تکرار «سَمَاعُونَ»، در دو آیه پی در پی شاید اشاره باشد به اینکه این روش، کم کم خصلت آنان شده است).

۲- همزیستی مسلمانان با اهل کتاب، تا حدی بود که آنان برای قضاوت، نزد پیامبر اسلام می آمدند. «جَاؤُوكَ»

۳- پیامبر صلی الله علیه و آله غیر از مسئولیت نبوت، مسئولیت حکومت نیز داشت. «فَأَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرَضْ عَنْهُمْ»

۴- پیامبران، در امر حکومت و داوری، از طرف خداوند اختیاراتی دارند که طبق صلاح دید عمل می کنند. «فَأَحْكُمَ ... أَوْ أَعْرَضْ

۵- شعاع حکومت اسلامی، اهل کتاب را نیز در برمی گیرد. «فَأَحْكُمَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ»

۶- اگر حاکم اسلامی برای داوری بین کشورهای غیر اسلامی انتخاب شد، باید عدالت، جرأت و صراحت را کاملاً مراعات کند. «فَأَحْكُمَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ»

۷- مسائل نژادی، منطقه ای، تعصب های گروهی، تمایلات شخصی و تهدیدها نباید در قضاوت ها تأثیر بگذارد. «فَأَحْكُمَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ»

۸- عدالت همیشه و با هر گروه، یک ارزش خداپسند است. «فَأَحْكُمَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ»

وَ كَيْفَ يُحَكِّمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرَةُ فِيهَا حُكْمُ اللَّهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَمَا أُولَئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٣﴾

و(یهودیان) چگونه تو را داور قرار می دهند، در حالی که تورات نزد ایشان است(و) در آن حکم خداست، پس بعد از آن(که تو موافق آن کتاب حکم کردی) روی می گردانند و آنان مؤمن نیستند.

نکته ها:

همان گونه که در آیه ی قبل گفتیم، دلیل مراجعه یهودیان به پیامبر اسلام، پیدا کردن راهی برای تخفیف مجازات بود و آنان با اینکه به تورات دسترسی داشتند و پاسخگوی نیازهای آنان بود، ولی دنبال قانون ساده تری می گشتند.

پیام ها:

۱- تمامی تورات تحریف نشده است. «عِنْدَهُمُ التَّوْرَةُ فِيهَا حُكْمُ اللَّهِ»

۲- کاش اهل کتاب، نسبت به احکام کتاب خودشان پایبند بودند. «وَعِنْدَهُمُ التَّوْرَةُ فِيهَا حُكْمُ اللَّهِ»

۳- آنچه برای گروهی مهم است، تخفیف در قانون است، نه ایمان به قانون و انجام وظیفه. (به همین دلیل با داشتن قانون تورات برای پیدا کردن راه مجازات آسان تری نزد پیامبر صلی الله علیه و آله می آمدند). «ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ»

۴- علامت ایمان، تسلیم بودن در برابر قانون است. «وَمَا أُولَئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ»

إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ فِيهَا هُدًى وَ نُورٌ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَخْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ وَ كَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَاءَ فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَ اخْشَوُا اللَّهَ وَ لَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَ مَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ» (۴۴)

همانا ماتورات را نازل کردیم (که) در آن هدایت و نور است. پیامبران الهی که تسلیم فرمان خدا بودند، بر طبق آن برای یهود حکم می کردند و (همچنین) مرئیان الهی و دانشمندان، بر طبق این کتاب آسمانی که حفاظت آن به آنان سپرده شده بود و بر آن گواه بودند، داوری می کردند، پس (ای علما!) از مردم نترسید (و احکام خدا را بیان کنید) و از (مخالفت با) من بترسید و آیات مرا به بهای اندک نفروشید.

و کسانی که طبق آنچه خداوند نازل کرده حکم نکنند، پس آنان همان کافراند.

نکته ها:

«رَبَّانِي» از «رَبَّان» به معنای تربیت کننده است. به گفته ی بعضی، «رَبَّانِي» کسی است که با «رَبِّ الْعَالَمِينَ» پیوند خورده، با علم و عمل، خدایی شده، تربیت مردم را بر عهده دارد.

از حضرت علی علیه السلام نقل شده که فرمود: «أَنَا رَبَّانِي هَذِهِ الْأُمَّةُ» رَبَّانِي این امت من هستم. (۱) امام صادق علیه السلام نیز فرمود: «رَبَّانِيون، اهل بیت پیامبر علیهم السلام می باشند». (۲)

«حَبْر» به معنای اثر نیک است. چون عالمان در جامعه منشأ اثر نیکند، به آنان حَبْر و احبار گفته می شود. به این عباس هم لقب «حَبْر الْأُمَّة» داده اند.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «کسی که حَتَّى به مقدار دو درهم قضاوت ناحق کند، مشمول جمله ی آخر این آیه می شود». (۳) «هُمُ الْكَافِرُونَ»

ص: ۲۹۹

۱-۱. تفسیر مراغی.

۲-۲. تفسیر صافی.

۳-۳. تفسیر صافی؛ کافی، ج ۷، ص ۴۰۸.

۱- ضمن توجه به تحریف تورات موجود، باید از اصل کتب آسمانی تجلیل کرد.

﴿فِيهَا هُدًى وَ نُورٌ﴾

۲- گرچه تورات بر موسی علیه السلام نازل شد؛ ولی همه ی انبیا و علمای پس از او مأمور بودند طبق آن حکم کنند. «يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ»

۳- قوانین مستند بر وحی را باید پذیرفت. (لازمه ی وجوب قضاوت بر انبیا و علما، قبول کردن مردم است) يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ ...

۴- انبیا، از پیش خود حکمی ندارند، بلکه تسلیم حکم خدایند. «أَسْلَمُوا»

۵- اسلام (تسلیم خدا بودن)، دین همه ی موخدان است، انبیای بنی اسرائیل هم با جمله ی «أَسْلَمُوا» توصیف شده اند. «النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا»

۶- علمای هر امت، مسئول اجرای احکام الهی در میان مردم هستند. (ولایت فقیه، ریشه در تمام ادیان دارد) يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ ... وَ الرَّبَّانِيُّونَ وَ الْأَحْبَارُ

۷- سلسله مراتب باید مراعات شود. ابتدا انبیا، سپس امامان و آنگاه علما.

النَّبِيُّونَ ... وَ الرَّبَّانِيُّونَ وَ الْأَحْبَارُ

۸- یهود، انبیای متعدد داشتند. يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ ...

۹- تورات، قوانین قضایی و حکومتی دارد و محور قضاوت بوده است. يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ ...

۱۰- نور و هدایت زمانی در جامعه جریان پیدا می کند که بر اساس کتاب آسمانی، قضاوت و حکومت شود. ﴿فِيهَا هُدًى وَ نُورٌ يَحْكُمُ بِهَا﴾

۱۱- راه حفظ کتب آسمانی، عمل و قضاوت و حکومت بر طبق آن است. يَحْكُمُ بِهَا ... بِمَا اسْتِخْفِظُوا (بنابر این که مراد از استخفاظ، حفاظت همه جانبه آن باشد)

۱۲- علما باید محافظ مکتب باشند. «بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ»

۱۳- قضاوت، مسئولیت عالمان است. يَحْكُمُ بِهَا ... الرَّبَّائِيُونَ وَ الْأَخْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ

۱۴- عالمان و قضات، دو رسالت بزرگ بر دوش دارند:

الف: حکم خدا را از ترس مردم تغییر ندهند. «فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ»

ب: به طمع مال دنیا، دچار کتمان و لغزش نشوند. «وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا»

۱۵- انحراف در قضاوت، کفر است. «وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ»

۱۶- در قضاوت، صراحت، جرأت و قاطعیت لازم است و نباید تحت تأثیر تهدید و جوسازی ها قرار گرفت. «فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ»

۱۷- خشیت الهی، ضامن قضاوت عادلانه است. يَحْكُمُ ... فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَ اِخْشَوْنَ

۱۸- تحریف، سکوت، کتمان و حکم به غیر فرمان خدا، اگرچه به قیمت بدست آوردن همه ی دنیا باشد خسارت است. وَلَا تَشْتَرُوا ... ثَمَنًا قَلِيلًا ... فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ (چون کلّ دنیا «متاع قليل») است (۱)

۱۹- با داشتن قانون آسمانی، سراغ قوانین شرق و غرب رفتن کفر است و چنین قوانینی اعتباری ندارد. «وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ»

۲۰- کسی که شرایط قضاوت به حقّ برایش فراهم شود، ولی خود را منزوی کند کفر ورزیده است. «وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ»

۲۱- سکوت و کتمان در برابر طاغوت ها، دین فروشی در برابر سرمایه داران و عوام فریبی، از خطراتی است که علما را تهدید می کند. «فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ ... وَلَا تَشْتَرُوا ...»

۲۲- علمای ترسو و حریص، در دینداری و حفاظت از کتاب آسمانی سست هستند. «فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ ... وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا»

۲۳- درآمد حاصل از قضاوت ناحق، درآمدی نامشروع است. لَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ...

ص: ۳۰۱

۲۴- ترس و حرص سبب انحراف در قضاوت و انحراف در قضاوت سبب کفر است. فَلَا تَخْشَوْهُمْ ... وَلَا تَشْتَرُوا ... فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ

وَ كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَ مَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ «۴۵»

و در آن (تورات) برایشان مقرر کردیم که (در قصاص) جان در برابر جان و چشم در برابر چشم و بینی در برابر بینی و گوش در برابر گوش و دندان در برابر دندان باشد و همه ی زخمها را (نیز به همان ترتیب و اندازه) قصاص است. پس هر که آن را صدقه دهد، کفاره ی گناهانش محسوب شود و کسانی که به آنچه خدا نازل فرموده حکم نکنند، پس آنان همان ستمگرانند.

نکته ها:

در آیه ی قبل گفته شد که تورات هدایت و نور است، در این آیه، قانون قصاص مطرح شده و شاید نشان آن باشد که قانون قصاص در جامعه، سبب نور و هدایت است. همان گونه که در آیه ی دیگر می خوانیم: «وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ» (۱) و برای شما در قصاص حیات و زندگی است.

نام بردن از چشم و گوش در قانون قصاص از باب نمونه است و گرنه آسیب به هر عضوی قصاص دارد. (۲)

امام صادق علیه السلام درباره ی این آیه فرمود: خداوند به اندازه ی آنچه از قصاص عفو شود، از گناهان او می بخشد. (۳)

ص: ۳۰۲

۱- ۱). بقره، ۱۷۹.

۲- ۲). تفسیر اطيّب البيان.

۳- ۳). کافی، ج ۷، ص ۳۵۸.

در تورات، «دیه» نیست، مجرم یا قصاص می شود یا عفو؛ اما در اسلام، دیه به عنوان راه سوم مطرح است. (۱)

پیام ها:

۱- همه ی انسان ها، از هر نژاد و قبیله، فقیر و غنی، در مقابل قانون یکسانند و خون کسی رنگین تر از دیگری نیست. (۲) «النَّفْسِ بِالنَّفْسِ»

۲- قصاص، در ادیان پیشین هم بوده است. (۳) «كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا» (اسلام و ادیان دیگر، قوانین مشابهی دارند).

۳- صدقه، تنها انفاق مالی نیست، عفو و گذشت از مجرم هم نوعی صدقه است.

«فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ»

۴- عفو ما از مجرم، عفو الهی را بدنبال دارد. «فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ» (شاید هم مراد این باشد که عفو ما، کفاره گناه مجرم باشد و او در قیامت، به خاطر عفو ما گرفتار عذاب نشود) (۴)

۵- در اسلام همراه مسائل کیفری، مسائل اخلاقی هم مطرح است. «وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا... قِصَاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ»

۶- جریمه ی مالی و حبس، به تنهایی نمی تواند عاملی برای بازداشتن مجرم از جرم باشد. «النَّفْسِ بِالنَّفْسِ»

۷- اگر حکم خدا جاری نشود ظلم، جامعه را فرا می گیرد. «وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ»

ص: ۳۰۳

۱- ۱). تفسیر قرطبی.

۲- ۲). البتّه میان زن و مرد در حکم قصاص، تفاوت های حکیمانه ای در کتب فقهی بیان شده است.

۳- ۳). تورات، سفر خروج، فصل ۲۳، ۲۱ و ۲۶.

۴- ۴). تفسیر المیزان.

وَقَفَّيْنَا عَلَىٰ آثَارِهِم بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ وَآتَيْنَاهُ الْإِنْجِيلَ فِيهِ هُدًى وَ نُورٌ وَ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ وَ هُدًى وَ مَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٤٦﴾

و به دنبال آنان (پيامبران پيشين) عيسى پسر مريم را آورديم در حالي كه تورات را كه پيش از او بود تصديق مي كرد و به او انجيل داديم، كه در آن هدايت و نور است و تصديق كننده ي تورات قبل از آن است و براي پروا پيشگان مايه ي هدايت و موعظه است.

نکته ها:

هم قرآن، هدايت كننده متقين است، «هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ» (١) هم انجيل مايه ي هدايت و موعظه اهل پرواست. «هُدًى وَ مَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ»

در اين آيه دو بار كلمه ي «هُدًى» آمده است، يكبار هدايت براي عموم و يكبار بهره گرفتن از هدايت كه مخصوص متقين است.

كلمه ي «قَفَّيْنَا» از «تقفيه»، به معنای چیزی را به دنبال چیزی آوردن است.

ممکن است معنای «مُصَدِّقًا» اين باشد كه خصوصيات شخصي حضرت عيسى عليه السلام با نشانه هايي كه در تورات درباره ي او آمده، منطبق است، پس خود حضرت عيسى و نشانه ها، يكديگر را تصديق مي كنند.

در انجيل متي، (فصل ٥، آيه ي ١٧) آمده است: گمان نكنيد كه آمده ام تا تورات يا صحف انبيا را باطل سازم، بلكه آمده ام تا تمام كنم.

تورات، انجيل و قرآن، هر سه «نور» به حساب آمده اند؛

خداوند در آيه ي ١٥ اين سوره، فرمود: قرآن نور است. «قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ»

در آيه ي ٤٤ فرمود: تورات، نور است «إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ فِيهَا هُدًى وَ نُورٌ»

ص: ٣٠٤

و در این آیه، انجیل را نور دانسته است. «آتَيْنَاهُ الْإِنجِيلَ فِيهِ هُدًى وَ نُورٌ»

پیام ها:

۱- انبیا و کتاب های آنان، همه از یک سرچشمه و برای یک هدفند و یکدیگر را تصدیق می کنند. «مُصَدِّقًا»

۲- گرچه انبیا و کتاب های آسمانی برای هدایت همه ی مردمنده ولی تنها اهل پروا و تقوا در پرتو این نور، هدایت می شوند. «هُدًى وَ مَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ»

وَ يُحْكُمُ أَهْلَ الْإِنجِيلِ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ وَ مَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٤٧﴾

و اهل انجیل، به آنچه خداوند در آن کتاب نازل کرده حکم کنند و کسانی که به آنچه خداوند نازل کرده، حکم نکنند. پس آنان همان فاسقانند.

نکته ها:

درباره کسانی که طبق قانون الهی حکم نمی کنند، در چند آیه ی پیایی، تعبیر «ظالمون»، «فاسقون» و «کافرون» به کار رفته است. چون چنین کسانی، از جهت زیر پا گذاشتن قانون خدا کافرند، و به خاطر خروج از مرز مسئولیتشان فاسقند و به علت آنکه در حق متهمان ستم می کنند، ظالمند.

آیه ۴۴ و ۴۵ خطاب به یهود است که چون قانون خدا را تحریف می کنند، دین را به بهای اندک می فروشند و به جای خدا ترسی، از مردم می ترسند، آنان را ظالم و کافر می شمارد، «فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ» و به حقوق افراد جامعه، ظلم می کنند. «فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ»

ولی این آیه درباره ی نصاری است که تنها طبق انجیل حکم نمی کردند، (نه سکوت در قصاص و نه دین فروشی)، از این رو فاسقند، چون از مرز حق بیرون رفته اند.

۱- معیار شناخت حق و باطل در ادیان الهی، آن چیزی است که از جانب خدا نازل شده است. «وَلِيُحْكُمَ أَهْلَ الْأَنْجِيلِ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ»

۲- در انجیل، قوانین حکومتی وجود دارد. «وَلِيُحْكُمَ أَهْلَ الْأَنْجِيلِ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ»

۳- هر کس به هر انگیزه ای بر اساس قانون الهی حکم نکند و یا از داوری حق کناره گیری کند، فاسق است. مَنْ لَمْ يَحْكَمْ ... فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

وَ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَ مُهَيِّمًا عَلَيْهِ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَ لَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَ مِنْهَا جَاءَ وَ لَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَ لَكِنْ لِيُنْزِلُكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ فَاسِيَتُبْقُوا الْخَيْرَاتِ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ «۴۸»

و ما کتاب(قرآن) را به حق بر تو نازل کردیم، در حالی که کتب آسمانی پیشین را تصدیق می کند و حاکم و حافظ آنها است. پس به آنچه خداوند نازل کرده، میان آنان حکم کن و(با دور شدن) از حقی که برای تو آمده، از هوا و هوس آنان پیروی مکن، ما برای هر یک از شما آیین و طریقه ی روشنی قرار دادیم و اگر خداوند می خواست، همه ی شما را یک امت قرار می داد(و همه یک قانون و آیین داشتید). ولی(خداوند می خواهد) تا شمارا در آنچه به شما داده بیازماید، پس در کارهای نیک سبقت بگیرید،(و بدانید که) بازگشت همه ی شما به سوی خداست، پس او شمارا به آنچه در آن اختلاف می کردید آگاه خواهد ساخت.

«شِرْعَةً»، راهی است که به نهر آب منتهی شود. «منهاج»، راه روشن است. ابن عباس می گوید: «شِرْعَةً»، احکامی است که در قرآن آمده، و «منهاج» سنت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است. (۱) کلمه «مهین» به معنای مراقب و محافظ است.

تصدیق آسمانی بودن کتاب تورات وانجیل، به معنای ابقای آنها برای همیشه نیست، بلکه به معنای همسویی و هماهنگی محتوای همه ی کتب آسمانی است. «مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ»

اصول همه ی ادیان یکی است؛ ولی «شرايع» آنها متعدّد، مثل دریایی که نهرهای ورودی به آن متعدّد است. دین و شریعت، راهی است که ما را به حیات واقعی و انسانی می رساند، ولی در هر زمان تنها یک شریعت پذیرفته است.

پیام ها:

۱- قرآن، سراسر حقّ و پیراسته از هر باطلی است. «الْكِتَابَ بِالْحَقِّ»

۲- قرآن در عصر پیامبر نیز به صورت مکتوب بوده است. «الْكِتَابَ»

۳- قرآن، حافظ اصول کتاب های آسمانی دیگر است. «مُهَيِّمًا عَلَيْهِ»

۴- می توان میان اهل کتاب، طبق قرآن حکم کرد. «فَاَحْكُم بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ»

۵- خطری که رهبران را تهدید می کند، پیروی از تمایلات مردم و نادیده گرفتن حقّ است. «وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ»

۶- یکی از ابزار آزمایش الهی، آمدن شریعت جدید است، تا روشن شود چه کسی ایمان می آورد و چه کسی کفر و تعصّب می ورزد. «لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً ... لِيُبْلُوَكُمْ»

۷- انسان در طول تاریخ به راهنمایی انبیا نیازمند بوده است. «لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَ مِنْهَاجًا»

ص: ۳۰۷

۸- به جای سرسختی های منفی، و پیش از آنکه فرصت را از دست بدهیم در کارهای خیر سبقت بجوییم. «فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ»

۹- محور و هدف مسابقات، باید امور خیر و معنوی باشد. «فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ»

وَ أَنْ أَحْكُمَ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَ اخِذْهُمْ أَنْ يَقْتُنُوكَ عَنْ بَعْضِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا أَنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُصِيبَهُمْ بِبَعْضِ ذُنُوبِهِمْ وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ ﴿٤٩﴾

و اینکه میان آنان طبق آنچه خداوند نازل کرده حکم کن، و از هوسهای آنان پیروی مکن، و بر حذر باش از این که تو را از برخی از آنچه خداوند بر تو نازل کرده منحرف سازند. پس اگر آنان (از حکم و داوری تو) روی گردانند، پس بدان که خداوند می خواهد آنان را به خاطر پاره ای از گناهانشان مجازات کند، بی شک بسیاری از مردم فاسقند.

نکته ها:

مراد از فتنه در «يَقْتُنُوكَ»، توطئه چینی برای انحراف پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است.

در شأن نزول آیه گفته اند: جمعی از دانشمندان یهود، به رسول خدا صلی الله علیه و آله گفتند: اگر در فلان مسأله ی اختلافی میان ما و دیگران، به نفع ما داوری کنی، ما ایمان می آوریم و در پی ما همه ی یهود نیز ایمان خواهند آورد. این آیه نازل شد و پیامبر را از این توطئه آگاه ساخت.

پیام ها:

۱- داوری و قضاوت از شئون پیامبری است. «وَ أَنْ أَحْكُمَ بَيْنَهُمْ»

۲- اساس قضاوت و حکومت، قانون خداست. «وَ أَنْ أَحْكُمَ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ»

۳- پیامبر اسلام علاوه بر مسلمانان، بر یهود و نصاری نیز ولایت دارد. «وَ أَنْ أَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ...»

۴- در مسائل مهم و حیاتی، تکرار تذکر ضروری است. (تنها به حکم خدا داوری کن و از هوس های مردم پیروی مکن) در این آیه و آیه قبل تکرار شده است)

۵- توجه به خواسته های نفسانی مردم یکی از خطرهای بزرگ برای قاضی و حاکم است. «وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ»

۶- هشدارهای الهی، عامل مصونیت و عصمت انبیاست. «وَ اخذرهم»

۷- مراقب نفوذ فرهنگی دشمنان باشیم. «وَ اخذرهم أن یفتنوک»

۸- وقتی رسول خدا صلی الله علیه و آله باید از توطئه های کفار در بیم باشد، تکلیف دیگران روشن است. «وَ اخذرهم أن یفتنوک»

۹- حتی دست برداشتن از بعضی احکام الهی نشانه ی پیروی از هوسهای مردم است. «أَنْ یفتنوک عَنْ بَعْضِ ...»

۱۰- مخالفان هم بعضی از دستورهای الهی را می پسندند. خطر اعراض و تحریف در بعضی احکام وجود دارد. «عَنْ بَعْضِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ»

۱۱- باید طبق وحی داوری کنیم، گرچه احتمال اعراض بعضی از مردم را بدهیم.

وَ أَنْ احکم بینهم بما أنزل الله ... فَإِنْ تَوَلَّوْا

۱۲- هدف وسیله را توجیه نمی کند. نباید به خاطر مسلمان شدن گروهی، از داوری و قضاوت ناروا کمک گرفت. (با توجه به شأن نزول)

۱۳- هشدارهای تنیدی همچون: لا- تَتَّبِعْ، اخذرهم، یفتنوک... نشانه ی صداقت پیامبر صلی الله علیه و آله در ابلاغ وحی الهی است و گرنه کسی به خودش این همه تند خطاب نمی کند.

۱۴- روی گردانی از داوری پیامبر، عامل سقوط و سبب عذاب الهی است. «أَنْ یصیبهم ببعض ذنوبهم»

۱۵- ریشه ی اعراض کافران فسق است، و گرنه در آیین الهی نقصی نیست. «فَإِنْ تَوَلَّوْا فاعلم ... لفاسقون»

أَفْحُكْمِ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ وَ مَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٥٠﴾

آیا آنان حکم جاهلیت را می طلبند؟ برای اهل ایمان و یقین، داوری چه کسی از خدا بهتر است؟

نکته ها:

بهترین قانون، آن است که قانون گذار شرایط زیر را داشته باشد:

* از تمام اسرار هستی و انسان، در حال و آینده آگاه باشد.

* هیچ هدف انتفاعی نداشته باشد.

* هیچ لغزش عمدی و سهوی نداشته باشد.

* از هیچ قدرتی نترسد.

* خیر خواه همه باشد.

این شرایط، تنها در خداوند متعال وجود دارد، لذا قرآن می فرماید: «مَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا» و هر قانون بشری که خلاف حکم خدا باشد، جاهلانه است. «أَفْحُكْمِ الْجَاهِلِيَّةِ» (چون این قانون ها غالباً بر اساس هوا و هوس، ترس، طمع، جهل، خطا، خیال و محدودیت علمی وضع شده است)

پیام ها:

۱- بعضی از مردم (مشرکان، اهل کتاب) خواستار داوری پیامبر بر اساس قوانین جاهلیت بودند. «أَفْحُكْمِ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ»

۲- فسق و گناه، انسان را به سوی فرهنگ جاهلی سوق می دهد. «وَ إِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ ... أَفْحُكْمِ الْجَاهِلِيَّةِ»

۳- آنان که با داشتن احکام الهی از آن روی می گردانند و سراغ قوانین بشری می روند، در مسیر جاهلیت گام برمی دارند. «فَإِنْ تَوَلَّوْا ... أَفْحُكْمِ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ»

۴- زمان جاهلیت، مخصوص یک دوران نیست، هر گاه که مردم از خدا جدا

شوند، دوران جاهلیت است. أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ ...

۵- عقل و وجدان بهترین داور و دادگاه است. «وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا»

۶- آنان که تنها چشم به قوانین بشری دوخته اند و آن را راه کمال می دانند، در ایمان و یقین خود شک کنند. «لَقَوْمٍ يُوقِنُونَ»
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَىٰ أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ
الظَّالِمِينَ ﴿٥١﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! یهودیان و مسیحیان را سرپرست و یاور نگیرید، (زیرا) بعضی از آنان یار و یاور بعض دیگرند و هر کس از شما که آنان را ولی خود قرار دهد پس قطعاً از آنان است. همانا خداوند، قوم ستمگر را هدایت نمی کند.

نکته ها:

ذکر یهود و نصارا در آیه، از باب نمونه است، وگرنه شکی نیست که ولایت هیچ کافری را هم نباید پذیرفت.

از آیات دیگر قرآن استفاده می شود که بهره گیری از غذاهای غیر گوشتی اهل کتاب، یا ازدواج موقت با آنان، یا داد و ستد و زندگی مسالمت آمیز با آنان جایز است و هیچ یک از این مسائل به معنای سلطه پذیری آنان نیست.

پیام ها:

۱- خداوند از بندگان مؤمنش، انتظارات خاصی دارد. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا ...

۲- تبری از دشمن، از شرایط ایمان است. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا ...

۳- اسلام، دین سیاست است و تنها به احکام فردی نمی پردازد. «لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَ

۴- وقتی یاری گرفتن از کفار مورد نهی قرآن است، قطعاً در روابط و سیاست خارجی، پذیرش ولایت و سلطه ی اهل کتاب و کفار ممنوع است. «لَا تَتَّخِذُوا»

۵- ولایت کفار و دشمنان را نپذیریم، چون آنان تنها به فکر هم مسلکان خویشند. «بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ»

۶- با وجود اختلافات شدید میان یهود و نصارا، پیوندشان به خاطر نابودی اسلام است. «بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ»

۷- کفار تنها نسبت به تعهدات میان خودشان وفادارند، ولی نسبت به تعهدات با مسلمانان پایبند نیستند. «لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَىٰ أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ ...»

۸- دولت های اسلامی که ولایت و سلطه کفار را پذیرفته اند، از کفار محسوب می شوند. «فَإِنَّهُمْ مِنْهُمْ» (دوستی با هر فرد و گروهی، انسان را جزو آنان می سازد).

۹- نه کفار را «ولی» خود گردانید و نه با آنان که ولایت کفار را پذیرفته اند، رابطه ولایت داشته باشید. «فَإِنَّهُمْ مِنْهُمْ»

۱۰- نتیجه ی پذیرش ولایت کفار، قطع ولایت خداست. «فَإِنَّهُمْ مِنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»

۱۱- تکیه بر کفار، ظلم است. «لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»

فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشَى أَنْ تُصِيبَنَا دَائِرَةٌ فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ فَيُضْبِحُوا عَلَىٰ مَا أَسْرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ نَادِمِينَ ﴿٥٢﴾

(با آن همه توصیه به نپذیرفتن ولایت کفار) بیماردلان را می بینی که در دوستی با آنان (کافران)، سبقت می گیرند (و در توجیه کارشان) می گویند: می ترسیم که حادثه ای بد برایمان پیش آید (و ما نیازمند کمک آنان باشیم) پس امید است که خداوند، پیروزی یا امر دیگری را از جانب خود (به نفع مسلمانان) پیش آورد، آنگاه آنان از آنچه در دل پنهان داشته اند پشیمان شوند.

و يَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا أَ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ إِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَأُصْبِحُوا خَاسِرِينَ ﴿٥٣﴾

و کسانی که ایمان آوردند (هنگام پیروزی مسلمانان و رسوایی منافقان با تعجب، به یکدیگر) می گویند: آیا اینان همان هایی هستند که با تأکید، به خدا قسم می خوردند که ما با شما ایمیم؟ پس (چرا کارشان به اینجا کشید؟) اعمالشان نابود شد و زیانکار شدند.

نکته ها:

بیماردلان کسانی هستند که نسبت به حَقَّائِیت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و یا برخی از معارف دینی در شک بوده و ایمانی ضعیف دارند. (۱)

در مورد معنای آیه، سه احتمال وجود دارد:

الف: در هنگام پیروزی مسلمانان و رسوایی منافقان، مؤمنان با تعجب می گویند: آیا این یهود و نصارا بودند که سوگند جدی بر یاری کردن شما مؤمنان خوردند؟

ص: ۳۱۳

ب: برخی از مؤمنان واقعی بعد از پیروزی به یکدیگر می گویند: آیا این بیمار دلان بودند که با سوگند می گفتند: ما با شما هستیم و دیدید که نبودند؟

ج: این بیمار دلان که سوگند یاد کردند ما با یهود و نصارا هستیم، آیا توانستند به شما اهل کتاب کمکی کنند؟

پیام ها:

۱- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله شاهد تلاش های آشکار و شتابزده افراد سست ایمان برای پیوستن به یهود و نصارا است.
«فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ»

۲- نمونه ی روشن کسانی که از هدایت الهی محرومند، بیمار دلانی هستند که با سرعت برای پیوستن به کفار تلاش می کنند.
إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ... الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ (حرف «فاء» نشانه آن است که ظالمان آیه ی قبل، بیمار دلان این آیه هستند)

۳- بیمار دلان سست ایمان، با سرعت به سراغ طرح دوستی با دشمنان کافر می روند. «فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ»

۴- افراد سست ایمان و منافق، می خواهند که جزو کفار باشند. «يُسَارِعُونَ فِيهِمْ»، نه «اليهم».

۵- در برابر نص و فرمان صریح خداوند نباید اجتهاد و مصلحت اندیشی کرد.

لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ ... أَوْلِيَاءَ ... يَقُولُونَ نَحْشِي

۶- انگیزه ی پذیرش رابطه ی ذلت بار با ابر قدرت ها، ضعف ایمان و وحشت از غیر خداست. «يَقُولُونَ نَحْشِي»

۷- مسلمانان، به پیروزی و گسترش اسلام و افشای منافقان امیدوار باشند. فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ ...

۸- عزت سیاسی، قدرت اقتصادی و پیروزی نظامی، همه از طرف خدا و در دست اوست. «أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ»

۹- با کفار رابطه‌ی ولایت نداشته باشید، تا امدادهای غیبی خدا به سوی شما سرازیر شود. لَا تَتَّخِذُوا ... يَا تَيْ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ

۱۰- پایان نفاق و وابستگی به کفار، حبط و رسوایی و شرمندگی است. «نَادِمِينَ»

۱۱- هر سوگندی نشانه‌ی صداقت نیست، فریب سوگندها را نخورید. «أَهُؤْلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ إِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ»

۱۲- وابستگی به بیگانگان، مورد ملامت مؤمنان است. وَ يَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا أَ هَؤُلَاءِ ... إِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ

۱۳- نشانه‌ی خسران انسان، از بین بردن کارهای نیک است. «حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَأَصْبَحُوا خَاسِرِينَ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مِنْ يَزِيدَ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿۵۴﴾

ای کسانی که ایمان آورده‌اید! هر کس از شما که از دین خود برگردد (به خدا ضرری نمی‌زند، چون) خداوند در آینده قومی را خواهد آورد که آنان را دوست دارد و آنان نیز خدا را دوست دارند. آنان نسبت به مؤمنان نرم و فروتن و در برابر کافران سرسخت و قاطعند، در راه خدا جهاد می‌کنند و از ملامت هیچ ملامت‌کننده‌ای نمی‌هراسند. این فضل خداست که به هر که بخواهد (وشایسته ببیند) می‌دهد و خداوند وسعت بخش بسیار داناست.

نکته‌ها:

در روایت است: «چون این آیه نازل شد، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله دست به شانه‌ی سلمان فارسی

زد و فرمود: هموطنان تو مصداق این آیه اند». (۱)

در آیات قبل، خطر سلطه کفار و منافقان مطرح بود، اینجا سخن از ارتداد است. شاید اشاره به این باشد که نفاق و دوستی و رابطه با کفار و پذیرش سلطه آنان، به ارتداد می انجامد.

امام باقر علیه السلام درباره ی «يُحِبُّهُمْ وَ يُحِبُّونَهُ» فرمود: «مراد علی علیه السلام و شیعیان اویند». (۲)

در روایات شیعه و سنی آمده است که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله در جنگ خیبر، پس از ناکامی فرماندهان در فتح قلعه های دشمن فرمود: «به خدا سوگند فردا پرچم را به دست کسی می دهم که خدا و رسولش او را دوست دارند، او هم، خدا و رسول را دوست دارد و پیروزی را به ارمغان می آورد. آنگاه پرچم را به دست علی علیه السلام داد». (۳)

پیام ها:

۱- مؤمن باید به فکر عاقبت خود باشد، چه بسا مؤمنانی که مرتد شوند. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ»

۲- رهبر روشن ضمیر، باید احتمال ارتداد و برگشت پیروان خود را بدهد. «مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ»

۳- کفر یا ارتداد گروهی از مؤمنان، به راه خدا ضربه نمی زند. فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ ...

۴- زمینه ارتداد، نداشتن معرفت و محبت نسبت به دین و خداست. «يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَ يُحِبُّونَهُ»

۵- خداوند، نیازی به ایمان ما ندارد. «فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ»

۶- در راه ایمان و شکستن سنت ها و عادات جاهلی نباید از سرزنش ها و

ص: ۳۱۶

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفسیر فرات کوفی، ص ۱۲۳.

۳- ۳). احقاق الحق، ج ۳، ص ۲۰۰.

هوچی گری ها و تبلیغات سوء دشمن ترسی داشت و تسلیم جو و محیط شد.

«لَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ»

۷- رفتار مسلمان، نرمش با برادران دینی و سرسختی در برابر دشمن است و هیچ یک از خشونت و نرمش، مطلق نیست. «أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ»

۸- فضل خدا تنها مال و مقام نیست، محبت خدا و جهاد در راه او و قاطعیت در دین هم از مظاهر لطف و فضل الهی است. «ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ»

۹- دوستی متقابل میان خدا و بنده، از کمالات بشر است. «يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ»

۱۰- با نوید جایگزینی دیگران، جلو یأس و ترس را بگیرید. مَنْ يَزِدَّ ... فَسَوْفَ يَأْتِي ... وَلَا يَخَافُونَ

۱۱- مؤمن واقعی کسی است که هم عاشق و هم محبوب خدا باشد. «يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ»

۱۲- کسی که ایمان واقعی دارد، هرگز در برابر کافران احساس حقارت نمی کند.

«أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ»

۱۳- دلی که از محبت خدا خالی شد، بیمار و وابسته به کفار می شود، ولی دلی که از مهر خدا پر است هرگز وابسته نمی شود. فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ ... يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ ... أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ

۱۴- اسلام رو به گسترش است، تنها به ریزش ها نگاه نکنیم به رویش ها نیز نگاه کنیم. مَنْ يَزِدَّ ... يَأْتِي اللَّهُ

۱۵- در آینده پرچم اسلام را کسانی بدست خواهند گرفت که عاشق خدا و مجاهد و با صلابت باشند. يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ ... أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ

۱۶- جنگ روانی، در مؤمنان واقعی اثری ندارد. «لَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ»

۱۷- فضل خداوند، محدود نیست؛ لیکن به هر کس به قدر حکمتش عطا می کند.

«وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ»

۱۸- اگر خداوند به شخصی لطفی کرد، آگاهانه است. «وَاسِعٌ عَلِيمٌ»

إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ ﴿٥٥﴾

ولی و سرپرست شما، تنها خداوند و پیامبرش و مؤمنانی هستند که نماز را برپا می دارند و در حال رکوع، زکات می دهند.

نکته ها:

در شأن نزول آیه آمده است: سائلی وارد مسجد شد و از مردم درخواست کمک کرد. کسی چیزی به او نداد. حضرت علی علیه السلام در حالی که به نماز مشغول بود، در حال رکوع، انگشتر خود را به سائل بخشید. در تکریم این بخشش، این آیه نازل شد.

ماجرای فوق را ده نفر از اصحاب پیامبر مانند: ابن عباس، عمار یاسر، جابر بن عبدالله، ابوذر، انس بن مالک، بلال و... نقل کرده اند و شیعه و سنی در این شأن نزول، توافق دارند. (۱)

عمار یاسر می گوید: پس از انفاق انگشتر در نماز و نزول آیه بود که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

«مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلِيَ مَوْلَاهُ». (۲)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در غدیر خم، برای بیان مقام حضرت علی علیه السلام این آیه را تلاوت فرمود. (۳)

و خود علی علیه السلام نیز برای حقیقت خویش، بارها این آیه را می خواند. (۴) ابوذر که خود شاهد ماجرا بوده است، در مسجد الحرام برای مردم داستان فوق را نقل می کرد. (۵)

کلمه ی «ولی» در این آیه، به معنای دوست و یاور نیست، چون دوستی و یاری مربوط به همه مسلمانان است، نه آنان که در حال رکوع انفاق می کنند.

امام صادق علیه السلام فرمودند: منظور از الَّذِينَ آمَنُوا...، علی علیه السلام و اولاد او علیهم السلام تا روز قیامت هستند. پس هر کس از اولاد او به جایگاه امامت رسید با این ویژگی مثل اوست، آنان در حال رکوع صدقه می دهند. (۶)

ص: ۳۱۸

۱-۱. الغدير، ج ۲، ص ۵۲، احقاق الحق، ج ۲، ص ۴۰۰ و كنز العمال، ج ۶، ص ۳۹۱.

۲-۲. تفسير الميزان.

۳-۳. تفسير صافي.

۴-۴. تفسير الميزان.

۵-۵. تفسير مجمع البيان.

۶-۶. كافي، ج ۱، ص ۲۸۸.

مرحوم فیض کاشانی در کتاب نوادر، حدیثی را نقل می کند که بر اساس آن سایر امامان معصوم نیز در حال نماز و رکوع به فقرا صدقه داده اند که این عمل با جمع بودن کلمات «يُقِيمُونَ، يُؤْتُونَ، رَاكِعُونَ» سازگارتر است.

امام باقر علیه السلام فرمود: «خداوند پیامبرش را دستور داد که ولایت علی علیه السلام را مطرح کند و این آیه را نازل کرد».

(۱)

بهترین معرّفی آن است که اوصاف و خصوصیات کسی گفته شود و مخاطبان، خودشان مصداق آن را پیدا کنند. (آیه بدون نام بردن از علی علیه السلام، اوصاف و افعال او را برشمرده است)

امام صادق علیه السلام فرمود: «علی علیه السلام هزاران شاهد در غدیر خم داشت، ولی نتوانست حقّ خود را بگیرد، در حالی که اگر یک مسلمان دو شاهد داشته باشد، حقّ خود را می گیرد!» (۲)

ولایت فقیه در راستای ولایت امام معصوم است. در مقبوله ی عمر بن حنظله از امام صادق علیه السلام می خوانیم: «به آن کس که حدیث ما را روایت کند و در حلال و حرام ما نظر کند و احکام ما را بشناسد، بنگرید. پس به حکومت او راضی باشید که من او را بر شما حاکم قرار دادم. فائمی قد جعلته علیکم حاکماً...» (۳)

پیام ها:

۱- اسلام، هم دین ولایت است و هم دین برائت. هم جاذبه دارد و هم دافعه.

آیات قبل، از پذیرش ولایت یهود و نصارا نهی کرد، این آیه می فرماید: خدا و رسول و کسی را که در رکوع انگشتر داد، ولیّ خود قرار دهید. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا ... إِنَّمَا وَئِيكُمُ اللَّهُ ...

۲- از این که به جای «اولیائکم»، «ولیکم» آمده، ممکن است استفاده شود که روح ولایت پیامبر و علی علیهما السلام، شعاع ولایت الهی است. «وَئِيكُم»

ص: ۳۱۹

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین و کافی، ج ۱، ص ۲۸۱.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳). کافی، ج ۱، ص ۶۷.

۳- در قرآن معمولاً نماز و زکات در کنار هم مطرح شده است؛ ولی در این آیه، هر دو به هم آمیخته اند. (دادن زکات در حال نماز) «الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ»

۴- کسانی که اهل نماز و زکات نیستند، حق ولایت بر مردم را ندارند. إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ... («إِنَّمَا» نشانه ی انحصار ولایت در افراد خاص است)

۵- برای توجه به محرومان، نماز هم مانع نیست. «يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ» (آری، فقیر نباید از جمع مسلمانان دست خالی برگردد.)

۶- ولایت از آن کسانی است که نسبت به اقامه ی نماز و پرداخت زکات پایدار باشد. يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ... («يُقِيمُونَ» و «يُؤْتُونَ» نشانه دوام است)

۷- هرگونه ولایت، حکومت و سرپرستی که از طریق خدا و رسول و امام نباشد، باطل است. إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ... (کلمه «إِنَّمَا» علامت حصر است)

۸- توجه به خلق برای خدا در حال نماز، با اقامه نماز منافات ندارد. «يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ»

۹- کسی که نسبت به فقرا بی تفاوت باشد، نباید رهبر و ولی شما باشد. إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ... وَ يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ

۱۰- کارهای جزئی (مثل انفاق انگشتر) نماز را باطل نمی کند. «يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ»

۱۱- در فرهنگ قرآن، به صدقه مستحبی هم «زکات» گفته می شود. «يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ»

۱۲- ولایت ها در طول یکدیگرند، نه در عرض یکدیگر. ولایت بر مسلمانان، ابتدا از آن خداوند است، سپس پیامبر، آنگاه امام. إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا...

وَمَنْ يَتَوَلَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ ﴿٥٦﴾

و هر کس که خدا و پیامبرش و چنان مؤمنانی را (که در آیه قبل بیان شد) ولی خود بگیرد (از حزب خداست) همانا حزب خدا پیروز است.

نکته ها:

در آیه ی قبل بیان شد که مراد از «الَّذِينَ آمَنُوا»، حضرت علی علیه السلام و امامان معصوم علیهم السلام هستند.

اوصاف حزب الله در سوره ی مجادله آیه ۲۲ چنین بیان شده است:

۱. به مبدأ و معاد ایمان دارند.

۲. با دشمنان خدا، دوستی نمی کنند.

این آیه که لزوم پذیرش ولایت خدا و رسول و امامان را بیان می کند، می فهماند که مراد از «وَلِيَّتِكُمْ» در آیه ی قبل، سرپرست و حاکم است نه دوست و یاور، چون تعبیر «حزب الله» و غالب بودن آنان، اشاره به نظام قدرتمند و حکومت دارد.

«حِزْبَ» در لغت به معنای گروه با قدرت و با صلابت است. (۱)

چون پیروزی، بدون تشکیلات، مدیریت، قدرت، وحدت، جرأت و... امکان ندارد، پس «حزب الله» باید برای حاکمیت و غلبه این صفات را داشته باشند.

حزب الله نه تنها غالب و پیروزند، بلکه رستگار نیز هستند. «حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ»، «حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» (۲)

در آیه ی ۵۲ همین سوره خواندیم که گروهی از ترس حوادث، کفار را ولی خود می گیرند، در این آیه می فرماید: حزب الله غالب است؛ یعنی وابستگان به کفار مغلوبند، پس به سراغ آنان نروید. فَتَرَى الَّذِينَ ... يُسَارِعُونَ فِيهِمْ ...، وَ مَنْ يَتَوَلَّ اللَّهُ ... هُمْ الْغَالِبُونَ

ص: ۳۲۱

(۱-۱). معجم الوسيط.

(۲-۲). مجادله، ۲۲.

- ۱- حزب الله، تنها کسانی اند که ولایت خدا، پیامبر و اهل بیت علیهم السلام را پذیرفته باشند. وَ مَنْ يَتَوَلَّ اللَّهُ ... فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ
- ۲- غلبه ی نهایی با کسانی است که ولایت خدا، پیامبر و اهل بیت علیهم السلام را بپذیرند.

وَ مَنْ يَتَوَلَّ ... هُمْ الْغَالِبُونَ

- ۳- چون خداوند غالب است، «وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَىٰ أَمْرِهِ» (۱)، وابستگان به او هم غالبند.

«حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ»

- ۴- با وعده های الهی، حزب الله به آینده ی خود مطمئن است. «هُمُ الْغَالِبُونَ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُوءًا وَ لَعِبًا مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِن قَبْلِكُمْ وَ الْكُفَّارَ أَوْلِيَاءَ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ (۵۷)

ای کسانی که ایمان آورده اید! از کسانی که دین شما را به مسخره و بازی می گیرند، آنان که پیش از شما کتاب (آسمانی) داده شده اند و (نیز) کفار را ولی خود نگیرید و از خدا بپرهیزید، اگر ایمان دارید.

- ۱- کیفر دنیوی کسانی که به دین خدا و مقدسات مذهبی توهین می کنند، قطع رابطه است. لا- تَتَّخِذُوا ... (در روابط با دیگران، احترام به مقدسات یک شرط ضروری است)

۲- شرط ایمان، داشتن غیرت دینی و تبری از ناهلان است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا»

۳- استهزای دین، (با جنگ سرد و روانی) یکی از شیوه های مبارزاتی دشمنان است. «اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُؤًا»

۴- تقوای الهی ایجاب می کند از دشمنان ترسیم و آنان را ولی خود قرار ندهیم.

لَا تَتَّخِذُوا ... أَوْلِيَاءَ وَ اتَّقُوا اللَّهَ ...

وَ إِذَا نَادَيْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ اتَّخَذُوهَا هُزُؤًا وَ لَعِبًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ «۵۸»

و هرگاه که شما (به وسیله ی اذان، مردم را) به نماز فرامی خوانید آن را به مسخره و بازی می گیرند. این به خاطر آن است که آنان گروهی هستند که نمی اندیشند.

نکته ها:

در شأن نزول آیه آمده است که جمعی از یهود و بعضی از مسیحیان، صدای مؤذن را که می شنیدند و یا قیام مسلمانان را به نماز می دیدند، آنان مسخره و استهزا می کردند. (۱)

پیام ها:

۱- از رابطه و دوستی با کسانی که اذان (وشعائر دینی) را مسخره می کنند، بپرهیزید. لَا تَتَّخِذُوا ... وَ إِذَا نَادَيْتُمْ ...

۲- نماز، چهره و مظهر دین است. (در آیه ی قبل، استهزای دین مطرح شد و در این آیه استهزای نماز، یعنی نماز سیمای دین است) اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُؤًا ... وَ إِذَا نَادَيْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ اتَّخَذُوهَا هُزُؤًا

۳- برای نماز، باید ندا سر داد تا همه جمع شوند. «نَادَيْتُمْ» (نماز باید علنی باشد)

۴- در جامعه ی اسلامی، باید برای نماز، فریاد زد و تبلیغ کرد و هیچ کس نباید مانع آن گردد. «نَادَيْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ»

ص: ۳۲۳

۵- شیوه ی عاقلان، بر خورد منطقی است ولی بی خردان، اهل استهزا هستند.

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ ﴿۱﴾

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّا إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ مِن قَبْلُ وَأَنَّ أَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ ﴿۵۹﴾

بگو: ای اهل کتاب! آیا جز این بر ما خورده و عیب می گیرید که به خداوند و به آنچه بر ما نازل شده و به آنچه از پیش (بر پیامبران گذشته) نازل گردیده، ایمان آورده ایم؟ همانا بیشتر شما از مرز حق بیرون رفته و فاسقید.

نکته ها:

«تَنْقِمُونَ» از ماده «نقمت»، به معنای انکار چیزی است؛ با زبان باشد یا به وسیله ی قهر و کیفر و برخورد. (۱)

پیام ها:

۱- با مخالفان هم باید جدالی نیکو داشت. استدلال آمیخته با سؤال های عاطفی.

هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّا ﴿۱﴾

۲- دشمنی دشمنان با مؤمنان، فقط به خاطر ایمان آنهاست. «هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّا إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِاللَّهِ»

۳- ایمان مسلمانان به تمامی کتب آسمانی، از عوامل کینه و عداوت اهل کتاب با آنان است. «هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّا إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ مِن قَبْلُ»

۴- دشمنی اهل کتاب با مسلمانان، تاریخی و با سابقه است. «هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّا»

۵- در برابر سختگیری های دشمن، عدالت و انصاف را از کف ندهیم و همه را یکسان و فاسق مپنداریم. «أَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ»

ص: ۳۲۴

(۱- ۱). مفردات راغب.

۶- انکار حق و آزار پیروان حق، فسق است. «فَاسِقُونَ»

قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُمْ بِشَرِّ مِنْ ذَلِكَ مُتُوبَةً عِنْدَ اللَّهِ مَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمْ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ أُولَئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضَلُّ عَن سَوَاءِ السَّبِيلِ (۶۰)

بگو: آیا شما را به بدتر از (صاحبان) این کیفر در پیشگاه خدا خبر دهم؟ کسانی که خداوند آنها را لعن و بر آنها غضب کرده و افرادی از آنان را به شکل بوزینه ها و خوک ها در آورده و طاغوت را پرستیدند (و اطاعت کردند)، جایگاه آنان نزد خداوند بدتر است و از راه راست گمراه ترند.

نکته ها:

«مُتُوبَةً» و «تَوَابٍ» در اصل به معنای رجوع و بازگشت به حالت اول است و به هر گونه سرنوشت یا جزا نیز گفته می شود، ولی غالباً در مورد پادشاهای نیک به کار می رود. (۱)

آنان که دین و اسلام و نماز مسلمانان را مسخره می کنند و مسلمان را به خاطر ایمانشان می آزارند، چرا به گذشته ی تاریک و ننگین خود نگاه نمی کنند که با قهر الهی مسخ شدند و رسوا گشتند. گرچه یهود زمان پیامبر، به صورت خوک و میمون نبودند، ولی چون بنی اسرائیل خود را قوم واحد و دارای هویت جمعی می دانستند و افتخارات گذشته را به خود نسبت می دادند، بیان رسوایی های پیشین، غرور آنان را می شکند.

بسیاری از مفسران معتقدند، یهودیانی که با حيله های شرعی قداست روز شنبه را شکستند، به میمون تبدیل شدند و مسیحیانی که مائده آسمانی عیسی را منکر شدند، به خوک تبدیل گشتند. (۲)

ص: ۳۲۵

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). تفسیر راهنما.

پیام ها:

۱- کیفرهای الهی عادلانه است و اگر گروهی به میمون و یا خوک تبدیل می شوند سزای عملکردشان است. «مُتُوبَةً»

۲- اطاعت کنندگان از طاغوت، هم ردیف مسخ شدگانند. «وَجَعَلَ مِنْهُمْ الْقِرَدَةَ وَالْحَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتِ»

۳- بیان سرنوشت شوم بدکاران تاریخ یکی از روش های ارشاد و تبلیغ قرآن است. جَعَلَ مِنْهُمْ ...

۴- حرمت شکن، حرمت ندارد. أُؤْتِيكَ شَرًّا مَكَانًا وَ أَضَلُّ ...

۵- عقوبت سنگین برای انحراف سنگین است. بِشَرٍّ مِنْ ذَلِكَ مُتُوبَةٌ ... أَضَلُّ عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ

وَ إِذَا جَاؤُكُمْ قَالُوا آمَنَّا وَ قَدْ دَخَلُوا بِالْكَفْرِ وَ هُمْ قَدْ خَرَجُوا بِهِ وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا كَانُوا يَكْتُمُونَ ﴿٦١﴾

و هرگاه (منافقان یا بعضی از اهل کتاب) نزد شما آیند، می گویند: ایمان آوردیم، در حالی که آنان با کفر بر شما وارد می شوند و با همان کفر بیرون روند و خداوند به آنچه کتمان می کردند آگاه تر است.

پیام ها:

۱- اظهار ایمان افراد، شما را فریب ندهد. قَالُوا آمَنَّا ... وَ اللَّهُ أَعْلَمُ اظهار ایمان با زبان، نشانه ی رسوخ ایمان در قلب نیست.

۲- خداوند، از خود انسان ها هم به ضمیرشان آگاه تر است. «اللَّهُ أَعْلَمُ»

۳- کسانی که منافقانه اظهار ایمان می کنند، بدانند که خداوند از درون آنان آگاه است. قَالُوا آمَنَّا وَ قَدْ دَخَلُوا بِالْكَفْرِ ... وَ اللَّهُ أَعْلَمُ ...

و تَرَىٰ كَثِيرًا مِنْهُمْ يُسَارِعُونَ فِي الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَأَكْلِهِمُ الشُّحْتَ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٦٢﴾

و بسیاری از آنان (مدعیان ایمان) را می بینی که در گناه و ظلم و حرام خواری شتاب می کنند. به راستی چه زشت است آنچه انجام می دهند.

نکته ها:

در آیه ی گذشته، سخن از روحیه ی کفر و نفاق اهل کتاب بود، در اینجا بیان فسادهای اخلاقی و اجتماعی و اقتصادی آنان است.

«سحت» در اصل به معنای جدا کردن پوست و نیز به معنای شدت گرسنگی است، سپس به هر مال نامشروع به خصوص رشوه گفته شده است، زیرا این گونه اموال، صفا و طراوت و برکت را از اجتماع انسانی می برد. همان طور که کندن پوست درخت باعث پژمردگی یا خشکیدن آن می گردد. بنابراین «سحت» معنای وسیعی دارد و اگر در بعضی روایات مصداق خاصی از آن ذکر شده، دلیل اختصاص نیست. (۱)

پیام ها:

۱- در انتقاد از منحرفان، باید انصاف داشت. «كَثِيرًا مِنْهُمْ» (نه تمام آنها)

۲- سیمای جامعه اسلامی، سبقت در خیرات است، «يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ» (۲) ولی سیمای جامعه کفر و نفاق، سبقت در فساد است. «يُسَارِعُونَ فِي الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ»

۳- بدتر از فساد اخلاقی «اثم» و فساد اجتماعی «عدوان» و فساد اداری اقتصادی «سحت»، عادت به فساد و سرعت در آن است. يُسَارِعُونَ فِي الْإِثْمِ ...

(«يُسَارِعُونَ» ، دلالت بر استمرار دارد)

۴- چه بسا مدعیان ایمان که به گناه، تجاوز و حرام خواری شتاب می کنند. تَرَىٰ ...

يُسَارِعُونَ ...

ص: ۳۲۷

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). مؤمنون، ۶۱.

۵- بدتر از آلودگی به گناه، غرق شدن در گناه است. «فِي الْإِثْمِ»

۶- با اینکه تجاوز و عدوان و حرام خواری از نمونه های اثم و گناه است، ولی نام این دو به خاطر اهمیت و خطر و یا به خاطر شیوع در میان اهل کتاب، جداگانه آورده شده است. «يُسَارِعُونَ فِي الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَأَكَلِهِمُ الشُّحْتَ»

لَوْلَا يَنْهَاهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْإِثْمَ وَأَكَلِهِمُ الشُّحْتَ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٦٣﴾

چرا علمای نصارا و یهود آنان را از سخنان گناه آلود و خوردن مال حرام باز نمی دارند؟ چه بد است آنچه انجام می دهند.

نکته ها:

حضرت علی علیه السلام در اواخر خطبه «قاصعه» (۱) می فرماید: خداوند اقوام پیشین را مورد لعن قرار نداد مگر بخاطر ترک امر به معروف و نهی از منکر. خداوند عوام را به خاطر ارتکاب معاصی و دانشمندان را به خاطر ترک نهی از منکر لعنت کرد.

منظور از «ربانیون» علمای مسیحی و منظور از «احبار» علمای یهود است.

امام حسین علیه السلام در توضیح این آیه فرمود: دلیل سکوت علما و رها کردن امر به معروف و نهی از منکر، یا طمع به منافع ستمگران است و یا ترس از آنان «رغبه فیما کانوا ینالون منهم أو رهبه مما یحذرون» (۲)

آیه ی قبل درباره ی گناهکاران، جمله ی «مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» را آورد، ولی اینجا درباره ی سکوت علما جمله ی «مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ» را بکار می برد. مرحوم فیض کاشانی می گوید: فرق میان «يَعْمَلُونَ» و «يَصْنَعُونَ» این است که صانع، کسی است که با تجربه و زبر دستی کار آزموده شده و کار برای او به صورت خصلت و ملکه در آمده باشد.

ص: ۳۲۸

۱- ۱. نهج البلاغه، خطبه ۱۹۲.

۲- ۲. تفسیر راهنما و بحار، ج ۱۰۰، ص ۷۹.

۱- مسئولیت امر به معروف و نهی از منکر، در درجه اول متوجه علماست.

لَوْ لَا يَنْهَاهُمْ رَبِّيُونَ ...

۲- سکوت و بی تفاوتی علما، زمینه ی ترویج فساد است. تَرَى ... يُسَارِعُونَ فِي الْإِثْمِ ... لَوْ لَا يَنْهَاهُمْ ...

۳- علما باید قدرت داشته باشند تا بتوانند علاوه بر موعظه و دعوت، جلوی مفاصد را بگیرند. «لَوْ لَا يَنْهَاهُمْ»

۴- اگر نهی از منکر، جلوی گناه را نگیرد، لااقل جلوی سرعت آن را می گیرد.

يُسَارِعُونَ فِي الْإِثْمِ ... لَوْ لَا يَنْهَاهُمْ

۵- علمای اهل کتاب، حتی به حداقل وظیفه هم عمل نکردند. (در آیه ی قبل، اثم و عدوان و حرام خواری، به عنوان گناه آنان شمرده شد. در اینجا کلمه عدوان نیامده، شاید اشاره باشد به این که اگر علمای اهل کتاب، قدرت جلوگیری از عدوان را ندارند، چرا جلوی اثم و سحت را نگرفتند)؟!

۶- زیبایی علم، در اظهار آن و زشتی اش در سکوت و کتمان است. «لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ»

۷- سکوت عالم، بدتر از گناه خلافکار است. «لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ»

۸- تظاهر به گناه، کثرت گناهکار، سرعت در گناه، تنوع در گناه و... هیچ یک دلیل بر سکوت علما نیست. تَرَى كَثِيرًا مِنْهُمْ يُسَارِعُونَ فِي الْإِثْمِ وَ ... لَوْ لَا يَنْهَاهُمْ

(کلمه ی «تَرَى» رمز تظاهر به گناه، کلمه ی «کثیر» رمز جمعیت زیاد، کلمه ی «يُسَارِعُونَ» رمز سرعت در گناه و کلمات «اثم»، «عدوان» و «سحت»، رمز تنوع گناه است)

وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَ لُعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ وَ لَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ مِنَ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَ كُفْرًا وَ أَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَ الْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ كُلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ وَ يَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا وَ اللَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ ﴿٦٤﴾

و یهود گفتند: دست خدا بسته است. دستهایشان بسته باد و به سزای این گفتار، از لطف خدا دور شوند. بلکه دو دست (قدرت) خدا گشوده است، هر گونه بخواهد انفاق می کند و البته آنچه از جانب پروردگارت به سوی تو نازل شده، کفر و طغیان بسیاری از آنان را می افزاید و ما تا روز قیامت دشمنی و کینه در میانشان افکنندیم. هر بار که برای جنگ، آتش افروزی کردند، خداوند آن را خاموش ساخت. آنان همواره در زمین، به فساد و تبهکاری می کوشند، و خداوند مفسدان را دوست نمی دارد.

نکته ها:

آیه ی قبل، اشاره به سخنان خلاف و نامربوط یهود «عَنْ قَوْلِهِمُ الْاِثْمَ» و جلوگیری نکردن علما از آنها بود، لَوْ لَا يَنْهَاهُمْ... در این آیه، نمونه ای بیان شده که یهود می گفتند: دست خدا بسته است و دیگر نمی تواند به ما قدرت و شوکت بدهد، آن گونه که در گذشته قدرت داشتیم.

در روایات آمده است که این آیه، عقیده ی یهود را نسبت به قضا و قدر و سرنوشت بیان می کند. چون یهود می پنداشتند در آغاز آفرینش دست خدا باز بود؛ اما پس از آنکه همه چیز را آفرید، دست او بسته شد.

امام صادق علیه السلام در توضیح این آیه فرمود: عقیده ی یهود این بود که خداوند بعد از آفرینش، از تدبیر امور کناره گیری کرده است و چیزی را کم یا زیاد نمی کند. «قَدْ فَرَّغَ مِنَ الْأَمْرِ فَلَا يَزِيدُ

در زبان عربی کلمه ی «یَدُ» و در فارسی کلمه ی «دست»، کنایه از قدرت و نفوذ است. مثلاً می گوییم: فلانی در منطقه یا اداره دست دارد. دست فلانی قطع شد. دست ما به فلانی نمی رسد. در روایات هم آمده است که اولیای خدا دست خدایند. یعنی واسطه لطف او نسبت به مردمند.

امام باقر علیه السلام درباره ی کَلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا... فرمودند: «هر گاه جنّاری بخواهد آل محمد علیهم السلام را نابود کند، خداوند او را درهم می شکند» (۲).

به گفته علامه طباطبایی: هر گاه فقر، گرسنگی و قحطی پیش می آمد، یا آیات قرض دادن به خداوند نازل می شد، می گفتند: این قحطی و این سفارش به قرض الحسنه دادن، نشانه ی بسته بودن دست خداست.

پیام ها:

۱- رضایت به گناه دیگران، مانند شرکت در آن است. «قَالَتِ الْيَهُودُ» (گرچه بعضی از یهود، نسبت دست بسته بودن به خدا می دادند؛ ولی چون دیگران هم راضی بودند، این تفکر انحرافی به همه نسبت داده شده است.)

۲- بی لیاقتی و ناهلی خود را توجیه نکنیم. (شیطان، تکبر خود را به اغوای الهی نسبت داد). رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي ... (۳)، یهود هم محرومیت های خود را با بخیل بودن خدا توجیه می کردند. «يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ»

۳- پاسخ شبهه را باید قوی تر از اصل شبهه داد. «يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ، يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ» (آنان گفتند: دست خدا بسته است. آیه می فرماید: بلکه هر دو دست خدا باز است، یعنی کمال قدرت دارد)

۴- توییح باید مناسب با عمل باشد. «يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ، غَلَّتْ أَيْدِيهِمْ»

ص: ۳۳۱

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین و توحید صدوق، ص ۱۶۷.

۲- ۲). تفسیر عیاشی.

۳- ۳). حجر، ۳۹.

۵- همان گونه که قرآن برای افراد متقی، نور و هدایت است، برای افراد لجوج، طغیان و کفر می آورد. وَ لَيَزِيدَنَّ ... طَغْيَانًا وَ كُفْرًا

۶- طغیان و کفر، زمینه ساز دشمنی و کینه است. وَ أَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ ...

۷- یهودیان، همواره فتنه می کنند؛ ولی شکست می خورند. «كَلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ»

۸- هم القای کینه و دشمنی به عنوان کیفر از جانب خداست، هم خاموش ساختن آتش جنگ از اوست. «أَلْقَيْنَا، أَطْفَأَهَا اللَّهُ»

۹- دست یابی به محبت یا قهر الهی، در اثر عملکرد ماست. «وَ اللَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ»

وَ لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْكِتَابِ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَكَفَّرْنَا عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَ لَأَدْخَلْنَاَهُمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ «۶۵»

و اگر اهل کتاب (یهودیان و مسیحیان) ایمان آورده و تقوا پیشه می کردند قطعاً ما گناهانشان را می بخشیدیم و آنان را به باغهای پر نعمت بهشت، وارد می کردیم.

پیام ها:

۱- اهل کتاب در عصر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مردمی بی ایمان و بی تقوا بودند. «وَ لَوْ أَنَّ أَهْلَ الْكِتَابِ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا»

۲- ایمان و تقوا، پوشاننده انحراف هاست و مسائل قبلی را محو می کند. «لَكَفَّرْنَا» (در حدیث آمده است: «الاسلام یَجِبُ ما قبله»)

(۱)

۳- برای دریافت الطاف الهی، باید ابتدا از گناهان پاک شد. «کفرنا، ادخلنا»

۴- خداوند، علاوه بر عفو، لطف هم دارد. «کفرنا، ادخلنا»

ص: ۳۳۲

وَلَوْ أَنَّهُمْ آتَمُوا التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ لَأَكَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ مِنْهُمْ أُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ سَاءٌ مَا يَعْمَلُونَ ﴿٦٦﴾

و اگر آنان (یهود و نصارا) تورات و انجیل و آنچه را از سوی پروردگارشان بر آنان نازل شده، برپا می داشتند، از بالای سرشان (آسمان) و از زیر پاهایشان (زمین) روزی می خوردند. بعضی از آنان میانه رو هستند، ولی بسیاری از آنان آنچه انجام می دهند بد است.

نکته ها:

در آیه ی قبل، نقش ایمان در سعادت معنوی و اخروی مطرح بود، در این آیه نقش آن در سعادت دنیوی و رفاه اقتصادی بیان شده است.

اگر پیروان کتب آسمانی دیگر در برابر قرآن تسلیم می شدند و تسلیم در مقابل قرآن را تسلیم نژاد بنی اسرائیل در برابر نژاد عرب نمی پنداشتند و می دانستند که اصول تعالیم انبیا یکی است و ایمان به آنچه پس از تورات و انجیل نازل شده، راه یافتن به کلاس بالاتر است نه باطل ساختن دستورهای پیشین، در این صورت، علاوه بر بهره های اخروی در قیامت، در همین دنیا نیز انواع نعمت ها به سویشان سرازیر می شد.

در آیه ی قبل، از عقیده ی یهود در مورد بسته بودن دست خدا صحبت شد، در این آیه می فرماید: شما به کتاب های آسمانی روی آورید، سپس قضاوت کنید که دست خدا بسته است یا نه. اگر عظمت شما به ذلت تبدیل شده، به خاطر کفر و پشت کردن شما به دستورهای آسمانی است، نه به خاطر عجز و دست بسته بودن خداوند.

آیه ی ۹۶ سوره ی اعراف نیز مشابه همین آیه است: «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ» و اگر ساکنان آبادی ها ایمان آورند و تقوا پیشه کنند، همانا درهای برکات آسمان و زمین را بر آنها می گشاییم.

سؤال: آیا به پا داشتن کتب آسمانی، سبب توسعه ی رزق است؟

پاسخ: یا خداوند به خاطر پاداش، رزق و روزی را توسعه می دهد یا در خود کتاب های آسمانی راه های طبیعی توسعه ی رزق آمده است که اگر آنان کتاب آسمانی را بر پا دارند به آن راه ها دست خواهند یافت.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: یهود ۷۱ فرقه و نصارا ۷۲ فرقه می شوند که تنها یک فرقه ی آنان بهشتی هستند، هرگاه حضرت علی علیه السلام این حدیث را از رسول اکرم صلی الله علیه و آله نقل می فرمود، این آیه را نیز تلاوت می کردند. (۱)

پیام ها:

۱- کتاب های آسمانی (تحریف نشده)، قانون اساسی و محور و راهنمای همه حرکت هاست و مانند پرچم باید همواره بر پا داشته شود. «اقاموا»

۲- برای دعوت دیگران به اسلام، به اعتقادات و مقدسات صحیح آنان لطمه نزنیم. «اقاموا التوراه» ...

۳- تنها تلاوت کتاب آسمانی کافی نیست، اقامه ی آن نیز لازم است. «اقاموا التوراه و الانجیل»

۴- همه ی کتب آسمانی، محترم است. «اقاموا التوراه و الانجیل و ما انزل الیههم»

۵- قرآن، برای همه ی امت هاست، نه فقط مسلمانان. «ما انزل الیههم من ربهم»

۶- اسلام، به رفاه مردم نیز توجه دارد. «لاکلوا»

۷- توجه به دستورهای دینی، زندگی مادی را هم سروسامان می دهد. لو انهم ... لاکلوا ...

۸- در نظام هستی، ایمان افراد، در حاصلخیزی زمین و بارش باران و رشد کشاورزی و محصولات، نقش دارد. (۲) «اقاموا التوراه ... لاکلوا»

۹- جامعه ی فاسد، انسان را مجبور به فساد نمی کند. در میان انبوه بدکاران،

ص: ۳۳۴

(۱-۱). تفسیر نورالثقلین.

(۲-۲). تفسیر المیزان.

گروهی هم معتدلند. «مِنْهُمْ أُمَّةٌ مُّقْتَصِدَةٌ»

۱۰- در اقامه ی کتاب های آسمانی، اعتدال لازم است، نه افراط و تفریط.

«مُقْتَصِدَةٌ»

۱۱- هیچ گاه همه ی افراد یک مجموعه، نژاد، منطقه و مذهب را تخطئه نکنیم.

«مِنْهُمْ أُمَّةٌ مُّقْتَصِدَةٌ»

۱۲- کثرت جمعیت، نشانه ی حَقّائیت نیست. «كَثِيرٌ مِنْهُمْ سَاءٌ مَا يَعْمَلُونَ»

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿٦٧﴾

ای پیامبر! آنچه را از سوی پروردگارت به تو نازل شده است (در مورد ولایت و جانشینی حضرت علی) اعلام کن و اگر چنین نکنی، رسالت الهی را نرسانده ای و (بدان که) خداوند تو را از (شرّ) مردم (و کسانی که تحمیل شنیدن این پیام مهم را ندارند) حفظ می کند. همانا خداوند گروه کافران را هدایت نمی کند.

نکته ها:

این آیه به دلایلی که خواهد آمد مربوط به جانشینی حضرت علی علیه السلام و نصب او به ولایت در غدیر خم به هنگام برگشت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از سفر حج در سال دهم هجری است. جالب اینکه این آیه در میان دو آیه ای قرار گرفته که مربوط به اقامه ی کتاب آسمانی است و شاید اشاره به این باشد که میان رهبر معصوم و اقامه ی کتاب آسمانی، پیوند محکمی برقرار است. آری، امام است که می تواند کتاب آسمانی را به پا دارد و این کتاب خداست که می تواند امام واقعی را معرفی کند.

همه ی مفسّران شیعه به اتکای روایات اهل بیت علیهم السلام و نیز بعضی از مفسّران اهل سنت به عنوان یکی از مصادیق، آیه را مربوط به نصب حضرت علی علیه السلام در غدیر خم به ولایت و

امامت دانسته اند. (۱) جالب آنکه صاحب تفسیر المنار از مُسند احمد و ترمذی و نسائی و ابن ماجه، حدیث «مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلِيٌّ مَوْلَاهُ» را با سند صحیح و موثق بیان کرده است و سپس با دو جمله به خیال خود در آن تشکیک نموده است: اوّل این که مراد از ولایت، دوستی است. (غافل از آنکه دوستی نیاز به بیعت گرفتن و تبریک گفتن و آن همه تشریفات در غدیر خم نداشت) دوم آنکه اگر حضرت علی علیه السلام امام و رهبر بعد از رسول اکرم صلی الله علیه و آله بود، چرا فریاد نزد و ماجرای نصب خود را در غدیر نگفت؟! (غافل از آنکه در سراسر نهج البلاغه و کلمات حضرت علی علیه السلام ناله ها و فریادها مطرح است؛ ولی صاحب المنار گویا آن ناله ها و فریادها را نشنیده است). (۲)

در تمام قرآن تنها در این آیه است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نسبت به کتمان پیام، تهدید شده که اگر نگویی، تمام آنچه را که در ۲۳ سال رسالت گفته ای هدر می رود. پس باید دید چه پیام مهمی است که این گونه بیان می شود؟

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به حضرت علی علیه السلام فرمود: «لَوْ لَمْ أبلغْ مَا أَمَرْتُ بِهِ مِنْ وِلَايَتِكَ لِحَبْطِ عَمَلِي» اگر آنچه درباره ولایت تو است به مردم نرسانم تمام اعمال من محو می شود. (۳)

در این آیه، چند نکته است که جهت گیری محتوایی آن را روشن می کند:

۱. سوره ی مائده، در اواخر عمر شریف پیامبر اسلام نازل شده است.

۲. در این آیه، بجای «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ»، تعبیر «يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ» آمده است، که نشانه ی یک رسالت مهم است.

۳. به جای فرمان «أبلغ»، فرمان «بَلِّغْ» آمده که نشانه ی ابلاغ قطعی و رسمی و مهم است.

۴. پیامبر نسبت به نرساندن یک پیام مهم تهدید شده که اگر نگویید، همه ی زحماتش به هدر می رود.

۵. رسول خدا صلی الله علیه و آله از عواقب کاری هراس دارد که خداوند او را دلداری می دهد که ما تو را از شر

ص: ۳۳۶

۱- ۱). تفاسیر کبیر فخر رازی و المنار.

۲- ۲). این سطرها را در شب شهادت حضرت علی علیه السلام، نیمه شب ۲۱ ماه رمضان ۱۳۸۰ نوشتم.

۳- ۳). تفسیر نورالثقلین و امالی صدوق، ص ۴۰۰.

مردم نگه می داریم.

۶. پیامبر، از جان خود نمی ترسد. زیرا در روزگار تنهایی که با بت پرستان مبارزه می کرد و در جنگ هایی که با مشرکان درگیری نظامی داشت، از خطرها نمی ترسید. (در حالی که سنگباران می شد، و یارانش شکنجه می شدند، حالا در اواخر عمر و در میان این همه یار بترسد؟!)

۷. در آیه، پیامی است که به لحاظ اهمیت، با همه پیام های دوران نبوت و رسالت، برابر است که اگر این پیام به مردم نرسد، گویا همه ی پیام ها محو می شود.

۸. محتوای پیام، باید مسأله ای اساسی باشد، و گرنه در مسائل جزئی و فردی، این همه تهدید و دلداری لازم نیست.

۹. پیام آیه، مربوط به توحید و نبوت و معاد نیست، چون این اصول، در روزهای اول بعثت در مکه بیان شده و نیازی به این همه سفارش در اواخر عمر آن حضرت ندارد.

۱۰. پیام آیه، مربوط به نماز، روزه، حج، زکات، خمس و جهاد هم نیست، چون اینها در طول ۲۳ سال دعوت پیامبر بیان شده و مردم نیز به آن عمل کرده اند و هراسی در کار نبوده است.

پس، محتوای این پیام مهم که در اواخر عمر شریف پیامبر صلی الله علیه و آله نازل شده چیست؟

روایات بسیاری از شیعه و سنی، ما را از تحیر نجات داده و راه را نشان می دهد. روایات می گوید: آیه مربوط به هجدهم ذیحجه سال دهم هجری در سفر حجهالوداع پیامبر اسلام است، که آن حضرت در بازگشت به سوی مدینه، در مکانی به نام «غدیر خم» به امر الهی فرمان توقّف داد و همه در این منطقه جمع شدند. مکانی که هم آب و درخت داشت و در گرمای حجاز، کارساز بود و هم محلّ جداشدن کاروان های زائران مکه بود و اهل یمن، عراق، شام، مدینه و حبشه از هم جدا می شدند.

در آنجا، پیامبر خدا در میان انبوه یاران، بر فراز منبری از جهاز شتران قرار گرفت و خطبه ای طولانی خواند. ابتدای خطبه، توحید، نبوت و معاد بود که تازگی نداشت. سخن تازه ای که بود این بود که پیامبر، خبر از رحلت خود داد و نظر مسلمانان را نسبت به خود جویا شد. همه نسبت به کرامت و عظمت و خدمت و رسالت او در حد اعلا- اقرار کردند. وقتی مطمئن شد

که صدایش به همه ی مردم، در چهار طرف می رسد، پیام مهم خود را نسبت به آینده بیان کرد. و فرمود: «مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَهَذَا فَعَلِيَّ مَوْلَاهُ» هر که من مولای اویم، علی مولای اوست و بدین وسیله جانشینی حضرت علی علیه السلام را برای پس از خود به صراحت اعلام داشت.

اما پس از وفاتش، وقتی حضرت زهرا علیها السلام به در خانه های مردم می رفت و می گفت: مگر نبودید و نشنیدید که رسول خدا در غدیر خم چه فرمود؟ می گفتند: ما در غدیر خم، در فاصله دوری بودیم و صدای پیامبر را نمی شنیدیم!! الله اکبر از کتمان، از ترس، از بی وفایی و از دروغ گفتن به دختر پیامبر خدا.

آری، مردم با دو شاهد، حق خود را می گیرند، ولی حضرت علی علیه السلام با وجود ده ها هزار شاهد، نتوانست حق خود را بگیرد. امان از حب دنیا، حسادت و کینه های بدر و خیبر و حنین که نسبت به حضرت علی علیه السلام در دل داشتند.

امام باقر علیه السلام فرمودند: «بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ عَلَى الصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ وَالصَّوْمِ وَالْحَجِّ وَالْوَلَايَةِ وَلَمْ يَنِدْ بِشَيْءٍ كَمَا نُوذِيَ بِالْوَلَايَةِ فَاخْذِ النَّاسَ بَارِبَاعٍ وَتَرْكُوا هَذِهِ»، اسلام بر پنج چیز استوار است: بر نماز، زکات، روزه، زکات و ولایت اهل بیت و چیزی به اندازه ی ولایت مورد توجه نبود، اما مردم چهارتای آن را پذیرفتند و ولایت را ترک کردند! (۱)

امام رضا علیه السلام فرمود: بعد از نزول این آیه که خداوند ضامن حفظ رسول اکرم صلی الله علیه و آله شد، «وَ اللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ» پیامبر هر نوع تقیّه را از خود دور کرد. (۲)

پیام ها:

۱- نوع خطاب، باید با نوع هدف، هماهنگ باشد. چون هدف، رسالت و پیام رسانی است، خطاب هم «يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ» است.

۲- انتخاب رهبر اسلامی (امام معصوم) باید از سوی خداوند باشد. «بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ»

۳- گاهی ابلاغ پیام الهی باید در حضور مردم و در مراسم عمومی و با بیعت گرفتن

ص: ۳۳۸

۱- ۱. کافی، ج ۲، ص ۱۸.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین و عیون اخبار الرضا، ج ۲، ص ۱۳۰.

همراه باشد، ابلاغ و لایت با سخن گفتن تنها کافی نیست؛ بلکه باید با عمل همراه باشد. «وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ» به جای «ان لم تبلیغ»

۴- احکام و پیام های الهی، همه در یک سطح نیست. گاهی کتمان یک حقیقت، با کتمان تمام حقایق برابر است. «وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ»

۵- اگر رهبری صحیح نباشد، مکتب نابود و امت گمراه می شود. «فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ»

۶- رکن اصلی اسلام، امامت و حکومت است. «وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ»

۷- انکار و لایت، نوعی کفر است. «إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ»

۸- عنصر زمان و مکان، دو اصل مهم در تبلیغ است. (با توجه به این که این آیه در هجدهم ذی الحجه و در محل جدا شدن کاروان های حج نازل شد)

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَسِيْتُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ حَتَّىٰ تُتِمُّوا التَّوْرَةَ وَ الْإِنْجِيلَ وَ مَا أُنزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَ لِيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَ كُفْرًا فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٦٨﴾

بگو: ای اهل کتاب! هیچ ارزشی ندارید مگر آنکه تورات و انجیل و آنچه را از سوی پروردگارتان نازل شده برپا دارید و همانا آنچه از سوی پروردگارت بر تو نازل شده، طغیان و کفر بسیاری از آنان را خواهد افزود، پس بر کافران (و مخالفت آنان) تأسف مخور.

نکته ها:

گرچه کتاب آسمانی قرآن وسیله ی هدایت است، ولی گروهی به خاطر روحیه ی لجاجت و عناد هرچه قرآن بیشتر بر آنان خوانده می شود، پلیدی باطنی آنان بیشتر ظاهر می شود.

امام باقر علیه السلام درباره ی لیزیدن کثیراً منهم... فرمود: «آنچه موجب طغیان و کفر بسیاری

پیام ها:

- ۱- اهل کتاب باید به همه ی کتاب های آسمانی ایمان داشته باشند. «تَقِيمُوا التَّوْرَةَ وَ الْاِنْجِيلَ وَ مَا اُنزِلَ اِلَيْكُمْ»
- ۲- ادعای ایمان کافی نیست، قیام و اقدام عملی لازم است. «حَتَّى تُقِيمُوا»
- ۳- قوانین آسمانی باید محور عمل باشد و بر کرسی قدرت بنشیند. «تَقِيمُوا»
- ۴- شخصیت و ارزش افراد، به میزان تعهدات مذهبی آنان بستگی دارد. «لَشْتُمْ عَلٰى شَيْءٍ حَتَّى تُقِيمُوا»
- ۵- در تبلیغ، ابتدا به معتقدات درست دیگران احترام بگذاریم، سپس راه خود را نشان دهیم. «تَقِيمُوا التَّوْرَةَ وَ الْاِنْجِيلَ وَ مَا اُنزِلَ اِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ ...»
- ۶- طغیان، زمینه و مقدمه ی کفر است. «طُغْيَانًا وَ كُفْرًا»
- ۷- طغیان و کفر، قابل کم و زیاد شدن است. لَيَزِيدَنَّ ...
- ۸- گروه کمی از اهل کتاب، در خط صحیح هستند. «لَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ»
- ۹- غصه خوردن به خاطر گمراهی افراد لجوج و کافر روا نیست. لَيَزِيدَنَّ ... فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ

ص: ۳۴۰

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئُونَ وَالنَّضَارِيُّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٩﴾

همانا کسانی که ایمان آوردند و مؤمنان و یهودیان و صابئان و مسیحیان، هر کدام به خدا و روز قیامت ایمان آورده و کار شایسته انجام دهند، بیم و اندوهی بر آنان نیست.

نکته ها:

کلمه ی «صابئین» که سه بار در قرآن و در کنار یهود و نصارا آمده است، به کسانی گفته می شود که پیرو یکی از ادیان آسمانی بودند؛ ولی به مرور زمان انحرافات در آنان پیدا شده است، از جمله اعتقاد به تأثیر ستارگان و کناره گیری از معاشرت با مردم و داشتن آداب مخصوصی در زندگی.

پیروان ادیان مختلف، پس از آمدن دین جدید، باید به آن ایمان آورند، و گرنه بعثت انبیای بعدی بیهوده خواهد بود. یهود و نصارا و صابئان، هر کدام مثل مسلمانان به پیامبر اسلام ایمان آورند و عمل صالح انجام دهند، بیم و اندوهی نخواهند داشت.

از میان همه ی ادیان گذشته، نام یهود و نصارا و صابئین برده شده، چون از ادیان الهی هستند که از سایرین برای قبول دعوت حق سزاوارترند.

پیام ها:

□
۱- از اصول مشترک همه ادیان آسمانی، ایمان به خدا و قیامت و رسالت انبیا است. مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ ...

□
۲- ملاک سعادت در همه ی ادیان آسمانی، ایمان و عمل صالح است، نه ادعا و نام. مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ...

۳- ایمان از عمل جدا نیست. آمَنَ ... وَعَمِلَ

۴- آرامش واقعی، در سایه ی ایمان و عمل صالح است. مَنْ آمَنَ ... وَعَمِلَ صَالِحًا

فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»

لَقَدْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَارْسَلْنَا إِلَيْهِمْ رَسُولًا قَالُوا لَنْ نَبْرُدَّ إِلَيْكَ يَا مُوسَىٰ فَأْتِنَا بِالْحَقِّ فَقَالَ رَبُّكَ إِنَّكَ إِذْ جِئْتَهُمْ بِالْبُرْهَانِ قَالُوا إِنَّهُمْ كَاذِبُونَ» (۷۰)

همانا ما از بنی اسرائیل پیمان گرفتیم و پیامبرانی به سوی آنان فرستادیم.

(اما) هرگاه پیامبری برایشان سخن و پیامی آورد که دلخواهشان نبود، گروهی را تکذیب کرده و گروهی را کشتند.

نکته ها:

شاید مراد از میثاق بنی اسرائیل، همان محتوای آیه ی قبل یعنی ایمان به خدا و معاد و عمل صالح باشد و شاید مراد پیروی از انبیایی باشد که در خود این آیه با کلمه «رُسُلًا» مطرح شده و شاید همان پیمانی باشد که در آیات ۹۳ سوره ی بقره و آیه ی ۸۱ سوره ی آل عمران گذشت. یعنی عمل به آنچه خدا بر آنها نازل کرده بود.

در آیه ی قبل گفتیم که صِرف وابستگی به ادیان آسمانی برای نجات از قهر خدا کافی نیست، بلکه ایمان و عمل صالح لازم است. این آیه، نمونه ای برای آیه ی قبل است که بنی اسرائیل با این که وابسته به دین آسمانی بودند، چه کارها که نکردند؟!

این که این سوره با جمله ی «أَوْفُوا بِالْعُقُودِ» آغاز شده و ماجرای غدیر در آیه ی ۶۷ مطرح شده و در این آیه پیمان شکنی و کشتن اولیای خدا و تکذیب آنان مطرح شده، می تواند ضمن افشاگری از حالات بنی اسرائیل، مایه ی عبرت و زنگ خطر برای مسلمانان باشد تا پیام و پیمان غدیر خم را نادیده نگیرند.

پیام ها:

۱- بنی اسرائیل، علاوه بر حضرت موسی، پیامبران دیگری نیز داشتند. «ارْسَلْنَا إِلَيْهِمْ رَسُولًا»

۲- راه انبیا مطابق با تمایلات نفسانی نیست. «جَاءَهُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَىٰ أَنْفُسُهُمْ»

ص: ۳۴۲

۳- ریشه ی تکذیب و کشتن انبیا، هوای نفس بنی اسرائیل است. «بِمَا لَا تَهْوَىٰ أَنْفُسُهُمْ فَرِيقًا كَذَّبُوا»

۴- پیمان شکنی، پیامبر کشی، تکذیب و لجاجت، از صفات بنی اسرائیل است.

«فَرِيقًا كَذَّبُوا وَفَرِيقًا يَقْتُلُونَ»

۵- در جامعه ی فاسد، یا شخصیت مردان خدا ترور می شود (تکذیب)، یا شخص آنان (قتل). «فَرِيقًا كَذَّبُوا وَفَرِيقًا يَقْتُلُونَ»

۶- انبیا در راه خدا تا پای جان پیش می رفتند. «فَرِيقًا يَقْتُلُونَ»

وَ حَسِبُوا أَلَّا تَكُونَ فِتْنَةٌ فَعَمُوا وَ صَمُّوا ثُمَّ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا وَ صَمُّوا كَثِيرٌ مِنْهُمْ وَ اللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿٧١﴾

(یهودیان چون خود را برتر از مردم و اولیای خدا می پنداشتند) گمان کردند کیفر و آزمایشی (برایشان) نخواهد بود، پس (از دیدن حقایق) کور و (از شنیدن حقایق) کر شدند. سپس خداوند (لطف خویش را بر آنان باز گرداند و) توبه شان را پذیرفت. دگر بار بسیاری از آنان (از دیدن و شنیدن آیات الهی) کور و کر شدند و خداوند به آنچه می کنند، بیناست.

نکته ها:

«فتنه» در آیه، یا به معنای آزمون و یا به معنای عذاب است.

بنی اسرائیل می پنداشتند آزمایش ها یا قهر و عذاب الهی، مربوط به دوران حضرت موسی علیه السلام بوده و شامل آنان نمی شود. از این رو سرگرم زندگی مادی، رفاه طلبی و بی تفاوتی نسبت به آیات الهی شدند.

امام صادق علیه السلام در توضیح آیه فرمود: «و حسبوا ان لا تكون فتنه» مقصود زمانی است که پیامبر صلی الله علیه و آله در بین آنان بوده، «فَعَمُوا وَ صَمُّوا» زمانی است که پیامبر از دنیا رفت، «ثُمَّ تَابَ اللَّهُ» مراد زمانی است که امیرمؤمنان علیه السلام به خلافت رسید و «ثُمَّ عَمُوا وَ صَمُّوا» مراد تا روز

پیام ها:

۱- آزمایش الهی عمومی است، هرگز از فتنه ها غافل نشویم. «حَسِبُوا أَلَّا تَكُونَ فِتْنَةً»

۲- عقائد نباید بر اساس حدس و گمان باشد. حَسِبُوا ...

۳- برای مدّتی در خط مستقیم بودن مهم نیست، مهم حسن عاقبت است. «ثُمَّ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا وَ صَبَّوْا» «ثُمَّ عَمُوا» نشانه آن است که بنی اسرائیل بعد از بازگشت لطف خداوند، تا مدّتی در خط صحیح بودند؛ ولی دوباره منحرف شدند.

۴- غرور و خودبرتربینی و گمان و وهم، انسان را کور و کر و از شناخت صحیح، محروم می سازد. وَ حَسِبُوا ... فَعَمُوا وَ صَبَّوْا

۵- کسی توقع نداشته باشد که بی امتحان، به جایی برسد. «حَسِبُوا أَلَّا تَكُونَ فِتْنَةً»

۶- لطف الهی تا حدّی است که حتّی بدون عذرخواهی انسان، به سوی او سرازیر می شود. «فَعَمُوا وَ صَبَّوْا ثُمَّ تَابَ اللَّهُ»

۷- خداوند مهربان است، ولی انسان ها لجوج اند. «تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا»

۸- کثرت رهرو نشانه ی حَقّانیت راه نیست. «ثُمَّ عَمُوا وَ صَبَّوْا كَثِيرٌ مِنْهُمْ»

۹- ایمان به نظارت خداوند در زندگی انسان نقش مهمی دارد. «وَ اللَّهُ بَصِيرٌ»

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ وَقَالَ الْمَسِيحُ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَ رَبَّكُمْ إِنَّهُ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَ مَاوَاهُ النَّارُ وَ مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ ﴿۷۲﴾

همانا کسانی که گفتند: خداوند، همان مسیح پسر مریم است، قطعاً کافر شدند.

(چگونه چنین می گویند) در حالی که مسیح خود می گفت: ای بنی اسرائیل! خدا را

بپرستید که پروردگار من و شماست، یقیناً هر کس به خدا شرک ورزد، خدا بهشت را بر او حرام کرده و جایگاهش دوزخ است و ستمگران را هیچ یآوری نیست.

نکته ها:

در تفسیر مجمع البیان آمده است: فرقه ی یعقوبیه از مسیحیان می گویند: خداوند با مسیح در ذات متحد شد و یک چیز گشتند.

این آیه عقیده ی بعضی از مسیحیان را بیان می کند که خداوند را همان مسیح می دانند و آیه ی بعد، عقیده ی گروه دیگری را نقل می کند که تثلیث را پذیرفته اند. لازم به ذکر است که در انجیل مرقس، (باب ۱۲ آیه ی ۲۹) عیسی علیه السلام مردم را به توحید دعوت کرده و می فرماید:

خدای ما خداوند واحد است. در انجیل متی نیز (باب ۶ آیه ۲۴) چنین آمده است: محال است که انسان دو آقا و دو محبوب داشته باشد. هم خدا را خدمت کند، هم دیگری را.

امام صادق علیه السلام در بیان گناهان کبیره فرمودند: «بزرگ ترین گناهان کبیره، شرک به خداست و سپس این آیه را تلاوت فرمودند». (۱)

پیام ها:

۱- عقیده ی به حلول خداوند در افراد، حتی در بهترین انسان ها، کفر است. لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا ...

۲- کسی که از مادر متولد شده است، چگونه می تواند خدا باشد؟ «الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ»

۳- درباره ی اولیای خدا و پاکان و نیکان، غلو نکنیم. خود عیسی به خداپرستی دعوت می کرد. وَ قَالَ الْمَسِيحُ ...

۴- مشرک، هرگز به بهشت نمی رود. فَقَدْ حَرَّمَ اللَّهُ ...

۵- آنان که حضرت عیسی را خدا می دانند، کافر، مشرک، ظالم و از بهشت محرومند. لَقَدْ كَفَرَ ... مَنْ يُشْرِكْ ... مَا أَوْاهُ النَّارُ ... مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ

ص: ۳۴۵

۶- شرک به خدا، ظلم است. «لِلظَّالِمِينَ»

۷- در قیامت شفاعت هست، ولی برای مشرکین نیست. «مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ»

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَلَاثَةٌ وَ مِمَّنْ مِنْ إِلَهٍ إِلَّا إِلَهٌ وَاحِدٌ وَإِنْ لَمْ يَنْتَهُوا عَمَّا يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۷۳)

همانا آنان که گفتند: خداوند، یکی از سه تاست، کافر شدند. جز خدای یکتا خدایی نیست و اگر از آنچه می گویند دست برندارند، به کافران از آنها (اهل کتاب) قطعاً عذابی دردناک خواهد رسید.

نکته ها:

آیه ی قبل، اعتقاد انحرافی حلول خداوند در مسیح را ردّ کرد، این آیه انحراف عقیده ی به تثلیث را بیان می کند، چون هر دو شرک است و باید با آن مبارزه شود.

در عقیده ی به تثلیث، خدا، مسیح و روح القدس (آب و ابن و روح القدس)، هر سه، خدا محسوب می شوند؛ البته اخیراً گروهی از دانشمندان مسیحی می گویند: «عقیده به تثلیث، اعتبار علمی ندارد». (۱)

پیام ها:

۱- اسلام در برابر انحراف پیروان دیگر ادیان آسمانی، بی تفاوت نیست. لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا ...

۲- شرک و چند خدایی (تثلیث)، کفر است. «لَقَدْ كَفَرَ»

۳- همه ی کسانی که قائل به تثلیث بوده اند، گرفتار عذاب الهی نخواهند شد.

«كَفَرُوا مِنْهُمْ» (می توان گفت: آنها که بر عقیده به تثلیث باقی ماندند و بعد از دعوت قرآن، به توحید بازنگشتند، در عذاب خواهند بود)

ص: ۳۴۶

۴- قبل از عذاب، هشدار لازم است. «وَإِنْ لَمْ يَنْتَهُوا»

۵- پیامد کفر و شرک، عذاب است. «عَذَابٌ أَلِيمٌ»

أَفَلَا يَتُوبُونَ إِلَى اللَّهِ وَيَسْتَغْفِرُونََهُ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۷۴)

آیا توبه نمی کنند و از او آمرزش نمی طلبند؟ در حالی که خداوند، آمرزنده ی مهربان است.

پیام ها:

۱- از عقاید انحرافی باید توبه کرد. «أَفَلَا يَتُوبُونَ»

۲- منحرفان را با بیان عفو و رحمت الهی، به راه صحیح دعوت کنیم. «وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

۳- حتی کفر و شرک، با توبه و اعتقاد به توحید، بخشیده می شود. لَقَدْ كَفَرَ... وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

۴- خداوند هم گذشته را می بخشد و هم مورد رحمت قرار می دهد. «غَفُورٌ رَحِيمٌ»

۵- در کنار عذاب در آیه ی قبل، رحمت برای توبه کنندگان مطرح است. «إِنْ لَمْ يَنْتَهُوا... عَذَابٌ أَلِيمٌ... وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ كَأَنَّا بِكُلَانِ الطَّعَامِ أَنْظُرُ كَيْفَ بُيِّنُ لَهُمُ الْآيَاتِ ثُمَّ أَنْظُرُ أَنِّي يُؤْفَكُونَ (۷۵)

مسیح پسر مریم، فرستاده ای بیش نیست که پیش از او نیز پیامبرانی بودند و مادرش بسیار راستگو و درست کردار بود، آن دو (همچون سایر انسان ها) غذا می خوردند. (پس هیچ کدام خدا نیستند)، بنگر که چگونه آیات را برای مردم بیان می کنیم، پس بنگر که این مردم چگونه (از حق) روی گردان می شوند.

در این آیه، خداوند سه دلیل می آورد که عیسی علیه السلام خدا نیست:

۱. او از مادر متولد شد و پسر مریم است.

۲. پیامبرانی مثل او نیز بوده اند و او بی همتا نیست.

۳. او هم مانند دیگران نیاز به غذا داشت و قدرتش را از لقمه نانی به دست می آورد، پس از خود قدرت ندارد تا خدا باشد. آری، آنکه نیاز به غذا دارد، نمی تواند خالق باشد. اینها بیان روشن و عمومی و همه فهم قرآن است.

«صدیق» کسی است که بسیار راستگو باشد و راستگویی خود را با کردار درستش ثابت کند.

در آیه ی دیگر، صدیقه بودن حضرت مریم چنین بیان شده است که او کلمات الهی را تصدیق می کرد و از عابدان بود.

«صَدَّقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُتِبَ عَلَيْهَا مِنَ الْقَانِنِينَ» (۱)

پیام ها:

۱- داشتن برخی امتیازات و امور استثنایی، دلیل بر الوهیت نیست. حضرت آدم هم بدون پدر و مادر بود و کسی او را خدا نپنداشت. «قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ»

۲- مریم، از اولیای خداست. قرآن از او تجلیل می کند و او را «صدیقه» می شمارد.

«أُمَّهُ صِدِّيقَةٌ»

۳- مرگ، برای همه ی انبیا قطعی است. «قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ» بنابراین عیسی فناپذیر است و خدا نیست.

۴- اگر عناد به میان آید، روشن ترین برهان ها و دلایل هم کارساز نخواهد بود.

كَيْفَ نُبَيِّنُ ... أَنِّي يُؤَفِّكُونَ

۵- زن می تواند به بالاترین درجات معنوی برسد تا آنجا که خداوند ثنا گویش شود. «وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ»

ص: ۳۴۸

۶- آشنایی با تاریخ گذشته و ریشه یابی آن، برای آیندگان مفید است. ثُمَّ انظُرْ...

قُلْ أَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَاللَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٧٦﴾

ای پیامبر! به مردم بگو: آیا غیر از خدا، چیزی را که برای شما هیچ سود و زیانی ندارد می پرستید؟ در حالی که خداوند همان شنوای داناست.

نکته ها:

در این آیه، گروهی از مسیحیان به خاطر شرک و غلو درباره ی عیسی علیه السلام مورد توبیخ خدا قرار گرفته اند. قُلْ أَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ ...

پیام ها:

۱- در بطلان راه شرک، به عقل و وجدان خود مراجعه کنید. «أَتَعْبُدُونَ»

۲- محور و ریشه پرستش، جلب منفعت و یا دفع ضرر است و غیر خداوند نمی تواند ضرری را دفع و منفعتی را جلب کند. لَا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا ...

۳- تنها خداوند، شنوای درخواست ها و آگاه به سود و زیان انسان هاست، نه معبودهای دیگر. «وَاللَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ»

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُوا أَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَأَضَلُّوا كَثِيرًا وَضَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ ﴿٧٧﴾

ای پیامبر! بگو: ای اهل کتاب! در دین خود به ناحق غلو نکنید و از هوسهای گروهی که پیش از این گمراه شدند و بسیاری را گمراه کردند و (اکنون نیز) از راه حق منحرفند، پیروی نکنید.

شاید بتوان از این آیه استفاده کرد که خدا دانستن مسیح، نوعی غلو بر گرفته از افکار شرک آلود جمعیت های قبلی است. چنانکه در آیه ی ۳۰ سوره ی توبه می خوانیم: «وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ يُضَاهُونَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ» یهود گفتند: عزیر فرزند خداست و نصارا گفتند: مسیح فرزند خداست، این غلو و سخنان بی اساس، شبیه سخنان کفار پیشین است.

پیام ها:

۱- در همه ی ادیان، باید مرزهای فکری و عقیدتی حفظ شود و درباره ی شخصیت ها غلو ممنوع است. «يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا»

۲- غلو درباره ی رهبران الهی، غلو در دین است. (با توجه به آیات قبل که مسیح را خدا می دانستند) «لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ»

۳- اگر در دین خدا و نسبت به اولیای الهی غلو ممنوع است، درباره ی دیگران هم مبالغه روا نیست. «لَا تَغْلُوا ... غَيْرَ الْحَقِّ»

۴- تقلید کورکورانه ممنوع است. «وَلَا تَتَّبِعُوا أَهْوَاءَ قَوْمٍ»

۵- غلو، تنها درباره ی عیسی علیه السلام نبود؛ بعضی از یهود هم درباره ی «عزیر» غلو کرده، او را پسر خدا می دانستند. «ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ»

۶- علوم و هنرهای باستانی ارزش دارد، ولی افکار و عقاید کهن نیاکان که بر اساس هوس هاست و پایه ای ندارد، بی ارزش است و نباید پیروی نمود.

«وَلَا تَتَّبِعُوا ... ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ»

۷- گمراهی مراحل دارد: ابتدا انسان خود گمراه می شود، «ضَلُّوا» سپس دیگران را گمراه می کند، «أَضَلُّوا» و در نهایت برای همیشه از حق باز می مانند.

لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُدَ وَ عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَ كَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿٧٨﴾

کسانی از بنی اسرائیل که کافر شدند، به زبان داود و عیسی پسر مریم لعنت شدند. این (لعن و نفرین)، بدان سبب بود که آنان عصیان کرده و از فرمان خدا تجاوز می کردند.

نکته ها:

حضرت داود علیه السلام، بنی اسرائیل را به خاطر تخلف از حکم تعطیلی روزهای شنبه لعنت کرد.

و حضرت عیسی علیه السلام بدان جهت که بنی اسرائیل پس از خوردن مائده ی آسمانی که با دعای آن حضرت و برای اطمینان قلبی آنها نازل شده بود، باز کفر ورزیدند، آنان را لعنت کرد. (۱)

امام باقر علیه السلام فرمود: «نفرین حضرت داود، آنان را خوک و نفرین حضرت عیسی، آنان را میمون کرد». (۲)

پیام ها:

۱- گروهی از بنی اسرائیل، مورد لعن پیامبران خود قرار گرفتند. «لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا»

۲- عصیان و تجاوز، انسان را به کفر می کشاند. كَفَرُوا ... بِمَا عَصَوْا وَ كَانُوا يَعْتَدُونَ

۳- انبیاء، همیشه دعا نمی کنند، گاهی هم نفرین می کنند. لُعِنَ ... عَلَى لِسَانِ دَاوُدَ وَ ...

۴- گناه و تجاوز، لعنت پیامبران را به دنبال دارد. لُعِنَ ... بِمَا عَصَوْا وَ كَانُوا يَعْتَدُونَ

۵- تجاوز و قانون شکنی، شیوه ی بنی اسرائیل است. «كَانُوا يَعْتَدُونَ»

كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٧٩﴾

آنان یکدیگر را از کارهای زشتی که انجام می دادند باز نمی داشتند (و نهی از منکر نمی کردند). به راستی چه بد است آنچه انجام می دادند.

ص: ۳۵۱

۱- (۱). تفسیر نمونه.

۲- (۲). تفسیر نورالثقلین و کافی، ج ۸، ص ۲۰۰.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام می فرماید: «این دسته از بنی اسرائیل که خداوند از آنها در این آیه مذمت کرده است، کسانی بودند که در جلسات گناه وارد نمی شدند، لیکن در برخورد با گنهکاران با لبخند و انس برخورد می کردند». (۱)

در روایت دیگری از حضرت علی علیه السلام چنین آمده است: «چون بنی اسرائیل از ظالمان، منکر را می دیدند ولی به جهت منافعی که از آنان می بردند، نهی از منکر نمی کردند، (تا منافعیشان به خطر نیافتد و یا خطری متوجه آنان نشود)، خداوند از آنان به بدی یاد کرده است». (۲)

پیام ها:

۱- کسی که نسبت به فساد، بی تفاوت باشد، ملعون انبیاست. لُعِنَ ... لَا يَتَنَاهَوْنَ

۲- نهی از منکر، مخصوص دین اسلام نیست. «كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ»

۳- نهی از منکر، یک وظیفه ی همگانی و عمومی است. «لَا يَتَنَاهَوْنَ»

۴- در جامعه ی بنی اسرائیل و یهود، فساد رواج داشته است. «مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ»

۵- ترک امر به معروف، زمینه ساز کفر است. لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا ... كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ ...

تَرَى كَثِيرًا مِنْهُمْ يَتَوَلَّوْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَبِئْسَ مَا قَدَّمَتْ لَهُمْ أَنْفُسُهُمْ أَنْ سَخِطَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَفِي الْعَذَابِ لَهُمْ خَالِدُونَ «۸۰»

بسیاری از آنان (بنی اسرائیل) را می بینی که با کافران دوستی می ورزند، (و آنان را سرپرست خود می گیرند). چه اعمال بدی از پیش فرستادند (که در نتیجه)، خداوند بر آنان خشم نموده و همانان پیوسته و همیشه در عذاب خواهند بود.

نکته ها:

در این آیه، یکی دیگر از دلایل نفرین شدن بنی اسرائیل بیان شده است که آنان با کافران،

ص: ۳۵۲

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). وسائل، ج ۱۶، ص ۱۳۰.

طرح دوستی دائمی و آشکارا داشتند. (کلمه ی «تَرَى» نشانگر آشکار بودن و کلمه ی «يَتَوَلَّوْنَ» نشانگر دائمی بودن آن است)

امام باقر علیه السلام در توضیح این آیه فرمود: «این دسته کسانی بودند که: «يَتَوَلَّوْنَ الْمُلُوكَ الْجَبَّارِينَ وَ يَزِينُونَ لَهُمْ أَهْوَاءَهُمْ لِيَصِيبُوا مِنْ دُنْيَاهُمْ» جَبَّارَانَ را دوست داشتند و اعمال هوس آلود آنان را در نظرشان زیبا جلوه می دادند تا از دنیایشان بهره گیرند». (۱)

پیام ها:

۱- دوستی با کفار، عامل خشم و غضب الهی است. يَتَوَلَّوْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا ... سَخِطَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ

۲- اهل کتاب، سلطه و دوستی کافران را می پذیرفتند؛ ولی با مسلمانان کنار نمی آمدند. «يَتَوَلَّوْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا»

۳- خداوند، حتی برای اهل کتاب استقلال می خواهد و وابستگی و ولایت پذیری از مشرکان را مورد مذمت قرار می دهد. «تَرَى كَثِيرًا مِنْهُمْ يَتَوَلَّوْنَ»

۴- یکی از منکرات مهمی که در بنی اسرائیل از آن نهی نمی شد، رابطه ی ولایتی با کفار (و مشرکان مکه) بود. لَا يَتَّاهُونَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ ... تَرَى

۵- هر گناه، مقدمه ی انجام گناهان بزرگتر می شود. (در آیات قبل سه گناه عَصَوْا ... يَعْتَدُونَ ... لَا يَتَّاهُونَ مطرح شد و اینها مقدمه ی قبول سلطه ی کفار می شود. تَرَى ... يَتَوَلَّوْنَ

ص: ۳۵۳

وَلَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالنَّبِيِّ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مَا اتَّخَذُوا لَهُمْ أَوْلِيَاءَ وَلَكِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٨١﴾

و اگر به خداوند و پیامبر و آنچه بر او نازل شده ایمان می آوردند، هرگز آنان (کافران) را (سرپرست و) دوست خود نمی گرفتند، ولی بسیاری از آنان فاسقند.

نکته ها:

در معنای این آیه، چند احتمال داده اند، از جمله:

الف: اگر یهودیان مسلمان می شدند، کفار را ولی خود قرار نمی دادند. (۱)

ب: اگر یهود، به موسی علیه السلام و تورات ایمان داشتند، هرگز مشرکان را ولی خود نمی گرفتند. (۲)

ج: اگر کفار و مشرکان مسلمان می شدند، یهود آنان را دوست خود انتخاب نمی کرد. (۳)

ظاهر آیه با توجه به آیات قبل، احتمال اول را تقویت می کند.

پیام ها:

۱- ایمان آوردن اهل کتاب، چنان بعید است که به یک آرزو می ماند. [□] و لَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ ... (کلمه ی «لَوْ» در موردی به کاری می رود که کار نشدنی باشد، مانند پیرمردی که بگوید: اگر جوان می شدم!)

۲- کسی که به خدا و پیامبر ایمان قلبی داشته باشد، حاضر نیست ولایت غیر الهی را بپذیرد. [□] لَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ ... مَا اتَّخَذُوا لَهُمْ أَوْلِيَاءَ (راه رسیدن به استقلال واقعی و رهائی از سلطه ی کفار، ایمان است)

۳- فسق و بی ایمانی، سبب پذیرش سلطه کفار است. [□] لَوْ كَانُوا ... مَا اتَّخَذُوا لَهُمْ أَوْلِيَاءَ

۴- ایمان، با ولایت کفار سازگار نیست. سلطه پذیر سازشکار، بی دین و فاسق است. [□] لَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ ... وَلَكِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ فَاسِقُونَ [□]

۵- فسق، با ایمان در تعارض است. [□] لَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ ... وَلَكِنَّ ... فَاسِقُونَ [□]

ص: ۳۵۴

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). تفسیر روح المعانی.

۳- ۳). تفسیر نمونه.

لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى ذَلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قَسِيصِينَ وَرُهَبَانًا وَأَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٨٢﴾

قطعاً سرسخت ترین مردم را در دشمنی نسبت به اهل ایمان، یهودیان و مشرکان خواهی یافت، و نزدیک ترینشان را از نظر دوستی با مؤمنان، کسانی خواهی یافت که می گویند: ما نصرانی هستیم. این (دوستی) به آن جهت است که برخی از آنان کشیشان و راهبانند و آنان تکبر نمی ورزند.

نکته ها:

«قَسِيصِينَ»، به معنای کشیش است و به عالمان دینی که عهده دار ریاست مذهبی مسیحیان هستند، گفته می شود. و «رُهَبَانًا» به معنای ترسا به عابدان مسیحی گفته می شود.

شأن نزول این آیه تا آیه ی ۸۵، خوش رفتاری نجاشی، پادشاه حبشه و مسیحیان آن کشور را با مسلمانان مهاجری گفته اند که به ریاست جعفر بن ابی طالب علیهما السلام در سال پنجم بعثت از مکه به آن دیار هجرت کردند و در حمایت نجاشی، از تعرض مشرکان و فرستادگانشان به حبشه مصون ماندند. در همان حال که یهودیان مدینه با دیدن معجزات و اخلاق والای پیامبر، ایمان نمی آوردند و در توطئه ها علیه مسلمانان شرکت می کردند، پیمان می شکستند و فتنه بر می انگیزتند، روحانیون مسیحی در حبشه، با شنیدن آیات سوره ی مریم، گریستند و از مسلمانان جانبداری کردند. (۱)

امام صادق علیه السلام پس از تلاوت این آیه فرمود: «أولئك كانوا قوما بين عيسى و محمد و ينتظرون محمد صلى الله عليه و آله» این علمای مسیحی و راهبان گروهی بودند که در زمانی میان حضرت عیسی علیه السلام و حضرت محمد صلی الله علیه و آله زندگی می کردند و منتظر آمدن پیامبر اسلام بودند. (۲)

ص: ۳۵۵

(۱-۱). تفسیر مجمع البیان.

(۲-۲). تفاسیر نور الثقلین و عیاشی.

۱- دشمنی یهود با مسلمانان، تاریخی و ریشه دار است. لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً ... أَلْيَهُودَ

۲- با دشمنان اسلام و غیر مسلمانان، باید با هر یک برخوردی مناسب با رفتار خودشان شود. أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً ... أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً

۳- دوستان و دشمنان خود را همراه با تحلیل صحیح و عوامل روحی و اجتماعی آنان بشناسیم. أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً ... أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً ...

۴- زمینه های رشد در جامعه، سه چیز است: دانشمند بودن، خداترسی و نداشتن روحیه ی استکباری. «قَسِيسِينَ وَ رُهَبَانًا وَ أَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ»

۵- عالمان دینی و عابدان خداترس در اصلاح عقائد و اخلاق جامعه، نقش مؤثر دارند. «ذَلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قَسِيسِينَ وَ رُهَبَانًا وَ أَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ»

۶- اگر علم و عبادت و اخلاق به هم پیوند خورد، انسان حق گرا می شود و تعصب را کنار می گذارد. «ذَلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قَسِيسِينَ وَ رُهَبَانًا وَ أَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ»

۷- اسلام تعصب نابجا ندارد و از علمای سایر ادیان که خدا ترس و با انصاف باشند، منصفانه تمجید می کند. «ذَلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قَسِيسِينَ وَ رُهَبَانًا وَ أَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ»

۸- تبلیغ اسلام در بین مسیحیان مؤثرتر است. «أَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ»

(با آنکه مسیحیان، عقیده ی انحرافی «تثلیث» دارند، ولی به خاطر روحیه ی سالم تر، آمادگی بیشتری برای حق پذیری دارند.)

وَإِذَا سَمِعُوا مَا أُنزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَى أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ ﴿٨٣﴾

و(آن مسیحیان) هرگاه آیاتی را که بر پیامبر نازل شده می شنوند، می بینی که چشمانشان از این که حق را شناخته اند از اشک لبریز می شود و می گویند: پروردگارا! ما ایمان آوردیم، پس نام ما را در زمره ی گواهی دهندگان (به حق) بنویس.

نکته ها:

نمونه ی اشک شوق مسیحیان، یکی هنگامی بود که جعفر بن ابی طالب علیهما السلام آیات سوره ی «مریم» را در حبشه برای نجاشی خواند، یکی هم آنگاه که جمعی از مسیحیان همراه جعفر، به مدینه آمدند و آیات سوره ی «یس» را شنیدند. (۱)

پیام ها:

۱- نشان افراد دل آماده و متواضع آن است که به مجرد شنیدن حق، منقلب می شوند. (ولی ناهلان، با دیدن حق هم تکان نمی خورند). لَا يَسْتَكْبِرُونَ وَإِذَا سَمِعُوا ... تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ ... يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا

۲- اشک، اگر همراه معرفت باشد، نشانه ی کمال است. «تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا»

۳- روح و فطرت انسان، شیفته ی حقیقت است و چون به معشوق رسید، اشک شوق می ریزد. «تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ»

۴- ایمان و اقرار باید بر اساس شناخت باشد. مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا ...

۵- در دعا، از کلمه ی مقدّس «رَبَّنَا» استمداد کنیم. رَبَّنَا آمَنَّا ...

۶- شناخت و معرفت، اشک و اعتراف به نواقص خود، نشانه ی رشد و تربیت

ص: ۳۵۷

معنوی است. عَرَفُوا ... يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا

۷- دعا، در کنار اقرار و ایمان اثر دارد. «آمَنَّا فَأَكْتَبْنَا»

۸- ایمان موقت کارساز نیست، باید دائمی، تثبیت شده و با حسن عاقبت همراه گردد. «آمَنَّا فَأَكْتَبْنَا»

۹- صد ساله را یک شبه رفتن، ارزش است. شنیدن «سَمِعُوا»، شناختن «عَرَفُوا»، اقرار کردن «آمَنَّا»، ملحق شدن. «مَعَ الشَّاهِدِينَ»

وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا جَاءَنَا مِنَ الْحَقِّ وَنَطْمَعُ أَنْ يُدْخِلَنَا رَبَّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ «۸۴»

و(می گویند): چرا به خداوند و حقی که (از سوی او) برای ما آمده ایمان نیاوریم؟ در حالی که امید داریم پروردگاران ما را همراه صالحان وارد (بهشت) سازد.

فَاتَابَهُمُ اللَّهُ بِمَا قَالُوا جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَ ذَلِكَ جَزَاءُ الْمُحْسِنِينَ «۸۵»

پس خداوند به پاس این سخن (و گواهی شان) به ایشان باغهایی که از پای (درختانش) نهرها جاری است پاداش داد، همواره در آن ماندگارند و این است پاداش نیکوکاران.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ «۸۶»

و کسانی که کافر شدند و آیات ما را تکذیب کردند، آنان اهل دوزخند.

نکته ها:

کسانی که پس از فهمیدن حق، شجاعانه و صریح و با صداقت به آن اقرار کنند و از جوّ وهم کیشان نهراسند، از بهترین نیکوکارانند. چون هم به خود نیکی کرده و خویشان را از عذاب

دوزخ رهانده اند، هم با اقرارشان، راه را برای دیگران گشوده اند.

پیام ها:

۱- بعد از شناخت حق، «مِمَّا عَرَفُوا» هیچ عذری برای رد آن نیست. وَمَا لَنَا ...

۲- هم نشینی با صالحان، آرمانی مقدس است. «مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ»

۳- نشانه ی آرزوی صحیح، ایمان و اقدام عملی است. وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ ... وَ نَطْمَعُ

۴- ایمان به خداوند، از ایمان به وحی جدا نیست. «نُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ مَا جَاءَنَا مِنَ الْحَقِّ»

۵- پاداش ایمان، بهشت است. «أَنْ يُدْخِلَنَا رَبَّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ» (بنابر اینکه مفعول محذوف در «يُدْخِلَنَا» کلمه «الجنة» باشد)

۶- یکی از راه های کمال، بازگشت به وجدان خویش و سؤال از خود است. وَمَا لَنَا ... فَأَتَابَهُمُ اللَّهُ بِمَا قَالُوا در آیه دیگر می خوانیم: وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي ... (۱)

۷- اقرار زبانی به توحید، رسالت پیامبر و حقایق قرآن، امری ضروری است.

فَأَتَابَهُمُ اللَّهُ بِمَا قَالُوا ...

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْرَمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ (۸۷)

ای کسانی که ایمان آورده اید! چیزهای پاکیزه ای را که خدا برای شما حلال کرده است، بر خود حرام نکنید و از حد نگذرید که خدا تجاوزگران را دوست نمی دارد.

نکته ها:

روزی رسول خدا صلی الله علیه و آله از قیامت و صحنه های محشر سخن می گفت. مردم چنان منقلب شده، گریستند که بعضی تصمیم گرفتند دیگر غذای خوب نخورند و آسایش را بر خود حرام سازند، روزه بگیرند، همسران خود را ترک کنند، شبها کمتر بخوابند و بر این تصمیم، سوگند

ص: ۳۵۹

خوردند. پیامبر صلی الله علیه و آله که مطلع شد، مردم را در مسجد جمع کرد و فرمود: من غذا می خورم، شبها می خوابم و همسرانم را رها نمی کنم. دین ما آیین انزوا و رهبانیت نیست، رهبانیت امت من جهاد است، هر کس بر خلاف روش من برود مسلمان نیست. (۱)

برخی گفتند: نسبت به سوگندهایی که خوردیم چه کنیم؟ آیات بعدی نازل شد.

حرام دانستن حلال ها یا همراه با اعتقاد به حرمت است که بدعت و حرام می باشد و یا بدون عقیده به حرمت است که تنها خود بهره نمی گیرد که باز هم مورد نهی است.

مسلمان، تسلیم فرمان الهی است، نه حلال ها را از پیش خود حرام می سازد، نه نسبت به حرام ها چنین است.

پیام ها:

۱- اهل ایمان باید از چیزهای پاکیزه و طیبات استفاده کنند. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» به جای «يَا أَيُّهَا النَّاسُ»

۲- ایمان، با تغییر و دست بردن در احکام الهی سازگار نیست. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا ...»

۳- اسلام، آیین فطرت است و فطرت کشی ممنوع است. «لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتٍ» (کلمه ی «طیب» در جایی بکار می رود که مطابق طبع و فطرت انسان باشد)

۴- خوردنی ها، پوشیدنی ها و لذایذ حلال، برای انسان آفریده شده است. «لَكُمْ»

۵- ایمان، با افراط و تفریط سازگار نیست. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ... لَا تَعْتَدُوا ...»

۶- در مکتب اسلام، انزوا، رهبانیت، افراط و تفریط ممنوع است. «لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتٍ ... وَلَا تَعْتَدُوا»

۷- محروم کردن خود از طیبات، یک تعدی و تجاوز است. «لَا تَعْتَدُوا»

۸- در بهره گیری از حلال ها، اسراف و زیاده روی نکنیم. «لَا تَعْتَدُوا»

ص: ۳۶۰

۹- افراط و تفریط، سبب محروم شدن از محبت خداست. «إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ»

وَ كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ ﴿۸۸﴾

و از آنچه خداوند، روزی حلال و پاکیزه به شما بخشیده بخورید و از خدایی که به او ایمان دارید، پروا کنید.

نکته ها:

معمولاً فرمان «کُلُوا» در قرآن، همراه با دستور دیگری آمده است، مانند:

كُلُوا ... وَ اشْكُرُوا (۱) بخورید و شکر کنید.

كُلُوا ... وَ لَا تَطْغَوْا (۲) بخورید و طغیان نکنید.

كُلُوا ... وَ اعْمَلُوا (۳) بخورید و کار شایسته انجام دهید.

فَكُلُوا ... وَ أَطْعَمُوا (۴) بخورید و بخورانید.

كُلُوا ... وَ لَا تُسْرِفُوا (۵) بخورید و اسراف نکنید.

كُلُوا ... وَ لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ (۶) بخورید و دنباله رو شیطان مباشید.

در حدیث آمده است: «خداوند، رزق مردم را از حلال معین کرده است. هر کس که به حرام روی آورد، از سهم حلال او کم خواهد شد». (۷)

پیام ها:

۱- بهره گیری از امکانات مادی حلال با ایمان منافات ندارد. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ... وَ كُلُوا

۲- در مسائل تغذیه دقت کنیم. «حَلَالًا، طَيِّبًا، وَ اتَّقُوا» (هم شیوه ی کسب، حلال

ص: ۳۶۱

۱- ۱. بقره، ۱۷۲.

۲- ۲. طه، ۸۱.

۳- ۳. مؤمنون، ۵۱.

۴- ۴. حج، ۲۸.

۵- ۵. اعراف، ۳۱.

٦-٦. انعام، ١٤٢.

٧-٧. تفسير اطيّب البيان.

باشد و هم شیوه ی مصرف آن)

۳-رزق همه به دست اوست، پس عجله و حرص و حرام خواری نداشته باشیم.

«رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا»

۴-تقوا، لازمه ی ایمان است. «وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ»

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْفَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ وَ احْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ «۸۹»

خداوند، شمارا به خاطر سوگندهای لغو و بیهوده بازخواست نمی کند، لیکن برای شکستن سوگندهایی که (از روی اراده) بسته اید، مؤاخذه می کند، پس کفاره آن (شکستن سوگند) طعام دادن به ده بینواست، از نوع متوسط آنچه به خانواده ی خود می خورانید، یا پوشاندن ده فقیر است، یا آزاد کردن برده ای. پس کسی که (غذا و لباس برای ده فقیر نداشت و برده ای) نیافت، سه روز روزه بگیرد. این کفاره ی سوگندهای شماس است، هرگاه که سوگند خوردید، (و آن را شکستید) و سوگندهایتان را مراقبت کنید، این گونه خداوند آیات خود را برای شما بیان می کند، تا او را شکر کنید.

نکته ها:

سوگندهایی که بدون قصد و توجه یا بی هدف و از روی عادت یا در حال هیجان و غضب، یا بر پایه ی مطالب نادرست، یا برای انجام کارهای خلاف باشد، سوگندهای لغو است. اینها کفاره ندارد؛ ولی سوگندی که از روی قصد و برای کار مفید باشد، الزام آور است و باید طبق آن عمل کرد، وگرنه کفاره دارد.

امام صادق علیه السلام در تفسیر واژه ی «لغو» در سوگند فرمود: گفتن «لا و الله» و «بلی و الله» بدون آنکه قصد جدی داشته باشد، سوگند لغو است. (۱)

کلمه ی «أَوْسَيْطٌ» را برخی به بهترین نوع غذا تفسیر کرده اند. نظیر آیه ی سوره ی قلم که «قَالَ أَوْسَيْطُهُمْ» یعنی بهترین و برتریشان چنین گفت.

لباس پوشاندن به محرومان که در کفاره ی قسم است، شامل هر نوع پوشش زمستانی، تابستانی، زنانه و مردانه می شود.

یک آئین جهانی و همیشگی باید مقررات و مجازاتش قابل توسعه باشد، مثل آزاد کردن برده، یا اطعام دادن فقیر، یا پوشاندن بینوا که در هر زمان برای هر فردی و در هر جا قابل عمل است.

امام صادق علیه السلام فرمود: «بعضی بیش از ده سیر غذا می خورند و بعضی کمتر از ده سیر بنابراین حد وسط برای مقدار یک غذا را ده سیر (یک مُد) حساب کنید». (۲)

امام کاظم علیه السلام در توضیح آیه ی فوق فرمود: «کسی که بیش از قوت عیال خود ندارد مصداق جمله «لَمْ يَجِدْ» است. (۳)

پیام ها:

۱- برداشتن جریمه از سوگندهای بی هدف، یک تفضّل و لطف الهی است.

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ... (ما نیز برای جسارت هایی که مردم در حال عصبانیت به ما می کنند، حساب باز نکنیم)

۲- اسلام، دین آسان است و برای سوگندهای غیر جدی، کفاره قرار نداده است.

لَا يُؤَاخِذُكُمُ... (ملاک در گفته ها و کردارها قصد و نیت است)

۳- در اسلام، جریمه ی مالی هم وجود دارد. إِطْعَامٌ... أَوْ كِسْوَتُهُمْ...

ص: ۳۶۳

۱- ۱). کافی، ج ۷، ص ۴۴۳ و تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). کافی، ج ۷، ص ۴۵۳ و تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳). کافی، ج ۷، ص ۴۵۲ و تفسیر نورالثقلین.

۴-قوانین اسلام در مسیر فقرزدایی است و احکام فردی اسلام با مصالح جامعه هماهنگ است. (اطعام یا پوشاندن یا برده آزاد کردن) فکفّارته اطعام عشره مسکین...

۵-میانہ روی و عدالت، در همه جا حتّی در نوع جریمه، یک ارزش است. مِنْ أَوْسَطٍ... (بنابر اینکه مراد از «أَوْسَطٍ» متوسط باشد نه بهترین)

۶-جریمه باید با وضع مالی افراد متناسب باشد. «مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ»

۷-انجام تکلیف منوط به توان و قدرت است. فَمَنْ لَمْ يَجِدْ ...

۸-در جریمه و کفّاره، باید حد وسط زندگی روزمره و معمولی افراد را به حساب آورد، نه روزهای استثنایی. «مِنْ أَوْسَطٍ» (بنابر اینکه مراد از «أَوْسَطٍ» متوسط باشد)

۹-در پرداخت کفّاره، روحیه و شخصیت فقرا را نشکنیم و آنان را مانند خانواده ی خود حساب کنیم. «تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ»

۱۰-جرات سوگند شکنی خود را با سختی روزه یا پرداخت جریمه، جبران کنید.

پرداخت جریمه و کفّاره در اسلام، یک برنامه خودسازی است. (فکفّارته ...)

۱۱-اسلام از هر فرصتی برای آزادی بردگان استفاده کرده است. «تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ» (حتّی برای جبران و کفّاره ی برخی اعمال، دستور به آزادی برده داده است).

۱۲-برای نام مقدّس خداوند، حریم قائل شویم. یا سوگند نخوریم، یا حتماً عمل کنیم یا با پرداخت کفّاره جبران کنیم. «وَ احْفَظُوا اِيْمَانَكُمْ»

۱۳-بعضی خیال نکنند که حقّ دارند هر لحظه قسم بخورند و جریمه پردازند.

«وَ احْفَظُوا اِيْمَانَكُمْ» (ما در برابر سوگندهایمان مسئولیم)

۱۴-کسی که توان مالی ندارد، باید از توانایی جسمی خود مایه بگذارد. «فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ اَيَّامٍ»

۱۵-باز بودن راه جبران کوتاهی ها، نعمتی الهی و شایسته سپاسگزاری است.

ذَلِكَ كَفَّارَةٌ لِّإِيمَانِكُمْ ... يُبَيِّنُ اللَّهُ ... لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

۱۶- عمل کردن به احکام، بهترین شکر است. «لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ» (از این که به جای «ببین الله لكم آیاته لعلکم تعملون» فرمود: «لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»، استفاده می شود که عمل کردن بهترین شکر است.)

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٩٠﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! همانا شراب و قمار و بت ها و تیرهای قرعه، پلید و از کارهای شیطان است، پس از آنها بپرهیزید، تا رستگار شوید.

نکته ها:

عرب، به شعر و شراب، علاقه ی شدید داشت، به همین جهت تحریم شراب به صورت تدریجی انجام گرفت. در ابتدا آیه آمد که از خرما و انگور می توان هم رزق خوب تهیه کرد، هم شرابی مست کننده، (۱) در آیه ای دیگر به منافع قمار و شراب و بیشتر بودن گنااهش از منافعش اشاره کرده است. (۲) بعد از مدتی آیه آمد که در حال مستی نماز نخوانید. (۳) سپس آیه ی فوق نازل شد و آن را پلید و عمل شیطانی دانست و دستور اجتناب از آن را صادر کرد.

«خمر»، به معنای پوشاندن با کلمه ی «خِمار» از یک ریشه است. به مقنعه ی زنان خِمار می گویند، چون موی سر را می پوشاند. شراب را هم خمر می گویند، چون عقل را می پوشاند.

«میسر» از «یسر»، به معنای آسانی است. چون در قمار، افراد بدون زحمت، پول به دست می آورند، به آن میسر گویند.

کلمه «أنصاب» جمع «نصب»، به معنای سنگ هایی است که اطراف کعبه نصب و روی آن قربانی می کردند و به آنها تبرک می جستند. (۴) و یا مراد خود قربانی است که روی سنگ ها

ص: ۳۶۵

۱- ۱. نحل، ۶۷.

۲- ۲. بقره، ۲۱۹.

۳- ۳. نساء، ۴۳.

۴- ۴. تفسیر المیزان.

ذبح می کردند. در حدیث می خوانیم که رسول خدا صلی الله علیه و آله در معنای انصاب فرمود: چیزی است که مشرکان برای بت ها قربانی می کردند. «ما ذبحوه لآلهتهم» (۱)

«ازلام»، نوعی قرعه کشی و قمار با چوب است که در جاهلیت رواج داشته.

امام باقر علیه السلام درباره ی خمر فرمود: کلّ مسکر... اذا أخرج فهو حرام (۲) هر چیزی که انسان را مست کند، حرام است.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «قمار با هر وسیله ای که باشد، حتی گردو، حرام است». (۳)

در حدیث آمده است: «شارب الخمر كعابد الوثن» (۴) شرابخوار، مثل بت پرست است.

در شراب، هر نوع همکاری در تولید، توزیع و مصرف آن حرام است. امام باقر علیه السلام از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل می کند که آن حضرت ده گروه را که به نحوی در شرابخواری مؤثرند، لعنت کرد: «غارسها و حارسها و عاصرها و شاربها و ساقیها و حاملها و المحمول اليه و بايعها و مشتريها و آكل ثمنها» (۵) آنکه نهال انگور را می کارد، آنکه به ثمر می رساند، سازنده، نوشنده، ساقی، حمل کننده، دریافت کننده، فروشنده و خریدار و هر کس که به نحوی از درآمد آن بهره مند می شود، ملعون است.

پیام ها:

۱- ایمان، با شراب خواری و قماربازی سازگاری ندارد. \square يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ ... فَاجْتَنِبُوهُ ...

۲- شراب و قمار، در ردیف بت پرستی است. «الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ» (بنابر این که مراد از انصاب، بت ها باشد)

ص: ۳۶۶

۱- ۱. کافی، ج ۵، ص ۱۲۳.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳. کافی، ج ۵، ص ۱۲۳.

۴- ۴. بحار، ج ۲۷، ص ۲۳۴.

۵- ۵. تفسیر نورالثقلین.

۳-اسلام از پلیدی ها نهی می کند. رَجَسٌ ... فَاجْتَنِبُوهُ

۴-خوردن لقمه ی حلال و پرهیز از حرام خواری، در سعادت و رستگاری انسان مؤثر است. «فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»

إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعِدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنِ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ ﴿٩١﴾

همانا شیطان می خواهد به وسیله شراب و قمار، میان شما دشمنی و کینه بیفکند و شما را از یاد خدا و نماز باز دارد. پس (با این همه مفساد) آیا دست برمی دارید؟

نکته ها:

با آن که طبق آماری که ارائه می شود، بسیاری از قتل ها، جرائم، تصادفات، طلاق ها، امراض روانی، کلیوی و... ناشی از شراب است، اما قرآن در این آیه در بیان فلسفه ی تحریم، روی دو نکته تأکید دارد: یکی ضرر اجتماعی یعنی کینه و عداوت و دیگری ضرر معنوی یعنی غفلت از نماز و یاد خدا.

این آیه برجسته ترین اثر شراب و قمار را بازداشتن از یاد خدا و نماز دانسته است، اکنون جای این سؤال است که اگر کارهای عادی مثل: تجارت، ورزش، تحصیل و مطالعه و امثال آن نیز ما را سرگرم کرده و از یاد خدا و نماز بازدارد، آیا مانند شراب و قمار است؟ آری، هرچه ما را از خدا غافل کند، مانند شراب و قمار، ناپسند است، گرچه اسلام به خاطر لطف و آسان گرفتن، آن را حرام نکرده باشد.

پیام ها:

۱- هر کس که عامل کینه و عداوت در میان مردم شود، مانند شیطان است. إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ ...

۲- تحریکات شیطان دائمی است. «إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ»

۳- جامعه ای که در آن عداوت باشد، شیطانی است. إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعِدَاوَةَ ...

۴- از الفت و وحدت پاسداری کنیم و با هر آن چه آنها را از بین می برد، مبارزه کنیم. «إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعِدَاوَةَ»

۵- الفت و مهربانی بین اهل ایمان، مورد عنایت خاص خداوند است. «إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ»

۶- قمار و شراب، ابزار کار شیطان برای ایجاد کینه و دشمنی است. «إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ ... فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ»

۷- نماز برترین سمبل یاد خداست. (با این که نماز ذکر خداست، نام آن جداگانه آمده است) «عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَ عَنِ الصَّلَاةِ»

۸- بیان فلسفه ی احکام، یکی از عوامل تأثیر کلام در دیگران است. «الْعَدَاوَةَ وَالْبُغْضَاءَ ... فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ»

۹- با تمام عواملی که باعث ایجاد کینه و دشمنی می شود، باید مبارزه کرد. «يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبُغْضَاءَ ... فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ»

۱۰- در صدر اسلام برخی از مسلمانان، علی رغم تحریم شراب و قمار، باز بدان مشغول بودند، مورد توبیخ خداوند قرار گرفتند. «فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ»

وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ اخْذَرُوا فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَأَعْلَمُوا أَنَّكُمْ عَلَىٰ رَسُولِنَا الْبُلَاغُ الْمُبِينُ «۹۲»

و خدا را اطاعت کنید و پیامبر را فرمانبردار باشید و (از نافرمانی) بپرهیزید. پس اگر روی گردان شدید (و اطاعت نکردید) بدانید که وظیفه ی رسول ما تنها ابلاغ آشکار است.

پیام ها:

۱- فرمان های حکومتی رسول خدا صلی الله علیه و آله همانند فرمان های الهی، اطاعتش واجب است. «أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ» (تکرار کلمه ی «أَطِيعُوا»، نشانه ی دو نوع دستور می باشد؛ دستورات ثابت الهی و دستورات حکومتی پیامبر صلی الله علیه و آله)

۲- از خطر سرپیچی فرمان خدا و رسول بترسیم. «وَ اخْذَرُوا»

۳- انسان در انتخاب راه، آزاد است. «فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ»

۴- با تخلف و روی گردانی، به کسی جز خود لطمه نمی‌زنیم. «فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ ... أَلَمَّْا عَلَيَّ رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ»

۵- شرط ابلاغ احکام الهی پذیرش مردم نیست، ما باید اتمام حجت کنیم. «فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ ... عَلَيَّ رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ»

۶- وظیفه‌ی پیامبر، تنها ابلاغ رسالت است، نه اجبار و تحمیل. «أَلَمَّْا عَلَيَّ رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ»

لَيْسَ عَلَيَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحَ فِيمَا طَعَمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَآمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَ
أَحْسَنُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (۹۳)

بر کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده‌اند، در آنچه (قبل از تحریم شراب) خورده‌اند باکی نیست، هر گاه که
اهل پروا و ایمان و کارهای شایسته باشند. سپس (از محرمات) پرهیز نمایند (و به تحریم آن) ایمان آورند و آنگاه (نیز از
حرام) پرهیزند و کار نیک کنند و خداوند نیکوکاران را دوست دارد.

نکته‌ها:

پس از نزول آیه‌ی تحریم شراب، بعضی از مسلمانان نسبت به کیفر شرابخواری کسانی که پیش از آن از دنیا رفته بودند
پرسیدند، آیه‌ی فوق نازل شد.

در این آیه، دوبار ایمان و عمل صالح، دو بار تقوا و ایمان و یک بار تقوا و احسان مطرح شده است. به گفته‌ی بعضی
مفسران، چون موارد و مراحل و درجات ایمان و تقوا و عمل صالح متفاوت است، تکرار شده است. (۱) بعضی می
گویند: تکرار، برای استمرار ایمان و تقوا

ص: ۳۶۹

می باشد. (۱) و بعضی تکرار را برای تأکید دانسته اند، نظیر «كَلَّا سَيَعْلَمُونَ. ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ» (۲)

تقوا، در امور مختلف زندگی انسان نقش دارد:

در مصرف و رفتار. «طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا»

در مکتب و اعتقاد. «ثُمَّ اتَّقَوْا وَ آمَنُوا»

در خدمت و اخلاق. «ثُمَّ اتَّقَوْا وَ أَحْسَنُوا»

پیام ها:

۱- خلاف های پیشین مؤمنان به شرط عدم تکرار و رعایت تقوا در آینده، قابل عفو و بخشش است. لَيْسَ ... جُنَاحٌ ... إِذَا مَا اتَّقَوْا

۲- اگر بعد از شنیدن حکم الهی باز هم گناه کنند خداوند بر گناهان قبلی هم مؤاخذه می کند. لَيْسَ ... جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا

۳- احسان و نیکوکاری، بالاترین مرحله ی کمال و سبب محبوبیت نزد خداوند است. کلمه ی «أَحْسَنُوا» بعد از آمَنُوا وَ عَمِلُوا ... ثُمَّ اتَّقَوْا ... و به دنبال آن محبوبیت نزد خداوند مطرح شده است. «وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيُبْلِوَكُمُ اللَّهُ بِشَيْءٍ مِّنَ الصَّيْدِ تَنَالَهُ أَيْدِيكُمْ وَ مَا حُكْمَ لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَن يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ فَمَنِ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ «۹۴»

ای کسانی که ایمان آورده اید! خداوند شمارا با چیزی از شکار که دستها و نیزه هایتان به آن می رسد می آزمايد تا خداوند معلوم گرداند چه کسی در باطن از او بیم دارد (و تسلیم فرمان اوست و از شکار می گذرد) پس بعد از این هر که تجاوز کند، او را عذابی دردناک است.

ص: ۳۷۰

۱-۱). تفسیر قرطبی.

۲-۲). نبأ، ۴-۵.

در ایام حج و حالت احرام، حاجی حق شکار ندارد. همان ایام گاهی شکار تا نزدیکی انسان می آید و می توان به راحتی به آن دست یافت، ولی آزمایش الهی به این است که دست به شکار نزنیم. در حدیث می خوانیم: در عمره ی حُدییه حیوانات شکاری فراوانی برای مسلمانان ظاهر شدند که مسلمانان می توانستند به راحتی آنان را صید کنند. (۱)

در قرآن، مسأله ی شکم و غذا، به عنوان یکی از اسباب آزمایش الهی مطرح شده است، به نمونه های زیر توجه کنید:

الف: آدم و حوا در مسأله ی غذا شکست خوردند. «لَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ» (۲)

ب: بنی اسرائیل در تحریم صید ماهی در روزهای شنبه ها، شکست خوردند. «وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الذِّينَ اَعْتَدُوا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ» (۳)

ج: یکی از فرماندهان بنی اسرائیل هنگام عبور سربازانش از یک منطقه و رسیدن به نهر، فرمان داد که از آب آن ننوشند، ولی یارانش جز اندکی، خوردند. «فَشْرَبُوا مِنْهُ اِلَّا قَلِيْلًا» (۴)

د: روزه گرفتن، یک آزمایش بزرگ است.

ه: نزدیک شدن شکار به حجاج در حالت احرام که حق صید ندارند، خود یک آزمایش است. «تَنَالُهُ اَيُّدِيكُمْ»

سؤال: انسان که چیزی را آزمایش می کند، برای اطلاع و علم است، اما خداوند که همه چیز را می داند چرا آزمایش می کند؟

پاسخ: حضرت علی علیه السلام در نهج البلاغه می فرماید: آزمایشات الهی برای آن است تا انسان در برابر حوادث تلخ و شیرین عکس العمل نشان دهد و در برابر آن، استحقاق کیفر یا پاداش داشته باشد. (۵) آری، خداوند بر اساس عمل، کیفر و پاداش می دهد نه بر اساس علم خود، همان گونه که ما نیز به خاطر علم به هنر و کارآیی فردی به او پاداش نمی دهیم، بلکه باید برای ما کاری از خود نشان دهد تا مزد بگیرد.

ص: ۳۷۱

۱-۱. تفسیر نورالثقلین و کافی، ج ۴، ص ۳۹۶.

۲-۲. بقره، ۳۵.

۳-۳. بقره، ۶۵.

۴-۴. بقره، ۲۴۹.

۵-۵. نهج البلاغه، خطبه ۱۹۲.

سؤال: آیا مهمان و زائر خانه خدا، به خاطر شکار حیوانی باید به عذاب دردناک گرفتار شود؟

پاسخ: خود شکار کردن، عذاب دردناک ندارد، بلکه عذاب به خاطر شکستن قداست حرم و احرام و قانون شکنی اوست. «فَمَنْ اَعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ اَلِيمٌ»

پیام ها:

۱- آزمایش مؤمنان، یک سنت قطعی پروردگار است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيُبْلِغَنَّكُمْ» (حرف «لام» و فعل مضارع و نون تأکید، نشانه ی قطعی بودن است)

۲- خدا ترسی آنجا آشکار می شود که زمینه ی گناه فراهم باشد و انسان خطا نکند.

«تَنَالَهُ اَيْدِيكُمْ»

۳- نعمت های در دسترس، وسیله ی آزمایشند. لِيُبْلِغَنَّكُمْ اللهُ بِشَيْءٍ... تَنَالَهُ اَيْدِيكُمْ

۴- هر چیزی که دست ما به آن می رسد، رزق و حلال نیست. «تَنَالَهُ اَيْدِيكُمْ»

۵- ملاک تقوا، خوف باطنی است، نه تنها حیای ظاهری. «يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ»

۶- تکلیف و مسئولیت، بعد از ابلاغ است. «بَعْدَ ذَلِكَ»

۷- حاجی که فرسنگ ها در بیابان ها به عشق حق می رود، گاهی یک شکار کوچک او را از پا در می آورد و به نافرمانی می کشد که نتیجه ی آن عذاب الهی است.

«فَمَنْ اَعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ اَلِيمٌ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِّثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعْمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدِيًّا بِأَلْفِ الْكَعْبَةِ أَوْ كَفَّارَةً طَعَامٍ مَسَاكِينَ أَوْ عَدْلٌ ذَلِكَ صِيًّا مَّا لِيَذُوقَ وَبَالَ أَمْرِهِ عَفَا اللهُ عَمَّا سَلَفَ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللهُ مِنْهُ وَاللهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ (۹۵)

ای کسانی که ایمان آورده اید! در حال احرام، شکار را نکشید، و هر کس از شما به عمد، شکاری را بکشد، کیفر و کفاره اش کشتن نظیر آن حیوان از چهارپایان است که (به این نظیر بودن) دو شاهد عادل از میان خودتان حکم کنند. (این حیوان قربانی) هدیه ای است که به کعبه برسد (و آنجا ذبح شود) یا (به جای قربانی) برای جبران آن (به شصت) فقیر طعام بدهد یا برابر آن روزه بگیرد. (این کفاره های سه گانه) برای آن است که جزای کار خود را بچشد. خداوند از گذشته ی شما (که قانون کفاره نیامده بود) گذشت و هر کس این کار را تکرار کند، خداوند از او انتقام می گیرد، و خداوند، شکست ناپذیر و انتقام گیرنده است.

نکته ها:

کلمه ی «حُرْمٌ» به معنای کسی است که برای حج یا عمره، مُحرَم شده است.

کلمه ی «نعم» که جمع آن «انعام» است، به شتر، گاو و گوسفند گفته می شود.

کلمه ی «مسکین» از «سکن»، به کسی گفته می شود که به خاطر تهی دستی و فقر، از مسکن خود خارج نمی شود و به اصطلاح فقر او را از پا در آورده و خانه نشین کرده است.

امام صادق علیه السلام فرمود: «کفاره ی شتر مرغ، شتر و کفاره ی الاغ وحشی، گاو و کفاره ی آهو، گوسفند و کفاره ی گاو وحشی، گاو اهلی است». (۱)

پیام ها:

۱- امتیّت در حال احرام، حتّی برای حیوانات نیز باید حفظ شود. «لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَ أَنْتُمْ حُرْمٌ»

۲- فلسفه ی حلال و حرام بودن، همیشه ذاتی و مربوط به خود موارد نیست، بلکه

ص: ۳۷۳

۱- ۱). تهذیب ج ۵، ص ۳۴۱. نورالثقلین، ج ۱، ص ۶۷۳. برای توضیح بیشتر در مورد کفاره ی شکار و احکام و خصوصیات آن، به کتب فقهی و توضیح المسائل مراجعه شود.

گاهی به اقتضای شرایط زمانی و مکانی است، پس زمان و مکان، تاریخ و جغرافیا، در حکم الهی تأثیر دارد. «وَ أَنْتُمْ حُرْمٌ»

۳-اسلام برای حالات خاص، دستورات ویژه ای دارد. «وَ أَنْتُمْ حُرْمٌ»

۴-قوانین اسلام برای همه است. «وَ مَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ»

۵-خطرناکتر از خود تخلف (عمل خلاف)، انگیزه و هدف و سوء قصد آگاهانه است. «مَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا»

۶-کیفر، باید عادلانه باشد. «مِثْلُ مَا قُتِلَ»

۷-اسلام به هر مناسبتی به مسئله ی گرسنگان و فقرزدایی توجه دارد. «طَعَامٌ مِسْكِينٍ»

۸-حیواناتی که در مکه ذبح می شوند، هدیه هستند. «هَدِيًّا بَالِغِ الْكَعْبَةِ»

۹-دست مجرم را در انتخاب نوع جریمه (قربانی، اطعام، روزه) باز بگذاریم و شرایط مالی و توان جسمی او را نادیده نگیریم.
فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قُتِلَ ... أَوْ عَدْلٌ ذَلِكَ صِيَامًا

۱۰-کیفر قانون شکنی به قدری سنگین است که اطعام شصت فقیر یا گرفتن شصت روزه تنها گوشه ای از آن است، نه تمام آن. «لِيُذَوَّقَ»

۱۱-اجرای قوانین، پس از ابلاغ رسمی آنهاست. «عَفَا اللَّهُ عَمَّا سَلَفَ» قانون موارد قبلی را شامل نمی شود.

۱۲-در تکرار شکار، علاوه بر جریمه، انتقام و قهر الهی نیز وجود دارد. «وَ مَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللَّهُ»

۱۳-اصرار بر گناه و تکرار آن، بسیار خطرناک و عقوبت سختی در پی دارد. «وَ مَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللَّهُ مِنْهُ وَ اللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ»

۱۴-تهدیدات الهی را جدی بگیریم. فَيَنْتَقِمُ اللَّهُ ... عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ

أَجَلٌ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعاً لَكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِ وَحُرْمٌ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرْمًا وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٩٦﴾

(البته) شکار دریا و خوراک آن برای شما حلال شد و توشه ای برای شما و کاروانیان است، ولی تا وقتی مُحرم هستید، صید صحرائی بر شما حرام است. و از خداوندی که به سوی او محشور می شوید، پروا کنید.

نکته ها:

تفسیر مجمع البیان و برخی تفاسیر دیگر و کتب فقهی، از این آیه استفاده کرده اند که در حال احرام، صید حیوانات دریایی و مصرف آن حلال است، اما حیوانات صحرائی، شکار و مصرفشان حرام است.

البته مراد از حیوان دریایی، آبزیان و حیواناتی است که در آب زندگی می کنند، گرچه در رودخانه باشد.

امام صادق علیه السلام درباره ی «وَ طَعَامُهُ مَتَاعاً لَكُمْ وَ لِلسَّيَّارَةِ» فرمودند: «مقصود ماهی نمک زده ای است که می خورند». (۱) (که برای مدت طولانی و در سفرها به وسیله ی نمک زدن مانع فاسد شدن آن می شدند).

پیام ها:

۱- برای افراد محرم، همه ی راه ها بسته نیست. (خداوند در کنار منع شکار صحرائی، شکار دریایی را جایز دانسته است). أَجَلٌ ... حُرْمٌ

۲- شکار آنگاه حلال است که برای تغذیه باشد، نه تفریح و لغو. «مَتَاعاً لَكُمْ»

۳- فرآورده های دریایی و منافع آن، تنها مخصوص ساحل نشینان نیست. «مَتَاعاً لَكُمْ وَ لِلسَّيَّارَةِ»

۴- ساحل نشینان، در بهره گیری از دریا اولویت دارند. «لَكُمْ وَ لِلسَّيَّارَةِ» (کلمه ی

ص: ۳۷۵

«لَكُمْ» قبل از کلمه ی «لِلسِّيَّارَةِ» آمده است)

۵- صید حیوانات صحرائی یا خوردن آن در حال احرام، بی تقوایی است. «حُرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرْمًا وَ اتَّقُوا اللَّهَ»

۶- به متخلفان باید هشدار داد. «وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ»

۷- ایمان به قیامت و محاسبه ی اعمال، عامل بازدارنده ی از گناه است. «وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ»

جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ فِيمَا لِلنَّاسِ وَ الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَ الْهُدَى وَ الْقَلَادِيدَ ذَلِكَ لَتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ وَ أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۹۷)

خداوند، کعبه ی بیت الحرام را وسیله ی سامان بخشی و قوام مردم قرار داده و نیز ماه حرام و قربانی های بی نشان و نشان دار را (وسیله ی برپایی مردم قرار داده است) این برای آن است که بدانید خداوند آنچه (از اسرار) در آسمان ها و زمین است می داند و خداوند به هر چیز آگاه است.

نکته ها:

«قیام»، وسیله ی پایدار بودن است، مانند ستون ساختمان و عمود خیمه. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: خانه ی خدا را بیت الحرام می نامند، به خاطر آن که ورود کفار به آنجا حرام است. (۲)

«هدی»، قربانی بی نشان است و «قلائد»، قربانی های نشاندار.

مرکزیت، امتیت، قداست، عبادت، قدمت، وحدت، سیاست و برائت، معرفت، سادگی، صفا، خلوص، دوری از جدال، شهوت و فسوق در حج است.

ماههای حرام عبارتند از: رجب، ذیقعد، ذیحجه و محرم که جنگ در آنها ممنوع است.

ص: ۳۷۶

۱- ۱). مفردات راغب.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

اجتماع میلیونی مسلمانان در مکه، بدون تشریفات و امتیازات و بدون جدال لفظی و نزاع عملی در مکانی مقدّس، از امتیازات اسلام است و اگر منافع گوناگونی که در پرتو مراسم حج حاصل می شود از قبیل: حلالیت طلبیدن هنگام رفتن، دید و بازدید، رونق تجاری، پرداخت خمس و زکات، آشنایی با معارف و اُمّت ها، قرار گرفتن در قدیمی ترین مرکز توحید، هم ناله شدن با انبیا و پا جای پای آنها قرار دادن، توبه کردن در صحرای عرفات و مشعر، به یاد قیامت افتادن، مانور سیاسی و برائت از کفار و سایر برکات را در نظر بگیریم، می فهمیم که این برنامه های حج برخاسته از علم بی نهایت خدایی است که بر همه چیز هستی آگاه است و هرگز علم محدود نمی تواند دستوری به این جامعیت و جذّابیت صادر کند.

پیام ها:

۱- حج، مایه ی ثبات و قوام است. ﴿فِيَا مَا لِلنَّاسِ﴾

۲- سامان بخشی امور، نیاز به تجمّع، وحدت، عبادت، احترام و حرمت، «بیت الحرام» و آرامش و امتیت «الشّهْر الحرام»، و کارهای پنهان و بی نشان و با نشان «الْهُدَى وَ الْقَائِدَ» و تأمین غذای مورد نیاز دارد. ﴿فِيَا مَا لِلنَّاسِ﴾

۳- کسی حقّ قانونگذاری دارد که از تمام هستی آگاه باشد. «يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ»

۴- مسجد و مسلخ، وسیله ی قوام دین و دنیای مردم است. الْكَعْبَةَ ... الْهُدَى وَ الْقَائِدَ امام صادق علیه السلام فرمود: «جَعَلَهَا اللَّهُ لِدِينِهِمْ وَ مَعِشَتِهِمْ» (۱)

۵- حجّی که سبب قوام جامعه نباشد حج واقعی نیست. الْكَعْبَةَ ... فِيَا مَا لِلنَّاسِ

۶- اگر جامعه ی ثبات داشته باشد، زمینه ی خداشناسی در آن رشد می کند. ﴿فِيَا مَا ... لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ ...﴾

ص: ۳۷۷

اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ وَ أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۹۸)

بدانید که خداوند، سخت کیفر است، و همانا خداوند آمرزنده مهربان است.

مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ (۹۹)

بر پیامبر، جز ابلاغ (احکام الهی) نیست و خداوند، آنچه را آشکار یا کتمان می کنید می داند.

نکته ها:

اگر این آیه را در ادامه ی آیه ی قبل بدانیم، می توان گفت که شکستن احترام کعبه و ماه های حرام و مخالفت با قربانی و احکام حج و بی هدف پنداشتن مناسک حج، عقابی شدید به دنبال دارد، چنانکه احترام به کعبه و ماه های حرام و قربانی کردن و مناسک حج، مغفرت و رحمت الهی را به دنبال دارد. (البته می توان آیه را به طور مستقل و بدون نظر به آیه ی قبل معنا کرد که همان ترجمه می شود).

پیام ها:

۱- تشویق و تهدید باید در کنار هم باشد. «شَدِيدُ الْعِقَابِ، غَفُورٌ رَحِيمٌ» (انسان باید میان بیم و امید باشد و به خاطر خلاف یا شکستن حرمت کعبه به کلی مأیوس نشود و به خاطر رفتار و کردار خوب نیز مغرور نشود)

۲- وظیفه ی پیامبر، تنها ابلاغ دین است، نه اجبار و تحمیل کردن آن. «مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ»

۳- استقبال مردم به دین یا اعراض از آن، ضرری به پیامبر نمی زند. «مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ» چنانکه در آیه ی ۲۰ سوره ی آل عمران می خوانیم: «وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ»

۴- چون علم الهی فراگیر است، پس کتمان یا آشکار سازی، نزد او یکسان است.

يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ ...

قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ أَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٠٠﴾

(به مردم) بگو: پلید و پاک، یکسان نیست، گرچه عدد ناپاکان تو را به تعجب وادارد. پس ای صاحبان خرد! از خدا پروا کنید، باشد که شما رستگار شوید.

نکته ها:

طیب و خبیث، شامل هر نوع پاکی و پلیدی در انسان ها، اموال، درآمدها، غذاها و اشیای گوناگون می شود.

پیام ها:

۱- ملاک در ارزش ها، حق و باطل است، نه کثرت و قلت. «وَلَوْ أَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ»

۲- «اکثریت» و فراوانی، فریب دهنده است، مواظب باشیم. «أَعْجَبَكَ» (اکثریت، نه نشانه ی حقایق است و نه نشانه ی برتری)

۳- منطق «خواهی نشوی رسوا، هم رنگ جماعت شو» قرآنی نیست. «وَلَوْ أَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ»

۴- بی تقوایی، نشانه ی بی خردی است. «فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ»

۵- شناخت پاک از ناپاک و تقوا داشتن و تسلیم موج و هیاهوی جمعیت نشدن، تنها کار خردمندان است. «فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ»

۶- رستگاری علاوه بر عقل و خرد، به تقوای الهی نیاز دارد. «فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنَ أَشْيَاءٍ إِن تَبَدَّلَ لَكُمْ تَسْوُكُمْ وَإِن تَسْأَلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْآنُ تُبَدَّلَ لَكُمْ عَفَا اللَّهُ عَنْهَا وَاللَّهُ غَفُورٌ
حَلِيمٌ ﴿١٠١﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! از اموری که اگر برایتان آشکار شود ناراحتتان می کند نپرسید، و اگر هنگام نزول قرآن از آنها سؤال کنید، برایتان روشن می شود. خداوند از سؤال های نابجای شما گذشت و خداوند آمرزنده ای بردبار است.

قَدْ سَأَلَهَا قَوْمٌ مِّن قَبْلِكُمْ ثُمَّ أَصْبَحُوا بِهَا كَافِرِينَ ﴿١٠٢﴾

همانا (از این گونه سؤالها) گروهی از پیشینیان نیز پرسیدند (و چون طاقت عمل نداشتند) نسبت به آن منکر و کافر شدند.

نکته ها:

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با مردم درباره ی حج سخن می گفت. کسی پرسید: آیا حج، همه ساله واجب است یا در تمام عمر تنها یکبار؟ پیامبر پاسخ نداد. او چند بار پرسید، رسول خدا فرمود: این همه اصرار برای چیست؟ اگر بگویم: «هر سال، کار بر شما سخت می شود»، تا موضوعی را مطرح نکرده ام، شما هم نپرسید: «یکی از عوامل هلاکت های پیشین سؤال های نابجای آنان بود». (۱)

گرچه آنچه را نمی دانیم، باید از اهلش پرسیم، «فَسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِن كُنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ» (۲)، امّا برخی سؤال هاست که اگر جوابش روشن شود، به زیان فرد یا جامعه است، مثل سؤال از عیوب دیگران، یا اسرار نظامی.

ص: ۳۸۰

۱- ۱. بحار، ج ۱، ص ۲۲۱.

۲- ۲. نحل، ۴۳.

*مستولان، بعضی از مطالبی را که می دانند، نباید در اختیار عموم بگذارند. نظیر مسائل اقتصادی، مانند: کمبود گندم و....

*صداقت خوب است؛ ولی صراحت، همه جا مفید نیست.

*اخبار و اطلاعات، باید رده بندی و طبقه بندی شود. (جابر جعفی، هزاران حدیث از امام باقر علیه السلام می دانست که حق گفتن آن را برای همه مردم نداشت. (۱))

*برخی از اخبار، نباید از رسانه ها و جراید، پخش شود، چون به زیان مردم است (گاهی سکوت، عاقلانه لازم است) «إِنْ تُبَدَّ لَكُمْ تَسْوُكُمْ»

*معلمان و گویندگان باید، ظرفیت شنوندگان را در نظر داشته باشند.

*در برخی موارد، باید به شیوه ی تقیّه، عقاید را کتمان کرد و برخی سؤال ها را جواب نداد.

«إِنْ تُبَدَّ لَكُمْ تَسْوُكُمْ»

*انسان حق ندارد اسرار مردم و اسرار نظامی را فاش سازد.

پیام ها:

۱- دانستن هر چیزی، نه لازم است و نه مفید، بلکه باید سراغ دانش های مفید رفت. «لَا تَسْئَلُوا» (حسن کنجکاوی باید تعدیل شود و نباید در پی اطلاعاتی رفت که سبب ایجاد کدورت، مشکلات و اختلال در نظام جامعه می شود).

۲- مکلف نساختن مردم به پاره ای از احکام، پرتوی از عفو و گذشت الهی است.

«لَا تَسْئَلُوا... عَفَا اللَّهُ عَنْهَا»

۳- خداوند به بندگانش مهلت توبه می دهد. «عَفُورٌ حَلِيمٌ»

۴- اگر مردم ظرفیت نداشته باشند، بیان پاره ای از حقایق، سبب کفر آنها می شود.

«قَدْ سَأَلَهَا قَوْمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ ثُمَّ أَصْبَحُوا بِهَا كَافِرِينَ»

ص: ۳۸۱

مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ وَلَكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٠٣﴾

خداوند، درباره ی هیچ بحیره (حیوان گوش شکافته) و هیچ سائبه (حیوانی که به خاطر زاد و ولد زیاد او را آزاد کرده اند) و هیچ وصیله (حیوان نری که متصل به ماده، دو قلو به دنیا آمده باشد) و هیچ حام (شتر نری که ده بار برای جفت گیری از آن استفاده شده باشد) حکمی نکرده است (و شما را از استفاده ی گوشت و بارکشی آن منع فرموده و این ممنوعیت ها خرافات زمان جاهلی است)، ولی کافران بر خدا دروغ می بندند و بیشتر آنان اهل تعقل نیستند.

نکته ها:

قرب به خداوند باید از راه های صحیح و معقول باشد. با هر نذری یا از هر راهی نمی توان به خدا نزدیک شد.

مردم جاهلی می پنداشتند با رها کردن حیوانات یاد شده، به خدا یا بتان نزدیک می شوند.

نظیر این احترام به حیوانات را هنوز در کشور هند درباره ی گاو مشاهده می کنیم.

رها کردن و بلا استفاده گذاردن حیوان جایز نیست، چه رسد به رها شدن انسان.

در روایت آمده است: «بحیره» به شتری می گویند که پنج شکم زاییده باشد، اگر پنجمی ماده بود، گوشش را چاک می زدند و خوردن گوشت آن را حرام می دانستند. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: «در زمان جاهلیت اگر شتر دو قلو می زایید می گفتند: «وصیله» و ذبح و خوردن گوشت آن شتر را حرام می دانستند و اگر شتر ده شکم می زایید می گفتند:

«سائبه» است و در این صورت سوار شدن و خوردنش را حرام می دانستند و «حام»، شتری بود که به عنوان «فحل» از آن استفاده می کردند که ذبح آن را نیز حلال نمی دانستند. (۲)

ص: ۳۸۲

۱-۱. وسائل، ج ۲۵، ص ۶۱.

۲-۲. وسائل، ج ۲۵، ص ۶۱.

پیام ها:

۱- دین را باید از خرافات و بدعت ها پاک نمود. «مَا جَعَلَ اللَّهُ»

۲- تا از سوی خدا، قانونی نسبت به تحریم حیوانات وضع نشده، اصل حلال بودن آنهاست. «مَا جَعَلَ اللَّهُ»

۳- انتساب اتلاف مال و رها کردن حیوان نوعی افترا به خدا و حرام است.

«يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ»

۴- ریشه ی احکام الهی مصالح واقعی است، اما خرافات، ریشه در جهل و بی عقلی دارد. «لَا يَعْقِلُونَ»

۵- اگر اکثریت جامعه اهل تعقل باشند، بدعت ها رشد نمی کند. «أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ»

وَ إِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَىٰ مَا أَنزَلَ اللَّهُ وَإِلَىٰ الرَّسُولِ قَالُوا حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوْ لَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ ﴿١٠٤﴾

و هر گاه به آنان گفته شود: به سوی آنچه خداوند نازل کرده و به سوی پیامبر بیایید، گویند: آنچه پدرانمان را بر آن یافتیم، ما را بس است. آیا هر چند پدرانشان چیزی نمی دانستند و (به حق) هدایت نشده بودند (و بیراهه می رفتند، باید راه آنان را ادامه دهند؟)

نکته ها:

شاید آیه مربوط به خرافه هایی باشد که در آیه ی قبل آمده بود که هر گاه به آنان گفته شود دست از این خرافات بردارید می گویند: «وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا»

پیام ها:

۱- قرآن، مردم را به پیروی از دستورات خدا و رسول فرامی خواند. تَعَالَوْا إِلَىٰ ...

۲- پذیرفتن دعوت اسلام، سبب تعالی و رشد است. (کلمه «تَعَالَوْا» به معنای حرکت به سمت علو و رشد است)

۳- اصل، فرهنگ الهی است، نه فرهنگ پیشینیان. «مَا أَنْزَلَ اللَّهُ»

۴- قرآن به تنهایی کافی نیست، سنت و سیره و حکومت رسول الله هم ملاک عمل است. «تَعَالَوْا إِلَيَّ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ»

۵- اهل خرافات و افراد مرتجع و واپسگرا، حاضر به شنیدن حق نیستند. «قَالُوا حَسْبُنَا»

۶- نه سنت گرای اصل است و نه نوگرایی، اصل، علم و هدایت است. «لَا يَعْلَمُونَ، لَا يَهْتَدُونَ»

۷- وجدان خود را حاکم کنیم. أَوْ لَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ ...

۸- پیروی از افکار جاهلانه ی آنان و وفاداری نابجا جایز نیست. «أَوْ لَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ»

۹- تقلید کورکورانه، نشانه ی بی عقلی است. «لَا يَعْقِلُونَ» در آیه ی قبل و تعصب روی نیاکان در این آیه.

۱۰- تقلید جاهل از جاهل بی معناست. وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا ... آبَاؤُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ «۱۰۵»

ای کسانی که ایمان آورده اید! بر شما باد (حفظ) خودتان. چون شما هدایت یافتید، آن که گمراه شد زیانی به شما نمی رساند. بازگشت همه ی شما به سوی خداست، و او شمارا به آنچه می کردید، آگاه می سازد.

نکته ها:

بعضی این آیه را دستاویز قرار داده و می گویند: وظیفه ی هر کس تنها حفظ خود است، و ما

مسئول گناه دیگران و امر و نهی آنان نیستیم!

در پاسخ آنان می‌گوییم: با وجود آیات و روایات متعددی که همه نشان از وجوب امر به معروف و نهی از منکر دارد، باید گفت: مراد این آیه رها کردن این دو وظیفه نیست، بلکه مراد آن است که اگر امر و نهی صورت گرفت، ولی اثر نکرد شما دیگر وظیفه ای جز حفظ خود ندارید. (۱) علاوه بر آنکه حفظ جامعه از گناه به وسیله امر به معروف و نهی از منکر، یکی از مصادیق «حفظ خویش» است.

پیام‌ها:

- ۱- در راه حق، از تنهایی نترسیم. «عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ» □
- ۲- اگر حریف دیگران نمی‌شویم، حریف نفس خود باشیم. «عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ ...» □
- ۳- انحراف جامعه، مجوز گناه کردن افراد نیست. «عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ ...» □
- ۴- در قیامت، هر کس مسئول کار خویش است. «عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ» □
- ۵- در پی کشف و افشای عیوب دیگران نباشیم. (۲) «عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ» □
- ۶- اهل ایمان بر رفتار و کردار ناروای گمراهان و عقائد باطل آنان مؤاخذه نخواهند شد. «عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ» □
- ۷- در راه نجات دیگران، خودتان غرق نشوید. «عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ» □
- ۸- چنان باید تربیت شویم که فساد محیط و جامعه در ما تأثیر نگذارد. «لَا يَضُرُّكُمْ» □
- ۹- روحیه‌ی خود را به خاطر انحراف دیگران از دست ندهیم. «عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ» □
- ۱۰- گرچه منحرفان در کمین هستند، اما راه مصونیت یافتن، هدایت پذیری است. «لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ» □

ص: ۳۸۵

۱- (۱). این مضمون را در حدیثی از پیامبر صلی الله علیه و آله نیز می‌خوانیم. تفسیر نورالثقلین.

۲- (۲). تفسیر نورالثقلین.

۱۱-ایمان به معاد، عامل خودسازی است. «إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ»

۱۲-پیروی از نیاکان و تقلید کورکورانه از دیگران، در قیامت نجات بخش انسان نیست، بلکه هر کس باید پاسخگوی راه و عمل خویش باشد. عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ ... فَيَسْئَلُكُمْ

۱۳-رفتار و کردار انسان در دنیا، فرجام او را در قیامت روشن می کند. «فَيَسْئَلُكُمْ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهِادَةُ بَيْنِكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمْ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذُوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ أَوْ آخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ إِنْ أَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْمَأْرُضِ فَأَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ تَحْسَبُونَهُمَا مِنْ بَعْدِ الصَّلَاةِ فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ إِنْ ارْتَبْتُمْ لَا نَشْتَرِي بِهِ ثَمَنًا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللَّهِ إِنْ آذَانَا إِذَا لَمِنَ الْأَثِمِينَ ﴿١٠٦﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! هرگاه (نشانه های) مرگ یکی از شما فرا رسد، از میان خود دو نفر عادل را هنگام وصیت به شهادت و گواهی فرا خوانید. و اگر در مسافرت بودید و مصیبت مرگ به سراغ شما آمد (و شاهد مسلمانی نبود) دو تن از غیر (همکیشان) تان را به گواهی بطلبید و اگر (در صداقت آنان) شک کردید، پس از نماز آن دو را نگاهدارید تا به خداوند قسم یاد کنند که ما حاضر نیستیم حق را به هیچ قیمتی بفروشیم، هر چند در مورد فامیل باشد و هرگز شهادت الهی را پنهان نمی کنیم، که در این صورت از گنهکارانیم.

نکته ها:

مسلمانی به نام «ابن ابی ماریه» همراه دو مسیحی به نام های تمیم و عدی که برادر بودند، به سفر تجاری رفتند. مسلمان بیمار شد، وصیت نامه ای نوشت و آن را میان وسایل خود

پنهان کرد و اموال خود را به آن دو مسیحی داد که به وارثان بدهند. پس از مرگش، آن دو نفر در میان اثاثیه ی او اجناس گرانبهایی دیده و برداشتند، پس از مراجعت به مدینه، باقی آنها را به وارثان دادند. ورثه، وصیت نامه را در میان وسایل دیدند که صورت همه ی اثاثیه در آن ثبت شده بود. چون مطالبه کردند، آن دو مسیحی انکار کردند، شکایت را نزد پیامبر بردند، در این هنگام بود که آیه ی فوق نازل شد. (۱)

طبق حدیثی از اصول کافی، پیامبر از آن دو سوگند گرفت و تبرئه شان کرد؛ ولی چون دروغشان از طریق نامه کشف شد، حضرت بار دیگر آن دو را احضار کرد. وارثان سوگند یاد کردند که اجناس دیگری هم بوده و آنها را پس گرفتند. (۲)

پیام ها:

۱- آستانه ی مرگ، آخرین فرصت برای وصیت کردن است. «إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمْ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ»

۲- هنگام وصیت، مؤمن باید دقت های لازم را به کار بندد. «حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ»

۳- برای ادای حق مردم، دو شاهد عادل بگیرید. «اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ»

۴- برای ادای حق مردم، اگر مسلمان حضور نداشت، با غیر مسلمان کار را محکم کنید. «غَيْرِكُمْ» (لکن غیر مسلمانی که خداوند را قبول داشته باشد تا بتواند به نام مقدس او سوگند یاد کند) «فَيَقْسِمَانِ بِاللَّهِ»

۵- مراعات حقوق مردم همه جا مهم است و مکان بردار نیست. «ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ»

۶- برای پرداخت حق، هرگونه شک را دفع کنید. تَحْبِسُونَهُمَا... إِنْ اِرْتَبْتُمْ

۷- سوگند، یکی از راه های شک زدایی است. «فَيَقْسِمَانِ»

۸- تنها سوگند به نام «الله» ارزشمند و معتبر است. «فَيَقْسِمَانِ بِاللَّهِ»

ص: ۳۸۷

۱- ۱). تفسیر المیزان.

۲- ۲). تفسیر نمونه.

۹- برای ادای حق از صحنه های مذهبی و ملکوتی و مکان ها و زمان های مقدس کمک بگیریم. (۱) «مِنْ بَعْدِ الصَّلَاةِ فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ»

۱۰- یکی از عوامل انحراف، رسیدن به پول است. «لَا نَشْتَرِي بِهِ ثَمَنًا»

۱۱- یکی از عوامل انحراف، محبت و علاقه های فامیلی است. «لَا نَشْتَرِي بِهِ ثَمَنًا وَ لَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى»

۱۲- تنها موردی که متن «سوگندنامه» از طریق وحی، دیکته شده است، «حق الناس» است. لَا نَشْتَرِي ...

۱۳- کتمان حق و خیانت در گواهی، عادل را فاسق می کند و در همه ادیان الهی، حرام شمرده شده است. («ذَوَا عَدْلٍ»، می شود «لَمِنَ الْأَثِمِينَ»)

فَإِنْ عَثَرَ عَلَى أَنَّهُمْ إِثْمًا فَأَخْرَانِ يَقُومَانِ مَقَامَهُمَا مِنَ الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْأَوْلِيَانِ فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ لَشَهَادَتِنَا أَحَقُّ مِنْ شَهَادَتِهِمَا وَمَا اعْتَدَيْنَا إِيَّا إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ (۱۰۷)

پس اگر معلوم شد که آن دو شاهد (غیر مسلمان در سفر) گناه و خیانت کرده اند (و سوگندشان ناحق بوده)، دو نفر دیگر که (مسلمان هستند و شهادت بر ضررشان تمام شده و به میت نزدیک ترند) برخاسته و به خدا سوگند یاد نمایند که قطعاً گواهی ما (وارثان مسلمان) از گواهی آن دو (غیر مسلمانی که خیانتشان آشکار شده) به حق نزدیک تر است (و بگویند) ما (از حد و حق) تجاوز نکرده ایم که اگر چنین کنیم قطعاً از ستمکارانیم.

ص: ۳۸۸

۱- ۱). حضرت علی علیه السلام به شخصی که تقاضای بیت المال (علاوه بر سهم عادی خود) داشت فرمود: روز جمعه نزد او آید. سپس او را به نماز جمعه برد و جمعیت را به او نشان داد و فرمود: معنای تقاضای نابجای تو سرقت از اموال این مردم است. در این صحنه می بینیم که حضرت از نماز و جمعیت و جمعه برای تأثیر گذاری کلام نورانی خود بهره گرفته است.

کلمه ی «عثور» به معنای آگاهی بدون تجسس است. (۱)

مخفی نماند که گواهی و سوگند اولیای میت، بر اساس اطلاعی است که از قبل، درباره ی اموال او هنگام سفر یا غیر سفر داشته اند.

برای کلمه «اولیان» در آیه دو معنا می توان کرد:

الف: دو نفر وارث که گواهی بر ضررشان داده شده ولی بخاطر وارث بودن به میت نزدیک تر و اولی هستند.

ب: مراد همان دو گواهی هستند که میت از آنان درخواست گواه شدن کرده و لحظه مرگ حاضر بوده اند و به خاطر همین حضور یا درخواست، اولویت پیدا کرده اند. بنابراین ترجمه چنین می شود: اگر معلوم شد که دو نفر اول مرتکب گناه شدند پس دو نفر دیگر به جای آنان به گواهی دادن قیام کنند که آن دو نفر از کسانی باشند که دو شاهد نخست علیه آنان مرتکب گناه شده اند.

شهادت و گواهی باید از هر دو نفر و با اسم مبارک الله باشد و محتوای سوگند همان باشد که در آیه آمده است که اولاً سوگند ما راست است و ما قصد تجاوز به حقوق مردم را نداریم ثانیاً اگر سوگند ما دروغ بود اقرار به ستمگری خود داریم.

پیام ها:

۱- شهادت دروغ، نوعی تجاوز و ظلم به حقوق مردم است. اِعْتَدِیْنَا ... لِمَنْ الظَّالِمِیْنَ

ص: ۳۸۹

ذَلِكَ أَذْنِي أَنْ يَأْتُوا بِالشَّهَادَةِ عَلَيَّ وَجْهَهَا أَوْ يَخَافُوا أَنْ تُرَدَّ أَيْمَانٌ بَعِيدٌ أَيْمَانِهِمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاسْمِعُوا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿١٠٨﴾

این (روش به صواب) نزدیکتر است برای اینکه شهادت را به نحو درست ادا کنند و یا بترسند که بعد از سوگند خوردنشان سوگندهایی (به وارثان میت) برگردانده شود (و جای سوگند آنان را بگیرد). و از خداوند پروا کنید و (فرمان های او را) گوش کنید و خداوند، گروه فاسق را هدایت نمی کند.

نکته ها:

این آیه، فلسفه سختگیری و دقت در امر شهادت و شاهد گرفتن که در آیات قبل مطرح بود بیان می کند و این که سوگند بعد از نماز در حضور مردم، سبب می شود که شهادت ها واقعی باشد، چون اگر سوگند و شهادت آنان پذیرفته نشود، آبروی آنان در جامعه می رود.

پیام ها:

۱- مراسم و تشریفاتی که عامل حفظ و تثبیت حق مردم شود، ارزشمند است.

ذَلِكَ أَذْنِي أَنْ ...

۲- یکی از عوامل بازدارنده ی از گناه، نگرانی از رسوایی در جامعه است. «أَوْ يَخَافُوا أَنْ تُرَدَّ أَيْمَانٌ»

۳- چنان زندگی کنیم که ناهلان عادل نما نتوانند با سوگند دروغ، زحمات ما را هدر دهند و بدانند که اظهارات نادرستشان توسط گروه بهتری رد می شود.

«أَنْ تُرَدَّ أَيْمَانٌ بَعْدَ أَيْمَانِهِمْ»

۴- در امر وصیت، سوگند و شهادت، تقوا داشته باشیم. «وَ اتَّقُوا اللَّهَ»

۵- شهادت ناحق، نشانه ی فسق است. «وَ اللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ»

يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ «۱۰۹»

روزی (فرا رسد) که خداوند، پیامبران را گرد آورد پس بگوید: به دعوت شما چه پاسخی داده شد؟ گویند: ما علمی (به حقیقت امر) نداریم، همانا دانای غیب ها تویی تو.

نکته ها:

امام باقر علیه السلام در باره ی تأویل این آیه فرمود: پرسش خداوند از پیامبران، پرسش درباره ی اوصیای آنهاست که جانشین انبیا بودند، رسولان الهی نیز پاسخ می دهند: ما درباره آنچه پس از ما درباره ی اوصیای ما کردند، خبر نداریم. (۱)

علم حقیقی از آن خداست و هر که علمی دارد از او دارد، همان گونه که غیب را تنها او می داند و علم آن را به هر کس بخواهد می دهد.

پیام ها:

۱- در قیامت از انبیا سؤال می شود که رفتار مردم نسبت به آنان چگونه بوده است.

«مَاذَا أُجِبْتُمْ»

۲- علم انبیا نسبت به علم الهی هیچ است. «لَا عِلْمَ لَنَا»

ص: ۳۹۱

إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلَىٰ وَالِدَتِكَ إِذْ أُوتِيتُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَإِذْ عَلَّمْتُكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِي فَتَنْفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِي وَتُبْرِئُ الْمَكْمَمَةَ وَالمَأْبُورَ بِإِذْنِي وَإِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِي وَإِذْ كَفَفْتُ بَيْنَ إِسْرَائِيلَ عَنْكَ إِذْ جِئْتَهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ ﴿١١٠﴾

زمانی که خداوند فرمود: ای عیسی پسر مریم! نعمتم را بر تو و بر مادرت یاد کن. آنگاه که تورا با «روح القدس» (جبرئیل) تأیید کردم. در گهواره (به اعجاز) و در بزرگسالی (به وحی) با مردم سخن گفتمی و آنگاه که کتاب و حکمت و تورات و انجیل به تو آموختم، و (فراموش مکن زمانی را که) به اذن من از گل (چیزی) به صورت پرنده ساختی و در آن دمیدی، پس با اذن من پرنده ای شد، و با اذن من کور مادرزاد و پیسی گرفته را شفا می دادی، و آنگاه که به اذن من، مردگان را (زنده) از گور بیرون می آوردی، و (به یاد آور) زمانی که (دست ظلم) بنی اسرائیل را از تو کوتاه کردم، آنگاه که تو دلایل روشن برایشان آوردی، پس کافران از ایشان (درباره ی معجزات تو) گفتند: این، چیزی جز سحر آشکار نیست.

نکته ها:

از این آیه تا آخر سوره، درباره حضرت عیسی علیه السلام است.

در این آیه، انواع لطف الهی و در آغاز همه، تأیید به روح القدس درباره ی حضرت مسیح بیان شده است.

در آغاز آیه می فرماید: ای عیسی! یاد کن از نعمت هایی که به تو و به مادرت دادم، ولی

آنچه از نعمت‌ها در آیه به چشم می‌خورد همه‌ی نعمت‌ها مربوط به حضرت عیسی است (نه مادرش)، شاید به خاطر آن که نعمت به فرزند در حقیقت نعمت به مادر است.

شاید هم مراد آیه، نعمت‌هایی باشد که در سوره‌ی آل عمران درباره‌ی حضرت مریم آمده است. (۱)

شاید مراد از کتاب، کتب غیر تورات و انجیل باشد و نام تورات و انجیل با آنکه آن دو نیز کتابند به خاطر اهمیت برده شده است.

از حضرت علی علیه السلام پرسیدند: آن حیوانی که بدون قرار گرفتن در رحم (یا تخم) پیدا شد چیست؟ فرمود: پرنده‌ای که حضرت عیسی با دمیدن در مجسمه به وجود آورد. (۲)

پیام‌ها:

۱- یاد الطاف خدا به اولیایش، مایه‌ی دلگرمی برای رهروان حق است. «إِذْ»

۲- زن به مقامی می‌رسد که دوش به دوش پیامبر مطرح می‌شود. «عَلَيْكَ وَ عَلَيَّ وَإِذْ تَكَّ» ، بلکه یک زن و فرزند پیامبرش، با هم یک آیه شمرده می‌شوند. «وَجَعَلْنَاهَا وَابْنَهَا آيَةً» (۳)

۳- حضرت عیسی، با تکلم در گهواره، هم نبوت خویش و هم عفت و عصمت مادرش را ثابت کرد. «تَكَلَّمَ النَّاسُ فِي الْمَهْدِ»

۴- سخنان عیسی در گهواره نمایی از وحی بود. «أَيَّدْتُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ تُكَلِّمُ ...»

۵- اراده‌ی الهی، نیاز به تجربه، قدرت و گذشت زمان را حل می‌کند و حضرت عیسی، بدون تجربه و تمرین و صرف زمان، در کودکی همان حرف‌های صحیح را می‌گوید که در پیری می‌زند، نه حرف کودکانه. «فِي الْمَهْدِ وَ كَهْلًا»

۶- پیامبران، هم باید علم داشته باشند «الْكِتَابَ» ، هم بینش «الْحِكْمَةَ» ، هم گفته‌های پیشینیان را بدانند «التَّوْرَةَ» و هم پیام جدید داشته باشند. «الْإِنْجِيلَ»

ص: ۳۹۳

۱- ۱. آل عمران، ۴۲-۴۵.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳. انبیاء، ۹۱.

۷- تعبیر آفرینش و خلق، به غیر خدا هم نسبت داده می شود. «إِذْ تَخْلُقُ»

۸- اذن خداوند، مجوز ساختن مجسمه پرندگان بوده است. «تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِي»

۹- اولیای خاص خدا، ولایت تکوینی دارند. (جملات «تَخْلُقُ، فَتَنْفُخُ، تُبْرِئُ تُخْرِجُ» به حضرت عیسی خطاب شده است).

۱۰- در اعجاز عیسی علیه السلام، هم نفس مسیحایی او و هم هنر مجسمه ساختن نقش داشته است. كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ ... فَتَنْفُخُ

۱۱- نفس مسیحایی، جماد را پرواز داد، ولی دل‌های بنی اسرائیل را نه. «فَتَنْفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا»

۱۲- آنجا که خطر شرک زیاد است، تکرار توحید لازم است. (تکرار تَخْلُقُ ...

يَاذْنِي ... تُبْرِئُ ... يَاذْنِي ... تُخْرِجُ الْمَوْتَى يَاذْنِي

۱۳- وقتی خداوند، قدرت احیاگری و شفا دادن را به انبیا می دهد، توسل و استمداد مردم نیز باید جایز باشد. تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ ... فَتَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِي وَ تُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَ الْأَبْرَصَ بِإِذْنِي وَ إِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتَى بِإِذْنِي (مگر می شود خداوند به کسی قدرت بدهد، اما مردم را از توجه به آن منع کند؟!)

۱۴- زنده شدن مردگان و «رجعت»، در همین دنیا صورت گرفته است. «تُخْرِجُ الْمَوْتَى»

۱۵- سوء قصد بنی اسرائیل به حضرت عیسی علیه السلام، از سوی خدا دفع شد. «كَفَفْتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَنْكَ»

وَإِذْ أُوحِيَتْ إِلَى الْحَوَارِيِّينَ أَنْ آمِنُوا بِي وَبِرَسُولِي قَالُوا آمَنَّا وَاشْهَدْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ ﴿١١١﴾

و(به یاد آور) زمانی که به حواریون(یاران مخصوص حضرت عیسی) وحی فرستادم که ایمان آورید، گفتند: ایمان آورده ایم و شاهد باش که ما مسلمان و تسلیم هستیم.

نکته ها:

مراد از وحی به حواریون، ممکن است الهام به قلب خود آنها باشد نه پیام وحی از طریق حضرت عیسی علیه السلام. چنانکه امام صادق علیه السلام درباره ی این وحی فرمود: «الهموا» یعنی به آنان الهام شد. (۱)

تعداد حواریون به فرموده امام رضا علیه السلام دوازده نفر بود و سبب نامگذاری آنان به حواریون، پاک بودن آنان از درون و پاک کردن جامعه از گناهان از طریق موعظه و تذکر بود. (۲)

پیام ها:

۱- گاهی خداوند به دل های آماده الهام می کند. «أَوْحِيَتْ إِلَى الْحَوَارِيِّينَ»

۲- ایمان به خدا، از ایمان به رسول جدا نیست. «آمِنُوا بِي وَبِرَسُولِي»

۳- وقتی هدایت، باطنی و الهی شد، عمیق و سریع اثر می کند. «أَوْحِيَتْ ... قَالُوا آمَنَّا»

۴- ارشاد بدون نور الهی از درون، یا بی اثر، یا کم اثر یا ناپایدار است. «أَوْحِيَتْ ... آمَنَّا وَاشْهَدْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ»

۵- الهامات الهی به مردم، در مسیر تأیید وحی انبیاست، نه در برابر آنها.

«أَوْحِيَتْ ... آمِنُوا بِي وَبِرَسُولِي»

۶- نشان ایمان باطنی، اظهار و اقرار زبانی است، آن گونه که ایمان قلبی، پشتوانه ی شعارهای ظاهری است. «وَاشْهَدْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ»

ص: ۳۹۵

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ قَالَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١١٢﴾

(یاد آور) زمانی که حواریون گفتند: ای عیسی بن مریم! آیا پروردگارت می تواند (با دعای تو) از آسمان، خوانی (از غذا) برای ما فرود آورد؟ عیسی گفت: اگر مؤمنید، از خدا پروا کنید!

قَالُوا نُرِيدُ أَنْ نَأْكُلَ مِنْهَا وَتَطْمَئِنَّ قُلُوبُنَا وَنَعْلَمَ أَنْ قَدْ صَدَقْتُنَا وَنَكُونَ عَلَيْهَا مِنَ الشَّاهِدِينَ ﴿١١٣﴾

گفتند: (ما نظر بدی نداریم و بهانه جو نیستیم بلکه) می خواهیم از آن بخوریم و دل‌هایمان اطمینان یابد و بدانیم که به ما راست گفته ای و بر آن مائده ی آسمانی از گواهان باشیم.

نکته ها:

نام گذاری این سوره به «مائده»، به خاطر همین درخواست مائده ی آسمانی است.

«مائده» هم به معنای غذاست، هم سفره ای که در آن غذا باشد.

چون حواریون شیوه ی سؤالشان از عیسی علیه السلام کمی بی ادبانه بود، به جای «یا رسول الله»، گفتند: «یا عیسی» و به جای «آیا خدا لطف می کند» گفتند: «آیا می تواند؟» و به جای «پروردگار ما»، گفتند: «پروردگارت»، جواب «اتقوا الله» شنیدند.

پیام ها:

۱- تقوا، نشانه ی ایمان است. «اتقوا الله إن کنتم مؤمنین»

۲- اطمینان قلبی، مرحله ای بالاتر از ایمان است. «اتقوا الله إن کنتم مؤمنین قالوا نرید أن نأکل منها وطمئن قلوبنا» حضرت ابراهیم نیز در پاسخ سؤال خداوند که فرمود:

«أَوْ لَمْ تُؤْمِنُ» می فرماید: «بَلَىٰ وَ لَكِن لِّيُطَمِّئَنَّ قَلْبِي» (۱)

قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ تَكُونُ لَنَا عِيدًا لِأَوْلَادِنَا وَ آخِرِنَا وَ آيَةً مِنْكَ وَ أَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ (۱۱۴)

عیسی بن مریم گفت: خداوندا، پروردگارا! مائده ای از آسمان بر ما فرو فرست که برای نسل کنونی و آیندگان ما عید و نشانه ای از تو باشد و ما را روزی ده که تو بهترین روزی دهندگانی.

نکته ها:

معمولاً دعاهای قرآن با اسم «رب» آغاز می شود؛ ولی در این آیه با دو کلمه ی «اللَّهُمَّ رَبَّنَا» آمده است. شاید به خاطر اهمیت این حادثه و پیامدهای آن باشد.

پیام ها:

۱- توسل به اولیای خداوند برای قضای حوائج، جایز است. قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ... قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللَّهُمَّ ...

۲- برای پیامبران، مردم تاریخ و نسل ها مطرح اند. «لِأَوْلَادِنَا وَ آخِرِنَا»

۳- از نشانه های الهی، باید برای همیشه درس گرفت. «وَ آيَةً مِنْكَ»

۴- عید و جشن مذهبی از نظر قرآن کار صحیحی است. «تَكُونُ لَنَا عِيدًا لِأَوْلَادِنَا وَ آخِرِنَا» (میلاد اولیای خدا و بعثت پیامبر، کمتر از نزول مائده آسمانی نیست)

۵- حضرت عیسی، در دعا به جای مسأله ی خوردن، به الهی بودن مائده توجه

ص: ۳۹۷

می کند. «آیة مِنْكَ»

۶- در دعا، خدا را با ادب کامل و با صفت مناسب با خواسته، صدا بزینم. ابتدای آیه «اللَّهُمَّ رَبَّنَا» آمده و آخر آیه «خَيْرُ الرَّازِقِينَ»

۷- به درخواست های مادی جهت معنوی دهیم. (حواریون اولین هدف خود را خوردن و سپس اطمینان داشتن «نَأْكُلَ مِنْهَا وَ تَطْمَئِنُّ» بیان کردند، ولی حضرت عیسی ابتدا برجا گذاشتن نشانه ی سرور برای تاریخ «عِيداً لِأَوْلَادِنَا وَ آخِرِنَا» سپس نشانه قدرت خداوند «وَ آيَةٌ مِنْكَ» و در مرحله سوم مسئله رزق را مطرح فرمود «وَ ارْزُقْنَا وَ أَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ» و بدین گونه به همه فهماند که مسائل معنوی و اجتماعی بر مسائل گروهی و اقتصادی مقدم است).

۸- به خدا توجه کنیم و به سراغ دیگران نرویم. «وَ أَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ»

قَالَ اللَّهُ إِنِّي مُنَزَّلُهَا عَلَيْكُمْ فَمَنْ يَكْفُرْ بَعْدُ مِنْكُمْ فَإِنِّي أُعَذِّبُهُ عَذَابًا لَا أُعَذِّبُهُ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ «۱۱۵»

خداوند فرمود: من آن (مائده) را بر شما نازل می کنم، اما هر کدام از شما بعد از آن کفر ورزد، او را چنان عذاب خواهم کرد که هیچ یک از جهانیان را آن گونه عذاب نکنم.

نکته ها:

داستان نزول مائده به صورتی که در قرآن آمده است، در انجیل نیامده است. (۱)

در روایات آمده است: «پس از نزول مائده، برخی کافر شده، به صورت خوگ در آمدند». (۲)

در بعضی روایات می خوانیم: «آنچه نازل شد نان و گوشت بود». (۳)

اگر برای یاران عیسی علیه السلام غذای آسمانی نازل شد، طبق روایات، برای رسول خدا صلی الله علیه و آله هم میوه ی بهشتی نازل گردید که منشأ پیدایش فاطمه ی زهرا علیها السلام شد. (۴)

ص: ۳۹۸

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. تفسیر المیزان.

۳-۳. تفاسیر نورالثقلین و مجمع البیان.

۴-۴. بحار، ج ۴۳، ص ۵.

۱- دعای پیامبران مستجاب می شود. رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا ... إِنِّي مِنْزِلُهَا

۲- آنان که به علم و یقین و شهود می رسند، مسئولیت سنگین تری دارند و کیفر تخلفشان هم سخت تر است. فَمَنْ يَكْفُرْ بَعْدُ مِنْكُمْ ... پس کسانی که به مقام علم و شهود دست نیافته اند، از قهر خداوند دورترند.

۳- عذاب خداوند، درجاتی دارد. «عَذَابًا لَا أُعَذِّبُهُ أَحَدًا»

۴- آن که توقع بیشتری دارد و مانده ی آسمانی می خواهد، باید تعهد بیشتری هم داشته باشد. مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ ... عَذَابًا لَا أُعَذِّبُهُ أَحَدًا

وَ إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ أَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَ أُمَّي إِلَهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعَلَّمَ مَا فِي نَفْسِي وَ لَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ «۱۱۶»

و زمانی که خداوند گفت: ای عیسی بن مریم! آیا تو به مردم گفتی: به غیر از خدا، من و مادرم را به عنوان دو معبود بگیری؟ (عیسی) گفت: (خدایا!) تو پاک و منزهی، مرا نشاید که حرف ناروایی که سزاوار من نیست بگویم، اگر چنین گفته بودم، تو آن را می دانستی (زیرا) تو آنچه را در دل و جان من است می دانی، اما من از آنچه در ذات توست بی خبرم، همانا، دانای تمام غیب ها تویی تو.

نکته ها:

در آیه ی ۱۰۹ همین سوره خواندیم که خداوند پیامبران را در قیامت جمع کرده، از آنان می پرسد: از مردم چه پاسخی شنیدید؟ این آیه، گفتگوی خدا و حضرت عیسی را در آن روز بیان می کند.

گرچه مسیحیان، امروز مریم را خدا نمی دانند؛ ولی چون گروهی از آنان در آن زمان عقیده

به خدا بودن مریم داشتند و یا به خاطر آنکه عبادت در برابر مجسمه‌ی او به منزله‌ی معبود قرار دادن اوست، تعبیر به «اله» شده است. «اتَّخِذُونِي وَ أُمِّي إِلَهَيْنِ»

«دُونِ اللَّهِ»، نشانه‌ی شرک است، نه نفی خدا، یعنی علاوه بر خدا، عیسی و مریم را معبود دانستن شرک است. البته تثلیث فعلی مسیحیان، اب و ابن و روح القدس است.

امام رضا علیه السلام فرمود: «درباره‌ی من دو گروه هلاک می‌شوند و من تقصیری ندارم: یکی علاقمندان افراطی، دیگری کینه توزان بی‌جهت». (۱)

تسبیح حضرت مسیح، خود نشانه‌ی دیگری است که خداوند منزّه از هر گونه شریکی است.

در آیات دیگر آمده است: «وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ» (۲)، «وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ» (۳) که خدا را از داشتن هر گونه فرزند، چه دختر چه پسر، منزّه می‌شمارد.

پیام‌ها:

۱- گاهی سؤال و توبیخ یک بی‌گناه، برای هشدار به دیگران است. «أَأَنْتَ قُلْتَ» گاهی به در می‌گویند تا دیوار بشنود.

۲- انبیا معصومند. «مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ»

۳- انبیا از غلّ پیروان خود بیزارند. «إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ»

۴- همه‌ی گفته‌های انسان و اسرار درونش برای خداوند روشن و معلوم است.

«فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعَلَّمَ مَا فِي نَفْسِي»

۵- تسبیح و تنزیه خدا از هر نسبت ناروا، لازم است. «سُبْحَانَكَ»

۶- علم انبیا محدود است. «لَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ» و کسی که علمش محدود است، شایسته‌ی خدایی نیست.

۷- افکار و اسرار مردم از امور غیبی است که خدا بدان آگاه است. تَعَلَّمَ مَا فِي نَفْسِي ... إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ

ص: ۴۰۰

۱- ۱. تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲. انبیاء، ۲۶.

۳- ۳. نحل، ۵۷.

۸- آگاهی کامل و گسترده بر همه ی حقایق مخصوص خداست. «إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ»

مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ وَ كُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتُ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿١١٧﴾

(حضرت عیسی به خداوند گفت:) من، به آنان نگفتم مگر آنچه مرا به آن فرمان دادی که پرستید خداوندی را که پروردگار من و پروردگار شماست، و تا زمانی که در میان آنان بودم، شاهد و ناظر بر آنان بودم، پس چون مرا (از میانشان) باز گرفتی، تو خود بر آنان مراقب بودی و تو بر هر چیز گواهی.

نکته ها:

«توفی» به معنای اخذ و گرفتن تمام و کمال است و مرگ یکی از مصادیق آن است. خداوند حضرت عیسی علیه السلام را از میان قومشان برداشته و تا زمان قیام امام زمان علیه السلام زنده نگه می دارد و همراه آن حضرت ظهور خواهد کرد.

پیام ها:

۱- پیامبران معصومند و جز فرمان خدا، کاری را انجام نمی دهند و در وحی هیچ تغییر و تصرّفی نمی کنند. «مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ»

۲- حضرت عیسی، خود را همچون دیگران، دست پرورده ی خدا می داند. «رَبِّي وَ رَبِّكُمْ»

۳- انبیا، ناظر بر افعال مردمند. «كُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا»

۴- دعوت به یکتاپرستی، مهم ترین وظیفه ی انبیاست. «أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ» (با اینکه مأموریت عیسی تنها توحید نبوده، اما آیه فقط توحید را مطرح می کند)

۵- دلیل و ملاک پرستش خدا، ربوبیت اوست. «أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ»

إِنْ تُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ» (۱۱۸)

(عیسی گفت: خدایا!) اگر عذابشان کنی، پس آنان بندگان تو هستند و اگر آنان را بیامرزی، پس همانا تو خود توانمند و حکیمی.

نکته ها:

حضرت عیسی در پاسخ به خداوند که فرمود: آیا تو به مردم گفتی من و مادرم را خدا بگیرند؟ با جدا کردن خود از مردم و این که تنها خداوند مالک آنان است، فرمود: در گرایشهای شرک آلود امت خود، نقشی نداشته است.

به روایت ابوذر، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله شبی تا صبح در رکوع و سجود این آیه را تلاوت می نمود.

از آن حضرت سؤال کردم چگونه بود که تا صبح این آیه را تلاوت فرمودید. حضرت فرمود:

از خداوند طلب شفاعت برای امت می کردم و خداوند سرانجام آن را به من داد و امتم در صورتی که شرک نورزند، به آن نائل خواهند شد. (۱)

در روایتی دیگر آمده است وقتی حضرت این آیه را تلاوت فرمود، دستان مبارک را بلند کرده و با حال گریه فرمود: «اللهم امتی» و به امت خود دعا می کرد. خداوند جبرئیل را بر حضرت فرستاد و فرمود: «أنا سنرضیک فی امتک و لا نسوئک» ما تو را خشنود خواهیم کرد و نمی گذاریم ناراحت شوی. (۲)

پیام ها:

۱- انبیا، تسلیم پروردگارند. إِنْ تُعَذِّبُهُمْ ... وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ از کار خدا نمی توان سؤال کرد: «لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ» (۳)

ص: ۴۰۲

۱-۱. تفسیر مراغی.

۲-۲. تفسیر ابن کثیر.

۳-۳. انبیا، ۲۳.

۲- عذاب و یا آمرزش مشرکان بدست خداست. **إِنْ تُعَذِّبُهُمْ ... وَإِنْ تَغْفِرَ لَهُمْ**

۳- قهر یا مهر خداوند، بر اساس عزّت و حکمت است. **«أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»**

قَالَ اللَّهُ هَذَا يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ» (۱۱۹)

خداوند فرمود: این، روزی است که راستگویان را صداقتشان سود دهد، برایشان باغهایی است که زیر درختانش نهرها جاری است، همیشه در آن ماندگارند، خداوند از آنان راضی است، آنان نیز از او راضی اند، این رستگاری بزرگ است.

لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا فِيهِنَّ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» (۱۲۰)

ملک و حکومت آسمان ها و زمین و آنچه در آنهاست تنها از آن خداست، و او بر هر چیزی تواناست.

نکته ها:

در آیات قبل، سخنان عیسی علیه السلام در محضر خداوند مطرح شد که:

۱. من جز حقّ نمی گویم. **«مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ»**

۲. اگر ناحقّی گفته ام تو می دانی. **«إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ»**

۳. جز یکتاپرستی که مرا امر کردی، به مردم چیزی نگفتم. **«مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ»**

۴. مراقب و ناظر مردم بودم تا منحرف نشوند. **«كُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا»**

در این آیه خداوند می فرماید: همه ی سخنان عیسی صحیح و راست است و امروز روزی

است که راستی راستگویان نجات بخش است.

پیام ها:

۱- مؤمنان، اگر به خاطر صداقتشان، مشکلاتی را در دنیا تحمل کنند، این راستی و صداقت در آخرت برای آنان کارساز است.
«يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ»

۲- تنها صادقان نفع می برند، نه مدعیان، شعاردهندگان و ریاکاران. يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ ...

۳- بهشت در کنار رضایت خداوند، فوز بزرگ و رستگاری است. جَنَّتْ ... رَضِيَ اللَّهُ ... ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

۴- عبادت کسی شایسته است که سلطنت عالم و قدرت مطلقه ی هستی در اختیار اوست، نه دیگران، گرچه پیامبر باشند. «لِلَّهِ
مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۴۰۴

این سوره، یکصد و شصت و پنج آیه دارد و همه ی آیات آن یکجا در مکه و با تشریفات خاصی نازل شده است. جبرئیل، این سوره را با بدرقه ی هفتاد هزار فرشته بر پیامبر خدا صلی الله علیه و آله نازل کرد.

پیام اصلی آیات این سوره، مبارزه با شرک و دعوت به توحید است. از آنجا که مشرکان جزیره العرب به اعتقاد خود، بعضی چهارپایان را حلال و بعضی را حرام می دانستند، قرآن در مقام مبارزه با این گونه خرافات و باورهای غلط، از آیه ی ۱۳۶ این سوره به بعد، احکامی را در مورد چهارپایان بیان می دارد که بدین جهت این سوره، «انعام» نام گرفته است.

روایاتی درباره ی فضیلت این سوره و نیز برآورده شدن حاجت به واسطه ی تلاوت این سوره آمده است. از جمله از امام صادق علیه السلام نقل شده که هر کس چهار رکعت نماز (با دو سلام) بخواند، آنگاه این سوره و سپس دعایی را قرائت

کند، حاجاتش برآورده می شود. (۱)

در هیچ سوره ای به اندازه ی این سوره، کلمه ی «قل» نیامده است. تکرار ۴۴ بار این خطاب به پیامبر، شاید به خاطر آن است که در این سوره، عقائد باطل و انحراف ها و توقّعات بی جای مشرکان بیان شده و لازم است قاطعیّت در کار باشد. این مطلب بیانگر آن است که پیامبر صلی الله علیه و آله مأمور است متن وحی را بی کم و کاست بگوید.

ص: ۴۰۸

۱-۱. تفسیر اطيّب البیان.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ ﴿١﴾

ستایش مخصوص خداوندی است که آسمان ها و زمین را آفرید و تاریکی ها و روشنی را قرار داد، اما کافران (دیگران را) با پروردگارشان برابر و همتا می گیرند.

نکته ها:

در تمام قرآن، واژه ی «نور» مفرد و واژه ی «ظلمات» به صورت جمع آمده است. اصولاً حقّ، یکی است و راههای باطل بسیار. آری؛ نور، نشانه ی وحدت و ظلمات، نشانه ی پراکندگی است. «يَعْدِلُونَ» از «عدل»، به معنای همتاست.

اولین آیه ی این سوره، به «آفرینش نظام هستی»، دومین آیه به «آفرینش انسان» و سومین آیه به نظارت بر «اعمال و رفتار انسان» اشاره دارد.

به فرموده ی حضرت علی علیه السلام: این آیه، پاسخ به سه گروه از منحرفان است:

الف: «مادیون» که منکر آفرینش الهی و حدوث خلقتند. خَلَقَ السَّمَاوَاتِ ...

ب: «دوگانه پرستان» که برای نور و ظلمت دو مبدأ قائلند. «جَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ» (۱)

ص: ۴۰۹

۱ - ۱). «اوستا»ی فعلی، اهریمن را خدای ظلمات و اهورا مزدا را خدای نور دانسته و میان آن دو تضادّ قائل است. تفسیر الکاشف.

ج: «مشرکان» که برای خداوند، شریک و شبیه قائلند. «ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ» (۱)

امام موسی بن جعفر علیهما السلام درباره ی... بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ فرمودند: یعنی، کافران، ظلمات و نور و جور و عدل را یکسان می شمارند. (۲)

پیام ها:

۱- خداوند هم از عدم به وجود آورده است، هم در موجودها، کیفیات جدید و نوآوری هایی قرار می دهد. (آفرینش ابتدائی «خَلَقَ» آفرینش تبعی «جَعَلَ»)

۲- شریک دانستن برای خدا، نوعی انکار خدا و کفر به اوست. «الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ»

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضَىٰ أَجَلًا وَأَجَلٌ مُّسَمًّى عِنْدَهُ ثُمَّ أَنْتُمْ تَمْتَرُونَ» (۲)

او کسی است که شما را از گل آفرید، پس از آن اجل را (برای زندگی شما در دنیا) قرار داد و اجل معین (که مربوط به آخرت یا غیر قابل تغییر در دنیا است) نزد اوست. پس (با وجود این) شما شک و شبهه می کنید؟

نکته ها:

در آیه ی پیش، مسائل آفاقی و خلقت آسمان ها و زمین مطرح شده، اینجا خلقت انسان و حیات محدود او در این دنیا آمده است.

در قرآن، ۲۱ مرتبه از «أجل مسمی» سخن به میان آمده است.

خداوند برای عمر انسان دو نوع زمان بندی قرار داده: یکی حتمی که اگر همه ی مراقبت ها هم به عمل آید، عمر (مانند نفت چراغ) تمام می شود. و دیگری غیر حتمی که مربوط به کردار خودمان است، مثل چراغی که نفت دارد، ولی آن را در معرض طوفان قرار دهیم.

ص: ۴۱۰

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفسیر عیاشی؛ بحار، ج ۹، ص ۳۵۵.

در روایات، کارهایی همچون: صله ی رحم، صدقه، زکات، دعا و... سبب طول عمر و اعمالی همچون: قطع رحم و ظلم و... سبب کوتاه شدن عمر دانسته شده است.

امام باقر علیه السلام در مورد «أَجَلًا وَ أَجَلٌ» فرمود: آنها دو أجل هستند: یکی محتوم و قطعی و دیگری موقوف (یعنی مشروط و معلق). (۱)

به نقل ابن عباس، خداوند برای انسان دو أجل قرار داده: یکی از تولد تا مرگ، دیگری از مرگ تا قیامت. انسان با اعمال خود، گاهی از یکی می کاهد و به دیگری می افزاید. پس پایان أجل هیچکس قابل تغییر نیست. «وَ مَا يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَ لَا يُنْقَضُ مِنْ عُمْرِهِ إِلَّا فِي كِتَابٍ» (۲)

پیام ها:

۱- مدت عمر و پایان زندگی، به دست ما نیست. هُوَ الَّذِي ... قَضَى أَجَلًا

۲- تنها خداوند بر أجل مسمی (أجل قطعی)، آگاه است. «أَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ»

۳- با آنکه آفرینش و پایان کار انسان، همه از خدا و به دست اوست، پس چرا در مبدأ و معاد شك کنیم؟ «ثُمَّ أَنْتُمْ تَمْتَرُونَ»

وَ هُوَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَ فِي الْأَرْضِ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَ جَهْرَكُمْ وَ يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُونَ» (۳)

و اوست که در آسمان ها و در زمین خداوند است. نهان و آشکار شمارا می داند و هرچه را به دست می آورید (نیز) می داند.

نکته ها:

در پاسخ به عقیده ی انحرافی چند خدایی (خدای باران، خدای جنگ، خدای صلح، خدای زمین و...) این آیه می فرماید: خدای همه چیز و همه جا یکی است.

امام صادق علیه السلام درباره این آیه فرمود: «او به تمام مخلوقات از نظر علم و قدرت و سلطه و

ص: ۴۱۱

۱- ۱). کافی، ج ۱، ص ۱۴۷.

۲- ۲). فاطر، ۱۱.

پیام ها:

۱- ایمان به احاطه علمی خداوند، هم انگیزه برای کار نیک است و هم بازدارنده از کار بد. «يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَ جَهْرَكُمْ»

وَ مَا تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ ﴿٤﴾

و هیچ نشانه و آیه ای از نشانه های پروردگارشان برای آنها نمی آمد، جز آنکه (به جای تصدیق و ایمان) از آن اعراض می کردند.

فَقَدْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَسَوْفَ يَا تُبَيِّهُمُ آلِبَاءُ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤْنَ ﴿٥﴾

پس همین که حق برای آنان آمد، آن را تکذیب کردند، پس به زودی خبرهای مهم (و تلخی درباره ی کيفر) آنچه را به مسخره می گرفتند، به سراغشان خواهد آمد.

نکته ها:

شاید مراد از «خبرهای بزرگ» در آیه، خبر فتح مکه یا شکست مشرکان در جنگ بدر و امثال آن باشد. (۲)

پیام ها:

۱- برای لجبازان، نوع دلیل و آیه تفاوتی ندارد، آنها همه را بدون تفکر رد می کنند. «آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ»

۲- هم باید به مؤمنان دلگرمی داد که راهشان حق است، «بِالْحَقِّ» و هم کافران را تهدید کرد که خبرهای تلخ برایتان خواهد آمد. «فَسَوْفَ يَا تُبَيِّهُمُ»

ص: ۴۱۲

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین؛ توحید صدوق، ص ۱۳۳.

۲- ۲). تفسیر مراغی.

۳- استهزا، شیوه ی همیشگی کفار است. «كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ»

۴- سقوط انسان سه مرحله دارد: اعراض، تکذیب و استهزا. در این دو آیه به هر سه مورد اشاره شده است. «مُعْرِضِينَ - كَذَّبُوا يَسْتَهْزِئُونَ»

أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ مَا لَمْ نُمَكِّنْ لَكُمْ وَأَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِمْ مِدْرَارًا وَجَعَلْنَا الْأَنْهَارَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمْ فَأَهْلَكْنَا هُمْ بِدُنُوبِهِمْ وَآنَشَانَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا آخَرِينَ ﴿٦﴾

آیا ندیدند که چه بسیار امت های پیش از آنان را هلاک کردیم، با آنکه در زمین به آنان جایگاه و توانی داده بودیم که به شما نداده ایم؟ (باران و برکت) آسمان را پی در پی برایشان فرستادیم و نهرهای آب از زیر پاهایشان جاری ساختیم، پس آنان را به کیفر گناهانشان هلاک کردیم و نسل دیگری پس از آنان پدید آوردیم.

نکته ها:

«قرن» به امتی گفته می شود که یکپارچه هلاک شده باشند. (۱) به مردمی هم که در یک زمان زندگی می کنند، قرن گفته می شود و چون معمولاً یک نسل، از ۶۰ تا ۱۰۰ سال طول می کشد، از این رو به ۶۰ یا ۸۰ یا ۱۰۰ سال یک قرن می گویند. (۲)

کلمه «مدرار» به معنای ریزش فراوان و پی در پی باران و به مقدار نیاز است. (۳)

پیام ها:

۱- افرادی که از تاریخ پند نمی گیرند، توبیخ می شوند. «أَلَمْ يَرَوْا»

۲- کفار صدر اسلام از تاریخ امت های پیشین آگاه بودند و می توانستند درس

ص: ۴۱۳

۱- ۱. اقرب الموارد.

۲- ۲. تفاسیر المیزان و کبیر فخر رازی.

۳- ۳. تفسیر مجمع البیان ذیل آیه ۵۲ سوره هود.

بگیرند. «أَلَمْ يَرَوْا»

۳- توجه به زوال نعمت ها و سرنگونی گنهکاران، از عوامل غفلت زدایی است.

أَلَمْ يَرَوْا ... فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ

۴- تمدن هایی قبل از اسلام وجود داشته؛ سپس منقرض شده اند. «أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ»

۵- از روش های تربیتی قرآن این است که داستان های واقعی و آموزنده را برای عبرت مردم نقل می کند. «أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ»

۶- کیفر آنان که از امکانات خداداد استفاده سوء کنند، نابودی است. «كَمْ أَهْلَكْنَا»

۷- به جای «أرسلنا من السماء»، فرمود: «أَرْسَلْنَا السَّمَاءَ» (آسمان را برای شما فرستادیم) تا نهایت لطف الهی را بیان کند.

۸- عملکرد مردم، عامل تحولات و حوادث تاریخی است. «فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ»

۹- هلاکت مردم به سبب گناهانشان، از سنت های الهی است. «فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ»

۱۰- خداوند، علاوه بر عذاب آخرت، در این دنیا هم کیفر می دهد. «فَأَهْلَكْنَاهُمْ»

۱۱- اگر امکانات در دست صالحان باشد، نماز را برپا می دارند. «إِنَّ مَكَانَهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ» (۱) ولی اگر در دست نااهلان بی ایمان باشد، فساد و گناه می کنند. مَكَانَهُمْ ... فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ

۱۲- امکانات مادی، مانع قهر و عذاب الهی نیست. مَكَانَهُمْ ... فَأَهْلَكْنَاهُمْ آن گونه که کافران خیال می کردند: «نَحْنُ أَكْثَرُ أَمْوَالًا وَ أَوْلَادًا وَ مَا نَحْنُ بِمُعَذِّبِينَ» (۲)

۱۳- امکانات مادی، رمز کامیابی نیست. مَكَانَهُمْ ... فَأَهْلَكْنَاهُمْ چنانکه در جای دیگر می خوانیم: «إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَّاظِرٌ أَلَمْ يَرَأَ أَنَّهُ شَتَّانٌ مُّجْتَبِئٌ» (۳)

۱۴- دو نوع مرگ داریم: طبیعی که با فرارسیدن أجل عمر انسان به پایان می رسد

ص: ۴۱۴

۱- ۱. حج، ۴۱.

۲- ۲. سبأ، ۳۵.

۳- ۳. علق، ۶-۷.

و غیر طبیعی که به خاطر کيفر الهی و با حوادث غیر منتظره است. «بِذُنُوبِهِمْ»

۱۵- قدرتمندان گنهکار فکر نکنند دنیا همیشه به کامشان است، خداوند دیگران را جایگزین آنان می کند. فَأَهْلَكْتَاهُمْ ... وَ
أَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا آخَرِينَ

وَ لَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ ﴿٧﴾

و(کافران لجوج که در پی بهانه جویی اند حتی) اگر نوشته ای را در کاغذی بر تو نازل می کردیم که آن را با دست های خود لمس می کردند، باز هم کافران می گفتند: این، جز جادویی آشکار نیست.

نکته ها:

گروهی از مشرکان می گفتند: ما در صورتی ایمان می آوریم که نوشته ای بر کاغذ، همراه با فرشته ای بر ما نازل کنی. ولی دروغ می گفتند و در پی بهانه جویی بودند.

«قِرْطَاسٍ» چیزی است که بر روی آن بنویسند، چه کاغذ، چه چوب، یا پوست و سنگ، ولی امروز به کاغذ گفته می شود.

پیام ها:

۱- وقتی پای لجاجت در کار باشد، هیچ دلیلی کارساز نیست، حتی محسوسات را منکر می شوند. فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ ... إِنَّ هَذَا إِلَّا
سِحْرٌ مُّبِينٌ

۲- نسبت سحر، از رایج ترین نسبت هایی بود که مشرکان به پیامبر می دادند. «إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ»

وَقَالُوا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ وَ لَوْ أَنْزَلْنَا مَلَكَاً لَقُضِيَ الْأَمْرُ ثُمَّ لَا يُنظَرُونَ» (۸)

و (کافران بهانه جو) گفتند: (اگر محمد، رسول است) چرا فرشته ای بر او نازل نشده (تا او را در دعوت کمک کند)، در حالی که اگر فرشته ای نازل می کردیم (باز هم لجاجت خواهند کرد و) کار آنان پایان می یافت و هیچ مهلتی به آنان داده نمی شد.

نکته ها:

نزول فرشته ی مورد تقاضای کفار، اگر به صورت انسان باشد که مانند همان پیامبر خواهد بود و اگر به صورت واقعی اش جلوه کند، طاقت دیدن آن را ندارند و با مشاهده ی آن، جان خواهند داد. (۱)

روحیه ی تکبر، اجازه نمی دهد که انسان از بشری همانند خود پیروی کند. می گوید: چرا انبیا مثل ما غذا می خورند و در بازارها راه می روند و همچون ما لباس می پوشند؟ «وَقَالُوا مَا لِهَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ» (۲) به یکدیگر می گفتند: اگر از پیامبری مثل خودتان اطاعت کنید، زیان کرده اید. «وَلَئِنْ أَطَعْتُمْ بَشَرًا مِثْلُكُمْ إِنَّكُمْ إِذَا لَخَاسِرُونَ» (۳)

پیام ها:

۱- کفار بهانه گیر، انسان را شایسته مقام رسالت نمی دانستند و تقاضای دیدن فرشته را داشتند. «لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ»

۲- سنت الهی چنین است که اگر معجزه ای به درخواست مردم انجام شود و انکار کنند، هلاکت قطعی سراغشان خواهد آمد. (۴) «لَقُضِيَ الْأَمْرُ»

(شیوه دعوت های الهی، براساس آزادی، تفکر، انتخاب و مهلت داشتن است.

ص: ۴۱۶

۱- ۱. تفاسیر کبیر فخررازی و نورالثقلین.

۲- ۲. فرقان، ۷.

۳- ۳. مؤمنون، ۳۴.

۴- ۴. تفسیر مراغی.

تقاضای راه دیگری مانند: نزول فرشته یا غذای آسمانی، فرصت و مهلت را می گیرد و در این صورت تنها راه، پذیرش دعوت است و گرنه هلاکت.)

وَ لَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا وَ لَلْبَشَرِ لَآلِئُهُمْ مَا يَلْبَسُونَ ﴿٩﴾

و اگر (پیامبر را) فرشته قرار می دادیم، حتماً او را به صورت مردی در می آوردیم (که باز هم می گفتند: این انسانی همانند خود ماست و همان شبهه را تکرار می کردند بنابراین) کار را بر آنان مشتبه می ساختیم همان طور که آنان (با ایرادهای خود) کار را بر دیگران مشتبه می سازند.

نکته ها:

کلمه «لَبَسَ» (بر وزن درس) به معنای پرده پوشی و اشتباه کاری است؛ ولی کلمه «لَبَسَ» (بر وزن قفل) به معنای پوشیدن لباس است. (۱)

اگر پیامبر و الگوی انسان ها فرشته باشد، چگونه می تواند پیشوای انسان هایی باشد که دچار طوفان غرائزند و شکم و شهوت دارند؟

ممکن است، معنی آیه چنین باشد: اگر پیامبر، فرشته می شد، باید به صورت مردی ظاهر شود که او را بینند و این سبب به اشتباه افتادن مردم می شد که آیا او انسان است یا فرشته.

لَلْبَشَرِ لَآلِئُهُمْ

پیام ها:

۱- سنّت های الهی حکیمانه است و با تمایلات این و آن عوض نمی شود. «لَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا» (حرف «لَوْ» نشانه آن است که ما کار خودمان را می کنیم و کاری به تقاضاهای بی مورد نداریم.)

ص: ۴۱۷

۲- برای تربیت و دعوت، باید الگوهای بشری ارائه داد که در دعوت و عمل پیشگام باشند. «لَجَعَلْنَا رِجَالًا»

۳- پیامبران از میان مردم انتخاب می شوند. «لَجَعَلْنَا رِجَالًا»

و لَقَدْ اسْتَهْزَيْتُمْ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿۱۰﴾

و قطعاً پیامبرانی پیش از تو هم استهزا شدند، پس عذابی که به استهزای آن می پرداختند بر مسخره کنندگان از ایشان فرود آمد.

نکته ها:

این آیه، تسکینی برای پیامبر اسلام است که اولاً: پیامبران پیشین هم مورد استهزا قرار گرفته اند. ثانیاً: نه تنها عذاب اخروی؛ بلکه قهر دنیوی هم دامنگیر استهزا کنندگان می شود.

پیام ها:

۱- یاد مشکلات دیگران، صبر انسان را زیاد می کند و مبلغ دین نباید از استهزای مخالفان دلتنگ شود. «لَقَدْ اسْتَهْزَيْتُمْ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ»

۲- استهزا، یکی از جنگ های روانی دشمن و برای تضعیف روحیه ی رهبران است که باید در برابر آن مقاومت کرد. «اسْتَهْزَيْتُمْ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ»

۳- مسخره کنندگان، عاقبت ذلیل می شوند و استهزا، دامن خودشان را می گیرد.

«فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا»

۴- استهزای دین، یکی از گناهان کبیره است که وعده ی عذاب بر آن داده شده است. «فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا ...»

۵- خداوند حامی انبیاست و استهزا کنندگان را هلاک می کند. «فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا ...»

۶- استهزا شیوه دائمی کفار است. «كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤْنَ»

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ انظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ ﴿١١﴾

(ای پیامبر! به آنان) بگو: در زمین بگردید، سپس بنگرید که سرنوشت تکذیب کنندگان چگونه شد؟

نکته ها:

فرمان «سِيرُوا فِي الْأَرْضِ» شش بار در قرآن آمده است. گرچه هدف از دستور سیر در زمین عبرت گرفتن و آدم شدن است و کافران هرگز به این آیه با این هدف عمل نکرده اند.

پیام ها:

۱- سفرهای علمی و آموزنده و عبرت آور، ستوده و نیکوست. سِيرُوا ... ثُمَّ انظُرُوا

۲- شکست و سقوط مخالفان حق، حتمی است، اگر شک دارید، تاریخشان را بخوانید و با سفر، آثارشان را ببینید و عبرت بگیرید. سِيرُوا ... ثُمَّ انظُرُوا

۳- عوامل عزت یا سقوط جوامع، قانونمند است. اگر عواملی مثل انکار و تکذیب حق در زمانی سبب هلاکت شد، در زمان های دیگر هم سبب می شود. سِيرُوا ... انظُرُوا

۴- یکی از عوامل سقوط تمدن ها، تکذیب انبیاست. «عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ»

۵- جلوه های گذرا مهم نیست، پایان کار مهم است. «عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ»

قُلْ لِمَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلْ لِلَّهِ كَتَبَ عَلَيَّ نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ لِيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٢﴾

بگو: آنچه در آسمان ها و زمین است برای کیست؟ بگو: برای خداوند است که بر خود، رحمت را مقرر کرده است. او قطعاً شما را در روز قیامت که شکی در آن نیست جمع خواهد کرد. کسانی که خود را باختند (و با هدر دادن استعدادها، به جای رشد، سقوط کردند) همان ها ایمان نمی آورند.

نکته ها:

موضوع و جوب رحمت بر خدا، در قرآن دوبار آنهم در این سوره (آیات ۱۲ و ۵۴) آمده است.

جمله ی «لَا رَيْبَ فِيهِ» هم درباره ی قرآن آمده است، هم درباره ی قیامت.

به جای استدلال، در پی هوا و هوس بودن و به جای اولیای خدا، سراغ طاغوت رفتن و به جای ایمان و اعتقاد به آخرت، کفر ورزیدن و به جای تسلیم نور، تسلیم نار شدن، خسارت عظیم کفار است.

خداوند همان گونه که بر ما تکالیفی واجب کرده است، وظایفی را هم بر خود مقرر فرموده؛ از جمله: هدایت کردن: «إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَىٰ» (۱)، رزق دادن: «عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا» (۲)، لطف کردن: «كَتَبَ عَلَيَّ نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ» (۳) و پیروزی و غلبه ی دین خدا: «كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي» (۴) ولی زمینه ی بهره مند شدن از رحمت الهی، رحم به بندگان است. چنانکه در حدیث آمده است: «مَنْ لَا يَرْحَمُ لَا يُرْحَمُ» (۵)

سلمان از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل کرده که فرمود: «رحمت خداوند، صد درجه دارد، یک درجه ی آن، منشأ همه ی الطاف الهی در دنیا شده است، خداوند در قیامت، با همه ی صد درجه رحمت

ص: ۴۲۰

۱-۱. لیل، ۱۲.

۲-۲. هود، ۶.

۳-۳. انعام، ۱۲.

۴-۴. مجادله، ۳۱.

۵-۵. کنز العمال، ج ۳، ص ۱۶۲ و تفسیر فی ظلال القرآن.

خود با مردم معامله خواهد کرد». (۱)

قرآن، رحمت الهی را بر همه چیز شامل می‌داند: «رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ» (۲) و این رحمت، مصداق های فراوانی دارد، از جمله:

باران: «يُنزِلُ الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ مَا قَطَطُوا وَيَنْشُرُ رَحْمَتَهُ» (۳)

شب و روز: «وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمْ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ» (۴)

پیامبر: «وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ» (۵)

قرآن: «هَذَا بَصَائِرٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ» (۶)

تورات: «كِتَابٌ مُّوسَىٰ إِمَامًا وَرَحْمَةً» (۷)

آزادی: «فَأَنْجَيْنَاهُ وَالدِّينَ مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا» (۸)

علاقه ی به همسر: «وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً» (۹)

گیاهان و میوه ها: «فَانظُرْ إِلَىٰ آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا» (۱۰) پذیرش توبه: «لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ» (۱۱)

پیام ها:

۱- یکی از شیوه های تبلیغی که پیامبر مأمور به آن است، طرح سؤال و جواب است. قُلْ لِمَنْ ... قُلْ لِلَّهِ

۲- هستی بر اساس رحمت است و رحمت الهی بر همه چیز و همه جا گسترده است. «كَتَبَ عَلَيَّ نَفْسِي الرَّحْمَةَ»

۳- همان گونه که آفریده های خدا در دنیا (مثل: باد، باران، روز و شب، گیاهان...) رحمت است، معاد هم رحمت است. «لِيَجْمَعَنَّكُمْ»

ص: ۴۲۱

۱- ۱. تفسیر فی ظلال القرآن.

۲- ۲. اعراف، ۱۵۶.

۳- ۳. شوری، ۲۸.

۴- ۴. قصص، ۷۳.

۵- ۵. انبیا، ۱۰۷.

٦-٦. جاثيه، ٢٠.

٧-٧. هود، ١٧.

٨-٨. اعراف، ٧٢.

٩-٩. روم، ٢١.

١٠-١٠. روم، ٥٠.

١١-١١. زمر، ٥٣.

۴- گرچه رحمت الهی گسترده و لازم است، لیکن گروهی خود را محروم می کنند. «خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ»

وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۱۳)

و تنها برای اوست آنچه در شب و روز قرار گرفته و او شنوای داناست.

نکته ها:

شب و روز، مانند گهواره، انسان و موجودات را در دامن خود آرامش می بخشد. برخی موجودات در شب، و بعضی در روز استراحت می کنند.

پیام ها:

۱- هم کل نظام از خداوند است؛ «وَلَهُ مَا سَكَنَ»، هم نظارت و کنترل از آن اوست.

«هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ»

قُلْ أَعْيَرَ اللَّهُ اتِّخَذُ وَلِيًّا فَاَطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۱۴)

بگو: آیا غیر از خدا را سرپرست خود بگیرم در حالی که او آفریدگار آسمان ها و زمین است او همه را طعام می دهد، ولی کسی به او طعام نمی دهد. بگو: همانا من مأمورم که اولین کسی باشم که تسلیم فرمان اوست. (به من گفته شده که) هرگز از مشرکان مباش.

نکته ها:

در شأن نزول آیه آمده است که جمعی از اهل مکه به پیامبر صلی الله علیه و آله گفتند: تو به خاطر فقر، از بت ها دست کشیده ای، ما حاضریم تو را بی نیاز کنیم تا با ما مخالفت نکنی. این آیه نازل شد

ص: ۴۲۲

و به آنان پاسخ داده شد.

پیام ها:

۱- انسان به دلیل نیازها و محدودیت ها به طور فطری به سراغ سرپرست و پناهگاه می رود، لیکن بحث اصلی بر سر آن است که به سراغ چه کسی برویم. قُلْ أَعْيَرَ اللَّهُ اتَّخِذُ ...

۲- خداوند آسمان و زمین را بدون الگوی قبلی آفرید. «فَاَطِرِ السَّمَاوَاتِ» فاطر، یعنی آفریننده مبتکر.

۳- تأمین نیازها از شئون ولایت الهی است. وَلِيًّا ... يُطْعِمُ

۴- جز خداوند، همه ی معبودها و مخلوقات نیازمندند. «لَا يُطْعِمُ»

۵- چون خداوند هم خالق بشر و هم رازق اوست و نیازهایش را برطرف می کند، به همین دلیل انسان باید نسبت به خدا تعبد و ولایت پذیری داشته باشد.

فَاَطِرِ ... وَ هُوَ يُطْعِمُ ... إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ

۶- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مأمور به اظهار موضع عقیدتی خود می باشد. قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ ...

۷- رهبر باید پیشگام در آیین باشد و بالاترین درجه ی اخلاص و تسلیم را داشته باشد. «أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ»

۸- پذیرش ولایت غیر خدا، شرک است. أَعْيَرَ اللَّهُ اتَّخِذُ وَلِيًّا ... لَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ

قُلْ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ «۱۵»

بگو: همانا اگر پروردگارم را نافرمانی کنم، از عذاب روزی بزرگ بیمناکم.

نکته ها:

خوف و ترس دو گونه است:

الف: ناپسند، مثل: ترس از جهاد.

ب: پسندیده، مانند: خوف از عذاب الهی.

پیام ها:

۱- ترس اولیای خدا، از قهر الهی است، نه از طاغوت ها و مردم. **أَخَافُ ... رَبِّي**

۲- توجه به ربوبیت خداوند، مقتضی پرهیز از معصیت اوست. **«إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي»**

۳- از عوامل بازدارنده از انحراف و خطا، ترس از کیفر است. **«أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ»**

۴- اظهار ترس رسول خدا از قیامت، نقش سازنده ای برای دیگران دارد. **قُلْ إِنِّي أَخَافُ ... عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ**

۵- در برابر تطمیع و وعده های دیگران، از اهرم حساب قیامت استفاده کنید. (با توجه به شأن نزول آیه ی قبل که پیشنهاد کردند ما تو را بی نیاز می کنیم، تو از تبلیغ دست بردار، پیامبر می فرماید: من از قیامت می ترسم.) **إِنِّي أَخَافُ ... عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ**

مَنْ يُصْرَفْ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ وَ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ «۱۶»

در آن روز، از هر کس عذاب الهی برداشته شود، قطعاً مشمول رحمت الهی شده و این است رستگاری آشکار.

نکته ها:

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: سوگند به خدایی که جانم در دست اوست! هیچ کس در قیامت با عمل خود به بهشت نمی رود. پرسیدند: حتی شما یا رسول الله؟! فرمود: «حتی من، مگر آنکه فضل و رحمت خدا مرا دریابد. سپس دستان مبارک خود را روی سر نهاد و این آیه را تلاوت کرد». (۱)

ص: ۴۲۴

البته بدیهی است که رحمت الهی تنها به اعمال صالح و افراد نیکوکار تعلق می گیرد.

پیام ها:

۱- خطر، متوجه همه است و نجات از عذاب الهی، لطف ویژه می طلبد. مَنْ يُصِرْفُ ... فَقَدْ رَحِمَهُ

۲- تسلیم خدا شدن، زمینه ی دریافت رحمت الهی است. إِنِّي أَمَرْتُ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ - مَنْ يُصِرْفُ عَنْهُ ... فَقَدْ رَحِمَهُ

۳- تنها رحم الهی قهر او را برمی گرداند، قبول اعمال ما و شفاعت اولیای خدا هم پرتوی از رحمت اوست. مَنْ يُصِرْفُ ... فَقَدْ رَحِمَهُ

وَإِنْ يَمَسُّكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يَمَسُّكَ بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٧﴾

و اگر خداوند (برای آزمایش و رشد، یا کیفر اعمال) تو را با (اسباب) زیان و آسیب درگیر کند، جز خودش هیچ کس برطرف کننده آن نیست و اگر خیری به تو برساند، پس او بر هر چیز تواناست.

پیام ها:

۱- سرچشمه ی همه ی امور یکی است، نه آنکه خیرات از منبعی و شرور از منبع دیگر سرچشمه گیرد. وَإِنْ يَمَسُّكَ اللَّهُ بِضُرٍّ ... وَ إِنْ يَمَسُّكَ بِخَيْرٍ

۲- باید همه ی امیدها به خدا و همه ی خوف ها از او باشد. «فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ»

۳- قوانین الهی استثنا بردار نیست، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز در مواجهه با حوادث تلخ و شیرین، باید متوجه خدا باشد. وَ إِنْ يَمَسُّكَ اللَّهُ بِضُرٍّ ... وَ إِنْ يَمَسُّكَ بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

وَ هُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَ هُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ ﴿١٨﴾

اوست که بر بندگان خود قاهر و مسلط است و اوست حکیم آگاه.

نکته ها:

کلمه ی «قهر»، به آن نوع غلبه ای گفته می شود که مقهور، ذلیل قاهر باشد.

در آیه ی ۱۴، ولایت و رزاقیت خدا مطرح بود: وَلِيًّا ... وَ هُوَ يُطْعِمُ در آیه ی ۱۵، قهر و قیامت الهی: إِنِّي أَخَافُ ... عَذَابَ در آیه ی ۱۶، نجات و رحمت خدایی: ... فَقَدْ رَحِمَهُ در آیه ی ۱۷، حلّ مشکلات و رسیدن به خیرات: «فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ» و در این آیه، قدرت مطلقه ی خدا مطرح است: «وَ هُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ»

پیام ها:

۱- از دیگران هراسی نداشته باشیم که قدرت خدا فوق همه ی قدرت هاست. «وَ هُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ»

۲- قدرت و قهاریت خدا، همراه با حکمت و علم اوست. «الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ»

۳- نفع و ضرر رساندن خداوند، بر اساس حکمت و آگاهی اوست. يَمْسَسُكَ اللَّهُ بِضُرٍّ ... يَمْسَسُكَ بِخَيْرٍ ... وَ هُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ

قُلْ أُمِّي شَيْءٌ أَكْبَرُ شَهَادَةً قُلِ اللَّهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَ بَيْنَكُمْ وَ أُوْحِيَ إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنَ لِأُنذِرَكُمْ بِهِ وَ مَنْ بَلَغَ أِنَّكُمْ تَشْهَدُونَ أَنْ مَعَ اللَّهِ إِلَهَةٌ أُخْرَى قُلْ لَا أَشْهَدُ قُلْ إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ وَ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ ﴿١٩﴾

بگو: چه موجودی در گواهی برتر و بزرگتر است؟ بگو: خداوند میان من و شما گواه است. و این قرآن به من وحی شده تا با آن شما را و هر که را که این پیام به او برسد هشدار دهم. آیا شما گواهی می دهید که با خداوند،

خدایان دیگری هست؟ بگو: من گواهی نمی دهم. بگو: همانا او خدای یکتاست و بی تردید من از آنچه شما شرک می ورزید، بیزارم.

نکته ها:

مشرکان مکه، از پیامبر اسلام برای رسالتش شاهد می طلبیدند و نبوت آن حضرت را نمی پذیرفتند و می گفتند: حتی یهود و نصارا هم تو را پیامبر نمی دانند. این آیه در زمان غربت اسلام، خبر از آینده ای روشن و رسالت جهانی اسلام می دهد.

حضرت علی علیه السلام در تفسیر عبارت «إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ» فرمودند: «اگر خدایان دیگری بودند، آنها هم پیامبرانی می فرستادند». (۱)

عده ای را به عنوان اسیر نزد پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آوردند، حضرت از آنان پرسید: «آیا تاکنون دعوت به اسلام شده اید؟ گفتند: نه، حضرت فرمود: همه را به محل امن برساند و آزادشان کند، زیرا کسی که هنوز ندای اسلام را نشنیده است نباید اسیر نمود، سپس این آیه را تلاوت فرمود: «لَأُنذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ» (۲)

امام صادق علیه السلام فرمودند: «انذار همیشگی باید همراه با منذر همیشگی باشد. پس امامت و رهبری الهی نیز تا ابد باید همراه قرآن باشد». (۳)

معمولاً در انسان ها انگیزه ی دفع ضرر، قوی تر از جلب منفعت است. لذا قرآن، به مسأله ی انذار تأکید کرده است. «لَأُنذِرَكُمْ» در آیات دیگر نیز می خوانیم: «إِنْ أَنْتَ إِلَّا نَذِيرٌ» (۴)، «إِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ» (۵)

در احادیث متعددی «مَنْ بَلَغَ» به ائمه معصومین علیهم السلام تفسیر شده است. (۶)

امام صادق علیه السلام نیز درباره «مَنْ بَلَغَ» فرمودند: مقصود کسی است که وظیفه امامت به او رسیده است و او همانند پیامبر، مردم را با قرآن انذار می دهد. (۷)

ص: ۴۲۷

۱- ۱. نهج البلاغه، نامه ۳۱.

۲- ۲. تفسیر درالمنثور.

۳- ۳. تفسیر صافی.

۴- ۴. فاطر، ۲۳.

۵- ۵. عنکبوت، ۵۰.

۶- ۶. تفسیر عیاشی.

۷- ۷. کافی، ج ۱، ص ۴۱۶.

۱- برای حَقانیت پیامبر اسلام، گواه بودن خداوند کافی است. «قُلِ اللَّهُ شَهِيدٌ» □

۲- غفلت و سهو و فراموشی و محدودیت، هم قدرت خبرگیری انسان را □ کم می کند، هم قدرت گواه بودن او را چون خدا از این عوارض دور است، پس بهترین شهود خداوند است. «أَكْبَرُ شَهَادَةً قُلِ اللَّهُ» □

۳- قرآن، بزرگ ترین گواه بر رسالت پیامبر است. اللَّهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَ... هَذَا الْقُرْآنُ □

۴- برای مردم غافل، سخن گفتن از زاویه ی انذار مؤثرتر است. «لِأُنذِرْكُمْ» □

۵- رسالت حضرت محمد صلی الله علیه و آله و برای همه ی مردم در همه ی عصرها و نسل هاست. «لِأُنذِرْكُمْ بِهِ وَ مَنْ بَلَغَ» □

۶- تا قانون به مردم ابلاغ نشود، توییح و مسئولیتی در کار نیست. «وَ مَنْ بَلَغَ» و به اصطلاح علم اصول، عقاب بدون بیان، قبیح است.

۷- از جمله شرایط لازم برای رهبر آسمانی: ایمان به مکتب: «أَوْحِيَ إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنُ»، امید به آینده «وَ مَنْ بَلَغَ»، صلابت «قُلْ لَا أَشْهَدُ» و براءت از شرک است. «إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ» □

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٢٠﴾ □

کسانی که به آنان، کتاب (آسمانی) دادیم (یهود و نصاری)، محمد را همانند فرزندان خود می شناسند (و بشارت های انبیا و کتب آسمانی پیشین را منطبق بر آن حضرت می بینند، ولی حاضر به پذیرفتن آن نیستند) پس کسانی که به (فطرت و رشد و سعادت آینده) خودشان زیان

نکته ها:

این آیه، مشابه آیه ی ۱۴۶ سوره ی بقره است.

هم نام و نشان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله در تورات و انجیل بوده و علمای اهل کتاب، او را به عنوان پیامبر موعود به مردم بشارت می دادند و هم اخلاقیات حضرت و یارانش در کتاب های آنان بوده است: مُحَمَّدٌ رَّسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ ... ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ ... (۱)

شناخت فرزند، اصیل ترین و قدیمی ترین شناخت هاست. چون او را از هنگام تولد می شناسند، ولی شناخت برادر و پدر و مادر برای انسان، ماه ها پس از تولد است چنانکه شناخت همسر نیز پس از ازدواج می باشد. از این رو آیه می فرماید: آنان پیامبر را مانند فرزندان خود می شناسند.

پیام ها:

۱- خداوند بر اهل کتاب حجت را تمام کرده و آنان پیامبر اسلام را به خوبی می شناختند. «الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ»

۲- پیامبر باید به گونه ای شناخته شود که هیچ شکی در او نباشد. «يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ»

۳- تنها شناخت و علم، مایه ی نجات انسان نیست، چه بسیار خداشناسان و پیامبرشناسان و دین شناسان که به خاطر عناد و لجاجت از زیان کارانند.

«يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمُ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ»

۴- کتمان حق، سبب سوء عاقبت و خسارت به خویشان است. «خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ»

ص: ۴۲۹

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٢١﴾

و کیست ستمکارتر از آن کس که به خداوند دروغ بندهد، یا آیات الهی را تکذیب کند؟ همانا ستمگران رستگار نمی شوند.

نکته ها:

در قرآن پانزده مرتبه تعبیر «مَنْ أَظْلَمُ» آمده که در مورد افترا بر خدا، بازداشتن مردم از مسجد و کتمان شهادت و حق است. این می رساند که ظلم فرهنگی و بازداشتن مردم از رشد و فهم، بدترین ظلم به جامعه است.

پیام ها:

۱- هر چیز که عزیزتر و مقدّس تر باشد، خطر ظلم درباره ی آن بیشتر است. از این رو ظلم به خدا و افترا بر ذات مقدس الهی، بدترین ظلم هاست. «وَمَنْ أَظْلَمُ»

۲- ظلم به تفکر و فرهنگ انسان ها، بدترین ستم هاست. شرک، افترا به خدا، ادّعی نبوت دروغین، بدعت، تفسیر به رأی، همه نمونه ای از این گونه ظلم هاست. «وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ»

وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا آيِنَ شُرَكَائِكُمُ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ﴿٢٢﴾

و روزی که آنان را یکسره محشور می کنیم، سپس به کسانی که شرک ورزیدند گوئیم: کجایند شریکان خدا که شما بر ایشان گمان (خدایی) داشتید؟

نکته ها:

بازخواست ذلّت بار مشرکان در قیامت، نشانه ی محرومیت آنان از رستگاری است، همان محرومیتی که در آیه ی قبل به آن اشاره شده است.

گرچه آیه، به شرک نظر دارد، ولی آنان هم که رهبری غیر اولیای خدا را بپذیرند و با اولیای معصوم الهی به مخالفت و جنگ برخیزند، به نوعی مشرکند. در زیارت جامعه ی کبیره می خوانیم: «وَمَنْ حَارَبَكُمْ مُشْرِكًا» (۱) و در حدیث آمده است: «الزاد علینا کالزاد علی الله و هو علی حدّ الشرک بالله» (۲) کسی که کلام و راه ما را رد کند، همچون کسی است که کلام خدا را نپذیرد و چنین شخصی به منزله ی مشرک است.

پیام ها:

۱- قیامت روز حقّ بودن توحید، برای مشرکان است. «أَئِنَّ شُرَکَاؤُكُمْ»

۲- شرک، خیالی بیش نیست. «تَزَعُمُونَ»

ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا وَاللَّهِ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ «۲۳»

پس (از آن همه فریفتگی به بتان، در پیشگاه خدا) عذری نیابند جز آنکه (از بتان بیزاری جسته و) بگویند: سوگند به خدا! پروردگارمان، ما هرگز مشرک نبوده ایم.

أَنْظُرُ كَيْفَ كَذَبُوا عَلَيَّ أَنْفُسِهِمْ وَ ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتُرُونَ «۲۴»

بنگر که چگونه علیه خود دروغ گفتند و (تمام بت ها و شریکان که همواره می ساختند از نزد آنان محو شد و) آنچه به دروغ و افترا به خدا نسبت می دادند از دستشان رفت.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام فرمود: «مراد از «فته» در «لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ»، معذرت خواهی مشرکان می باشد». (۳) «ضَلَّ الشیء» به معنای ضایع شدن، هلاکت و نابودی چیزی است. (۴)

ص: ۴۳۱

۱- ۱. مفاتیح الجنان.

۲- ۲. کافی، ج ۱، ص ۶۷.

۳- ۳. تفسیر مجمع البیان.

۴- ۴. لسان العرب.

دروغگویان به مقتضای خصلتی که در دنیا کسب کرده اند، در قیامت نیز دروغ می گویند.

«وَاللّٰهُ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ» ، چنانکه در جای دیگر می خوانیم: «يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللّٰهُ جَمِيعًا فَيَحْلِفُونَ لَهُ كَمَا يَحْلِفُونَ لَكُمْ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ عَلٰى شَيْءٍ اَلَّا اِنَّهُمْ هُمُ الْكٰذِبُونَ» (۱)

حضرت علی علیه السلام در ذیل آیه در حدیثی می فرماید: «بعد از این دروغ، بر لبشان مهر زده می شود و سایر اعضای آنان حق را بازگو می کنند». (۲)

امام صادق علیه السلام فرمود: روز قیامت خداوند آن چنان عفو و بخشش می کند که به ذهن هیچ کس خطور نمی کند، تا آن اندازه که مشرکان نیز می گویند: ما مشرک نبودیم، (تا مشمول عفو الهی شوند). (۳)

پیام ها:

۱- قیامت، آن چنان حتمی است که گویا هم اکنون نیز حاضر است. «انظرو» و فرمود: «ستنظرو». (پیامبر صلی الله علیه و آله در دنیا نیز می تواند با چشم ملکوتی، شاهد صحنه های قیامت باشد).

۲- تکیه گاه های غیر الهی نابود خواهد شد. «ضَلَّ عَنْهُمْ»

۳- در دادگاه الهی، نه دروغ انسان کارساز است، نه سوگند او. «ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ»

۴- آن همه اصرار بر تکیه گاه های غیر الهی، خیالی بیش نیست. «وَ ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ»

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ اِلَيْكَ وَ جَعَلْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَفْقَهُوْهُ وَ فِىْ اٰذَانِهِمْ وَقْرًا وَ اِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوْا بِهَا حَتّٰى اِذَا جَاؤُكَ يُجَادِلُوْنَكَ يَقُوْلُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا اِنْ هٰذَا اِلَّا اَسَاطِيْرُ الْاَوَّلِيْنَ «۲۵»

ص: ۴۳۲

۱- ۱. مجادله، ۱۸.

۲- ۲. تفسیر کنز الدقائق.

۳- ۳. تفسیر عیاشی.

بعضی از آنها کسانی هستند که (به ظاهر) به سخن تو گوش می دهند، ولی ما بر دل‌هایشان پرده‌هایی قرار داده ایم تا آن را نفهمند و در گوش‌هایشان (نسبت به شنیدن حق) سنگینی قرار دادیم و آنان به قدری لجوجند که اگر هر آیه و معجزه‌ای را ببینند، باز هم به آن ایمان نمی آورند تا آنجا که چون نزد تو آیند با تو جدال می کنند و کسانی که کافر شدند می گویند: این نیست جز افسانه‌های پیشینیان.

نکته‌ها:

در شأن نزول این آیه آمده است: ابوسفیان، ولید بن مغیره، عتبه، شیبه و نضر بن حارث، در کنار کعبه به تلاوت قرآن پیامبر گوش می دادند، به نضر گفتند: چه می خواند؟ گفت: به خدای کعبه نمی فهمم چه می خواند، ولی چیزی جز افسانه و داستان‌های پیشینیان نیست، من مشابه این داستان‌ها را برای شما گفته‌ام. سپس این آیه نازل شد.

«أَكِنَّهٗ» جمع «کن» یا «کنان» به معنای پرده است. «وقر» به معنای سنگینی و «أساطیر» جمع «اسطوره» به معنای مطالب پی در پی و خیالی است که شنیدن آن جاذبه دارد.

پرده افکنی بر دل و سنگینی گوش، به خاطر روحیه‌ی لجاجت مشرکان است. قرآن می فرماید: «فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ» (۱) از این که در آیه‌ی قبل، سخن از مشرکان بود؛ ولی در این آیه درباره همان گروه تعبیر به «الَّذِينَ كَفَرُوا» نموده است معلوم می شود مشرکان همان کفارند.

پیام‌ها:

۱- پیامبران و رهبران الهی باید از روحيات کفار و مخالفان و ترفندهای آنان آگاه باشند. «وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ»

۲- از همه‌ی کفار مأیوس نباشید، بعضی از آنان لجوجند. «وَمِنْهُمْ»

ص: ۴۳۳

۳- شنیدن صوت قرآن، آنگاه ارزش دارد که در دل اثر کند. «أَكِنَّهُ أَنْ يَفْقَهُوهُ»

۴- کفار بر انکار خود اصرار دارند و پرده افکنی خداوند بر دل کفار، به خاطر همین عناد و اصرار خود آنان است. «إِنْ يَرَوْا كُلاًّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا»

۵- لجاجت، درد بی درمان است و مثل آینه ی موج دار، بهترین صورت ها را هم زشت نشان می دهد. «إِنْ يَرَوْا كُلاًّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا»

۶- اگر کسی به قصد جدال و با سوء ظن و روح منفی و موضعگیری قبلی، حتی با پیامبر هم ملاقات کند، بهره ای نخواهد برد. «جَاؤُكَ يُجَادِلُونَكَ ...»

۷- کفار هیچ راه صحیح و منطقی برای مقابله با پیامبر اسلام نداشتند. (پناه به جدال و تهمت نشانه عجز آنان از منطقی است) «جَادِلُونَكَ ...»

وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْأَوْنَ عَنْهُ وَإِنْ يُهْلِكُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٦﴾

و آنان، مردم را از آن (پیامبر و قرآن) باز می دارند و خود نیز از آن دور و محروم می شوند، (ولی بدانند که) جز خودشان را هلاک نمی سازند، و (لی) نمی فهمند.

نکته ها:

«يَنْتَوْنَ» از ریشه ی «نأى»، به معنای دور کردن است.

برخی از اهل سنت، در تفسیر خود این آیه را درباره ی ابوطالب دانسته و گفته اند: وی مردم را از آزار پیامبر نهی می کرد ولی خودش ایمان نمی آورد و از مسلمان شدن دوری می جست و برخی آیات دیگر را هم در این باره می دانند (مثل توبه ۱۱۳، قصص ۵۶)، ولی به نظر پیروان مکتب اهل بیت، ابوطالب از بهترین مسلمانان است و دلایل ایمان ابوطالب پدر عزیز حضرت علی علیه السلام بسیار است که به بعضی از آنها اشاره می کنم:

۱. جملاتی که شخص پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام درباره ایمان او فرموده اند، بهترین دلیل

بر ایمان اوست.

۲. حمایت های بی دریغ وی از پیامبر در شرایط بسیار سخت.

۳. اقرارهای ابوطالب که در اشعار خود نسبت به پیامبر و رابطه خود با خدا دارد.

۴. سفارش های او به همسر و فرزند و برادرش حمزه که از اسلام و نماز و پیامبر حمایت کنند.

۵. حزن و اندوه فراوانی که برای پیامبر صلی الله علیه و آله به خاطر فوت ابوطالب پیدا شد.

۶. ابوبکر و عباس گواهی دادند که ابوطالب هنگام مرگ، کلمات «لا اله الا الله و محمد رسول الله» می گفت.

۷. رسول خدا صلی الله علیه و آله بالای منبر برای ابوطالب دعا و جنازه ی او را تشییع کرد و به حضرت علی علیه السلام دستور کفن کردن او را داد. تنها بر او نماز گذاشته نشد زیرا تا آن روز نماز میت واجب نشده بود، چنانکه بر خدیجه هم نماز گزارده نشد.

۸. حضرت علی علیه السلام در نامه ای به معاویه نوشتند که بسیار فرق است میان پدر من ابوطالب با پدر تو ابوسفیان.

۹. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: من در قیامت، شفیع پدر و مادر و عمویم ابوطالب هستم.

۱۰. در حدیث می خوانیم که خداوند به رسول خود وحی کرد که آتش بر پدر و مادر و کفیل تو حرام است.

۱۱. در مسلمان بودن فاطمه بنت اسد علیها السلام که از زنان خوش سابقه و مهاجر است، شکی نیست و اگر ابوطالب مسلمان نبود، هرگز رسول خدا صلی الله علیه و آله اجازه نمی داد که شوهر این زن، مردی بی ایمان باشد. (۱)

پیام ها:

۱- کفار و مشرکان، همواره در تلاش برای کارشکنی و بازداشتن مردم از گوش دادن به قرآن بودند. وَ هُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ ...

ص: ۴۳۵

۱- (۱). الغدير، ج ۷ و ۸؛ الصحيح من السيره، ج ۱، ص ۱۳۴-۱۴۲.

۲-دوری از پذیرفتن حق، سبب به هلاکت انداختن خود انسان می شود. «وَإِنْ يُهْلِكُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ»

۳-شعور واقعی، یافتن راه حق است و گم کردن راه حق و رهبر حق، از سوی هر که باشد، بی شعوری است. «وَمَا يَشْعُرُونَ»

وَ لَوْ تَرَىٰ إِذِذْ وَقَفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبُ بِآيَاتِ رَبِّنَا وَ نَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٧﴾

و اگر آنان را، آن هنگام که بر لبه ی آتش (دوزخ) نگه داشته شده اند ببینی، پس می گویند: ای کاش! (بار دیگر به دنیا) بازگردانده شویم و آیات پروردگارمان را تکذیب نکنیم و از مؤمنان (واقعی) باشیم.

نکته ها:

طبق آیات قرآن، آرزوی برگشت به دنیا، هم در لحظه ی مرگ است و هم در قبر و هم در قیامت، «رَبِّ ارْجِعُونِ لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا» (۱)، و هم در جهنم «رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْهَا فَإِنْ عُدْنَا فَإِنَّا ظَالِمُونَ» (۲)

در آیه ی ۲۳، مشرکان شرک خود را انکار می کردند، ولی در این آیه، اعتراف و تقاضای برگشت و جبران می کنند.

پیام ها:

۱- کفار هنگام عرضه بر آتش، وحشت زده و ذلت بار ناله می زنند. «إِذْ وَقَفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا» مراحل و مواقف قیامت متعدد است، در بعضی از مراحل گنهکاران ناله می زنند و در بعضی مواقع مهر سکوت بردهانشان می خورد.

۲- تکذیب آیات الهی، موجب پشیمانی در آخرت است. «إِذْ وَقَفُوا ... فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا»

ص: ۴۳۶

۱-۱. مؤمنون، ۱۰۰.

۲-۲. مؤمنون، ۱۰۷.

۳- تا فرصت باقی است، ایمان آوریم، چون در آخرت مجال برگشت نیست. «يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ» از آرزوها و حسرت های کافران در قیامت، برگشت به دنیا و ایمان و اطاعت است. «وَلَا نُكَذِّبُ... وَ نَكُونُ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ»

بَلْ بَدَأَ لَهُمْ مَا كَانُوا يُخْفُونَ مِنْ قَبْلُ وَ لَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ «۲۸»

(چنین نیست)، بلکه آنچه (از کفر و نفاق) قبلاً (در دنیا) پنهان می کردند، (در آن روز) برایشان آشکار شده و اگر آنان (طبق خواسته و آرزویشان) به دنیا بازگردانده شوند، بی گمان باز هم به آنچه از آن نهی شده اند بازمی گردند و آنان قطعاً دروغگویانند.

نکته ها:

روز قیامت، روز آشکار شدن اسرار پنهانی مردم است و قرآن بارها به این حقیقت اشاره کرده است. از جمله: «وَ بَدَأَ لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا» (۱)، «وَ بَدَأَ لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا» (۲)

پیام ها:

۱- در قیامت، همه ی اسرار و رازها کشف و نهان و درون انسان ها آشکار می شود. «بَلْ بَدَأَ لَهُمْ مَا كَانُوا يُخْفُونَ»

۲- برگشتن از آخرت به دنیا، محال است. «وَ لَوْ رُدُّوا»

۳- بعضی هرگز امیدی به خوب شدن و اصلاحشان نیست و با فرصت دادن (که خودشان خواستار آنند) باز هم همانند که بودند. «لَوْ رُدُّوا لَعَادُوا»

(آری؛ انسان بارها در دنیا به هنگام برخورد با شدايد و تلخی ها، تصمیم هایی می گیرد، ولی چون به آسایش رسید، همه چیز را فراموش می کند).

ص: ۴۳۷

۱- ۱. جائیه، ۳۳.

۲- ۲. زمر، ۴۸.

۴-وقتی دروغگویی خصلت انسان شد، در قیامت هم دروغ می گوید. «وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ» چنانکه در آیه ۲۳ خواندیم که مشرکان در قیامت به دروغ قسم می خورند و می گویند: «وَإِلَّا رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ»

وَ قَالُوا إِنَّ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا وَ مَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ «۲۹»

و گفتند: جز زندگی دنیوی ما، هیچ زندگی دیگری نیست و ما (پس از مرگ) برانگیخته نمی شویم.

وَ لَوْ تَرَىٰ إِذْ وَقَفُوا عَلَىٰ رَبِّهِمْ قَالَ أَلَيْسَ هَذَا بِالْحَقِّ قَالُوا بَلَىٰ وَ رَبَّنَا قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنتُمْ تَكْفُرُونَ «۳۰»

و اگر ببینی آنگاه که در برابر پروردگارشان بازداشته شده اند، (خدا) می فرماید: آیا این (رستاخیز) حق نیست؟ می گویند: بلی، به پروردگاران سوگند (که حق است). او می فرماید: پس به کیفر کفرورزی ها و کفران هایتان، عذاب را بچشید.

نکته ها:

در آیه ی ۲۷ و ۳۰، دو بار کلمه ی «وَ لَوْ تَرَىٰ» تکرار شده است تا صحنه های سخت قیامت را ترسیم و گامی برای هدایت مردم باشد.

طبق آیه ی ۳۰ خداوند با مجرم سخن می گوید. ولی بعضی آیات، سخن گفتن خدا را با آنان نفی می کند. «لَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ» این مطلب یا اشاره به مواقف و صحنه های مختلف در قیامت است، و یا آنکه مراد آن است که خداوند با آنان کلام طیب و دلشادکننده نمی گوید.

در آیه ی ۲۲، خداوند کفار را در برابر نفی توحید مؤاخذه نمود: «أَيُّنَ شُرَكَاءُكُمْ» و در آیه ۲۷ به خاطر تکذیب نبوت مؤاخذه کرد: «لَا تُكذِّبُ بِآيَاتِ رَبِّنَا» و در آیه ی ۳۰ به سبب انکار قیامت مؤاخذه می کند. «أَلَيْسَ هَذَا بِالْحَقِّ»

اسلام برای انسان ها چند نوع حیات را ترسیم می کند:

۱. حیات دنیا. «زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» (۱)
۲. حیات برزخی. «مِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ» (۲)
۳. حیات معنوی و هدایت. «دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» (۳)
۴. حیات اجتماعی. «وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ» (۴)
۵. حیات طیبیه (در سایه ی قلب آرام و قناعت). «فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً» (۵)

پیام ها:

۱- مشرکان، افرادی سطحی نگر و مادی هستند و محدوده ی حیات را تنها در همین دنیا می بینند و منکر رستاخیزند. «إِنَّ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا»

(اگر در جای دیگر قرآن مشرکان بت را شفیع خود می دانند: «هُؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا» (۶) مرادشان شفاعت در دنیاست. (۷))

۲- خداوند، پیامبرش را تسلیت و دلجویی می دهد که همه ی لجاجت ها بی پاسخ نخواهد ماند. «وَلَوْ تَرَىٰ»

۳- مجرمان، همانند اسیران ذلیل، بازداشت و نگه داشته می شوند. «إِذْ وَقُفُوا»

۴- اعترافات کفار و مشرکان در قیامت، سودی ندارد. «قَالُوا بَلَىٰ... فَذُوقُوا»

۵- کفار، در قیامت بارها سوگند یاد می کنند. «وَاللَّهِ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ - قَالُوا بَلَىٰ وَرَبَّنَا»

۶- کیفرهای قیامت، به خاطر مداومت در کفر و انکار معاد در دنیاست. «وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ... فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ»

ص: ۴۳۹

۱- ۱. طه، ۱۳۱.

۲- ۲. مؤمنون، ۱۰۰.

۳- ۳. انفال، ۲۴.

۴- ۴. بقره، ۱۷۹.

۵- ۵. نحل، ۹۷.

۶- ۶. یونس، ۱۸.

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ حَتَّى إِذَا جَاءَهُمْ السَّاعَةُ بَغْتَةً قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا عَلَىٰ مَا فَرَطْنَا فِيهَا وَهُمْ يَحْمِلُونَ أُولَٰئِكَ هُمُ الَّذِينَ كَذَبُوا بِعَهْدِهِمْ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٣١﴾

قطعاً کسانی که دیدار خداوند (در قیامت) را تکذیب کردند زیانکار شدند، همین که ساعت موعود ناگهان به سراغشان آید، در حالی که بار سنگین گناهان خویش را بر پشتشان می کشند، گویند: دریغ از آن کوتاهی هایی که در دنیا کرده ایم، آگاه باشید که چه بد باری است آنچه به دوش می کشند.

نکته ها:

مراد از «لقاء الله»، ملاقات معنوی و شهود باطنی در قیامت است، چون در قیامت همه ی وابستگی های انسان به مال و مقام و بستگان قطع می شود و با روبرو شدن با پاداش و کیفر الهی، حاکمیت مطلقه ی الهی را درک می کند.

حسرت، برای از دست دادن منافع است و ندامت برای پیش آمدن ضررها. (۱)

به قیامت، «ساعت» می گویند، چون در ساعتی و لحظه ای برق آسا ایجاد می شود. (در آیه ی ۷۷ سوره ی نحل آمده است: «وَمَا أَمُرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ» ، برپایی قیامت، مانند چشم به هم زدن یا نزدیک تر از آن است).

در حدیثی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آمده است: اهل آتش، جایگاه خود (آن جایگاهی که خداوند برای هر شخصی در بهشت قرار داده است)، را در بهشت می بینند و می فهمند زیان کرده اند می گویند: «يَا حَسْرَتَنَا». (۲)

پیام ها:

۱- کسی که قیامت را نپذیرد، هستی خود را با دنیای فانی معامله کرده و این بزرگ ترین خسارت است. «قَدْ خَسِرَ»

ص: ۴۴۰

۱-۱. تفسیر اطیب البیان.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

۲- قیامت، ناگهانی فرا می رسد و کسی از زمان آن آگاه نیست، پس باید همیشه آماده بود. «جَاءَتْهُمْ السَّاعَةُ بَغْتَةً»

۳- روز قیامت، روز حسرت است. «يَا حَسْرَتْنَا»

۴- اعتراف و حسرت، نشانه ی آزادی انسان در عمل است زیرا می توانست خوب عمل کند و نکرد. «يَا حَسْرَتْنَا»

۵- قیامت روز حسرت و افسوس خوردن است، اما حسرت ها در آن روز بی نتیجه است. «قَالُوا يَا حَسْرَتْنَا ... وَ هُمْ يَحْمِلُونَ ...»

۶- گناهان، در قیامت تجسم یافته و بر انسان بار می شوند. «يَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ»

۷- تکذیب یا فراموشی قیامت، سبب ارتکاب گناهانی است که در قیامت، وزر و وبال انسان می گردد. «كَذَّبُوا أَوْزَارَهُمْ»

وَ مَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَعِبٌ وَ لَهُوَ وَ لِلدَّارِ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿۳۲﴾

و زندگی دنیا جز بازی و سرگرمی نیست و البته خانه ی آخرت، برای تقوا پیشگان بهتر است. آیا نمی اندیشید؟

نکته ها:

اگر دنیا مزرعه ی آخرت قرار نگیرد، بازیچه می شود و مردم مانند کودکانی که سرگرم به اسباب بازی هایی چون: مال و مقام و... شده اند. مثل صحنه ی نمایش که یکی لباس شاه می پوشد، دیگری نقش نوکر را بازی می کند و سومی وزیر می شود، ولی ساعتی بعد که همه ی لباسها و نقش ها کنار می رود، می فهمند که همه ی عناوین، خیالی بیش نبود.

خیر بودن آخرت به خاطر آن است که هم لذت هایش آمیخته به رنج نیست و هم زود گذر و موهوم و خیالی نیست.

با توجه به آیات دیگر قرآن، نباید این آیه را دعوت به رهبانیت و ترک دنیا دانست.

کلمه ی «لَعِبٌ» به کاری گفته می شود که قصد صحیحی در آن نباشد و کلمه ی «لَهْوٌ» به کاری گفته می شود که انسان را از کارهای مهم و اصلی باز دارد. (۱)

شبهات دنیا به لهو و لعب از جهاتی است:

الف: دنیا مثل بازی، مدّتش کوتاه است.

ب: دنیا مثل بازی، تفریح و خستگی دارد و آمیخته ای از تلخی و شیرینی است.

ج: غافلان بی هدف، بازی را شغل خود قرار می دهند.

د: دنیاگرایی مثل بازی، انسان را از اهداف مهم باز می دارد.

پیام ها:

۱- دنیا محوری، فکری کودکانه و پوچ است. (لهو و لعب معمولاً کار کودکان است و سرگرم شدن به دنیا انسان را از آخرت باز می دارد) «لَهْوٌ وَ لَعِبٌ»

۲- راه نجات از حسرت آخرت، فکر و تعقل است. يَا حَسْرَتْنَا ... أَ فَلَا تَعْقِلُونَ

۳- خردمند، فریب دنیا را نمی خورد. وَ لِلدَّارِ الْآخِرَةِ خَيْرٌ ... أَ فَلَا تَعْقِلُونَ

۴- بکار نگرفتن اندیشه، زمینه توجه به دنیا و غفلت از آخرت است. «أَفَلَا تَعْقِلُونَ»

۵- غفلت از آخرت، سبب توبیخ است. «أَفَلَا تَعْقِلُونَ»

۶- تعقل و تقوا، ملازم یکدیگرند. «يَتَّقُونَ أَ فَلَا تَعْقِلُونَ»

قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَ لَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ ﴿۳۳﴾

البته ما می دانیم که آنچه می گویند، تو را اندوهناک می کند، ولی غم مخور و بدان که (آنان در واقع) تو را تکذیب نمی کنند، بلکه (این) ستمگران آیات خدا را انکار می کنند.

ص: ۴۴۲

نکته ها:

در شأن نزول آیه آمده است که: دشمنان پیامبر صلی الله علیه و آله آن حضرت را امین و صادق می دانستند، ولی می گفتند: اگر او را تصدیق کنیم، قبیله و موقعیت ما تحقیر می شود. گاهی هم می گفتند: او صادق است؛ ولی خیال می کند به او وحی شده، از این روی، این گونه آیات الهی را تکذیب می کردند.

امام صادق علیه السلام درباره ی «لَا يُكذِّبُونَكَ» فرمود: «یعنی آنان نمی توانند گفتار و مدّعی تو را ابطال کنند». (۱)

پیام ها:

۱- رهبر نباید از تکذیب مخالفان محزون شود. به همین دلیل، خداوند پیامبرش را دلداری می دهد و حمایت می کند. «قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ»

۲- خداوند به حالات درونی انسان آگاه است. «قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ»

۳- تکذیب پیامبر، تکذیب خداست، همان گونه که بیعت با پیامبر، بیعت با خداوند است. «لَا يُكذِّبُونَكَ وَ لَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ»

۴- با توجه به مشکلات و تکذیب و جسارت های بزرگتر به دیگران، مشکل خود را آسان بدانیم. «لَا يُكذِّبُونَكَ ... بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ»

۵- مخالفان رسول خدا، با مکتب طرفدار، نه با شخص. «لَا يُكذِّبُونَكَ ... بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ»

۶- تکذیب آیات الهی، هم ظلم به خود است، هم ظلم به رسول الله، هم ظلم به مکتب و هم ظلم به نسل های بعد. «وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ»

ص: ۴۴۳

وَلَقَدْ كَذَّبْتَ رَسُولٌ مِّن قَبْلِكَ فَصَبْرُوا عَلٰی مَا كُذِّبُوا وَ أُوذُوا حَتَّىٰ أَنهَآهُمْ نَصْرُنَا وَ لَآ مَبَدِّلَ لِكَلِمَاتِ اللّٰهِ وَ لَقَدْ جَآءَكَ مِنْ نَّبِيِّ الْمُرْسَلِينَ ﴿٣٤﴾

و همانا پیش از تو نیز پیامبرانی تکذیب شدند، لیکن در برابر آنچه تکذیب شدند و آزار دیدند صبر کردند، تا یاری ما به آنان رسید. (تو نیز چنین باش زیرا) برای کلمات (و سنت های) خداوند، تغییر دهنده ای نیست. قطعاً از اخبار پیامبران برای تو آمده است (و با تاریخ آنان آشنا هستی).

نکته ها:

«کلمات»، به معنای سنت های الهی است: «وَلَقَدْ سَبَقَتْ كَلِمَتُنَا لِعِبَادِنَا الْمُرْسَلِينَ إِنَّهُمْ لَهُمُ الْمَنْصُورُونَ وَإِنَّ جُنَدَنَا لَهُمُ الْغَالِبُونَ» (۱)

تاریخ، سرچشمه و منبعی پذیرفته شده برای شناخت حوادث است. از صبر انبیای پیشین و نابودی اقوامی چون قوم هود و صالح و لوط و... که تکذیب کردند، باید عبرت گرفت، سنت و برنامه الهی، فرستادن رسولان و آزادی مردم در انتخاب است. کافران را به کیفر می رساند و رسولان را در راه دعوت، امداد می کند.

در آیات متعددی خداوند یاری و پیروزی رهبران و مؤمنان صابر را بر خود لازم دانسته است از جمله:

* «كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَ رُسُلِي» (۲)

* «وَ كَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ» (۳)

* «إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا» (۴)

* «وَ لَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ» (۵)

ص: ۴۴۴

۱-۱. صافات، ۱۷۱-۱۷۳.

۲-۲. مجادله، ۲۱.

۳-۳. روم، ۴۷.

۴-۴. غافر، ۵۱.

۵-۵. حج، ۴۰.

۱- راه حق، هیچگاه هموار نبوده و تحقق آرمان انبیا همراه با تحمل مشکلات بوده است. «فَصَبِّرُوا عَلَيَّ مَا كُذِّبُوا»

۲- یکی از بهترین اهرم های مقاومت در برابر شداید، بیان امداد های الهی است.

فَصَبِّرُوا ... حَتَّىٰ آتَاهُمْ نَصْرُنَا

۳- رهبران، انتظار اطاعت همه را نداشته باشند. «كُذِّبُوا»

۴- شرط اصلی پیروزی، صبر است. فَصَبِّرُوا ... حَتَّىٰ آتَاهُمْ نَصْرُنَا (خداوند به صابران، نوید پیروزی می دهد)

۵- دشمنان از هیچ تلاشی علیه حق، کوتاهی نمی کنند، خواه تکذیب باشد و خواه آزار. «كُذِّبُوا، أَوْ ذُوا»

۶- صبر مستمر، زمینه ساز نزول نصرت و رحمت الهی است. فَصَبِّرُوا ... حَتَّىٰ آتَاهُمْ نَصْرُنَا

۷- حق، پیروز است. «آتَاهُمْ نَصْرُنَا»

۸- سنت های الهی تغییر ناپذیر است و خداوند خلف وعده نمی کند. «لَا مُبَدَّلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ»

۹- هر کس باید نمونه های مشابه خود را در تاریخ بشناسد. خداوند خطاب به پیامبر می فرماید: «وَلَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبِيٍّ الْمُرْسَلِينَ»

۱۰- از زحمات و رنج های پیشینیان باید یاد و قدردانی کرد. «وَلَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبِيٍّ الْمُرْسَلِينَ»

وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنْ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِآيَةٍ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَىٰ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٣٥﴾

و اگر اعراض و بی اعتنائی آنان (کافران) بر تو سنگین است (و می خواهی به هر وسیله آنان را به راه آوری، ببین) اگر بتوانی سوراخی در زمین یا نردبانی در آسمان بجویی تا آیه ای (دیگر) برایشان بیاوری (پس بیاور ولی بدان که باز هم ایمان نخواهند آورد) و اگر خدا خواسته بود همه ی آنان را بر هدایت گرد می آورد (ولی سنت الهی بر هدایت اجباری نیست) پس هرگز از جاهلان مباش.

نکته ها:

در شأن نزول آیه آمده است: کفار به رسول خدا صلی الله علیه و آله می گفتند: ما هرگز به تو ایمان نخواهیم آورد، مگر آنکه زمین را شکافته برایمان چشمه ای جاری سازی: «لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَبُوعًا» (۱)، یا به آسمان روی: «أَوْ تَرْقِيَ فِي السَّمَاءِ» (۲) شاید آیه اشاره به نوع درخواست های نابجای آنان باشد که اگر زمین را بکاوی یا نردبان به آسمان بگذاری و خود را به آب و آتش بزنی، سودی ندارد. در دعوت تو نقصی نیست، اینان لجوجند، پس برای ارشادشان این همه دلسوزی نکن.

پیام ها:

۱- پیامبر، برای هدایت مردم، دلسوز و نسبت به اعراضشان غمگین بود. «وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ»

۲- پیامبر باید روحیات مخاطبان خود را بشناسد و بداند که گروهی از هر

ص: ۴۴۶

۱- ۱. اسراء، ۹۰.

۲- ۲. اسراء، ۹۳.

معجزه ای که برایشان آورده شود، روی گردانند. «إِعْرَاضُهُمْ»

۳- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می خواست به هر طریق مردم هدایت شوند، اما اشکال در روحیه ی لجوج کفار است که خداوند هشدار می دهد. «تَبْتَغِي نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلْمًا فِي السَّمَاءِ»

۴- خداوند می تواند همه را هدایت کند؛ ولی حکمت او اقتضا می کند که انسان آزاد باشد. «وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَى»

۵- ارضای خواسته های بهانه جویان و بی صبری مبلغان، جهل است. «فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ» (ریشه ی بسیاری از توقعات نابجا، جهل است)

إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ وَالْمَوْتَى يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ ثُمَّ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ ﴿٣٦﴾

تنها کسانی (دعوت تو را) می پذیرند که گوش شنوا دارند و (کافران که نمی گروند)، مردگانی هستند که روز قیامت خداوند آنان را برمی انگیزد و سپس همه به سوی او باز گردانده می شوند.

نکته ها:

قرآن، بارها با تعبیر مرده و کر، از ناباوران یاد کرده است. در آیه ی ۸۰ سوره ی نمل و ۵۲ سوره ی روم می خوانیم: «فَأِنَّكَ لَا تَسْمَعُ الْمَوْتَى وَلَا تَسْمَعُ الضَّمَّ الدُّعَاءِ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ»

پیام ها:

۱- انسان در انتخاب راه، آزاد است. إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ ...

۲- شنیدن و پذیرفتن حق، نشانه ی حیات معنوی و زنده دلی است.

(آری؛ کسی که حیات معنوی ندارد و حق پذیر نیست، مرده است. چون حیات به معنای خوردن و خوابیدن حیوانات هم دارند.)

وَالْمَوْتَى ...

ص: ۴۴۷

۳- دل های حقجو به عهده ی تو و کفار به عهده ی من تا پس از رستاخیز به حسابشان برسیم. «وَالْمُوتَىٰ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ»

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّ اللَّهَ قَادِرٌ عَلَىٰ أَنْ يُنَزِّلَ آيَةً وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٧﴾

و گفتند: چرا بر او (محمد) معجزه ای (که ما می خواهیم) از سوی پروردگارش نازل نشده؟ بگو: بی تردید خداوند قادر است که نشانه و معجزه ای (که می خواهید) بیاورد، ولی بیشتر (این بهانه جوینان) نمی دانند.

نکته ها:

در شأن نزول آیه گفته اند: برخی از رؤسای قریش، دست به تبلیغات سوء و جوسازی زده و از روی بهانه جویی به پیامبر اسلام می گفتند: «تنها قرآن به عنوان معجزه کافی نیست بلکه باید معجزاتی چون: معجزات عیسی و موسی و صالح و... بیاورد». (۱)

البته پیامبری که یادآور معجزات انبیای پیشین است، حتماً خودش هم می تواند نظیر آنها را بیاورد، و گرنه مردم را به یاد آن معجزات نمی اندازد تا تقاضای امثال آن را داشته باشند. به علاوه، طبق روایات شیعه و سنی، پیامبر صلی الله علیه و آله معجزات دیگری غیر از قرآن هم داشته است.

هدف از آوردن معجزه، اعلام رابطه خاص میان خدا و رسول و نشانه ی قدرت بی انتهای الهی است، نه برآوردن تمایلات بی پایان مردم لجوج. البته گاهی برای اتمام حجت، معجزه ی درخواستی مردم را می آورده اند.

به شهادت تاریخ، معجزات پیاپی، سبب هدایت لجوجان نشده، بلکه موجب قهر و عقاب الهی گشته است. قرآن می فرماید: «اگر ما فرشتگان را بر مردم نازل کنیم، یا مردگان با آنان سخن بگویند، باز گروهی از لجوجان ایمان نمی آورند». (۲)

ص: ۴۴۸

۱- ۱). تفسیر مجمع البیان.

۲- ۲). انعام، ۱۱۱.

۱- به بهانه جویی های مخالفان پاسخ دهید. قَالُوا ... قُلْ

۲- خداوند قادر است، ولی حکیم هم می باشد و قدرتش آنگاه جلوه می کند که کار و تقاضا حکیمانه باشد. إِنَّ اللَّهَ قَادِرٌ ...
أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَالُكُمْ مَا فَرَطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ إِلَيَّ رُبُّهُمْ يُحْشَرُونَ ﴿٣٨﴾

و هیچ جنبنده ای در زمین و هیچ پرنده ای که با دو بال خود پرواز می کند، نیست مگر اینکه آنها هم امت هایی چون شمایند. ما در این کتاب (قرآن یا لوح محفوظ) هیچ چیز را فرو گذار نکردیم، سپس همه نزد پروردگارشان گرد می آیند.

نکته ها:

قرآن توجه خاصی به زندگی حیوانات دارد و از یادآوری خلقت، شعور و صفات آنها در راه هدایت مردم استفاده می کند. «و فِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُتُّ مِنْ دَابَّةٍ آيَاتٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ» (۱) در روایات و تجارب انسانی هم نمونه های فراوانی درباره ی شعور و درك حیوانات به چشم می خورد و برای یافتن شباهت ها و آشنایی با زندگی حیوانات، باید اندیشه و دقت داشت. (۲)

«أُمَّمٌ أَمْثَالُكُمْ»

مراد از «کتاب» در آیه، یا قرآن است یا «لوح محفوظ» که در واقع کتاب خلقت است.

در آیات دیگر هم تعبیراتی چون: «بَيِّنَاتٌ لِكُلِّ شَيْءٍ» (۳)، «كُلُّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ» (۴) آمده که نشانه ی کامل بودن قرآن است.

امام باقر علیه السلام فرمود: «نشانه ی کمال قرآن این است که ریشه و سرچشمه ی همه ی سخنان

ص: ۴۴۹

۱- ۱. جائیه، ۴.

۲- ۲. تفسیر مراغی.

۳- ۳. نحل، ۸۹.

۴- ۴. هود، ۶.

رسول الله و ائمه عليهم السلام است، پس هر گاه حدیثی گفتیم، سند قرآنی آن را از ما بخواهید».

در حدیثی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از قیل و قال و فساد مال و سؤالات پی در پی، نهی می کند. از امام باقر علیه السلام سند قرآنی آن را پرسیدند، فرمود: «سند نهی از قیل و قال، آیه ی «لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصِدْقِهِ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحِ بَيْنَ النَّاسِ» (۱) است. سند فساد مال، آیه ی «وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ فِيهَا مَالًا» (۲) و سند سؤال نابجا این آیه است: (۳) «لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءٍ إِنْ تُبَدَّ لَكُمْ تَسْؤُكُمْ» (۴).

شعور حیوانات

از آیات و روایات و تجارب برمی آید که شعور، ویژه ی انسان نیست. به نمونه هایی توجه کنید:

۱. حضرت سلیمان همراه با سپاهیان از منطقه ای عبور می کردند، مورچه ای به سایر مورچگان گفت: «فوری به خانه هایتان بروید، تا زیر پای ارتش سلیمان له نشوید». (۵)

شناخت دشمن، جزو غریزه ی مورچه است، ولی این که نامش سلیمان و همراهانش ارتش اویند، این بالاتر از غریزه است.

۲. هدهد از شرک مردم مطلع شده، به سلیمان گزارش می دهد که مردم منطقه ی سبأ، خداپرست نیستند. آنگاه مأموریت ویژه ای می یابد. شناخت توحید و شرک و زشتی شرک و ضرورت گزارش به سلیمان پیامبر و مأموریت ویژه ی پیام رسانی، مسأله ای بالاتر از غریزه است. (۶)

۳. این که هدهد در جواب بازخواست حضرت سلیمان از علت غایب بودنش، عذری موجه و دلیلی مقبول می آورد، نشانه شعوری بالاتر از غریزه است. (۷)

۴. این که قرآن می گوید: همه موجودات، تسبیح گوی خدایند ولی شما نمی فهمید، (۸) تسبیح

ص: ۴۵۰

۱-۱. نساء، ۱۱۴.

۲-۲. نساء، ۵.

۳-۳. تفسیر نورالثقلین.

۴-۴. مائده، ۱۰۱.

۵-۵. نمل، ۱۸.

۶-۶. نمل، ۲۲.

۷-۷. نمل، ۲۲-۲۶.

۸-۸. اسراء، ۴۴.

تکوینی نیست، زیرا آن را ما می فهمیم، پس قرآن تسیح دیگری را می گوید.

۵. در آیات قرآن، سجده برای خدا، به همه موجودات نسبت داده شده است. **وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ... (۱)**

۶. پرندگان در مانور حضرت سلیمان شرکت داشتند. **«وَ حُشِرَ لِسُلَيْمَانَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ وَالطَّيْرِ» (۲)**

۷. حرف زدن پرندگان با یکدیگر و افتخار سلیمان به اینکه خداوند، زبان پرندگان را به او آموخته است. **«عَلَّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ»**

(۳)

۸. آیه ی **«وَ إِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ» (۴)**، محشور شدن برخی از حیوانات را در قیامت مطرح می کند.

۹. آیه ی **«وَ الطَّيْرِ صَافَاتٍ كُلُّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَ تَسْبِيحَهُ» (۵)**، نشانه ی شعور و عبادت آگاهانه ی حیوانات است.

۱۰. وجود وفا در برخی از حیوانات، از جمله سگ نسبت به صاحبخانه.

۱۱. تعلیم سگ شکاری و سگ پلیس برای کشف قاچاق، یا خرید جنس، نشانه ی آگاهی خاص آن حیوان است.

۱۲. اسلام از ذبح حیوان در برابر چشم حیوان دیگر، نهی کرده است که این نشانه ی شعور حیوان نسبت به ذبح و کشتن است.

پیام ها:

۱- نظم و زندگی اجتماعی، مخصوص انسان ها نیست، بلکه در زندگی حیوانات هم مشاهده می شود. **«أُمَّمٌ أُمَّتَالِكُمْ»**

۲- انسان ها و حیوانات، همه نیاز به تدبیر الهی دارند. خداوند، طبق مصلحت به آنها شعور می دهد، و همه دارای نظم و نظامی هستند. **«أُمَّمٌ أُمَّتَالِكُمْ»**

ص: ۴۵۱

۱-۱. نحل، ۴۹.

۲-۲. نمل، ۱۷.

۳-۳. نمل، ۱۶.

۴-۴. تکویر، ۵.

۵-۵. نور، ۴۱.

۳-قرآن کریم، جامع ترین و کامل ترین کتاب آسمانی است. «مَا فَرَّقْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ»

۴-آنچه سبب هدایت، تربیت و رشد انسان هاست، در قرآن آمده است. (قرآن در اثبات حقایق پیامبر اسلام و هدایت مردم هیچ گونه کاستی ندارد) «مَا فَرَّقْنَا فِي الْكِتَابِ»

۵-معاد و حشر، تنها مخصوص انسان ها نیست. «وَمَا مِنْ دَابَّةٍ... ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ»

۶-حرکت همه موجودات به سوی خداوند یک حرکت تکاملی و جلوه ای از ربوبیت الهی است. «إِلَىٰ رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ»

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا صُومُوا بِكُمْ فِي الظُّلُمَاتِ مَنْ يَشَأُ اللَّهُ يُضِلُّهُ وَمَنْ يَشَأُ يَجْعَلُهُ عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿۳۹﴾

و کسانی که آیات ما را تکذیب کردند، کر و لال هایی هستند در تاریکی ها.

خداوند، هر که را بخواهد (و مستحق باشد) گمراهش کند و هر که را بخواهد (و شایسته بداند) بر راه راست قرارش می دهد.

نکته ها:

گرچه هدایت و ضلالت به دست خداست، ولی خداوند برای انسان نیز اراده و اختیار قرار داده است و کار خدا بر اساس حکمت است. مثلاً جهاد انسان در راه خدا، زمینه ی هدایت الهی نسبت به او است: «وَالَّذِينَ جَاهِدُوا فِيْنَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا» (۱) همان گونه که ستم به انسان ها سبب گمراهی است: «يُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ» (۲) تکذیب آیات الهی نیز سبب اراده خداوند به گمراه کردن انسان می شود. كَذَّبُوا... يُضِلُّهُ

ص: ۴۵۲

۱-۱. عنكبوت، ۶۹.

۲-۲. ابراهیم، ۲۷.

پیام ها:

۱- کفر و عناد، تاریکی و ظلمتی است که سبب محروم شدن انسان از بهره گیری از ابزار شناخت می شود. کَذَّبُوا ... صُمُّ وَ بُكْمٌ فِي الظُّلُمَاتِ

۲- تکذیب و کتمانِ حقّ، «گنگی» و نشنیدن حقّ، «کری» است. وَالَّذِينَ كَذَّبُوا ... صُمُّ وَ بُكْمٌ

۳- نتیجه ی تکذیب آیات الهی، اضلال و قهر الهی است. كَذَّبُوا ... يُضِلُّهُ

۴- حرکت در راه مستقیم، گوش شنوا و زبان حقگو و روشنایی درون می خواهد.

«يَجْعَلُهُ عَلِيًّا صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ أَوْ أَتَتْكُمُ السَّاعَةُ أَغَيْرِ اللَّهِ تَدْعُونَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤٠﴾

بگو: اگر راست می گوید چه خواهید کرد آنگاه که عذاب خدا در دنیا بیاید یا قیامت فرا رسد، آیا غیر خدا را می خوانید؟

نکته ها:

انسان در حال رفاه و زندگی عادی معمولاً غافل است، ولی هنگام برخورد با سختی ها پرده ی غفلت کنار رفته و فطرت خداجویی و یکتاپرستی انسان ظاهر می شود.

پیام ها:

۱- تجربه نشان می دهد که در همه ی انسان ها (گرچه به ظاهر کفر ورزند)، فطرت خداجویی هست و به هنگام حوادث در انسان جلوه می کند و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مأمور است مردم را به این فطرت خفته توجه دهد. قُلْ أَرَأَيْتُمْ ...

۲- هنگام حوادث و سختی ها، پرده ها کنار رفته و انسان فقط به خدا توجه می کند و توجه نکردن به معبودهای دیگر، نشانه ی پوچی آنهاست. «أَغَيْرِ اللَّهِ تَدْعُونَ»

بَلْ إِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ إِلَيْهِ إِنْ شَاءَ وَتَنْسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ ﴿٤١﴾

بلکه (در هنگامه های خطر) فقط او را می خوانید، پس اگر بخواهد آن رنجی که خدا را به خاطر آن می خوانید بر طرف می کند، و آنچه را برای خداوند شریک می پنداشتید (در روز قیامت) فراموش می کنید.

نکته ها:

برداشتن عذاب، یا برای اتمام حجت است، یا به خاطر تغییر حالات قوم. چنانکه در آیه ۹۸ سوره یونس می فرماید: ﴿لَمَّا آمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ﴾ چون ایمان آوردند، عذاب خواری و ذلت را از آنان برداشتیم.

پیام ها:

۱- همه معبودهای خیالی به هنگام برخورد انسان با حوادث فراموش می شوند.

بَلْ إِيَّاهُ تَدْعُونَ ... وَ تَنْسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ آنان نه تنها فراموش، بلکه انکار می شوند. چنانکه در آیه ی دیگر می خوانیم: ﴿وَاللَّهُ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ﴾ (۱) مشرکان در قیامت با سوگند شرک خود را انکار می کنند.

۲- دعای خالصانه، مستجاب می شود. ﴿بَلْ إِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ﴾

۳- یأس از غیر خدا، سبب سرعت در استجاب دعاست. (حرف «فاء» در کلمه ی «فَيَكْشِفُ»)

۴- استجاب دعا، در اراده و مشیت حکیمانه ی خداوند است. فَيَكْشِفُ ... إِنْ شَاءَ

ص: ۴۵۴

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ فَأَخَذْنَاهُم بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ ﴿٤٢﴾

و همانا به سوی امت های پیش از تو (نیز پیامبرانی) فرستادیم، (و چون سرپیچی کردند) آنان را به تنگدستی و بیماری گرفتار کردیم. باشد که تضرع کنند.

نکته ها:

«بأساء» به معنای جنگ، فقر، قحطی، سیل، زلزله و امراض مُسری است و «ضراء» به معنای غم، غصه، آبروریزی، جهل و ورشکستگی. حضرت علی علیه السلام فرمود: اگر هنگام ناگواری ها مردم صادقانه به درگاه خدا ناله کنند، مورد لطف خدا قرار می گیرند. (۱) مولوی در ترسیم این حقیقت می گوید:

پیش حقّ یک ناله از روی نیاز

به که عمری در سجود و در نماز

زور را بگذار و زاری را بگیر

رحم سوی زاری آید ای فقیر

پیام ها:

۱- بعثت انبیا در میان مردم، یکی از سنت های الهی در طول تاریخ بوده است.

«لَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ»

۲- تاریخ گذشتگان، عبرت آیندگان است. «قَبْلِكَ»

۳- در تربیت و ارشاد، گاهی فشار و سخت گیری هم لازم است. «فَأَخَذْنَاهُم بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ»

۴- مشکلات، راهی برای بیداری فطرت و توجه به خداوند است. «يَتَضَرَّعُونَ»

۵- هر رفاهی لطف نیست و هر رنجی قهر نیست. «لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ»

ص: ۴۵۵

فَلَوْ لَا إِذْ جَاءَهُمْ بَأْسُنَا تَضَرَّعُوا وَلَكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٤٣﴾

پس چرا هنگامی که ناگواری های ما به آنان رسید، توبه و زاری نکردند؟ آری (حقیقت آن است که) دل های آنان سنگ و سخت شده و شیطان کارهایی را که می کردند، برایشان زیبا جلوه داده است.

پیام ها:

۱- تَضَرَّعَ به درگاه خداوند، سبب رشد و قرب به او و ترک آن نشانه ی سنگدلی و فریفتگی است. فَلَوْ لَا ... تَضَرَّعُوا

۲- انسان فطرتاً زیبایی را دوست دارد تا آنجا که شیطان نیز از همین غریزه، او را اغفال می کند. «زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ»

۳- برای افراد لجوج، نه تبلیغ مؤثر است، نه تنبیه. «قَسَتْ قُلُوبُهُمْ»

۴- ریشه ی غرور و ترک تَضَرَّعَ، مفتون شدن به تزیینات شیطانی است. فَلَوْ لَا ... تَضَرَّعُوا ... زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ

فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ ﴿٤٤﴾

پس چون اندرزهایی را که به آنان داده شده بود، فراموش کردند، درهای هرگونه نعمت را به رویشان گشودیم (و در رفاه و مادیات غرق شدند) تا آنگاه که به آنچه داده شدند دلخوش کردند، ناگهان آنان را (به عقوبت) گرفتیم پس یکباره محزون و نومید گردیدند.

نکته ها:

«مُبْلِسُونَ» از «ابلاس»، به معنای حزن و اندوه همراه با یأس است. حالتی که مجرمان،

هنگام پاسخ نیافتن در دادگاه پیدا می کنند. (۱)

در دو آیه ی قبل فرمود: ما افرادی را گرفتار می کنیم تا تضرع کنند، در این آیه می فرماید:

برخی در لحظه های گرفتاری هم خدا را فراموش می کنند. نَسُوا مَا ذُكِّرُوا ...

در قرآن می خوانیم: «وَعَسَىٰ أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ» (۲)، چه بسا چیزی را دوست دارید، در حالی که برای شما شر است و حضرت علی علیه السلام می فرماید: «اذا رأيت سبحانه يتابع عليك نعمه و أنت تعصيه فاحذره» (۳) اگر دیدی خداوند نعمت هایش را بر تو مدام می دهد، ولی تو گناه می کنی، پس به هوش باش، چه بسا این لطفها عاقبت خوشی ندارد.

دنیا و بهره هایش، هم می تواند برای انسان نعمت باشد، هم نعمت. در آیه مورد بحث، دنیا نعمت به حساب آمده است. اما ایمان و تقوا، برکات آسمان و زمین را برای اهلش به دنبال دارد، چنانکه در آیه ی ۹۶ سوره ی اعراف آمده است: «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ»، بنابراین غفلت، درهای خیر را بر روی انسان می بندد.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «اذا رأيت الله يعطى على المعاصى فان ذلك استدراج منه»، اگر مشاهده کردی که دنیا به کام گنهکاران است خوشحال مباش، زیرا این استدراج الهی و به تدریج هلاکت کردن اوست. (۴) و آنگاه حضرت این آیه را تلاوت فرمودند.

امام باقر علیه السلام در تأویل آیه فرمودند: چون مردم ولایت علی بن ابی طالب علیهما السلام را ترک کردند و حال آنکه به آن امر شده بودند، فَلَمَّا نَسُوا ... دولت آنان را در دنیا بسط دادیم، فَتَحْنَا عَلَيْهِم ... تا حضرت قائم علیه السلام قیام کند، حَتَّى ... أَخَذْنَا هُمْ بِعُنُقِهِمْ. (۵)

پیام ها:

۱- همیشه رفاه زندگی، علامت رحمت نیست، گاهی زمینه ی عقوبت است.

«نَسُوا

فَتَحْنَا»

۲- مهلت دادن به مجرمان و سرگرم شدن خلافکاران، یکی از سنت های الهی

ص: ۴۵۷

(۱-۱). تفسیر المیزان.

(۲-۲). بقره، ۲۱۶.

(۳-۳). نهج البلاغه، حکمت ۲۵.

٤-٤. تفسير مجمع البيان.

٥-٥. تفسير عياشي.

است. فَلَمَّا نَسُوا ... فَتَحْنَا

۳- قهر خداوند بعد از اتمام حجت است. نَسُوا مَا ذُكِّرُوا ... أَخَذْنَا هُمْ

۴- تنگناها و گشایش ها به دست خداست. أَخَذْنَا هُمْ ... فَتَحْنَا

۵- مرگ و قهر الهی، ناگهانی می آید، پس باید همیشه آماده بود. «بَعَثَهُ»

۶- شادی عیاشان، ناگهان به ناله ی مایوسانه تبدیل خواهد شد. «فَرِحُوا - مُبْلِشُونَ»

فَقَطَعَ دَابِرَ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ «۴۵»

پس ریشه ی گروه ستمکاران بریده شد و سپاس، مخصوص خداوندی است که پروردگار جهانیان است.

نکته ها:

امام صادق علیه السلام فرمود: کسی که دوست داشته باشد ظالم باقی باشد، در واقع دوست دارد که خداوند معصیت و نافرمانی شود، همانا خداوند خویشتن را به جهت هلاک کردن ظالمان ستوده است. فَقَطَعَ ... وَالْحَمْدُ لِلَّهِ (۱)

پیام ها:

۱- ستم، ماندنی نیست. «فَقَطَعَ»

۲- ظلم، در نسل هم مؤثر است. «دَابِرُ»

۳- انقراض و نابودی ستمگران، حتمی است. (ظلم تمدن ها را ریشه کن می کند) «فَقَطَعَ دَابِرُ» چنانکه در جای دیگر می فرماید: «فَهَلْ تَرَى لَهُمْ مِنْ بَاقِيَةٍ» (۲)

۴- بی توجهی به هشدار انبیا ظلم است. نَسُوا مَا ذُكِّرُوا ... الَّذِينَ ظَلَمُوا

۵- گاهی رفاه فراوان، زمینه ی ظلم است. فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ ... الَّذِينَ ظَلَمُوا

۶- در تاریخ، اقوامی بوده اند که هیچ اثری از آنان نیست. «فَقَطَعَ دَابِرُ»

ص: ۴۵۸

۱- ۱. معانی الاخبار، ص ۲۵۲.

۲- ۲. حاقه، ۸.

۷- نابود کردن ستمکار، کاری پسندیده است. «وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ»

۸- هنگام نابودی ستمگران، باید خدا را شکر کرد. فَقُطِعَ ... وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ

۹- هلاکت ظالمان، عامل تربیت دیگران است. «رَبِّ الْعَالَمِينَ»

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَخَذَ اللَّهُ سَمْعَكُمْ وَ أَبْصَارَكُمْ وَ خَتَمَ عَلَى قُلُوبِكُمْ مَنْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِهِ انظُرْ كَيْفَ نُصَيِّرُ الْآيَاتِ ثُمَّ هُمْ يَصْذِفُونَ (۴۶)

بگو: چه فکر می کنید، اگر خداوند، شنوایی و بینایی شما را بگیرد و بر دل های شما مهر بزند، جز خداوند، کدام معبودی است که آنها را به شما باز دهد؟ ببین که ما چگونه آیات را به گونه های مختلف بیان می کنیم، اما آنان (به جای ایمان و تسلیم) روی بر می گردانند.

نکته ها:

از ابتدای سوره تا اینجا حدود ده بار خداوند با طرح سؤال، مخالفان را دعوت به تفکر کرده است. زیرا تفکر در نعمت ها و تصوّر و فرض تغییر و تحوّل آنها، زمینه ی خداشناسی است.

اگر درختان سبز نشوند، «لَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا» (۱)

اگر آبها تلخ و شور شوند، «لَوْ نَشَاءُ جَعَلْنَاهُ أُجَاجًا» (۲)

اگر آبها به زمین فرو روند، «إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا» (۳)

اگر شب یا روز، همیشگی باشد، «إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ اللَّيْلَ سَرْمَدًا ... إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ النَّهَارَ سَرْمَدًا» (۴)

و اگر چشم و گوش و عقل انسان از کار بیفتد، «إِنْ أَخَذَ اللَّهُ سَمْعَكُمْ وَ أَبْصَارَكُمْ وَ ...» (۵)

امام باقر علیه السلام فرمود: اگر خداوند هدایت شما را بگیرد، کیست که دوباره شما را هدایت کند؟

ص: ۴۵۹

۱- ۱. واقعه، ۶۵.

۲- ۲. واقعه، ۷۰.

۳- ۳. ملک، ۳۰.

۴- ۴. قصص، ۷۱-۷۲.

۵- ۵. انعام، ۴۶.

پیام‌ها:

۱- یکی از روشهای تبلیغی و تربیتی قرآن، سؤال از وجدان هاست. **أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَخَذَ اللَّهُ ... مِنْ إِلَهٍ**

۲- برای خداوند، پس گرفتن نعمت‌هایی که داده آسان است، پس بهوش باشیم.

أَخَذَ اللَّهُ سَمْعَكُمْ ...

۳- هم آفرینش از آن خداوند است، هم کارآیی لحظه به لحظه‌ی آن نعمت پروردگار است. **«أَخَذَ اللَّهُ سَمْعَكُمْ»**

۴- گوش و چشم و عقل، ابزار شناخت انسان و از مهم‌ترین نعمت‌های الهی است. **سَمِعَكُمْ وَ أَبْصَارَكُمْ ... قُلُوبِكُمْ**

۵- معبودهای خیالی، نه توان آفریدن و نه توان برگرداندن نعمت‌های از دست رفته را دارند **«يَرِنُ إِلَهَ غَيْرِ اللَّهِ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا»** (آری، کسی لایق پرستش است که هم بتواند نعمتی را بدهد و هم بتواند بازستاند)

۶- با آن همه استدلال، توجه مشرکان به غیر خداوند، شگفت آور است. **أَنْظُرْ كَيْفَ ...**

۷- برای انسان‌های لجوج، هر نوع بیانی بی اثر است. **«نُصِرْفُ الْآيَاتِ ثُمَّ هُمْ يَصْدِفُونَ»**

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ بَعْتَهُ أَوْ جَهْرَةً هَلْ يُهْلِكُ إِلَّا الْقَوْمَ الظَّالِمُونَ» (۴۷)

بگو: چه خواهید کرد اگر عذاب خداوند، به طور پنهان و ناگهانی یا آشکارا به سراغ شما آید، آیا جز گروه ستمگران هلاک خواهند شد؟

ص: ۴۶۰

شاید مراد از «بَغْتَهُ» به هنگام خواب در شب و مراد از «جَهْرَةً» به هنگام کار در روز باشد.

مثل آیه ی «أَتَاهَا أَمْرًا لَيْلًا أَوْ نَهَارًا» (۱)، شاید مراد از «بَغْتَهُ»، عذاب های بی مقدمه باشد و مقصود از «جَهْرَةً»، عذاب هایی که آثارش از روز اول آشکار شود، مثل ابرهای خطرناک که بر سر قوم عاد فرود آمد. چنانکه در جای دیگر می خوانیم: «قَالُوا هَذَا عَارِضٌ مُّمْطِرُنَا بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِهِ رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٌ» (۲).

سؤال: این آیه می گوید: تنها ظالمان از عذاب الهی هلاک می شوند، در آیه ای دیگر «وَ اتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبُ الَّذِينَ الظَّالِمِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً» (۳) فراگیری فتنه و شعله های عذاب نسبت به همه بیان شده و هشدار داده شده است، چگونه مفهوم این دو آیه قابل جمع است؟

پاسخ: هر فتنه ای هلاک نیست. در حوادث تلخ، آنچه به ظالمان می رسد هلاکت و قهر است، و آنچه به مؤمنان می رسد، آزمایش و رشد است.

پیام ها:

- ۱- پیامبر برای بیداری وجدان ها، مأمور به سؤال و پرسش از آنان است. «قُلْ أَرَأَيْتُمْ»
- ۲- از سرکشی خود و مهلت الهی مغرور نشوید، شاید عذاب خدا ناگهانی فرارسد. «بَغْتَهُ»
- ۳- وقتی عذاب خدا آید، هلاکت قطعی است، نه خودشان و نه دیگران قدرت دفاع ندارند. «عَذَابُ اللَّهِ - يَهْلِكُ»
- ۴- کیفرهای الهی، به خاطر ظلم مردم و عادلانه است. «يَهْلِكُ ... الظَّالِمُونَ»
- ۵- اعراض از دعوت انبیا، ظلم است. «هُمْ يَصِدُّونَ - الظَّالِمُونَ»

ص: ۴۶۱

۱- ۱. یونس، ۲۴؛ تفسیر روح المعانی.

۲- ۲. احقاف، ۲۴؛ تفسیر الطیب البیان.

۳- ۳. انفال، ۲۵.

وَ مَا نُزِّلَ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ فَمَنْ آمَنَ وَ أَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٤٨﴾

و ما پیامبران را جز به عنوان بشارت دهنده و بیم دهنده نمی فرستیم، پس کسانی که ایمان آورند و (کار خود را) اصلاح کنند، پس بیمی بر آنان نیست و اندوهگین نمی شوند.

وَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا يَمَسُّهُمُ الْعَذَابُ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٤٩﴾

و کسانی که آیات ما را تکذیب کردند، عذاب الهی به خاطر فسق و گناهشان، دامنگیر آنان می شود.

نکته ها:

سؤال: با این که در آیات متعددی نسبت به اولیای الهی آمده است که ترسی بر آنان نیست، «فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ» پس چرا از ویژگی های اولیای الهی، بیم از خدا مطرح شده است، إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا...؟

پاسخ: اولاً- گاهی بیمار، از عمل جراحی و مداوا می ترسد، ولی پزشک به او اطمینان می دهد که جای نگرانی و ترس نیست. جای نگرانی نبودن، منافاتی با دلهره ی خود بیمار ندارد.

پیام ها:

۱- محدوده ی کار انبیا را تنها خدا تعیین می کند. وَ مَا نُزِّلُ ... إِلَّا مُبَشِّرِينَ ...

۲- مسئولیت انبیا، بشارت و هشدار است، نه اجبار مردم. «إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ»

۳- شیوه ی کلی کار انبیا، یکسان بوده است. «مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ»

۴- ارشاد و تربیت، بر دو پایه ی بیم و امید و کیفر و پاداش استوار است. «مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ»

۵- ایمان و عمل صالح، جدای از هم نیستند و عمل منهای ایمان کارساز نیست.

۶- کارهای مؤمن، همیشه باید در جهت اصلاح باشد. «آمَنَ وَ أَصْلَحَ»

۷- صالح بودن کافی نیست، مصلح بودن لازم است. «أَصْلَحَ»

۸- ایمان و عمل، انسان را از بیماری های روحی چون ترس و اندوه بیمه می کند.

«آمَنَ وَ أَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لَا هُمْ يَحْزَنُونَ» (بهداشت روان، در سایه ی ایمان و عمل صالح است)

۹- دستاورد جامعه ی نبوی، نظامی متعادل و آرام و با امتی است. فَمَنْ آمَنَ وَ أَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ ...

۱۰- مداومت بر فسق، زمینه ساز عذاب الهی است. «يَمَسُّهُمْ الْعَذَابُ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ»

قُلْ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَ لَا أَعْلَمُ الْغَيْبِ وَ لَا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنِّي أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَ
الْبَصِيرُ أَمْ لَا تَتَفَكَّرُونَ ﴿٥٠﴾

(ای پیامبر! به مردم) بگو: من ادعا نمی کنم که گنجینه های خداوند نزد من است و من غیب هم نمی دانم و ادعا نمی کنم که من فرشته ام، من جز آنچه را به من وحی می شود پیروی نمی کنم. بگو: آیا نابینا و بینا برابرنند؟ آیا نمی اندیشید؟

نکته ها:

گویا مردم بی ایمان خیال می کردند کسی می تواند پیامبر باشد که خزائن الهی در اختیارش باشد، یا انتظار داشتند تمام کارهای خود را از مسیر غیب حل کند، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در این آیه مأمور می شود با صراحت جلوی توقعات نابجا و پندارهای غلط آنان را بگیرد و محدوده ی وظائف خود را بیان کند و بگوید: معجزات من نیز در چهارچوب وحی الهی است، نه تمایلات شما و بدانید که هر کجا به من وحی شد معجزه ارائه خواهم داد، نه هر کجا و

هر چه شما هوس کنید.

در این آیه، غیب دانستن پیامبر به صورت مستقل نفی شده، ولی گاهی آگاهی‌هایی از غیب به پیامبر عطا شده است. خداوند بارها درباره‌ی تاریخ حضرت یوسف و مریم و نوح و... به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله فرموده است: «ذَلِكَ مِنَ الْبَيِّنَاتِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ» این قصه‌ها، اطلاعات غیبی است که به تو می‌دهیم. در آخر سوره‌ی جن هم فرموده است: خداوند علم غیب دارد و آن را جز به اولیای خویش عطا نمی‌کند. پس علم غیب مخصوص خداست و اگر بخواهد گوشه‌ای از آن را در اختیار اولیای خود قرار می‌دهد.

برخورد همه‌ی انبیا با مردم یکسان بوده است. همین سخنان را حضرت نوح هم به مردم خود می‌گفت. (۱)

پیام‌ها:

۱- صداقت انبیا، تا آنجاست که اگر فاقد قدرتی باشند، به مردم اعلام می‌کنند.

﴿قُلْ لَا أَقُولُ﴾

۲- از پیامبران، توقعات بیجا نداشته باشید. «لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ»

۳- زندگی، اهداف و شیوه‌ی کار رهبر باید صریح و روشن برای مردم بیان شود.

﴿قُلْ لَا أَقُولُ...﴾

۴- نگذارید مردم، شمارا بیش از آنچه هستید بپندارند. (شخصیت‌ها اگر القاب کاذب را از خود نفی کنند، جلوی غلوه‌ها و انحرافات گرفته می‌شود). «لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ...»

۵- انبیا، با پول و تهدید و تطمیع کار نمی‌کردند، تا دیگران از روی ترس و طمع، دور آنان جمع نشوند و خیال نکنند که اگر با پیامبر باشند، از علم غیب یا خزانه‌ی الهی مشکلاتشان حل خواهد شد. ﴿قُلْ لَا أَقُولُ...﴾

ص: ۴۶۴

۶- پیامبر برای زندگی شخصی یا اداره‌ی حکومت، همچون دیگران از مسیر عادی اقدام می‌کند و از علم غیب و خزانه‌ی الهی استفاده شخصی نمی‌کند، گرچه برای اثبات نبوت لازم است استفاده کند. «لَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ»

۷- گرچه پیامبر خزائن الهی و علم غیب ندارد، ولی چون به او «وحی» می‌شود باید از او پیروی کرد. «يُوحِي إِلَيَّ»

۸- کار پیامبر، نه بر اساس خیال و سلیقه است، نه بر اساس تمایلات اجتماعی یا محیط زدگی، بلکه تنها بر اساس پیروی از وحی است. «إِنْ أَتَّبِعْ إِلَّا مَا يُوحِي إِلَيَّ»

۹- رفتار و گفتار پیامبران، برای ما حجت است، چون بر مبنای وحی است. «إِنْ أَتَّبِعْ إِلَّا مَا يُوحِي إِلَيَّ»

۱۰- پیروی از انبیا، بصیرت و اعراض از آنان، نابینایی است. «قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ»

۱۱- فکر صحیح، انسان را به پیروی از انبیا وامی‌دارد و بهانه‌ها و توقعات را کنار می‌گذارد. «أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ»

وَ أَنْذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْ يُحْشَرُوا إِلَيْهِ رَبَّهُمْ لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ «۵۱»

و به وسیله‌ی آن (قرآن) کسانی را که از محشور شدن نزد پروردگارشان بیم دارند هشدار ده (زیرا) غیر از خداوند، برای آنان یاور و شفیع نیست، شاید که پروا کنند.

نکته‌ها:

در قرآن بارها خداوند به پیامبر صلی الله علیه و آله فرموده است که هشدار تو تنها در دل خدا ترسان اثر

می کند، مثل: «إِنَّمَا تُنذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ وَخَشِيَ الرَّحْمَنَ» (۱) و «إِنَّمَا تُنذِرُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ» (۲)

پیام ها:

۱- آمادگی افراد، شرط تأثیر گذاری هدایت انبیاست. «الَّذِينَ يَخَافُونَ»

۲- عقیده به معاد، کلید تقواست. «يَخَافُونَ أَنْ يُحْشَرُوا... لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ»

«وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُم بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ» (۵۲)

و کسانی را که بامداد و شامگاه پروردگارشان را می خوانند، در حالی که رضای او را می طلبند، از خود مران. چیزی از حساب آنان بر عهده ی تو نیست و از حساب تو نیز چیزی بر عهده ی آنان نیست که طردشان کنی و در نتیجه از ستمگران شوی.

نکته ها:

در شأن نزول این آیه آمده است: جمعی از کفار پولدار، چون دیدند فقیرانی مانند: عمار و بلال و خباب و... دور پیامبر را گرفته اند، پیشنهاد کردند که آن حضرت، اینان را طرد کند تا آنان گرد او جمع آیند. به نقل «تفسیر المنار» خلیفه ی دوم گفت: به عنوان آزمایش، طرح را بپذیریم، آیه ی فوق نازل شد. مشابه این مطلب در سوره ی کهف، آیه ی ۲۸ نیز آمده است.

ص: ۴۶۶

۱-۱. یس، ۱۱.

۲-۲. فاطر، ۱۸.

در تفسیر قرطبی آمده است: پیامبر خدا صلی الله علیه و آله پس از نزول این آیه، از مجلس فقرا بر نمی خاست تا آنکه اول فقیران برخیزند.

منظور از خواندن خدا در صبح و شب، ممکن است نمازهای روزانه باشد. (۱)

پیام ها:

۱- حفظ نیروهای مخلص و فقیر و مجاهد، مهم تر از جذب سرمایه داران کافر است. «لَا تَطْرُدِ»

۲- هدف، وسیله را توجیه نمی کند. برای جذب سران کفر، نباید به مسلمانان موجود اهانت کرد. «لَا تَطْرُدِ»

۳- اسلام، مکتب مبارزه با تبعیض، نژاد پرستی، امتیاز طلبی و باج خواهی است.

(با توجه به شأن نزول)

۴- اغلب طرفداران انبیا، پابرهنگان بوده اند. (با توجه به شأن نزول)

۵- بهانه گیران، اگر از رهبر و مکتب نتوانند عیب بگیرند، از پیروان و وضع اقتصادی آنان عیب جویی می کنند. (با توجه به شأن نزول)

۶- هیچ امتیازی با «ایمان» برابری نمی کند. «يُرِيدُونَ وَجْهَهُ»

۷- میزان، حال فعلی اشخاص است. اگر مؤمنان فقیر، خلاف قبلی داشته باشند، حسابشان با خداست. «مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ»

۸- حساب همه با خداست، حتی رسول اکرم نیز مسئول انتخاب و عمل دیگران نیست، «مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ» و خود نیز حساب و کتاب دارد. «وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ»

۹- طرد پابرهنگان و محرومان مخلص، ظلم است. «فَتَكُونُ مِنَ الظَّالِمِينَ»

وَ كَذَلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لِيَقُولُوا أَهَؤُلَاءِ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَا أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ «۵۳»

و این گونه بعضی از مردم را به وسیله ی بعضی دیگر آزمایش کردیم، تا

ص: ۴۶۷

(از روی استهزا) بگویند: آیا اینانند آنهایی که خداوند، از میان ما بر آنها منت نهاده است؟ آیا خداوند به حال شاگردان داناتر نیست؟

نکته ها:

بارها قرآن، بلند پروازی و پر توقعی سرمایه داران کافر را مطرح و محکوم کرده است. آنان توقع داشتند وحی و قرآن بر آنان نازل شود، از جمله: «أَلْقَى الدُّكْرُ عَلَيْهِ مِنْ بَيْنِنَا» (۱) آیا در میان ما وحی بر او نازل شد؟! «لَوْ لَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَيَّ مِنْ رَجُلٍ مِنَ الْقُرَيْتَيْنِ عَظِيمٍ» (۲) چرا وحی بر مرد بزرگی از آن دو قریه نازل نشد؟!

مؤمن واقعی، شاگرد نعمت ایمان است. شخصی نزد امام کاظم علیه السلام از فقر خود شکایت کرد.

حضرت فرمود: غنی ترین افراد به نظر تو کیست؟ گفت: هارون الرشید. پرسید: آیا حاضری ایمان خود را بدهی و ثروت او را بگیری؟ گفت: نه. فرمود: پس تو غنی تری، چون چیزی داری که حاضر به مبادله با ثروت او نیستی. (۳)

پیام ها:

۱- تفاوت های اجتماعی، گاهی وسیله ی آزمایش و شکوفا شدن خصلت ها و رشد آنهاست. اغنیا، با فقرا آزمایش می شوند. «فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ»

۲- برخی اغنیا، فقرا را تحقیر می کنند و خود را ارزشمند می پندارند. «أَهُؤْلَاءِ ... مِنْ بَيْنِنَا»

۳- فقرای با ایمان، برگزیدگان خدایند. «مَنْ اللَّهُ عَلَيْهِمْ»

۴- پاسخ توهین های کافران، با نوازش و مهر الهی به مؤمنان داده می شود.

«أَهُؤْلَاءِ ... بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ»

۵- منت الهی بر فقیران، نتیجه ی شکر آنان است. «مَنْ اللَّهُ ... بِالشَّاكِرِينَ»

۶- خداوند طبق حکمتش عمل می کند، نه توقع مردم. «أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ»

۷- انبیا، نمونه ی بارز شاگردان هستند. «بِالشَّاكِرِينَ» (فقرا بی هم که هدایت انبیا را پذیرفته اند، شاگرد نعمت هدایت هستند.) «بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ»

ص: ۴۶۸

٢-٢. زخرف، ٣١.

٣-٣. تفسير اطيح البيان.

وَ إِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٥٤﴾

و هرگاه کسانی که به آیات ما ایمان دارند نزد تو آیند، پس بگو: سلام بر شما! پروردگارتان بر خودش رحمت را مقور کرده است که هر کس از شما از روی نادانی کار بدی انجام دهد و پس از آن توبه کند و خود را اصلاح نماید، پس قطعاً خداوند، آمرزنده و مهربان است.

وَ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ لَتَسْتَبِينَ سَبِيلُ الْمُجْرِمِينَ ﴿٥٥﴾

و ما بدین گونه آیات را (برای مردم) به روشنی بیان می کنیم، (تا حق آشکار) و راه و رسم گناهکاران روشن شود.

نکته ها:

در شأن نزول آیه آمده است، جمعی گناهکار، خدمت پیامبر آمده و گفتند: ما خلاف های زیادی کرده ایم. حضرت ساکت شد. این آیه نازل شد.

در این سوره، خداوند دوبار جمله ی: «كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ» گفته است، یکی برای دلگرم کردن مؤمنان در همین دنیا (همین آیه)، یکی هم در آیه ی ۱۲ که برای معاد است. «كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ لِيَجْمَعَنَّكُمْ»

جهالت، قبلاً بیان شد که در حدیثی امام صادق فرمود: مراد از «جهاله» جهل به زشتی باطن گناه است که شامل همه گناهکاران می شود.

پیام ها:

۱- ایمان زائر پیامبر خدا، از شرایط دریافت لطف الهی است. وَ إِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ ...

۲- زیارت پیامبر، راه دریافت لطف خداست. **إِذَا جَاءَكَ ... فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ**

۳- رابطه ی رهبر و مردم، بر پایه ی انس و محبت است. **إِذَا جَاءَكَ ... فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ**

۴- بهترین عبارت تحیت، «سلام علیکم» است. **«فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ»**

۵- تحقیر شدن مؤمنان را جبران کنید. (در آیه ی ۵۳ متکبران با لحن تحقیر آمیزی می گفتند: **أَهُؤْلَاءِ ...** ولی در آیه ی ۵۴ خداوند آن تحقیر را جبران می کند و به پیامبرش دستور سلام کردن به مؤمنان را صادر می کند.) **«فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ»**

۶- «سلام»، شعار اسلام است. بزرگ نیز به کوچک، سلام می کند. **«فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ»**

۷- مربی و مبلغ، باید با برخوردی محبت آمیز با مردم، به آنان شخصیت دهد.

«سَلَامٌ عَلَيْكُمْ»

۸- اگر گناه از روی لجاجت و استکبار نباشد، توبه قابل پذیرش است. **«مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ»**

۹- خداوند، رحمت را بر خویش واجب کرده؛ ولی شرط دریافت آن، عذرخواهی و توبه است. **كُتِبَ ... ثُمَّ تَابَ**

۱۰- توبه، تنها یک لفظ نیست، تصمیم و اصلاح هم می خواهد. **«تَابَ وَ أَصْلَحَ»**

۱۱- توبه ی مؤمن حتماً پذیرفته می شود، **«عَمِلَ مِنْكُمْ»**

۱۲- عفو الهی همراه با رحمت است. **«غَفُورٌ رَحِيمٌ»** (گناهکار نباید مأیوس شود)

۱۳- روشننگری نسبت به سیمای مجرمان و راه خطا کاران و اهل توطئه، از اهداف مکتب است. **«لِتَسْتَبِينَ سَبِيلُ الْمُجْرِمِينَ»**

قُلْ إِنِّي نُهَيْتُ أَنْ أَعْبُدَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ قُلْ لَا أَتَّبِعُ أَهْوَاءَكُمْ قَدْ ضَلَلْتُمْ إِذَا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُهْتَدِينَ «۵۶»

بگو: من از پرستش آنها که به جای خدا می خوانید نهی شده ام. بگو: من از هوسهای شما پیروی نمی کنم، که در این صورت گمراه شده و از هدایت یافتگان نخواهم بود.

پیام ها:

۱- در پاسخ به تمایلات نابجای مشرکان مبنی بر پذیرش بت ها و روش آنان، باید با صراحت جواب نفی داد. «نُهَيْتُ، لَا أَتَّبِعُ، ضَلَلْتُ» (آری؛ شرک، در هیچ قالبی مجاز نیست)

۲- برخورد و موضع گیری های پیامبر صلی الله علیه و آله، از وحی سرچشمه می گیرد. «قُلْ، قُلْ»

۳- برائت از شرک، جزو اسلام است. «نُهَيْتُ أَنْ أَعْبُدَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ»

۴- ریشه ی شرک، هواپرستی است. «لَا أَتَّبِعُ أَهْوَاءَ كُمْ»

۵- مبلغ، نباید در پی ارضای هوسهای مردم باشد. «لَا أَتَّبِعُ أَهْوَاءَ كُمْ»

۶- هواپرستی، زمینه ی هدایت را در انسان از بین می برد. لَا أَتَّبِعُ أَهْوَاءَ كُمْ ... مَا أَنَا مِنَ الْمُهْتَدِينَ

قُلْ إِنِّي عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّي وَكَذَّبْتُمْ بِهِ مَا عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ يَقْضِي الْحَقَّ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ ﴿٥٧﴾

بگو: همانا من از طرف پروردگارم بر دلیل آشکاری هستم، ولی شما آن را دروغ پنداشتید. آنچه را شما (از عذاب الهی) با شتاب می طلبید به دست من نیست فرمان جز به دست خدا نیست که حق را بیان می کند و او بهترین (داور و) جدا کننده ی حق از باطل است.

نکته ها:

«بَيِّنَةٍ» از کلمه ی «بینونه» (جدایی)، به دلیل گفته می شود که به طور کامل و روشن، حق و

باطل را از هم جدا می کند. دلائل و معجزات پیامبران، نه ثقیل بود نه مبهم، همه می فهمیدند و اگر لجاجت نمی کردند، از جان و دل می پذیرفتند، به همین خاطر پیامبران خود را دارای «بینه» معرفی می کردند.

کفار می گفتند: اگر راست می گویی، چرا قهر خدا بر ما نازل نمی شود؟ «تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ» نظیر آیه ای که می گفتند: اگر این مطلب راست است، خدایا! بر ما سنگ باران، «فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ» (۱) «استعجال» و عذاب خواهی در اقوام دیگر هم بوده و به حضرت هود و صالح و نوح هم می گفتند: اگر راست می گویی عذاب موعود را سریعاً برای ما بیاور.

«فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا»

(۲)

پیام ها:

۱- دعوت انبیا بر اساس «بینه» است، نه خیال و تقلید کورکورانه «عَلَى بَيْنَةٍ»

۲- اعطای بینه به پیامبر، پرتویی از ربوبیت خداوند است. «بَيْنَةٍ مِنْ رَبِّي»

۳- انبیا باید بینه ی الهی داشته باشند، نه آنکه طبق تقاضای روزمره ی مردم کار کنند. «بَيْنَةٍ مِنْ رَبِّي» (قرآن، بینه و دلیل روشن و گواه حقایق پیامبر صلی الله علیه و آله است)

۴- پیامبر اسلام به قرآنی که بینه ی اوست، احاطه ی کامل دارند. («عَلَى بَيْنَةٍ» به معنای استعلا و احاطه بر مفاهیم قرآن است)

۵- کافران، بینه ی پیامبر را تکذیب می کنند، ولی انتظار دارند او از هواهای نفسانی آنان پیروی کند. «لَا أَتَّبِعُ أَهْوَاءَ كُمْ - كَذَّبْتُمْ بِهِ»

۶- پیامبر، تنها فرستاده ای همراه با منطق و بینه است و نظام هستی به دست خداست. (با تقاضای نزول سریع قهر الهی از پیامبر، قلع و قمع خود یا نابودی هستی را نخواهید). «مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ»

۷- آیه، هم تهدید کافران است، هم دلداری پیامبر. «وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ»

ص: ۴۷۲

(۱- ۱). انفال، ۳۲.

(۲- ۲). اعراف، ۷۰ و ۷۷؛ هود، ۳۲.

قُلْ لَوْ أَنَّ عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ لَفُضِيَ الْأَمْرُ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِالظَّالِمِينَ ﴿٥٨﴾

بگو: اگر آنچه که درباره ی آن شتاب می کنید نزد من بود (و به درخواست شما عذاب نازل می کردم)، قطعاً کار میان من و شما پایان گرفته بود، ولی خداوند به حال ستمگران آگاه تر است (و به موقع مجازات می کند).

پیام ها:

۱- عجله ی مردم، حکمت خدا را تغییر نمی دهد. تَسْتَعْجِلُونَ ... وَاللَّهُ أَعْلَمُ

۲- کیفرها به دست خداوند است، اما اگر او به درخواست کفار در عذاب خود عجله کند، هیچ کس باقی نمی ماند. «لَقُضِيَ الْأَمْرُ» چنانکه در آیه ی ۱۱ سوره ی یونس آمده است: «وَلَوْ يَعْجَلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتَعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَفُضِيَ إِلَيْهِمْ أَجْلُهُمْ»

۳- خدا طبق حکمت و سنت خود، به ظالمان مهلت می دهد. قُلْ لَوْ أَنَّ عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ لَفُضِيَ ... وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِالظَّالِمِينَ

۴- تأخیر در قهر و عذاب الهی سبب نشود که کافران خیال کنند کفرشان از یاد رفته است. «وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِالظَّالِمِينَ»

وَ عِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْزُبُ عَنْهَا شَيْءٌ إِلَّا هُوَ وَ يَعْلَمُ مَا فِي الْبُرِّ وَ الْبَحْرِ وَ مَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقِهِ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَ لَا حَبَّةٌ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ وَ لَا رَطْبٌ وَ لَا يَابِسٌ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٥٩﴾

و گنجینه های غیب، تنها نزد خداست و جز او کسی آن را نمی داند و آنچه را در خشکی و دریاست می داند، و هیچ برگگی از درخت نمی افتد جز آنکه او می داند و هیچ دانه ای در تاریکی های زمین و هیچ تر و خشکی نیست، مگر آنکه (علم آن) در کتاب مبین ثبت است.

«مَفَاتِحُ»، یا جمع «مِفْتَح» به معنای گنجینه و خزانه است، یا جمع «مِفْتاح» به معنای کلید است، ولی معنای اوّل مناسب تر است. (۱)

کلمه ی تر و خشک، کنایه از همه ی چیزهایی است که مقابل همنند، مثل مرگ و حیات، سلامتی و مرض، فقر و غنا، نیک و بد، مجرّد و مادّی. این مطلب در آیه ی «وَكُلُّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُّبِينٍ» (۲) نیز بیان شده است.

شاید مراد از سقوط برگ ها، حرکات نزولی و مراد از دانه های در حال رشد زیر زمین، حرکات صعودی باشد. (۳)

پیام ها:

۱- دلیل آنکه عذاب عجلولانہ ای که کفار تقاضا می کنند فرا نمی رسد، علم خداوند به اسرار هستی است. «مَا تَسْتَعْجِلُونَ ... وَ عِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ»

۲- احکام الهی بر اساس آگاهی او بر غیب و شهود است. «إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ - وَ عِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ»

۳- دامنه ی علم غیب، گسترده تر از علوم عادی است. (زیرا قرآن درباره آن تعبیر انحصاری دارد.) «لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ»

۴- بر خلاف کسانی که می گویند خداوند تنها به کلیات علم دارد، خداوند به همه چیز دانا و از همه ی جزئیات هستی آگاه است. پس باید مواظب اعمال خود باشیم. «مَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ ...»

۵- جز خداوند، هیچکس از پیش خود علم غیب ندارد. «وَ عِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ»

۶- در جهان، مرکزیتی برای اطلاعات وجود دارد. «فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ»

ص: ۴۷۴

۱- ۱). تفسیر المیزان.

۲- ۲). یس، ۱۲.

۳- ۳). تفسیر فی ظلال القرآن.

۷- نظام هستی، طبق برنامه ی پیش بینی شده ای طراحی شده است. «کِتَابِ مُبِیِّنٍ»

وَ هُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ لِيُقْضَىٰ أَجَلٌ مُّسَمًّى ثُمَّ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٦٠﴾

و او کسی است که (روح) شمارا در شب (به هنگام خواب) می گیرد و آنچه را در روز انجام می دهید می داند، سپس شما را از خواب برمی انگیزد تا مدّت معین (عمر شما) سپری شود. عاقبت بازگشت شما به سوی اوست پس شما را به آنچه انجام می دهید خبر می دهد.

نکته ها:

«جَرَخْتُمْ» از «جارحه» به معنای عضو است، عضوی که با آن کار و کسب می شود و سپس به خود کار و عمل گفته شده است.

با اینکه خداوند به هنگام خواب روح انسان را می گیرد، ولی می فرماید: ما شما را می گیریم، پس معلوم می شود روح انسان تمام حقیقت اوست.

پیام ها:

۱- خواب، یک مرگ موقتی است و هر بیداری نوعی رستاخیز. «يَتَوَفَّاكُمْ، يَبْعَثُكُمْ»

۲- قانون طبیعی آن است که شب برای خواب و روز برای کار باشد. «يَتَوَفَّاكُمْ بِاللَّيْلِ، جَرَخْتُمْ بِالنَّهَارِ»

۳- زندگی ما، تاریخ و برنامه و مدّت معین دارد. «أَجَلٌ مُّسَمًّى»

۴- خود را برای پاسخگویی قیامت آماده کنیم. «إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ»

۵- خداوند با این که کار بد ما را می داند ولی باز هم به ما مهلت داده و روح گرفته را به بدن برمی گرداند. «يَعْلَمُ مَا جَرَخْتُمْ بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ»

ص: ۴۷۵

۶-قیامت، روز روشن شدن حقیقت اعمال است. «يَبَيِّنُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ»

وَ هُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَكُمْ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَ هُمْ لَا يُفْرَطُونَ ﴿٦١﴾

وتنها اوست که قهر و اقتدارش مافوق بندگان است و نگهبانانی بر شما می فرستد، تا آنکه چون مرگ یکی از شما فرا رسد، فرستادگان ما (فرشتگان) جان او را باز گیرند و در کار خود، هیچ کوتاهی نکنند.

نکته ها:

گرفتن روح در شب و برگرداندن آن در روز یکی از نمونه های قاهر بودن خدا بر انسان است.

مسأله ی قبض روح، در قرآن هم به خداوند نسبت داده شده «اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ» ، هم به ملك الموت و هم به فرشتگان. این اختلاف تعبیر شاید به خاطر آن باشد که جان افراد عادی را فرشتگان می گیرند و جان افراد برجسته را ملك الموت که فرشته برتری است و جان اولیای خدا را ذات مقدس او می گیرد.

و شاید به این دلیل باشد که ابتدا فرشتگان، روح مردم را می گیرند و سپس تحویل ملك الموت می دهند و آنگاه ملك الموت (عزرائیل) روح های گرفته شده را به خداوند تحویل می دهد و به همین دلیل گرفتن روح مردم هم کار فرشتگان و هم کار ملك الموت و هم کار خداوند به شمار می رود. آری، خداوند مسبب است و فرشتگان مباشر و فعل گاهی به مسبب و گاهی به مباشر نسبت داده می شود.

ممکن است مراد از فرشتگان محافظ، آنانی باشند که مراقب و نگهدار انسان از حوادثند، (۱) «لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِّنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ مِّنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ» (۲) و ممکن است مراد از حفظه، فرشتگانی باشند که مأمور ثبت و ضبط اعمال انسانند. «رُسُلْنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ» (۳)

ص: ۴۷۶

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. رعد، ۱۱.

۳-۳. زخرف، ۸۰.

ایمان به مراقبت فرشتگان از انسان، عامل شکر از خداست، همان گونه که ایمان به ثبت اعمال توسط فرشتگان عامل حیا و تقواست.

پیام ها:

۱- خداوند، قدرت و سلطه ی کامل دارد و اگر ما را آزاد گذاشته، به خاطر مهلتی است که از روی لطف اوست. وَ هُوَ الْقَاهِرُ...

۲- تسلط خدا بر بندگان چنان است که کسی را تاب مقاومت نیست. «وَ هُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ»

۳- در دستگاه آفرینش، انواع مراقبت ها وجود دارد. «حَفَظَهُ»

۴- فرستادن فرشتگان محافظ، دائمی است. «يُرْسِلُ»

۵- هر دسته از فرشتگان، مأموریت خاصی دارند. «حَفَظَهُ - تَوَقَّعَهُ»

۶- برای قبض روح یک نفر چند فرشته حاضر می شوند. «إِذَا جَاءَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ تَوَقَّعَهُ رُسُلُنَا»

۷- فرشتگان در انجام مأموریت، سهل انگاری ندارند و معصومند. «لَا يُفَرِّطُونَ» چنانکه در آیه دیگر آمده است: «لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ» (۱)

ثُمَّ رُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقُّ أَلَا لَهُ الْحُكْمُ وَ هُوَ أَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ «۶۲»

سپس مردم به سوی خداوند، مولای حَقَّشان بازگردانده می شوند، آگاه باشید که دادرسی و داوری تنها از آن خداوند است و او سریع ترین حسابرسان است.

نکته ها:

در روایات آمده است که خداوند، حساب بندگان را به اندازه ی دوشیدن شیر یک گوسفند

ص: ۴۷۷

و در زمانی بسیار کوتاه، انجام می دهد. (۱)

از امام علی علیه السلام سؤال شد: «کیف یحاسبُ الله الخلق علی کثرتهم؟ فقال: کما یرزقهم علی کثرتهم. فقیل: کیف یحاسبهم و لایرونه؟ فقال: کما یرزقهم و لایرونه» (۲) چگونه خداوند با وجود مخلوق های زیاد به حساب آنان رسیدگی می کند؟ حضرت فرمودند: همان گونه که آنان را روزی می دهد. سؤال شد: چگونه حسابرسی می کند در حالی که او را نمی بینند؟ فرمودند: همان گونه که روزی شان می دهد، ولی او را نمی بینند.

سؤال: با این همه آیات و روایات بر حسابرسی سریع الهی، پس طولانی بودن روز قیامت برای چیست؟

پاسخ: بلندی روز قیامت، نوعی عقوبت است، نه به خاطر فشار کار و ناتوانی از محاسبه ی سریع. (۳) (بشر که مخلوق الهی است، در دنیای امروز به وسیله ی کامپیوتر، در کمتر از یک دقیقه بزرگ ترین محاسبات را انجام داده و مثلا انبارها و کالاهای آن و امور مالی مربوط به آن را بررسی و محاسبه می کند).

پیام ها:

۱- بازگشت همه به سوی خداست و او یگانه قاضی قیامت است. رُدُّوا إِلَى اللَّهِ ...

لَهُ الْحُكْمُ

۲- مولای حقیقی کسی است که آفریدن، نظارت کردن، خواب و بیداری، مرگ و بعثت، داوری و حسابرسی به دست او باشد، «إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمْ الْحَقُّ»

۳- همه ی مولاها یا باطلند، یا مجازی، مولای حقیقی تنها خداوند است. «اللَّهُ مَوْلَاهُمْ الْحَقُّ» و ولایت انبیا و اولیا، پرتوی از ولایت الهی است. ۴- سرعت حسابرسی خداوند، از هر نوع و هر وسیله ی حسابرسی سریعتر است. «وَهُوَ أَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ»

ص: ۴۷۸

۱- ۱. تفاسیر مجمع البیان و نورالثقلین.

۲- ۲. نهج البلاغه، کلام ۳۰۰.

۳- ۳. تفسیر اطیب البیان.

قُلْ مَنْ يُنَجِّيكُمْ مِنْ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً لَئِنْ أَنْجَانَا مِنْ هَذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿٦٣﴾

بگو: چه کسی شما را از تاریکی های خشکی و دریا (به هنگام درماندگی) نجات می دهد؟ وقتی که او را آشکارا و پنهان می خوانید (و می گوید): اگر خداوند از این ظلمت ما را رهایی دهد، از شکر گزاران خواهیم بود.

قُلِ اللَّهُ يُنَجِّيكُمْ مِنْهَا وَمِنْ كُلِّ كُزُبٍ ثُمَّ أَنْتُمْ تُشْرِكُونَ ﴿٦٤﴾

بگو: خداوند شما را از این ظلمت ها و از هر ناگواری دیگر نجات می دهد، باز شما (به جای سپاس)، شرک می ورزید.

نکته ها:

کلمه ی «تَضَرُّعٌ» به معنای دعای آشکار و کلمه ی «خُفْيَةً» به معنای دعای پنهان است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: بهترین دعا، دعای با صدای آهسته و خُفْيَةً است و از جمعی که با صدای بلند دعا می خوانند، انتقاد کرد و فرمود: خداوند شنوا و نزدیک است. (۱)

در آیه ی ۱۲ سوره ی یونس نیز آمده است: انسان هنگام خطر، به یاد خدا می افتد و او را می خواند، اما «فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَأَنْ لَمْ يَدْعُنَا إِلَىٰ ضُرِّ مَسَّهُ» همین که مشکلهش حل شد، سرش را پایین انداخته و می رود، گویا ما را اصلاً صدا نزده است.

شاید برای انسان، چهار حالت به وجود می آورد: احساس نیاز، تَضَرُّع، اخلاص و التزام به شکرگزاری. آری، شاید و سختی ها و قطع شدن اسباب مادی، روح خداجویی را شکوفا می کند و انسان در مشکلات، دست خدا را می بیند.

ص: ۴۷۹

۱- یکی از شیوه های تبلیغ و موعظه، سؤال از وجدان مردم است. «مَنْ يُنَجِّيكُمْ»

۲- یادآوری و توجه دادن انسان به خلوص، از بهترین روشهای خداشناسی است. «تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَ خُفْيَةً»

۳- انسان در سختی ها و شداید، دست از کفر و شرک برداشته و موحد می شود.

«تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَ خُفْيَةً»

۴- انسان مشرک به تعهدات خود در برابر خدا بی وفاست. «ثُمَّ أَنْتُمْ تُشْرِكُونَ»

۵- از بدترین انواع ناسپاسی انسان، شرک است. لَنْ كُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ ... ثُمَّ أَنْتُمْ تُشْرِكُونَ

۶- راحتی و احساس رهایی و بی نیازی، زمینه ی غفلت از خدا و شرک به اوست.

«قُلِ اللَّهُ يُنَجِّيكُمْ مِنْهَا وَ مِنْ كُلِّ كَرْبٍ ثُمَّ أَنْتُمْ تُشْرِكُونَ»

قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَىٰ أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِّنْ فَوْقِكُمْ أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْضِكُمْ أَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيْعًا وَ يُدِيقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ انظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ ﴿٦٥﴾

بگو: او تواناست که از بالای سرتان یا از زیر پایتان عذابی بر شما بفرستد یا شما را به صورت گروه های گوناگون با هم درگیر کند، و طعم تلخ جنگ و خونریزی را توسط یکدیگر به شما بچشاند. بنگر که چگونه آیات را گونه گون بازگو می کنیم، باشد که بفهمند.

وَ كَذَّبَ بِهٖ قَوْمُكَ وَ هُوَ الْحَقُّ قُلْ لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ ﴿٦٦﴾

و قوم تو این قرآن را تکذیب کردند، با آنکه سخن حقی است، بگو: من وکیل و عهده دار ایمان آوردن شما نیستم.

«لبس» به معنای آمیختن، و «شیع» جمع «شیعه»، به معنای گروه است.

در آیه ی قبل، قدرت نجات بخش الهی مطرح شد، اینجا قدرت قهر و عذاب او.

امام باقر علیه السلام فرمودند: مراد از عذاب آسمانی، دود و صیحه و مراد از عذاب زمینی، فرورفتن در آن و مراد از «يَلْبَسُكُمْ شَيْعًا»، تفرقه در دین و بدگویی و کشتن یکدیگر است. (۱) شاید آن حضرت در مقام بیان بعضی از نمونه ها بوده اند نه تمام مصادیق، زیرا مثلاً عذاب فوق شامل فشار طاغوت ها که حاکم بر مردمند و عذاب تحت شامل قهری بدنبال نافرمانی مردم از رهبر حقّ که از مردم و در مردم و هم سطح آنان است نیز می شود.

تعبیر گوناگونی در قرآن خطاب به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، این مضمون را بیان می کند که پیامبر مسئولِ ابلاغ دین خداست، نه اجبار مردم به ایمان آوردن. از جمله: «مَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا» (۲)، «لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّرٍ» (۳)، «مَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ» (۴)، «مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ» (۵)، «أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ» (۶)، «لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ» (۷)، «إِنْ أَنْتَ إِلَّا نَذِيرٌ» (۸) و «قُلْ لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ».

پیام ها:

۱- یکی از وظایف پیامبر، یادآوری قدرت بی مانند خداوند است. «قُلْ هُوَ الْقَادِرُ»

۲- شرک، زمینه ساز دریافت انواع عذاب هاست. «ثُمَّ أَنْتُمْ تُشْرِكُونَ قُلْ هُوَ الْقَادِرُ ...»

۳- خداوند، هم نجات بخش است، هم عذابگر، آنکه آگاهانه سراغ غیر خدا می رود، باید منتظر عذاب باشد. «قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَىٰ أَنْ يَبْعَثَ ...»

۴- تفرقه و تشّت، از عذاب های الهی و در کنار عذاب آسمانی و زمینی مطرح شده است. «يَلْبَسُكُمْ شَيْعًا»

ص: ۴۸۱

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). انعام، ۱۰۷.

۳- ۳). غاشیه، ۲۲.

۴- ۴). ق، ۴۵.

۵- ۵). مائده، ۹۹.

۶- ۶). یونس، ۹۹.

۷- ۷). بقره، ۲۵۶.

۵- گاهی مردم، به وسیله ی مردم و با دست یکدیگر عذاب و تنبیه می شوند.

«يُذِيقُ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ»

۶- مبلغان دینی باید از روشهای گوناگونی برای ارشاد مردم بهره گیرند. «انظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ»

۷- اگر مفهومی را در قالب های متنوع ارائه دادیم، به تأثیرات بیشتری امیدوار باشیم. «نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ»

۸- چون راه شما حق است، از تکذیب مردم نگران نباشید. «وَهُوَ الْحَقُّ»

۹- تو مسئول وظیفه هستی، ضامن نتیجه نیستی. «لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ»

لِكُلِّ نَبِيٍّ مُسْتَقَرٌّ وَ سَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٦٧﴾

برای هر خبری (که خداوند یا پیامبرش به شما می دهد) وقتی مقرر است (که در آن واقع می شود) و به زودی خواهید دانست.

نکته ها:

در آیه ی قبل گفته شد: خداوند قدرت دارد از هر سو بر شما عذاب نازل کند، این آیه می فرماید: اگر عذابی بر کفار لجوج نازل نشد، عجله نکنید، زیرا برای تحقق هر خبری زمانی معین است.

پیام ها:

۱- تحقق همه ی خبرها و برنامه های الهی، قطعی و بر اساس حکمت و زمان بندی معین است. (هیچ حادثه ای بدون برنامه و هدف و تصادفی نیست) «لِكُلِّ نَبِيٍّ مُسْتَقَرٌّ»

۲- گرچه مجبور به ایمان آوردن نیستید، ولی فکر عاقبت و فرجام کار خودتان باشید. «وَسَوْفَ تَعْلَمُونَ»

۳-زود قضاوت نکنید و مهلت دادن های الهی را نشانه ی غفلت خدا از خودتان نپندارید. «سَوْفَ تَعْلَمُونَ»

وَ إِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّىٰ يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ وَ إِمَّا يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَعُدَّ بَعْدَ الذِّكْرِ
مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ «۶۸»

و هرگاه کسانی را دیدی که در آیات ما (به قصد تخطئه،) کندوکاو می کنند، از آنان روی بگردان تا (مسیر سخن را عوض کرده) وارد مطلب دیگری شوند و اگر شیطان تو را به فراموشی انداخت، پس از توجه، (دیگر) با این قوم ستمگر منشین.

نکته ها:

«خوض» به معنای کندوکاو و گفتگو به قصد تمسخر و تحقیر است، نه برای فهم و درک حقیقت. (۱)

«بَعْدَ الذِّكْرِ» ممکن است به معنای تذکر دادن دیگری، یا به معنای متذکر شدن خود انسان باشد.

سؤال: پیامبران الهی معصوم هستند، پس چگونه در آیه سخن از نفوذ شیطان در پیامبر مطرح شده است؟ «يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ»

پاسخ: تأثیر شیطان در به فراموشی کشاندن، مسأله ای فرضی است، مثل آیه ی «لَئِنْ أَشْرَكَتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ» (۲) یا آیه «وَ لَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ» (۳) یعنی اگر مشرک شوی، یا اگر به ما نسبتی ناروا بدهی، نه اینکه چنین شده است.

و ممکن است مراد اصلی آیه، پیروان پیامبر باشند، نه خود ایشان، همان گونه که در فارسی

ص: ۴۸۳

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. زمر، ۶۵.

۳-۳. حاقه، ۴۴.

می گوئیم: «به در می گوئیم که دیوار بشنود».

مشابه این مطلب، در سوره ی نساء آیه ی ۱۴۰ نیز آمده است: إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّىٰ يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ... اگر شنیدید که به آیات الهی کفر می ورزند یا مسخره می کنند با آنان منشینید تا سخن را عوض کنند.

در روایات متعددی از پیامبر صلی الله علیه و آله و ائمه معصومین علیهم السلام از همنشینی با اهل گناه، یا شرکت در جلسه ای که گناه می شود و انسان قدرت جلوگیری از آن را ندارد نهی شده است، حتی اگر آنان از بستگان انسان باشند. حضرت علی علیه السلام به فرزندش وصیت کرد: خداوند بر گوش واجب کرده که راضی به شنیدن گناه و غیبت نشود. (۱)

رسول خدا صلی الله علیه و آله با استناد به این آیه فرمودند: کسی که ایمان به خدا و روز قیامت دارد، در مجلسی که در آن امامی سب می شود و یا از مسلمانی عیب جویی می گردد نمی نشیند. (۲)

حضرت علی علیه السلام «مجالسه الاشرار تورث سوء الظن بالاخيار» همنشینی با بدان، سبب سوء ظن به نیکان می شود. (۳)

پیام ها:

۱- غیرت و تعصب دینی خود نسبت به مقدّسات را به دشمنان نشان دهید. «إِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ»

۲- اعراض از بدی ها و مبارزه ی منفی با زشتکاران، یکی از شیوه های نهی از منکر است. «فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ»

۳- توجه و گوش دادن به سخنان باطل (و دیدن و خواندن کتب و برنامه های گمراه کننده) نکوهیده است. (۴) «يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ»

البته در مواردی که برای آگاهی و ردّ و پاسخ دادن توسط اهل فن باشد،

ص: ۴۸۴

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). وسائل، ج ۱۶، ص ۲۶۶.

۳- ۳). وسائل، ج ۱۶، ص ۳۶۵.

۴- ۴). شاید بتوان برای تحریم کتب و برنامه های ضالّه، به این آیه استناد کرد.

اشکالی ندارد.

۴- به جای هضم شدن در جامعه، یا گروه و مجلس ناپسند، وضع آن را تغییر دهید. «حَتَّىٰ يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ» □

۵- اعلام براءت و محکوم کردن لفظی کافی نیست، باید به شکلی برخورد کرد.

فَأَعْرِضْ ... فَلَا تَقْعُدْ □

۶- مجالست با ظالمان نارواست، پس پرهیز کنیم. «فَلَا تَقْعُدْ» □

۷- شرط تکلیف، توجه و آگاهی است. «إِنَّمَا يُنِيبُكَ الشَّيْطَانُ» (فراموشی، عذر پذیرفته ای است) □

۸- سخن گفتن به ناحق درباره ی آیات قرآن، (از طریق استهزاء، تفسیر به رأی، بدعت و تحریف) ظلم است. «الظَّالِمِينَ» □

وَ مَا عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَ لَكِنْ ذِكْرٌ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ «۶۹» □

کسانی که پروا پیشه کردند، به گناه ستمکاران بازخواست نخواهند شد، ولی باید آنان را پند دهند تا شاید پرهیزکار شوند.

نکته ها:

آیه ی تحریم که در باره همنشینی با یاوه گویان و مسخره کنندگان نازل شد، عده ای گفتند:

پس به مسجد الحرام هم نباید برویم و طواف نیز نکنیم، چون دامنه ی استهزاشان تا آنجا هم کشیده شده است. این آیه نازل شد

که حساب مسلمانان با تقوا که به مقدار توان تذکر می دهند جداست، آنها مسجد الحرام را ترک نکنند. (۱)

شرکت در جلسه ی اهل گناه به قصد نهی از منکر و ارشاد، مانعی ندارد، البته برای آنان که با

ص: ۴۸۵

تقوا و نفوذ ناپذیرند، و گرنه بسیاری برای نجات غریق می روند و خود غرق می شوند.

شد غلامی که آب جو آرد

آب جو آمد غلام ببرد

پیام ها:

۱- رعایت اهمّ و مهمّ در مسائل، از اصول عقلی و اسلامی است. شنیدن موقّتی یاوه ها به قصد پاسخگویی یا نجات منحرفان، جایز است. «وَمَا عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ»

۲- تقوا وسیله ی حفاظت و بیمه ی انسان در مقابل گناه است. (مثل لباس ضد حریق، برای مأموران آتش نشانی) «وَمَا عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ»

۳- از همنشینی با یاوه سرایان پرهیز کنیم و سخنانشان را استماع نکنیم، ولی اگر به ناچار چیزی به گوش ما، رسید مانعی ندارد. «وَمَا عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ ... مِنْ شَيْءٍ»

۴- علاوه بر تقوای خود، باید به فکر متقی کردن دیگران نیز باشیم. «وَلَكِنْ ذِكْرِي لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ»

وَ ذَرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا وَ لَهْوًا وَ عَرَّتْهُمْ الْجِبَاهُ الدُّنْيَا وَ ذَكَرَ بِهِ أَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيٌّ وَ لَا شَفِيعٌ وَ إِنْ تَعِدِلْ كُلُّ عَدْلٍ لَآ يُؤْخَذُ مِنْهَا أُولَئِكَ الَّذِينَ أُبْسِلُوا بِمَا كَسَبُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٧٠﴾

و کسانی را که دین خود را به بازی و سرگرمی گرفتند و زندگی دنیا مغرورشان کرده است، رها کن و به وسیله ی قرآن پندشان ده تا مبادا به کیفر آنچه کسب کرده اند به هلاکت افتند، در حالی که جز خدا هیچ یاور و شفیع ندارند، و اگر (انسان در آن روز) هرگونه عوضی (برای کیفر) بپردازد از او پذیرفته نمی شود، آنان کسانی هستند که به سزای آنچه کسب کرده اند به هلاکت افتادند برای آنان شرابی از آب سوزان و عذابی دردناک به کیفر کفرشان خواهد بود.

نکته ها:

مراد از رها کردن منحرفان در جمله ی ذَرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ...، اظهار تنفر و قطع رابطه کردن با آنان است که گاهی هم به نبرد با آنها می انجامد، نه این که تنها به معنای ترک جهاد با آنان باشد.

کلمه ی «تُبَسَّلَ» به معنای محروم شدن از خوبی و به هلاکت رسیدن است.

به بازی گرفتن دین، هر زمانی به شکلی خود را نشان می دهد، گاهی با اظهار عقائد خرافی، گاهی با قابل اجرا ندانستن احکام، گاهی با توجیه گناهان و گاهی با بدعت و تفسیر به رأی و پیروی از متشابهات و... است.

پیام ها:

۱- غیرت دینی، سبب طرد افراد بی دین و بایکوت کردن مخالفان مکتب در جامعه است. ذَرِ الَّذِينَ... چنانکه در آیات دیگری نیز می خوانیم: «فَاعْرِضْ عَنْهُمْ» (۱)، «ذَرَهُمْ يَأْكُلُوا وَيَمْتَعُوا» (۲) و «لَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ» (۳)

۲- دل بستگی و فریفته شدن به دنیا، زمینه ی به بازی گرفتن دین است. الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا... غَرَّتْهُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا

۳- تذکر و موعظه، می تواند سبب نجات از قهر و عذاب الهی گردد. «وَذَكِّرْ بِهِ»

۴- در تذکر و هشدار باید از قرآن بهره گرفت. «وَذَكِّرْ بِهِ»

۵- به دنیا مغرور نشویم که در قیامت جز خداوند چیزی به کمک ما نمی آید.

«لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ»

۶- عامل بدبختی های انسان، خود او و عملکرد اوست. بِمَا كَسَبَتْ... بِمَا كَسَبُوا... عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ

ص: ۴۸۷

۱-۱. سجده، ۳۰.

۲-۲. حجر، ۳.

۳-۳. نحل، ۱۲۷.

قُلْ أَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلا يَضُرُّنَا وَنُرُدُّ عَلَىٰ أَعْقَابِنَا بَعْدَ إِذْ هَدَانَا اللَّهُ كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي الْأَرْضِ حَيْرَانَ لَهُ أَصْحَابٌ يَدْعُونَهُ إِلَى الْهُدَىٰ ائْتِنَا قُلْ إِنَّ هُدَىٰ اللَّهِ هُوَ الْهُدَىٰ وَ أُمِرْنَا لِنُسَلِّمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٧١﴾

بگو: آیا غیر خداوند، چیزی را بخوانیم که سود و زیانی برای ما ندارد و پس از آنکه خداوند هدایتمان کرد، به عقب باز گشته (و کافر) شویم؟ همچون کسی که شیاطین او را در زمین از راه به در برده اند و سرگردان مانده است در حالی که برای او یارانی (دلسوز) است که او را به هدایت دعوت کرده (و می گویند): نزد ما بیا (و حق را بپذیر ولی او گوشش بدهکار نیست). بگو هدایتی که از سوی خدا باشد هدایت واقعی است و ما مأموریم که برای خدای جهانیان تسلیم باشیم.

وَ أَنْ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ اتَّقَوْهُ وَ هُوَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٧٢﴾

(و به ما امر شده که) نماز برپا دارید و از خداوند پروا کنید، و اوست آنکه همگان نزدش محشور می شوید.

نکته ها:

در آیه ی ٧٢، از میان همه ی وظایف به «نماز»، و از میان همه ی عقائد به «معاد» اشاره شده است و این اهمیت آنها را می رساند. در یکتاپرستی، آرامش و تمرکز است، ولی در شرک و چندتاپرستی، گیجی و تحیر. «أَأَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ» (١) آیا چند ارباب گوناگون بهتر است یا یک خدای قهار؟ خداوند هم یکی است: «قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ» و هم زود راضی می شود «یا سریع الرضا»، ولی غیر خدا هم زیادند و هم هر کدام توقعات گوناگونی دارند و زود راضی نمی شوند.

ص: ٤٨٨

۱- با سؤال وجدان ها را تحریک کنید. «قُلْ أَدْعُوا مَنْ دُونِ اللَّهِ» □

۲- شرک، غیر منطقی است، چون انگیزه ی پرستش، کسب سود یا دفع ضرر است و بت ها قادر به هیچ نفع و ضرر رساندن نیستند. «لَا يَنْفَعُنَا □ □ □ □ □ وَلَا يَضُرُّنَا» □

۳- از غریزه ی منفعت خواهی مردم، در راه تبلیغ و تربیت آنان استفاده کنیم.

«لَا يَنْفَعُنَا □ □ □ □ □ وَلَا يَضُرُّنَا» □

۴- شرک، نوعی عقب گرد و ارتجاع اعتقادی است. «رُدُّ عَلَيَّ أَعْقَابِنَا» □ □

۵- شرک، مایه ی سرگردانی و تحیر است. «حَيْرَانَ» □

۶- در برابر انحرافات، باید موضع گیری صریح و مکرر داشت. «قُلْ أَدْعُوا ... قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ ...» □

۷- تسلیم خدا شدن، مایه ی رشد خودماست. «لِنُسَلِّمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ» □

۸- نماز، همراه تقوا کارساز است. «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ اتَّقُوا» □

۹- ایمان به معاد و رستاخیز، عامل پیدایش تقوا در انسان است. «وَ اتَّقُوا وَ هُوَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ» □

وَ هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ □ □ وَ الْأَرْضَ بِالْحَقِّ □ □ وَ يَوْمَ يَقُولُ □ □ كُنْ فَيَكُونُ قَوْلُهُ الْحَقُّ □ □ وَ لَهُ الْمُلْكُ □ □ يَوْمَ يُنْفَخُ □ □ فِي الصُّورِ □ □ عَالَمِ □ □ الْغَيْبِ □ □ وَ الشَّهَادَةِ □ □ وَ هُوَ الْحَكِيمُ □ □ الْحَبِيرُ □ □ (۷۳) □

و او کسی است که آسمان ها و زمین را به حق آفرید و روزی که بگوید:

موجود شو، بی درنگ موجود می شود، سخن او حق است. (و روز قیامت) روزی که در «صور» دمیده می شود، حکومت تنها از اوست، دانای غیب و شهود است و اوست حکیم و آگاه.

نکته ها:

در قرآن دو نوع دمیدن در صور آمده است: یکی ویرانگر و دیگری برانگیزنده ی مردم برای رستاخیز. در این آیه، یک بار آن مطرح شده است، اما در آیه ی ۶۸ سوره ی زمر، دمیدن در دو صور مطرح است: «وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَبَقَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَىٰ فَإِذَا هُمْ فِيهَا يَنْظُرُونَ»

اگر در آیات قبل، سخن از تسلیم بودن در برابر خدا و اقامه ی نماز بود، اینجا علت آن ذکر شده که آفرینش به دست اوست، او آگاه و حکیم است و از هر چیزی با خبر است.

امام صادق علیه السلام درباره ی «عَالِمُ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ» فرمودند: غیب آن است که هنوز نیامده و شهادت آنچه که بوده است می باشد. (۱)

پیام ها:

۱- آفرینش، حکیمانه و هدفدار است. «بِالْحَقِّ» البتّه به این نکته در آیات متعددی اشاره شده است، از جمله: «وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَ الْأَرْضَ وَ مَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ الْعَلِيمِ» (۲)

۲- برای اراده ی خداوند، هیچ مانعی نیست. «كُنْ فَيَكُونُ»

۳- غیب و شهود، نهان و آشکار، برای خداوند یکسان است. «عَالِمُ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ»

۴- مبنای حکومت الهی بر حکمت و علم است. «لَهُ الْمُلْكُ ... وَ هُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ»

۵- در قیامت، جلوه و نمود قدرت الهی بر همه آشکار می شود، چون آنجا اسباب و وسائل کارساز نیست. «لَهُ الْمُلْكُ»

ص: ۴۹۰

۱- ۱). معانی الاخبار، ص ۱۴۶.

۲- ۲). ص، ۲۷.

وَ إِذْ قَالَ اِبْرَاهِيْمُ لِاَبِيْهِ اَزْرَ اُتَّخِذْ اَصْنَامًا اِلٰهَةً اِنِّىْ اَرَاكَ وَ قَوْمَكَ فِى ضَلٰلٍ مُّبِيْنٍ ﴿٧٤﴾

و (یاد کن) آن هنگام که ابراهیم به پدرش آزر گفت: آیا بتان را خدایان می گیری؟ بی شک تو و قومت را در گمراهی آشکار می بینم.

نکته ها:

کلمه ی «أب» بطور طبیعی به معنای پدر است، ولی به معنای جدّ مادری، عمو و مربّی هم گفته می شود. چنانکه فرزندان یعقوب به پدران و عموی پدر خود حضرت اسماعیل نیز اب گفتند: «نَعْبُدُ اِلٰهَكَ وَ اِلٰهَ اَبَائِكَ اِبْرَاهِيْمَ وَ اِسْمَاعِيْلَ وَ اِسْحٰقَ» (۱) و پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز فرمود: «أنا و علیّ أبوا هذه الأمة» (۲)، من و علی، پدران این امتیم. آزر، عموی ابراهیم بود، نه پدرش. پدران ابراهیم همه موحد بوده اند.

از علمای اهل سنت نیز، طبری، آلوسی و سیوطی می گویند: آزر پدر ابراهیم نبوده است. به علاوه، ابراهیم به پدر و مادر خویش دعا کرد: رَبَّنَا اغْفِرْ لِيْ وَ لِوَالِدَيَّ ... (۳) در حالی که مسلمان حقّ ندارد برای مشرک طلب مغفرت کند، هر چند فامیل او باشد.

از مجموع اینها برمی آید که «أب» در این آیه به معنای پدر نیست. به علاوه نام پدر ابراهیم علیه السلام در کتب تاریخ، «تاریخ» ذکر شده است، نه آزر. (۴)

استغفار حضرت ابراهیم برای عمویش آزر نیز قبل از روشن شدن روحیه ی کفر او و به خاطر وعده ای بود که به او داده بود، و چون فهمید که حقّ پذیر نیست، از او تبری جست و جدا شد. «فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ اَنَّهُ عَدُوٌّ لِلّٰهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ» (۵)

پیام ها:

۱- خویشاوندی، مانع نهی از منکر نیست. إِذْ قَالَ اِبْرَاهِيْمُ لِاَبِيْهِ ...

ص: ۴۹۱

۱- ۱. بقره، ۱۳۳.

۲- ۲. بحار، ج ۱۶، ص ۳۶۴.

۳- ۳. ابراهیم، ۴۱.

۴- ۴. تفسیر المیزان.

۵- ۵. توبه، ۱۱۴.

۲- ملائک در برخورد، حق است نه سن و سال. «قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ»

(حضرت ابراهیم به عموی خود که سن بیشتر داشته، آشکارا حق را بیان کرده و هشدار داده است.)

۳- در شیوه ی دعوت به حق، باید از بستگان نزدیک شروع کرد. «لَأَبِيهِ» و باید از مسائل اصلی سخن گفت. «أَتَتَّخِذُ أَضْيَانًا آلِهَةً»

۴- سابقه ی شرک و بت پرستی، به پیش از رسالت حضرت ابراهیم بازمی گردد.

«أَتَتَّخِذُ أَضْيَانًا»

۵- اکثریت، سابقه و سن، باطل را تبدیل به حق نمی کند و همه جا ارزش نیست.

«أَرَاكَ وَ قَوْمَكَ فِي ضَلَالٍ»

۶- بت پرستی، انحرافی است که وجدان های سالم و عقل، از آن انتقاد می کنند.

أَتَتَّخِذُ أَضْيَانًا ... ضَلَالٍ مُّبِينٍ

۷- گرچه ابراهیم علیه السلام حلیم بود، «إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَمَأْوَاهُ حَلِيمٌ» (۱) و پیامبر باید حتی با فرعون هم نرم حرف بزند، ولی لحن برخورد حضرت ابراهیم در این آیه، به خاطر اصرار عمویش بر کفر بود. «إِنِّي أَرَاكَ وَ قَوْمَكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»

وَ كَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ لِيُكُونَ مِنَ الْمُؤَقِنِينَ «۷۵»

و این گونه ملکوت آسمان ها و زمین را به ابراهیم نشان دادیم تا (یقین پیدا کند و) از اهل یقین باشد.

نکته ها:

درباره ی ملکوت، بزرگان سخنانی گفته اند که برخی را در اینجا نقل می کنیم:

ص: ۴۹۲

کلمه ی «مَلَكُوتَ» از «ملک» است و «واو» و «تاء» برای تأکید و مبالغه به آن افزوده شده است. ملکوت آسمان ها یعنی مالکیت مطلق و حقیقی خداوند نسبت به آنها و مشاهده ملکوت یعنی مشاهده اشیا از جهت انتساب آنها با خداوند. دید ملکوتی یعنی درک توحید در هستی و باطل بودن شرک. (۱)

عوالم هستی به چهار بخش تقسیم شده است: لاهوت (عالم الوهیت که جز خدا کسی از آن آگاه نیست)، جبروت (عالم مجرّات)، ملکوت (عالم اجسام) و ناسوت (عالم کون و فساد و تغییر و تحولات). (۲)

عالم ملکوت، عالم اسرار و نظم و شگفتی ها و جهان غیب است. (۳)

ملکوت آسمان ها، عجایب آنهاست. (۴)

ابراهیم با دیدن ملکوت آسمان ها و زمین، بیشتر با سنّت، خلقت، حکمت و ربوبیت الهی آشنا شد. به فرموده ی امام باقر علیه السلام خداوند به چشم ابراهیم علیه السلام، قدرت و نوری بخشید که عمق آسمان ها و عرش و زمین را مشاهده می کرد. (۵)

استدلال محکم و برخورد علمی با دیگران، نیازمند ایمان قلبی است. حضرت ابراهیم هم پس از یقین، «لَيَكُونَنَّ مِنَ الْمُوقِنِينَ» وارد استدلال می شود که در آیات پس از این می آید. (۶)

حرف «واو» در جمله ی «وَلَيَكُونَنَّ مِنَ الْمُوقِنِينَ» رمز آن است که دید ملکوتی چند هدف داشته که یکی از آن اهداف، به یقین رسیدن حضرت ابراهیم بوده است.

پیام ها:

۱- آنکه حقّ را شناخت و به آن دعوت کرد و از چیزی نهراسید، خداوند «دید ملکوتی» به او می بخشد. (همچون حضرت ابراهیم، به مقتضای آیه قبل) وَ كَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ... آری، یک جوان هم می تواند با رشد معنوی، به دید ملکوتی دست یابد. چون طبق تفاسیر متعدّد، ابراهیم در آن زمان نوجوان بود.

ص: ۴۹۳

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. تفسیر اطیب البیان.

۳-۳. قاموس، معجم الوسیط.

۴-۴. تفسیر روح المعانی.

۵-۵. تفسیر نورالثقلین.

۶-۶. تفسیر المیزان.

۲- یقین، عالی ترین درجه ی ایمان است. «وَلْيَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ»

۳- به یقین رسیدن، نیاز به امداد الهی دارد. تُرَى ... الْمُؤْمِنِينَ

فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ ﴿٧٦﴾

پس چون شب بر او پرده افکند ستاره ای دید، گفت: این پروردگار من است.

پس چون غروب کرد، گفت: من زوال پذیران را دوست ندارم.

نکته ها:

در زمان ابراهیم علیه السلام ستاره پرستی رایج و ستاره را در تدبیر هستی مؤثر می پنداشتند.

سؤال: آیا پیامبر بزرگی همچون حضرت ابراهیم حتی برای یک لحظه می تواند ستاره یا ماه و یا خورشید را بپرستد؟

پاسخ: مجادله و گفتگوی حضرت ابراهیم با مشرکان، از باب مماشات و نشان دادن نرمش در بحث، برای رد عقیده ی طرف است، نه اینکه عقیده ی قلبی او باشد زیرا شرک با عصمت منافات دارد. گفتن کلمه ی «يَا قَوْمِ» در دو آیه ی بعد نشانه ی مماشات در گفتن «هَذَا رَبِّي» است، به همین دلیل وقتی غروب ماه و خورشید را می بیند، می گوید: من از شرک شما بیزارم، و نمی گوید از شرک خودم (آیه ی ۷۸).

به علاوه در آیه ی قبل خواندیم که خداوند، ملکوت آسمان ها و زمین را به ابراهیم نشان داد و او به یقین رسید و آغاز این آیه با حرف «فاء» شروع شد، یعنی نتیجه آن ملکوت و یقین این نوع استدلال بود.

موجودی که طلوع و غروب دارد، محکوم قوانین است نه حاکم بر آنها. ابراهیم، ابتدا موقتاً پذیرش آن را اظهار می کند تا بعد با استدلال ردّ کند.

- ۱- یکی از شیوه های احتجاج، اظهار همراهی با عقیده ی باطل و سپس ردّ کردن آن است. «هَذَا رَبِّي»
- ۲- بیدار کردن فطرت ها، فعال کردن اندیشه ها و توجه به احساسات، یکی از شیوه های تبلیغ است. «لَا أُحِبُّ الْأَفْلِينَ»
- ۳- محبوب واقعی کسی است که محدود به مکان، زمان و موقت نباشد. «لَا أُحِبُّ الْأَفْلِينَ»
- ۴- معبود، باید محبوب و عبادت باید عاشقانه باشد، روح دین، عشق است.

«لَا أُحِبُّ الْأَفْلِينَ»

فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَازِغًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَيْسَ لَمْ يَهْدِنِي رَبِّي لَأَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ ﴿٧٧﴾

پس (بار دیگر) چون ماه را در حال طلوع و درخشش دید، گفت: این پروردگار من است. پس چون غروب کرد، گفت: اگر پروردگارم مرا هدایت نکرده بود، قطعاً از گروه گمراهان می بودم.

نکته ها:

کلمه ی «بازغ» از «بزغ»، به معنای شکافتن و جاری ساختن خون است. اما در اینجا گویا طلوع خورشید و ماه، پرده ی تاریکی شب را می شکافد و سرخی کم رنگی در اطراف خود پدید می آورد. (۱)

ابراهیم علیه السلام هم با ستاره پرستان برخورد کرد، هم با ماه و خورشید پرستان. (۲) به گفته ی بسیاری از مفسران، گفتگوی حضرت ابراهیم با مشرکان منطقه ی بابل بود.

ص: ۴۹۵

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

انسان در هر فرضیه ای که به بن بست رسید، باید بدون لجاجت، مسیر را عوض کند. بر خلاف مشهور که می گویند: مرد آن است که روی حرف خود بایستد و پافشاری کند، این آیه به ما می گوید: مرد آن است که حرفش حق باشد، گرچه با تغییر موضع باشد.

پیام ها:

پیام های ۱ و ۲ و ۳ آیه ی قبل، در اینجا نیز موضوعیت دارد.

۴- در انتقاد، باید از روش گام به گام بهره گرفت. در آیه ی قبل فرمود: من «آفلین» را دوست ندارم. ولی اینجا می فرماید: پرستش ماه، انحراف و ضلالت است.

۵- در راه شناخت، باید به فیض و هدایت الهی تکیه کرد و بدون آن، نمی توان به سرچشمه ی زلال معارف رسید. (۱) «لَئِنْ لَمْ يَهْدِنِي رَبِّي»

۶- انبیا هم به هدایت الهی نیازمندند. «لَئِنْ لَمْ يَهْدِنِي رَبِّي»

۷- هدایتگری از شئون ربوبیت است. «يَهْدِنِي رَبِّي»

فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسُ بَازِغَةً قَالَ هَذَا رَبِّي هَذَا رَبِّي هَذَا أَكْبَرُ فَلَمَّا أَفَلَتْ قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ (۷۸)

پس چون خورشید را برآمده دید گفت: اینست پروردگار من، این بزرگتر (از ماه و ستاره) است. اما چون غروب کرد، گفت: ای قوم من! همانا من از آنچه برای خداوند شریک قرار می دهید بیزارم.

نکته ها:

در این آیه نیز ابراهیم علیه السلام در مقام بحث و گفتگو است، نه در مقام بیان عقیده ی شخصی، و همچنان که گذشت کلمه ی «یا قوم» و نیز «مِمَّا تُشْرِكُونَ» (شرک می ورزید، نه می ورزم) دلیل آن است که خود آن حضرت، ماه و خورشید و ستاره را نمی پرستیده است. (۲)

ص: ۴۹۶

۱- ۱). تفسیر المیزان.

۲- ۲). تفسیر اطیب البیان.

پیام ها:

پیام های ۱ و ۲ و ۳ آیه ی ۷۶، در اینجا نیز مورد استفاده است.

۴- کوچکی و بزرگی اجسام مهم نیست، همه ی آنها چون متغیر و ناپایدارند، پس نمی توانند خدا باشند. «هَذَا أَكْبَرُ»

۵- شیوه ی تعلیم حق یا انتقاد از باطل، باید گام به گام باشد. ابتدا نفی ستاره و ماه و در نهایت خورشید. «فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسَ ... قَالَ»

۶- برائت از شرک، «فریاد ابراهیمی» است. «إِنِّي بَرِيءٌ مِّمَّا تُشْرِكُونَ»

۷- برائت از «شرک» است، نه از «افراد». «مِمَّا تُشْرِكُونَ»، نه «مِنْكُمْ».

۸- برائت جستن، باید پس از بیان برهان و استدلال باشد. (اول افول و غروب را مطرح کرد، بعد برائت از شرک را). «فَلَمَّا أَفَلَتْ ... قَالَ»

إِنِّي وَجْهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ «۷۹»

من از سر اخلاص روی خود را به سوی کسی گرداندم که آسمان ها و زمین را پدید آورد و من از مشرکان نیستم.

نکته ها:

عبور از افول و ناپایداری و رسیدن به ثبات، جلوه ای از دید ملکوتی است که خداوند به حضرت ابراهیم داده است.

«حنیف» از «حنف»، به معنای خالص و بی انحراف، و گرایش به راه حق و مستقیم است.

«فَطَرَ» که به معنای آفریدن است، در اصل، مفهوم شکافتن را دارد. شاید اشاره به علم روز داشته باشد که می گوید: جهان در

آغاز، توده ی واحدی بود، سپس از هم شکافته و کرات

پیام ها:

۱- همین که راه حق برای ما روشن شد، با قاطعیت اعلام کنیم و از تنهایی نهراسیم. «إِنِّي وَجَّهْتُ»

۲- کسی که از پرستش بت های مادی، محدود و فانی بگذرد، به معبودی معنوی، بی نهایت و ابدی می رسد. «اللَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۳- در جلوه ها غرق نشوید که دیر یا زود، رنگ می بازند، به خدا توجه کنید که جلوه آفرین است. «فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۴- انسان می تواند به جایی برسد که عقائد باطل نسل ها و عصرها را درهم بشکنند. «وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ»

۵- توحید ناب، همراه با برائت از شرک است. «وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ»

وَ حَاجَّهُ قَوْمُهُ قَالَ أَ تُحَاجُّونِي فِي اللَّهِ وَقَدْ هَدَانِ وَلَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ رَبِّي شَيْئًا وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا أَ فَلَا تَتَذَكَّرُونَ ﴿٨٠﴾

و قوش با وی به گفتگو و ستیزه پرداختند، او گفت: آیا درباره ی خدا با من محاجه و ستیزه می کنید؟ و حال آن که او مرا هدایت کرده است و من از آنچه شما شریک او می پندارید بیم ندارم، مگر آنکه پروردگرم چیزی بخواهد، (که اگر هم آسیبی به من برسد، خواست خداست، نه بت ها) علم

ص: ۴۹۸

پروردگارم همه چیز را فراگرفته، پس آیا پند نمی گیرید؟

پیام ها:

۱- اهل باطل، تعصب دارند. «حَاجَهُ قَوْمُهُ» (آن گونه که اگر بدهکار را آرام بگذارند طلبکار می شود، قوم منحرف هم به جای شرم از شرک خود، قد علم کرده احتجاج می کنند)

۲- تعصب و پافشاری اهل باطل، شگفت آور است. «أَتُحَاجُّونِي فِي اللَّهِ»

۳- موحد، حتی اگر تنها باشد، از مقابله ی با جمعیت نگرانی ندارد. «أَتُحَاجُّونِي فِي اللَّهِ ... وَلَا أَخَافُ ...»

۴- حقّ جویی از انسان است ولی هدایت از خدا. «هُدَانٍ» (حتی انبیاهم نیاز به هدایت الهی دارند)

۵- آنکه مشمول هدایت الهی شود، بیم ندارد. «هُدَانٍ وَلَا أَخَافُ»

۶- نترسیدن از غیر خدا، نشانه ی توحید است. «لَا أَخَافُ» (مشركان، حضرت ابراهیم را به خطر و انتقام تهدید می کردند)

۷- از ریشه های شرک، گمان ضرر و ترس از آسیب رسانی بت ها و طاغوت ها می باشد. «لَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ» (ترس از بت ها، سبب پافشاری و تعصب بر بت پرستی بود)

۸- تأثیر و نقش هر پدیده ای وابسته به اراده خداوند است. «لَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ رَبِّي»

۹- ربوبیت، سزاوار کسی است که احاطه ی علمی دارد. «وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا»

۱۰- حقیقت، امری فطری و وجدانی است که برای شناخت آن، تذکر کافی است.

«أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ»

وَ كَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُمْ بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٨١﴾

و چگونه از چیزی که شریک خدا ساخته اید بترسم و حال آنکه شما آنچه را که خدا هیچ دلیلی درباره ی آن بر شما نازل نکرده است شریک او گرفته و نمی ترسید؟ اگر می دانید (بگویید که) کدام یک از ما دو دسته به ایمنی (در قیامت) سزاوارتر است؟

نکته ها:

کلمه ی «سلطان»، به معنای دلیل و حجت و برهان است.

بر خلاف آنان که ترس را انگیزه ی اعتقاد به خداوند می دانند، این آیه، ترس را انگیزه ی شرک می داند.

پیام ها:

۱- از تهدیدات موهوم، نهراسید. «كَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ»

۲- امتیّت روحی، در پرتو توحید حاصل می گردد. «كَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ»

۳- عقائد دینی باید بر اساس دلیل و برهان باشد. «كَيْفَ مَا أَشْرَكْتُمْ بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا»

۴- در بحث و مناظره، نباید تعصب مردم را تحریک کرد. «فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ» و فرمود: ما در امان هستیم و شما در خطر.

۵- علم صحیح، وسیله راهیابی به خداست، اگر آن را درست به کار گیریم، به نتایج صحیح می رسیم. «إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ ﴿٨٢﴾

کسانی که ایمان آورده و ایمانشان را به ستم و شرک نیالودند، آنانند که برایشان ایمنی (از عذاب) است و آنان هدایت یافتگانند.

وَ تِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَى قَوْمِهِ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَن نَّشَاءُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿٨٣﴾

این (نوع استدلال) حجت ماست که در برابر قومش به ابراهیم دادیم، هر کس را که بخواهیم (و شایسته بدانیم) به درجاتی بالا می بریم. همانا پروردگارت حکیم و داناست (و بر اساس علم و حکمت مقام انسان ها را بالا می برد).

نکته ها:

آیات قبل درباره ی توحید و شرک بود و این آیات به منزله ی جمع بندی آیات گذشته است، چنانکه امام علیه السلام فرمود: مراد از ظلم در این آیه شرک است. (۱)

در بعضی روایات مراد از ظلم را شک و تردید گرفته اند. (۲) البته شک گاهی غیر اختیاری و مقدمه ی تحقیق است، ولی گاهی جنبه بهانه و تشکیک دارد که این نوع دوّم، ظلم است. (۳)

امام باقر علیه السلام فرمود: این آیه درباره حضرت علی علیه السلام نازل شد که لحظه ای در طول زندگی به سراغ شرک نرفت. (۴)

کلمه ی «لَبَسَ» به معنای پوشاندن است. بنابراین ایمان چون فطری است، نابود شدنی نیست بلکه غبارهایی آن را می پوشاند.

ص: ۵۰۱

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین؛ کافی، ج ۲، ص ۳۹۹.

۳-۳. تفسیر راهنما.

۴-۴. بحار، ج ۲۳، ص ۳۶۷.

۱- آفت ایمان، ظلم و شرک و به سراغ رهبران غیر الهی رفتن است. «آمَنُوا وَ لَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ»

۲- ایمان به تنهایی کافی نیست، تداوم لازم است. «لَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ»

۳- امتیّت و هدایت واقعی، در سایه ی ایمان و پرهیز از شرک است. آمَنُوا ... لَهُمُ الْأَمْنُ وَ هُمْ مُهْتَدُونَ

۴- تا ایمان خالص نباشد، دلهره است. وَ لَمْ يَلْبِسُوا ... بِظُلْمٍ ... لَهُمُ الْأَمْنُ

۵- علم و حکمت دو شرط لازم برای تدبیر و مدیریت است. «إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ» (با توجه به این که کلمه ی «رَبِّ» در لغت به معنای مدیر و مربی آمده است)

۶- موخدی که با برهان و دلیل در برابر انحراف های جامعه بایستد، دارای درجاتی است. «دَرَجَاتٍ»

۷- درجات الهی، حکیمانه به افراد داده می شود. نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ ... حَكِيمٌ

وَ وَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَ يَعْقُوبَ كُلًّا هَدَيْنَا وَ نُوحًا هَدَيْنَا مِنْ قَبْلُ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ وَ سُلَيْمَانَ وَ أَيُّوبَ وَ يُوسُفَ وَ مُوسَى وَ هَارُونَ وَ كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ «۸۴»

و ما به او (ابراهیم)، اسحاق و یعقوب را بخشیدیم و یکایک آنان را هدایت کردیم و نوح را پیش از آنان هدایت کرده بودیم. و از نسل او (ابراهیم)، داود و سلیمان و ایوب و یوسف و موسی و هارون را (نیز هدایت کردیم) و ما این گونه نیکوکاران را پاداش می دهیم.

نکته ها:

در این آیه و دو آیه ی بعد، در مجموع نام ۱۷ نفر از پیامبران آمده است

در ضمیر «ذُرِّيَّتِهِ» دو احتمال است: یکی آنکه ضمیر به حضرت ابراهیم برگردد، چون آیات پیش درباره ی اوست و اکثر این افراد از نسل اویند، روایت نیز همین را می فرماید.

دیگر آنکه به نوح علیه السلام برگردد، چون ضمیر به نام او نزدیکتر است و از نسل او پیامبرانی همچون لوط بوده اند.

پیام ها:

۱- فرزند صالح، هدیه و موهبت الهی است. «وَهَبْنَا - نَجْرِي»

۲- سنت هدایت و بعثت، همواره جریان داشته است. «وَنُوحًا هَدَيْنَا مِنْ قَبْلُ»

۳- الطاف الهی بی حساب و کتاب به کسی داده نمی شود. «كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ»

وَ زَكَرِيَّا وَيَحْيَىٰ وَعِيسَىٰ وَإِيلَاسَ كُلٌّ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٨٥﴾

و زکریا، یحیی، عیسی و الیاس را (نیز هدایت کردیم) و همه از شایستگانند.

وَ إِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَ لُوطًا وَ كَلًّا فَضَلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٨٦﴾

و اسماعیل و یسع و یونس و لوط را (نیز هدایت کردیم) و همه را بر جهانیان برتری دادیم.

وَ مِنْ آبَائِهِمْ وَ ذُرِّيَّتِهِمْ وَ إِخْوَانِهِمْ وَ اجْتَبَيْنَاهُمْ وَ هَدَيْنَاهُمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٨٧﴾

و از پدران و ذریه و برادرانشان، کسانی را (مورد لطف قرار داده و به خاطر لیاقتشان آنان را به نبوت) برگزیدیم و به راه راست هدایتشان کردیم.

برخی گمان کرده اند که ذریه تنها به نوه های پسری گفته می شود، در حالی که حضرت عیسی که پدر نداشت و تنها از طرف مادر به ابراهیم علیه السلام منسوب بود، در این آیه از ذریه حضرت ابراهیم به شمار آمده است. وَ مِنْ ذُرِّيَّتِهِ ... عِيسَى امام صادق و امام کاظم علیهما السلام به استناد همین آیه، اهل بیت علیهم السلام را که از طرف مادر به پیامبر می رسند، ذریه رسول الله و ابناء رسول الله دانسته اند. (۱) فخررازی نیز در تفسیر خود، این نکته را پذیرفته است. در «تفسیر المنار» هم حدیثی از صحیح بخاری نقل شده که رسول خدا صلی الله علیه و آله کلمه ی ذریه را درباره ی امام حسن علیه السلام به کار برده است.

برخی خواسته اند از کلمه ی «مِنْ» در «مِنْ آبَائِهِمْ» استفاده کنند که در میان پدران انبیا افراد منحرف هم بوده اند ولی لحن آیات، در مقام برگزیدگی پدران برای نبوت است. نه در مقام کفر و ایمان آنان. (۲)

ذَلِكَ هُدَى اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَ لَوْ أَشْرَكُوا لَحَبَطَ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٨٨﴾

آن هدایت خداست، هر کس از بندگانش را که بخواهد به آن هدایت می کند و اگر شرک ورزند، قطعاً آنچه انجام داده اند از دستشان خواهد رفت.

۱- هدایت واقعی، هدایت خداوند است. هدایت های دیگر، سراب است. «ذَلِكَ هُدَى اللَّهِ»

۲- هدایت، کار خداست. حتی پیامبران، از خود راه هدایتی ندارند. «يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ»

۳- شرک، عامل محو و باطل شدن کارهاست. «لَوْ أَشْرَكُوا لَحَبِطَ»

۴- در سنت الهی، تبعیض نیست. حتی اگر پیامبران شرک ورزند، تنبیه می شوند، چون اصالت با حق است، نه اشخاص. (با توجه به این که آیات قبل مربوط به انبیاست). «وَلَوْ أَشْرَكُوا»

۵- انبیا، معصومند و غبار شرک هرگز بر دامانشان نمی نشیند. در آیه، فرض شرک به عنوان فرض محال آمده است. «لَوْ»

۶- در جهان بینی الهی، ارزش کارها در اخلاص آنهاست. اگر اخلاص نباشد، چیزی باقی نمی ماند. «وَلَوْ أَشْرَكُوا لَحَبِطَ»

أُولَئِكَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالتَّوْبَةَ فَإِنْ يَكْفُرْ بِهَا هَؤُلَاءِ فَقَدْ وَكَلْنَا بِهَا قَوْمًا لَيَشْوَاهَا بِكَافِرِينَ «۸۹»

آنان کسانی بودند که کتاب آسمانی و حکومت و قضاوت و مقام نبوت به آنان دادیم. پس اگر این مشرکان به آنها کفر ورزند و نپذیرند (ناراحت نباش، چرا که) ما گروهی دیگر را که به آن کافر نیستند می گماریم.

نکته ها:

کلمه ی «حکم» هم به معنای حکومت و زمامداری است، هم به معنای قضاوت و داوری و هم به معنای درک و عقل. در مفردات راغب، معنای اصلی آن منع و جلوگیری ذکر شده و چون عقل و قضاوت و حکومت صحیح مانع اشتباه و خلافند، به آنها حکم اطلاق شده است.

در تفسیر المنار و روح المعانی از مفسران نقل شده که مراد از قومی که کفر نمی ورزند و حق را پذیرفته و حمایت می کنند ایرانیانند. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: اصحاب صاحب این امر، محفوظ هستند، اگر همه ی مردم از او دور

ص: ۵۰۵

شوند، خداوند اصحاب او را می آورد. آنان همان کسانی هستند که خداوند درباره ی آنان فرمود: **فَإِنْ يَكْفُرْ بِهَا هَؤُلَاءِ فَقَدْ وَكَلْنَا ... (۱)**

پیام ها:

۱- پیامبران، حق حکومت و قضاوت دارند. «آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ»

۲- نیکوکاری، صلاح پیشگی و راه یافتن به راه مستقیم، از اوصاف انبیاست.

نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ... كُلُّ مِنَ الصَّالِحِينَ ... هَدَيْنَاهُمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ... آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ

۳- هر مکتب طرفداران و مخالفانی دارد و میان آنان نیز هم ریزش است و هم رویش. گاهی طرفدار، مخالف و یا مخالف، طرفدار می شود. مسلمان، مرتد و کافر، مسلمان می شود. «فَإِنْ يَكْفُرْ بِهَا هَؤُلَاءِ فَقَدْ وَكَلْنَا بِهَا قَوْمًا»

۴- با کفر گروهی، مکتب حق بی طرفدار نمی ماند. وقتی راه، حق و الهی باشد، آمد و رفت افراد نباید در انسان اثر کند. «فَإِنْ يَكْفُرْ بِهَا هَؤُلَاءِ فَقَدْ وَكَلْنَا بِهَا قَوْمًا»

أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهِدَاهُمْ أَقْتَدَهُ قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ «۹۰»

آنان کسانی اند که خداوند هدایتشان کرده، پس به هدایت آنان اقتدا کن. (ای پیامبر! به مردم) بگو: من بر این (رسالت و دعوت) از شما مزدی طلب نمی کنم، این قرآن جز تذکری برای جهانیان نیست. (و خواست من جز پند گرفتن اهل عالم نیست).

نکته ها:

حرف «ه» در «أَقْتَدَهُ»، ضمیر نیست، بلکه «هاء» سکت است و برای وقف به کار می رود.

نام و یاد و راه اولیای خدا باید زنده بماند و نوآوری ها نباید ارزش های پیشین را از یاد ببرد.

فَبِهِدَاهُمْ أَقْتَدَهُ»

ص: ۵۰۶

- ۱- پیروی از هدایت پیامبران، اقتدا به هدایت الهی است. «هَدَى اللَّهُ فَبِهْدَاهُمْ أَقْتَدَهُ»
- ۲- ارزش انسان به خط فکری و سیره ی عملی اوست. (فرمود: «فَبِهْدَاهُمْ أَقْتَدَهُ»، و نفرموده: «بِهِمْ أَقْتَدَهُ»).
- ۳- نسخ ادیان گذشته، به معنای بطلان اصول و کلیات آنها نیست، خط کلی انبیا باید تداوم یابد. «فَبِهْدَاهُمْ أَقْتَدَهُ»
- ۴- موفق ترین انسان باید از کمالات و اخلاق نیک و روش استوار پیشینیان بهره مند شود. «فَبِهْدَاهُمْ أَقْتَدَهُ»
- ۵- اهداف تمام انبیا، یکی است. (زیرا اقتدا به انبیایی که اهداف متضادی دارند ممکن نیست). «فَبِهْدَاهُمْ أَقْتَدَهُ»
- ۶- دلیل و نتیجه ی پیروی، باید هدایت یافتگی باشد. «هَدَى اللَّهُ فَبِهْدَاهُمْ أَقْتَدَهُ»
- ۷- مبلغ نباید به دنیاطلبی، گرایش داشته و به آن متهم شود. «قُلْ لَا أَسْئَلُكُمْ»
- ۸- یکی از تفاوت های پیامبران با دیگر مدعیان آن است که هدف پیامبران، مادیات نیست. «لَا أَسْئَلُكُمْ»
- ۹- انبیا، مایه ی یادآوری انسان های فراموشکار و غافلند. «ذِكْرِي»
- ۱۰- اسلام، دین جهانی است. «ذِكْرِي لِلْعَالَمِينَ»

وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قَالُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْنَا بَشَرًا مِّنْ شَيْءٍ قُلْ مَنْ أَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاءَ بِهِ مُوسَىٰ نُورًا وَهُدًى لِّلنَّاسِ
تَجْعَلُونَهُ قُرْآنًا مِّمَّا يُتْلَىٰ وَتُخْفُونَ كَثِيرًا وَعُلِّمْتُم مَّا لَمْ تَعْلَمُوا أَنْتُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ قُلِ اللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ ﴿٩١﴾

خداوند را چگونه که شایسته ی اوست نشناختند، چرا که گفتند: خداوند بر هیچ بشری، چیزی نازل نکرده است. بگو: کتابی را که موسی آورد و نور و هدایت برای مردم بود، چه کسی نازل کرد؟ کتابی که آن را ورق ورق کرده (و به دلخواه خود) بخشی را آشکار و بسیاری را پنهان می سازید، و آنچه را شما و پدرانتان نمی دانستید، (از طریق همان کتاب آسمانی تورات)، به شما آموخته شد. (ای پیامبر!) بگو: خدا (بود که آنها را نازل کرد)، سپس رهانشان کن تا در یاوه گویی های خود غوطه ور باشند.

نکته ها:

گروهی از یهود با این که به نزول وحی بر حضرت موسی عقیده داشتند، اما از سر لجاجت می گفتند: خداوند بر هیچ پیامبری کتابی نازل نکرده است.

این آیه می فرماید: حرف شما با عقیده شما تناقض دارد. اگر خداوند بر هیچکس وحی نمی فرستد، پس تورات را که به آن عقیده دارید چه کسی نازل کرده است؟

پیام ها:

۱- فرستادن پیامبران و کتب آسمانی، لطفی از سوی خدا به بندگان است. کسانی که آنان را انکار می کنند، در واقع منکر لطف، رحمت و حکمت الهی اند. مَا قَدَرُوا اللَّهَ ...

۲- به شبهاتی که القا می شود، باید پاسخ داد. قَالُوا ... قُلْ

۳- تورات اصلی، نور و هدایت بوده است. «نوراً وَ هُدًى»

۴- در تورات مطالبی بوده که علمای یهود آنها را کتمان کرده اند. «تُخْفُونَ كَثِيراً»

۵- مبلغان دینی باید بدون مصلحت اندیشی بی مورد، معارف و حقایق مکتب را برای مردم بیان کنند. «مَا قَدَرُوا اللَّهَ ... تُخْفُونَ كَثِيراً»

۶- بدون وحی، دست انسان از معارف بسیاری کوتاه است. «عُلِّمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُوا ...»

۷- وظیفه ی انبیا، ابلاغ است، نه اجبار. «قُلِ اللَّهُ تَمَّ ذَرُهُمْ»

۸- احتیاج باید به قدر ضرورت باشد نه بیشتر. این آیه که خود نوعی احتیاج است می فرماید: اکنون که نمی پذیرند آنان را رها کن. «ذَرُهُمْ»

وَ هَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُصَدِّقُ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَ لِتُنذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَ مَنْ حَوْلَهَا وَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَ هُمْ عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ «۹۲»

و این مبارک کتابی است که نازل کرده ایم، تصدیق کننده آنچه (از کتب آسمانی) که پیش از آن آمده است، (تا مردم را به پاداش های الهی مژده دهی) و اهل مکه و کسانی را که اطراف آن هستند هشدار دهی و (البته) آنان که به آخرت ایمان دارند به آن (قرآن) نیز ایمان خواهند آورد و همانها بر نمازهای خود محافظت دارند.

نکته ها:

در این آیه، «لِتُنذِرَ» همراه با او آمده است، «وَ لِتُنذِرَ» شاید اشاره به این باشد که قرآن، غیر از انذار، هدف های دیگری نیز دارد.

پیام ها:

۱- قرآن، در بردارنده ی همه برکات است. (همچون: هدایت، عبرت، شفا، رشد،

۲-قرآن،هماهنگ با کتاب های آسمانی دیگر و تصدیق کننده آنهاست و این نشانه ی وحدت هدف و الهی بودن آنهاست.
«مُصَدِّقٌ»

۳-در تبلیغ باید از امّ القری و مراکز مهم شروع کرد و سپس به اطراف پرداخت.

«لِتُنذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا»

۴-عقیده به قرآن و قیامت،در کنار هم است. «يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ يَوْمِنُونَ بِهِ»

۵-روشن ترین مظهر ایمان،نماز است. «عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ»

۶-ایمان به آخرت،از عوامل مراقبت بر نماز است. يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ ... عَلَىٰ صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ قَالَ أُوحِيَ إِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ وَمَنْ قَالَ سَأُنزِلُ مِثْلَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلَائِكَةُ بَاسِطُوا أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُوا أَنفُسَكُمُ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَكُنتُمْ عَنْ آيَاتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ ﴿٩٣﴾

و کیست ظالم تر از آنکه بر خدا دروغی بست و یا گفت:به من وحی شده،در حالی که چیزی به او وحی نشده است.و نیز آن کس که گفت:به زودی من هم مثل آنچه خدا نازل کرده نازل می کنم.و(ای پیامبر!)اگر ببینی زمانی را که ستمگران در سكرات مرگ قرار گرفته و فرشتگان(برای قبض روح آنان)دست های(قدرت) خویش را گشوده و فرمان جان دادن می دهند(و می گویند:)امروز به خاطر نسبت های ناروا که به خداوند می دادید و از آیات او سرپیچی می کردید،به عذاب خوارکننده کیفر داده خواهید شد.

در شأن نزول این آیه چنین آمده است: شخصی به نام «عبد بن سعد» از نویسندگان وحی بود. رسول خدا صلی الله علیه و آله او را به خاطر خیانتی طرد کرد. او هم مردم را جمع کرده و می گفت: من نیز می توانم آیاتی مثل قرآن بیاورم.

بعضی هم شأن نزول آیه را ادعای پیامبری «مسيلمه کذاب» دانسته اند که در اواخر عصر پیامبر صلی الله علیه و آله پیش آمد و آیه را مدنی پنداشته اند که به امر پیامبر در اینجا گنجانده شده است.

«عَمْرَاتٍ» از «غمره»، به معنای شاداید لحظه ی مرگ است که انسان را در کام خود فرومی برد.

برخی از مدعیان پیامبری عبارت بودند از: مسيلمه در یمن، أسود عنسی در یمن، طلیحه اسدی در بنی اسد. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: «مراد از عذاب هون، مرگ در حال تشنگی است». (۲)

امام باقر علیه السلام کسانی را که بی جهت ادعای امامت کنند، از مصادیق این آیه دانسته اند. (۳)

پیام ها:

۱- افترا به خداوند ظلم فرهنگی است و ادعای رهبری از سوی ناهلان، بزرگ ترین ظلم است. وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى ... أَوْ قَالَ أَوْحَى إِلَيَّ

۲- دشمن حق، یا حق را پایین می آورد، یا خود را بالا می برد. ابتدا می گوید: قرآن افسانه است، اگر موفق نشد، می گوید: من هم می توانم مثل قرآن حرف های جالب بزنم. «سَأُنزِلُ مِثْلَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ» در جای دیگر می خوانیم: «لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا» (۴)

۳- مدعیان ناهل و دروغگویان مناصب دینی، سخت جان می دهند. «وَلَوْ تَرَى إِذِ

ص: ۵۱۱

۱- ۱). تفسیر مراغی.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳). تفسیر عیاشی.

۴- ۴). انفال، ۳۱.

۴- کیفرهای اخروی از لحظه ی مرگ شروع می شود، به کافران می گویند: جان بده، بمیر، «أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمْ» که همراه با نوعی تحقیر است.

۵- روح انسان از جسم او مجرّد و مستقلّ است. «أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمْ»

۶- کیفر توهین به وحی و دین، عذاب مهین و خوارکننده است. «تُجَزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ»

وَ لَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَىٰ كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ تَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ وَ مَا نَرَىٰ مَعَكُمْ شُفَعَاءَكُمُ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِيكُمْ شُرَكَاءَ لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَ ضَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ «۹۴»

به راستی همان گونه که نخستین بار شما را آفریدیم، اکنون نیز (به هنگام مرگ یا قیامت) تک و تنها نزد ما آمدید و همه ی اموالی را که به شما دادیم پشت سر گذاشتید و آن شفیعیانی را که در (تعیین سرنوشت) خودتان شریکان خدا می پنداشتید، همراه شما نمی بینیم. به راستی (پیوندهای) میان شما گسسته و آنچه (از شریکان و شفیعیان که به نفع خود) می پنداشتید از (دست) شما رفت.

نکته ها:

این خطاب، در لحظه ی مرگ یا هنگام قیامت، با مشرکان صورت می گیرد.

«خَوَّلْنَا» از «خَوَّلَ»، به معنای چیزی است که نیاز به سرپرست دارد و معمولاً به اموال گفته می شود. «خَوَّلْنَاكُمْ» به معنای تملیک و اعطاست.

پیام ها:

۱- در قیامت، انسان، تنهاست. «جِئْتُمُونَا فُرَادَىٰ»

۲- معاد، جسمانی است. «كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ»

۳- مشرکان به چهار چیز تکیه داشتند: قوم و قبیله، مال و دارایی، بزرگان و اربابان و بت ها و معبودان.

این آیه، بی ثمری هر چهار تکیه گاه را در قیامت مطرح می کند:

﴿فَرَادَىٰ﴾ بدون قوم و قبیله.

﴿تَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ﴾ بدون مال و ثروت و دارایی.

﴿مَا نَرَىٰ مَعَكُمْ شُفَعَاءَكُمُ﴾ بدون یار و یاور.

﴿ضَلَّ عَنْكُمْ﴾ محو تمام قدرت های خیالی.

۴- گمان های بی پایه، اساس بسیاری از گمراهی هاست. «شُفَعَاءَكُمُ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ»

۵- در قیامت، حقایق ظاهر و سراب ها، محو می شوند. «ضَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ»

إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَىٰ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ ذَلِكُمُ اللَّهُ فَأَنَّى تُؤْفَكُونَ ﴿۹۵﴾

همانا خداوند، شکافنده ی دانه و هسته است، زنده را از مرده بیرون می آورد و بیرون آورنده ی مرده از زنده است. آن است خداوند شما، پس چگونه (از حق) منحرف می شوید؟

نکته ها:

﴿فَالِقُ﴾ از «فلق» به معنای شکافتن است. «حب» و «جبه»، به دانه های خوراکی و غذایی مثل گندم و جو گفته می شود. «نوی» به معنای هسته است.

از علف بی جان، حیوان جاندار و از حیوان جاندار، شیر بی جان پدید می آید. از هسته بی جان، درخت زنده، و از درخت رشد یافته، هسته ی بی جان خارج می شود.

یکی از مصادیق آیه به گفته روایات آن است که گاهی از انسان های بی ایمان، افراد مؤمن

پدید می آید و از انسان های با ایمان، گاهی فرزندان کافر به وجود می آید. (۱) «يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَ مُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ»

پیام ها:

۱- کاشتن دانه و هسته، کار انسان است، ولی شکافتن و رویاندن، کار خداست.

«إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى»

۲- دقت در آثار طبیعی، از بهترین راه های خداشناسی است. فالِقُ الْحَبِّ ... مُخْرِجُ الْمَيِّتِ ... ذَلِكُمْ اللَّهُ

۳- رزق و روزی انسان، از راه همین دانه ها و بذرهاست که خداوند رویانیده است، پس به سراغ چه کسی می رویم؟ «فَأَنى تُؤَفِّكُونَ»

فَالِقُ الْإِصْبَاحِ وَ جَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا وَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ حُسْبَانًا ذَلِكُمْ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ (۹۶)

(خداوند،) شکافنده ی سپیده دم است، و شب را مایه ی آرامش قرار داد و خورشید و ماه را اسباب شمارش (ایام). این است اندازه گیری خداوند قدرتمند دانا.

نکته ها:

«اصباح» هم به معنای صبح است، هم به معنای سپری کردن شب و وارد صبح شدن، اما در اینجا مراد، هنگام دمیدن سپیده ی صبح است.

ص: ۵۱۴

در آیه ی قبل، سه نشانه از قدرت خداوند در زمین مطرح شد، در این آیه نشانه هایی از قدرت الهی در آسمان ها آمده است. شب و روز دو نشانه از قدرت الهی است که به واسطه ی گردش منظم خورشید و ماه پدید می آیند.

شب، برای استراحت است و از کار و تلاش و سفر در شب، نکوهش شده است. (۱) (از اینکه در این آیه، شب عامل سکون و آرامش شمرده شده، معلوم می شود صبح برای کار و تلاش است.)

امام رضا علیه السلام فرمود: «ازدواج را در شب قرار دهید، چون شب و همسر، هر دو وسیله ی سکون و آرامش انسانند». (۲)

پیام ها:

۱- پیدایش شب و روز، نیاز به وجودی صاحب قدرت و دانش دارد که این کار را با تقدیر و اندازه گیری دقیق انجام دهد.
فَالِقُ الْإِصْبَاحِ ... تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ

۲- خورشید و ماه، وسیله ی نظم و حسابرسی و برنامه ریزی است. (۳) «حُسْبَانًا»

۳- برنامه ریزی دقیق و اجرای کامل، نیاز به علم و قدرت دارد. «تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ»

۴- تفکر در نظم دقیق کرات آسمانی، راه خداشناسی است. فَأَنَّى تُؤْفَكُونَ ... فَالِقُ الْإِصْبَاحِ ...

وَ هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ «۹۷»

و اوست کسی که ستارگان را برای شما قرار داد تا در تاریکی های خشکی و دریا، به وسیله آنها راه را یابید. قطعاً ما نشانه ها را برای قومی که آگاه و دانایند به تفصیل روشن ساختیم.

ص: ۵۱۵

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳). شاید از اینکه ماه و خورشید، وسیله ی حساب در این آیه شمرده شده، بتوان استفاده کرد که هم سال شمسی معتبر است، هم سال قمری. و شاید رمز حساب و نظم دقیق یک پارچه باشد، نظیر «زید عدل» که زید را به تمامه عادل می داند.

نکته ها:

علم هیئت، از قدیمی ترین علوم بشری است و انسان از ستارگان در سفرهای صحرائی و دریایی بهره می برده است. این وسیله ابزاری مطمئن، همیشگی، دست نخورده، طبیعی، عمومی و بی هزینه است.

اسلام به مظاهر طبیعت، توجه خاصی دارد. نام برخی سوره ها از اشیای طبیعی است.

عبادات اسلامی نیز با طبیعت گره خورده است، همچون: وقت شناسی، قبله شناسی، خسوف و کسوف و نماز آیات، اول ماه و هلال. اینها سبب آشنایی مسلمانان با علم هیئت و ایجاد رصدخانه هایی در بغداد، دمشق، قاهره، مراغه و اندلس و نگارش کتاب هایی در این زمینه به دست مسلمانان شد.

خداوند برای سفرهای دریایی و صحرائی که در عمر انسان ها به ندرت پیش می آید، راهنما قرار داده است، آیا می توان پذیرفت که برای حرکت دائمی انسان ها و گم نشدنشان در مسیر حق، راهنما قرار نداده باشد؟ و این بیانگر لزوم رسالت و امامت برای هدایت بشر می باشد.

در احادیث مراد از ستارگان هدایت کننده، رهبران معصوم و اولیای خدا بیان شده است. (۱)

پیام ها:

۱- ستارگان، مخلوق خدا و وسیله ی راهیابی اند، (نه آنگونه که برخی پنداشتند خالق و مدبرند). «جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا»

۲- نظام ستارگان آسمان چنان دقیق است که می توان راه های زمینی را با آن پیدا کرد. «لِتَهْتَدُوا بِهَا»

۳- شناخت وزن و حجم و میزان فاصله و سرعت حرکت و مدار ستارگان و در کل علم ستاره شناسی و نجوم، به تنهایی انسان را به خدا نمی رساند، باید

ص: ۵۱۶

انسان اراده کند و بخواهد که از این راه، خدا را بشناسد. «لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ»

(آری، تنها نگاه به آینه برای اصلاح سر و صورت کافی نیست، بلکه اراده و تصمیم و اقدام برای اصلاح نیز لازم است، چه بسیارند آینه‌های روشانی که دائماً به آینه نگاه می‌کنند، ولی حتی یقه‌ی خود را صاف نمی‌کنند.)

وَ هُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ قَدْ فَضَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ «۹۸»

و اوست کسی که شما را از یک نفس آفرید، پس برخی قرار یافته (و به دنیا آمده اند) و برخی (در پشت پدرها و رحم مادرها) به امانت گذاشته شده اند. ما آیات خویش را برای گروهی که می‌فهمند به تفصیل بیان کردیم.

نکته ها:

در تعبیر «أنشأ» دو نکته نهفته است: ۱- ابتکار ۲- تربیت مستمر.

در آفرینش انسان هم نوآوری و ابتکار است، هم تربیت مستمر. آری، آفریدن تقلیدی یا آفریدن و رها کردن، چندان ارزشی ندارد.

در باره‌ی تعبیر مستقر و مستودع، معانی دیگری هم گفته شده است، از جمله: شما دارای روح پایدار و جسم ناپایدارید، شما دارای ایمان پایدار و یا ناپایدارید، شما از نطفه‌ی زن که در رحم پایدار است و نطفه‌ی مرد که ناپایدار است پدید آمده اید، مستقر در زمین و ودیعه‌ی در قبر تا روز قیامت هستید، نعمت‌ها گاهی پایدار است و گاهی ناپایدار.

در دعایی از امام صادق علیه السلام نقل شده که پس از نماز عید غدیر، از خدا خواسته شود نعمت‌هایش را برای ما مستدام بدارد، چون خود فرموده است: فمستقر و مستودع. (۱)

ص: ۵۱۷

۱- اصل و ریشه ی همه ی شما یکی است، پس این همه اختلاف و برتری طلبی و تبعیض چرا؟ «مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ»

۲- این همه تنوع و نوآوری در خلقت انسان ها تنها از یک نفس، نشانه ی عظمت خداوند است. «وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ»

۳- همه ی داده ها پایدار نیست. تا نعمت و امکانات هست، بهترین استفاده و بهره را ببریم. «فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ»

۴- انسان تا اهل «فهم» نباشد، از معارف بهره نمی برد. «قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ»

وَ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ بُيُوتَ بَقِيعَ وَ بِلَّاتٍ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُخْرَجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا وَ مِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَ جَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ وَ الزَّيْتُونِ وَ الرُّمَّانِ مُشْتَبِهًا وَ غَيْرَ مُتَشَابِهٍ انظُرُوا إِلَيْهِ تَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَ يَنْعَمَ إِنَّ فِي ذَلِكَُمْ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ «۹۹»

و او کسی است که از آسمان، آبی نازل کرد، پس به وسیله ی آن، هر گونه گیاه برآوردیم و از آن سبزه ها خارج ساختیم. از آن (سبزه ها) دانه های برهم نشسته و چیده شده بیرون آوریم. و از شکوفه ی خرما خوشه هایی نزدیک بهم (پدید آوریم) و نیز باغ هایی از (انواع) انگورها و زیتون و انار (پرورش دهیم) که برخی شبیه به هم و برخی غیر متشابهند. به میوه ی آن، آنگاه که بار دهد و آنگاه که میوه می رسد بنگرید. همانا در آن، نشانه هایی برای گروه با ایمان است.

نکته ها:

در آیه ی قبل فرمود: همه ی انسان ها از نفسِ واحدند، در این آیه می فرماید: همه ی گیاهان و درختان و میوه ها نیز از یک سرچشمه اند و آن آب باران است.

«مترکب» از ریشه ی «رکوب»، میوه های سوار بر هم و دانه های درهم فشرده است.

«طلع» خوشه ی سربسته خرماست و «فِتْوَانٌ» رسته های باریک که بعداً خوشه های خرما را تشکیل می دهد. «دَانِيَةٌ» خوشه های به هم نزدیک و یا نزدیک به زمین، به خاطر سنگینی بار آن است. مراد از «مُتَشَابِهٌ» یا درختانی است که شباهت ظاهری به هم دارند مثل زیتون و انار و یا میوه هایی است که شبیه به یکدیگرند.

در این آیه و دو آیه ی قبل سه تعبیر پی در پی آمده است: «لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ»، «لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ» و «لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ» که رمز آن در پیام ۴، بیان گردیده است.

پیام ها:

۱- مایه ی رویش همه ی گیاهان و نباتات، آب باران است. «مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ»

۲- هم نزول باران، هم رویاندن گیاه و میوه، کار خداست. أَنْزَلَ ... نُخْرِجُ

۳- رابطه ی انسان با میوه ها فقط رابطه ی مادی و غذایی نباشد، بلکه رابطه ی فکری و توحیدی هم باشد. انظُرُوا إِلَيَّ ثَمَرِهِ ... فِي ذَلِكُمْ لآيَاتٍ

۴- بهره گیری از ستارگان، علم و کارشناسی لازم دارد. «لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ»، درک این که کاروان بشری همه از یک نفس است و این کاروان، به صورت پایدار و ناپایدار در جریان است درک عمیق می طلبد. «لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ»، درک اینکه از گیاه و باران و میوه باید بهره ی معنوی برد و از انتساب همه ی هستی به خدا نباید غافل بود، ایمان می طلبد. «لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ»

وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ وَ خَلَقَهُمْ وَ خَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَ بُنَاتٍ بَغَيْرِ عِلْمٍ سُبحَانَهُ وَ تَعَالَى عَمَّا يُصِفُونَ ﴿١٠٠﴾

و آنان برای خدا شریکانی از جنّ قرار دادند، در حالی که آنان را نیز خدا آفریده است و از روی نادانی برای خداوند، پسران و دخترانی ساخته و پرداختند. خداوند برتر و منزّه است از آنچه آنان درباره ی او وصف می کنند.

نکته ها:

«خلق»، ایجاد چیزی از روی حساب است و «خرق»، پاره کردن چیزی بی رویه و بی حساب.

«خَرَقُوا» یعنی بدون دقّت و مطالعه مطلبی را اظهار کردن، یا بدون حساب ساختن و بی دلیل ادّعا کردن است. (۱)

به گفته ی قرآن، مسیحیان، حضرت عیسی را و یهودیان حضرت عزیر را پسر خدا می دانستند. (۲) جمعی هم ملائکه را فرزندان خدا می پنداشتند. زردشتیان، اهریمن را که از جنّ بود رقیب خدا قرار داده و همه ی بدی ها را به او منسوب می کردند، برخی عرب ها هم میان خدا و جنّ، نسبتی فامیلی معتقد بودند. «جَعَلُوا بَيْنَهُ وَ بَيْنَ الْجِنَّهِ نَسَبًا» (۳) این آیه همه آن گمان ها را باطل شمرده و می فرماید: خداوند از همه ی این اوصاف، منزّه و برتر است.

پیام ها:

۱- جهل، ریشه ی خرافه گرایی است. خَرَقُوا ... بَغَيْرِ عِلْمٍ (عقائد انسان نسبت به خداوند باید بر اساس علم باشد).

۲- چگونه مخلوق، شریک خالق می شود؟ شُرَكَاءَ ... وَ خَلَقَهُمْ

۳- ازدواج و فرزند آوری، تأمین یک کمبود و نقص است و خداوند از این عیب ها، منزّه است. «سُبْحَانَهُ»

ص: ۵۲۰

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). توبه، ۳۰.

۳- ۳). صافات، ۱۵۸.

بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنِّي يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ لَصَاحِبَةٌ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٠١﴾

(او) پدید آورنده ی آسمان ها و زمین است، چگونه برای او فرزندی باشد، در حالی که برای او همسری نبوده است و او هر چیز را آفریده و به هر چیز داناست.

ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ ﴿١٠٢﴾

آن است خداوند، پروردگار شما، معبودی جز او نیست، آفریدگار هر چیز است، پس او را بپرستید و او نگهدارنده و مدبر همه چیز است.

نکته ها:

کلمه ی «بَدِيعُ» به معنای آفریدن ابتکاری است (نه تقلیدی).

آنکه آسمان ها و زمین را بدون تقلید و نقشه ی قبلی آفرید، چه نیازی به فرزند و همسر دارد؟ او با یک اراده، آنچه را بخواهد خلق می کند.

پیام ها:

۱- آفریدگار جهان، توانمند است و نیازی به همسر و فرزند ندارد. «بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ»

۲- خدایی را که قرآن معرفی می کند، با خدایی که دیگران عقیده دارند مقایسه کنید. «ذَلِكُمْ اللَّهُ»

۳- در عقیده ی اسلامی، آفریدگار و پروردگار یکی است. رَبُّكُمْ ... خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ (اما مشرکان، خالق را الله می دانند، ولی عقیده به چندین رب دارند).

۴- خَالِقِيَّتِ مطلقه ی خدا، دلیل توحید است. «لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ»

۵- هم آفرینش به دست خداست، هم بقا و ثبات هر چیز به اراده ی اوست.

«خَالِقٌ - وَكِيلٌ»

۶- ربوبیت و خالقیت خدا، فلسفه ی پرستش است. رَبُّكُمْ ... خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ

لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ (۱۰۳)

چشم ها او را در نمی یابد، ولی او چشم ها را در می یابد و او نامرئی و دقیق و باریک بین و آگاه است.

نکته ها:

کلمه ی «بصر» هم به معنای چشم است و هم به معنای بصیرت. (۱) بنابراین آیه را می توان چنین معنا کرد: نه چشم ظاهری، خداوند را می بیند و نه دل به عمق معرفت او راهی دارد.

«لطیف» چند معنی دارد: ۱. آنکه عطای خود را کم بشمارد و طاعت مردم را بسیار،

۲. دقیق، رسیدگی پنهانی به امور و باریک بینی، ۳- خالق اشیای ظریف و ناپیدا.

۴. اهل مدارا و رفاقت، ۵. پاداش دهنده ی اهل وفا و بخشاینده ی اهل جفا.

امام رضا علیه السلام فرمود: «لا يقع الاوهام و لا يُدرك كيف هو»، افکار و اوهام بر خداوند احاطه ندارد و ذات او آنگونه که هست قابل ادراک نیست. (۲)

خداوند، هرگز دیدنی نیست. همین که حضرت موسیٰ از زبان مردم درخواست دیدن خدا را کرد، پاسخ شنید: «لَنْ تَرَانِي» (۳) هرگز مرا نخواهی دید. برخی از اهل سنت گفته اند: خدا در قیامت دیده می شود و به آیاتی همچون «إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ» (۴) استدلال می کنند. (۵) غافل از آنکه خداوند، جسم و ماده نیست و مراد از نظر به خداوند، نگاه با چشم دل است، زیرا دیدن با چشم، در جایی است که چیزی دارای جسم، مکان، محدودیت، رنگ و... باشد و همه ی اینها نشانه ی نیاز و عجز است که خداوند از این نقص ها مبرا می باشد.

امام علی علیه السلام می فرماید: نه تنها چشم او را نمی بیند، بلکه وهم و فکر نیز نمی تواند بر او

ص: ۵۲۲

۱-۱. مفردات راغب.

۲-۲. تفسیر برهان.

۳-۳. اعراف، ۱۴۳.

۴-۴. قیامت، ۲۳.

۵-۵. تفسیر المنار.

احاطه پیدا کند. (۱) سعدی در ترسیم این مطلب می گوید:

ای برتر از خیال و قیاس و گمان و وهم

و از آنچه گفته اند و شنیدیم و خوانده ایم

مجلس تمام گشت و به آخر رسید عمر

ما همچنان در اول وصف تو مانده ایم

مراد از جمله ی «يُدْرِكُ الْأَبْصَارُ»، علم او به دیده های انسان است، مانند «سمیع» و «بصیر» که به معنای علم او به شنیدنی ها و دیدنی هاست.

پیام ها:

۱- خداوند، جسم مادی نیست. «لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ»

۲- هیچ کس از ذات خداوند آگاه نیست. «هُوَ اللَّطِيفُ»

۳- هیچ پرده و مانعی جلوی علم خدا را نمی گیرد. «هُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ»

۴- با این که خدا زشتی های ما را می داند باز به ما لطف دارد. «وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ»

۵- خداوند به همه ی لطائف و رموز هستی آگاه است. «هُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ»

قَدْ جَاءَكُمْ بِبَصَائِرٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ وَ مَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا وَ مَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ (۱۰۴)

همانا از سوی پروردگارتان، مایه های بینش و بصیرت، (کتب آسمانی و دلایل روشن) برای شما آمده است. پس هر که بصیرت یافت، به سود خود اوست و هر کس کوری گزید، به زیان خویش عمل کرده است و من نگهبان و ضامن (ایمان شما به اجبار) نیستم.

نکته ها:

از آیه ی ۹۵ تا اینجا در معرفتی خدا و انتقاد از شرک بود، این آیه به منزله ی نتیجه و خلاصه ی آیات گذشته است.

ص: ۵۲۳

مشابه این آیه در قرآن زیاد است که نتیجه ی ایمان و کفر، خوبی و بدی، یا بصیرت و کوردلی انسان را متوجه خود او می داند. همچون:

* «لَهَا مَا كَسَبَتْ وَ عَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ» (۱)

* «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَ مَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا» (۲)

* «إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَ إِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا» (۳)

پیام ها:

۱- با نزول قرآن، راه عذری بر هیچ کس باقی نمانده است. «قَدْ جَاءَكُمْ بَصَائِرُ»

۲- مردم در انتخاب راه، آزادند. فَمَنْ أَبْصَرَ ... وَ مَنْ عَمِيَ

۳- آگاه کردن مردم، از شئون ربوبیت الهی است. «بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ»

۴- سود ایمان و زیان کفر مردم، به خودشان برمی گردد نه خدا. فَلِنَفْسِهِ ... فَعَلَيْهَا

۵- کیفر گروهی از مردم، نشانه ی باطل بودن تعالیم انبیا نیست، بلکه نشانه ی کوردلی خود آنان است. «وَ مَنْ عَمِيَ»

۶- وظیفه ی پیامبر، ابلاغ است نه اجبار. «مَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ»

وَ كَذَلِكَ نَصْرَفُ الْآيَاتِ وَ لِيَقُولُوا دَرَسْتَ وَ لِيُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ «۱۰۵»

و بدین سان آیات را در شکل های گوناگون بیان می کنیم، (تا وسیله هدایت شود ولی کافران ایمان نیاورده) و گویند: تو (نزد کسی) درس خوانده ای! (بگذار بگویند، ولی ما) برای کسانی بیان می کنیم که اهل فهم و علم باشند.

نکته ها:

کفار برای باز کردن راه تکذیب پیامبر می گفتند: این حرف ها از خودش نیست، از دیگری

ص: ۵۲۴

۱- ۱. بقره، ۲۸۶.

۲- ۲. فصلت، ۴۶.

۳- ۳. اسراء، ۷.

آموخته است. «دَرَسَتْ» چنانکه در موارد دیگر نیز می گفتند: «إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ» (۱) انسانی به او یاد داده است، «أَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ» (۲) گروهی دیگر کمکش کرده اند.

پیام ها:

۱- تنوع در شیوه ی بیان و استدلال و آموزش، راه پذیرش را بازتر می کند.

«نُصِرْفُ الْآيَاتِ»

۲- در مقابل آیات الهی، برخی با تهمت و انکار ایستادگی می کنند. «دَرَسَتْ»، ولی برخی که اهلند، ارشاد می شوند. «لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ» باران که در لطافت طبعش خلاف نیست در باغ، لاله روید و در شوره زار، نخس

إِتَّبِعْ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ «۱۰۶»

تنها آنچه را از سوی پروردگارت به تو وحی شده پیروی کن، معبودی جز او نیست و از مشرکان روی بگردان.

نکته ها:

در آیه ی قبل، تهمت مشرکان به پیامبر مطرح شد که می گفتند: کلام تو وحی نیست، بلکه آموخته از دیگران است. اینجا به پیامبر دلداری می دهد که تو کار خویش را بکن و به حرف مخالفان اعتنایی نداشته باش.

شیوه های برخورد با مخالفان، در موارد مختلف متفاوت است، از جمله:

گاهی سلام کردن است. «إِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا» (۳)

ص: ۵۲۵

۱- ۱. نحل، ۱۰۳.

۲- ۲. فرقان، ۴.

۳- ۳. فرقان، ۶۳.

گاهی سکوت و عدم برخورد است. «ذَرَّهُمْ» (۱)، «حَسْبُنَا اللَّهُ» (۲)

گاهی اعراض و بی‌اعتنایی است. «أَعْرِضْ عَنْهُمْ» (۳)

گاهی درشتی و غلظت است. «وَاعْلُظْ عَلَيْهِمْ» (۴)

گاهی مقابله به مثل است. «فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ» (۵)

پیام‌ها:

۱- رهبران الهی نباید با تهمت‌ها و تحقیرها و تحلیل‌های ناروای دشمنان، در راه خود سست شوند. «اتَّبِعْ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ»

۲- گاهی بشر چنان سقوط می‌کند که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز به فرمان الهی از او روگردان می‌شود. «وَاعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ»

وَ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكُوا وَمَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ «(۱۰۷)»

و اگر خداوند می‌خواست (همه به اجبار ایمان می‌آوردند و) شرک نمی‌ورزیدند (ولی سنت الهی چنین نیست) و ما تورا بر آنان نگهبان قرار ندادیم و تو وکیل (ایمان آوردن) آنان نیستی.

نکته‌ها:

مشیت و خواست خداوند دو گونه است: خواست تشریحی و خواست تکوینی. خداوند از نظر تشریحی، هدایت همه‌ی مردم را خواسته است و لذا پیامبران و کتب آسمانی را فرستاده است، اما از نظر تکوینی خواسته است که مردم بر اساس اراده و اختیار خود، راه را انتخاب

ص: ۵۲۶

۱- ۱. حجر، ۳.

۲- ۲. آل عمران، ۱۷۳.

۳- ۳. مائده، ۴۲.

۴- ۴. توبه، ۷۳.

۵- ۵. بقره، ۱۹۴.

کنند، نه آنکه مجبور به پذیرش دین باشند.

پیام ها:

۱- اراده و خواست خداوند، تخلف ندارد. «لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكُوا»

۲- مشیت و اراده ی الهی بر آزاد گذاشتن انسان هاست و وجود مشرکان، نشانه ای از این آزادی است. «وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكُوا»

۳- پیامبران الهی، مربی و معلّم مردمند نه زندانبانانی که با زور و تحمیل، دستور دهند. «مَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا»

۴- پیامبر، نه مسئول دفع بلا از مشرکان و نه مسئول جلب منفعت برای آنان است.

«مَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ»

۵- انبیا ضامنِ وظیفه اند نه نتیجه. با آن همه تلاش، گروه بسیاری مشرک ماندند.

«وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ»

۶- پیامبر، برای هدایت مردم سوز و گداز داشت. «وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ»

«وَلَا تَسْتَبُؤْا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسْتَبُؤْا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ كَذَلِكَ زَيْنَا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلُهُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُم بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» (۱۰۸)

و به (معبود) کسانی که غیر خدا را می خوانند ناسزا نگویند که آنان نیز از روی جهل و دشمنی به خداوند ناسزا می گویند. ما این گونه عمل هر امتی را برایشان جلوه دادیم. سپس بازگشت آنان به سوی پروردگارشان است، پس خداوند آنان را به آنچه می کردند خبر می دهد.

نکته ها:

خداوند، انسان را چنان آفریده که چه کارهای خوب و چه کارهای بد، کم کم در روح او تأثیر می گذارد و به آن عادت می کند. از این رو، زینت دادن کارها گاهی به خدا نسبت داده شده،

«زَيْنًا»، که خالق این تأثیر است، و گاهی به شیطان نسبت داده شده که از طریق وسوسه و وعده، زشتی‌ها را زیبا جلوه می‌دهد. «زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ» (۱)

حضرت علی علیه السلام در جنگ صفین به سربازان خود توصیه می‌کرد: «به پیروان معاویه دشنام و ناسزا نگویند، بلکه سیمای آنان را مطرح کنند که بهتر از دشنام است». (۲)

امیرالمؤمنین علی علیه السلام فرمودند: «از مصادیق دشنام به خدا، دشنام به ولی خداست». (۳)

حساب لعن و نفرین و برائت، از حساب دشنام و ناسزا جداست. لعن و برائت که در آیات دیگر قرآن از سوی خداوند اعلام شده، در واقع بیانگر اظهار موضع ما در برابر ستمگران و مشرکان است که بیزاری خود را از راه آنان اعلام می‌کنیم. «لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ» (۴)، بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ ... (۵)

پیام‌ها:

۱- احساسات خود را نسبت به مخالفان کنترل کنیم و از هرگونه بددهنی و ناسزا پرهیزیم. «لَا تَسُبُّوا»

۲- به بازتاب برخوردهای خود توجه کنیم. لَا تَسُبُّوا ... فَيَسُبُّوا اللَّهَ

۳- با فحش و ناسزا، نمی‌توان مردم را از مسیر غلط باز داشت. «لَا تَسُبُّوا»

۴- ناسزاگویی، عامل بروز دشمنی و کینه و ناسزا شنیدن است. لَا تَسُبُّوا ... فَيَسُبُّوا ...

عَدُوًّا

۵- دشنام، نشانه‌ی نداشتن یا منطق است، یا ادب و یا صبر. (مسلمان با پرهیز از ناسزا، باید نشان دهد که صبر و منطق و ادب دارد.) «لَا تَسُبُّوا»

۶- هر کاری که سبب توهین به مقدّسات شود، حرام است. «فَيَسُبُّوا اللَّهَ»

۷- استفاده از حربه‌ی دشنام و ناسزا، در نهی از منکر و تبلیغات و مناظرات ممنوع

ص: ۵۲۸

۱- ۱. انعام، ۴۳.

۲- ۲. نهج البلاغه، کلام ۲۰۶.

۳- ۳. تفسیر المیزان.

۴- ۴. هود، ۱۸.

است. «لَا تَسُبُّوا»

۸- کاری که سبب کشیده شدن دیگران به گناه و حرام می شود، حرام است. (۱)

لَا تَسُبُّوا... فَیَسُبُّوا

۹- گاهی انسان ناخودآگاه در گناه دیگران شریک می شود، آنجا که مقدمات گناه دیگران را فراهم کند. «فَیَسُبُّوا اللَّهَ»

۱۰- از سنت های الهی، زیبا جلوه کردن اعمال امت ها در نظر آنان است. «زَیِّنَا لِکُلِّ أُمَّةٍ عَمَلَهُمْ» (هر امتی اعمال خود را هرچند ناحق باشد، زیبا می پندارد)

۱۱- جلوه نمایی و زیبا دیدن، نشانه ی حقایق نیست. «زَیِّنَا لِکُلِّ أُمَّةٍ عَمَلَهُمْ»

۱۲- آگاه کردن مردم از کرده های خویش در قیامت، از شئون ربوبیت الهی است.

إِلَى رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَيَسُبُّهُمْ...

وَ أَفْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِن جَاءَتْهُمْ آيَةٌ لِيُؤْمِنُوا بِهَا قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ (۱۰۹)

و با سخت ترین سوگندهایشان به خدا قسم یاد کردند که اگر معجزه و نشانه ای برایشان بیاید، قطعاً به آن ایمان خواهند آورد. بگو: معجزات، تنها نزد خداست (و به دست اوست) و چه می دانید (بلکه ما می دانیم) که اگر معجزه ای هم بیاید، (باز هم) آنان ایمان نخواهند آورد.

نکته ها:

گروهی از کفار قریش، نزد پیامبر آمده، گفتند: تو هم مانند موسی و عیسی معجزاتی بیاور تا به تو ایمان آوریم، حضرت پرسید: چه کنم؟ گفتند: کوه صفا را تبدیل به طلا کن، مردگان ما را زنده کن، خدا و فرشتگان را نشانمان بده و آنگاه سوگند یاد کردند که در این صورت

ص: ۵۲۹

(۱-۱). تفسیر مجمع البیان.

ایمان خواهند آورد. آیه نازل شد که معجزه دست خداوند است و طبق حکمت انجام می گیرد، نه هوس های مردم. (۱)

معجزه به مقدار اتمام حجت لازم است، نه به مقدار ارضای تمایلات هر فرد. بگذریم که برخی پیشنهادها مثل دیدن خدا خلاف عقل است و چنان نیست که نظام هستی بازیچه ی هوس های مشرکان باشد.

پیام ها:

۱- مشرکان مکه، «اللّه» را قبول داشتند و به آن سوگند یاد می کردند. «أَفْسُمُوا بِاللّهِ» □

۲- فریب سوگندهای دروغین مخالفان را نخورید. «وَ أَفْسُمُوا بِاللّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ» □

۳- برهان خواهی آری، تسلیم شدن در برابر هوسها هرگز. «إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللّهِ» □

۴- معجزات پیامبران، به دست خداست. «إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللّهِ» □

۵- لجاجت، درد بی درمانی است که صاحبان آن، با دیدن هر نوع معجزه، باز هم ایمان نمی آورند. «لَا يُؤْمِنُونَ» □

وَ نُقَلِّبُ أَفْئِدَتَهُمْ وَ أَبْصَارَهُمْ كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَ نَدْرُهُمْ فِي طُعْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ «۱۱۰»

همان گونه که در آغاز ایمان نیاوردند، این بار نیز دلها و چشم هایشان را دگرگون و واژگون می کنیم و آنان را در طغیانشان رها می سازیم تا سرگردان بمانند.

پیام ها:

۱- وارونه شدن دل افراد لجوج، سنت خداوند است. «وَ نُقَلِّبُ أَفْئِدَتَهُمْ»

۲- ایمان به خدا و رسالت نیاز به قلب سالم دارد. «وَ نُقَلِّبُ أَفْئِدَتَهُمْ»

ص: ۵۳۰

۳- گناه و لجاجت، دید و بینش انسان را دگرگون می سازد. «و نُقَلِّبُ أَقْئِدَتَهُمْ»

۴- کسی که با دیدن معجزات اولیه ایمان نیاورده، نباید تقاضای معجزات دیگری کند. «لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِ أَوْلَ مَرَّةٍ»

۵- گرچه خداوند «مقلب القلوب» است، ولی این انسان است که با انتخاب ایمان یا کفر زمینه ی دگرگونی را فراهم می کند.
نُقَلِّبُ ... كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا

۶- طغیان، ریشه ی کفر است. لَمْ يُؤْمِنُوا ... طُغْيَانِهِمْ

۷- کسی را که خداوند رها کند، سرگردان می شود. نَذَرُهُمْ ... يَعْمَهُونَ

ص: ۵۳۱

وَلَوْ أَنَّمَا نَزَّلْنَا إِلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتَىٰ وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُونَ ﴿۱۱۱﴾

و اگر ما فرشتگان را به سوی آنان نازل می کردیم و مردگان با آنان سخن می گفتند و همه چیز را (به گواهی صدق و اعجاز) دسته دسته در برابرشان گرد می آوردیم باز هم ایمان نمی آوردند، مگر آنکه خداوند بخواهد (به اجبار ایمان آورند)، ولی بیشترشان نادانی می کنند.

نکته ها:

گویا یکی از درخواست های مشرکان، نزول فرشتگان و سخن گفتن مردگان با آنان بوده است، غافل از آنکه این مشرکان به قدری لجوجند که حتی اگر امور غیبی مثل فرشتگان برای آنان محسوس شود باز هم ایمان نخواهند آورد. سعدی نیز می گوید:

چون بود اصل گوهری قابل

تربیت را در او اثر باشد

هیچ صیقل نکو نداند کرد

آهنی را که بد گهر باشد

سگ به دریای هفتگانه مشوی

چون شود تر، پلیدتر باشد

خر عیسی گرش به مکه بری

چون بیاید هنوز خر باشد

«قبل» یا به معنای مقابل است، یا جمع قبیل، به معنای گروه و دسته.

در دو آیه ی قبل، ادعای دروغ مشرکان مطرح شد که می گفتند: اگر معجزه بیاید ایمان می آوریم، اینجا نمونه آن معجزات مطرح شده است.

شبهه این آیه، در سوره ی حجر آیات ۱۴ و ۱۵ آمده است: «وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِم بَابًا مِّنَ السَّمَاءِ فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ لَقَالُوا إِنَّمَا سُكَّرَتْ أَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَّسْحُورُونَ» اگر از آسمان دری باز شود و کفار از آن بالا روند، باز هم گویند: چشم ما را جادو کرده اند.

۱- برای دل‌های لجوج، هیچ آیه و نشانه‌ای زمینه‌ساز ایمان نمی‌گردد. «مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا»

۲- خدا اگر بخواهد، می‌تواند به اجبار، همه را مؤمن سازد، ولی این خلاف حکمت اوست. «مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ»

۳- جهالت، عامل ایمان‌نیوردن به آیات الهی است. «مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا... وَ لَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُونَ»

وَ كَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا وَ لَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ فَذَرُهُمْ وَ مَا يَفْتَرُونَ» (۱۱۲)

(ای پیامبر! اینان تنها در برابر تو به لجاجت پرداختند، بلکه) ما این گونه برای هر پیامبری، دشمنی از شیطان‌های انس و جن قرار دادیم. که برخی از آنان حرف‌های دلپسند و فریبنده را به برخی دیگر مرموزانه القا می‌کنند. البته اگر پروردگارت می‌خواست، چنین نمی‌کردند. (ولی سنت الهی بر آزادی انسان‌ها می‌باشد)، پس آنان را و آنچه به دروغ می‌سازند به خود واگذار.

نکته ها:

در دو آیه‌ی قبل آمده بود: ما آنان را به حال خود رها کردیم، «نَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ» اینجا می‌فرماید: تو نیز آنان را به حال خود رها کن. «فَذَرُهُمْ»

سقوط انسان، از قبول وسوسه‌ی شیطان شروع می‌شود، «يُوسِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ» (۱)

ص: ۵۳۳

آنگاه هر که وسوسه در او اثر گذاشت از یاران شیطان می شود، «إِنْخَوَانَ الشَّيَاطِينِ» (۱) و در نهایت خودش شیطان می گردد. «شَيَاطِينِ الْإِنْسِ»

تضاد و درگیری، زمینه ساز تکامل اختیاری است. به همین جهت خداوند، جهان را عالم تراحم و تضاد اختیاری قرار داده است. «وَ كَذَلِكَ»

پیام ها:

۱- از عوامل استقامت و پایداری انسان، آگاهی از تاریخ و مشکلات دیگران است. «وَ كَذَلِكَ»

۲- مبارزه حق و باطل، در طول تاریخ وجود داشته است. «وَ كَذَلِكَ»

۳- رهبر جامعه، باید برای مخالفت ها آماده باشد. «وَ كَذَلِكَ»

۴- انتظار ریشه کن شدن مخالفان و بدخواهان را نداشته باشیم. «وَ كَذَلِكَ جَعَلْنَا»

۵- از سنت های الهی روبرو شدن انبیا با مخالفان گوناگون است. «وَ كَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا»

۶- کفار لجوج، شیطانند. شَيَاطِينِ الْإِنْسِ ...

۷- شیاطین انس و جن از طریق القای به یکدیگر، با هم ارتباط دارند. يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ ...

۸- شیاطین، روشهای شیطنت را به یکدیگر می آموزند. «يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ»

۹- مخالفان انبیا، تبلیغات درون گروهی دارند. «يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ»

۱۰- کلمات زیبا و فریبنده، می تواند از عوامل اغفال انسان باشد. يُوحِي ... زُخْرَفَ الْقَوْلِ غُرُورًا

ص: ۵۳۴

۱۱- خداوند انسان را آزاد آفریده و دنیا را میدان درگیری ها قرار داده است. «وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ»

۱۲- اختیار و آزادی بشر، در مسیر رشد و تربیت اوست. «وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ»

۱۳- در نظام هستی، یک اراده حاکم است نه دو قدرت، یزدان و اهریمن در برابر هم نیستند و تلاش های انحرافی از قدرت و سلطه ی الهی بیرون نیست. «وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ»

وَلِتَصْغَىٰ إِلَيْهِ أَفْئِدَةُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَ لِيَرْضَوْهُ وَ لِيَقْتَرِفُوا مَا هُمْ مُّقْتَرِفُونَ ﴿۱۱۳﴾

و(شیاطین، سخنان فریبنده ی خود را بر مردم می خوانند) تا گوش دل آنان که به قیامت ایمان ندارند، به آن سخنان مایل شود و آن را بپسندند و آنان به دست آورند آنچه را به دنبال به دست آوردنش هستند.

نکته ها:

«لِتَصْغَىٰ» از «صَغَوُ» به معنای تمایل است، تمایلی که از راه شنیدن حاصل می شود.

«اقتراف»، به معنای تحصیل و کسب چیزی است.

پیام ها:

۱- وسوسه ها و تبلیغات، به تنهایی عامل انحراف نیست، بلکه گوش دادن و دل سپردن و جذب شدن، مؤثر است. لِتَصْغَىٰ ... لِيَرْضَوْهُ

۲- ایمان نداشتن به آخرت، سبب تسخیر و نفوذ شیطان است. «لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ»

أَفَغَيْرَ اللَّهِ أَبْغَىٰ حَكَمًا وَ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا وَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿۱۱۴﴾

ص: ۵۳۵

پس (بگو: آیا) با این همه دلایل روشن) غیر خدا را به داوری جویم؟ در حالی که اوست که کتاب آسمانی را به تفصیل به سوی شما نازل کرد، و کسانی که به آنان کتاب داده ایم، (یهود و نصاری) می دانند که این کتاب، از طرف پروردگارت به حق نازل گشته است، پس به هیچ وجه از تردید کنندگان مباش.

نکته ها:

«حکم» را برخی با «حاکم» یکی دانسته اند، امّا برخی گفته اند: «حکَم»، داوری است که طرفین دعوا، او را انتخاب کرده باشند، ولی «حاکم»، هرگونه داور است. (۱) در مجمع البیان آمده است: حکَم، کسی است که به حقّ داوری کند، ولی حاکم، به هر قاضی گفته می شود.

در آیه ۱۱۱، سخن این بود که اگر مردگان هم با اینان حرف بزنند یا فرشتگان فرود آیند، ایمان نخواهند آورد. در این آیه می فرماید: اهل کتاب، وحی بودن قرآن را می دانند و تقاضای معجزات دیگر، تنها بهانه است.

پیامبر صلی الله علیه و آله در راه خود تردیدی ندارد، لذا خطاب ﴿فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُتَمَتِّينَ﴾ هشدار به مسلمانان است که نگران حقانیت راه خود نباشند.

پیام ها:

۱- با وجود کتابی همچون قرآن، به سراغ داوری دیگران رفتن، نادرست و قابل توبیخ است. ﴿أَفَغَيْرَ اللَّهِ أَبْتَغِي حَكَمًا﴾ (جز خداوند، کسی حقّ قانون گذاری و داوری ندارد)

۲- خداوند، قرآن را به تفصیل نازل کرده است. ﴿هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا﴾

۳- یکی از دلایل حقانیت اسلام، بشارت انبیای گذشته در تورات و انجیل است.

﴿الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِنْ رَبِّكَ﴾ چنانکه در آیه ای دیگر

ص: ۵۳۶

می فرماید: «يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ» (۱) اهل کتاب، پیامبر اسلام را همچون فرزندان خود می شناختند.

۴- رهبر باید از قاطعیتی تردیدناپذیر در راه دعوت خود برخوردار باشد.

فَلَا تُكُونَنَّ ...

۵- مبدا به خاطر ایمان نیوردن اهل کتاب، در شما تردیدی پیدا شود، زیرا آنان حقایق قرآن را خوب می دانند و انکارشان به دلیل لجاجت است. «يَعْلَمُونَ أَنَّهُ مُنَزَّلٌ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ فَلَا تُكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ»

و تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا لَا مُبَدَّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۱۱۵)

و کلام پروردگارت، در صداقت و عدالت به حد کمال و تمام رسید. هیچ تغییردهنده ای برای کلمات او نیست و او شنوای داناست.

نکته ها:

مراد از «کلمت» در این آیه، به دلیل آیه ی قبل، آیات قرآن است ولی واژه ی «کلمه» در فرهنگ قرآن و روایات، گاهی به معنای وعده ی حتمی آمده است، «و تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ الْحُسَيْنِي عَلِيَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ بِمَا صَبَرُوا» (۲) که تحقق وعده ی الهی را نسبت به بنی اسرائیل به خاطر صبرشان بیان می کند.

گاهی به معنای دین آمده است، «کلمت الله» یعنی دین خدا، و گاهی به پیامبر و اولیای الهی اطلاق شده است، چنانکه درباره ی حضرت عیسی علیه السلام می خوانیم: «كَلِمَتُهُ أَلْفَاها إِلِي مَرِيَمَ» (۳)

در روایات نیز از قول ائمه علیهم السلام آمده است که ما کلمات الهی هستیم. «نحن الكلمات» (۴)

ص: ۵۳۷

۱- ۱. بقره، ۱۴۶؛ انعام، ۲۰.

۲- ۲. اعراف، ۱۳۷.

۳- ۳. نساء، ۱۷۱.

۴- ۴. بحار، ج ۲۴، ص ۱۷۴.

۱-قرآن، آخرین کتاب آسمانی و اسلام، آخرین دین الهی است. «تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ»

۲-قرآن، معجزه ای کامل برای اثبات رسالت پیامبر اکرم است. «تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ»

۳-قرآن، پاسخگوی همه ی نیازهای هدایتی جوامع بشری است. «تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ»

۴-اسلام، مکمل ادیان گذشته است. تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ ...

۵-تمام دین با بعثت رسول اکرم صلی الله علیه و آله، جلوه ای از ربوبیت خداوند است. «و تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ»

۶-مبنای قوانین و سنت های خداوند در نظام هستی، صدق و عدل است. «و تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ صِدْقًا وَ عَدْلًا»

۷-اخبار قرآن، صادق و احکامش بر عدل استوار است. «و تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ صِدْقًا وَ عَدْلًا» در آیه ی دیگر می خوانیم: «وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا» (۱)

۸-در قرآن، تحریف راه ندارد. «لَا مُبَدَّلَ لِكَلِمَاتِهِ»

۹-خداوند نیازها را بسیار خوب می داند و با توجه به آن، قرآن را نازل کرده است. «وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ»

وَإِنْ تُطِغْ أَكْثَرُ مَنْ فِي الْأَرْضِ يَضِلُّوكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ «۱۱۶»

و اگر از بیشتر افراد روی زمین اطاعت کنی، تو را از راه خداوند، منحرف و گمراه می کنند. زیرا آنان جز از گمان پیروی نمی کنند و آنان، جز به حدس و گمان نمی پردازند.

ص: ۵۳۸

«خُزْص» به معنای تخمین و حدس است. چون بعضی از تخمین ها نادرست از آب در می آید، به معنای دروغ هم آمده است.

(۱)

پیام ها:

۱- راه هدایت و راه قرآن ملاک است، نه راه مردم و اکثریت. وَ تَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ ... وَ إِن تَطَّعْ أَكْثَرَ ...

۲- اکثریت، دلیل حقایق نیست. ملاک، حق است نه عدد، پس در پیمودن راه حق از کمی افراد نهراسید. إِن تَطَّعْ أَكْثَرَ ...

۳- جلب نظر اکثریت، گاهی به قیمت نابودی و انحراف خود انسان تمام می شود.

إِن تَطَّعْ أَكْثَرَ ... يُضِلُّوكَ (در راه خدا حرکت کنیم هر چند خلاف رأی اکثریت باشد)

۴- اکثریت، چنان جلوه ای دارد که خدا پیامبر را هم از تبعیت آن بر حذر می دارد.

وَ إِن تَطَّعْ أَكْثَرَ مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضِلُّوكَ (انبیا باید تابع وحی باشند، نه آرای مردم)

۵- ریشه ی ضلالت ها، اعتماد به حدس و گمان است. «يُضِلُّوكَ - إِن يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ»

۶- اکثریتی که به جای حق، در پی حدس و هوس باشند، قابل پیروی نیستند. إِن تَطَّعْ أَكْثَرَ ... يُضِلُّوكَ ... يَخْرُصُونَ

۷- در انتخاب راه، دلیل و برهان لازم است، نه حدس و گمان. إِن يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ ...

يَخْرُصُونَ

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ عَنْ سَبِيلِهِ وَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (۱۱۷)

قطعاً پروردگار تو، خود به کسانی که از راه او گمراه می شوند، داناتر است و او به هدایت یافتگان (نیز) آگاه تر است.

ص: ۵۳۹

نکته ها:

«مهتدی»، یعنی کسی که از ابتدا به هدایت الهی راه یافته است، مانند امامان معصوم علیهم السلام اما «مهتدی» کسی است که پس از ضلالت، هدایت شده باشد. (۱)

پیام ها:

۱- بشر نیز علم دارد، اما تنها خدا اعلم است. «هُوَ أَعْلَمُ» (ضمیر «هُوَ» میان مبتدا و خبر نشانه ی انحصار است).

۲- تربیت، نیاز به آگاهی عمیق دارد. رَبِّكَ ... أَعْلَمُ

۳- با تظاهر و نفاق، خود و دیگران را مفریبیم، که خدا همه را بهتر می شناسد.

هُوَ أَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ ...

۴- از اعلم پیروی کنیم، نه اکثریت. وَإِنْ تُطِغْ أَكْثَرُ يُضِلُّوكَ ... إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ

فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ بِآيَاتِهِ مُؤْمِنِينَ «۱۱۸»

پس اگر به آیات الهی ایمان دارید (تنها از آنچه نام خداوند (هنگام ذبح) بر آن برده شد بخورید.

نکته ها:

از نشانه های جامعیت مکتب اسلام این است که در یک مسئله ی جزئی مانند ذبح، همه ی جوانب آن را مطرح کرده است: هم مکتب (نام خدا)، هم وسیله (آهن)، هم شیوه ی بریدن رگ ها، هم امت (مسلمان بودن کسی که ذبح می کند) و هم جهت (قبله) و هم موارد مصرف. «فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ»

ص: ۵۴۰

پیام ها:

۱- غذا و خوراک مؤمن باید جهت الهی داشته باشد. «فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ»

۲- نام خداوند، مهر جواز مصرف و پروانه ی استفاده از گوشت حیوانات قابل مصرف است. «فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ ...»

۳- برای تحکیم پایه های توحید، از هر فرصتی، حتی ذبح حیوان باید استفاده کرد. آری؛ توحید، تنها یک مسأله ی ذهنی نیست. «فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ»

۴- تغذیه ی حلال و التزام به احکام، شرط ایمان است. «إِنْ كُنْتُمْ بِآيَاتِهِ مُؤْمِنِينَ»

وَ مَا لَكُمْ أَلَّا تَأْكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَقَدْ فَضَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ وَإِنَّ كَثِيرًا لَيُضِلُّونَ بِأَهْوَاءِهِمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُعْتَدِينَ (۱۱۹)

و شما را چه شده که از آنچه که نام خداوند بر آن برده شده است نمی خورید؟ (و بی جهت حلال ما را بر خود حرام می کنید)، در صورتی که خداوند آنچه را بر شما حرام کرده خودش به تفصیل برای شما بیان کرده است، مگر آنچه (از محرمات) که به خوردن آن مضطر شدید، همانا بسیاری از مردم، دیگران را جاهلانه به خاطر هوس های خود گمراه می کنند. قطعاً پروردگارت به متجاوزان آگاه تر است.

نکته ها:

گروهی با شبهه افکنی و مقایسه ی میان حیوان ذبح شده و مرده، مردم را به انحراف کشیده و می گفتند: چرا حیوانی را که ما می کشیم حلال است و آنچه را خدا می کشد، حرام؟ که این آیه ضمن هوشیار کردن مردم، پاسخ آنان را نیز می دهد.

پیام ها:

۱- هر کس بدون دلیل حلال های الهی را بر خود حرام کند باید توبیخ شود. «وَمَا

لَكُمْ أَلَا- تَأْكُلُوا...» (گویا بعضی از مسلمانان تحت تأثیر سنت های جاهلی قرار می گرفتند و حلال هایی را بر خود حرام می کردند.)

۲- خوردن گوشت حیوان هم اگر رنگ الهی داشته باشد حلال، و گرنه حرام است. «ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ» □

۳- همه ی محرمات الهی، در مکتب آسمانی اسلام بیان شده است. «وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ» (۱)

۴- اصل و قانون کلی در خوردنی ها، حلال بودن است و هر چه حرام باشد، خداوند بیان می کند. «فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ» □

۵- احکام اسلام، بن بست ندارد. «إِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ» □

۶- اضطرار، تکلیف را ساقط می کند. «إِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ» □

۷- تکلیف های الهی، متناسب با شرایط زمان، مکان و توان انسان است. «إِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ» □

۸- استفاده از خوردنی های حرام، در موارد اضطراری جایز است. «إِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ» □

۹- تعیین حلال و حرام، بر پایه ی دستورات الهی است. «حَرَّمَ عَلَيْكُمْ» □

۱۰- جهل و هواپرستی، از عوامل انحراف است. «لَيُضِلُّونَ بِأَهْوَائِهِمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ» □

۱۱- گمراه ساختن مردم، تجاوز به حقوق جامعه است. «أَعْلَمَ بِالْمُعْتَدِينَ» □

وَ ذَرُوا ظَاهِرَ الْإِثْمِ وَ بَاطِنَهُ إِنَّ الَّذِينَ يَكْسِبُونَ الْإِثْمَ سَيُجْزَوْنَ بِمَا كَانُوا يَقْتَرِفُونَ» (۱۲۰) □

و گناه آشکار و پنهان را رها کنید، همانا کسانی که مرتکب گناه می شوند، به زودی کیفر کارهایی را که مرتکب شده اند، خواهند دید.

ص: ۵۴۲

(۱- ۱). این بیان تفصیلی، اشاره به آیه ۱۱۵ سوره ی نحل است. تفسیر المیزان.

نکته ها:

چه در گذشته چه امروز، مردم تنها از گناه آشکار هراس داشته و دارند.

پیام ها:

۱- گناه، جاذبه و کششی دارد که باید با اراده ای قاطع، از آن دل کند. «وَذَرُوا ظَاهِرَ الْإِثْمِ وَبَاطِنَهُ»

۲- اسلام، هم به طهارت ظاهر توجه دارد و هم طهارت باطن؛ هم باید از گناهان عملی دوری کرد و هم از گناهان قلبی، مانند سوء ظن. «ظَاهِرَ الْإِثْمِ وَبَاطِنَهُ»

۳- کیفر الهی، برای گناهیانی است که با علم و عمد انجام می گیرد. «إِنَّ الَّذِينَ يَكْسِبُونَ الْإِثْمَ»

۴- گرچه شیطان وسوسه می کند، اما انسان با اراده گناه می کند. «يَكْسِبُونَ الْإِثْمَ»

۵- قیامت و کیفر آخرت، دور نیست. «سَيُجْزَوْنَ»

۶- کیفرهای الهی، نتیجه ی عملکرد خود ماست. «بِمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ»

وَ لَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ فِيهِ اللَّهُ عَلَيْهِ وَ إِنَّهُ لَفِسْقٌ وَ إِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَيْكُمْ لِيُجَادِلُوكُمْ وَ إِن أَسَأْتُمْ بِهِمْ لَمُشْرِكُونَ ﴿١٢١﴾

و از آنچه نام خداوند بر آن برده نشده، نخورید، چرا که خوردن آن فسق (و خروج از مدار بندگی) است. همانا شیاطین، به دوستان خود القا می کنند تا به جدال با شما برخیزند (که مثلاً چه فرقی است میان حیوان مرده یا ذبح شده) و اگر از آنان اطاعت کنید، قطعاً شما هم مشرک می شوید.

نکته ها:

چون حرام خواری، قساوت قلب می آورد و زمینه ساز گناهان دیگر است، اسلام آن را به

شدت منع کرده است. همانگونه که امام حسین در روز عاشورا خطاب به لشکر مخالف فرمود: «قد ملئت بطونکم من الحرام»

در آیه ۵ سوره ی مائده خواندیم که طعام اهل کتاب برای شما حلال است. این آیه می گوید: گوشت هر حیوانی که نام خداوند بر آن برده نشود حرام است. از آنجا که اهل کتاب، این شرط را رعایت نمی کنند، پس گوشت حیوان ذبح شده آنها برای ما حرام است و مراد از طعام در آن آیه، حیوانات و امثال آن است، نه گوشت. (۱)

وسوسه ی شیاطین این گونه است که می گوید: حیوان مرده را خدا کشته و کشته ی خدا بهتر از کشته ی انسان است! پس چرا حیوان مرده، حرام ولی حیوان ذبح شده حلال است؟! غافل از آنکه اجرای فرمان الهی مهم است.

پیام ها:

۱- مسلمان، حتی در مسائل تغذیه باید تعهد دینی را مراعات کند. «وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ»

۲- بردن نام خدا به هنگام ذبح، تشریفاتی نیست، بلکه حکمی لازم الاجراست و ترک آن، فسق است. «إِنَّهُ لَفِسْقٌ»

۳- هر کجا ناباوری بیشتر است، تأکید نیز لازم است. چون پذیرفتن شرایط حلال بودن ذبح، برای مردم جاهل سنگین بود، خداوند با چند تأکید مسئله را مطرح کرد. «إِنَّهُ لَفِسْقٌ» (جمله ی اسمیه، «ان» و حرف «لام»، نشانه ی تأکید است)

۴- انسان، در اثر مصرف حرام، زمینه ی پذیرش القائنات شیطانی را پیدا می کند.

وَلَا تَأْكُلُوا ... وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ

۵- شیطان ها، قدرت وسوسه و القا دارند. «إِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ»

۶- وسوسه های شیاطین، تنها در اولیای آنان نافذ است، نه در اولیای خدا.

ص: ۵۴۴

«لِيُوحُونَ إِلَيْنَا أَوْلِيَاءَهُمْ»

۷- پشتوانه‌ی جدال‌های انسان، وسوسه‌ها و هوس‌هاست. لِيُوحُونَ ... لِيُجَادِلُوكُمْ

۸- جدال در احکام الهی، از حربه‌ها و القائات شیطانی است. وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ ...

لِيُجَادِلُوكُمْ

۹- جدال در احکام دینی، انسان را به شرک می‌کشاند. لِيُجَادِلُوكُمْ ... لِمُشْرِكُونَ

۱۰- خداپرستانی که در عمل، مطیع غیر خدا می‌باشند، مشرکند. «إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ»

أَوَمَنْ كَانَ مِيتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿۱۲۲﴾

و آیا آنکه (به واسطه‌ی جهل و شرک) مرده بود، پس او را (با هدایت خویش) حیات بخشیدیم و برای او نوری (از ایمان) قرار دادیم که با آن در میان مردم راه خود را بیابد، مَثَل او مَثَل کسی است که در ظلمت‌های (جهل و شرک) قرار دارد و از آن بیرون آمدنی نیست؟ این گونه برای کافران، کارهایی که می‌کردند جلوه داده شده بود.

نکته‌ها:

این آیه درباره ایمان آوردن حضرت حمزه، عموی پیامبر نازل شده است، که چون از اذیت و آزار ابوجهل نسبت به رسول خدا صلی الله علیه و آله و مکتب او آگاه شد، در حمایت از پیامبر به سراغ ابوجهل رفت و با مشت بر سر او کوبید. آنگاه گفت: من از امروز، به محمد ایمان می‌آورم.

از آن پس تا زمان شهادت، یک افسر رشید و با ایمان برای اسلام بود.

در تعابیر قرآنی، «مرگ»، هم بر مرحله‌ی قبل از نطفه گفته شده است: «كُنْتُمْ أَمْوَاتًا»

هم به گمراهی: «أَوْ مَنْ كَانَ مَيِّتًا» هم به منطقه ی بی گیاه و خشک: «فَسِيقِنَاهُ إِلَىٰ بَلَدٍ مَّيِّتٍ» (۲) هم به مرگ موقت: «فَقَالَ لَهُمْ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ» (۳) و هم به مرگ حقیقی: «إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ» (۴).

امام باقر علیه السلام فرمود: نوری که در میان مردم راه را از چاه نشان می دهد، امام و رهبر آسمانی است. (۵)

کارهای پر جاذبه، کفار (مثل: ابتکارات و اختراعات و تکنولوژی و تمدن)، چنان برای آنان جلوه کرده که نمی گذارد انحرافات و سقوط انسانیت خود را درک کنند. «زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

پیام ها:

۱- حیات و مرگ واقعی انسان، ایمان و کفر اوست. «مَيِّتًا فَأَحْيَيْنَاهُ»

۲- ارشاد و هدایت، کار خداست، هر چند خود انسان زمینه ی هدایت را فراهم می کند. «فَأَحْيَيْنَاهُ»

۳- استفاده از تمثیل، سؤال و مقایسه، در تبلیغ و تربیت مؤثر است. أَوْ مَنْ كَانَ ...

كَمَنْ مَثَلُهُ ...

۴- مؤمن، هرگز به بن بست نمی رسد. او در جامعه هم بینش دارد و هم حرکت.

«نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ»

ص: ۵۴۶

۱- ۱. بقره، ۲۸.

۲- ۲. فاطر، ۹.

۳- ۳. بقره، ۲۴۳.

۴- ۴. زمر، ۳۰.

۵- ۵. تفسیر المیزان.

۵-وقتی نور نباشد،ظلمت ها انسان را فرامی گیرد. «فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا»

۶-حق، یکی و باطل بسیار است.(کلمه ی «نور»مفرد آمده،ولی کلمه ی «ظلمات» جمع آمده است)

۷-جز نور ایمان و هدایت الهی،برای بشر نجات بخشی نیست. «لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا»

۸-زیبا پنداشتن اعمال،مانع رشد و خروج انسان از تاریکی است. «لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ»

۹-کارهای انسان بی ایمان،در دید و تفکر او مؤثر است. «كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

وَ كَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكْبَرًا مُجْرِمِيهَا لِيَمْكُرُوا فِيهَا وَ مَا يَمْكُرُونَ إِلَّا بِأَنْفُسِهِمْ وَ مَا يَشْعُرُونَ (۱۲۳)

و ما این گونه در هر دیاری مجرمان بزرگش را می گماریم تا در آن قریه ها و مناطق،حیله (و فسق و فساد)کنند،اما جز به خودشان نیرنگ نمی کنند ولی نمی فهمند(که نتیجه ی حيله،به خودشان باز می گردد).

نکته ها:

در شأن نزول آیه ی قبل،به جنگ و ستیز ابوجهل با پیامبر اسلام اشاره شد،این آیه می فرماید:وجود ابوجهل ها،چیز تازه ای نیست و همیشه و همه جا در مقابل دعوت های حق،چنین مهره های فاسدی بوده است. «وَ كَذَلِكَ»

پیام ها:

۱-سنت الهی،پاسخ دادن به مکر و حيله های دشمنان است. «وَ كَذَلِكَ»

۲-تلاش های خوبان و بدان،همه در مدار قدرت الهی است. جَعَلْنَا ... مُجْرِمِيهَا

(هم در این آیه که مربوط به مجرمان است و هم در آیه ی قبل که درباره ی مؤمنان بود کلمه ی «جَعَلْنَا» بکار رفته است)

۳-رهبران فاسد و مفسد،ریشه ی فساد جامعه اند. «أَكْبَرًا مُجْرِمِيهَا لِيَمْكُرُوا فِيهَا»

۴-مکر و تزویر،حربه ی رهبران مفسد است. «لِيَمْكُرُوا»

۵-از دست دادن صفا و صداقت و گرفتار شدن به قهر الهی،بزرگ ترین ضربه ای

است که حيله گران به خود می زنند. «مَا يَمْكُرُونَ إِلَّا بِأَنْفُسِهِمْ»

۶- بدتر از بیماری، جهل به بیماری است و بدتر از حيله، ندانستن این که آثار سوء آن به حيله گر برمی گردد. «مَا يَشْعُرُونَ»

وَإِذَا جَاءَتْهُمْ آيَةٌ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّى نُؤْتَىٰ مِثْلَ مَا أُوتِيَ رُسُلُ اللَّهِ اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ أَجْرَمُوا صَغَارٌ عِنْدَ اللَّهِ وَعَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا كَانُوا يَمْكُرُونَ ﴿١٢٤﴾

و چون آیه و نشانه ای (از سوی خدا برای هدایت آنان) نازل شد گفتند: ما هرگز ایمان نمی آوریم تا آنکه به ما هم مثل آنچه به فرستادگان خدا داده شد، داده شود، (بگو:): خداوند بهتر می داند که رسالت خود را کجا (و نزد چه کسی) قرار دهد. به زودی به آنها که گناه کردند، به سزای آن مکر و نیرنگ ها که می کردند، خواری و عذاب سخت از نزد خداوند خواهد رسید.

نکته ها:

در شأن نزول آیه گفته اند: ولید بن مغیره، مغز متفکر کفار، می گفت: چون سن و ثروت من بیش از محمّد صلی الله علیه و آله است، پس باید به من هم وحی شود. چنین حرفی از ابو جهل هم نقل شده است.

درباره ی جمعی از سران کفر که در جنگ «بدر» کشته شدند، وعده ی الهی عملی شد و ذلّت به آنان رسید.

پیام ها:

۱- سردمداران قدرتمند، به دلیل خود برترینی، استکبار نموده و دعوت اسلام را نمی پذیرند. «قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّى نُؤْتَىٰ مِثْلَ مَا أُوتِيَ»

۲- ملاک گزینش های الهی، علم او به شایستگی ها و برتریهاست. «اللَّهُ أَعْلَمُ»

۳- نتیجه ی استکبار در برابر حق، ذلت و خواری است. لَنْ نُؤْمِنَ ... سَيُصِيبُ الَّذِينَ أَجْرَمُوا صَغَارٌ عِنْدَ اللَّهِ

فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأْتَمَا يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرَّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ «۱۲۵»

خداوند هر که را بخواهد هدایت کند، سینه اش را برای (پذیرش) اسلام می گشاید و هر که را (به خاطر اعمال و خصلت های خلافش) بخواهد گمراه کند، سینه اش را (از پذیرفتن ایمان) سخت قرار می دهد، گویا به زحمت در آسمان بالا می رود. خداوند این چنین پلیدی (کفر) را بر کسانی که ایمان نمی آورند قرار می دهد.

نکته ها:

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: نشانه ی شرح صدر چند چیز است: «الانابه الی دار الخلود و التجافی عن دار الغرور و الاستعداد للموت قبل نزول الفوت»، توجه و گرایش خاضعانه به سوی آخرت و دوری از دنیای حيله گر و آمادگی برای مرگ قبل از آنکه فرصت را از دست بدهد. (۱)

امام سجاد علیه السلام نیز در شب ۲۷ رمضان دعایی را که متضمن همین خواسته است، مکرر می خواند. (۲)

مراد از هدایت و ضلالت الهی، فراهم کردن اسباب هدایت برای شایستگان و از بین بردن اسباب، برای ناهلان است.

منظور از «صدر»، روح و دل است. مراد از شرح صدر، گسترش افق عقل و فکر بلندی

ص: ۵۴۹

۱- ۱). تفسیر المیزان.

۲- ۲). مفاتیح الجنان.

روح، برای پذیرش حق و هدایت است و این نیازمند گذشتن از هوسها و تمنیات دل است.

آنکه شرح صدر نداشته باشد، همواره در لاک خود می ماند و بیرون نمی آید. نتیجه ی شرح صدر، بصیرت و نورانیت همراه با قلب رقیق و حق پذیر است.

این آیه یکی از معجزات علمی قرآن است که عوارض صعود به آسمان را بیان کرده و می فرماید: کسی که حاضر به پذیرش حق نگردد، روحش تنگ و کم ظرفیت می شود، همانند کسی که می خواهد به آسمان برود که نبودن اکسیژن، سینه اش تنگ و تنفسش سخت می شود.

امام رضا علیه السلام فرمود: نشانه ی سعه صدر، تسلیم خدا بودن، اطمینان به او داشتن و دلگرم شدن به وعده های الهی است و نشانه ی ضیق صدر، تردید و اضطراب است. (۱)

از سنت های الهی آن است که برای پاکدلان حق پذیر، شرح صدر قرار دهد و لجوجان گریزان از ایمان را گرفتار سلب توفیق و رجس سازد.

حضرت موسی همین که مأمور تبلیغ شد، در اولین دعای خود از خداوند خواست: «رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي» (۲) ولی خداوند به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بدون درخواست، سعه ی صدر عطا کرد. «أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ» (۳)

پیام ها:

۱- قبول حق، ظرفیت و زمینه درونی می خواهد. «يَشْرَحْ صَدْرُهُ لِلْإِسْلَامِ»

۲- شرح صدر، موهبتی الهی است. «يَشْرَحْ صَدْرُهُ لِلْإِسْلَامِ»

۳- خروج از مدار فطرت و عقل، عامل خفقان و تنگی روح و روان می گردد.

«يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ»

۴- منحرفان هر چند به ظاهر، خود را در گشایش و آرامش ببینند، ولی در واقع گرفتار تنگناها و فشارند. «ضَيْقًا حَرَجًا»

ص: ۵۵۰

۱- ۱). تفسیر کنزالدقائق.

۲- ۲). طه، ۲۵.

۳- ۳). شراح، ۱.

۵- بی حوصلگی و کم ظرفیتی، نوعی رجس و پلیدی روح است. يَجْعَلُ صَدْرَهُ ضَيِّقًا ... الرَّجْسَ

۶- کسی که به حق ایمان نیاورد، به تدریج آلوده می شود. «كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرَّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ»

وَ هَذَا صِرَاطٌ رَبِّكَ مُسْتَقِيمًا قَدْ فَضَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ» (۱۲۶)

و این راه پروردگار تو است که مستقیم است، قطعاً ما آیات خود را برای قوم و گروهی که پند می پذیرند به تفصیل بیان کرده ایم.

نکته ها:

کلمه ی «هذا» ،ممکن است اشاره به کلمه ی «اسلام» باشد که در آیه ی قبل آمده بود.

پیام ها:

۱- جز راه خدا، راه های دیگر بیراهه است. «وَ هَذَا صِرَاطٌ رَبِّكَ مُسْتَقِيمًا»

۲- برای تذکر، تفصیل و تنوع و تکرار لازم است. فَضَّلْنَا ... يَذَّكَّرُونَ

۳- خداوند، حجت را بر همه تمام کرده است، اگر اهل توجه باشند، آیات و نشانه های حق، با بیان های مختلف روشن شده است. «لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ»

۴- توجه دائمی به تذکرات الهی، راه دستیابی به صراط مستقیم است. هَذَا صِرَاطٌ رَبِّكَ ... لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ

لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَ هُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» (۱۲۷)

سرای سلامت نزد پروردگارشان، تنها برای آنان است و او به پاداش اعمالی که انجام می دادند، سرپرست و پشتیبان و دوست آنان است.

۱- در بهشت، خشونت، رقابت، حسرت، تهمت، حسد، کینه، دروغ، اندوه و هیچ گونه مرگ و مرض و فقر راهی ندارد. «دَارُ السَّلَامِ»

۲- برتر از نعمت امتیّت و سلامت، در سایه ی لطف مخصوص پروردگار بودن است. «دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ»

۳- خداوند خود امور رهروان راه مستقیم را به عهده دارد. «وَهُوَ وَلِيُّهُمْ»

۴- رسیدن به ولایت الهی، در سایه ی عمل و تلاش انسان است. «وَهُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْبَرْتُمْ مِنَ الْإِنْسِ وَقَالَ أَوْلِيَاؤُهُمْ مِنَ الْإِنْسِ رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ وَبَلَّغْنَا أَجَلَنَا الَّذِي أَجَلْتَ لَنَا قَالَ النَّارُ مُثَوَّكُم مَّا خَالِدِينَ فِيهَا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ (۱۲۸)

و(به یاد آورید) روزی که خداوند، همه ی آنان را گرد می آورد(سپس به جنیان خطاب می فرماید: ای گروه جن! از انسان ها(پيروان) بسیاری یافتید. و دوستان ایشان از نسل بشر گفتند: پروردگارا! ما انسان ها و شیاطین از یکدیگر بهره گرفتیم و اینک به سرانجامی که برایمان قرار داده بودی رسیدیم. خداوند می فرماید: آتش جایگاهتان است که همیشه در آن خواهید بود، مگر آنکه خداوند بخواهد(که گروهی از شمارا ببخشد).

همانا پروردگار تو حکیمی داناست.

نکته ها:

در آیات قبل، به کارهای شیاطین و وسوسه هایشان اشاره شد، در اینجا سرنوشت

وسوسه پذیری از شیاطین را که دوزخ است، بیان می کند. ضمناً به گفته ی قرآن، شیطان از جن است و جنی که مردم را گمراه کرده همان شیطان است.

پیام ها:

- ۱- به عاقبت کار خود بیندیشیم. «وَيَوْمَ» (هر کجا کلمه ی «يَوْمَ» در آغاز آیه بکار رفته، مراد یادآوری چنین روزی است).
- ۲- جن، مکلف و مختار است و مورد خطاب و توبیخ و کیفر و پاداش قرار می گیرد. «يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ»
- ۳- شیطان، به گمراه کردن گروه کم راضی نیست و گروه زیادی از انسان ها را منحرف کرده است. «قَدْ اسْتَكْتَرْتُمْ مِنَ الْإِنْسِ» در آیه ای دیگر می فرماید: «وَلَقَدْ أَضَلَّ مِنْكُمْ جِبِلًّا كَثِيرًا أَفَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ» (۱)
- ۴- در قیامت، جن اغواگر پاسخی در برابر توبیخ ندارد و تنها پیروان انسانی او سخن می گویند. «يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ ... قَالَ أُولَئِئَاؤُهُمْ مِنَ الْإِنْسِ»
- ۵- بهره گیری انسان و جن از یکدیگر طرفینی است. «اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ»
- ۶- در قیامت، انسان و جن، همگی محشور می شوند. «جَمِيعًا»
- ۷- پیروی از وسوسه های شیطانی، به تدریج انسان را به ولایت پذیری از او وامی دارد. «أُولَئِئَاؤُهُمْ»
- ۸- همه ی منحرفان، کیفر یکسان ندارند و باقی ماندن در آتش، وابسته به اراده ی خداوند است. «إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ»
- ۹- احکام دادگاه الهی، بر مبنای علم و حکمت است. «حَكِيمٌ عَلِيمٌ»

ص: ۵۵۳

وَ كَذَلِكَ نُؤَلِّي بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿١٢٩﴾

و بدین گونه بعضی ستمگران را بر بعضی مسلط می کنیم، (تا کیفری باشد) برای آنچه عمل می کردند.

نکته ها:

در آیه ی ۱۲۷ خواندیم که سرپرست آنان که به راه مستقیم می روند، تنها خداست. در این آیه می خوانیم که سرپرست گروهی از مردم به خاطر عملکردشان ستمگراند.

طبق روایات، کیفر ترک کنندگان امر به معروف و نهی از منکر، متخلفان از ادای خمس و زکات و یاری کنندگان به ظالمان، تسلط ستمگران بر آنان است. (۱) در حدیث می خوانیم:

هر گاه خداوند از کار قومی راضی باشد، کارشان را به نیکان می سپارد و اگر ناراضی باشد، کارشان را در دست بدان قرار می دهد. (۲)

پیام ها:

۱- همان گونه که شیاطین جن بر انسان مسلط می شوند، برخی از ظالمان نیز بر بعضی دیگر تسلط می یابند. «كَذَلِكَ»

۲- کام جویی های حرام، زمینه ساز حکومت های باطل و سلطه ی ظالمان است.

اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ ... نُؤَلِّي بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضًا

۳- تنها حاکمان ظالم نیستند، محکومان ترسو و ساکت و عیاش هم ظالمند.

«بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضًا»

۴- سبب سلطه ی ستمگران، رفتار خود مردم است. نُؤَلِّي ... بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ

ص: ۵۵۴

۱- ۱). تفسیر اطیب البیان.

۲- ۲). تفسیر کشف الاسرار.

﴿مَعَشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا قَالُوا شَهِدْنَا عَلَى أَنْفُسِنَا وَ غَرَّبْتُمْ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَ شَهِدُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ﴾ (۱۳۰)

(در قیامت به آنان گفته می شود: ای گروه جن و انس! آیا پیامبرانی از خودتان به سویتان نیامدند تا آیات مرا بر شما بخوانند و شما را از دیدار این روز بیمتان دهند؟ گویند: ما علیه خودمان گواهی می دهیم و زندگی دنیا آنان را فریب داد و بر علیه خود شهادت دادند که کافر بوده اند.

نکته ها:

از آیات قرآن استفاده می شود که حضرت محمد صلی الله علیه و آله، برای جنیان نیز فرستاده شده و آنان نیز قرآن را می فهمند، گروهی هم ایمان می آورند. (۱) به گفته ی برخی مفسران (مثل آلوسی، قرطبی، طبرسی و سید قطب) رسولان جن، وحی را از طریق رسولان انس دریافت کرده، به هم کیشان خود می رساندند. زیرا کلمه ی «رسول» به غیر انسان هم گفته می شود، مثل: «اللَّهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا» (۲)

در این آیه، دو اقرار از سوی کافران آمده است، یکی گواهی به آمدن پیامبران، دوم اعتراف به کفر خویش.

مواقف در قیامت مختلف است؛ گاهی در موقفی کفار ابتدا انحراف خود را انکار می کنند، مثل آیه ی ۲۳ همین سوره: «وَ اللَّهُ رَبُّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ»، آنگاه که فهمیدند قیامت جای انکار نیست، به گناه خود اعتراف می کنند.

پیام ها:

۱- جن و انس هر دو مکلف به پذیرش دعوت انبیایند و رسولان برای هر دو نژاد

ص: ۵۵۵

۱- ۱). آیات اول سوره ی جن و آیه ۲۸ سوره ی احقاف.

۲- ۲). حج، ۷۵.

آمده اند. «الْحِنُّ وَالْإِنْسِ»

۲-انذار، یکی از اهرم های تربیت و وظیفه ی پیامبران است. «وَيُنذِرُونَكُمْ»

۳-از قوی ترین ضامن اجرای احکام الهی برای اصلاح فرد و جامعه، ایمان به معاد است. «يُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا»

۴-قیامت، جای کتمان وانکار نیست، لذا انسان ها علیه خود اقرار می کنند.

«شَهَدُوا عَلَي أَنْفُسِهِمْ»

۵-دنياخواهی، عامل بی اعتنایی به دعوت های انبیاست. عَزَّتْهُمْ الْحَيَاةُ... (فریفته شدن به دنیا، موجب فراموشی آخرت است.)

۶-علاقه ی افراطی به دنیا، انسان را به کفر می کشاند. عَزَّتْهُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا... أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ

ذَلِكَ أَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَى بِظُلْمٍ وَأَهْلُهَا غَافِلُونَ» (۱۳۱)

این (اتمام حجّت و هشدار) برای آن است که پروردگارت هرگز از روی ستم، آبادی هایی را که اهلش (از شناخت حق) غافلند نابود نمی کند.

(خداوند ابتدا مردم را از غفلت و جهل بیرون می آورد و با پیامبرانش به آنان هشدار می دهد و سپس اگر قبول نکردند هلاکشان می کند).

نکته ها:

سنت خداوند آن است که راه حق را با فرستادن انبیا و هشدارهای مختلف به مردم نشان می دهد و حقایق را بیان کرده، اتمام حجّت می کند. در آن صورت اگر بی اعتنایی کردند، کیفر می دهد. این قانون و سنت کلی در آیات متعددی مطرح شده است، از جمله: «وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا لَهَا مُنذِرُونَ» (۱) ما هیچ قریه ای را هلاک نکردیم مگر آنکه مردم آنجا

ص: ۵۵۶

بیم دهندگانی داشتند. «وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا» (۱) ما تا پیامبری نفرستیم، عذاب نمی کنیم.

پیام ها:

۱- کیفر دادن گناهکار، از شئون ربوبیت خداوند است. «رَبُّكَ مُهْلِكُ الْقُرَىٰ بِظُلْمٍ»

۲- عقاب بدون بیان و هشدار، ظلم و قبیح است. «مُهْلِكُ الْقُرَىٰ بِظُلْمٍ وَأَهْلِهَا غَافِلُونَ»

وَلِكُلِّ دَرَجَاتٍ مِّمَّا عَمِلُوا وَ مَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ» (۱۳۲)

و برای هر کس بر اساس آنچه انجام داده اند درجاتی است، و پروردگار تو از آنچه می کنند غافل نیست.

نکته ها:

مراد از «دَرَجَاتٍ» در این آیه، درجاتِ رشد نیست، بلکه شامل درکاتِ سقوط نیز می شود.

پیام ها:

۱- خداوند، عادل است و مرتبه ی هر کس را طبق عملکرد خود او قرار می دهد.

«دَرَجَاتٍ مِّمَّا عَمِلُوا»

۲- سعادت و شقاوت انسان، بسته به اعمال اوست. «مِمَّا عَمِلُوا»

۳- انسان باید بهوش باشد، زیرا تحت نظر خداست. «وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ»

ص: ۵۵۷

وَرَبُّكَ الْغَنِيُّ ذُو الرَّحْمَةِ إِنَّ يَشَاءُ يُدْهِبْكُمْ وَيَسْتَخْلِفْ مِنْ بَعْدِكُمْ مَا يَشَاءُ كَمَا أَنْشَأَكُمْ مِنْ ذُرِّيَةِ قَوْمٍ آخِرِينَ ﴿١٣٣﴾

و پروردگار تو بی نیاز و صاحب رحمت است. اگر بخواهد، شما را می برد و پس از شما هر که را بخواهد جایگزین می کند، همان گونه که شما را از نسل قوم دیگری پدید آورد.

إِنَّ مَا تُوْعَدُونَ لَأَتِي وَ مَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿١٣٤﴾

به راستی آنچه وعده داده می شوید، آمدنی است و شما نمی توانید (خدا را) ناتوان سازید (و از کیفر و عدل او بگریزید).

پیام ها:

۱- تنها خداوند بی نیاز مطلق است، پس هرگز خود را بی نیاز نبینیم. «رَبُّكَ الْغَنِيُّ» در جای دیگر می فرماید: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ» (۱) ای مردم! همه ی شما نیازمند خدایید و تنها اوست که بی نیاز و ستودنی است.

۲- گناهکاران، باید در همین دنیا هم بترسند، زیرا محو آنان توسط قدرت الهی بسیار ساده است. «يُدْهِبُكُمْ»

۳- ریشه ی ظلم (که در دو آیه ی قبل آمده بود)، یا نیاز است، یا سنگدلی و هیچ یک از این دو در خدا وجود ندارد. «الْغَنِيُّ ذُو الرَّحْمَةِ»

۴- بقای اجتماعات بشری، به مشیت الهی بستگی دارد. «إِنْ يَشَاءُ يُدْهِبْكُمْ»

۵- بود و نبود انسان ها، نفع و زیانی برای خداوند ندارد. «الْغَنِيُّ ... إِنْ يَشَاءُ يُدْهِبْكُمْ»

۶- خداوند از عبادات ما بی نیاز است، دستورهای عبادی، عامل رشد خودماست.

«الْغَنِيُّ»

ص: ۵۵۸

۷- رحمت خداوند، فراگیر است، ولی گاهی بشر کار را به جایی می رساند که خداوند همه را نابود می کند. ذُو الرَّحْمَةِ ...
يُذْهِبْكُمْ

۸- وعده های الهی قطعی است، نه شوخی. «إِنَّ مَا تُوعَدُونَ لَآتٍ»

۹- مجرم در قیامت نمی تواند با قدرت الهی در افتد. «وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ»

قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَيَّ مَا كُنْتُمْ كَانْتُمْ عَلَيَّ عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ «۱۳۵»

بگو: ای قوم من! بر جایگاه و سیرت خویش عمل کنید که من نیز (بر اساس سیرت خویش) عمل می کنم و به زودی خواهید دانست که سرانجام آن سرای از کیست، همانا ستمکاران رستگار نمی شوند.

پیام ها:

۱- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، چون به راه خود یقین دارد، مأمور است در برخوردهای خود، ثبات و قاطعیت خود را به دیگران اعلام کند. قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَيَّ مَا كُنْتُمْ كَانْتُمْ عَلَيَّ عَامِلٌ ...

۲- سرپیچی مردم، وظیفه ی پیامبران را عوض نمی کند. «إِنِّي عَامِلٌ»

۳- سرنوشت مردم، وابسته به عملکرد خودشان است. اعْمَلُوا ... فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ

۴- ملائک موفقیت، حسن عاقبت و سرانجام کار است، نه جلوه ها و تلاشهای زودگذر. «عَاقِبَةُ الدَّارِ»

۵- ظالم، رستگار نمی شود. «إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ»

۶- سرپیچی از راه خدا و انبیا ظلم است. «الظَّالِمُونَ»

وَجَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْأَنْعَامِ نَصِيبًا فَقَالُوا هَذَا لِلَّهِ بِرِزْقِهِمْ وَهَذَا لِشُرَكَائِنَا فَمَا كَانَ لِشُرَكَائِهِمْ فَلَا يَصِلُ إِلَى اللَّهِ وَ مَا كَانَ لِلَّهِ فَهُوَ يَصِلُ إِلَى شُرَكَائِهِمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿١٣٦﴾

و(بت پرستان) از آنچه خداوند از کشت و چهارپایان آفریده است، سهمی را برای خدا قرار دادند و به پندار خودشان گفتند: این قسمت برای خداست و این قسمت برای (بت هایی که هم) شریکان (خدایند، هم شریک اموال) ما پس آنچه سهم شرکا و بت ها بود به خدا نمی رسید، ولی هرچه سهم خدا بود به شرکا می رسید، چه بد است آنچه داوری می کنند!

نکته ها:

آنان که از مدار تربیت انبیا بیرون رفته و به وادی خیال می روند، حرف ها و تصمیم هایشان نیز خیالی و بی منطق است و خود را مالک همه چیز می دانند و تقسیم بندی می کنند. یکبار پسران را سهم خود و دختران را سهم خدا می دانند. «أَلَكُمُ الذَّكَرُ وَلَهُ الْأُنثَى» (۱) یکبار هم غلات و حیوانات را بین خدا و بت ها تقسیم می کنند. مشرکان می پنداشتند سهم بت ها غیر قابل تغییر است و آن را خرج بتکده ها و خدمه آنها می کردند، و سهم خدا را نیز به این بهانه که خدای آسمان ها بی نیاز است، هنگام کم و کسر آمدن ها خرج بتخانه ها می کردند. نه خرج کودکان، فقرا و مهمانان.

پیام ها:

۱- در کشاورزی و دامداری، گرچه انسان نقش دارد، اما زارع و خالق اصلی خداست. «لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ» در آیه ای دیگر می فرماید: «أَأَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ» (۲)

ص: ۵۶۰

۱- ۱. نجم، ۲۱.

۲- ۲. واقعه، ۶۴.

۲- مشرکان با آنکه بت‌ها را شریک خدا می‌پنداشتند، ولی برای خداوند موقعیت ویژه‌ای از عزت و غنا قائل بودند و تلفات را از سهم خدا کم می‌کردند و می‌گفتند: او نیازی ندارد. «مَا كَانَ لِلَّهِ فَهُوَ يَصِلُ إِلَيْهِمْ شَرَكائِهِمْ»

۳- رسالت انبیا، مبارزه با خرافات است. «سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ»

وَكَذَلِكَ زَيْنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتَلَ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَاؤُهُمْ لِيُزِدُوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ وَ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا فَعَلُوهُ فَذَرُهُمْ وَ مَا يَفْتَرُونَ» (۱۳۷)

و بدین سان (بت‌ها و خادمان بت‌ها که) شریکان آنها (در اموالشان محسوب می‌شدند)، کشتن فرزند را برای بسیاری از مشرکان (به عنوان قربانی برای بت‌ها) زیبا جلوه دادند تا آنان را به هلاکت کشیده و آیین آنان را مشتبّه سازند. و اگر خداوند می‌خواست چنین نمی‌کردند (و به اجبار جلو آنان را می‌گرفت)، پس آنان را با دروغ‌هایی که می‌بافند واگذار.

نکته‌ها:

همان‌گونه که تقسیم کشت و دام، میان خدا و شریکان، در نظر مشرکان جلوه داشت، عشق به بت و فرزندکشی در پای بت را هم و سوسه‌های شیطانی در نظرشان آراسته بود.

«لِيُزِدُوهُمْ»: از «ارداء» به معنای هلاک کردن است.

مشرکان یا می‌گویند: دختر ننگ است و زنده به گورش می‌کنند، «أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ» (۱) یا می‌گویند: خرجی ندارم و باید نابود شود، «حَشِيئَةُ إِمْلَاقٍ» (۲) یا آن را نوعی قرب به بت‌ها

ص: ۵۶۱

۱- ۱. نحل، ۵۹.

۲- ۲. اسراء، ۳۱.

می دانند، که همه ی اینها نوعی تزئین است.

پیام ها:

۱- بینش غلط و خرافی، سبب می شود که انسان، فرزند خود را پای بت سنگی و چوبی قربانی کرده و به آن افتخار نماید. زَیِّن ... قَتَلَ أَوْلَادِهِمْ

۲- مجرمان، حتی برای فرزندکشی هم توجیه درست می کنند تا روان و وجدان خود را آرام کنند. «زَیِّن»

۳- در انتقاد، انصاف را مراعات کنیم. «لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ» نه آنکه همه چنین اند.

۴- توجیه گناه و آراستن زشتی ها، عامل هلاکت و سقوط است. زَیِّن ... لِيُرِدُوهُمْ

۵- خرافه گرایی، سبب التقاط و آمیختگی دین با شبهات است. «وَلِيَلْبِسُوا»

۶- پیامبر، مسئول ابلاغ است نه اجبار، اگر مردم گوش نکردند، آنان را رها کرده و به سراغ دل های آماده می رود. «فَدَرَهُمْ»

۷- افکار و رفتار منحرفان، نباید حقّ جویمان را دلسرد کند. «فَدَرَهُمْ وَ مَا يَفْتَرُونَ»

۸- شریک پنداشتن برای خداوند، افترا به اوست. «فَدَرَهُمْ وَ مَا يَفْتَرُونَ»

وَ قَالُوا هَذِهِ أَتَعْمَلُ وَ حَرْتُ حِجْرًا لَا يَطْعَمُهَا إِلَّا مَنْ نَشَاءُ بِرِغْمِهِمْ وَ أَنْعَامٌ حَرَّمَتْ ظُهُورُهَا وَ أَنْعَامٌ لَا يَذْكُرُونَ اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا افِرَاءً عَلَيْهِ سَيَجْزِيهِمْ بِمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ (۱۳۸)

و مشرکان (به پندار خویش) گفتند: اینها، دام ها و کشت هایی ممنوع است، کسی نخورد مگر آن (خادمین بتکده ها) که ما بخواهیم. و چهارپایانی است که (سوار شدن بر) پشت آنها حرام است و چهارپایانی که نام خدا را (هنگام ذبح) بر آن نمی برند (این احکام را) به دروغ به خدا نسبت می دادند.

خداوند به زودی آنان را به کیفر آنچه به او افترا می بستند جزا خواهد داد.

نکته ها:

«حِجْرٌ» به معنای منع است و «تحجیر» یعنی منطقه ای را سنگ چین کردن و مانع شدن از ورود دیگران برای تصاحب آن. «حجر اسماعیل» نیز جایی است که با دیوار سنگی جدا شده است. عقل را هم «حجر» گویند، چون انسان را از زشتی ها باز می دارد. «هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ لِّذِي حِجْرٍ» (۱)

در دو آیه ی قبل، عقائد خرافی مشرکان درباره ی سهم خدا و بت ها از کشاورزی و چهارپایان مطرح بود. در این آیه چگونگی مصرف سهم بت ها بیان شده که احدی حق استفاده ندارد، مگر خادمان بت ها و بتکده ها.

با توجه به این آیه، مشرکان چهار انحراف داشتند: ۱. ممنوع شمردن بعضی از چهارپایان.

۲. ممنوع شمردن بعضی از محصولات کشاورزی. ۳. ممنوع کردن سواری برخی از چهارپایان. ۴. نبردن نام خدا به هنگام ذبح حیوانات.

قرآن، هدف آفرینش چهار پایان را سوار شدن بر آنها و مصرف از گوشت آنها می داند:

«جَعَلَ لَكُمُ الْإِبْرَاطِمَ لِيَتَزَكَّيُوا مِنْهَا وَ مِنْهَا تَأْكُلُونَ» (۲) و تحریم بهره برداری از چهارپایان را، از بدعت های جاهلی می شمرد که در آیه ۱۰۳ سوره ی مائده نیز بیان شده است.

اسلام، آیین جامعی است که حتی انحراف در بهره گیری از حیوانات را هم تحمل نمی کند.

وقتی قرآن، از بی مصرف ماندن حیوان و تحریم سوارشدن بر آن نکوهش می کند، به طریق اولی از بی مصرف ماندن انسان ها، منابع، سرمایه ها و استعدادها بیشتر نکوهش می کند.

پیام ها:

۱- احکام دین باید منسوب به خدا باشد، نه بر پایه ی گمان، خیال، قیاس و استحسان. قَالُوا ... بَزَعْمِهِمْ ... اِفْتِرَاءً عَلَيْهِ

۲- مبارزه با خرافات، یکی از وظایف اصلی پیامبران است. «اِفْتِرَاءً عَلَيْهِ سَيَجْزِيهِمْ»

ص: ۵۶۳

۱- ۱. فجر، ۵.

۲- ۲. غافر، ۷۹.

۳- تحریم حلال ها و تحلیل حرام ها، افترا بر خداست. **لِهَذِهِ الْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ حِجْرٌ...**

افترَاءٌ

۴- بدعت گذاران، در انتظار کیفر قوانین موهوم خود باشند. «سَيَجْزِيهِمْ»

وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هَذِهِ الْأَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِّدُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلَيْنَا أَرْوَاجِنَا وَإِن يَكُن مِّثْقَالُ ذَرَّةٍ فِيهِ شُرَكَاءٌ سَيَجْزِيهِمْ وَصَفَهُمْ إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ (۱۳۹)

و(از دیگر عقائد خرافی مشرکان، این بود که می) گفتند: آنچه در شکم این چهارپایان (نذر شده برای بت ها) است، (اگر زنده به دنیا آید) مخصوص مردان ماست و بر زنان ما حرام است و اگر مرده به دنیا آید، پس همه (زن و مرد) در آن شریکند، خداوند به زودی آنان را به سزای این گونه توصیف های باطل کیفر خواهد داد. همانا او حکیمی داناست.

نکته ها:

آشنایی با خرافات دوران جاهلیت، انسان را با زحمات رسول خدا برای هدایت آنان آشنا ساخته، روح قدرشناسی را در انسان، زنده و شکوفا می کند.

پیام ها:

۱- تبعیض بی جا میان زن و مرد، عملی جاهلی و مطرود است. «خَالِصَةٌ لِّدُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلَيْنَا أَرْوَاجِنَا»

۲- در جاهلیت، تحقیر زن تا آن حد بود که در برخی موارد از حیوان سالم بهره ای نداشت و فقط در گوشت حیوان مرده شریک بود. «شُرَكَاءُ»

۳- جزا و کیفر الهی، بر اساس علم و حکمت اوست. سَيَجْزِيهِمْ ... حَكِيمٌ عَلِيمٌ

ص: ۵۶۴

قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا أَوْلَادَهُمْ سَفَهًا بِغَيْرِ عِلْمٍ وَ حَرَّمُوا مَا رَزَقَهُمُ اللَّهُ افْتِرَاءً عَلَى اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿١٤٠﴾

به یقین زیان کردند کسانی که فرزندان خود را سفیهانه و از روی جهل کشتند، و آنچه را خداوند روزی آنان ساخته بود با افترا بر خدا حرام کردند، آنان گمراه شدند و هدایت یافته نبودند.

نکته ها:

ابن عباس از بزرگان صدر اسلام می گوید: هر که می خواهد میزان جهالت اقوام دوران جاهلی را بداند، همین آیات سوره ی انعام که بیانگر خرافات و اعتقادات بی اساس مشرکان است، را بخواند. (۱)

جاهلان عرب، به گمان تقرب به بت ها، یا به جهت حفظ آبرو، دختران خود را گاهی قربانی بت ها یا زنده به گور می کردند.

پیام ها:

۱- جهالت و سفاهت، عامل خسارت است. (خسارت هایی چون: از دست دادن فرزند، عاطفه و نعمت های حلال و کسب دوزخ و کیفر الهی). «قَدْ خَسِرَ»

۲- خسارت واقعی، فدا شدن انسان در راه باطل است. (چه قربانی بت شدن، چه فدای خیال و غیرت نابجا) «قَدْ خَسِرَ»

۳- تحریم نابجای حلال ها، افترا بر خداوند است. «و حَرَّمُوا مَا رَزَقَهُمُ اللَّهُ افْتِرَاءً»

۴- انجام هر کاری و تحریم هر چیزی، یا دلیل شرعی می خواهد یا عقلی. «بِغَيْرِ عِلْمٍ افْتِرَاءً عَلَى اللَّهِ»

۵- با خرافات، با شدیدترین وجه مقابله و برخورد کنیم. «قَدْ خَسِرَ، سَفَهًا بِغَيْرِ عِلْمٍ»

ص: ۵۶۵

إِفْرَاءٍ

ضُلُوعًا،

مَا كَانُوا مُهْتَدِينَ»

وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أُكُلُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ (۱۴۱)

و اوست کسی که به وجود آورد باغهایی با داربست و بی داربست، و درخت خرما و کشتزار با خوردنی های گوناگون، و زیتون و انار، (برخی میوه ها) شبیه به همنند و برخی شباهتی با هم ندارند. همین که باغها ثمر داد، از میوه اش بخورید و روز درو کردن و میوه چیدن حق آن (محرومان) را بدهید و اسراف نکنید، چرا که خداوند، اسراف کاران را دوست ندارد.

نکته ها:

جَنَّاتٍ، باغ های پر درخت و زمین های پوشیده از زراعت است. «معروش» درختی است که نیاز به داربست دارد. «اکل» به معنای مأکول و خوراکی است.

در آیه ۹۹ همین سوره خواندیم: «انظُرُوا إِلَى ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ» هنگامی که درخت بار آورد، با دقت به آن نگاه کنید. در این آیه می خوانیم که «كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ»، هنگامی که بار داد، بخورید. نتیجه اینکه: خوردن باید با تأمل و دقت باشد، نه غافلانه.

امام باقر علیه السلام پس از تلاوت این آیه فرمود: شخصی زراعتی داشت که تمام محصولانش را صدقه می داد و خود و عیالش بی چیز می ماندند. خداوند این عمل را اسراف خواند. (۱)

این آیه، درس خداشناسی را همراه با اجازه مصرف خوارکی ها و رسیدگی به طبقات محروم و انفاق به آنان و اعتدال داشتن و زیاده روی نکردن در مصرف و انفاق را بیان می کند.

ص: ۵۶۶

«أَنْشَأَ»

،كُلُوا،

آتُوا

«لَا تُسْرِفُوا» چنانکه در جای دیگر نیز می خوانیم: «وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا» (۱)

امام صادق علیه السلام ذیل این آیه فرمودند: حتّی اگر مسلمان یافت نشد، حق برداشت را به مشرک فقیر بپردازید (۲)

در روایتی دیگر فرمود: این حق برداشت، غیر از زکات است. (۳)

امام صادق علیه السلام فرمود: میوه را در شب برداشت نکنید و شبانه درو نکنید تا فقیران نیز بتوانند حاضر شوند و چیزی بگیرند. (۴)

در سوره «ن والقلم» نیز می خوانیم که خداوند باغ کسانی را که تصمیم گرفتند شبانه و به دور از چشم فقرا میوه ها را بچینند و به آنها ندهند، سوزاند.

پیام ها:

۱- تنوع میوه ها و محصولات کشاورزی، آن هم از یک آب و خاک، نشانه قدرت الهی است. أَنْشَأَ ... مُخْتَلِفًا أُكْلُهُ

۲- خداوند برای خود در محصولات، حقی قرار داده است. «آتُوا حَقَّهُ»

(آری، نور و هوا، آب و خاک، توان و نیرو و فکر و استعداد، همه و همه از آن خداوند است و او بر هر چیزی حق دارد.)

۳- در انفاق نیز میانه رو باشیم. «وَأْتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا»

۴- اسلام، دین اعتدال است، هم تحریم نابجا را ممنوع می کند (در آیه قبل) و هم مصرف بی رویه را. «لَا تُسْرِفُوا»

۵- شرط مصرف، پرداخت حق محرومان است. كُلُوا ... آتُوا حَقَّهُ

۶- مقدار مصرف، محدود به عدم اسراف است. كُلُوا ... لَا تُسْرِفُوا

ص: ۵۶۷

۱- ۱. فرقان، ۶۷.

۲- ۲. بحار، ج ۹۳، ص ۹۶.

۳-۳. برهان، ج ۱، ص ۵۵۷.

۴-۴. کافی، ج ۳، ص ۵۶۵.

۷- هنگام برداشت محصول، به یاد محرومان باشیم. «يَوْمَ حَصَادِهِ»

۸- هنگام رسیدن و برداشت محصول، آمادگی انسان برای انفاق بیشتر است، پس فرصت را از دست ندهیم. «آتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ»

۹- میوه ی نارس نخورید. «كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ»

۱۰- اسراف کار، مبعوض خداوند است. «إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ»

وَمِنَ الْأَنْعَامِ حَمُولَةً وَفَرْشًا كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ «۱۴۲»

و بعضی از چهارپایان بارکش و بعضی غیر بارکش و مثل فرش (به زمین نزدیک) اند (و یا از کرک و پشم آنها برای فرش استفاده می شود) از آنچه خداوند روزی شما ساخته بخورید و از گام های (وسوسه انگیز) شیطان پیروی نکنید، چرا که او دشمن آشکار شماست.

نکته ها:

در آیه ی قبل به نعمت های خداوند در محصولات کشاورزی اشاره شده و در اینجا به دامداری و انواع بهره هایی که انسان از حیوانات می برد.

مراد از کلمه «فرش»، چهارپایانی مثل گوسفند است که به خاطر نزدیکی بدنشان به زمین، به منزله فرش هستند، یا اینکه از پشم و کرک و موی آنها فرش می بافند.

بیشتر مفسران، کلمه ی «حَمُولَةً» را به معنای حیوانات باربر دانسته اند، و «فرش» را حیوانات غیر باربر معنا کرده اند.

پیام ها:

۱- هستی و آفریده هایش، مسخر انسان است. «حَمُولَةً وَفَرْشًا»

۲- قانون کلی در حیوانات، حلال بودن مصرف آنهاست، مگر آنکه دلیلی بر

حرمت باشد. «كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ»

۳- تحریم حلال‌ها، از گام‌های شیطانی است. کُلُوا ... وَ لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ

۴- تنها توصیه به خام‌خواری که امروز در میان گروه‌های کثیری رواج دارد و نهی از مصرف گوشت، ممنوع است. وَ مِنَ الْأَنْعَامِ ... كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ

۵- نسبت به خوردنی‌ها باید مواظب باشیم. کُلُوا ... وَ لَا تَتَّبِعُوا چنانکه اولین اهرم شیطان برای گمراه کردن حضرت آدم، غذا بود.

۶- سرسفره‌ی خداوند، از دشمن او پیروی نکنیم. «كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ وَ لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ»

۷- سیاست شیطان، انحراف تدریجی است، نه دفعی. «خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ»

ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ مِنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْمَعْزِ اثْنَيْنِ قُلْ آلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الْأُنثَيَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنثَيَيْنِ نَبُّونِي بِعِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ «۱۴۳»

(خداوند برای شما حلال کرده است) هشت زوج از حیوانات را. از گوسفند دو زوج (نر و ماده) و از بز، دو زوج (به کسانی که از پیش خود، بعضی چهارپایان را تحریم می‌کنند) بگو: آیا خداوند نرهای آنها را حرام کرده یا ماده‌های آنها را یا آنچه را شکم آنها در بر گرفته است؟ اگر راست می‌گویید از روی علم و دانش به من خبر دهید.

وَ مِنَ الْإِبِلِ اثْنَيْنِ وَ مِنَ الْبَقَرِ اثْنَيْنِ قُلْ آلذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الْأُنثَيَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنثَيَيْنِ أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ وَصَّاكُمْ اللَّهُ بِهَذَا فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا لِيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ «۱۴۴»

و از شتر دو زوج (نر و ماده) و از گاو دو زوج (نر و ماده) را (برای شما حلال کرده است) بگو: آیا خداوند نرهای این دو را حرام کرده یا ماده ها را یا آنچه را که شکم آن دو در بر گرفته است؟ یا مگر شما شاهد و حاضر بوده اید که خداوند به حرمت این گوشت ها به شما سفارش کرده است؟! پس کیست ستمکارتر از کسی که به خداوند، دروغ بنهد تا مردم را از روی نادانی گمراه سازد؟ قطعاً خداوند، گروه ستمکار را هدایت نمی کند.

نکته ها:

کلمه ی «زوج» هم به مجموع نر و ماده گفته می شود و هم به هر یک از نر و ماده به تنهایی. در این آیه به هر کدام به تنهایی گفته شده و مراد از هشت جفت، هشت عدد است، چهار نر و چهار ماده که چهار تا در آیه ی ۱۴۳ و چهار تا در آیه ی ۱۴۴ بیان شده است. در آیه ی ۴۵ سوره ی نجم نیز کلمه ی «زوج» در یک فرد بکار رفته است، نه در دو تا. «خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَ الْأُنثَى»

در آیه ۶ سوره ی زمر، خلقت هشت نر و ماده ی حیوانات در کنار خلقت انسان بیان شده است. «خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ، ثُمَّ جَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَ أَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْأَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ»

احتمال دارد که ترتیب نام بردن از حیوانات چهار گانه، اشاره به برتری آنها در مصرف باشد.

(گوسفند، بز، شتر و گاو)

در بعضی روایات، «ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ» به ۱۶ فرد تفسیر شده که این چهار حیوان هر کدام دو نوع یکی نریکی ماده و هر کدام اهلی و وحشی دارد. امام هادی علیه السلام فرمود: گاو میش از نوع گاو وحشی است. (۱)

پیام ها:

۱- در فتوا یا عقیده به حلال و حرام چیزی، علم لازم است. «بَبْنُونِي بِعِلْمٍ»

ص: ۵۷۰

۲- حلال بودن نیازی به دلیل ندارد زیرا اصل در خوردنی ها حلیت است بلکه حرام بودن دلیل لازم دارد. قُلْ أَلَذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الْأُنثَيَيْنِ ... تَبْتُونِي بِعِلْمٍ

۳- افترا بر خدا، بزرگ ترین ظلم است. «فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ»

۴- دروغ بستن به خدا، مایه ی گمراه ساختن مردم است. «لِيُضِلَّ النَّاسَ»

۵- افترا، انسان را از هدایت پذیری خارج می کند. «لَا يَهْدِي»

۶- باورها و عقائد با باید بر اساس علم و عقل باشد که در آیه ی قبل خواندیم، «تَبْتُونِي بِعِلْمٍ» و یا بر اساس شرع. «أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ وَضَّاكُمُ اللَّهُ»

قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَىٰ طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خَنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ أَوْ فِسْقًا أُهْلًا لِّغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۴۵)

بگو: در آنچه به من وحی شده، بر کسی که چیزی می خورد هیچ حرامی نمی یابم مگر آن که مردار یا خون ریخته شده یا گوشت خوک باشد که قطعاً پلید است، یا حیوانی که از روی فسق و نافرمانی به نام غیر خدا ذبح شده باشد. پس هر کس که (به خوردن آنها) ناچار و مضطر شد، به شرط آنکه از روی سرکشی و بیش از حد ضرورت نباشد، (مانعی ندارد). همانا خداوند تو آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

«مَيْتَةً»، منحصر در حیوانی نیست که خود به خود مرده باشد، بلکه هر حیوانی که بر طبق دستور اسلام، ذبح نشود در حکم مردار و حرام است.

حرمت مردار و خون، چهار مرتبه در قرآن مطرح شده است، دوبار در سوره های مکی (۱) و

ص: ۵۷۱

«أَهْلٌ» از «اهلال» به معنای بلند کردن صدا هنگام دیدن هلال اول ماه است. سپس به هر صدای بلندی گفته شده است. مشرکان در هنگام ذبح حیوانات، با صدای بلند نام بت ها را می بردند، از این رو «أَهْلٌ» گفته شده است.

جمله لا أَجِدُ... إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً در برابر تحریم های جاهلانه مشرکان است و گرنه گوشت بعضی پرندگان و دزدگان دیگر نیز حرام است که در این آیه نیامده است و به اصطلاح این حصر، حصر اضافی است نه حقیقی.

از نظر اسلام، احکام مضطرّ شامل حال کسی می شود که خود را از راه ستمگری و گردن کشی و گناه مضطرّ نکرده باشد، «غَيْرِ بَاغٍ» و آنگاه تنها به مقدار رفع اضطرار، تصرف مجاز است نه بیشتر از آن. «وَلَا عَادٍ»

پیام ها:

۱- یگانه منبع علم پیامبر صلی الله علیه و آله برای بیان احکام، وحی الهی است. «لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ»

۲- اصل و قانون اولیه، حلال بودن حیوانات است. «لَا أَجِدُ»

۳- تنها محرّمات ابلاغ شده در آیات و روایات تکلیف آور است، پس اگر با جستجو و تتبع، دلیلی بر حرمت چیزی نیافتیم، برای ما حلال است. «لَا أَجِدُ»

۴- وقتی در مسأله ی خوردن و نخوردن شخص پیامبر هم باید از «وحی» دستور بگیرد، دیگران چگونه از پیش خود چیزی را حرام می کنند؟ «فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ»

۵- دلیل تحریم گوشت خوک، آلودگی و پلیدی آن است. «فَإِنَّهُ رِجْسٌ»

۶- احکام تغذیه، برای مرد و زن یکسان است. «طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ» در مقابل آن عقیده خرافی در آیه ۱۳۹ که برای مردان گوشت همه ی حیوانات را حلال و برای

ص: ۵۷۲

زنان برخی موارد را حرام می دانستند. «خَالِصَةٌ لِّذُكُورِنَا وَ مُحَرَّمٌ عَلَيَّ أَرْوَاجِنَا»

۷- در قانون، باید اهمّ و مهمّ رعایت شود. حفظ جان، مهم تر از حرام بودن مصرف مردار است. «فَمَنْ اضْطُرَّ»

۸- در اسلام بن بست نیست، وقتی اضطرار پیش آید مصرف حرام ها مجاز می شود. «فَمَنْ اضْطُرَّ»

۹- سوء استفاده از قانون در موارد استثنا، ممنوع است و باید به همان مقدار اضطرار، بسنده شود. «غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ»

۱۰- خون باقیمانده در گوشت پس از ذبح شرعی حرام نیست. خون ریخته شده حرام است. «دَمًا مَشْفُوحًا»

۱۱- در جایی که اضطرار به طور قهری پیش آید، می توان از گوشت حرام استفاده کرد، ولی اگر با دست خودمان کاری کردیم که مضطر شدیم استفاده مجاز نمی شود. «اضْطُرَّ» (به صورت مجهول آمده است)

۱۲- وجود قوانین تخفیفی و اضطراری، جلوه ای از مغفرت و رحمت الهی است.

فَمَنْ اضْطُرَّ ... فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

وَ عَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفْرٍ وَ مِنَ الْبَقَرِ وَ الْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا إِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا أَوْ الْحَوَايَا أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ ذَلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِبَغْيِهِمْ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ «۱۴۶»

و بر یهودیان، هر (حیوان) ناخن دار را حرام کردیم و از گاو و گوسفند، پیه هر دو را بر آنان حرام ساختیم مگر آن مقدار که بر پشت گاو و گوسفند یا همراه روده و مخلوط به استخوان است. این (تحریم)، کیفر ماست به خاطر ظلمی که مرتکب شدند و قطعاً ما راستگوییم.

نکته ها:

در آیه ی قبل، محرمات در اسلام و در این آیه، محرّمات یهود بیان شده، تا معلوم گردد که عقائد خرافی مشرکان، با هیچ یک از ادیان آسمانی سازگار نیست. (۱)

«ظُفْرٍ» به معنای ناخن است، اما به سُمّ برخی حیوانات که شکاف ندارد (مثل سمّ اسب یا نوک پای شتر) نیز اطلاق شده است، از این رو شتر و حیواناتی که سُمّ چاک نیستند، چه چهار پایان چه پرندگان، بر یهود حرام است. (۲)

«حوایا» جمع «حاویه»، به محتویات شکم گفته می شود. (۳)

در آیه ی ۱۶۰ سوره نساء هم می خوانیم: «فَبَطَّلُوا مَنَ الدِّينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ» حرام شدن برخی طیبیات بر یهود، به خاطر ظلم های آنان بوده است، بگذریم که یهود نیز مانند مشرکان پاره ای از چیزها را بر خود حرام کرده بودند. قرآن می فرماید: «كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حَلَالًا لِّينِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَي نَفْسِهِ» (۴)

تحریم بعضی خوردنی ها بر یهود، موقت بود و توسط حضرت عیسی علیه السلام بر طرف شد.

چنانکه در جای دیگر می خوانیم: «لَأَحِلَّ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ» (۵)

احکام الهی سه نوع است:

الف: دارای مصلحت یا مفسده ی واقعی است. مثل اکثر احکام.

ب: دارای جنبه آزمایشی است مثل فرمان ذبح حضرت اسماعیل.

ج: دارای جنبه ی کیفری است، مثل همین آیه.

آری، یکی از عذاب های خدا، تنگنای معیشتی است.

پیام ها:

۱- گاهی محدود ساختن غذای متخلفان و یاغیان، بلامانع است. حَرَّمْنَا ... بَبِغِيهِمْ

۲- کیفر الهی منحصر در آخرت نیست، در دنیا هم هست. «جَزَيْنَاهُمْ بِبِغِيهِمْ»

ص: ۵۷۴

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). تورات، سفر لاویان، فصل ۱۱.

۳-۳. تفسیر نمونه.

۴-۴. آل عمران، ۹۳.

۵-۵. آل عمران، ۵۰.

فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ وَاسِعَةٍ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُهُ عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٤٧﴾

(ای پیامبر!) اگر تو را تکذیب کردند پس بگو: پروردگارتان دارای رحمت گسترده است (اما) عذاب او از قوم تبه‌کار، دفع نمی‌شود.

پیام‌ها:

۱- رهبر باید آماده‌ی شنیدن تکذیب و تهمت از سوی برخی مردم باشد. فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ ...

۲- با تکذیب کنندگان، باید برخوردی خیرخواهانه کرد و اگر تأثیر نداشت، از تهدید استفاده شود. «ذُو رَحْمَةٍ - لَا يُرَدُّ بَأْسُهُ»

۳- بیم و امید، در کنار هم کارساز است. «ذُو رَحْمَةٍ، بَأْسُهُ»

۴- درهای رحمت الهی حتی به روی مخالفان هم بسته نیست. «فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ»

۵- رحمت خداوند، پیش از قهر اوست. ذُو رَحْمَةٍ ... بَأْسُهُ

۶- گستردگی رحمت الهی، مانع کیفر کردن او نیست. رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ ... وَلَا يُرَدُّ بَأْسُهُ هَرَجَنْدَ كَيْفَرٍ أَوْ نِيْزٍ فِي مَسِيْرِ تَرْبِيَةِ الْإِنْسَانِ
و از رحمت و ربوبیت او سرچشمه می‌گیرد.

سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَمْنَا مِنْ شَيْءٍ كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتَّى ذَاقُوا بَأْسَنَا قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ ﴿١٤٨﴾

به زودی کسانی که شرک ورزیده اند، خواهند گفت: اگر خدا می خواست، نه ما و نه پدرانمان شرک نمی آوردیم و هیچ چیزی را (از سوی خود) حرام نمی کردیم. کسانی که پیش از آنها بودند (نیز پیامبران قبلی را) اینگونه تکذیب کردند تا آنکه طعم قهر و عذاب ما را چشیدند. بگو: آیا برای شما دانشی هست؟ آن را برای ما آشکار کنید! شما جز از گمان و خیال پیروی نمی کنید و شما جز حدس زن و دروغگویانی بیش نیستید.

نکته ها:

در این آیه یک خبر غیبی از آینده مطرح است که مشرکان چه خواهند گفت، «سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا» آن آینده به وقوع پیوست و آنچه پیشگویی شده بود آنان گفتند. «وَقَالَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا» (۱)

این بهانه که «اگر خدای خواست، ما و پدرانمان شرک نمی شدیم» بارها توسط مشرکان مطرح شده است، چنانکه در آیه ۳۵ سوره ی نحل و آیه ۲۰ سوره زخرف نیز آمده است.

سؤال: این آیه سخن مشرکان را نقل می کند که اگر خدا از شرک ما راضی نیست، چرا ما را از آن باز نمی دارد؟ پس شرک ما مورد رضای خداست!

پاسخ: انجام هر کار از هر کسی، از مدار قدرت خداوند بیرون نیست، لیکن اراده و مشیت خداوند آن است که انسان راه خود را آزادانه انتخاب کند. دولت که آب و برق و گاز را به منزل ما می آورد، این امکانات، دلیل راضی بودن دولت به سوءاستفاده ما نیست. خداوند به

ص: ۵۷۶

انسان عقل و وحی عطا کرده و راه حق و باطل را به او نشان داده و او را در انتخاب آزاد گذاشته، ولی اراده و اختیار، نشانه‌ی راضی بودن او به خلاف ما نیست.

خداوند، خواهان ایمان اختیاری مردم است نه اجبار آنان به ایمان آوردن. در قرآن بارها آمده است که: اگر خدا می‌خواست، همه را هدایت می‌کرد و پیامبر هم حق اکراه و اجبار مردم به ایمان را ندارد.

پیام‌ها:

۱- رهبران و اندیشمندان دینی باید خود را برای پاسخگویی به شبهات و بهانه‌جویی‌های آینده آماده کنند. «سَيَقُولُ»

۲- فرستادن انبیا و کتب آسمانی برای آنست که مردم با آزادی و اختیار، موحد شوند. پس منطق مشرکان (که اگر خدا می‌خواست با قهر و قدرت مانع شرک ما می‌شد) غلط است. «لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا»

۳- بدتر از گناه، توجیه آن است. مشرکان، شرک خود را توجیه کرده و آن را مشیت الهی می‌دانستند. «لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا» (جبرگرایی، بهانه‌ای است برای فرار از مسئولیت)

۴- مشرکان، انحراف خود را با تاریخ نیاکان خود توجیه می‌کردند. «لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا»

۵- عقیده به جبر، از توجیهات بی‌اساس منحرفان است. «لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا» شیطان هم که رهبر منحرفان است، گمراهی خود را به خدا نسبت داد و چنین گفت: «رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي» (۱)

۶- مخالفان، همواره با اهرم جبر، به تکذیب پیامبران پرداخته‌اند. «كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ»

ص: ۵۷۷

۷- قرآن از مخالفان هم تقاضای حجّت و دلیل می کند. «قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ»

۸- آنان که به بهانه ی سرنوشت، از مسئولیت می گریزند، منتظر چشیدن قهر خدا باشند. «ذاقُوا بِأَسْنَانِهِمْ»

۹- طرفداران جبر، منطق ندارند و در پی خیالاتند. «إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ»

۱۰- اگر به جای علم و یقین، در پی ظن و گمان باشیم، گمراه خواهیم شد. «إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ»

قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ فَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ (۱۴۹)

بگو: دلیل روشن و رسا تنها برای خداوند است، پس اگر می خواست همه ی شما را (به اجبار) هدایت می کرد.

نکته ها:

خداوند، با فطرت توحیدی که در انسان قرار داده و با هدایت انبیا و عقل، حجّت را بر مردم تمام کرده و راه خیر و شرّ و پایان نیک یا بد هر کدام را هم بیان نموده است.

برای خطاکاران هم راه توبه و جبران را باز گذاشته است. معجزه های روشن انبیا و شیوه ی نیکوی دعوت و استدلال های محکم آنان و سازگاری دین با فطرت و عقل، حجّت را بر مردم تمام کرده است.

و با این همه، مشرکان جز گمان بی اساس، دلیلی بر شرک خود ندارند و اگر راه غیر خدا را بیوند، از خطاها، ضعف ها، محدودیت های علمی و فکری و هوسها پیروی کرده اند.

در روایات آمده که خداوند در قیامت به انسان می فرماید: راه حقّ را می دانستی یا نمی دانستی؟! اگر بگویند: می دانستم، می پرسد: چرا عمل نکردی؟ و اگر بگویند: نمی دانستم، می پرسد: چرا در پی یاد گرفتن نبودی، این است حجّت بالغه ی خدا بر مردم. (۱)

ص: ۵۷۸

۱- تنها خداست که حجت بالغه دارد و همه ی ما در پاسخ او عاجز و تهیدست و مقصّریم. ﴿فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ﴾

۲- در راه خدا هیچ گونه ابهام و بهانه ای که دستاویز مخالفان باشد نیست، نه در استدلال، نه در سابقه، نه در صفات پیامبر و نه در شیوه ی برخورد با آنان.

﴿فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ﴾

۳- مشیت خداوند، بر هدایت آزادانه و ارادی انسان و آزادی و اختیار اوست.

﴿فَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ﴾

۴- اراده ی خداوند، تخلف ناپذیر است. ﴿فَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ﴾

﴿قُلْ هَلُمَّ شُهَدَاءَ كُمُ الَّذِينَ يَشْهَدُونَ أَنَّ اللَّهَ حَرَّمَ هَذَا فَإِنْ شَهِدُوا فَلَا تَشْهَدْ مَعَهُمْ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِنَا وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ﴾ (۱۵۰)

(ای پیامبر! به کسانی که بهره بردن از حیوانات و زراعت ها را ناجزا بر خود حرام کرده اند) بگو: گواهان خود را که گواهی دهند خداوند این را حرام کرده، بیاورید.

پس اگر شهادت دادند، تو همراه با آنها گواهی مده و از خواسته های کسانی که آیات ما را تکذیب کردند و کسانی که به آخرت ایمان نمی آورند، همان ها که برای پروردگارشان شریک قرار می دهند، پیروی نکن.

نکته ها:

اسلام، دین منطق و آزادی است، در دو آیه ی قبل خداوند از مشرکان پرسید: آیا شما از چیزی اطلاع دارید که ما نداریم؟ «هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ»، در اینجا هم می فرماید: اگر گواه دارید بیاورید. «هَلُمَّ شُهَدَاءَ كُمْ»

در این آیه، ابتدا می فرماید: اگر دلیل و گواه دارند بیاورند، سپس می فرماید: اگر هم شهادت

دادند، تو قبول نکن (چون صادقانه نیست).

«يَعْدِلُونَ» از «عدل» به معنای همتاست. پس «بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ» یعنی برای خداوند، شریک و همتا و شبیه قرار می دهند.

پیام ها:

۱- یکی از وظایف مبلغان دینی، برخورد با بدعت هاست. قُلْ هَلَمْ شُهَدَاءُ كُمْ ... أَنَّ اللَّهَ حَرَّمَ هَذَا

۲- هر گواهی و شهادتی، اعتبار ندارد. «فَإِنْ شَهِدُوا فَلَا تَشْهَدُ مَعَهُمْ»

۳- مواظب باشیم شرایط و جو اجتماع، ما را به اشتباه نیافکند. «فَإِنْ شَهِدُوا فَلَا تَشْهَدُ مَعَهُمْ» (تصدیق کردن و همگام شدن با گواهان ناحق حرام است)

۴- قوانین بشری اگر برخاسته از هوس های کفار باشد، قابل پیروی نیست.

لَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا ...

۵- انسان های با ایمان نباید از سنت های مشرکان تقلید کنند. لَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا ...

۶- مشرکان، خداوند را خالق می دانند لیکن در تدبیر و مدیریت امور هستی برای او شریک قائلند. «وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ»

قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَ لَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَ إِيَاهُمْ وَ لَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَ مَا بَطْنٌ وَ لَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذَلِكُمْ وَ صَاكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ «۱۵۱»

بگو: بیایید تا آنچه را پروردگارتان بر شما حرام کرده بخوانم: چیزی را با او شریک مگیرید، و به پدر و مادر نیکی کنید، و فرزندانتان را از ترس

تنگدستی نکشید. ماییم که به شما و آنان روزی می دهیم، و به کارهای زشت، چه آشکار و چه پنهان، نزدیک نشوید، و نفسی را که خداوند (کشتن آن را) حرام شمرده، جز به حق (مثل قصاص یا دفاع) نکشید، اینهاست آنچه خداوند شمارا به آن توصیه فرموده، باشد که تعقل و اندیشه کنید.

نکته ها:

در این آیه و دو آیه بعد، به چند اصل مهم اشاره شده که از مشترکات همه ی ادیان آسمانی است، در تورات هم (سفر خروج، باب ۲۰) مشابه این دستورها آمده است.

دو نفر از سران مدینه به حضور پیامبر صلی الله علیه و آله رسیدند. همین که حضرت این آیات را خواند، مسلمان شده و درخواست مبلغ کردند. پیامبر نیز «مصعب بن عمیر» را همراهشان فرستاد.

این حرکت زمینه ساز مسلمان شدن مردم مدینه گشت.

قرآن در چهار آیه (۱) نسبت به پدر و مادر سفارش کرده است و در هر چهار مورد همراه با مسأله ی توحید و نهی از شرک است. ضمناً این آیه چون محرمات را می شمرد، پس ترک احسان به والدین هم حرام است.

پنج دستور این آیه چنان به یکدیگر پیوند دارند که گویا یک دستورند. «وَصَاكُم بِهِ» ضمیر «بِهِ» مفرد است.

امام صادق علیه السلام فرمود: احسان به والدین، یعنی کاری نکنیم که آنان وادار به درخواست و سؤالی از ما شوند. (۲)

پیام ها:

۱- بیان احکام الهی برای مردم، یکی از وظایف انبیاست. «أَتْلُ مَا حَرَّمَ»

۲- چون اصل در همه چیز، حلال بودن است، از این رو حلالها شمارش نشده و

ص: ۵۸۱

۱- ۱. بقره، ۸۳، نساء، ۳۶، انعام، ۱۵۱ و اسراء، ۲۳.

۲- ۲. کافی، ج ۲، ص ۱۵۷؛ بحار، ج ۷۱، ص ۳۹.

فقط محرمات گفته شده است. «أَتْلُ مَا حَرَّمَ»

۳- محرمات دین، از سوی خداست و پیامبر از پیش خود چیزی را حرام نمی کند.

«حَرَّمَ رَبُّكُمْ»

۴- ممنوعیت منکرات، جهت تکامل و تربیت انسان است. «حَرَّمَ رَبُّكُمْ»

۵- چون شرک، ریشه‌ی مفسد است، در رأس محرمات آمده است. «أَلَّا تُشْرِكُوا»

۶- بعد از یکتاپرستی، احسان به والدین آمده است. «بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا»

۷- دستورهای این آیه همه در قالب نهی است، مگر نیکی به پدر و مادر که در قالب امر است. یعنی نه تنها نیاز دارید، بلکه احسان کنید. «وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا»

۸- فرزند کشی و سقط جنین از ترس فقر، عملی جاهلانه است، اگر خدا ضامن روزی است، چه ترسی از فقر؟ «نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ»

۹- هم اصلاح جامعه از مفسد لازم است، هم اصلاح روح از رذایل. «مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ»

۱۰- برخی گناهان چنان خطرناک است که نزدیک آنها هم نباید رفت. «لَا تَقْرُبُوا»

۱۱- دستورات الهی، مطابق عقل یا زمینه شکوفایی آن است. «لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ»

وَلَا تَقْرُبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَ أَوْفُوا الْكَيْلَ وَ الْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدُوا وَ لَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَ بَعْدَ اللَّهِ أَوْفُوا ذَلِكُمْ وَ صَاكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ «۱۵۲»

به مال یتیم نزدیک نشوید (و در آن تصرفی نکنید) مگر به نیکوترین (طریقه ای که به صلاح او باشد) تا به حد بلوغ و رشد خود برسد. (در داد و ستدها) پیمان‌ها و ترازو را با عدالت تمام دهید. ما هیچ کس را جز به اندازه‌ی

توانش تکلیف نمی کنیم. و هرگاه سخن می گوئید (چه در قضاوت و چه در شهادت) عدالت را رعایت کنید، هر چند (به زیان) خویشاوندتان باشد و به عهد و پیمان خدا وفا کنید. اینها اموری است که خداوند، شما را به آن سفارش کرده است، باشد که یاد کنید و پند بگیرید.

نکته ها:

خداوند، کارهای خود را به نحو احسن انجام می دهد: «أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ» (۱)، «أَحْسَنُ تَقْوِيمٍ» (۲)، «نَزَلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ» (۳) و... از ما هم خواسته که کارهایمان به نحو احسن باشد، «لِيُبَلِّغُكُمْ أَيْكُمْ أَحْسَنَ عَمَلًا» (۴) چه در تصرّفات و فعالیت های اقتصادی، «إِلَّا بِالتِّي هِيَ أَحْسَنُ» (۵)، چه در گفتگو با مخالفان، «جَادِلْهُمْ بِالتِّي هِيَ أَحْسَنُ» (۶)، چه در پذیرش سخنان دیگران، «يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ» (۷) و چه بدی های مردم را با بهترین نحو جواب دادن، «ادْفَعْ بِالتِّي هِيَ أَحْسَنُ السَّيِّئَةِ» (۸) که در تمام این موارد، کلمه ی «احسن» به کار رفته است.

قوم حضرت شعیب، به خاطر کم فروشی گرفتار عذاب شدند. در قرآن نیز سه بار از کم فروشی نهی شده است.

کلمه ی «کیل» هم به معنای پیمانانه است و هم به معنای پیمانانه کردن. کلمه ی «قسط» هم می تواند مربوط به «أَوْفُوا» باشد یعنی پرداخت، عادلانه باشد و هم مربوط به «کیل و میزان» باشد، یعنی خود پیمانانه و ترازو سالم باشد. البته نتیجه هر دو یکی است.

پیام ها:

۱- چون یتیم مدافعی ندارد و اموالش لغزشگاه است مواظب باشیم. «لَا تَقْرَبُوا»

ص: ۵۸۳

۱-۱. مؤمنون، ۱۴.

۲-۲. تین، ۴.

۳-۳. زمر، ۲۳.

۴-۴. هود، ۷.

۵-۵. انعام، ۱۵۲.

۶-۶. نحل، ۱۲۵.

۷-۷. زمر، ۱۸.

۸-۸. مؤمنون، ۹۶.

۲- برای حفظ حقوق ایتم باید بهترین طریقه ی بهره گیری از اموال و دارایی او انتخاب شود. «بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ». جز کسانی که اهلیت اقتصادی و تقوای کافی دارند، نباید دیگران به مال یتیم نزدیک شوند. لَا تَقْرَبُوا ... إِلَّا

۳- وقتی ایتم به رشد و تجربه ی کافی رسیدند، سلطه ی خود را از آنان بردارید.

«حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ»

۴- نظام اقتصادی جامعه ی اسلامی باید بر اساس قسط باشد. «بِالْقِسْطِ»

۵- اگر اجرای عدالت در حدّ اعلی ممکن نیست، لا اقلّ در حدّ توان و امکان مراعات کنید. «لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا»

۶- هیچ یک از دستورات و اوامر و نواهی الهی، فوق طاقت انسان نیست. «لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا»

۷- بدون قدرت، تکلیفی نیست. «لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا»

۸- عدالت، هم در رفتار و هم در گفتار، یک اصل است. أَوْفُوا الْكَيْلَ ... وَ إِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا (در گواهی ها، وصیت ها، قضاوت ها، صدور حکم ها، انتقادات و ستایش ها، عدالت را مراعات کنیم.)

۹- به پیمان های الهی (که شامل فرمان های عقل و وحی و وجدان و فطرت می شود) وفادار باشیم. («عهد الله» هم شامل پیمانی است که خدا با انسان دارد و هم پیمانی که انسان با خدا می بندد) «بِعَهْدِ اللَّهِ أَوْفُوا»

۱۰- رابطه ی خویشاوندی را بر ضابطه ی حقّ و عدل، ترجیح ندهیم. «فَاعْدِلُوا وَ لَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى»

وَ أَنْ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَ لَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ وَ صَاكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ «۱۵۳»

و این (دستورها) راه مستقیم من است. پس آن را پیروی کنید و راههای دیگر را پیروی نکنید که شما را از راه خداوند پراکنده کند. این سفارش خداوند به شماست، باشد که تقوا پیشه کنید.

نکته ها:

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله برای توضیح این آیه از روش نمایشی استفاده کرده، با دست مبارک خود خط مستقیمی بر زمین کشیدند و فرمودند: این راه مستقیم است که یکی بیش نیست.

سپس خطوطی از راست و چپ آن خط ترسیم کرده و فرمودند: اینها راههایی است که شیطان به آن دعوت می کند. (۱)

در پایان سه آیه ی اخیر، سه تعبیر مختلف آمده است:

در پایان آیه ۱۵۱ که نهی از شرک و قتل و فحشا است. «لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ» آمده است، یعنی زشتی این امور با اندکی تعقل و فکر، برای همه روشن می شود.

در آیه ی ۱۵۲ که به حفظ مال یتیم و رعایت قسط و عدل و وفای به عهد فرمان می دهد، تعبیر «لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ» آمده، یعنی خوبی عدالت را فطرت و نهاد هر کس می پذیرد، تنها باید تذکر داد.

در این آیه نیز که پیروی از دستورهاى خداست، «لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» آمده، یعنی تقوا همان گام نهادن در راه اطاعت و فرمان الهی است.

آنگونه که «نور» یکی است و «ظلمات» متعدّد، راه مستقیم یکی است و راه های انحرافی متعدّد. («صراط» مفرد آمده ولی «سبل» جمع)

در روایات می خوانیم که مصداق عینی راه مستقیم، رسول خدا صلی الله علیه و آله و امامان معصوم علیهم السلام از اهل بیت او هستند. (۲)

ص: ۵۸۵

۱-۱. تفسیر مراغی.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

۱- اساس همه ادیان الهی، پیروی از راه خدا و دوری از راه دیگران است.

صِرَاطِي ... فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ

۲- عمل به احکام الهی، سبب وحدت است و به سراغ احکام غیر الهی رفتن، مایه ی تفرقه می باشد. «صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ»

۳- شاید بتوان با توجه به پایان سه آیه ی اخیر، چنین نتیجه گرفت که مراحل رشد و کمال انسان عبارت است از: تعقل، «لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ»، تذکر، «لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ» و تقوا. «لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»

ثُمَّ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ وَ تَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَ هُدًى وَ رَحْمَةً لَعَلَّهُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ «۱۵۴»

سپس به موسی، کتاب (تورات) دادیم تا بر کسی که نیکوکار بوده (نعمت خود را) تمام کنیم، و (این کتاب) بیانگر همه ی مسائل مورد نیاز بنی اسرائیل و وسیله هدایت و رحمت باشد، شاید مردم به دیدار پروردگارش ایمان بیاورند.

نکته ها:

میان قرآن و تورات، شباهت های فراوانی است. در انجیل، تکیه بر مواعظ است و در زبور، تکیه بر دعاست، ولی از نظر قوانین، شباهت تورات به قرآن بیشتر است. از این رو به تورات، امام گفته شده است. «وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى إِمَامًا» (۱) در این آیه هم تورات، رحمت، هدایت و بیانگر هر چیز معرفی شده است.

ص: ۵۸۶

۱- هر کتاب آسمانی نسبت به زمان خودش، کامل است. «تَمَامًا»

۲- تنها نیکوکاران و نیکواندیشان، پیام های کتب آسمانی و قوانین الهی را بهتر می گیرند. «عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ»

۳- همه ی نیازهای بنی اسرائیل برای رسیدن به تکامل، در تورات آمده است.

«تَفْصِيلاً لِكُلِّ شَيْءٍ»

۴- کتاب آسمانی در مسیر هدایت انسان و رحمت الهی است. «هُدًى وَ رَحْمَةً»

۵- یکی از مقاصد کتب آسمانی و پیامبران الهی، ایمان انسان به قیامت است.

«لَعَلَّهُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ»

وَ هَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ وَ اتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ «۱۵۵»

و این (قرآن) کتابی است مبارک که آن را نازل کردیم. پس آن را پیروی نموده و تقوا پیشه کنید، باشد که مورد رحمت قرار گیرید.

أَنْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَنْزَلَ الْكِتَابُ عَلَيَّ طَائِفَتَيْنِ مِنْ قَبْلِنَا وَ إِن كُنَّا عَنْ دِرَاسَتِهِمْ لَغَافِلِينَ «۱۵۶»

(آن قرآن را نازل کردیم) تا نگوید کتاب (آسمانی)، فقط بر دو طایفه ی (یهود و نصاری) که پیش از ما بودند نازل شده است و ما از علوم آنان بی خبر بوده ایم.

نکته ها:

کلمه «مُبَارَكٌ» از ریشه ی «برکت»، بر دو امر تأکید می کند: ۱. ریشه قوی و ثابت. ۲. رشد دائم. قرآن، هم دارای مطالبی اساسی و تغییرناپذیر و استوار است و هم با گذشت زمان، پرده هایی از اسرارش کشف و روز به روز جلوه ی آن بیشتر می شود.

«أَنْ تَقُولُوا» به معنای «لثلاً تقولوا» است، یعنی: تا نگوید و بهانه نگیرد.

«دراسه» به معنای تلاوت و علم است.

پیام ها:

۱- قرآن، تنها کتاب تئوری و نظری نیست، بلکه کتاب سعادت و برنامه‌ی عمل انسان است. کتاب... فَاتَّبِعُوهُ

۲- سعادت بشر در دو چیز است: اطاعت حق، اجتناب از باطل. «فَاتَّبِعُوهُ وَ اتَّقُوا»

۳- خداوند، حجت را بر مردم تمام کرده است. كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ ... أَنْ تَقُولُوا

۴- دستگاه تبلیغاتی مسلمانان باید برای هر کشور و ملت و زبانی، برنامه‌های صحیح در سطح جهان آماده کند، تا حجت بر آنان تمام شود و نگویند ما از حق بی‌خبر بودیم. أَنْ تَقُولُوا ... كُنَّا عَنْ دِرَاسَتِهِمْ لَغَافِلِينَ

أَوْ تَقُولُوا لَوْ أَنَّا أُنزِلَ عَلَيْنَا الْكِتَابُ لَكُنَّا أَهْدَىٰ مِنْهُمْ فَقَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَصَدَفَ عَنْهَا سَنَجِزِي الَّذِينَ يَصْدِفُونَ عَنْ آيَاتِنَا سُوءَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يَصْدِفُونَ ﴿١٥٧﴾

یا نگوید اگر کتاب آسمانی بر ما نازل می‌شد، قطعاً از آنان (یهود و نصاری) هدایت یافته‌تر بودیم. (برای جلوگیری از این بهانه‌ها) بی‌شک از سوی پروردگارتان دلیل روشن و هدایت و رحمت آمد. پس کیست ستمکارتر از کسی که آیات الهی را تکذیب کند و از آن روی گرداند؟ ما به زودی کسانی را که از آیات ما روی گردانند، به خاطر همین روی گردانی به عذابی سخت مجازات خواهیم کرد.

«يُضِدُّونَ» از «صدف» به معنای اعراض شدید از چیزی بدون تأمل و اندیشه است.

پیام ها:

۱- مشرکین مکه، به هدایت یافتگی پیروان تورات و انجیل اعتراف داشتند، ولی خود را برای دریافت کتاب آسمانی شایسته تر از آنان می دانستند. «لَكُنَّا أَهْدَىٰ مِنْهُمْ»

۲- نزول قرآن برای همه، اتمام حجت است. «فَقَدْ جَاءَكُمْ بَيْنَهُ مِنْ رَبِّكُمْ»

۳- قرآن، پرتوی از ربوبیت خداوند است. «بَيْنَهُ مِنْ رَبِّكُمْ»

۴- قرآن، کتاب هدایت و رحمت است. «هُدًى وَرَحْمَةٌ»

۵- پیش از آزمایش، مدعی زیاد است، ولی امتحان، صداقت ها را آشکار می کند.

لَكُنَّا أَهْدَىٰ ... فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ ...

۶- از بزرگ ترین ظلم ها به انسانیت، اعراض از کتب آسمانی است. «فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ بِآيَاتِ اللَّهِ»

۷- کیفر اعراض از دین حق و پشت کردن به آیات الهی، عذاب شدید است.

«الَّذِينَ يُضِدُّونَ عَنْ آيَاتِنَا سُوءَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يُضِدُّونَ»

۸- عامل اصلی بدبختی های انسان، عملکرد خود اوست. «بِمَا كَانُوا يُضِدُّونَ»

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيْمَانِهَا خَيْرًا قُلِ انْتَضِرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ ﴿١٥٨﴾

آیا(با دیدن آن همه آیات و بینات و معجزات، باز هم) جز این انتظار دارند که فرشتگان نزد ایشان بیایند، یا خود پروردگارت بیاید، یا بعضی از آیات پروردگارت(نشانه های قیامت)بیاید؟! (مگر نمی دانند)روزی که بعضی از نشانه های پروردگارت بیاید کسی که پیش از آن ایمان نیاورده یا در مدت ایمان خود کار خیری را کسب نکرده، ایمان آوردنش سودی ندهد.

بگو: منتظر(قهر خدا)باشید که ما هم در انتظاریم.

نکته ها:

در آیه ۹۲ سوره ی اسراء توقعات نابجای کفار مطرح شده است که می گفتند: ما به تو ایمان نمی آوریم مگر آنکه آسمان را بر ما فروریزی، یا خدا و فرشتگان را نزد ما آوری. این انتظارها در این آیه رد شده است.

پیام ها:

۱- کافران لجوج، با دیدن معجزات الهی هم تسلیم نمی شوند. هَلْ يَنْظُرُونَ ...

۲- نتیجه ی طفره رفتن در ایمان، ناکامی است. «لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا»

۳- ایمان و عمل، در شرایط آزاد و طبیعی، کارساز است، نه در حال اضطراب و ترس جان. «يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ»

۴- عمل صالح بدون ایمان سودبخش نیست. «أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيْمَانِهَا خَيْرًا»

إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيعًا لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُم بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ «۱۵۹»

(ای پیامبر!) تو را با کسانی که دین خود را پراکنده ساخته و گروه گروه شدند، هیچ گونه ارتباطی نیست. (تو مسئول آنان نیستی و) سرنوشت کارشان تنها با خداست، آنگاه او آنان را به عملکردشان آگاه خواهد کرد.

نکته ها:

تفرقه افکنی در دین، یعنی بدعت گذاری و تفسیر دین به رأی خود که در قرآن و حدیث، شدیدترین تعبیرات، درباره این گونه کسان آمده است. به برخی از این نمونه ها توجه کنید:

*قرآن می گوید: وای بر آنان که با دست خود مطلبی می نویسند، سپس می گویند: این از طرف خداوند است. (۱)

*علی علیه السلام می فرماید: هرگاه بدعتی آید، سنتی می رود. (۲) و یکی از وظایف انبیا و علما، بدعت زدایی و جلوگیری از تحریف هاست. (۳)

*در روایات آمده است: توبه ی صاحب بدعت، پذیرفته نمی شود. (۴)

*کسی که به بدعتگذار احترام گذارد یا لبخندی بزند، در فروپاشی دین گام برداشته است.

*رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: هرگاه در میان امتم اختلاف شد، هر کس طبق سنت و گفته من عمل کند و سراغ راه و روش دیگران نرود، پاداش صد شهید خواهد داشت. (۵)

*در قرآن، بارها از یهود، به خاطر تحریف هایی که علمایشان در دین پدید آوردند انتقاد شده است. درباره حضرت موسی علیه السلام هم می خوانیم: وقتی از کوه طور برگشت و انحراف و گوساله پرستی قوم خود را دید، از فرط ناراحتی الواح تورات را بر زمین افکند و ریش برادرش را که جانشین او بود گرفت و گفت: چرا امتم منحرف شدند؟ هارون در پاسخ گفت: ترسیدم

ص: ۵۹۱

۱-۱. بقره، ۷۹.

۲-۲. بحار، ج ۲، ص ۲۶۴.

۳-۳. الحیاه، ج ۲، ص ۳۴۴.

۴-۴. بحار، ج ۷۲، ص ۲۱۶.

۵-۵. بحار، ج ۲، ص ۲۶۲.

اگر برای جلوگیری از انحرافشان شدت عمل به خرج دهیم، مردم متفرق شوند و تو بگویی چرا مردم فرقه فرقه شدند (تفرقه ای که با بازگشت تو هم قابل اصلاح نباشد).

این آیات و روایات، مسئولیت سنگین دین شناسان را در حفظ اصالت مکتب و مقابله با انحرافات فکری، در عین حفظ وحدت اجتماعی امت، بیان می کند.

پیام ها:

۱- میان معارف دینی تفاوتی نیست، باید به همه ایمان داشت و عمل کرد، نه فقط بعضی. «إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ»

۲- از عوامل تفرقه و جدایی، تغییر و تحریف در مکتب است. «إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيعًا»

۳- با آنان که مجموعه ی مکتب اسلام را قبول ندارند، نباید همکاری کرد آنان از امت محید محسوب نخواهند شد. «لَسِيَتْ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ» آنان مورد تهدید خداوند هستند. «إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ»

مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ (۱۶۰)

هر که نیکی آورد، پس برای او پاداشی ده برابر آن است و هر که بدی آورد، جز مانند آن کیفر نخواهد دید و به آنان هرگز ستم نخواهد شد.

نکته ها:

از کلمه ی «جاء» استفاده می شود که پاداش و کیفر مورد بحث در این آیه، مربوط به دادگاه قیامت است. و گرنه چه بسا خلافتی که با توبه محو یا به نیکی تبدیل شود. «يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ» (۱)، یا مورد عفو قرار می گیرد. «يَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ» (۲)، و چه بسا نیکی ها که

ص: ۵۹۲

۱- ۱. فرقان، ۷۰.

۲- ۲. مائده، ۱۵.

با ریا و عُجب و گناهان دیگر محو و حبط شود. پس عملی ملاک است که به صحنه ی قیامت آورده شود. **جَاءَ بِالْحَسَنَةِ ... جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ**

گرچه آیه ی مربوط به عمل نیک و بد است، ولی طبق روایت، آنکه نیت خیر کند پاداش دارد ولی نیت سوء تا به مرحله عمل نرسد، کیفر ندارد و این فضل الهی است.

در روایات آمده است: هر که در ماه، سه روز روزه بگیرد، گویا همه ی ماه را روزه گرفته است، زیرا هر روزش ده روز حساب می شود. «عَشْرُ أَمْثَالِهَا»

پاداش ده برابر، حداقل است. بعضی اعمال، در بعضی شرایط و برای بعضی افراد، پاداش تا هفتصد برابر بلکه پاداش بی حساب هم دارد.

از ده پاداش الهی، فقط یک قسمت «مزد» است و نه قسمت دیگر «فضل». «فَيُؤْتِيهِمْ أَجْرَهُمْ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ» (۱)

سؤال: اگر کیفر گنهکار، به اندازه ی گناه اوست، پس چرا یک روز روزه خوردن، شصت روز روزه کفاره دارد؟

پاسخ: مقصود از «مثل» در آیه، از نظر عدد نیست، بلکه کیفیت و چگونگی است. اهمیت یک روز، روزه ماه رمضان، برابر با ۶۰ روز در غیر ماه رمضان است. مثل شب قدر که در اهمیت، بیش از هزار ماه است. این بیان اهمیت است، نه برتری عددی.

پیام ها:

۱- در شیوه ی تربیتی اسلام، تشویق ده برابر تنبیه است. «عَشْرُ أَمْثَالِهَا»

۲- تشویق چند برابر، ظلم نیست ولی کیفر بیش از حد ظلم است. «فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ»

۳- خداوند، در پاداش با فضل خود رفتار می کند، ولی در کیفر، با عدل. «عَشْرُ أَمْثَالِهَا ... إِلَّا مِثْلَهَا»

ص: ۵۹۳

۴- عمل انسان همیشه و همه جا همراه انسان است. مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ ... وَ مَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ

قُلْ إِنِّي هَدَانِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ دِينًا قِيمًا مَلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَ مَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ «(۱۶۱)»

بگو: همانا پروردگارم مرا به راهی راست هدایت کرده، دینی استوار که همان آیین حق گرای ابراهیمی است، و او از مشرکان نبود.

نکته ها:

کلمه ی «قیم» و «قیم»، به معنای راستی، استواری و پایداری است، آری، دینی استوار و جاوید می ماند که به مسائل مادی و معنوی این جهان و آن جهان مردم توجه کند.

امام حسین علیه السلام فرمود: هیچ کس جز ما و شیعیان ما، پیرو آیین ابراهیم علیه السلام نیست. (۱)

پیام ها:

۱- سخنان و تعالیم پیامبر، نظر شخصی او نیست، بلکه متن وحی الهی است، که باید به مردم اعلام کند. «قُلْ»

۲- راه مستقیم، راه پیامبر است. «هُدَانِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»

۳- هدایت، تنها کار خداست، انبیا هم با هدایت الهی راه مستقیم را پیدا می کنند.

«هُدَانِي رَبِّي»

۴- هدایت، از شئون ربوبیت است. «هُدَانِي رَبِّي»

۵- راه ابراهیم علیه السلام، همان یکتاپرستی است، نه افکار شرک آلود. «حَنِيفًا وَ مَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ» (مشرکان، عقائد انحرافی خود را به ابراهیم علیه السلام نسبت می دادند)

۶- بت شکنی و اعراض از شرک، تنها کار پیامبر اسلام نیست، بلکه او به پیروی از

ص: ۵۹۴

حضرت ابراهیم چنین می کرده است. «مِلَّةَ اِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا»

۷-اساس ادیان توحیدی در طول تاریخ، یکی بوده است. اسلام، همان آیین حضرت ابراهیم است و تنفر از شرک، راه همه ی پیامبران می باشد. قُلْ اِنِّی ... مِلَّةَ اِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَ مَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِکِیْنَ

قُلْ اِنَّ صَلَاتِی وَ نُسُکِی وَ مَحْیَاىَ وَ مَمَاتِی لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِیْنَ «۱۶۲»

بگو: همانا نماز من و عبادات من و زندگی من و مرگ من برای خداوند، پروردگار جهانیان است.

لَا شَرِیْکَ لَهٗ وَ بِذٰلِکَ اُمِرْتُ وَ اَنَا اَوَّلُ الْمُسْلِمِیْنَ «۱۶۳»

شریکی برای او نیست و به آن (روح تسلیم و خلوص و عبودیت) مأمور شده ام و من نخستین مسلمان و تسلیم پروردگارم.

نکته ها:

روایت شده که رسول اکرم صلی الله علیه و آله در آستانه ی نماز این آیات را می خواند. (۱)

مرگ، بر حیات احاطه دارد و حیات بر نُشُک، و نُشُک بر نماز. بنابراین، نماز، هسته ی مرکزی در درون عبادات است.

اسلام، به معنای تسلیم بودن در برابر امر خداوند است و به همه ی انبیا نسبت داده شده است. حضرت نوح علیه السلام خود را مسلمان دانسته است، «أُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ» (۲) حضرت ابراهیم علیه السلام از خداوند می خواهد که او و ذریه اش را تسلیم او قرار دهد. «وَ اجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ» (۳)، حضرت یوسف علیه السلام نیز از خداوند مسلمان مردن را درخواست می کند: «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا» (۴) و پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز اولین مسلمان است،

ص: ۵۹۵

۱-۱. تفسیر قرطبی.

۲-۲. یونس، ۷۲.

۳-۳. بقره، ۱۲۸.

۴-۴. یوف، ۱۰۱.

«وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ» به این معنا که یا در زمان خودش، یا در رتبه و مقام تسلیم، مقدم بر همه است.

پیام ها:

۱- راه و روش و هدف خود را در برابر راههای انحرافی، با صراحت و افتخار اعلام کنیم. «قُلْ»

۲- با آنکه نماز، جزو عبادات است، ولی، جدا ذکر شده تا اهمیت آن را نشان دهد. «صَلَاتِي وَنُسُكِي»

۳- انسان های مخلص، مسیر تکوینی (مرگ و حیات) و مسیر تشریحی خود (نماز و نُسُك) را فقط برای خداوند عالمیان می دانند.
«إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ»

۴- آنگونه که در نماز قصد قربت می کنیم، در هر نفس کشیدن و زنده بودن و مردن هم می توان قصد قربت کرد. «مَحْيَايَ وَ مَمَاتِي لِلَّهِ ...»

۵- مرگ و حیات مهم نیست، مهم آن است که آنها برای خدا و در راه خدا باشد.

«مَحْيَايَ وَ مَمَاتِي لِلَّهِ»

۶- آنچه برای خدا باشد، رشد می کند. «لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

۷- مرگ و زندگی دست ما نیست، ولی جهت دادن به آن دست ماست. «لِلَّهِ»

۸- اخلاص در کارها، فرمان الهی است. «بِذَلِكَ أُمِرْتُ»

۹- پیشوای جامعه، باید در پیمودن راه و پیاده کردن فرمان الهی، پیشگام باشد.

«أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ»

قُلْ أَغْيَرَ اللَّهُ رَبًّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُم مَّرْجِعُكُمْ فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿١٦٤﴾

بگو: آیا جز خداوند یکتا پروردگاری بجویم؟ در حالی که او پروردگار هر چیز است و هیچ کس (کار بدی) جز به زیان خویش نمی کند و هیچ کس بار (گناه) دیگری را بر دوش نمی کشد، بازگشت شما به سوی پروردگارتان است که شما را به آنچه در آن اختلاف می کردید، آگاه می کند.

نکته ها:

موضوع عدل الهی در کیفر و اینکه هیچ کس گناه دیگری را به دوش نمی کشد، نه تنها در اسلام، بلکه به تصریح قرآن، در صُحُفِ اِبْرَاهِيمَ وَمُوسَىٰ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ نیز آمده است. «أَمْ لَمْ يُنَبَّأْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَىٰ. وَإِبرَاهِيمَ الَّذِي وَفَىٰ. أَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ» (۱) سؤال: اگر کسی گناه دیگران را بر دوش نمی کشد، پس آنچه در قرآن آمده است که رهبران گمراه و منحرف، گناهان پیروان را هم به عهده می گیرند چیست؟ «لِيَحْمِلُوا أَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ مِنْ أَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ» (۲)

پاسخ: این امر بی دلیل نیست، زیرا سران گمراهی، سبب انحراف دیگران شده اند و در واقع، گناه «گمراه کردن» و اضلال را به دوش می گیرند.

زن حامله ای که مرتکب زنا شده بود را برای مجازات نزد عمر آوردند و او دستور سنگسار داد. حضرت علی علیه السلام فرمود: گناه طفل در رحم مادر چیست؟ سپس این آیه را تلاوت فرمود: «لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ» (۳)

ص: ۵۹۷

۱-۱. نجم، ۳۷-۳۸.

۲-۲. نحل، ۲۵.

۳-۳. بحار، ج ۷۶، ص ۴۹.

۱- در برخورد با منکران و مشرکان، موضع بر حق خود را قاطعانه اعلام کنیم.

﴿قُلْ أَعْيَرَ اللَّهُ﴾

۲- وجدان بیدار، بهترین پاسخ دهنده به سؤالات درونی است. ﴿أَعْيَرَ اللَّهُ أَعْيَرَ﴾

۳- چون خداوند، یگانه پروردگار همه ی هستی است، پروردگار من هم هست.

﴿وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ﴾

۴- کفر و شرک و نیکی و فساد مردم، ضرری به خدا نمی زند، بلکه دامنگیر خودشان می شود. ﴿لَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْهَا﴾

۵- در پیشگاه خداوند مسئولیت عمل هر کس، بر عهده ی خود اوست. ﴿لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى﴾

۶- برپایی قیامت و بازخواست انسان، پرتویی از ربوبیت خداوند است. ﴿ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ﴾

۷- دنیا نیز پایانی دارد، ﴿ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ﴾ و سرانجام به حقیقت آنچه لجوجانه با آن مخالفت کرده ایم، آگاه خواهیم شد. ﴿فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ﴾

﴿وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِّيُبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (۱۶۵)

و اوست که شما را جانشینان (یکدیگر در) زمین قرار داد و درجات بعضی از شما را بر بعضی دیگر برتری داد تا شما را در آنچه به شما داده، بیازماید. همانا پروردگارت زود کیفر است و البته او حتماً آمرزنده و مهربان است.

سوره ی انعام با حمد الهی آغاز شد، الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ... و با رحمت الهی پایان می پذیرد. «إِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ»
منظور از «خَلَّافِ الْأَرْضِ»، یا جانشینان خدا در زمین است و یا جانشینی انسان امروز از امت های پیشین.

پیام ها:

۱- انسان، خلیفه ی خدا و امیر زمین است، نه اسیر هستی. «وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ»

۲- تفاوت های مردم و آزمایش های الهی، حکیمانه و در مسیر رشد و تربیت انسان است و از ربوبیت خداوند سرچشمه می گیرد. وَ هُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ ... رَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ ...

۳- تفاوت و برتری بعضی در داده های خداوند، ملاک برتری نیست، وسیله ی آزمایش است. «لِيَبْلُوكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ»

۴- آنچه را در اختیار داریم، از خدا بدانیم. «فِي مَا آتَاكُمْ»

۵- معیار و مقدار آزمایش هر کس، به میزان داده ها و امکانات اوست. «لِيَبْلُوكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ»

۶- پس از آزمایش، خداوند نسبت به رد شدگان «سَرِيعُ الْعِقَابِ» است و نسبت به قبول شدگان «لَغُفُورٌ رَحِيمٌ».

۷- بیم و امید باید در کنار هم باشد. سَرِيعُ الْعِقَابِ ... لَغُفُورٌ رَحِيمٌ

«الحمد لله رب العالمين»

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟

سوره زمر / ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ. ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفاً علمی و به دور از تعصبات و جریانات اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب «مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱. بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)
۲. تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی
۳. جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه، تبلت ها، رایانه ها و ...
۴. سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو
۵. گسترش فرهنگ عمومی مطالعه
۶. زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱. عمل بر مبنای مجوز های قانونی
۲. ارتباط با مراکز هم سو
۳. پرهیز از موازی کاری

۴. صرفا ارائه محتوای علمی

۵. ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱. چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲. برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳. تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴. تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵. ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶. تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷. راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸. طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹. برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰. برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

JAVA.۱

ANDROID.۲

EPUB.۳

CHM.۴

PDF.۵

HTML.۶

CHM.۷

GHB.۸

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

ANDROID.۱

IOS.۲

WINDOWS PHONE.۳

WINDOWS.۴

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

در پایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می
نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آواده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک ۱۲۹/۳۴ - طبقه
اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۰۲۱ - ۸۸۳۱۸۷۲۲

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقاتی و ترجمانی

اصفهان

گام‌های

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

